КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

КИЇВський ВГЛ УНІВЕРСИТЕТ 2013

У рамках цього збірника автори зосередилися на питаннях теоретико-прикладного (синхронного і діахронного) мовознавства, порівняльно-історичного, типологічного (зіставного) мовознавства; класичної філології; дискурсології, комунікативної лінгвістики; лінгвоконцептології, лінгвокогнітології; етнолінгвістики, міжкультурної комунікації; інтернет-лінгвістики тощо.

Для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	**І. О. Голубовська, д-р філол. наук, проф.**
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	**М. А. Собуцький, д-р філол. наук, проф. (заст. відп. ред.); Ф. С. Бацевич, д-р філол. наук, проф.; В. В. Жайворонок, д-р філол. наук, проф.; Л. Л. Звонська, д-р філол. наук, проф.; А. Е. Левицький, д-р філол. наук, проф.; Ю. Л. Мосенкіс, д-р філол. наук, доц.; Ф. О. Нікітіна, д-р філол. наук, проф.; М. Г. Сенів, д-р філол. наук, проф.; О. С. Снитко, д-р філол. наук, проф.; О. В. Тищенко, д-р філол. наук, проф.; О. І. Чередниченко, д-р філол. наук, проф.; Т. О. Черниш, д-р філол. наук, проф.**
Адреса редколегії	**01601, м. Київ, б-р Шевченко, 14, к. 141** **☎ (+38044) 239 34 15**
Рекомендовано	**Вченою радою** **Інституту філології** **від 27.06.13 (протокол № 12)**
Атестовано	**Вищою атестаційною комісією України.** **Постанова Президії ВАК України** **№ 1–05/3 від 08.07.09**
Зареєстровано	**Міністерством юстиції України** **Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 13518-2402Р** **від 09.11.2007 р.**
Засновник	**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**
Відповідальна за випуск	**Н. В. Руда, канд. філол. наук**

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2013

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'373.7: 811.111

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ КОНСТИТУЕНТІВ У ФРАЗЕОСЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ "ЕМОЦІЇ ОСОБИСТОСТІ" (на матеріалі англійської мови)

Бабенко Олена Вікторівна,
канд. філол. наук, доц.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто структуру фразеосемантичного поля "Емоції особистості", проаналізовано взаємовідношення й опозиційний характер конституентів досліджуваного поля. Розглянуто поняття "фразеосемантика", "семантичне поле", "видові диференціальні семантичні компоненти", наводяться приклади лексичних і фразеологічних одиниць.

Ключові слова: фразеосемантичне поле, фразеологічна одиниця, відносні, градуальні, еквіполентні опозиції.

Постановка проблеми. Незаперечним є той факт, що емоційні фактори є одним із джерел семантичного розвитку мови; що емоційні компоненти знаходяться не за межами лексичного значення слова, а є його частиною. Але довгий час роль емоцій в мові недооцінювалася. Емотивна лексика як позначення емоційних явищ привертає увагу лінгвістів відносно недавно – з другої половини XX століття (праці Н. М. Амосової, Ш. Баллі, Р. О. Будагова, В. Г. Гака, В. А. Звєгінцева, Г. В. Колшанського, О. О. Леонтьєва, О. Р. Лурії, Н. І. Жинкіна, І. А. Зимньої, Б. І. Додонова, Є. Г. Чалкової, К. Є. Ізарда, С. В. Гриньова, І. М. Кобозевої, Л. С. Виготського, А. Вежбіцької та багатьох інших зарубіжних авторів). Досліджуються онтологічні й гносеологічні характеристики феномена в плані синхронії (Ю. Д. Апресян, Н. І. Бойко, А. М. Манзій, М. В. Піменова, П. О. Селігей, В. І. Шаховський та ін.) й діахронії (М. В. Гамзюк, В. І. Дудка, В. В. Левицький, Є. Є. Стефанський та ін.). Виокремлюють низку підходів у вивченні емоцій та їх мови. Так, М. О. Красавський називає три дослідницьких підходи: філологічний, когнітивний, лінгвокультурологічний, які склалися в західноєвропейській, американській і російській лінгвістиці; він запропонував комплексний інтегрований підхід у дослідженні мовних знаків емоцій [Красавский 2001, 3]. Є. Г. Чалкова присвятила праці новому напрямку у фразеології – іншомовній особистісно-орієнтованій семантиці [Чалкова 1998, 22–34].

Метою пропонованого дослідження є аналіз вербальної реалізації фразеосемантичного поля "емоції особистості" на матеріалі англомовних лексикографічних джерел та вибірки з творів англійської та американської літератури. Об'єктом дослідження є мовні одиниці для позначення поля "емоції особистості". Предметом є характер взаємовідношень конституентів досліджуваного поля.

Виклад основного матеріалу. Фразеологічні одиниці (ФО) яскравіше і глибше характеризують почуття та емоції людини, ніж лексичні одиниці, тому вони є семантичними центрами мікро- і макротексту. Фразеосемантика – напрямок фразеології,

націлений на дослідження семантичних полів на макро- та мікрорівні, конституентами яких є фразеологічні одиниці.

У сучасному мовознавстві семантичне поле визначається як сукупність мовних одиниць, об'єднаних спільністю змісту і відображенням у них понятійної, предметної чи функціональної схожості позначуваних явищ. Семантичне поле характеризується наступними основними властивостями:

1. Наявністю семантичних відношень (кореляцій) між складовими його словами.
2. Системним характером цих відношень.
3. Взаємозв'язком і взаємовизначеністю лексичних одиниць.
4. Відносною автономністю поля.
5. Безперервністю позначення його смислового простору.
6. Взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи [Кобозева 2000, 99].

Розглянемо графічну репрезентацію семантичного поля емоцій. Родове значення архісеми конкретизується видовими диференціальними семантичними компонентами, що характеризують емоції за:

1) інтенсивністю емоційного забарвлення;
2) результативністю емоційних станів.

Рис. 1. Структура фразеосемантичного поля емоцій

Два мікрополя представлені таким чином:

Перше поле засноване на фізіологічній класифікації, пов'язаній з позитивними, негативними, нейтральними емоціями, вираженими відповідними видовими диференціальними компонентами, які допомогли розділити мікрополе на семантичні групи негативних, позитивних і нейтральних емоцій, які, в свою чергу, в залежності від інтенсивності емоційного забарвлення розділяють на мікрогрупи або підгрупи.

Друге поле пов'язане з результативністю емоційних станів і ділиться залежно від диференціації семантичних компонентів на групи, що характеризують стенічні та астенічні емоції.

Психологічна класифікація пов'язана з результативністю, тобто випробування певних емоцій допомагає особистості досягти позитивних або негативних результатів діяльності.

Всі ФОП мікрополя емоційного стану знаходяться на периферії макрополя поведінки, оскільки вони експлікують найменшу кількість характерних для нього категоріальних семантичних ознак. При дослідженні фразеосемантичного поля емоцій в англійській мові ми часто зустрічалися з випадками дифузності меж його підрозділів на макро- і мікрорівнях. Наприклад, дуже часто одна і та ж лексична або фразеологічна одиниця була членом не тільки макрополя емоцій, але й інших макрополів. Дифузність семантичних полів – взаємозв'язок, взаємопроникнення полів, засноване на наявності в структурі ФО інваріантних, експліцитних та імпліцитних компонентів [Бабенко 2012, 141].

Тісний взаємозв'язок різноманітних семантичних полів і груп, що характеризують різні аспекти особистості, заснований на тому, що в особистості всі ці аспекти також взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Дифузність меж фразеосемантичних полів може бути представлена графічно (рис. 2).

Рис. 2 Дифузність меж фразеосемантичних полів

Так, в мікрополі емоційного стану протиставляються групи ФО, що характеризують задоволення, радість, здивування з одного боку, і незадоволення, тривогу, жах, відчай, страх, здивування з іншого боку. Наприклад:

1) фразеологічні одиниці, що характеризують відчай:

"*At bay*" – "у відчайдушному положенні", "у глухому куті". "I am sorry", he said, embarrassed, "No messages". She stared at him; her face was dead white. She was like a beast *at bay* [Jackson, 1970, 90].

2) фразеологічні одиниці, що характеризують смуток: "*To be in low spirits*" – бути в поганому настрої. "Miss Style, you're just *in low spirits*. Don't take it to heart" [Sillitoe 1998, 233].

"*(As) miserable as a bandicoot*" – "жалюгідний", "нещасний". "Here she was, sitting and looking at as *miserable as a bandicoot*" [Dickens 1992, 43].

3) фразеологічні одиниці, що характеризують радість:

"*To be in high spirits*" – "бути в гарному настрої". "But the term came to an end at last. I was *in high spirits* when once more I got out of the train at Blackstable" [Murdoch 1973, 97].

"*As pleased as Punch*" – "дуже задоволений", "радий". "She really did it!.. *Pleased as Punch*... Mrs. Burton couldn't understand anything, he was telling her at the moment... and... she made a terrible error" [Sillitoe 1998, 240].

"*In the seventh heaven*" – "на сьомому небі від радості". "He was a happy man when he married the woman he had loved during all those years, and brought her to live with him in the bungalow on the hillside above Levuka. The birth of their first child put him *in the seventh heaven*" [Prichard 1963, 45].

4) фразеологічні одиниці, що характеризують задоволення :

Derive pleasure
Draw pleasure
Take pleasure in
Get pleasure
} *Отримувати задоволення*

"I like to look at the pictures... which are beautiful. They give me the same *pleasure as I derive* from good books" [Scott 1985, 12].

5) фразеологічні одиниці, що характеризують незадоволення, обурення з іншого боку:

"Hot under the collar" – "розсерджений", "обурений". "But there we were exchanging view-points. And naturally I talked indiscreetly against aggressive christianizing methods got *hot under the collar*" [Кунин 2005, 161].

Члени цих опозицій взаємообумовлені, зважаючи на наявність у них загальної архісеми "*to feel*", тому вони називаються відносними (рис. 3).

Говорячи про опозиційний характер взаємовідношень між ФО, членами мікро- і макрополя, хотілося б відзначити, що протиставлення можна здійснити не лише на рівні окремих фразеологізмів, але й на рівні мікро- і макрополя семантичних груп і підгруп.

Рис. 3. Опозиції конституентів фразеосемантичного поля англомовного особистісно-орієнтованного спілкування

Крім відносних, у досліджуваному матеріалі зустрічаються і градуальні опозиції. Це протиставлення членів ряду, що характеризується різним ступенем (градацією) однієї й тієї ж ознаки. Градуальну опозицію можна представити фразеологічними одиницями, що характеризують ступінь інтенсивності негативних і позитивних емоцій (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Порівняльна таблиця емоцій за ступенем інтенсивності

Негативні емоції	Позитивні емоції
дискомфорт *Be on the bit*	*гарний настрій* *In high spirits*
тривога *On the anxious seat*	*задоволення* *Take satisfaction*
обурення *Hot uner the collar*	*задоволення* *Derive pleasure*
страх *In a blue funk*	*радість* *Pride and joy*
гнів *One's blood is up*	*натхнення* *Shock of joy*
жах *One's blood turned to ice*	*любов* *Be fathoms deep in love*
відчай Come to a fine (pretty) pass	*щастя* Heaven on earth (рай земний)

Нам також зустрілися і випадки еквіполентних опозицій всередині деяких груп фразеологічних одиниць. Еквіполентні опозиції – це протиставлення за однією додатковою диференціальною ознакою, що наявна в маркованому члені опозиції.

Розглянемо ФО, що виражають жах.

Наприклад:

"*To have cold feet*" – "похолонути від жаху";

"*To give smb. the creeps*" – "примусити когось дрижати від жаху";

Другий фразеологізм має диференціальну сему впливу на когось, щоб викликати жах. Ця ФО називається маркованим членом опозиції, оскільки має додаткову ознаку.

Еквіполентні опозиції розкривають можливість ФО належати одночасно до різних мікро- і макросистем, з виду дифузності їх меж, що свідчить про діалектичний зв'язок систем, що конституюють англійську фразеологію. На численних різнорівневих прикладах ми розкрили опозитивний характер взаємовідношень між ФО, членами мікро- і макро- полів.

Висновки. Отже, ми переконалися, що конституенти фразеосемантичних полів взаємопроникають і взаємообумовлюють один одного. Це відбувається під впливом численних екстралінгвістичних і лінгвістичних чинників при актуалізації фразеологізмів у мовних ситуаціях. Результати проведеного дослідження мають практичне застосування в лінгвістиці, в психолінгвістиці, в психології, в педагогіці та методиці навчання мов.

В статье рассмотрена структура фразеосемантического поля "Эмоции личности", проанализированы взаимоотношения и оппозиционный характер конституентов исследуемого поля. Рассмотрены понятия "фразеосемантика", "семантическое поле", "видовые дифференциальные семантические компоненты", приводятся примеры лексических и фразеологических единиц.

Ключевые слова: фразеосемантическое поле, фразеологическая единица, относительные, градуальные, эквиполентные оппозиции.

The article focuses on the structure of the phraseosemantic field "Emotions of a personality"; interactions and oppositional features of the constituents of the investigated field are being investigated. It discusses the notions, such as "phraseosemantics", "semantic field", "forms of differential semantic components". Examples of lexical and phraseological units are under consideration.

Key words: phraseosemantic field, phraseological unit, differential semes, microfields, constituents, relative, gradual, equipollent oppositions.

Література:

1. *Бабенко О. В.* Фразеосемантичне поле емоцій в єдності лінгвістичного та психолого-педагогічного аспектів : монографія / О. В. Бабенко. – К. : ТОВ "Наукове-виробниче підприємство "Інтерсервіс", 2012. – 210 с.
2. Большой англо-русский фразеологический словарь: Около 20000 фразеологических единиц / А. В. Кунин. – 6-е изд., исправл. – М. : Живой язык, 2005. – 944 с.
3. *Красавский Н. А.* Динамика эмоциональных концептов в немецкой и русской лингвокультурах : автореф. дис. на соискание учён. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.20 "Сравн.-ист., типол. и соп. языкознание" / Красавский Н. А. – Волгоград, 2001. – 38 с.
4. *Кобозева И. М.* Лингвистическая семантика : учебное пособие / И. М. Кобозева – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 352 с.
5. *Чалкова Е. Г.* Фразеосемантические поля англоязычного личностно-ориентированного общения / Е. Г. Чалкова. – М. : Изд-во "Импринт-Гольфстрим", 1998.– 362 с.
6. *Dickens Phillip M*. Thursday Afternoons / Phillip M. Dickens. – Penguin Books, 1992. – 168 p.
7. *Jackson Sh*. The Lottery / Sh. Jackson. – N. Y. : Lion Books, 1970. − 240 p.
8. *Murdoch I.* The Black Prince / I. Murdoch – L. : Chatto & Windus, 1973. −246p.
9. *Prichard K.S.* Child of the Hurricane / K. S. Prichard – Sydney, 1963. −102 p.
10. *Sillitoe A.* Saturday Night and Sunday Morning / A. Sillitoe – Harper Perennial, 1998. − 240 p.
11. *Scott C.* Where the Gods Dwell / C. Scott. – N. Y. : Harlequin Books 1985. −188 p.

УДК 811.161.2.367.7

ФОРМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ ОЦІНКИ ПРИСЛІВНИКІВ ТА ЇХ РОЛЬ В ІНФРАСТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Бондаренко Олена Василівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський університет управління та підприємництва

У статті розкрито роль суфіксів суб'єктивної оцінки прислівників в інфраструктурі простого речення.

Ключові слова: дворівневий синтаксис, інтраструктура, інфраструктура, форми суб'єктивної оцінки прислівників.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики мовленнєва діяльність людини виступає об'єктом інтенсивних досліджень. Значну увагу науковці зосереджують на вивченні процесу комунікації, що відіграє провідну роль у суспільному середовищі. Важлива проблема полягає також в опрацюванні звукового оформлення речення як комунікативної одиниці, його варіативності залежно від думок, поглядів, намірів та почуттів мовця.

Актуальність теми зумовлена висвітленням нового підходу до периферійних синтаксичних явищ. Дослідження зорієнтоване на розгляд особливостей синтаксичної організації речення з позиції дворівневого синтаксису.

Одним із винятково важливих факторів, які забезпечують адекватну ситуації комунікативну достатність речення, варто вважати різнорівневий характер його структури. У синтаксичній організації речення в українській та в інших слов'янських мовах діють два структурних рівні: базово-комунікативний та модифікаційно-супровідний, або рівень суб'єктивно-модального та інформативного прирощення. Перший рівень створює граматично та інтонаційно організована єдність компонентів (слів, речень), зв'язаних між собою відношеннями сурядності й підрядності. Це базова (основна) структура речення. Саме засобами базового структурного рівня виражена комунікативна сутність висловлення, визначено базовий логічно-змістовий і граматичний контури речення. Другий рівень утворюють синтаксично й інтонаційно автономні вербальні структури: звертання, слова автора при прямій мові, вставні та вставлені конструкції тощо. Вони "обслуговують" речення, забезпечують йому інформативну повноцінність, орієнтують вислів на адресата. Услід за Д. Х. Баранником, базово-комунікативний (основний) рівень називатимемо інфраструктурою речення, а модифікаційно-супровідний, або рівень суб'єктивно-модального та інформативного прирощення, – інфраструктурою речення [Баранник 1993, 12]. Уточнюючи подане трактування, вважаємо за доцільне наголосити, що інфраструктура становить комплекс функціонально спеціалізованих автономних синтаксичних форм, які перебувають у базовій структурі (інфраструктурі) речення, еластично переривають його граматичну та інтонаційну лінійність і водночас забезпечують потрібні, зумовлені комунікативним завданням прирощення інформативного, суб'єктивно-модального, експресивного та іншого характеру.

Суть поняття інфраструктури речення можна глибше зрозуміти, спираючись на іншу оригінальну теорію щодо структури мови – теорію ієрархії рівнів, сформульо-

вану в 1962 році французьким мовознавцем Е. Бенвеністом. Головне в його концепції те, що мовні одиниці планом вираження спираються на нижчий рівень, а планом змісту входять до вищого рівня. Схематично це можна зобразити так:

Морфема планом вираження спирається на фонему, тобто складається з фонем, але свого змісту набуває лише в складі слова [Кочерган 1999, 72].

Мета дослідження – довести, що досліджувані нами морфеми – суфікси суб'єктивної оцінки прислівників –, теж належать до інфраструктури речення.

Особливість інкорпорованих членів полягає в строкатості їхнього морфологічного вираження та значному діапазоні лінійних параметрів: від одного слова, навіть морфеми, а інколи й фонеми до цілого речення, а то навіть і тексту з належними внутрішніми граматичними зв'язками між складниками.

Розглянемо це на прикладі морфеми. Почуттєво мотивована експресивність пов'язана з багатьма явищами українського словотвору. Дериваційна система української мови містить велику кількість спеціальних афіксів, за допомогою яких можна експресивно передавати найтонші відтінки почуттів, переживань та оцінок. Уживання зменшено-пестливих (*-очок, -ечок, -ісіньк-, -юсіньк-* та ін.), пейоративних суфіксів (*-яр-, -ищ-, -иськ-, -аг-, -уг-, -ук-, -ур-* та ін.) свідчить про позитивне або негативне ставлення до особи, тварини, предмета, явища тощо.

Оскільки мова належить до природних динамічних систем (бо в неї входять одиниці різного рівня членування), то морфема як одиниця мови теж бере участь у вираженні супровідних додаткових інфраструктурних значень.

Наприклад, якісні прислівники на *-о*, *-е*, співвідносні з емоційно забарвленими прикметниками, теж можуть виражати суб'єктивну оцінку за допомогою таких суфіксів, які характерні головним чином для розмовної мови. У художніх творах вони вживаються з певною метою, а саме з метою стилізації під народну розмовну мову [Жовтобрюх 1965, 318]. Для прислівників характерні такі суфікси суб'єктивної оцінки:

1. Суфікс ***-еньк****о* (***-еньк****у*) (вносить відчутний відтінок пестливості), наприклад: *Довг**енько** так вони сиділи обоє: Арсен у човні, бушля – на Арсенові* (Гр. Тютюник); *Давно те діялось. Ще в школі, / Таки в учителя – дяка, / Гарн**енько** вкраду п'ятака – / Бо я було трохи не голе, / Таке убоге* (Т. Шевченко); *А чутка у гаю була така, / Що ніби Щука та част**енько**, / Як тільки зробиться темн**енько**, / Лисиці шле то щупачка, / То сотеньку карасиків живеньких, / Або линів гарненьких…* (Л. Глібов); *Спасе, наш спасе, ходи до нас / Бо й в нас все гаразд: / Хороші коровайниці хороше**нько** коровай бгають, / Цукром посипають, маслом поливають* (Українська обрядова пісня); *– Діду! …Чимал**енько** ви вже на світі прожили. Як по-вашому, коли отак багато снігу нападало, на врожай це чи не на врожай?* (Остап Вишня).

2. Суфікс ***-есенько*** (***-есеньку***) (збільшує відтінок пестливості), наприклад: *Світи, місяцю, з раю / До нашого короваю, / щоб було* ***видн**есенько* */ краяти* ***дрібн**есенько* (Українська обрядова пісня); *У неділю рано,* ***рано-поран**есеньку* */ Та послала мати Ганну жито жати…* (Народна пісня).

3. Суфікс ***-ісінько*** (***-усінько***) (збільшує відтінок пестливості), наприклад: ***Точн**ісінько*, *як і я, вона любить почитати щось захватне й часом навіть поміркувати* (В. Підмогильний); *Г а н н а: Однієї лише капусти дві чи три пелюстки, а більш* ***нічог**ісінько*…(М. Куліш).

4. Суфікси ***-ечко***, ***-оньки*** належать до менш вживаних (вносять відтінок пестливості), наприклад: *Похвалилась курочка свині: / – Я знесла яєчко в бур'яні! / Баба, що стояла* ***недал**ечко*, */ Збігала й забрала те яєчко* (П.Глазовий); *Ой оце чудне дівчатонько, ой-я, /* ***Щосубот**оньки* *їде з містонька / До бабоньки, до бабусеньки, ой* (І. Драч).

Отже, форми суб'єктивної оцінки прислівників відіграють важливу роль в інфраструктурі речення. Вони вносять у слово, а потім у речення зменшено-пестливі відтінки експресії: співчуття, ніжність, ласку, любов, іронію, яскраву гаму емоцій і почуттів.

В статье проиллюстрирована роль суффиксов субъективной оценки наречий в инфраструктуре простого предложения.

Ключевые слова: двухуровневый синтаксис, интраструктура, инфраструктура, формы субъективной оценки наречий.

This article deals with the role of adverbs suffixes of subjective evaluation in simple sentences infrastructure.

Key words: a two-level syntax, intrastructure, infrastructure, form adverbs of subjective evaluation.

Література:

1. *Баранник Д. Х.* Два рівні граматичної структури речення / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 1993. – № 6. – С. 13–19.
2. *Жовтобрюх М. А.* Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Рад. шк., 1965. – Ч. 1. – 391с.
3. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

УДК 811.111

АНГЛІЙСЬКИЙ ГЕРУНДІЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНЕРАТИВНОЇ ПАРАДИГМИ

Григоренко Валентина Анатоліївна,
асп.
Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка

Стаття присвячена аналізу проблеми інтерпретації герундія та герундіальних конструкцій в англійській мові крізь призму основних положень генеративної граматики. Розглядаються існуючі підходи до класифікації герундіальних конструкцій, а також до аналізу їх окремих типів та підтипів у світлі останніх тенденцій генеративізму, зокрема Мінімалістської програми.

Ключові слова: генеративна граматика, герундій, герундіальні конструкції, теорія Мінімалізму.

Сучасні лінгвістичні студії, присвячені дослідженню граматичної системи будь-якої мови, вимагають новітніх підходів до тлумачення природи явищ, які раніше уже аналізувалися. У контексті нашої розвідкирозглядатимуться проблеми, пов'язані з визначенням лексико-граматичного статусу такої неоднозначної мовної одиниці англійської мови як герундій. Незважаючи на той факт, що дослідники (S. P. Abney [Abney 1987], E. Reuland [Reuland 1983], M. Seiss [Seiss 2008] R. Malouf [Malouf 1998], D. Hindsill [Hindsill 2001], M. A. Belanger [Belanger 1999], A. Cornilescu [Cornilescu 2009], A. Pires [Pires 2001]) неодноразово присвячували свої розвідки цій мовній одиниці, сучасній мовознавчій науці бракує робіт, де б крізь призму останніх граматичних течій були розроблені питання ґенези герундія, його формальної та семантичної специфіки, а також особливостей функціонування на різних етапах розвитку англійської мови. Нагальність вирішення зазначених питань обумовлює **актуальність** нашої роботи.

Метою нашого дослідження є критичний аналіз підходів до інтерпретації природи герундія, а також до класифікації типів герундіальних конструкцій у сучасній вітчизняній та зарубіжній германістиці.Зазначена мета передбачає виконання **завдання,** яке полягає у аналізі природи герундія під кутом зору основних положень генеративної граматики. **Об'єктом** дослідження є англійський герундій, тлумачення природи якого має неоднозначний характер у сучасних та історичних розвідках. **Предметом** дослідження у роботі є герундіальні конструкції у генеративних студіях. **Наукова новизна** полягає у спробі узагальнення та унормування різноманітних поглядів дослідників на природу герундія.

Питаннями, присвяченими дослідженню природи англійського герундія у синхронії з позицій генеративної граматики, займалася чимала кількість зарубіжних дослідників. Особливості, якими у генеративній літературі одностайно характеризують герундій, указують на гібридний (змішаний) характер цієї категорії. Серед цих особливостей головною вважається різниця між зовнішньою дистрибуцією досліджуваної одиниці та її внутрішньою структурою, адже герундіальні конструкції (ГК) синтаксично поводяться як DP[1] (група детермінатора), проте очевидно містять VP (дієслівну групу) у своїй внутрішній структурі. Однак все виявляється набагато складніше за умови аналізу окремих різновидів ГК.

Генеративна граматика уже протягом більш ніж півстоліття є найпоширенішою формальною лінгвістичною течією. Відомо, що протягом останніх десятиліть у ра-

мках генеративної парадигми розвинулись нові теорії, які пропонують новітні підходи до аналізу мовних явищ. Серед них зазначимо теорію принципів та параметрів, програму Мінімалізму, які слугуватимуть методологічним тлом для нашого дослідження.

Детальний аналіз підходів дослідників до класифікації ГК виявив відсутність одностайності. Існуючі класифікації відрізняються термінологічно, особливо назвами на позначення окремих підтипів. Це можна пояснити тим, що дослідники працюють у рамках різних теорій усередині генеративної течії, а також будують свої класифікації за різними принципами.

Одним з перших класифікацію ГК запропонував S. P. Abney. Аналізуючи *ing*-форму у сучасній англійській мові, дослідник розрізняв такі її типи: 1) *Present Participle*, 2) (*Argumental*) *Acc-ing* (*John singing the aria*), 3) *PRO-ing (singing the aria*), 4) *Poss-ing* (*John's singing the aria*) 5) *Ing-of (John's singing of the aria*). Традиційно (2) – (5) типи визначають як *герундій*, проте (2) – (4) відрізняються від (5), оскільки *Ing-of* є віддієслівним іменником (NP (іменною групою)), оскільки не має таких дієслівних характеристик, як *Acc-ing*, *PRO-ing* та *Poss-ing* [Abney 1987, 106-107]. Умовно визнаючи, що *PRO-ing* може бути різновидом як *Acc-ing*, так і *Poss-ing*, дослідник звужує класифікацію до двох елементів: *Acc-ing* та *Poss-ing*. *PRO-ing* тлумачиться як безсуб'єктний різновид згаданих вище конструкцій [ibid.].

Румунська дослідниця англійської мови A. Cornilescu використовує термін *fullgerunds* на позначення *Poss-ing* форм та *halfgerunds* на позначення *Acc-ing* одиниць. Третю групу у її класифікації складають герундії, що не мають суб'єкта – *PRO-ing*, а четверту – віддієслівні іменники із закінченням *-ing*, які мають виключно іменні риси (*verbal/deverbal nouns* або *Ing-of-* конструкції) [Cornilescu 2009, 1]. Очевидно, що класифікаціяA. Cornilescu ідентична до класифікації S. P. Abney, однак з використанням іншої термінології. Терміни *Poss-ing* та *Acc-ing* указують виключно на відмінок суб'єкта у ГК, у той час як терміни *fullgerund* та *halfgerund* указують на дефектність останнього. До речі, у працях радянських дослідників О. І. Смирницького [Смирницкий 1957, 278] та М. Я. Блоха [Блох 1983, 118-123] термін "напівгерундій" використовувався, коли неможливою була однозначна інтерпретація *V-ing* чи то як герундія, чи то як дієприкметника теперішнього часу.

У граматиці LONGMAN Grammar [Biberetal 2007, 750] з цього приводу зазначено, що вибір між *Acc-ing* та *Poss-ing* залежить від того, на чому слід наголосити у певній ситуації. Коли слід наголосити на дії, що позначається *ing*-формою, використовується *Poss-ing* конструкція (Do you mind *my* <u>*smoking*</u> in the room?), тоді як для виділення суб'єкта, який виконує цю дію вимагається*Acc-ing* форма (Do you mind <u>*me*</u> *smoking* in the room?).

Ще один різновид ГК –*DET-ing,* увела у свою класифікацію представниця лексико-функціональної граматики M. Seiss. Дослідниця представила таку класифікацію *-ing* форм (див. Схему 1 нижче): 1) конструкції, що мають змішану характеристику (*mixed properties*) – це *POSS-ing (We object to his joining the club)* та *DET-ing (No joining the club)*, та 2) ті, що мають власне дієслівну характеристику (*purely verbal properties*) – це *ACC-ing (We object to him joining the club)* та *PRO-ing (We object to joining the club).*

Схема 1. Класифікація ГК, розроблена M. Seiss [Seiss 2008, 6]

Схема 1 демонструє, що запропонована M. Seiss класифікація ГК не містить іменної конструкції *Ing-of*. Як зазначалося вище, S. P. Abney також виступав проти включення *Ing-of* у парадигму ГК. Проте у цій класифікації з'являється новий член парадигми, *DET-ing*, який семантично та структурно ідентичний *POSS-ing,* а не *ACC-ing* та *PRO-ing.* Дослідниця об'єднала *ACC-ing* та *PRO-ing* за спільними, суто дієслівними властивостями, у такий спосіб заперечивши статус *PRO-ing* як різновиду*ACC-ing* або *POSS-ing*, як це було у класифікації S. P. Abney. За таких обставин, *PRO-ing* є окремим повноцінним членом парадигми ГК. До того ж, чіткий розподіл *-ing-* форм на дієслівні та змішані частково змінює існуюче припущення про те, що ГК мають зовнішню іменну дистрибуцію та внутрішню дієслівну структуру. Згідно з M. Seiss, така характеристика притаманна лише конструкціям зі змішаною природою, тобто *POSS-ing* та *DET-ing,* тоді як *ACC*-ing та PRO-*ing* як ззовні, так і внутрішньо дієслівні.

Зауважимо, що у працях R. Malouf [Malouf 1998*,* 38–39], D. Hindsill [Hindsill 2001, 231–281] та ін. *Acc-ing*, *PRO-ing* та *Poss-ing* типи герундія об'єднані під назвою "*verbal gerunds*", а *Ing-of* тлумачиться як "*nominal gerund*". Крім того, R. Malouf, також представник лексико-функціональної школи, доводить, що *Poss-ing* та *Acc-ing* конструкції є різними семантичними типами *verbal gerund*, а саме, *Poss-ing* має номінативну семантику, а *Acc-ing* – пропозиційну. Найважливішим аргументом на користь різного синтаксичного аналізу іменного та дієслівного різновидів герундія дослідник вважає той факт, що *verbal gerund*, на відміну від *nominal gerund*, має внутрішню дистрибуцію VP, тобто приймає такий самий комплемент, як і дієслово, від якого утворений. Іншими словами, дієслівний характер герундія доводить те, що він регулярно експлікує аргументну структуру дієслова [Malouf 1998*,* 38–39]. R. Malouf інтерпретує *verbal gerund* як транс категоріальну конструкцію, що містить лексичні елементи, які є ядерними членами більш, ніж однієї категорії одночасно. Користуючись поняттям *multiple in heritance hierarchy of categories* (ієрархію численного успадкування категорій – В. Г.), дослідник визначає розташування *verbal gerund* у цій ієрархії між двома категоріальними полюсами – іменниками та дієсловами [Malouf1998, 89–90].

За R. Malouf, "*Since gerund is a subtype of noun, a phrase projected by a gerund will be able to occur anywhere an NP is selected for. Thus, phrases projected by verbal gerunds will have the external distribution of NPs."..." This cross-classification directly reflects the traditional view of gerunds as intermediate between nouns and verbs*" [ibid.].Така перехресна класифікація фразових вершин, на думку мовознавця, пояснює специфічну поведінку герундія.

Схема 2. Ієрархія фразових вершин за R. Malouf [ibid.]

Врахувавши думки різних дослідників, синтаксичний та семантичний аспекти розподілу ГК, ми пропонуємо схему класифікації ГК у сучасній англійській мові представити у такий спосіб:

Схема 3. Класифікація ГК у сучасній англійській мові

Наступним етапом нашого дослідження є аналіз різних підходів до тлумачення ГК у світлі генеративної граматики. Так, дослідження S. P. Abney [Abney 1987, 106–107] у більшій мірі сконцентровано на ГК типу *Poss-ing*. Цим конструкціям притаманні одночасно як риси речення, так і риси іменної фрази, у той час як *Acc-ing* схильні до клаузальної інтерпретації. Головну роль у появі можливості такої інтерпретації ГК відіграло розширення розуміння фразової структури за межі лексичних категорій (іменник, прикметник, дієслово тощо) та усвідомлення того, що такі елементи як артиклі, сполучники і навіть деякі морфологічні показники можуть утворювати власні проекції. Визнання поділу синтаксичних категорій на "лексичні" та "функціональні", а також того факту, що лексичні категорії та їхні проекції існують усередині функціональних та є комплементами по відношенню до функціонального ядра також дало поштовх до подальших розробок дослідника [ibid.].

Розширення X-штрих теорії вплинуло і на розуміння структури речення. Як зауважує Н. В. Ісакадзе, у структурі речення визнали існування щонайменш двох фу-

нкціональних проекцій – CP (групи комплементатора) та I(nfl)P (фінітної групи). Відносно іменної групи NP, продовжує дослідниця, було визнано існування функціональної проекції DP (група детермінатора) над лексичною проекцією NP. Послідовники Теорії Керування та Зв'язування пропонували кожному слову приписувати свою функціональну проекцію [Исакадзе 1998, 23–30].

Врахувавши усі обставини, S. P. Abney запропонував гіпотезу про паралельність внутрішньої структури іменної фрази, головним функціональним елементом якого є "D", внутрішній структурі речення, головним функціональним елементом якого є "I". Дослідник застосував DP-аналіз іменних фраз по відношенню до *Poss-ing* та дійшов висновку, що структура *Poss-ing* має номіналізуватися над проекцією дієслова для того, щоб дати йому можливість зберегти свої дієслівні якості, проте сама структура повинна залишитись у позиції DP-комплемента. Таким чином, мова йде про рекатегоризацію VP уDP у синтаксисі.

Поняття рекатегоризації стосовно розуміння природи герундіальних конструкцій використовували і інші дослідники, серед яких R. Jackendoff [див. Fanego 2004, 30–31], D. GaryMiller [Miller 2002, 282–299], G. Pullum [Pullum 1991, 763–799] та інші. Незважаючи на те, що кожен пропонував власне рішення, спільне припущення зводилось до такого: щоб пояснити конфліктуючі властивості герундіальних конструкцій, необхідно визнати їх дієслівними до певного рівня їхньої структури та іменними вище цього рівня.

В англійській генеративістиці класичною працею, на основі якої розвивалася X-штрих теорія, вважається монографія R. Jackendoff 1977 року. Тому ми скористаємося структурою, яку запропонував дослідник для конструкції *John's having left* (1) [див. Fanego 2004, 30–31]:

(1)

Щоб пояснити, чому дерево складових має структуру речення до рівня V^2, та структуру NP вище, R. Jackendoff вводить поняття "Стрибок афікса" (Affix Hopping) та правило девербалізації фразової структури (Deverbalizing Rule Schema), яке має такий вигляд: $N^2 \rightarrow$ -ing$\rightarrow V^2$. Таким чином, -ing зазнає стрибка афікса та приєднується до дієслівної основи [ibid.].

Якби структура була не *Poss-ing*, як у (1), а *Ing-of* (*John's constant reading of magazines*), то дерево мало б інший вигляд, як у (2):

(2)

Як бачимо, в результаті застосування правила девербалізації у (2) на нижчому рівні, ніж у (1), а саме на рівні N^0, а не N^2, структура зберігає іменні властивості.

На відміну від S. P. Abney, який присвятив свою розвідку переважно найбільш неоднозначній, на його думку, конструкції *Poss-ing*, E. Reuland концентрував свою увагу на *Acc-ing* типі, доводячи клаузальний характер цієї конструкції. Недоліком його роботи є обмеження аналізом конструкції*Acc-ing* у позиції аргумента. Дослідник будував свої погляди на постулатах теорії керування, яка визначає зв'язки між ядром складової та її залежними елементами. E. Reuland аналізував *Acc-ing* як CP з пустою позицією комплементайзера, що обирає IP з *ing*-вершиною. Головне (матричне) дієслово може керувати IP та її *ing*-вершиною, проте не суб'єктом *-ing*-конструкції. *-Ing-* форма є іменним елементом,а відтак вимагає відмінка та приписує відмінок своєму суб'єкту, опускається до дієслова через "стрибок афікса" до рівня PF (phonetic form), де суб'єкт отримує знахідний відмінок [див. Abney 1987, 108].

У рамках теорії Мінімалізму альтернативний аналіз *Acc-ing* конструкцій представив A. Pires. Слід зауважити, що дослідник використовує термін *clausal gerunds (CGs)*, серед яких розрізняє 5 типів:

1) Acc-ing constructions as complements to subcategorized prepositions (Susan worried about *John being late for dinner*).

2) Acc-ing constructions as complements to verbs (Mary favored *Bill taking care of her land*);

3) Acc-ing constructions in subject position (*Paul showing up at the game* was a surprise to everybody);

4) Acc-ing constructions in prepositional phrases in adjunct position (Sylvia wants to find a new house *without Mark helping her*);

5) Absolute constructions (Mike expected to win the game *he/him being, the best athlete in the school*) [Pires 2001, 8–9].

Альтернативність підходу полягає у тому, що автор не користується поняттям рекатегоризації, як S. P. Abney та інші, а також не спирається на постулати теорії керування, як E. Reuland, а пояснює особливості *CGs*, зокрема ліцензування *PRO* та лексичних DP у позиції суб'єкта ГК, їхньою вимогою бути маркованими відмінком.

A. Pires розрізняє *CG* двох типів: абсолютні *CGs*, які не мають необхідності з'являтися у маркованій відмінком позиції і здатні перевірити відмінок суб'єкта всередині фрази, та *CGs,* що вимагають маркування відмінком цілої конструкції та свого суб'єкта зокрема. Більше того, окремо від *CGs,* A. Pires аналізує ГК з дефектною

групою часу TP (TP-defective gerunds), до яких відносить ГК у функції комплемента аспектуальних дієслів (*start, stop, continue*) та дієслів *try* та *avoid*, а також – ГК у функції комплемента дієслів чуттєвого сприйняття (gerunds as complements of perception verbs (PVC)). Кожному з трьох типів ГК (clausal gerunds, TP-defective gerunds, gerunds as complements of perception verbs (PVC)) дослідник дає характеристику та пропонує окремий аналіз:

1) *CGs* аналізується як "bareTPs" (bareTensePhrase – часова група без маркерів часу (пояснення наше – В. Г.)), які не мають проекції CP, оскільки не дозволяють використання комплементайзера (*Ann wants very much (*for) Mike working at home*) та не з'являються у непрямих питаннях *(*John didn't remember what [buying t]*). Ці одиниці можуть мати як лексичний (*The managers preferred [them being considered for the new positions in the downtown office]*), так і нульовий суб'єкт (*Th manage preferred [PRO being considered for the position in the downtown office]*), тому дослідник пропонує пояснювати такі властивості *CGs* виключно властивостями їхньої вершини T, серед яких основною є вимога відмінка. Для того, щоб речення було граматично правильним, ця вимога повинна виконуватися. Отже, *CGs* ліцензують лексичний суб'єкт за допомогою процедури перевірки відмінка;

2) ГК з дефектною TP (*Mary started/finished/continued reading the new spaper*; *Bill tried talking to his boss; Philip avoids driving in the free way*) дослідник аналізує як такі, що утворюють не проекцію TP, а проекцію специфікатора *легкого* дієслова(у термінах генеративної граматики – [Spec, *v*P], де отримують тета-роль та знахідний відмінок; вони не мають лексичного суб'єкта *(*Clark tried [Mary taking care of the finances]*), проте, незалежно від головної клаузи, мають позицію вставленого зовнішнього аргумента для нульового суб'єкта (*PRO*), який обов'язково має контролера (*John tried [PRO swimming]*). Так само, як і *CGs*, ГК з дефектною TP мають ознаку відмінка, яка потребує перевірки, проте вони не можуть приписувати відмінок вставленому суб'єкту за допомогою процесу передачі відмінка, як це роблять *CGs*. Таким чином, лише *CGs*, а не ГК з дефектною TP, можуть приписувати відмінок лексичному суб'єкту;

3) ГК у функції комплемента дієслів чуттєвого сприйняття (PVC) структурно дещо відрізняються від *CGs* і повинні аналізуватися як "bare*v*Ps" (bare light verb phrase – група легкого дієслова без показників). Такі конструкції не можуть мати нульовий суб'єкт (**I heard talking on the phone*), як *CGs*, та також ніколи не містять комплементайзерів типу *that, for-to*. На відміну від *CGs,* ГК у функції PVC не можуть мати перфектної морфології (**I heard Francis having talked to Silvia*). Дослідник чітко окреслює PVCs у порівнянні з *CGs* та ГК з дефектною TP та робить висновок, що PVCs, з одного боку, структурно навіть більш дефектні, ніж *CGs*. З іншого боку, через відсутність часової специфікації, тобто через відсутність проекції до рівня TP, PVCs не мають тих властивостей, що притаманні*CG* завдяки статусу вершини T [Pires 2001, 5–100].

З огляду на усе сказане вище, основні характеристики різних типів ГК у сучасній англійській мові зведено у Таблиці 1 (зірочкою позначаються невірні варіанти):

Таблиця 1

Типи ГК у сучасній англійській мові

	Клаузальні властивості				**Іменні властивості**		
	PRO	**Accusative**	**Auxiliaries**	**V-ing**	**Possessor**	**Determiner**	**N-ing**
Ing-of	*	*	*	*			
Det-ing	*	*	*		*		*
Poss-ing	*	*				*	*
Acc-ing	*				*	*	*
PRO-ing		*			*	*	*

Типи ГК ми розташували у таблиці у порядку збільшення клаузальних властивостей, від найбільш іменної конструкції *Ing-of* до змішаних *Poss-ing* і *Det-ing* та каузальних *PRO-ing* і *Acc-ing*.

Таким чином, аналіз інтерпретації природи герундія, підходів до класифікації типів герундіальних конструкцій у працях дослідників-генеративістів, зокрема тих, хто працює у рамках теорії Мінімалізму, показав, що єдиного підходу досі не вироблено. Розвідки останніх років не містять аналізу *Ing-of*, *Det-ing* та *Poss-ing* конструкцій, що свідчить про поступове зменшення уваги дослідників до цих конструкцій через зменшення їх використання у мовленні. **Перспективною** вбачаємо подальшу розробку підходів до аналізу ГК у рамках останніх граматичних теорій та їх використання для інтерпретації ГК на різних етапах розвитку англійської мови.

Список умовних скорочень:

ГК – герундіальні конструкції
DP – determiner phrase
VP – verb phrase
NP – noun phrase
IP – inflection phrase
CP – complementizer phrase
TP – tense phrase
*v*P – light verb phrase

Статья посвящена анализу проблем интерпретации герундия и герундиальных конструкций в английском языке сквозь призму основных положений генеративной грамматики. Рассматриваются существующие подходы к классификации герундиальных конструкций, а также к анализу их отдельных типов и подтипов в свете последних тенденций генеративизма, в частности Минималистской программы.

Ключевые слова: генеративная грамматика, герундий, герундиальные конструкции, теория Минимализма.

The research paper is devoted to the analysis of the interpretation of gerund and gerundial constructions in the English language in the light of the basic propositions of generative grammar. It also views the existing approaches towards the classification of gerundial constructions as well as towards the analysis of their separate types and subtypes in line with the latest tendencies of generative paradigm, the Minimalist program in particular.

Key words: generative grammar, gerund, gerundial constructions, the Minimalist program.

Література:

1. *Блох М. Я.* Теоретическая грамматика английского языка : учеб. для студ. филол. фак. ун-тов и фак. англ. яз. педвузов / Марк Яковлевич Блох. – М. : Высш. школа, 1983. – 383 с.

2. *Исакадзе Н. В*. Отражение морфологии и референциальной семантики именной группы в формальном синтаксисе : дис. … канд. фил. наук : 10.02.21 / Наталья Викторовна Исакадзе. – М., 1998. – 241 с.

3. *Смирницкий А. И.* Синтаксис английского языка / Александр Иванович Смирницкий. – М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1957. – 296 с.

4. *Abney S. P*. The English Noun Phrase in its Sentential Aspect [Електронний ресурс] / Steven Paul Abney // Thesis. – 1987. – Режим доступу : http://www.vinartus.net/spa/87a.pdf.

5. *Belanger M. A.* Reanalysis in English: the Consequences of the Korrel Shift on the verb System [Електронний ресурс] / Mark Andre Belanger // Thesis. – 1999. – Режим доступу : http://www.mab.ms/doc/reanalysis.pdf.

6. *Biber D. et al.* Longman Grammar of Spoken and Written English / Douglas Biber et al. ; foreword by Randolph Quirk. – L. : Longman, 2007. – 1205 p.

7.*Cornilescu A* .General properties of Gerunds, Participles and Verbal Nouns [Електронний ресурс] / Alexandra Cornilescu. – Режим доступу : http://ebooks.unibuc.ro/filologie/cornilescu/14.pdf.

8. *Fanego T.* On reanalysis and actualization in syntactic change: the rise and development of English verbal gerunds [Електронний ресурс] / Teresa Fanego // Diachronica. – 2004. – P. 5–55. – Режим доступу : http://www.usc-teresafanego.es/Reanalysis.pdf.

9. *Hindsill D.*On the Turning Verbs into Nouns [Електронний ресурс] / Darrin L. Hindsill // MOL Thesis, ILLC. – Amsterdam, October, 2001. – Режим доступу : http://www.illc.uva.nl/publications/researchreports/mol-2001–12.text.doc.

10. *Malouf R.* Mixed Categories in the Hierarchical Lexicon [Електронний ресурс] / Robert Malouf // Dissertation. – Stanford University, 1998. – Режим доступу : http://www-rohan.sdsu.edu/~malouf/pubs.html.

11. *Miller D. G.* Non-finite Structures in Theory and Change / D. Gary Miller. – Oxford : Oxford University Press, 2002. – 488 p.

12. *Pires A*. The Syntax of Gerunds and Infinitives: Subject, Case and Control / Acrisio Pires // Dissertation. – University of Maryland, 2001. – 216 p.

13. *Pullum G. K*. English Nominal Gerund Phrases as Noun Phrases with Verb Phrase Head / Geoffrey K. Pullum // Linguistics. – 1991. – Vol. 29. – P. 763–799.

14. *Reuland E*. Governing -ing / Eric Reuland // Linguistic Inquiry. – 1983. – 14(1). – P. 101–136.

15. *Seiss M*. The English -ing form [Електронний ресурс] / Melanie Seiss // Proceedings of the LFG08 Conference 2008. – Режим доступу : http://csli-publications.stanford.edu.

УДК 811.161.2: 81

ДО ПИТАННЯ ПРО КАТЕГОРІЮ ЧАСУ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Коломийцева Вікторія Віталіївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто деякі філософські, аксіологічні й семантико-граматичні аспекти комплексної категорії часу. Увиразнено її граматичну, лексичну і власне семантичну площини. Автор намагається з'ясувати, чим зумовлений пріоритет теперішнього часу та якої інтерпретації й формальної організації він може набувати в поетичному дискурсі. Наголошено на особливій стилістичній вазі теперішнього розширеного (афористичного).

Ключові слова: гетеротемпоральність, хронотоп, граматичний час, синтаксичний час, транспозиція часу дієслова, теперішній розширений (афористичний) час, темпоральна лексика.

Час – це одна з фундаментальних категорій філософії, яка, з одного боку, є формою самого існування субстанції в матеріальному світі (поряд із простором), а з іншого, є засобом осмислення й стратифікації соціальних явищ у їх хронологічному й аксіологічному вимірах. У лінгвістиці час постає насамперед як категорія граматична, тобто регулярно відтворювана на синтаксичному рівні: щоразу осмислюючи якусь ситуацію реальної дійсності (у тому числі й концептуальної), ми здійснюємо її темпоральну верифікацію. У граматичному значенні час виражає стосунок вербально позначуваного моменту дійсності до моменту мовлення. Разом із модальністю час формує так звану предикативну вісь речення – комплексну надкатегорію предикативності, що втілюється в певних формах дієслова-присудка і є визначальною для речення як найменшої комунікативної одиниці. Конкретне часове значення дієслова-присудка зумовлене його формою. Проте синтаксична категорія часу незрівнянно ширша за морфологічні параметри дієслівного часу. Починаючи від О. Пєшковського й услід за ним синтаксична традиція послідовно розмежовує загальне й часткове значення форм часу, їх пряме й переносне вживання.

Окрім своєї основоположної семантико-граматичної сторони, у мовленні час розмаїто постає на лексичному рівні, виявляючи себе як глибинна семантична й когнітивна категорія.

Час – це послідовна зміна подій, тривалість самих подій та їх змін, ритм, що пронизує усе довкола нас і виявляє природу нас самих. Фізичному часу властиві односпрямованість, незворотність, тобто невпинний рух від попереднього до наступного, з минулого в майбутнє. Проте філософська категорія соціального часу, а відтак і художнього, не позначена пласкістю чи одноплановістю. Для різних осіб, різних стратумів суспільства, різних суспільств властива гетеротемпоральність (часова багатовимірність). Зрештою, для кожної особи згідно з її концептуальними підходами, ідеологічними уподобаннями, світоглядним статусом у соціальному часі набуває особливої значущості Сучасне, Майбутнє або Минуле [Філософський енциклопедичний словник 2002, 710]. Розподіл пріоритетів у ставленні особистості до цих трьох "ролей" часу вже може становити цікавий матеріал для роздумів.

Згідно з положеннями соціальної психології, людина, що переважно "живе в минулому" – у спогадах, відтворенні картин колишнього, полоні минулих стереотипних ситуацій – перебуває під домінуючим впливом темноти, незнання. Переважання

мрій, марень картинами майбутнього виявляють сповнену пристрасті, непомірних бажань, емоційно неврівноважену натуру. Домінанту ж теперішнього, що її поет утілив у рядках "І лише цей день – Тобі сьогоднішньому. Будь гідним його" [Мойсієнко 2006, 133] мають люди сповнені добросердя, благості – їхнє слово здатне навчати.

Час не надається легко до осягнення, адже це божественна категорія, яка, зокрема, й виявляє різницю між Абсолютом і людиною. Матеріальне буття людини позначене плинністю в часі:

Все йде, все минає – і краю немає,
Куди ж воно ділось? відкіля взялось?
І дурень, і мудрий нічого не знає,
Живе… умирає… одно зацвіло,
А друге зав'яло, навіки зав'яло…
І листя пожовкле вітри рознесли.
А сонечко встане, як перше вставало,
А зорі червоні, як перше плили,
Попливуть і потім, і ти, білолиций,
По синьому небу вийдеш погулять,
Вийдеш подивиться в жолобок, криницю
І в море безкрає, і будеш сіять,
Як над Вавілоном, над його садами.
Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять,
Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою,
Співать тобі думу, що ти ж нашептав
[Шевченко 1988, т. 1, 55].

Однак не все, що є в цьому світі, минуще. Великим митцям, учителям народу, як наш Т. Шевченко, до снаги явити світові живуще слово й вирізнити непроминальне, наділене ознаками Абсолюта:

Як небо блакитне – нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
[Шевченко 1988, т. 1, 55].

Вічність є абсолютним, повним представленням часу. Час, ніби поглинаючи все своїми "ручаями", несе його в океан вічності: "Минуло все, та не пропало" [Шевченко 1988, т. 2, 205].

У філософських новелах і повістях класика румунської літератури Міхая Емінеску, якому судилося, як і Шевченкові, стати великим, а в пам'яті нащадків лишитися вічно молодим, знаходимо надзвичайно глибоке потрактування "часу". Якщо людина – це лише точка в часі, лише ланка в ряду своїх предків і нащадків, то "Бог – це час зі всім, що відбувається в ньому" [Емінеску 1989, 148]. Для людини, обумовленої лише матеріальною концепцією життя, час обертається страхом старості та

смерті. Але для того, хто культивує свою істинну природу – природу душі – час, як і конечність матеріального тіла, не є ворожим і фатальним.

Дуже вдале образне представлення вічності Бога і так само вічної його часточки – індивідуальної душі, з одного боку, та скороминущості тілесної оболонки душі, з іншого боку, становить модель колеса, яку обґрунтовує М. Емінеску в новелі "Бідолаха Діоніс": "Він (Бог – К.В) подібний до джерела, з якого вода витікає і до якого повертається, або ж подібний до колеса, яке обіймає в собі всі спиці і постійно обертається. І наша душа охоплює собою вічність, тільки певними відтинками. Уяви собі, що до колеса, яке постійно рухається, приліпилась пилинка. Вона проходить через усі точки, через які проходить колесо, але не одразу, а поступово, тоді як колесо в одну і ту саму мить є в усіх точках, які воно охоплює" [Емінеску 1989, 148]. У такому всеосяжному часі теперішнє, майбутнє й минуле злиті воєдино. Чи можна знайти аналог такого глибинного, абсолютного часу, що корелює з вічністю, у нашому матеріальному світі? Хіба так званий розширений, або афористичний, теперішній час, використовуваний у поетичному мовленні.

Час у поетичному світі – це особлива субстанція. Стало майже академічним означувати хронотопні рамки художнього твору, як і цілої творчості митця. Хронотоп, або часопростір становить собою єдність часових і просторових координат із перевагою часових. У природничих науках цей термін впроваджено й обґрунтовано на основі теорії відносності А. Енштейна (часово-просторові характеристики Всесвіту та наявні в ньому тіла з їхніми полями є взаємопов'язаними, точніше, друге (тіла з властивою їм польовою організацією) зумовлює перше (особливості простору та перебігу в ньому часу). А поет здатен прийти до розуміння такої дивовижної природи часу не шляхом складних розрахунків, а осягнути це серцем.

Для дослідників мови художніх текстів час постає як важлива формально-змістова категорія, що зрештою визначає в літературі образ людини [Бахтін 1986, 121–122] і надзвичайно рельєфно характеризує самого митця. Пріоритет теперішнього часу у високих зразках поезії зумовлений не лише його буттєвою і стилістичною універсальністю. Він корелює з духовним потенціалом суб'єкта мислення й відповідає когнітивним мотивам митця: його намаганням осягнути небуденне, неконечне, вічне.

Теперішній час не є однорідним, таким, що лише банально відбиває ситуацію, яка збігається з моментом мовлення:

Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше – спати,спати
І спати на волі,
І заснути навік-віки,
І сліду не кинуть…
[Шевченко 1988, т. 1, 210].

Це теперішній гномічний, або афористичний. Його ще називають розширеним, узагальненим часом, за допомогою якого проголошують істини, що не минають у часі. Розрізняючи теперішній узуальний, теперішній актуальний і теперішній уза-

гальнений, маємо наголосити на помітній виразності третього, що характеризує поезію високого філософського рівня.

Добре відомо, що категорія часу в синтаксисі не зводиться до парадигматичного протиставлення морфологічних форм дієслова [Золотова 2005, 171], а є незрівнянно ширшою за морфологічні параметри часу, що зумовлене багатоманітністю синтаксичних часових значень, які можуть виражатися в конструктивно-синтаксичний спосіб у бездієслівних, у традиційно неповних реченнях [Сучасна українська літературна мова 2010, 243–247], у конструкціях, де предикатом виступає форма інфінітива або вербоїд. Саме тому, що в мовленні час дієслова може підлягати транспозиції (використання форми одного часу у значенні іншого, використання форми з нейтралізованим часом у певному часовому значенні) [Селіванова 2006, 658], і розрізняють поняття граматичного й синтаксичного часу, – відповідно формального часу і смислового.

І тінь свою
Уміти так нести,
Щоб і краєчком тіні
Не потьмити
Чиєїсь посмішки
І думи весняної
[Мойсієнко 2006, 389].

Такий теперішній афористичний увиразнює позачасове [Ахманова 2007, 254], непроминальне, всеобіймуще значення якоїсь чинності, підносить її до рівня паремій. Асиметричність мовного знака в численних прикладах виявляє себе в незбігові морфологічної форми дієслова (у цьому разі – інфінітива) та його синтаксичному значенні – теперішнього розширеного часу.

Думку, що виражає ментальний рух мовця традиційно маркують ірреальним способом, а значить і позачасовістю. Цей, як слушно вважає В. Бріцин, спрощено матеріалістичний підхід ґрунтується на протиставленні "дійсного", такого, що є засобом прямого відбиття дійсності, та "ірреального", що називає складніші когнітивні операції (бажання, спонукання, волевияв) [Бріцин 2012, 157].

Подай же нам, всещедрий Боже!
Отак цвісти, отак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихий перейти.
Не плач, не вопль, не скрежет зуба –
Любов безвічную, сугубу
На той світ тихий принести
[Шевченко 1988, т. 2, 194].

Ментальна сила бажання, висловлюваного мовцем, що збігається з моментом мовлення ("я" зараз висловлюю бажання-прохання-спонукання), хоча й не означена

граматичним часом, навряд чи позбавлена загальносинтаксичного часу – теперішнього узагальненого. Когнітивне витлумачення категорії модальності, безпосередньо пов'язаної з темпоральністю, полягає в розумінні її як категорії, що описує не лише чуттєві, а й ментальні та метафізичні ракурси відбиття мовцем світу або впливу на нього. Можна припустити, що усяке висловлення має синтаксичний час.

Модальність, як і темпоральність, формується не тільки в межах речення, вона часто базується на ширших текстових масивах, цілому поетичному тексті [Бріцин 2012, 160]. Крім того, якщо сенсом теперішнього, майбутнього і минулого є значення, відповідно, одночасності, наступності й попередності щодо точки відліку, то сама точка відліку – це поняття вельми рухливе [Золотова 2005, 172]. Якщо точкою відліку в поетичному мисленні стає сама вічність, всеосяжність (а саме поетичний текст на це і спроможеться), то можна констатувати лише теперішній розширений час.

Для Т. Шевченка, наділеного здатністю відчувати трансцендентні енергії, розмова з душею загиблого друга (Якова де Бальмена) – річ природна: "Живою душею в Украйні витай… І мене з неволі в степу виглядай… Вітер тихий з України Понесе з росою Мої думи аж до тебе" [Шевченко 1988, т.1, 198]. Як тут не згадати один із найвеличніших філософських і релігійних діалогів, відомих людству, що становить зміст книги "Бхагавад-гіта": "Я – наддуша, що перебуває в серці кожної живої істоти. Я – початок, середина і кінець всього сущого. …в живих істотах Я – життєва сила (свідомість)" [Прабхупада 2007, 488, 490]. Невичерпний час, незмінний і безмежний, це знаряддя Абсолютної істини, засіб, що має нездоланну силу впливу і за допомогою якого Абсолют проявляє себе в матеріальному світі: "Я – вічний час" [Прабхупада 2007, 497]. Ніхто не знає, де починається Час і де Він закінчується. Він є таємничою віссю, довкола якої невтомно, циклічно обертається світобудова (згадаймо "модель колеса"). Усе відбувається знову і знову. І вдаючись до майбутнього граматичного часу й ніби зазираючи в майбутнє, митець говорить про вічне, істинне, що так важливо збагнути в цих повторюваних уроках земного життя:

І примиренному присняться
І люде добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
Веселий, і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов
[Шевченко 1988, т. 1, 219].

Таку глибинну епістемогогічну природу художнього слова О. Забужко влучно означила: "література як "випереджальна філософія", – художнє мовомислення здатне схоплювати ціле попереду частин в єдиний недиференційований образ, воно наділене більшим евристичним потенціалом, ніж логічна думка, яка рухається винятково "слідом" за своїм предметом [Забужко 2011, 70–71]. Так, одна поетова строфа стає гідною цілого філософського трактату.

Лексико-поетичний хронотоп рясний і розмаїтий. Ядро темпоральної лексики можуть становити назви доби та її частин (на світанку, вночі, в полудень, ранком, у надвечір'я, на досвітку, на вечірній зорі, до ночі, до півночі, опівденно, в рань, на зорі, до ранку, на світанку, на світанні тощо), пір року (в літо, ранньої осені, гарячим літом, навесні, по весні, в осінь, осіннім днем, в цій зимі, ув осінь, до літа тощо), назви днини, місяця (не завтра, вчора, повчора, сьогодні, в п'ятницю, у березні, в липні, не в квітні, посеред березня). По-особливому може озиватися в душі поета вічність (однині довіку, віки, на віки, на тисячі літ, повік, віковно, на цілу вічність, допоки світ, скільки світ стоїть, на тисячу століть, довіку-віку-споконвіку тощо).

Основною ознакою людини, порівняно з рештою природного світу, є, з одного боку, здатність виокремлювати себе із просторово-часового континууму, а з іншого – долати просторове й часове обмеження, долати увірваність, конечність. Ознакою й водночас найпомітнішим результатом такого долання виступає історія людськості, нації. Історія – це і є власне людська форма часовості [Ярошовець 2003, 26]. Історичні обрії України для Тараса Шевченка – це площина особливих психічних переживань: та "минула" слава має дати нам прозріння сьогодні, і понад те – має стати вирішальною у процесі самоідентифікації. Тому Шевченкове звертання до "мертвих, живих і ненарожденних" вражає просто таки містичною силою, потужністю, але аж ніяк не фантастичністю [Шевченко 1988, т. 1, 200]. Навряд чи хто, крім Т. Шевченка, спромігся б на такий живий голос крізь вічність.

Універсальними показниками як усієї світобудови, так і конкретної ситуації дійсності, відтворюваної в людському мисленні за допомогою мови, є субстанція, її ознака, час (зараз / колись), простір (тут / не тут), модус (є "таким" / може бути "таким"). Але саме час і простір становлять первинні загальнолюдські інтуїції, за допомогою яких сприймається та емпірично осмислюється навколишній життєвий світ [Філософський енциклопедичний словник 2002, 529]. Людині властивий часово-історичний характер життєдіяльності (інтервал між народженням і смертю матеріального тіла), проте завдяки наявності духовної реальності (свідомості), відмінної від власне фізичної, вона може змінювати часопростір, долати страх небуття, опановувати свою вічну природу. Секрет простий і складний (як на кого) водночас – всетворяща любов.

В статье рассмотрены некоторые философские, аксиологические и семантико-грамматические аспекты комплексной категории времени. Автор выделяет особенности ее грамматической, лексической и семантической сторон и ставит перед собой задачу определить, чем вызван приоритет настоящего времени, а также, какая интерпретация и формальная организация ему свойственна. Подчеркивается особая стилистическая важность настоящего расширенного (афористичного) времени.

Ключевые слова: гетеротемпоральность, хронотоп, грамматическое время, синтаксическое время, транспозиция времени глагола, настоящее расширенное (афористичное) время, темпоральная лексика.

The article considers certain philosophical, axiological and semantical-grammatical aspects of the complex time category. Its grammatical, lexical and semantic aspects are highlighted. The author is trying to figure out the reasons for priority of the present time and what kind of interpretation and formal organization it could receive in poetical discourse. Special stylistic importance of current expanded (aphoristic) is highlighted.

Key words: heterotemporality, hronotop, grammatical time, syntactical time, transposition of the verb time, present expanded (aphoristic) time, temporal lexics.

Література:

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – Изд. 4-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
2. *Бахтин М. М.* Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Художественная литература, 1986. – 543 с.
3. *Бріцин В. М.* Категорії модальності в працях О. С. Мельничука / В. М. Бріцин // Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство (Збірник наукових праць до 90-річчя з дня народження). – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 280 с.
4. Бхактиведанта Свами Прабхупада, А. Ч. Бхагавад-гита как она есть : пер. с англ. – Изд. 3-е. – М. : The Bhaktivedanta Book Trust, 2007. – 816 с.
5. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222с.
6. *Емінеску М.* Зневірений дух / Міхай Емінеску ; перекл. з рум., передм. С. Семчинського. – К. : Дніпро, 1989. – 255 с.
7. *Забужко О.* Література як "випереджальна філософія": рефлексія над антиісторизмом в українській культурі першої половини сторіччя / О. Забужко // Філософська думка . – 2011. – № 1. – С. 70–82.
8. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – Изд. 2-е, испр. – М. : КомКнига, 2005. – 352 с.
9. *Мірченко М. В.* Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Луцьк : Ред.-вид. відділ "Вежа" Волинського держ. університету ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
10. *Мойсієнко А. К.* Вибране: Поезії і переклади / А. К. Мойсієнко. – К. : Фенікс, 2006. – 528 с.
11. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с .
13. Філософський енциклопедичний словник. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
14. *Шевченко Т. Г.* Поезії : у 2 т. Т. 1 / Тарас Шевченко. – К. : Веселка, 1988. – 264 с.
15. *Шевченко Т. Г.* Поезії : у 2 т. Т. 2 / Тарас Шевченко. – К. : Веселка, 1988. – 247 с.
16. *Ярошовець В.* Саморефлексії філософського дискурсу / В. Ярошовець, І. Бичко // Філософська думка. – 2003. – № 2. – С. 21–34.

УДК 81'367.332.2:811.12.2 (043.5)

НАЙПРОДУКТИВНІШІ СУФІКСАЛЬНІ МОДЕЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: СЛОВОТВІРНІ ЗНАЧЕННЯ ТА НОМІНАТИВНА СПЕЦИФІКА (У СФЕРІ ПРИКМЕТНИКА, ДІЄСЛОВА ТА ПРИСЛІВНИКА)

Кульчицький Віктор Іванович,
канд. філол. наук, доц.
Національний авіаційний університет

У статті досліджується система словотворення сучасної німецької мови у структурно-семантичному, функціональному, номінативному та комунікативному вимірах шляхом аналізу новоутворених похідних слів, не зафіксованих словниками, а також словотвірні одиниці з прозорою семантикою, що позбавлені лексикологічних нашарувань.

Ключові слова: словотвір, новотвори, номінація, комунікація, функція, модель, семантична категорія, текстотворення.

Актуальність цього дослідження визначається відсутністю комплексного аналізу нагромадженого теоретичного та практичного доробку в теорії словотвору сучасної німецької мови з урахуванням номінативних і комунікативних аспектів функціонування мовних одиниць, динамічного аспекту синхронного словотворення та процесів авторського й оказіонального творення нових словотвірних одиниць.

Метою статті є висвітлення номінативних та комунікативних функцій німецького словотворення в процесах мовленнєвої діяльності.

Об'єктом дослідження є словотвірна система сучасної німецької мови у всьому розмаїтті її способів і моделей та в розрізі всіх частин мови. **Предмет** статті – новотвори, оказіональні та авторські слова, не зафіксовані словниками сучасної німецької мови в розрізі всіх частин мови, способів та моделей словотворення, що відображають активні та динамічні аспекти функціонування словотворчих процесів.

Саме суфіксація уможливлює семантичну диференціацію словникового складу німецької мови згідно з магістральними напрямками творчого пошуку мовного мислення, забезпечує розвиток класифікаційних принципів мови. Вона ґрунтується на таких властивостях сприйняття та пізнавально-класифікаційної діяльності людини, як селективний пошук та ціннісна спрямованість. Номінативна сутність суфіксації полягає в семантичній субкатегоризації елементів об'єктивної дійсності, що супроводжується переважно категорійною транспозицією суфіксального слова.

Суфіксація у сфері прикметника

1. *-bar*: *V→A*. Найпродуктивніша модель віддієслівного словотворення прикметників [Шелудько 2009]. У сучасній німецькій мові суфікс *-bar* здатний поєднуватись з основою будь-якого перехідного дієслова, що вживається в пасиві. Про це свідчать не тільки результати спеціальних досліджень [Ягупова, 2009; Gardt 2009, 196–210], а й кількість новотворів, що не піддається поясненню з суто номінативними потребами. Загальне словотвірне значення моделі "здатність чи спроможність бути об'єктом дії" з більш тонкою диференціацією, в окремих випадках, модального значення за шкалою можливість / бажаність / необхідність виконання дії. Формування словотвірного значення моделі *-bar: V→A* здійснюється, головним чином,

на основі кардинальних для дієслова граматичних значень стану і модальності. Тому словотвірні значення віддієслівних прикметників є лише поєднанням у семантичній структурі похідного слова категоріальних ознак твірної основи з категорійним значенням прикметника. Завдяки наявності такої моделі стає можливою особлива "номінативна проекція" на предмети, явища навколишнього світу як об'єкти активної перетворювальної діяльності людини.

2. *-ig*: *N→A*. Суфікс *-ig* традиційно вважається одним з найпродуктивніших засобів утворення похідних прикметників [Stepanova 1980, 401–404]. Однак підставою для такого висновку є, здебільшого, лише лексикографічна фіксація таких дериватів. За цим показником вони справді не мають собі рівних серед похідних прикметників. Однак новотвори за цією моделлю досить нечисленні, що можна пояснити, насамперед, двома головними причинами:

1) нездатністю форманта *-ig* поєднуватися з іменниками на *-heit-/-keit/-igkeit*, *-schaft, -tum, -ung*, тобто майже з усіма найпоширенішими похідними субстантивними словами;

2) зростаючою продуктивністю напівсуфіксації у словотворенні прикметника, що на перших порах покликана була забезпечити творення прикметників від похідних іменників, а пізніше, внаслідок більш чітко вираженої внутрішньослівної семантики, почала поширюватись і на кореневі іменники, витісняючи в цій функції суфікс *-ig*, порівняйте: *erkerreich*, *hallenähnlich, kobaltreich, metaphernreich, musenreich, musenfreudig, reisefreudig*, *seenreich* тощо. Подекуди в мові співіснують обидва варіанти, про що свідчать і лексикографічні тлумачення значення слів, порівняйте: *knöcherig – knochenartig; knotig – knotenartig; muschelig – muschelförmig; steinreich – steinig* тощо.

Коли іменні основи поєднуються з формантом *-ig*, виникають похідні слова з такими значеннями:

1) орнативність (наділення ознакою): *einbeinig, gewinnwütig, loorblätterig*, *scharfkrallig, strupsig, warmfüßig, würzkörnig, wutbrüchig* тощо.

2) компаративність (порівняння за зовнішньою чи внутрішньою схожістю): *purzelbäumig, rippig, sauermilchig, zwerglig* тощо.

Варіантом моделі є лексеми з елементом *-haltig*, що опосередковано співвідносяться зі словосполученнями на базі дієслова *enthalten: salpeterhaltig – Salpeter enthalten*. Їх слід зарахувати до похідних слів з суфіксом *-ig* та твірною основою – словосполученням. Цей різновид моделі активно "працює" на процеси конструювання, розбудови висловів, реалізуючи словотвірне значення орнативності: *gipshaltig, nickelhaltig, symbolhaltig, virushaltig* тощо.

3. *-lich*: *N→A*. Більшість дослідників дотримується думки, що це одна з найпродуктивніших моделей творення прикметників [Motsch 2004, 80]. Однак і тут констатація продуктивності – швидше данина минулому, аніж відображення дійсного стану справ у сучасній німецькій мові. Велика кількість похідних слів з суфіксом *-lich* у словниках унаслідок ретельної їх лексикографічної фіксації не знаходить, здавалося б, логічного продовження у відповідній чисельності новотворів.

Основне словотвірне значення моделі – загальне співвіднесення прикметника з поняттям, вираженим твірним іменником, порівняйте: *motivlich*, *nachrichtendienstlich, vogelkundlich, weltmeisterlich, zweiglich* тощо; компаративність: *feindlich, menschlich, mütterlich* та орнативність: *ängstlich*, *glücklich, widersprüchlich* тощо.

Невелика кількість новотворів пояснюється тими ж причинами, що й у випадку з суфіксом *-ig*, до яких слід додати ще й сильну тенденцію прикметників на *-lich* до лексикалізації і, як наслідок, багатозначність та відсутність чіткого "семантичного профілю", що значно утруднює їх творення в мовленнєвих процесах.

4. *-isch/-erisch*: *N→A*. Продуктивність моделі [Elsen 2011; Schippan 1967] підтверджується значною кількістю новотворів. Їхнє основне словотвірне значення – "загальна співвіднесеність з поняттям, позначеним твірним іменником", залежно від семантики мотивуючого імені реалізується в таких варіантах:

1) порівняльна характеристика особи (мотивуюча основа – назва особи або тварини): *äffisch, bäuerisch, dichterisch, hündisch, schelmisch, schurkisch* тощо;

2) орнативність (мотивуюча основа – абстрактний іменник, що означає, переважно, емоційний чи психічний стан): *argwöhnisch, launisch, neidisch, spöttisch, tückisch* тощо.

Особливо висока продуктивність притаманна словотвірному елементу *-isch* при поєднанні з географічними назвами [Pelka 1971]. В таких випадках реалізується значення локативності: *orientalisch, polnisch, schweizerisch, württembergisch, westfällisch, zypriotisch* тощо.

Усе більшого поширення набувають вторинні прикметники з суфіксом *-isch, -erisch* від власних назв: *hamletisch, rousseauisch*. Творення похідних прикметників від географічних чи власних назв не обмежене якимись семантичними, структурними чи прагматичними чинниками й зумовлюється лише комунікативними та номінативними потребами.

Серед новотворів за моделлю *-isch/-erisch*: *N→A* найчастіше трапляються похідні прикметники від складних іменників зі значенням загальної співвіднесеності з мотивуючим поняттям чи порівняльної характеристики особи, наприклад: *bühnenbildnerisch, fernsehdramatisch, formgestalterisch, fußballerisch, narzistisch, privateigentümlerisch, speichelleckerisch usw.*

5. *-isch/-erisch*: *V→A*. Модель традиційно зараховується до непродуктивних [Козинцева 1991], однак чітка семантична спеціалізація (вираження характерологічного значення) та активність у творенні нових слів суперечать цій думці, порівняйте: *beschauerisch, besitzergreiferisch, schulterklopferisch, selbstschützerisch* тощо. Тому ця модель є органічною частиною об'єкта дослідження.

6. *-sam*: *V→A*. Суфіксальна модель з обмеженою продуктивністю внаслідок поширення в тому ж значенні віддієслівних прикметників з суфіксом *-bar*. Однак між обома моделями поступово викристалізовується семантична диференціація, котра має поки що вигляд швидше тенденції, аніж закономірності: похідні слова з суфіксом *-bar* означають здатність бути об'єктом дії, словотвірні конструкції з формантом *-sam* виражають здебільшого характеристику особи за діями, що здійснюються нею, або здатністю цієї особи бути об'єктом чи суб'єктом дії: *fügsam: gehorsam*,

anpassungsfähig; anschmiegsam: sich gerne anschmiegend, zärtlich; enthaltsam: bestimmte Dinge nicht tuend, abstinent, sehr bescheiden. Саме такі значення реалізує більшість новотворів: *bedrohsam, belehrsam, betrübsam, forschsam, liebsam, qualsam, störsam, sträubsam, vertragsam usw*.

7. *-haft*: *N→A*. Наявності цієї моделі сучасна німецька мова завдячує появі численних новотворів з порівняльним (компаративним) значенням: *amöbenhaft*, *berserkerhaft, echohaft, girlandenhaft, revoluzzerhaft, silhouttenhaft, torerohaft, witwenhaft*, або орнативним значенням: *gemüthaft, fleckenhaft, handlungshaft, handlungsträgerhaft usw.*

8. *-d* вербальна словосполука →А. Найпродуктивніша словотвірна модель оформлення синтаксичних словосполук типу *V→O Akk.* у суфіксальний прикметник: *devisenbringend, geschmacksmindernd, hilfebringend*, *kunstgefährdend, obdachbietend, realismusfördernd, verhandlungsführend*, *verlustsenkend* тощо. Зовнішня валентність базових дієслів у складі словосполучень визначає діапазон варіювання першого компонента і кількість похідних слів з ним, порівняйте: *entwicklungs-, erze-, fortschritts-, kohlen-, öl-, realismus-, persönlichkeitsfördernd* тощо. Загальне словотвірне значення моделі – "ад'єктивована складна (комплексна) дія". І за необмеженими можливостями творення нових слів, і за семантичною характеристикою вона значно ближча до конверсійних, аніж до суфіксальних моделей, і є, власне, деривацій-ним способом конверсії дієслівних словосполук у прикметник.

9. *-mäßig*: *N→A*. Модель відіменного словотворення прикметників, функціонування якої фактично не обмежене якимись структурно-семантичними чинниками [Мейлувене 1973; Seibicke 1963]. Головна передумова виникнення нового похідного слова – номінативна чи комунікативна необхідність його появи. Широке, максимально абстраговане словотвірне значення: "загальна співвіднесеність з поняттям, вираженим твірною основою", що "накладається" на семантику будь-якого іменника, та відсутність усяких формальних обмежень на сполучення суфікса *-mäßig* основами іменників зумовлюють появу численних новотворів, порівняйте: *bevölkerungsmäßig, gartenmäßig, jazzmäßig, satzmäßig*, *stellungsmäßig, willensmäßig* тощо.

При поєднанні суфікса з іменниками-назвами осіб реалізується компаративне значення: *malermäßig, modellmäßig, schriftstellermäßig*.

10. *-förmig:* N→A. Похідні слова на *-förmig* співвідносяться і з композитом: *eierkastenförmig – Eierkastenform*, і зі словосполученням*: etagenförmig – in der Form einer Etage.* Однак припущення, що при утворенні нових лексем щоразу має місце деривація на синтаксичній основі, навряд чи є слушним, адже ніде більше в словотворенні німецької мови не спостерігається участь у дериваційних процесах іменних словосполучень. Важко погодитись і з іншим категоричним висновком про "композитний родовід" лексем на *-förmig*, оскільки багатьом новотворам не може бути поставлене у відповідність складне слово: *lanzettenförmig, kürbisförmig, stromlinienförmig*. Зростаюча кількість нових слів на *-förmig* засвідчує формування в мовній свідомості стереотипу, аналогічного стереотипам "класичних" суфіксальних моделей. Завдяки цьому, поєднання форманта *-förmig* з базовою основою відбувається без посередництва синтаксичних словосполук чи композитів.

Похідні слова з суфіксом *-förmig* означають порівняння за зовнішньою схожістю (формою): *gurkenförmig, kleeblattförmig, taschenbuchförmig, virusförmig* тощо.

11. *-los*: *N→A*. Поєднуючись із назвами істот, предметними та абстрактними іменами, суфікс *-los* виражає значення відсутності того, що позначено твірною основою. Модель є стилістично нейтральною, і відсутність базового поняття не пов'язана з позитивною чи негативною оцінкою.

Продуктивність моделі обмежена лише комунікативно-прагматичними чинниками, а тому новотвори виникають у текстах усіх функціональних стилів, чисельність їх постійно зростає, а точна лексикографічна фіксація таких лексичних одиниць неможлива, оскільки словники не в змозі "вмістити" в себе все розмаїття подібних ситуативно-мовленнєвих словотвірних іновацій.

12. *-artig*: *N→A*. Усі деривати *на -artig* виражають абстрактне порівняльне значення. Підставою для порівняння є, здебільшого, форма, загальний вигляд, зміст або субстанціональна характеристика базового поняття, порівняйте: *kabarettartig, kammerspielartig, karpfenmaulartig, membranartig, nappaartig*, *überfallartig* тощо.

Суфіксація у сфері дієслова

Суфіксальній деривації не належить чільна роль у словотворі дієслова, однак вона все ж пов'язана з регулярним вираженням деяких семантичних субкатегорій, котрим притаманна системна значущість [Федоренко 2005, 72–80]. Можливості семантичної субкатегоризації дієслова за допомогою суфіксації використовуються в мовленнєвих процесах, хоча й не так активно, як у прикметників або іменників:

1. *-el*(*n*): *V→V*. Дієслова на -el(n) набувають значення багатократної дії зі зменшувальним відтінком: *kränkeln, drängeln, hüsteln, lächeln, säuseln*. Ітеративно-демінутивне значення постійно відтворюється новими похідними словами, що особливо часто з'являються в художній літературі: *brummeln, hexeln, pfiffeln, rechteln, ruckeln, spückeln usw*.

2. *-ier(en)/-isier(en)/-ifizier(en): N/A→V*. Найпродуктивніша модель суфіксального словотворення дієслів від основ запозичених прикметників чи іменників. "Морфемізацію" суфікса *-ier* засвідчують випадки його сполучення з основами власне німецьких дієслів: *fräulisieren, gastieren, klosterbruderisieren*. Похідні слова з суфіксами *-ier-, -isier, -ifizier* в залежності від семантики твірної основи набувають таких трьох значень:

1) характерологічного (твірна основа – назва особи або власна назва): *authorisieren, goethisieren, intrigieren, patronisieren, philosophieren, rivalisieren* тощо;

2) орнативного: *asphaltieren, avancieren, betonieren, chlorieren, parfümieren*, *prämiieren, privillegieren* тощо;

3) фактитивного (для варіантів *-isier -ifizier* – воно є єдиним можливим): *mystifizieren, nationalisieren, schematisieren, simplifizieren* тощо. Новотвори з формантами *-ier(en) /-isier(en) /-ifizier(en)* виникають переважно в науковій літературі, мові засобів масової комунікації, де особливо часто вживаються запозичені слова та інтернаціоналізми, порівняйте: *amateurisieren, digitalisieren*, *lessingianisieren, literarisieren, institutionalisieren, ritualisieren, shakeaspirisieren, statistisieren, textualisieren usw*.

В статье исследована система словообразования современного немецкого языка в структурно-семантическом, функциональном, номинативном и коммуникативном измерениях путем новообразованных производных слов, не зафиксированных словарями, а также словообразовательных единиц с прозрачной семантикой, лишенных лексикологических наслоений.

Ключевые слова: словообразование, новообразования, номинация, коммуникация, функция, модель, семантическая категория, текстообразование.

In the article the word-formation system of the Modern German language in structural and semantic, functional, nominative and communicative dimensions is investigated by means of innovative derivatives, not recorded in the dictionaries. In addition, the system of word-formational units with pellucid semantics, lacking in lexicological layers is being investigated.

Key words: word-formation, word innovations, nomination, communication, function, model, semantic category, text-formation.

Література:

1. *Козинцева Н. А.* Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальным, модальным и таксисными значениями / Н. А. Козинцева. – Л. : Наука, 1991. – 143 с.
2. *Мейлувене Г. А.* Основные средства выражения общей соотнесенности в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Мейлувене Г. А. – Л., 1973. – 26 с.
3. *Федоренко О. І.* Сталі дієслівно-субстантивні словосполучення як вияв тенденції до номіналізації у сучасній англійській мові / О. І. Федоренко // Іноземна філологія. – 2005. – Вип. 115. – С. 72–80.
4. *Шелудько А. В.* Труднощі словотвірного характеру в англо-українському та україно-англійському художньому перекладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Шелудько Анна Володимирівна ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
5. *Ягупова Л. М.* Іменниковий словотвір у середньоверхньонімецьких діалектах: префіксальна система у динамічному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ягупова Лариса Миколаївна ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 32 с.
6. *Elsen H.* Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen / Hilke Elsen. – [2 Aufl., überarbeitete]. – Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co, KG, 2011. – 202 S.
7. *Gardt A.* Stil und Bedeutung / Andreas Gardt // Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung Rhetorik und Stilistik / [Hrsg. : Ulla Fix, Andreas Gardt, Joachim Knape]. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2009. – S. 196–210.
8. *Motsch W.* Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2-nd ed.]. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2004. – xi + 458 S.
9. *Pelka R.* Werkstückbenennungen in der Metallverarbeitung / Roland Pe1ka // Göppingen Arbeiten zur Germanistik. – Göppingen : Kümmerle, 1971. – Bd. 42.
10. *Schippan Th.* Die Verbalsubstantive der deutschen Sprache der Gegenwart / Thea Schippan. – Leipzig, 1967. – S. 49 ff.
11. *Seibicke W.* Wörter auf -mäßig: Sprachkritik und Sprachbetrachtung / W. Seibicke // Muttersprache. – 1963. – Jg. 73. – S. 33–47 ; 73–78.
12. *Stepanova M. D.* Dynamische Prozesse in der synchronen Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanova // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1980. – Bd. 33, № 3. – S. 401–404.

УДК 811.111'367'37

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗМІСТОВОГО ТА МАТЕРІАЛЬНОГО АСПЕКТІВ РЕЧЕННЯ (на матеріалі англомовних енциклопедичних текстів біографічної тематики)

Мелешкевич Лариса Миколаївна,
канд. філол. наук
Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглядаються способи репрезентації глибинних предикатів та їхнього актантного оточення у поверхневих структурах речень в англомовних енциклопедичних текстах біографічної тематики. Автор аналізує співвідношення семантичних та поверхневих структур.

Ключові слова: предикат, семантична структура речення, поверхнева структура речення, англомовний біографічний текст, енциклопедична стаття.

Проблеми взаємодії реальності, мислення та мовлення завжди цікавили науковців. Останнім часом у центрі уваги лінгвістів знаходиться речення як багаторівнева одиниця, як мовний знак, що характеризується діалектичною єдністю двох таких його сторін, як позначуване та позначувальне, яким відповідають семантичний та синтаксичний аспекти дослідження [Мустайоки 2006, Падучева 2007, Радзієвська 2010, Van Valin 2005]. Характерною рисою мовознавства в останні десятиліття став поворот від вивчення структурно-граматичних властивостей речення, до аналізу його змістової структури.

Метою нашої лінгвістичної розвідки є виявлення у конкретних поверхневих структурах речення способів логічно-мовної організації екстралінгвістичного змісту з урахуванням денотативної зумовленості речення, що у свою чергу уможливлює встановлення взаємовідношень між явищами мови, структурою думки та фактами об'єктивної дійсності. В основі речення як мовного факту лежить екстралінгвістичний факт – ситуація. Результати осмислення явищ реальної дійсності отримують своє відображення у мові, що й зумовлює потребу виявлення зв'язку між семантичним та поверхневим рівнями речення.

Вихідними положеннями нашого дослідження є тези про центральну роль предиката у семантичній організації речення та взаємопов'язаність семантичної і поверхневої структур речення [Мелешкевич 2011]. Поверхнева структура речення відображає конструктивний склад його компонентів, необхідних для побудови речення відповідно до граматичних норм певної мови. Змістове наповнення речення відбиває його семантична структура, яка являє собою узагальнену модель фактів та ситуацій, що відображаються свідомістю людини у формі речення.

Актуальність дослідження визначається пріоритетною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на залучення новітніх підходів і методів дослідження семантичної структури речення, зокрема її центрального компонента – предиката. Предикат як семантичний елемент, що відображає глибинну семантику речення, залишається недостатньо вивченим унаслідок того, що в основу більшості семантично орієнтованих концепцій предиката покладено одиниці поверхневого рівня.

Об'єктом нашої лінгвістичної розвідки є речення, що містяться у біографічних текстах англомовних енциклопедій. Співіснування у кожному реченні двох видів структур – семантичної та поверхневої – є закономірним явищем, об'єктивно зумо-

вленим білатеральним характером речення як мовного знака. **Предметом** дослідження є взаємозв'язок змістового та матеріального аспектів речення, які являють собою єдине ціле. Цей взаємозв'язок має складний характер, оскільки і семантична, і поверхнева структури регулюються своїми принципами організації.

Наукова новизна лінгвістичної розвідки полягає у виявленні прикладів, які демонструють причини порушення ізоморфізму між елементами семантичного й поверхневого рівнів речення у біографічних текстах найпопулярніших англомовних енциклопедій – "The New Encyclopædia Britannica" та "The Encyclopedia Americana".

На експліцитність вираження тих чи інших актантів у поверхневій структурі впливає комунікативний фактор. Якщо укладач енциклопедичної статті вважає певну інформацію неважливою або якщо вона вже наводилася ним раніше, він може обмежувати мовну репрезентацію актантного оточення предиката. Але комунікативний фактор не впливає на представлення цього оточення в семантичній структурі речення: глибинний предикат відкриває валентнісні позиції для цих актантів, проте деякі з валентностей залишаються нереалізованими на поверхневому рівні. Цей випадок ілюструє такий приклад:

Cerf was born in New York City and studied at Columbia University (Cerf, Bennett Alfred) [TEA, 6, 200]

Cerf was born in New York City and studied at Columbia University

Порівняйте мовні засоби вираження актантного оточення предиката Ідентифікаційної дії у наступному прикладі:

Kretschmer studied both philosophy and medicine at the University of Tübingen<…> (Kretschmer, Ernst) [TNEB, 7, 4] – [Ac_{Id}; A, O_1 AND O_2].

Цей приклад вимагає коментаря. У ньому йде мова про німецького психіатра Ернста Кречмера, який навчався в університеті Тюбінгена, де він почав вивчати філософію, але, зацікавившись медициною, змінив спеціалізацію. Набуті їм знання з філософії допомогли захистити докторську дисертацію з психіатрії і вплинули на визначення ним об'єкта подальших досліджень – вивчення співвідношення будови тіла та характеру. Оскільки автор статті вважає інформацію про те, що саме вивчав Ернст Кречмер в університеті, релевантною для його загальної характеристики і реалізації як науковця, він надає її читачеві.

Один і той самий факт реальної дійсності може бути представлений укладачем енциклопедичної статті за допомогою предикатів різних класів (наприклад, Дії чи Ідентифікації):

Rice ***graduated*** *from the Vanderbilt University in 1901 <…>* (Rice, Grantland) [TNEB, 10, 41] – [Ac_{Soc}; A, R, O, T] (*to graduate: to get a degree, especially your first degree, from a university or college* [OALD 2006, 674]; → *In 1901 Rice received his bachelor's degree in Greek and Latin from the Vanderbilt University);*

A graduate *of Vanderbilt University, he joined the New York Tribune (later Herald Tribune) in 1914* (Rice, Grantland) [TEA, 23, 495] – (Temp Phase=BEGIN) [Ac_{Id}; (Rl_{Id}; A), (Id; R)] (*join: to start to work for an organization* [MED 2007, 813]; *A graduate of Vanderbilt University → Rice* ***graduated*** *from the Vanderbilt University → Rice received his bachelor's degree in Greek and Latin from the Vanderbilt University*).

Порушення ізоморфізму між кількістю елементів семантичної та поверхневої структур речення у досліджуваних текстах також спричиняє функціонально-стилістичний фактор. Характерними мовними засобами вираження предикатних актантів є абстрактні іменники – назви дій або абстрактних понять, що допомагає укладачу енциклопедичної статті представити інформацію в конденсованому вигляді, уможливлює характеризацію суб'єкта біографії через його вчинки або вчинки іншої особи, визначальні для подальшого ходу подій, і дозволяє привернути увагу читача не лише до самої дії, а й до її оцінки автором. Наприклад: *His* ***choice*** *of al-Hajjājasviceroy of the East* ***was a wise one*** *('Abdal-Malik)* [TNEB, 1: 15] – [Ch; N=P] (→*He chose al-Hajjājasviceroy of the East and it was wise* (*sensible*)).

Велику кількість прикладів однолексемної репрезентації стану справ містить біографічний текст про італійського кримінолога та економіста Чезаре Беккаріа, який став відомим завдяки своєму трактату про злочини та покарання за їх здійснення: Наприклад:

Legislative <u>*reforms*</u> *in Russia, Sweden, and the Habsburg Empire* ***were in fluenced*** *by the treatise (Beccaria, Cesare)* [TNEB, 2: 28] – [→Rl_{Soc}; N_1, N_2=P] (→*the treatise influenced the way the process of making and passing laws was reorganized (improved) in Russia, Sweden, and the Habsburg Empire*).

Для біографічних текстів характерні складні семантичні структури, в яких окремий стан справ репрезентований у поверхневій структурі іменником, утвореним шляхом номіналізації дієслова. Прості семантичні структури в цьому випадку поєднуються за допомогою метасполучника, як у наступному прикладі: *After his visit to Italy, he tried to produce the effects on Tintoretto and Titian by using transparent glazes over a monochrome underpainting <…> (Reynolds, Sir Joshua)* [TNEB, 10: 14] – {(PrePhase=TRY) [P] AFTER[P]=[Ac_{Lc}; A, L, I] *(→after he had visited Italy, he tried to impress Tintoretto and Titian by using transparent glazes over a monochrome underpainting).*

Фактор імплікації предиката або його модифікації також спричиняє порушення ізоморфізму між елементами семантичної та поверхневої структур речення. Так, до імплікації предиката призводить вживання детермінантів причини та допустовості. Вони є мовними засобами вираження згорнутої семантичної структури, переважно з предикатом Фізіологічного стану. Адекватне заповнення семантичної лакуни можливе завдяки контекстній інформації, а також наявності стійких змістових зв'язків актантів з тою чи іншою ситуацією, як у прикладі: *In May 1786, in Switzerland, his wife died* ***of puerperal fever*** *<…> (Beckford William)* [TNEB, 2: 34] – {[Ex→; N] BECAUSE [St_{Phl}; N]} (→*she died because she had puerperal fever*).

Порушення ізоморфізму між кількістю елементів семантичної та поверхневої структур речення демонструє наступний приклад, у якому модифікатор Авторизація

виражений двома фразами – іменною та дієслівною: *Many recent historians, impressed by the legal and administrative reforms of Henry II, have seen Thomas as an ambitious and fanatical* ***nuisance*** *(Becket, Saint Thomas)* [TNEB, 2: 32] – {(AUT)[Ch; (Ch; N)]}.

У наведеному нижче прикладі предикат семантичної структури зазнає впливу двох модифікаторів, один із яких – Темпоральна фаза – інкорпорований у лексичному значенні дієслова: *In 1937 Beckett* ***decided to settle*** *in Paris (Beckett, Samuel (Barcay)* [TNEB, 3: 32] – {(PrePhase=DECIDE) (TempPhase=BEGIN)[Lc; A; L]} (*to settle: start living in a place* [LDCE 2005, 1502]).

Дію граматичного чинника, який порушує ізоморфізм між кількістю елементів семантичної та поверхневої структур речення, демонструє наступний приклад. В енциклопедичній статті, присвяченій опису життєдіяльності французької письменниці та філософа Сімони де Бовуар, автор вказує, що її ім'я стало відомим людям завдяки найважливішій праці її життя – трактату "Le Deuxième Sexe" (вони не знайомі з нею особисто, але читали (знають про) її книгу): *She* ***is known*** *primarily for her treatise "Le Deuxième Sexe" <...> (Beauvoir, Simone)* [TNEB, 2: 25] – [Rl_{Int}, E, (Ac_{Int}; Id; O)] *(→ People primarily know the treatise "Le Deuxième Sexe", which Simone Beauvoir wrote).* На користь тези про семантичну надлишковість компонента поверхневої структури речення свідчить і словникове трактування значення дієслівного словосполучення *to be best known for – people are most likely to be familiar with* [LDCE 2005, 893].

Для репрезентації предикатів використовуються аналітичні вирази, коли одному елементу семантичної структури відповідають два чи більше елементів поверхневої структури. Наприклад: *<...> and in 1763 Beckford* ***gave*** *strong* ***support*** *to outspoken journalist John Wilkes (Beckford, William)* [TNEB, 2: 33] – [Ac_{Soc}; A, (Ch; Id; O)] (→ *Beckford strongly supported the outspoken journalist John Wilkes*);

This bureau ***produced*** *clear and accurate* ***translations*** *of important Buddhist works <...> (Kumarajiva)* [TEA, 16: 596] – [Ac_{Id}; (PLURAL)A, (Ch; Id; O) (→ *this bureau clearly and accurately translated important Buddhist works from Sanskrit into Chinese*).

Комунікативний та структурний фактори, що визначають семантичні і функціонально-граматичні особливості предиката семантичної структури речення у досліджуваних текстах, одночасно взаємодіють у процесі текстотворення енциклопедичної статті. З одного боку, автор дотримується вимог до написання енциклопедичного тексту, а з іншого боку, добирає мовні засоби вираження предикатів з урахуванням своїх комунікативних потреб. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати речення, у яких автор привертає увагу читача не лише до самої дії, а й до її оцінки (як у наведеному вище прикладі з енциклопедичній статті *'Abdal-Malik*).

Отже, проаналізовані приклади засвідчують, що порушення ізоморфізму між елементами семантичного й поверхневого рівнів речення у досліджуваних текстах зумовлене комунікативним, функціонально-стилістичним, граматичним факторами, а також фактором імплікації предиката або його модифікації.

Виконане нами дослідження відображає загальну тенденцію мовознавства останніх десятиліть поєднувати семантику з синтаксисом. Характерною рисою сучасного синтаксису є багаторівневий підхід до вивчення його центральної одиниці – речен-

ня, що і зумовлює перспективність аналізу речень в текстах енциклопедичних статей з позицій функціонального синтаксису.

Зважаючи на роль енциклопедій у процесах формування загальної картини світу, актуальним є питання вивчення репрезентації компонентів семантичної структури речення в енциклопедичних текстах. Тому дослідницькі розвідки в даному напрямку цілком обґрунтовані. Обрана проблематика має не лише актуальність і значущість, а й свій потенціал для подальших як теоретичних, так і практичних досліджень.

В статье рассматриваются способы репрезентации глубинных предикатов и их актантного окружения в поверхностных структурах предложений в англоязычных энциклопедических текстах биографической тематики. Автор анализирует соотношение семантических и синтаксических структур.

Ключевые слова: предикат, семантическая структура предложения, поверхностная структура предложения, англоязычный биографический текст, энциклопедическая статья.

The article deals with the way that deep predicates and sets of their actants are represented in surface structures in the English biographical texts of encyclopediaentries. The correlation of semantic and surface structures is analyzed.

Key words: predicate, semantic structure of a sentence, surface structure of a sentence, English biographical text, encyclopedia entry.

Література:

1. *Мелешкевич Л. М.* Предикати ідентифікації і характеризації в англомовних текстах енциклопедичних статей: семантичні і функціонально-граматичні особливості : дис. … канд. філол. наук : 10.02.04 / Лариса Миколаївна Мелешкевич. – К., 2011. – 243 с.
2. *Мустайоки А.* Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 512 с. – (Studia philologica).
3. *Падучева Е. В.* О семантике синтаксиса: материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е. В. Падучева. – М. : КомКнига, 2007. – 296 с.
4. Радзієвська *Т. В.* Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту. Текст – соціум – культура – мовна особистість : монографія / Т. В. Радзієвська; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. – К. : ДП "Інформ.-аналіт. агенство", 2010. – 491 с.
5. *LDCE*: Longman Dictionary of Contemporary English. – Edinburg : Longman, 2005. – 1949 p.
6. *MED*: Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. – Malaysia : Macmillan, 2007. – 1748 p.
7. *OALD*: Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 1900 p.
8. *TEA*: The Encyclopedia Americana. In 30 Volumes. – Danbury, Connecticut : Grolier Incorporated, 1997.
9. *TNEB*: The New Encyclopædia Britannica. In 32 Volumes. – Chicago : Encyclopædia Britannica, 1993.
10. *Van Valin R. D. Jr.* Exploring the Syntax-Semantics Interface / Robert D. Van Valin, Jr. – Cambridge : Cambridge University Press, 2005. – 310 p.

УДК 811.14'06

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ТЕКСТІВ ЦИРКУЛЯРІВ
(на матеріалі новогрецької мови)

Столярова Анна Анатоліївна
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено вивченню особливостей будови текстів циркулярів новогрецькою мовою та їхніх лінгвостилістичних особливостей на всіх мовних рівнях. Аналіз проведено на матеріалі, що датується двома останніми роками.

Ключові слова: циркуляр, стиль, жанр, композиція, лінгвостилістичні особливості.

Метою нашої розвідки є визначення жанрових особливостей текстів циркулярів новогрецькою мовою шляхом вивчення їхньої будови та лінгвостилістичних особливостей на всіх мовних рівнях.

Актуальність дослідження зумовлено тим, що жанр циркуляру є неоднорідним та вирізняється варіативністю. Циркуляри різняться за змістом та призначенням, що, у свою чергу, визначає відмінності в їхній будові, використовуваній лексиці та стилістиці. Лінгвостилістичний аналіз циркулярів новогрецькою мовою досі не проводився, з огляду на що виникає потреба у їх розгляді з метою отримання повної картини функціонування димотики в різних жанрах офіційно-ділового стилю.

Предметом дослідження виступають характерні особливості будови текстів циркулярів та їх лінгвостилістична специфіка на всіх мовних рівнях. **Об'єктом** розвідки правлять тексти циркулярів.

Матеріалом слугували тексти 20 циркулярів новогрецькою мовою, датованих 2011–2012 рр., що розміщені на офіційному сайті міністерства внутрішніх справ Греції [Εγκύκλιοι της Ελληνικής Δημοκρατίας].

Наукова новизна розвідки полягає в тому, що в ній уперше в українській елліністиці проведено лінгвостилістичний аналіз текстів циркулярів на морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях, визначено домінантні риси їхньої будови.

Постулюючи принципи аналізу тексту, дослідники чи не найважливішим його параметром вважають стиль. У сучасній стилістиці існує близько ста дефініцій стилю. Для нашого дослідження суттєвим виявляється те, що стиль тісно пов'язаний з функціональним аспектом мови, з її використанням у різних сферах людської діяльності, адже жодна з них не обходиться без спілкування.

Ідею про те, що функції мови зумовлено ситуаціями мовлення, висунули та обґрунтовували ще у 1930–40-х роках представники Празької лінгвістичної школи: спираючись на праці Ш. Баллі, вони пов'язували стиль із функцією мови, яку вона виконує в тій чи іншій сфері спілкування. Такого ж погляду дотримувався і В. Виноградов, який, розмежовуючи стилі на основі функцій спілкування, повідомлення й впливу, враховував також те, що у стратифікації і функціональній диференціації літературної мови беруть участь і сфера спілкування, тип мислення, типовий зміст, специфічні умови. Згідно з визначенням, даним ученим, стиль – це "суспільно усвідомлена і функціонально зумовлена, внутрішньо об'єднана сукупність прийомів вживання, добору і сполучення засобів мовленнєвого спілкування, що

співіснує з іншими такими самими способами вираження, які слугують для інших цілей, виконують інші функції в мовній суспільній практиці даного народу" [Виноградов 1981, 7–8]. Сформульоване В. Виноградовим розуміння функціонального стилю визначило той напрям у сучасних стилістичних дослідженнях, який можна назвати динамічним підходом до вивчення стилів та їхньої мовленнєвої структури, принципів і способів організації мовного матеріалу в межах конкретного стилю. Внесок ученого у функціональну стилістику полягає в тому, що він висловив думку про відносність та навіть несуттєвість для стилістики відомої дихотомії "мова – мовлення".

Учениця В. Виноградова М. Кожина розширила уявлення про функціональний стиль, доповнивши і уточнивши його характеристику. Дослідниця відзначила, що він співвідноситься не лише зі сферою спілкування, а й з видом суспільної діяльності та формами суспільної свідомості, породженими цією діяльністю. По-друге, основа виділення функціонального стилю, як доводить дослідниця, має подвійний характер: власне лінгвістичний та екстралінгвістичний. По-третє, основу функціонального стилю становить його мовленнєва системність – взаємозв'язок мовних засобів у конкретному різновиді мовлення на підставі виконання ними єдиного комунікативного завдання, екстралінгвістично зумовленого, засобів, пов'язаних між собою значенням стилю (конотацією) [Кожина 1983, 39]. Погоджуючись з розумінням стилю, розробленим В. Виноградовим і М. Кожиною, українська дослідниця С. Єрмоленко додає, що "стиль – це не автоматично заданий вибір та інтегрування мовних одиниць у певному тексті, а принципи узгоджуваності складників висловлювання, що відповідають характерові, типові мислення в кожній сфері мовної діяльності" [Єрмоленко 1999, 272].

Ф. Бацевич зазначає, що основою функціональних стилів є форми спілкування разом з екстралінгвістичними чинниками (мета, завдання, стратегія, тактика спілкування тощо), які його супроводжують, оскільки стилі формуються внаслідок вживання мовного коду мовцем у конкретних мовленнєвих актах під впливом певних екстралінгвістичних чинників, тематики спілкування, а також контексту й ситуації, у межах яких це спілкування відбувається. Контекст і ситуація спілкування й становлять сфери спілкування. З огляду на таке бачення стилю дослідник пропонує визначати функціональний стиль як "різновид літературної мови, який ґрунтується на різних типах мислення (побутовому, науковому, публіцистичному, естетичному тощо) і характеризується сукупністю мовних засобів, що відповідають цим типам мислення, а також принципами і прийомами добору елементів мовного коду учасниками спілкування залежно від змісту, контексту та ситуації, у яких вони перебувають" [Бацевич 2004, 193].

Отже, як випливає з проаналізованих визначень, дослідники загалом погоджуються щодо базових позамовних чинників, що впливають на формування стилю; до них належать сфера суспільно-виробничої діяльності та форма суспільної свідомості. Відповідно, функціональні стилі одночасно виявляються різновидами мовного коду і комунікації, оскільки акумулюють найважливіші складники процесів комунікації: тематику спілкування, пов'язану з узагальненими типами мислення людей, різноманітні лінгвальні та позалінгвальні чинники.

На думку О. Селіванової, одним із важливих параметрів стилю є вибірковість, яка передбачає усвідомлений вибір адресантом мовних засобів, вибір, у якому він спирається перш за все на інваріант мовленнєвого жанру, інтенційно заданого мовного каркасу. Ще одним виділеним О. Селівановою параметром виступає стереотипність стилю, зумовлена його співвідношенням з мовленнєвими жанрами, яка розглядається в ракурсі традицій культури, що нею визначається наявність у ній певних мовленнєвих жанрів та стилів [Селиванова 2002, 101].

Як бачимо, більшість дослідників розглядають функціональний стиль з урахуванням учення М. Бахтіна, який, не заперечуючи існування стилю, увів поняття "жанр", що інкорпорує стиль. За М. Бахтіним, людське мовлення в типових ситуаціях втілюється в певні готові форми мовленнєвих жанрів, які являють собою "типові форми висловлювань, а не самі висловлювання". Учений пише: "Ми навчаємося відливати наше мовлення в жанрові форми, і, чуючи чуже мовлення, ми вже з перших слів вгадуємо його жанр, передбачаємо певний обсяг ..., певну композиційну побудову, передбачаємо кінець, тобто з самого початку ми маємо відчуття мовленнєвого цілого" [Бахтин 1996, 241]. Кожна сфера людської діяльності, маючи своє призначення, свої цілі, умови й середовище, породжує специфічні для неї жанри, що, на думку М. Бахтіна, характеризуються триєдністю: тематичним змістом, стилем та композицією висловлювань. Композиція ж висловлювання є, як правило, культурно обумовленою, тобто такою, що склалася традиційно. З цього випливає, що стиль є нерозривно пов'язаний з певними тематичними й композиційними єдностями. Він може бути предметом самостійного спеціального дослідження, але вчений наголошує, що воно може бути правильним і продуктивним лише за умови постійного врахування "жанрової природи мовних стилів і на основі попереднього вивчення різновидів мовленнєвих жанрів".

Суттєвою ознакою функціональних стилів, яку підкреслюють багато дослідників, є те, що вони являють собою відкриті різновиди мовного коду, між якими існує взаємодія і взаємовплив. Їхня відкритість випливає з негерметичності самих мовленнєвих жанрів, складниками яких вони виступають. Одночасно, вони визнають той факт, що одні стилі є відкритішими (особливо це стосується художнього, публіцистичного й розмовного стилів), інші ж, навпаки, стійкіші й замкнутіші. До останніх належать науковий, конфесійний та офіційно-діловий стиль.

Проблема жанрів продовжує привертати увагу сучасних лінгвістів. По-перше, тому, що введення в лінгвістику поняття "дискурс", як зазначає А. Д. Бєлова [Бєлова 2002, 11], викликало необхідність чіткого розмежування понять "стиль", "жанр" та "дискурс". По-друге, завдяки безпрецедентно швидкому розвитку технічних засобів комунікації упродовж останніх років ми стали свідками появи нових, досі не знаних видів спілкування, а відтак і нових жанрів. Серед останніх можна назвати, зокрема, імейл, SMS, висловлювання у блогах, у мережах Facebook, Twitter тощо.

Однією з ознак офіційно-ділового стилю є неоднорідність та багатошаровість, яка пояснюється тим, що цей функціональний стиль обслуговує більше, ніж одну сферу людської діяльності та представлений багатьма видами документів, що різняться за своїм характером та призначенням. Кожний з цих видів документів має

свою мету, виконує свої функції, що, у свою чергу, визначає його лінгвістичні та композиційні особливості.

Циркуляр, або циркулярний лист – поняття доволі широке. З одного боку, в адміністративно-управлінській практиці це загальне розпорядження, повідомлення або інструкція, що надсилається підвідомчим установам або підлеглим посадовим особам. У такому разі це відомчий правовий акт. З іншого боку, циркулярами, крім документів, за допомогою яких здійснюється комунікація між органами державної адміністрації, називають також будь-які повідомлення, призначені для широкого кола громадян. Деякі з них публікуються в газетах, інші – розклеюються в громадському транспорті. До циркулярів відносять також комерційні листи, що містять рекламу та адресовані потенційним клієнтам-покупцям [Καλλιμανή-Κοτσώνη 1994, 94], Σκαφιανού 1989, 43]. Отже, жанр циркуляру є неоднорідним, що зумовлює відмінності в будові текстів та в уживаних у них мовних засобах. У цій статті ми обмежимося розглядом циркулярів-відомчих правових актів.

Як і решта документів, тексти циркулярів мають жорстку структуру та складаються за певними правилами. Кожний грецький циркуляр незалежно від органу, яким він був складений, обов'язково має наступні структурно-змістові блоки: 1) ***реквізити***: державний герб, назву органу, що видає циркуляр, його адресу; дату та номер документу, перелік установ, яким адресований циркуляр; тему із зазначенням слова "Θέμα", після якої можлива факультативна рубрика "σχετικά (έγγραφα)", у якій перераховано інші документи, що мають стосунок до цього циркуляру; 2) самий ***текст*** повідомлення, розпорядження або інструкції та 3) ***підпис*** посадової особи. Додатково текст може супроводжуватися грифом "Επείγον" ("Терміново") або "Εξαιρετικά επείγον" ("Надтерміново").

Текст циркуляру поділяється на констатаційну та розпорядчу частини і може вводитися звертанням, напр., *"΄Οπως ήδη σας γνωρίσαμε ...", "Σας γνωρίζουμε ότι ..."* та завершуватися розпорядженням повідомити зміст циркуляру підпорядкованим інстанціям, що оформлюється окремим абзацем: *"Κατόπιν τούτων, να κοινοποιήσετε την παρούσα Εγκύκλιο στους Δήμους της χωρικής σας αρμοδιότητας για την ενημέρωσή τους και τις δικές τους ενέργειες ...", "Παρακαλούμε να κοινοποιήσετε αμελλητί το παρόν στους δήμους της χωρικής σας αρμοδιότητας για την ενημέρωσή τους και τις δικές τους ενέργειες"*.

З іншого боку, текст циркуляру може і не містити жодних формул звертання, а бути повністю безособовим та складатися лише з окремих абзаців, виділених у пункти, та уривків з інших нормативно-правових актів. У такому разі текст циркуляру за стилем, будовою та візуальним оформленням наближається до законодавчих текстів, бо наказ у них виражено імпліцитно, описово. Тобто те, що наказується, описується як щось уже виконане, існуюче. Звертання в таких випадках відсутнє: *"΄Ολες οι επιχειρήσεις των δήμων έχουν την υποχρέωση ... της υποβολής στην βάση δεδομένων ... των οικονομικών στοιχείων ...", "Οι Αποκεντρωμένες Διοικήσεις παρακαλούνται να ενημερώσουν άμεσα και απευθίας όλα τα προαναφερθέντα νομικά πρόσωπα ..."*.

У циркулярах, організованих за моделлю законодавчих текстів, переважна більшість дієслів стоїть у дійсному способі теперішнього часу. Уживання індикативу нічого не змінює в нормативному, регулятивному характері циркуляру. Ключ до

пояснення цього явища дає теорія перформативів Дж. Остіна, згідно з якою будь-який мовленнєвий акт може бути перформативом, якщо його виголошено за певних умов та певними особами. Відповідно, за підписом посадовця-автора циркуляру описовий за своїм характером текст автоматично перетворюється на розпорядження, інструкцію до дій. Це дозволяє не переобтяжувати текст формами імперативу, залежного способу та модальними дієсловами або виразами, що їх замінюють.

Незалежно від форми організації текстів циркулярів – безособової (законодавчої) чи особової (такої, що містить звертання) – у них часто цитуються цілі абзаці з інших нормативно-правових актів, у тому числі й законів. Це може зумовлювати стилістичну неоднорідність у межах тексту конкретного циркуляру, зокрема, концентрацію елементів катаревуси в певній частині документу. Один із можливих варіантів – концентрація елементів книжного різновиду грецької мови в цитованому уривку закону на фоні суто димотичного тексту решти циркуляру. Напр.:

Όπως ήδη σας γνωρίσαμε, στο ΦΕΚ Α' 24/13.2.2012 δημοσιεύτηκε ο νόμος 4042/2012 "Ποινική προστασία του περιβάλλοντος ..." στον οποίο με το άρθρο 64 ρυθμίζεται το θέμα της ανανέωσης των Διοικητικών Συμβουλίων των ΦΟΔΣΑ ως εξής:

"Τα δημοτικά συμβούλια εντός είκοσι ημερών από τη δημοσίευση του παρόντος νόμου εκλέγουν τους αιρετούς αντιπροσώπους των δήμων στα διοικητικά συμβούλια ή τη Γενική Συνέλευση σε περίπτωση ανώνυμης εταιρίας ΟΤΑ των υφιστάμενων Φορέων Διαχείρησης Στερεών Αποβλήτων, σύμφωνα με τις διατάξεις ... του νόμου 3463/2006 προκειμένου περί συνδέσμων ή τις διατάξεις του νόμου 2190/1920 προκειμένου περί ανώνυμων εταιριών. ... Ένα τουλάχιστον εκ των μελών του διοικητικού συμβουλίου εκλέγεται από τη μειοψηφία του δημοτικού συμβουλίου ..." [Εγκύκλιος της 5.3.2012, Θέμα: "Υπολογισμός εκπροσώπων για την ανανέωση διοικητικών συμβουλίων ΦΟΔΣΑ"].

Такі випадки були особливо поширеними невдовзі після переведення сфери адміністрації на димотику, оскільки часто доводилося цитувати закони, видані до мовної реформи. Як бачимо, таке можливе і зараз.

З іншого боку, нам трапилися і протилежні випадки, коли у циркулярі цитується написаний бездоганною димотикою уривок закону, тоді як сам текст циркуляру містить явні ознаки катаревуси, оскільки, очевидно, був складений представником старшого покоління:

Σας γνωρίζουμε ότι στις 14.2.2012 έγινε αποδεκτή από τον Υπουργό Εσωτερικών κ. Α. Γιαννίτση η εν θέματι Γνωμοδότηση του ΣΤ' Τμήματος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, το οποίο απεφάνθη ως ακολούθως: "..." [Εγκύκλιος της 6.3.2012, Θέμα: "Αποδοχή της υπ'αριθμ. 394/2011 Γνωμοδότησης του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους αναφορικά με τους δικαιούχους ποσοστών του προϊόντος της κράτησης του ΚΗ' Ψηφίσματος"].

Проте загалом, проаналізувавши увесь дібраний корпус циркулярів, мусимо констатувати, що згадана стилістична неоднорідність досліджуваних текстів – скоріше виняток, ніж правило, оскільки переважна більшість проаналізованих нами текстів свідчить про те, що в Греції вже фактично повністю усталилися всі основні жанри офіційно-ділового стилю на базі димотики.

З синтаксичного погляду тексти циркулярів практично нічим не виділяються з-поміж решти текстів офіційно-ділових жанрів. Так само як і в останніх, маємо в

циркулярах панування складнопідрядних речень, часто ускладнених однорідними підрядними. З підрядних речень перше за кількістю місце утримують означальні з *που / ο οποίος*, також широко вживаються умовні речення, що вводяться за допомогою сполучників *εάν / εφόσον* або виразу, що його замінює – *στην περίπτωση που*.

Σύμφωνα με την ανωτέρω εγκύκλιο 33, τα στοιχεία που αφορούν όλα τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου ενός Δήμου, καθώς και όλες τις επιχειρήσεις στις οποίες ο Δήμος είναι ο μοναδικός μέτοχος ή ιδιοκτήτης ... συγκεντρώνονται και υποβάλλονται από το Δήμο ... [Εγκύκλιος της 21.2.2012, Θέμα: "Υποχρέωση υποβολής Οικονομικών Στοιχείων ΝΠΔΔ και επιχειρήσεων των Δήμων στην βάση δεδομένων "Οικονομικά στοιχεία δήμων" του ΥΠΕΣ για το 2011"].

Αντίστοιχα στην περίπτωση που ο πολίτης τρίτης χώρας έχει εισέλθει με θεώρηση εισόδου στην Χώρα, είναι δυνατή η επιστροφή στον εργοδότη των ασφαλιστικών εισφορών εφόσον:

1) *ο μετακληθείς πολίτης τρίτης χώρας υπαχθεί σε καθεστώς αναγκαστικής απομάκρυνσης από τη Χώρα ή δικαστικής απέλασης,*

2) *καταγγείλει την σύμβαση εργασίας και αποχωρήσει οικειοθελώς από τη Χώρα* [Εγκύκλιος της 1.3.2012, Θέμα: "Εφαρμογή των διατάξεων 5 και 6 του ν. 4018/11 (ΦΕΚ 215 Α') "Αναδιοργάνωση του συστήματος αδειοδότησης για τη διαμονή αλλοδαπών στη χώρα υπό όρους αυξημένης ασφάλειας"].

Лексичне наповнення тексту циркуляру залежить від його тематики, а значить, від органу, що його видав. Завжди присутня базова офіційно-ділова лексика, кліше (*εις διπλούν / εις τριπλούν, ως ακολούθως, ως εξής, ο ανωτέρω*), які здебільшого являють собою застиглі катаревусні форми, і загальноюридична лексика. Решта лексикону може належати до спеціальної термінології конкретної галузі – економічної термінології, лексики адміністративного управління тощо.

Результати вивчення особливостей будови та мови сучасного грецького циркуляру дозволяють дійти низки **висновків**. Стиль адміністративних документів, так само як і стиль поточного законодавства, відрізняється від стилю базового законодавства більшою персоніфікованістю, експліцитнішою категоричністю, частою наявністю звертань до адресата. На відміну від текстів базового законодавства, стиль сучасних циркулярів продовжує частково визначатися такими дискурсивними чинниками, як мовне чуття того, хто їх складає. Очевидно, що останнє тісно пов'язане з віком. Можна припустити, що мова текстів, написаних молодшими за віком посадовцями, максимально наближена до розмовної димотики, тоді як старше покоління виявляє тенденцію до ширшого використання катаревусних елементів.

Досліджені нами тексти складені упродовж двох останніх років, і в них вплив катаревуси практично не відчувається. Це свідчить про те, що в наш час у Греції вже в цілому викристалізувалася переважна більшість жанрів офіційно-ділового стилю, в основу яких покладено димотику. Кількість морфологічних, лексичних та, тим паче, синтаксичних елементів, характерних для катаревуси, суттєво обмежено. Поодинокі приклади, що трапилися нам, охоплюють такі явища, як надання переваги архаїзованим прийменникам (*δελτία προσβάσιμα προς συμπλήρωση, υπό τη μορφή δελτίων, στο Υπουργείο Εσωτερικών (εφ'εξής ΥΠΕΣ)*), вживання периферійних для димотики дієприкметників (*όλα τα προαναφερθέντα νομικά πρόσωπα*), морфологічно

застарілих форм дієслів (*απεφάνθη* замість *αποφάνθηκε*, *περιγράφηκαν* замість *περιγράφτηκαν*, *υποχρεούνται* замість *υποχρεώνονται* тощо), використання деяких архаїзованих прислівників (*αμελλητί, όλως εντοπισμένες τροποποιήσεις*). Синтаксичний вплив "високого стилю" грецької мови обмежений збереженням подекуди звороту *σχήμα υπερβατόν*, причому його елементи морфологічно пристосовані до норм димотики: напр., *στο πλαίσιο της ασκούμενης από αυτές εποπτείας.*

Загалом, проведене дослідження дає нам можливість констатувати, що адміністративно-управлінський підстиль офіційно-ділового стилю, та зокрема, досліджуваний нами жанр циркуляру, вже практично повністю сформувався. Деякі індивідуальні відмінності в стилі текстів циркулярів об'єктивно зумовлено мовним чуттям автора кожного конкретного тексту, оскільки на відміну від текстів, скажімо, законів, їх не піддають багаторівневому редагуванню.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому перспективним видається порівняльне вивчення лінгвостилістичних особливостей текстів циркулярів димотикою та катаревусою (книжною грецькою мовою, що була офіційною мовою Грецької держави аж до 1976 р.). З іншого боку, плідним може виявитися порівняльне дослідження сучасних текстів циркулярів новогрецькою і українською мовами.

В статье изучается своеобразие композиции текстов циркуляров на новогреческом языке и их лингвостилистические особенности на всех языковых уровнях. Анализ проводится на материале, датирующемся последними двумя годами.

Ключевые слова: циркуляр, стиль, жанр, композиция, лингвостилистические особенности.

The article deals with the peculiarities of the composition of the texts of Modern Greek circular letters as well as with the specifics of the linguostylistic means used in them. The analysis is carried out on the material of the last two years.

Key words: circular letter, style, genre, composition, linguostylistic means.

Література:

1. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров : [собр. соч. в 7 т.] / Михаил Михайлович Бахтин. – М. : Русские словари, 1996. – Т. 5. – С. 240–246.

2. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики : [підр.] / Флорій Сергійович Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 342 с.

3. *Бєлова А. Д.* Поняття "стиль", "жанр", "дискурс", "текст" у сучасній лінгвістиці / Алла Дмитрівна Бєлова // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія "Іноземна філологія" / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2002. – Вип. 32–33. – С. 11–14.

4. *Виноградов В. В.* Проблемы русской стилистики : [учеб. пособие] / Виктор Владимирович Виноградов. – М. : Высшая школа, 1981. – 320 с.

5. *Єрмоленко С. Я.* Нариси з української словесності. Стилістика та культура мови / С. Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.

6. *Кожина М. Н.* Стилистика русского языка: [учеб. для вузов] / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1983. – 223 с.

7. *Селиванова Е. А.* Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Елена Александровна Селиванова. – Киев : Фитосоциоцентр, 2002. – 335 с.

8. Εγκύκλιοι της Ελληνικής Δημοκρατίας [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ypes.gr/el/Ministry/Encyclical/

9. *Καλλιμανή-Κοτσώνη Κ.* Πρακτική Γραμματείας Γ' ΤΕΛ / Κ. Καλλιμανή-Κοτσώνη, Α. Σαββοπούλου-Λεβέτσιου. – Αθήνα : Οργανισμός Εκδόσεως διδακτικών βιβλίων, 1994. – 371 σ.

10. *Σκαφιανού Γ. Κ.* Εμπορική αλληλογραφία / Γ. Κ. Σκαφιανού. – [έκδοση 5η, βελτιωμένη και συγχρονισμένη]. – Αθήνα : Εκδόσεις "Interbooks", 1989. – 335 σ.

УДК 811.161.2'373–112

ВЕЛИКА ВЕДМЕДИЦЯ В ПАМ'ЯТКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XVI–XVIII ст.

Тріль Ольга Михайлівна,
мол. наук. співроб.
Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

У статті розглянуто функціонування та здійснено лексико-семантичний аналіз назв, що вживаються на позначення сузір'я Велика Ведмедиця, на синхронічному та діахронічному рівнях.
Ключові слова: астронім, найменування, назва, семантика, словосполучення, сузір'я.

Об'єктами номінації зоряного неба є зірки, планети, сузір'я. Зірки, планети – це реальні космічні об'єкти, що існують незалежно від спостерігача, однак сузір'я – це групи зірок, видимих із землі у певних комбінаціях, які людське уявлення вкладає у фігури, співвідносні з земними реаліями.

Українські астрономічні назви чи не найменш досліджені порівняно з іншими тематичними групами лексики. Студій, у яких фраґментарно проаналізовано астроніми, буквально кілька [ІУМ 1983; Карпенко 1981; Німчук 1992].

Пропонована розвідка продовжує дослідження української астронімії, предметом якого є назви, вжиті на позначення сузір'я Великої Ведмедиці. Мета статті – проаналізувати семантику назв, що позначають сузір'я Великої Ведмедиці, на синхронічному та діахронічному рівнях, дослідити розвиток семантичної структури найменувань.

Матеріалом для дослідження слугували Картотека "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.", Картотека Є. Тимченка (XVIII ст.), лексикографічні праці.

Пізнання зоряного неба і виділення на ньому зоряних фігур сягають глибокої давнини. Найраніші виокремлення перших сузір'їв, на думку вчених, відбулися в епоху виникнення наскельного живопису [Кузьмин 2002]. Найдавнішими писемними згадками про сузір'я вважають вавилонські клинописи, датовані II-I тисячоліттями до н. е. [Климишин, 2006, 14]. Вони містять записи молитов, сценарії храмових ритуалів, релігійних календарів тощо, де згадуються назви сузір'їв, зір, планет [Кузьмин 2002].

Послідовниками, що перейняли і вдосконалили давні знання шумерів та єгиптян, стали греки. Стабільність сузір'їв, зміни фігур яких можна помітити неозброєним оком лише за десятки тисяч літ, мала велике значення для навігації давніх греків, які активно освоювали морський простір. Саме їхні назви сузір'їв скальковані багатьма народами Європи.

Унаслідок руху Землі навколо Сонця відбуваються річні зміни вигляду зоряного неба. Переважно влітку можна спостерігати одні сузір'я, а взимку – інші, ті, що влітку розташовані на протилежній стороні небесної сфери. Однак, сузір'я Великої Ведмедиці з території України видно протягом усього року.

Сузір'я Великої Ведмедиці – одне з найяскравіших і найпомітніших груп зір – розташоване в Північній півкулі зоряного неба. На думку вчених, найраніше його виділили на зоряному небі в епоху передантропоцентризму (до 6 тисячоліття до н.е.), коли панував матрірхат, "ведмежий" культ і культ предка [Кузьмин 2000]. Ототожнення сузір'я з ведмедем пов'язане, як зазначає дослідник, зі схожістю цієї тварини з людиною: здатність пересуватися на задніх лапах, особливість харчування тощо.

Ця подібність зумовила тотемізацію ведмедя: його вшановували як головного предка і священного покровителя печерної людини [Ibid.].

Завдяки своїй стабільній видимості сузір'я Великої Ведмедиці було виокремлене на зоряному небі ще у вавилонські часи [АЭС, 86], Гомер з-посеред інших груп зір згадує Велику Ведмедицю у своїй поемі "Одіссея" (VIII ст. до н. е.) [Климишин 2006, 43], а відомий грецький учений Клавдій Птолемей, як і його попередник Гомер, використовуючи давні назви сузір'їв (у тому числі і Великої Ведмедиці), створив свою відому фундаментальну працю "Альмагест" – енциклопедію всіх досягнень античної астрономії [Кузьмин 2002].

Сім яскравих зір Великої Ведмедиці утворюють фігуру у вигляді ковша [АЕС, 64]. Однак у давні часи ці зорі утворювали малюнок ведмедя: шість із них складали його фігуру, а сьома зоря нагадувала спрямовану вгору морду тварини [Карпенко 1981, 31]. Але протягом століть конфігурація сузір'я змінювалася. Унаслідок власного руху семи зірок Великої Ведмедиці тепер обриси сузір'я радше нагадують "ківш з ручкою" або "воза" [Климишин 2003, 6].

Іменуючи об'єкти зоряного неба, люди тим самим підкреслювали їхню практичну важливість у своєму житті. Назви сузір'їв слугували "небесними орієнтирами, надійним мнемонічним засобом, який дозволяє краще засвоїти конфігурацію зоряного неба" [Карпенко 1981, 4].

Об'єднуючи групи найяскравіших зір у сузір'я, люди від давніх часів давали їм назви, які відображали їхнє мислення і спосіб життя. У власних назвах сузір'їв знайшли свій відбиток давні уявлення людей та космогонічні концепції про небесні об'єкти. Пам'ятки української мови для іменування сузір'я Велика Ведмедиця документують народну назву *Возъ небесный*. Позаяк розташування цієї групи зір на зоряному небі нагадувало воза, в основі номінації цього астрономічного об'єкта лежить асоціація за зовнішньою подібністю [СУМ I, 667].

На першу фіксацію найменування сузір'я Велика Ведмедиця в українській мові в 1073 році вказано в "Материалах…" І. Срезневського: *Медвѣдица* [Срезневский II, 21]. Джерельна база "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." не містить пам'яток, у контексті яких міг би траплятися досліджуваний астронім.

В українській літературній мові XVII ст. активно використовувалися слова іншомовного походження [Німчук 1961, XXII]. У лексикографічних працях того періоду на позначення групи зір Великої Ведмедиці знаходимо грецизми та латинізми, які автори перекладають і тлумачать українською літературною мовою XVII ст. Зокрема, у реєстрі другої частини "Лексикону словенороського" Памви Беринди, де, крім загальних назв, представлено власні найменування реалій, автор зафіксував як наукові, так і народні назви сузір'я Великої Ведмедиці: *Арктосъ. Звѣ*^{з}*да що ме*^{д}*ве́де*^{м} *зовꙋ*^{г}*, або во*^{з} *нб҃ни*^{и}*. Краи́на по*^{д}*но*^{ч}*наа* [Київ, 1627 ЛБ 180]. Переклад із грецької мови слова *ἄρκτος*, що означає 'ведмідь, ведмедиця' [БРГС 578], укладач словника, намагаючись розкрити його значення, використав на позначення сузір'я Великої Ведмедиці поширену описову назву *Звѣ*^{з}*да що ме*^{д}*ве́де*^{м} *зовꙋ*^{г} та її народний відповідник *во*^{з} *нб҃ни*^{и} із вказівкою на місце розташування його на небесній сфері – у Північній півкулі неба.

Автор іншого словника – "Лексикону латинського" – Є. Славинецький використовує на позначення сузір'я Великої Ведмедиці латинізм Septentriones, який у мові-

джерелі кваліфікується як 'сім зірок' [ЛРС, 920]: *Septentriones, Возъ н҃бсни*[й] *з звѣздъ* [1642 ЛС 369]. Як і П. Беринда, він перекладає іншомовне слово народним еквівалентом української мови *Возъ небесний*.

Наступна фіксація астроніма *Возъ небесный*, ужитого на позначення сузір'я Великої Ведмедиці, припадає на XVIII ст.: *Перскіе пословє... за возом нєбним въ Вифлєим ишли* [КТ]. Використання цього номінативного словосполучення у даному контексті вказує на важливу роль досліджуваної групи зір у житті людей: завдяки своїй стабільності Велика Ведмедиця віддавна слугувала надійним орієнтиром у просторі.

Сема "орієнтир" залишається основною складовою семантичної структури словосполук для називання сузір'я Велика Ведмедиця, задокументованих у двотомному перекладному словнику XVIII ст. "Лексикон латинсько-слов'янський" (1718–1724) Івана Максимовича: *Arctos. Возъ нєбєсный, Звѣзда морскихъ плаватєлєй* [ЛЛС, 87]; *Hĕlĭce. Во*[з] *з*[́] *звѣздъ нєбєсныхъ, звѣзда по морю плаваюцих*[х] [Ibid., 518]; *Sarracum. Возъ н҃бсный* [Ibid., 1149]; *Ursa Maior. Во*[з] *нєбєсный* [Ibid., 1416]; *Septentrionis. Во*[з] *нєбєсный з* [з]*вѣздъ* [Ibid., 1181]. Прикметно, що автор словника перекладає латинізми саме народними відповідниками, які супроводжуються поясненнями енциклопедичного характеру.

Словники XIX–XX ст. засвідчують такі називання Великої Ведмедиці: *Віз* [Желеховский I, 105; Грінченко I, 236; Пискуновъ, 38], демінутив *Возокъ* [Білецький-Носенко, 76].

У сучасній українській мові на позначення сузір'я Велика Ведмедиця усталилось термінологічне словосполучення з ідентичною назвою, воно стало надбанням мови сучасної астрономічної науки [АЕС, 64; ЭСЮА, 86]. Назви, що позначають цю групу зір, продовжують функціонувати і в діалектному мовленні. Серед народних найменувань найпоширенішими є ті, в основі яких є асоціація за подібністю. Саме віз був для українців одним із найважливіших засобів пересування, внаслідок чого в говорах української мови переважають найменування, пов'язані з ним, напр.: гуцульських (*Великий Віз*) [КСГГ]; лемківських (*Віз*) [Верхратский, 399]; бойківських (*Віз*) [Онишкевич I, 125]; поліських *Каляс, Каляса* [СПГ, 90]. У буковинських говорах спорадично засвідчено назву *Чипига*, що виникла внаслідок асоціативного зв'язку між ручками плуга і конфігурацією сузір'я [СБГ, 643].

Спостереження над власними назвами, вжитими на позначення сузір'я Велика Ведмедиця в українській мові, свідчать, що в основі їх номінацій – асоціативний зв'язок. Зважаючи на важливість астрономічних об'єктів, наші предки спроектували на зоряне небо визначальні реалії свого життя. Прикметною рисою української народної астронімії є використання дублетних назв для одного і того ж об'єкта зоряного неба.

В статье рассматривается функционирование и осуществлен лексико-семантический анализ наименований, используемых для обозначения созвездия Большая Медведица в синхроническом и диахроническом уровнях.

Ключевые слова: астроним, наименование, семантика, словосочетание, созвездие.

The functioning and the lexical-semantics analysis of the words of the Ursa Major constellation on the synchronic and diachronic levels are considered in the article.

Key words: astronim, name, semantics, word combination, constellation.

Література:

1. АЕС – *Климишин І. А.* Астрономічний енциклопедичний словник / І. А. Климишин, А. О. Корсунь . – Львів : ЛНУ–ГАО НАНУ, 2003. – 547 с.
2. БРГС – *Λογοθετη К.* Большой русско-греческий словарь / К. Λογοθετη. – Αθηνα, 1987. – 876 ζ.
3. *Білецький-Носенко П.* Словник української мови / П. Білецький-Носенко. – К. : Наук. думка, 1966. – 423 с.
4. *Верхратский І.* Словарец / І. Верхратский // Про говор галицких лемків. – Львів : З печатнї Наукового товариства імени Шевченка, 1902. – С. 389–488.
5. *Грінченко Б.* Словарь української мови. Зібрала редакція журнала "Кіевская Старина" : у 4 т. / Упорядник Б. Грінченко. – Київ, 1907–1909 // Фотопередрук. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
6. *Желеховский Є.* Малоруско-нїмецкий словар : у 2 т. / Є. Желеховский. – Львів : З друкарнї тов. им. Шевченка, 1886. – Т. 1. – 589 с.
7. ІУМ – *Русанівський В. М.* Історія української мови: Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с
8. *Карпенко Ю. А.* Названия звездного неба / Ю. А. Карпенко. – М. : Наука, 1981. – 184 с.
9. *Климишин І. А.* Зоряне небо України / І. А. Климишин. – Івано-Франківськ : Гостинець, 2003. – 64 с.
10. КСГГ – Картотека "Словника гуцульських говірок" / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.
11. КТ – Картотека "Історичного словника українського язика за ред. Є. Тимченка" / Зберігається у відділі української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
12. *Кузьмин А. В.* Звездная летопись цивилизации [Електронний ресурс] / А. В. Кузьмин // Природа. – М., 2000. – № 8. – Режим доступу : http://vivovoco.rsl.ru/VV/JOURNAL/NATURE/08_00/STARS.HTM.
13. *Кузьмин А. В.* История звёздной карты [Електронний ресурс] / А. В. Кузьмин, Е. П. Левитан // Земля и Вселенная. – 2002. – № 3. – Режим доступу : http://ziv.telescopes.ru/rubric/history/index.html?pub=1.
14. ЛБ – *Беринда П.* Лексикон Словенороський / П. Беринда ; підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН України, 1961. – 272 с.
15. ЛЛС – *Максимович І.* Лексикон латинсько-слов'янський (1718–1724) : у 2 ч. / І. Максимович // Фотопередрук О. Горбача. – Рим, 1991. – Ч. І. – 950 с.; Ч. ІІ. – 1453 с.
16. ЛРС – *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
17. ЛС – *Славинецький Є.* Лексикон латинський / Є. Славинецький // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до вид. В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 59–420.
18. *Німчук В. В.* Давньоруська спадщина в лексиці української мови / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1992. – 414 с.
19. *Німчук В. В.* Памво Беринда і його "Лексіконъ славенорѡсскїй и именъ Тлъкованїє" / В. В. Німчук // Лексикон Словенороський Памви Беринди / підгот. і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1961. – С. V–XXXVI.
20. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. І. – 496 с.
21. *Пискуновъ Ф.* Словникъ живоі народнеі, пісьменноі і актовоі мови руських югівщанъ Россійськоі і Австрійсько-Венґерськоі цесарії / Ф. Пискуновъ. – Кіевъ : Типографія Е.Я. Федорова, 1882. – 309 с.
22. СБГ – Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
23. СПГ – *Лисенко П. С.* Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
24. *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древне-русскаго языка по письменным памятникамъ : в 3 т. / И. И. Срезневский. – Санкт-Петербургъ : Типографія Императорской Академіи наукъ, 1902. – Т. ІІ. – 1802 с.
25. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. Білодід І. К. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. І. – 799 с.
26. ЭСЮА – Энциклопедический словарь юного астронома / сост. Ерпылев Н. П. – М. : Педагогика, 1986. – 336 с.

МОВА І СОЦІУМ.
МОВНІ КОНТАКТИ
В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 81'373.613/'374=1/=9(082)
ББК 81.2–3я43

LEXICAL BORROWINGS: PROBLEMS AND PERSPECTIVES OF THE RESEARCH

Gritsenko Svitlana,
Ph.D. in Philology, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology

The article deals with the analysis of problems, appearing during the complete research of lexical borrowings, which appear to be the important sources of increasing of lexical supply of a language during long period of its existence It is supposed, that their solution would help to model an adequate language model of the world.

Key words: borrowing, language model of the world, language-recipient, adaptation.

Lexics is the most important level of organization of language system, that reflects changes in sense domains of society in deepest details and rebuilds general language system during its historical development. Importance of lexical data for building systematic model of language functioning, in particular, for discovering of macro-trends and micro-details of divergence-convergence processes of forming of their systems is not completely figured out in modern linguistic. Value of borrowed lexics in process of development of language, in process of modeling of true model of the world is also underestimated.

Establishing of an objective model of the world of every nation goes through a difficult way from naive (mythological) cognition to scientific. Therefore, an adequate human's imagination of the world appears. In accordance to G. Kolshanskiy's opinion, language is becoming a specific sound book that reflects all periods of conceptual perception of the world by human during its long historical development [Колшанский 1990, 24]. The modern model of the world language picture is based on different scientific-researching approaches, that causes the formation of corresponding branches, in particular, the typological researching of Slavic model of the world (V. Ivanov [Иванов 2000, 450–456], V. Toporov [Топоров 1995]), Balkan model of the world (G. Gachev [Гачев 1995]); the analysis of the language model of the world in aspect of reconstruction of spiritual culture of an ethnos (N. Tolstoy [Толстой 1995], S. Tolstaya [Толстая 2000, 373–379], S. Nikitina [Никитина 1993]); studying of reflection of the world language picture in a lexical semantic and pragmatic (Ju. Apresyan [Апресян 1995, 157–162], T. Bulygina, A. Shmelev [Булыгина, Шмелев 1997], V. Gak [Гак 2000, 50–55]), in different paths (N. Arutyunova [Арутюнова 1999], V. Teliya [Телия 1996]) and others.

Polish linguist R. Gzhegorchikova emphasizes that for the reconstruction of the language image of the world "without any doubts, the most important phenomenon are lexical, saying more precisely, groups of vocabulary that represent the specific classifier of the world" [Grzegorczykowa 1990, 45]. The similar opinion had been given by

G. Uphimtseva earlier, who emphasized that "vocabulary is the most important form of objective of language conscience of many human generations, native speakers of some or another language" [Уфимцева 1988, 136]; compare: Ye. Kubryakova considers a creation of the words to be dominant in this process [Кубрякова 1988, 141–172], V. Teliya believes, that a metaphor plays this main role: "language competency is involved into the conceptual model of the world through a metaphor" [Телия 1988, 173–204], N. Slukhaj, V. Kononenko, L. Sinelnikova suppose a symbol to be the main factor in this process [Слухай, Мосенкіс 2006; Кононенко 1996; Синельникова 2005, 38–48], Ye. Selivanova thinks, that mental vocabulary plays a major role [Селиванова 2000; Селіванова 1999], V. Simonok gives a dominant role to borrowings, proving, that exactly borrowings serve for overcoming differences between conceptual and language models of the world. [Сімонок 2002].

Lexical borrowings, being a constant source of vocabulary enrichment of every language during a long period of its existence, contributes in modeling of language model of the world. It should be noticed, that correlation between native words and borrowings in various languages differs cardinally: borrowings in Ukrainian language occupy 10 % of its vocabulary, but they occupy almost 30% of vocabulary in English language (French borrowings dominate), in Romanian language there are more than 4 0% of them, about 70 % of words in Japanese language are borrowings (most of them are borrowed from Chinese language) [Карпенко 2009, 225], Korean language has 75 % of words originated from Chinese language [Колшанский 1990, 15], there are a lot of German borrowings in Finnish language, Arabian words widely penetrated into Persian language" [Будагов 1958, 107], the smallest number of borrowings is fixed in Iceland language (about a few dozen).

V. Kolomiyets, researching the development of vocabulary of Slavic languages after the Second World war, points at relatively equal number of borrowings in every language, that is especially significant among nouns, because one third of them are borrowings (look at Table 1). [Коломієць 1973]

Table 1

Language	Number of fixed nouns-neologisms	Number of borrowings
Russian	2709	812=30%
Ukrainian	1143	384=33,59%
Belorussian	432	125=28,93%
Polish	1529	485=31,72%
Chech	1157	384=33,2%
Slovakian	982	430=43,78%
Bolgarian	828	260=31,4%

During researching of borrowings in various languages linguists face with a range of typical problems, the first of them is the definition of criteria of word transformation from another language into borrowings. As S. Semchinskiy noticed "if a borrowing is used in context in its original spelling, e.g. if it is not adopted into the phonological system of a language-recipient, then we should treat it not as a borrowing, but as "a quotation"… But quo-

tations are not borrowings. A borrowing is any element originated from another language that is included into the system of a language-recipient" [Семчинський 1974, 20]. Ju. Sorokin [Сорокин 1965, 62–63], defining conditions that allow to treat a word from another language as already borrowed into the language accepted into its lexical system pointed at:

1) formal adaptation of it to the rules of the language-borrower (e.g. to its sound and morphological system). For instance, researching a role of lexical Latinisms in formation of ancient Ukrainian model of the world, S. Gritsenko pointed at the process of substitution, gemination and degemination on the stage of phonetic adaptation of borrowings to the system of language-recipient [Гриценко 2011, 152–177];

2) wide and intensive use of the word in speaking (in various styles, by various authors). For example: a generalized concept "decoration, beauty" in ancient Ukrainian language was nominated by lexeme *оздоба* < ancient Polish *ozdoba* [Матеріали 2003, v. 2, 35; Беринда 1627, 5; Житецкий 1889, 54], that had a range of derivatives: *оздобне, оздобность, оздобный*. This borrowing is fixed with various genres sources not only while mentioning about some clothes, but also in a wider context: "jablochka ozdobnyje" [Рукописный хронограф 1656, 21], "ozdobnyj persten" [Марковский 1894–1895, 22], "v shatah ozdobnyh stojaly", "telo… ozdobnoje" [Захарий Копистенский 1621, 379]; "ozdobne ubratysja" [Рукописный хронограф 1656, 283];

3) appearing of derivatives of borrowings based on this language and submitting it to word creation rules of a language-recipient. For instance, in Russian language, a lot of derivatives are formed on the base of well adopted words: *герой* has 22 derivatives, *бинт* has 28 derivatives, *база* has 30 derivatives, *бумага* and *вагон* both has 31 derivatives, *брак* (a product out of quality) has 45 derivatives, *идея* has 50 derivatives, *комитет* has 69 derivatives, *мотор* has 89 derivatives, *магнит* has 100 derivatives, *электричество* has 468 derivatives. [Заимствованные слова 2008, 366]. The typical thing for borrowings, nominating military concepts in ancient Ukrainian literal sources, was a formation of derivatives of verb-originated nouns (*зточити – зточєнє, уторгатися – уторгненье, штурмовати – штурм, моцоватися – моцованіе, здрадити – здрада, гарцовати – гарцованє, гарцъ, валчити – валчене, -нье, валка, звалчити, звалчовати – звалченє, боевати – боеванье, рятовати – ратунокъ, рятунокъ, звитяжити – звитяженє, звитяжство, зголдовати – зголдованє*) in accordance to similar model of "behaviour" of native vocabulary (*ударити – ударення, облегти – облежене, обляжене, наступовати – наступованє, наступство, знищити – знищене, звоєвати – звоєвання, опертися, опиратися – опор, щитити – щичене, защитити – защитъ, заступати, заступовати – заступ, заступованє, заступлене, обороняти – оборона, обороненя, заслонити – заслона, посилковати – посилокъ, отступити – отступованье*). Presence of derivatives in ancient Ukrainian literal sources from borrowed *шати* testifies its submission to laws of word formation of a language-recipient: *шатина* [Сіа кніга нарицаємая зєрцало 1618, 83], *шатинка*, *шатка* [Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow 1910, 399], *шатний* [Слово душеполезно 1642, 263], *шатно* [Летопись Самовидца 1878, 74];

4) phrasal activity of the word, diversity of its possible combinations with other words of a language-borrower and diversity of its using. For example: a borrowing *шапка* "a

hat" > *шапчина* "small hat" has been known in ancient Ukrainian literal sources since the fifteenth century (1408) [Словник староукраїнської мови 1978, v. 2, 554], and the word combination *шапку ставити* "to set a mortgage" was fixed in the second half of the fifteenth century and it was a specific legal term [Войтів 1995, 127]: the money mortgage was put into a hat and saved at strangers' in accordance to the decision of the court (the mortgage of the looser was paid to the treasury, to the judges or to the winners of a trial) [Словник староукраїнської мови 1978, v. 2, 554]. This borrowing is actively used in modern Ukrainian language [look at: Словник української мови 1980, v. 11, 407], showing a phrasal activity: *хоч з шапки вбийся* "desperation, frustration", *давати* (*дати*) *по шапці* "banish, dismiss someone; fire out from position (with shame)", *шапкою докинути* "very close", *закидати шапками* "boasting insurance to defeat someone easily", *ламати* (*ломити*) *шапку* "greeting somebody bowing down to him; humiliating, asking somebody for something", *на розбір шапок з'явитися* "to be too late", *скидати шапку* "to show respect", *і шапка не горить* "somebody has not got any moral, acts without a shame" [Словник фразеологізмів 2008, 54, 180, 213, 244, 328, 604, 655, 774], *на злодії шапка горить, шапка Мономаха, м'яти шапку* [Словник української мови 1980, v. 11, 407];

5) possible disposing of word sense doublets,its differentiation by meaning in relation to its closest synonyms on the base of this language. Sense doublets are non-disposal element of borrowing process of any language, ancient Ukrainian in particular: *зголдовати* (pol.) – *зневоляти* (ukr.); *штурмовати* (ger.) – *ударити* (ukr.); *маршъ* (fr.) – *експедиция* (lat.) – *тягнене* (ukr.); *засадзка* (pol.) – *сидло* (pol.) – *засада* (ukr.); *натирати* (pol.) – *наступовати* (ukr.) – *рвати* (ukr.); *поражка*, *поразка* (pol.) – *кляска* (pol.) – *роструxъ* (ukr.); *моцованіе* (pol.), *валка* (pol.), *утарчка* (pol.), *потычка* (pol.), *бедженє* (pol.) – *ширмерство* (ger.), *гарцъ* (ger.) – *потреба* (ukr.), *росправа* (ukr.), *бой* (ukr.), *бойка* (ukr.), *битва* (ukr.); *форитовати* (ger.) – *заховати* (ukr.), *отсектися* (ukr.), *обороняти* (ukr.), *заступати* (ukr.), *щитити* (ukr.). Ancient Ukrainian sources fix constructions, that semantically double native and borrowed elements presented in texts: "be at war" – *валку мети*, "to begin war" – *валку поднести*, "to assault against someone" – *валку узнести*, "to attack" – *чинити чамбул, ходити в чамбул*, "to struggle" – *на гарцъ выежджати*, "to fight" – *выскаковати на герц.* The correction of double elements occurs in course of time, compare: a concept "button" in ancient Ukrainian language was nominated by borrowings *кнафель, кнафликъ* (< anc. pol. knafel < anc. ger. knoufel), *кнебель, кныбликъ* (< anc. pol. knebel < anc. ger. knebel) and old Slavic *кгузъ* (*кгузикъ, гудзикъ, гузикъ* < guzsi < gazъ) or common Indo-European *пугва* (*пугвица*) lexemes. Only dialect word *гудзь* (*гудз*) and *гудзик* (*гудзичок*) is actively used by native speakers in modern Ukrainian language [Словник української мови 1971, v. 2, 189].

Some difficulties are caused by a problem of "birth" of a borrowing, e.g. appearing and rooting it in the language. "Only for those borrowings, in relation to which it is clear when they appeared in the language-source, we can find out the "border point", the time, before which they couldn't appear in a language which borrowed them" [Сорокин 1965, 59–60]. For example: following this approach, authors of ESUM confirm that a borrow-

ing *жупанъ* appeared in ancient Ukrainian language in the sixteenth century, exactly in 1501 (*жупанъ* < pol. *źupan* < it. *giubbone* (*guippone*) "village coat" is argumantative from *giubba* (*giuppa*) "jacket" < араб. *ǧubbah* "upper wearing with wide sleeves") [Етимологічний словник 1985, v. 2, 209], later (70s of the XVI century) it appeared in ancient Russian and ancient Belorussian languages [Словарь русского языка 1980, v. 5, 124; Булыка 1980, 54]. Besides, researchers figure out the fact, that "time of the first using of a borrowing by some authors for special purposes is not a sufficient evidence of its inclusion into a language, into its lexical system" [Сорокин 1965, 62], but it's only the first fixation of a word in literal sources, discovered by linguists. Sometimes this information is clarified during further researches. For instance: lexicographical sources contain different information about time of inclusion of Latinism *доктор* into Ukrainian language: 1518 [Словник української мови XVI 2001, v. 8, 101], 1596 [Тимченко 1985, 767], 2-nd half of XV century [Словник староукраїнської мови 1977, v. 1, 314], XIV century [Етимологічний словник 1985, v. 2, 104–105], 2-nd half of XVI century [Дидик-Меуш 2008, 77] (compare: 1387 [Матеріалы для Словаря древнерусскага языка 1893, v. 1, 694], [Словарь древнерусского языка 1990, v. 3, 40], 1501 [Словарь русского языка 1978, v. 4, 293], 1-nd half of XVI century [Гістарычны слоўнік, v. 8, 236–237]). In some cases the time of fixation of borrowings in literal sources or in lexicographical works contributes in correction of information about methods of borrowings, inclusion into a language-recipient. For example: lexeme *мандатъ* is fixed in ancient Ukrainian literal sources for the first time in 1554 (< through fr. mediation mandat < lat. mandatum < lat. mando [Етимологічний словник 1989, v. 3, 379]). Taking into account the fact that this lexeme appeared in Polish sources in 1494 (mandat [Słownik staropolski 1963–1965, v. 4, 159]) and was actively used by various authors in XVI–XVII centuries [Słownik polszczyzny, v. 13, 141–143; Rybicka 1973, 63] and close cultural and historical connections between Ukrainian and Polish people, we can suppose a probability of Polish mediation in the process of borrowing of *мандатъ* into ancient Ukrainian language (compare: this word came into Belorussian language also through Polish mediation [Булыка 1972, 197]).

The analysis of corresponding and following semantic changes of borrowings is the important aspect of their studying, because "destiny of borrowings directly depends on the pace of process of semantic adaptation and how its introduction is caused by necessity of expression of special concepts, new meanings and content shades" [Сорокин 1965, 64]. For example: *каптан*, a kind of long upper clothes, has become popular with European countries since the sixteenth century [Томиліна, Полежаєва 2010, 32]. Borrowing *каптанъ* (< tur. kaftan [Етимологічний словник 1985, v. 2, 377; Словник української мови XVI 2008, v. 14, 45] < pers. kaftan [Sławski 1953, v. 2, 20; Фасмер 1967, 212]) has been fixed in ancient Ukrainian language since XVI century (compare: this word has been fixed in ancient Polish language since XV century (*kaftan, kawtan* – "kind of raincoat" [Słownik staropolski 1963–1965, v. 2, 219]), and it has been fixed since the end of XV century. In ancient Russian language (*кафтанъ* – "upper men's clothes with various shape and purpose, mostly long (almost to heels) with long sleeves on buttons" [Словарь русского языка, v. 7, 95]), it has been fixed since the beginning of XVI century. In ancient Belorussian language (*кафтанъ, каптанъ* – "kaptan" [Булыка 1980, 55])). In an-

cient Ukrainian this word became widely used, because literal sources give not only a huge range of its phonetic variants fixed in various areas of Ukraine (*кафанъ, кафтанъ, кафътанъ, кофтан, кафвтанъ* and others), but also anthroponim *Федо(р) Капъта(н)* and derivatives *кафанище*, *кафтаникъ*, *каптанокъ, каптанічок*, *полукафанъ*. Lexeme *кафтан* is marked as obsolete and dialect in modern Ukrainian language [Словник української мови 1973, v. 4, 122], and *каптан* is marked as usual, defining a concept "ancient men's upper long clothes" [Словник української мови 1973, v. 4, 97]. Semantic changes in modern dialect representation of lexeme *kaftan* have occurred, caused by cultural and historical conditions (compare: Bukovina – *кафтан* "coat", "long jacket", "blouse" [Матеріали до словника буковинських говірок, v. 4, 27, 28], Boikivshchyna – *каптан* "kaptan from thin linen", *кахтан* "raincoat, thinner in belt, and wider to the bottom by wedges, named as "circles", *кахтанка* "blouse with folders on hips" [Онишкевич 1984, 339, 343, 343], Naddnistrianshchyna – *кафтаня* "old black long women's clothes" [Зубрицький 1908, 5], Silenskyj dialect – "upper women's clothes without sleeves" [Аркушин 1996, 84], Middle Polissja – *каптан*, *кафтан*, *кахтан*, *катан* nominate 20 concepts [look at.: Гримашевич 2002, 60–61], East Podillja – *каптан*, *кафтан* "short upper men's clothes", "long upper men's clothes", "upper men's clothes from rough woolen cloth", "man's jacket", "upper wide men's or women's clothes with wide sleeves", "wide blouse", "long upper men's clothes without sleeves", "waist with fur lining", "men's clothes, wide in shoulders and narrow in bottom" [Березовська 2010, 97]). It should be notified, that semantic edges of the word are not unlimited, despite they are very elastic. Meaning of the word can't migrate into any meaning, because language structure guards it and directs semantic processes into particular shapes. New meaning of the word is compulsory linked to its previous meaning, hence the semantic structure of the word acts as some hierarchy of meaning not only from synchronical, but also diachronical point of view [Семчинський 1974, 122]. Though, complexity of semantic structure of the word should not be treated as its disadvantage because various connections make it to be more resistant comparing with the words of simple semantic structure. Analyzing 1445 Romanian words originated from Latina, K. Maneki fixed 5507 of their meanings, that points at semantic supremacy in two and half times of Latina element in Romanian language over "semantic fulfillment" of words originated from other language [Maneca 1970, 26].

Semantic changes of borrowings in diachrony help to change every thematic group of vocabulary. Two basic processes, that affect to the development of vocabulary supply of the language: process of acceptance of new words, and process of tearing off of obsolete words, – have different intensity. "Process of tearing off of words ... lasts longer than process of acceptance of new words and their migration from individual or group using into common using. Lexic changes itself not only step by step and continously, but also with various intencity" [Сорокин 1965, 12]. Some part of borrowings in ancient Ukrainian language was moved to the perypheria of lexical system or even has lost under influence of determined extra- and intralingustic factors in modern period of development of Ukrainian language. Researching coloristic vocabulary of ancient Ukrainian language, we can notice that significant number of lexemes function in modern Ukrainian language; but

the group of words lost by language as names of corresponding colours (*ігнациктовый*, *гришпановый*, *калясъ, горчычковатъ, дзикавый, вилчастый, дропятый, модрый, воднистый, плеснивый, черчатый, борщевый, соловый, грушковый, травястый, кропивный*) or marked as dialect (*бураковый, тисавый, черленый, гранатовый* > meaning of "dark blue" changed into "dark red") or obsolete (*шарлатный*) should be defined. Analysis of lexical borrowings of ancient Ukrainian language and determination of their further modifications emphasizes the truth of words by Ju. Sorokin, that every state of vocabulary is only a moment in the chain of its continuous changes. Reflections of previous movement, layers of various epochs and stimuluses of further changes occur in every historical moment. A single synchronous cut at a high level of mutability of a very complex system is illusory. Only historical studying of vocabulary opens a reliable way of researching of its system, its internal links and outer conditions that help establish these links. [Сорокин 1965, 20] Only comprehensive learning of borrowings that are important source of enriching vocabulary of every language during a long period of time of its existence will allow to model a true language model of the world.

В статье предлагается анализ проблем, возникающих при всестороннем изучении лексических заимствований, которые являются важным источником обогащения словарного состава языка на протяжении длительного времени его существования, решение которых позволит смоделировать истинную языковую картину мира.

Ключевые слова: заимствование, языковая картина мира, язык-реципиент, адаптация.

У статті запропоновано до розгляду низку проблем, які виникають при всебічному вивченні лексичних запозичень – важливого джерела збагачення словникового складу мови упродовж тривалого часу її існування, вирішення яких дозволить змоделювати істинну мовну картину світу.

Ключові слова: запозичення, мовна картина світу, мова-реципієнт, адаптація.

Bibliography:

1. *Апресян Ю. Д.* Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян // Избранные труды : в 2 т. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Т. 2. – С. 157–162.
2. *Аркушин Г.* Силенська гуторка / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.
3. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
4. Archiwum książąt Lubartowiczow Sanguszkow w Sławucie. – Lwow, 1887–1910. – T. I–VII. – T. VII. (1554–1572).
5. *Березовська Г.* Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках / Г. Березовська. – Умань : УКВПП, 2010. – 348 с.
6. *Беринда П.* Лексикон словенороський. – К., 1627 / П. Беринда ; підгот. тексту і вст. стаття В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.
7. *Будагов Р. А.* Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 435 с.
8. *Булыгина Т. В.* Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 576 с.
9. *Булыка А. М.* Даўныя запазычанні беларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 384 с.
10. *Булыка А.М.* Запазычаныя назвы адзення і абутку у старабеларускай мове / А. М. Булыка // Slavia orientalis. – R. XXIX. – № 1–2. – Warszawa, 1980.
11. *Войтів Г. В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. : дис. … канд. філол. наук / Г. В. Войтів. – Львів, 1995. – 209 с.

12. *Гак В. Г.* Семантическое поле конца / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Семантика начала и конца. – М. : Индрик, 2002. – С. 50–55.

13. *Гачев Г. Д.* Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос / Г. Д. Гачев. – М. : Прогресс, 1995. – 480 с.

14. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / гал. рэд. А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1989. – Вип. 1–13.

15. *Гримашевич Г.* Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. Гримашевич. – Житомир : Півн.-укр. діалектологічний центр Житом. держ. педагог. ун-ту, 2002. – 184 с.

16. *Гриценко С. П.* Лексичні латинізми в українськомовних текстах кінця XVI–XVII ст. / С. П. Гриценко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 367 с.

17. *Grzegorczykowa R.* Pojęcie językowego obrazu swiata / R. Grzegorczykowa // Językowy obraz swiata / pod red. J. Bartmińskiego – Lublin : PAN, 1990. – 176 s.

18. *Дидик-Меуш Г.* Українська медицина. Історія назв / Г. Дидик-Меуш. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 399 с.

19. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2. – 570 с.; 1989. – Т. 3. – 549 с.

20. *Житецкий П.* Словарь книжной малоруской речи по рукописи XVII в. / П. Житецкий // Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII веке. – Киев : Изд. "Киевская старина": Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1889. – 275 с. – Ч. I. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII с приложением словаря книжной малоруской речи по рукописи XVII в. – IV, 162, [1], 102 с. г.

21. Заимствованные слова // Тихонов А. Н., Хашимов Р. И., Журавлева Г. С. и др. Энциклопедический словарь-справочник лингвистических терминов и понятий. Русский язык. – М. : Флинта. Наука, 2008. – Т. 1. – 839 с.

22. *Захарий Копистенский*. Палинодия 1621 / Захарий Копистенский // Русская историческая библиотека. Т. IV. Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пб., 1878. – Кн. 2. – С. 313–1200.

23. *Зубрицький М.* Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині / М. Зубрицький. – Відб. з "Матеріалів до українсько-руської етнології". – Львів, 1908. – Т. Х. – С. 69–75.

24. *Иванов В. В.* Славянская мифология / В. В. Иванов, В. Н. Топоров // Мифы народов мира. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – Т. 2. – С. 450–456.

25. *Карпенко Ю. С.* Вступ до мовознавства / Ю. С. Карпенко. – К. : Академія, 2009. – 334 с.

26. *Коломієць В. Т.* Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / В. Т. Коломієць. – К. : Вид-во АН УРСР, 1973. – 178 с.

27. *Колшанский Г. В.* Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 108 с.

28. *Кононенко В. І.* Символи української мови / В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 270 с.

29. *Кубрякова Е. С.* Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.

30. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам: С прил. трех малорос. хроник: "Хмельницкой", "Краткого описания Малороссии" и "Собрания исторического". – Киев : Киев. Врем. комис. для разбора древних актов, 1878. – XVIII, 81, 469 с.

31. *Maneca C.* Tendintele evolutiei elementului latin originar din lexicul limbii române / C. Maneca. – LR, XIX, 1970. – № 1.

32. *Марковский М.* Антоний Радивиловский, южнорусский проповедник XVII в.: (Опыт историко-литературного исслед. его соч. и обзор звуковых и формальных особенностей его языка): с приложением неизданных проповедей из рукописных "Огородка" и "Венца" / М. Марковский. – К. : Тип. Имп. Ун-та св. Владимира В.И. Завадского, 1894. – [2], IV, 187, 86, [1] с.; 8°. – Відб. із журн.: Унив. изв. – 1894. – Апр. – июнь; 1895. – Сент., нояб., дек.

33. Матеріалы для Словаря древнерусскага языка по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И.И. Срезневскаго. – СПб. : Типогр. Импер. Академіи наукъ, 1893. – Т. 1. – 1420 с.

34. Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці : Вид-во Чернів. ун-ту, 1971–1979. – Вип. 1–6. – Вип. 4. – 119 с.

35. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. – К. ; Нью-Йорк : ВПЦ "Літопис-XX", 2002–2003. – Кн. 1. – 512 с.; Кн. 2. – 513 с.

36. *Никитина С. Е.* Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1993. – 187 с.

37. *Онишкевич М. Й.* Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с.

38. *Rybicka H.* Rzeczowniki zapozyczone z laciny w języku polskim XVII wieku (na materiale literatury pamiętnikarskie) / H. Rybicka // Prace językoznawcze 70. – PAN. – Komitet językoznawstwa. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdansk : PAN, 1973. – 110 s.

39. Рукописный хронограф: Кроника си єсть летописець изъ розныхъ многихъ кроникаровъ діалектомъ рускимъ написана до 1656 лета чрезъ много летъ дописана 1771.

40. *Селиванова Е. А.* Когнитивная ономасиология : монография / Е. А. Селиванова. – Киев : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.

41. *Селіванова О. О.* Актуальні напрямки сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.

42. *Семчинський С. В.* Семантична інтерференція мов / С. В. Семчинський. – К. : Вища школа, 1974. – 255 с.

43. Сіа кніга нарицпємая зєрцало… – Почаїв, 1618. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки АН України. – Шифр II Ст.-2233.

44. *Сімонок В. П.* Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.01 / Сімонок В. П. – Харків, 2002. – 36 с.

45. *Синельникова Л. М.* Слова-концепты как метаязык поэзии / Л. М. Синельникова // Наукові записки Луганського національного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. Сер. "Філологічні науки" : зб. наук. праць. Концептологія: світ – мова – особистість. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – Вип. 6. – С. 38–48.

46. *Sławski F.* Słownik etymologiczny języka polskiego / F. Sławski. – Krakow : PAN, 1952–1982. – T. 1–5. – T. 1.1 : A–Czar. – Kraków : Nakładem Towarzystwa miłosników języka polskiego, 1952 . – 112 s. – T. 1.2: Czara–Fąfel. – 1953. – S. 113–224.

47. Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) : в 10 т. / под ред. Р. И. Аванесова. – М., 1990. – Т. 3.

48. Словарь русского языка XI–XVII вв. / под ред. Д. Н. Шмелева и Г. А. Богатовой. – М. : Наука, 1975–2002. – Вып. 1–27.

49. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наукова думка, 1971. – Т. 2. – 550 с.; 1973. – Т. 4. – 840 с.; 1980. – Т. 11. – 699 с.

50. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. – Вип. 8. – 255 с.; 2008. – Вип. 14. – 255 с.

51. Słownik polszczyzny XVI wieku. PAN. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : PAN, 1966–1997. – T. 1–25.

52. Słownik staropolski / red. S. Urbańczyk ; PAN. – Wrocław ; Kraków ; Warszawa, 1956–1959. – T. 2; Wrocław ; Warszawa ; Kraków, 1963–1965. – T. 4.

53. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / за ред. Л. Гумецької. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 1. – 632 с.; 1978. – Т. 2. – 592 с.

54. Словник фразеологізмів української мови / відп. ред. В. О. Винник. – К. : Наукова думка, 2008. – 1097 с.

55. Слово душеполезно… О исходе души от тела… // Орологіон Си речъ, Часословъ Полуставный. – Львів, 1642. – Арк. 266–278 зв.

56. *Слухай Н. В.* Мовна символіка і міфопоетика текстів Тараса Шевченка / Н. В. Слухай, Ю. Л. Мосенкіс. – К. : Видавничий дім А+С, 2006. – 165 с.

57. *Сорокин Ю. С.* Развитие словарного состава русского литературного языка. 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М. ; Л. : Наука, 1965. – 565 с.

58. *Телия В. Н.* Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.

59. *Телия В. Н.* Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

60. *Тимченко Є.* Історичний словник українського язика / Є. Тимченко. – Х., 1930–1932 / Фотопередрук О. Горбача. – Мюнхен, 1985. – 947 с.

61. *Толстая С. Н.* Преступление и наказание в свете мифологии / С. Н. Толстая // Логический анализ языка. Языки этики / отв. ред. Н. Д. Арутюнова и др. – М. : Языки русской культуры, 2000. – С. 373–379.

62. *Толстой Н. И.* Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой ; сост. С. М. Толстая, отв. ред. А. Ф. Журавлев. – М. : Индрик, 1995. – 510 с.

63. *Томиліна Г. Я.* Застарілі назви одягу у творах української літератури першої половини XIX століття (лексико-історичний коментар) / Г. Я. Томиліна, Н. А. Полежаєва // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 320–326.

64. *Топоров В. Н.* Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического / В. Н. Топоров. – М. : Прогресс-Культура, 1995. – 623 с.

65. *Уфимцева А. А.* Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебрянников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – С. 108–140.

66. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер ; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М. : Прогресс. – Т. 2. – 1967. – 671 с.

67. *Холодович А. А.* Строй корейского языка / А. А. Холодович ; Серия "Строй языков" под общ. ред. А. П. Рифтина. – Л. : Ленингр. гос. ун-т, 1938. – Вып. 9. – 40 с.

УДК 81:39

ЛІНГВІСТИЧНІ ПАРАМЕТРИ СОЦІАЛЬНИХ ДІАЛЕКТІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ КОНТЕКСТІ

Коваленко Юлія Григорівна,
студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються семантичні та структурно-словотвірні параметри жаргону та сленгу як різновидів соціальних діалектів, особливості їх функціонування в текстах постмодерної літератури.
Ключові слова: жаргон, сленг, соціальний діалект, семантика, словотвір, структура.

Упродовж тривалого часу вважалося, що мовний склад залишається незмінним, сталим, а мова, відтак, сприймалася як єдиний стандарт. Проте існування в мові різноманітних діалектизмів та сленгізмів доводить, що вона є динамічною системою, що постійно живе та розвивається. Перманентна зміна системи сленгу робить майже неможливим його фіксацію на паперовому носії, а також підрахування його кількісного складу.

Останнім часом поширеним є залучення сленгових одиниць до творів постмодерної літератури, засобів масової інформації, мовлення теле- та радіопередач тощо. Це пояснюється тим, що автори намагаються наблизити свої проекти до мовних смаків слухачів (читачів), надати їм відтінку молодіжної розкутості.

Дослідженню мови як соціального явища в різний час приділяли увагу такі вчені, як В. Жирмунський, Є. Поливанов, Й. Дзендзелівський, О. Береговська, Л. Нікольський, О. Горбач, Л. Ставицька, О. Тараненко та ін. **Актуальність** дослідження зумовлена браком у лінгвоукраїністиці досліджень конкретних різновидів жаргонних підсистем. **Мета** нашої розвідки полягає в з'ясуванні структурно-словотвірних, семантичних особливостей жаргону та сленгу в сучасній художній літературі. **Об'єктом** дослідження є жаргон та сленг як соціокультурний лінгвістичний феномен. **Предметом** дослідження є семантичні процеси в сучасному жаргонно-сленговому вживанні, структурно-словотвірні особливості жаргону та сленгу, що функціонують в сучасному художньому просторі. Матеріалом для опрацювання є 14 творів сучасних українських письменників, зокрема Сергія Жадана, Ірени Карпи, Анатолія Дністрового та інших.

Як відомо, жаргон і сленг – самостійні явища в мові, які мають диференційні ознаки. Сленг – це відносно стабільний для певного періоду, широко розповсюджений та загальнозрозумілий шар нелітературної лексики і фразеології в середовищі живої розмовної мови, вельми неоднорідний за своїм генетичним складом та ступенем наближення до літературної мови; носить яскраво виражений емоційно-експресивний оцінний характер, що часто є протестом-насмішкою над соціальними, етичними, естетичними, мовними та іншими умовностями та авторитетами. Жаргон трактуємо як різновид мови, як соціальний діалект, відмінний від літературної мови, з тільки йому властивим лексичним складом, фразеологією. Основною особливістю жаргону є те, що він використовується обмеженими соціальними, професійними групами людей. Сленг, у свою чергу, теж характеризується деякою соціальною обмеженістю, але не такою, як жаргон, тобто у нього немає чіткої про-

фесійної або соціальної визначеності. І жаргон, і сленг носять певний емоційно-експресивний характер, однак істотною відмінністю жаргону від сленгу є підвищена емоційність останнього.

Сленг не є новою ознакою сучасного розмовного мовлення. В літературі сленгізми використовували як засіб стилізації І. Франко, В. Винниченко, О. Корнійчук, Л. Первомайський, І. Микитенко, О. Бердник та багато інших письменників. Початок XXI століття, у свою чергу, характеризується стрімким розвитком інформаційних технологій, що спричинило раптову появу величезної кількості сленгових виразів з обігу комп'ютерників, музикантів, спортсменів, системних адміністраторів, управлінців тощо.

Спираючись на авторитетні праці вже названих дослідників, можна стверджувати, що джерелами формування сучасного сленгу є:

1) семантичне дублювання вже наявних в інтержаргоні лексичних одиниць, що не підлягають трансформаціям (*лимон* – "фрукт" у звичайному значенні та "мільйон грошових одиниць" у сленговому);

2) запозичення з англійської та інших мов як шляхом дослівного, так і змістового перекладу. Так, жаргонізми англійського походження – це слова, які і за звучанням, і за семантикою збігаються з англійськими (*смайл* – усмішка, *френд* – друг, *фейс* – обличчя); слова, які в українському молодіжному вживанні мають дещо інше значення, ніж в англійській мові (*саунд* – гучна музика, тоді як в англійській sound – звук); англійські слова, які в жаргоні стали морфемами, зокрема коренями (*піпли* від people, *бестовий* – найкращий);

3) утворення й уживання лексем-скорочень (*комп* від "комп'ютер", *універ* від "університет");

4) сленгізми, утворені власне українськими словотвірними засобами (*дубак* – від "дуб").

Центром лексичної системи сучасного сленгу є людина. До цього лексико-семантичного поля (ЛСП) належать:

1) назви осіб чоловічої статі (*хлоп, чувак, мужик*);

Наприклад: *Ти взагалі не любиш піцу, але якщо це все, що є в хлопа в морозилці, то чого видрючуватися?* [Пиркало 2010, 199];

2) назви осіб жіночої статі (*баба, матрона, гирла*).

Приміром: *Огрядна матрона з діамантовим кольє на мармуровій шиї також фальшиво посміхнулася* [Андрухович 1997, 143].

Деякі вторинні деривати концепту "людина" репрезентуються зооморфізмами, наприклад, *мавпа, жаба, крокодил* на означення непривабливої дівчини або жінки (*Відчуваю, що ця мавпа не все говорить, наче дражнить мою цікавість* [Дністровий 2003, 71]).

3) назви людей за національністю, місцем проживання (*хачик, пшек, макаронник*);

Наприклад: *Маріо був схожий на макаронника, заввишки з тебе, і приїхав він із сицилійського містечка поблизу Корлеоне* [Пиркало 2010, 173].

4) частини тіла, органи (*диня, граблі, барило*);

Для прикладу: *До цього придурка не відчуваю жалю, йому давно треба було дати в диню* [Дністровий 2003, 40].

5) психічні якості, властивості та відхилення (*даун, крейзі, чайник*);

Зокрема в Ушкалова: *Спочатку виявилося, що їхній тренер, рідкісний даун, вписав їх на змагання не з боксу, а з кікбоксингу* [Ушкалов 2010, 303].

До лексико-семантичного поля "Людина" примикають ЛСП "Одяг, взуття, аксесуари", ЛСП "Гроші", ЛСП "Наркотичні речовини, алкогольні напої" та інші.

Як показали наші спостереження, найбільш поширеним способом творення досліджуваних лексем є семантична деривація, зокрема метафора (*фіалка* – студентка філологічного факультету, *бензопила* – дружина, *вікно* – велика перерва в розкладі, зумовлена відсутністю заняття). Переважають метафори-іменники (*шампунь*), на другому за частотністю використання місці знаходяться дієслівні метафори (*кидати*), рідше зустрічаємо метафори прикметникові (*дешевий*). Можемо виокремити такі напрями перенесення значень:

1) значення "людина – людина": *дружбан* – друг; *мауглі* – учитель фізкультури;

2) значення "предмет – людина": *ганчірка* – слабка духом людина; *молоток* – молодець; *шланг* – нероба, ледар;

3) значення "тварина – людина": *жаба* – некрасива дівчина; *метелик* – повія; *миша* – кишеньковий злодій; *носоріг* – уродженець Кавказу, особа кавказької національності; *баклан* – непорядна людина;

4) значення "рослина – людина": *хризантема* – дівчина, що має відразу декількох партнерів; *баклажан* – алкоголік;

5) значення "пристрій / предмет – частина тіла": *окуляри* – очі; *локатори* – вуха; *кеглі* – ноги;

6) значення "будівля – частина тіла": *балкон* – жіночі груди;

7) значення "тваринний та рослинний світ – предмет": *банани* – патрони або вид брюк; *кажан* – шкіряна куртка;

8) значення "предмет – предмет": *штори* – окуляри; *тарілка* – рулетка.

У зафіксованих сленгізмах, виражених іменником, нерідко засобом їх творення є суфікси: ***-ун*** (***колотун***): *На якусь мить мені стає краще, а потім знову починається колотун і голова починає боліти спочатку зліва направо, потім навпаки і так весь час* [Жадан 2011, 113]; ***-щик (халявщик)***: *А може, це і був якийсь незнаний фірмовий алкоголь з Порохової Вежі? Сміливці і халявщики куштували. Але щось воно не дуже йшло* [Дністровий 2011, 88]; ***-ник*** (***гопник***): *Компанія гопників, повз яку Соня проходила вже двічі, розташувалася на лавочці навпроти тиру* [Поваляєва 2010, 219]; ***-льник*** (***хавальник***): *Той, доктор, тільки розкрив хавальник, як я його красномовність загасив відразу* [Івченко 2004, 102]; ***-як*** (***мусоряка***): *Дерев'яними битами страшенно зручно бити по хребту, а надто по нирках, про які мусоряки, на превеликий жаль, ніколи не забувають* [Дністровий 2003, 115]. У дієсловах виокремлюють суфіксальний (*даблити* – від "дабл"), префіксальний (*вирубати* – вимикати), конфіксальний (*набухатися* – напитися) способи творення. Продуктивними засобами словотворення є також абревіація (*обеже* від "Основи безпеки життєдіяльності") та зрощення (*мар'іванна)*.

Таким чином, жаргон і сленг є особливою (а в сучасному просторі надзвичайно поширеною та системно вживаною) складовою частиною мовної свідомості індиві-

да. Гіпертрофія жаргонного субкоду в сучасній комунікації, зокрема художній, – це не тільки брак мовної культури, це симптом культурного здичавіння, яке супроводжується звуженням індивідуального словника, коли неактуалізованими лишаються глибинні пласти семантично еквівалентної розмовної, фамільярної, діалектної лексики, фразеології. Шляхи подальшого дослідження жаргону та сленгу є доволі перспективними, оскільки сленгова лексика постійно розширюється та поповнюється новими одиницями.

В статье рассматриваются семантические и структурно-словообразовательные особенности жаргона и сленга как разновидностей социальных диалектизмов, особенности их функционирования в текстах постмодернистской литературы.
Ключевые слова: жаргон, сленг, социальный диалект, семантика, словообразование, структура.

The article deals with semantic, structural and derivational characteristics of jargon and slang as social dialect varieties, features of their functioning in the texts of postmodern literature.
Keywords: jargon, slang, social dialects, semantics, word formation, structure.

Література:

1. *Андрухович С.* Death is sexy / Софія Андрухович // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 5–32.
2. *Андрухович Ю.* Рекреації / Юрій Андрухович. – К. : Час, 1997. – 287 с.
3. *Дереш Л.* Культ / Любко Дереш. – Л. : Кальварія, 2006. – 208 с.
4. *Дністровий А.* Місто уповільненої дії / Анатолій Дністровий. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
5. *Дністровий А.* Пацики / Анатолій Дністровий. – Л. : Піраміда, 2011. – 224 с.
6. *Жадан С.* Біг Мак та інші історії / Сергій Жадан. – К. : Фоліо, 2011. – 320 с.
7. *Жадан С.* Вона знає всі шлягери цього року / Сергій Жадан // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 83–120.
8. *Івченко Я.* Синдром набутого імунітету : роман / Ярослав Івченко. – Л. : Піраміда, 2004. – 280 с.
9. *Карпа І.* 50 хвилин трави / Ірена Карпа. – К. : Фоліо, 2007. – 240 с.
10. *Карпа І.* Цукерки, фрукти і ковбаси / Ірена Карпа // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 121–144.
11. *Пиркало С.* Життя. Цілувати / Світлана Пиркало // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 145–211.
12. *Поваляєва С.* Атракціон / Світлана Поваляєва // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 212–248.
13. *Подерев'янський Л.* Герой нашого часу / Лесь Подерев'янський. – Л. : Кальварія, 2000. – 166 с.
14. *Ушкалов С.* Панда / Сашко Ушкалов // Декамерон. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – С. 293–311.

УДК 811.112.2

ENGLISCH-AMERIKANISCHES IM DEUTSCHEN: ZUR ROLLE DER ANGLIZISMENKRITISCHEN BEWEGUNGEN IN DEUTSCHLAND

Kotvytska Viktoriia Anatoliivna,
Aspirantin
Nationale Technische Universität der Ukraine "KPI"

Die vorliegende Arbeit beleuchtet die Anglizismenkritik der Vertreter sowie der Mitglieder der Sprachvereine in Deutschland, bietet unterschiedliche Auffassungen der Sprachwissenschaftler zu dem Gebrauch und der Verbreitung von Anglizismen im Deutschen und erklärt die Rolle der anglizismenkritischen Bewegungen. Die Arbeit geht aus von der Darstellung der Diskussionen sowie theoretischen Überlegungen zur Anglizismenkritik.

Schlüsselwörter: der Anglizismus, die Kritik, der Purismus, der Sprachkontakt.

Im Herzen Europas gelegen, kontaktiert das Deutsche mit anderen Sprachen und erlebt die verschiedenen Einflüsse dieser Sprachen. In der Vergangenheit haben vor allem Latein und Französisch in unterschiedlicher Weise auf das Deutsche gewirkt. Wenn die Rede von den Einflüssen anderer Sprachen auf das heutige Deutsche ist, so spricht man vor allem von dem Einfluss des Englischen, das "als Fahnensprache der Globalisierung im Deutschen seine Spuren hinterlässt – ein Prozess, auf den die Sprecher (die ihn ja selber tragen) durchaus nicht einheitlich reagieren" [Eichinger 2008, 7].

Der Diskurs zum deutsch-englischen Sprachkontakt intensiviert sich immer mehr, sowohl qualitativ als auch quantitativ. Jürgen Spitzmüller schreibt: "Das Thema des deutsch-englischen Sprachkontaktes kommt (…) immer mehr zu erhöhter Medienaufmerksamkeit; … Beispiele dafür sind die Titelgeschichte des *Spiegels* zur "Verlotterung der Sprache" ("Rettet dem Deutsch!") im Oktober 2006 (*Spiegel* № 40, Deutsch *for sale*, 182–198) und der im März 2007 lancierte Vorschlag der CDU-Politikerin und Verbraucherschutzbeauftragten Julia Klöckner, "sprachlichen Verbraucherschutz" gesetzlich zu verankern" [Spitzmüller 2008, 69].

Laut Hans Ulrich Schmid "wird das Englische weiter an Boden gewinnen, und zwar in dafür besonders "sensiblen" Bereichen wie Technologie, Wirtschaft, Kultur und in den Wissenschaften. Hier laufen unter den Bedingungen der Globalisierung Prozesse, die nicht mehr umkehrbar sind. Ob man das als Gefährdung versteht oder als Fortschritt, ist eine Frage des persönlichen Standpunkts, oft des Geschmacks, gelegentlich aber auch der Vernunft" [Schmid 2010, 132–133].

Die Leitfragen dieser Forschung sind:

1. Was halten die Deutschen (sowohl die Anglizismenkritiker als auch die Purismusgegner und die Befürworter von Anglizismen) vom heutigen Deutsch?
2. Wie ist die Rolle der anglizismenkritischen Bewegungen in Deutschland?

Das Ziel der vorliegenden Arbeit ist einerseits, die Kontexte, in denen bewertende Aussagen über die deutsche Sprache und den Sprachgebrauch gemacht werden, aufzudecken und zu analysieren und theoretisch zur Erklärung der Arbeit der Sprachvereine beizutragen. Andererseits soll die Rolle der anglizismenkritischen Bewegungen in Deutschland untersucht werden.

Jürgen Schiewe konstatiert: "Gewiss ist nicht zu leugnen, müsste aber durch Untersuchungen verschiedener Textsorten und Kommunikationsbereiche noch differenzierter nachgewiesen werden, dass sowohl der Umfang als auch die Gebrauchsfrequenz von Anglizismen bzw. Amerikanismen in den letzten Jahrzehnten zugenommen haben" [Schiewe 2001, 282].

Ein wichtiges Ereignis für den Anglizismendiskurs war im November 1997 die Gründung des *Vereins zur Rettung der deutschen Sprache* unter dem Vorsitz von Walter Krämer. Er benannte sich später in *Verein zur Wahrung der deutschen Sprache* und dann in *Verein Deutsche Sprache* (VDS) um.

Die Mitglieder des Vereins Deutsche Sprache (etwa 35 000) kommen aus allen Bevölkerungsschichten in Deutschland und im Ausland (zurzeit 110 Länder). Unter den Mitgliedern gibt es viele Wissenschaftler, auch Nobelpreisträger, Akademiker, Politiker, bekannte Regisseure, Journalisten, Fernsehmoderatoren u.a.

Zu den Aktivitäten des Vereins gehören die dem Thema deutsche Sprache gewidmeten Tagungen, die Veröffentlichung der Zeitung *Sprachnachrichten*, Pressearbeit, die Herausgabe von Wörterbüchern (Anglizismen-Index u.s.w.) und Monographien, Internetpräsenz, Protestbriefe an Institutionen und verschiedene Einrichtungen sowie die Verleihung der Titel "Sprachhunzer des Monats" (seit März 2001) und "Sprachpanscher des Jahres" (seit dem Jahr 1998; 1997 hieß der Preis einmalig "Sprachschuster des Jahres"). Der VDS hat zusammen mit der Eberhard-Schöck-Stiftung den Kulturpreis Deutsche Sprache geschaffen, der aus drei Auszeichnungen besteht: dem Jacob-Grimm-Preis (für literarische Werke, wissenschaftliche Essays oder Leistungen auf dem Gebiet der politischen Rede oder Publizistik), dem Initiativpreis Deutsche Sprache (belohnt vorbildliche Leistungen in gutem Deutsch) und dem Institutionenpreis Deutsche Sprache (geht an Einrichtungen, die sich in Wirtschaft und Politik um ein klares und verständliches Deutsch bemühen).

Der gemeinnützige Verein Deutsche Sprache fördert Deutsch als eigenständige Kultursprache; organisiert Kulturveranstaltungen (z.B. Lesungen und Vorträge) rund um die deutsche Sprache u.s.w. [http://www.vds-ev.de/ueber-vds]. Auf einer der Seiten des Vereins im Internet liest man derzeit: "Wir wollen der Anglisierung der deutschen Sprache entgegentreten und die Menschen in Deutschland an den Wert und die Schönheit ihrer Muttersprache erinnern" [http://www.vds-ev.de/verein].

Die Gegner von Anglizismen/Amerikanismen betonen immer wieder, ihre Einstellung sei die der Mehrheit der Deutschen. Gerd Schrammen schreibt: "Die meisten Menschen in Deutschland – mehr als zwei Drittel – ärgern sich über die Anglisierung ihrer Muttersprache" [http://www.jf-archiv.de/archiv04/354yy07.htm] oder: "… die Überschwemmung der deutschen Sprache mit Anglizismen ist nicht nur grober Unfug, sondern auch ein Ärgernis, über das mehr als zwei Drittel der Menschen in Deutschland sich erregen. Sie sehen in den zahlreichen Anglizismen einen verächtlichen Umgang mit der deutschen Sprache und fühlen sich verachtet in ihrem Anspruch, auf deutsch angeredet zu werden" [Schrammen 2003, 445].

Einige Amerikanismenkritiker können sich in der Tat als Amerikakritiker oder sogar Amerikanismuskritiker erweisen (die Menschen, welche mit der Politik der USA nicht

zufrieden sind oder welche jeden kritisieren, der die positive Einstellung gegenüber den USA zeigt).

Peter von Polenz konstatiert in seiner "Deutschen Sprachgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart", dass der Fremdwortpurismus durchaus als typische Art der Sprachkritik bzw. als politische Art der Sprachkritik gesehen werden kann [von Polenz 1999, 264].

In der Sprachkritik des Vereins Deutsche Sprache sieht Jürgen Schiewe die Anknüpfungspunkte an den 1885 gegründeten und 1940 aufgelösten, nachweislich nationalistisch behafteten (von Polenz 1967) *Allgemeinen Deutschen Sprachverein* [Schiewe 2001, 288].

Die Wirkung des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins war "in weiten Kreisen beträchtlich, aber seine Kritik und Intoleranz förderten nur die Vorurteile und sprachlichen Hemmungen. Die 1915 als Nachfolgerin gegründete *Gesellschaft für deutsche Sprache* bemüht sich um eine gerechte Beurteilung der Sprachnöte der modernen Welt. Die Auskunftsstelle der Gesellschaft leistet heute in einer Flut von Anfragen aus Verwaltung, Wirtschaft und Technik ihre nützliche Sprachberatungsarbeit, ebenso in Mannheim die *Duden-Redaktion* und das *Institut für deutsche Sprache*" [von Polenz 2009, 152].

Es gibt Sprachwissenschaftler, die den VDS scharf kritisieren und mit offener Ironie behandeln. Niehr wirft dem VDS vor, "grundlegende Erkenntnisse und Unterscheidungen der Sprachwissenschaft außer Acht (zu) lassen" [Niehr 2002, 9].

Die Sprachwissenschaftler kritisieren den Verein für den polemischen Ton seiner Texte in den *Sprachnachrichten*. Negativ zu bewerten sind die Artikel, die deutlich agressive, nationalistische und amerikafeindliche Töne anschlagen.

Und der Sprachwissenschaft wird das Streben nach Neutralität in der Diskussion über Anglizismen zum Vorwurf gemacht. Die Vertreter des Vereins sind der Meinung, dass viele Sprachwissenschaftler, unter denen es renommierte Philologen und Lehrstuhlinhaber an deutschen Universitäten gibt, die Anglisierung der Muttersprache einfach für unwichtig halten.

Sowohl der VDS als auch die Kritiker des Vereins reagieren auf gegenseitige Vorwürfe scharf und manchmal sogar mit direkter Konfrontation. Gerd Schrammen sagt: "Es gibt Menschen in Deutschland mit höchsten akademischen Graden (die Wissenschaftler werden genannt – *siehe den Beitrag*), die die englischen Wörter für eine Bereicherung der deutschen Sprache halten. Sie sind im Grunde der Auffassung, wir bräuchten die englischen Wörter, sie seien gut für die deutsche Sprache. Brauchen wir tatsächlich die englischen Brocken? ..." [Schrammen 2003, 438]. Diese Frage verneint Schrammen nach einer Reihe von Behauptungen, welche die Überflüssigkeit der Anglizismen begründen.

Jürgen Schiewe behauptet: "Heutige puristische Bestrebungen sind in der Regel national, vielleicht gar nationalistisch motiviert, jedenfalls argumentieren sie wieder mit dem Schlagwort "nationale Identität". Sie sollten im Zusammenhang mit unseren politischen Diskursen über das Eigene und das Fremde interpretiert werden" [Schiewe 2002, 122]. Er unterscheidet zwischen einem nationalistischen und einem aufklärerischen Purismus und ist davon überzeugt, dass aufklärerischer Purismus "bis zu einem gewissen Grad Sinn hat"; "er würde sich vermutlich kaum in einer umfassenden indigenen Übersetzung von

Angloamerikanismen, ihrer Verdeutschung, niederschlagen, denn die Geschichte zeigt, daß durch Übersetzungen, wenn sie dann angenommen werden, das fremde Wort nur selten verdrängt wurde" [Schiewe 2002, 122].

Eckhardt Barthel schreibt: "Das Thema deutsche Sprache ist auch deswegen politisch, weil sich in die – notwendige – Diskussion um die deutsche Sprache auch deutschtümelnde und nationalistische Eiferer einmischen. Sprache ist Teil der kulturellen Identität. Bei Verlust dieser Identität wächst die Anfälligkeit für nationalistische Ideologien. Deren Vertreter wittern hier ein Erfolg versprechendes Betätigungsfeld und gebärden sich aus ganz anderen Motiven als Beschützer der deutschen Sprache. Ihnen das Feld zu überlassen, wäre gefährlich" [Barthel 2002, 84].

Es ist wirklich ein wichtiges Moment, deutlich bestimmen zu können und zu verstehen, wen man als Beschützer der deutschen Sprache und wen als "nationalistische Eiferer", Vertreter nationalistischer Ideologien, identifizieren kann.

Jan Georg Schneider in seinem Artikel "Macht das Sinn?" – Überlegungen zur Anglizismenkritik im Gesamtzusammenhang der populären Sprachkritik" stimmt Jürgen Spitzmüller zu, wenn er sagt, dass "Spitzmüller … Recht hat, wenn er (Spitzmüller) in seiner Untersuchung zu der Auffassung gelangt, dass es sich bei der alltagsweltlichen und der linguistischen Sprachreflexion um zwei weitgehend inkompatible Diskurse handelt, die sich an ganz unterschiedlichen Kriterien orientieren und völlig verschiedene Zwecke verfolgen: Im öffentlichen Diskurs spielen Emotionen und Wertungen eine entscheidende Rolle, während es den Linguisten – so Spitzmüller – gerade darum gehe, "von ihrer persönlichen Lebenswelt zu abstrahieren, um das Phänomen aus angemessener Distanz beurteilen zu können [Spitzmüller 2006, 53]" [Schneider 2008].

Jedenfalls sind die anglizismenkritischen Bewegungen sowie Aktionen in Deutschland von großer Bedeutung, weil sich die Sprachorganisationen für die notwendige Eigenverantwortung der Sprecher für ihre Sprache aussprechen.

Der zweite Vorsitzende des Vereins Deutsche Sprache und Philologe Gerd Schrammen schreibt: "Wir lernen und sprechen … ganz besonders die weltweit anerkannte Verständigungssprache Englisch. Aber in Deutschland sollten wir auf englischen oder denglischen Sprachschrott verzichten und deutsch miteinander reden. Wir brauchen kein Denglisch. Kein Kauderwelsch, das weder gutes Deutsch, noch richtiges Englisch ist. Wir haben eine großartige Muttersprache, mit der wir – wenn wir nur wollen – alles sagen können" [Schrammen 2003, 445].

Positiv zu bewerten sind die Aussagen von Mitgliedern der Sprachvereine, von Anglizismenkritikern, welche betonen, dass sie nichts gegen das Englische haben und Englisch akzeptieren, dass sie sich nur gegen zu viel Englisch im Deutschen wehren, weil sie sprachpflegerische Ziele verfolgen und einen gesunden Sprach- und Kulturpatriotismus vertreten. Das Verdienst der Sprachvereine bzw. des Vereins Deutsche Sprache besteht darin, eine Plattform geschaffen zu haben, die es Sprachfreunden ermöglicht, sich zu äußern und auszutauschen.

Die Arbeit der Sprachvereine wäre auch konstruktiver, wenn sie (die Vereine) den wesentlicheren Beitrag zur Pflege der deutschen Sprache auf wissenschaftlicher Ebene leisten würden.

Стаття висвітлює критичні погляди на англіцизми з боку представників та прибічників мовних асоціацій у Німеччині, репрезентує думки мовознавців стосовно вживання та поширення англіцизмів у німецькій мові та пояснює роль руху, діяльність якого спрямована на критику вживання англіцизмів.
Ключові слова: англіцизм, критика, пуризм, мовний контакт.

This article presents different opinions of linguists on the usage and proliferation of Anglicisms in the German language, gives a revue on criticism of Anglicisms in German expressed by statements of members of language associations, and shows the role of purists' movement in Germany, which critisizes Anglicisms in German.
Key words: Anglicism, criticism, purism, language contact.

Literatur:

1. *Barthel E.* Deutsche Sprache als politisches Thema / Eckhardt Barthel. – Hoberg, Rudolf (Hg.), 2002. – S. 83–86.
2. *Eichinger L. M.* Das Deutsche und seine Nachbarn. Über Identitäten und Mehrsprachigkeit / Ludwig M. Eichinger, Albrecht Plewnia. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2008. – 184 S.
3. *Niehr Th.* Linguistische Anmerkungen zu einer populären Anglizismen-Kritik: oder: Von der notwendig erfolglos bleibenden Suche nach dem treffenderen deutschen Ausdruck / Thomas Niehr // Sprachreport. – 2002. – (4). – S. 4–10.
4. *Polenz v. P.* Deutsche Sprachgeschichte. Vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart / Peter von Polenz. – Band III. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1999. – 768 S.
5. *Polenz v. P.* Geschichte der deutschen Sprache / Peter von Polenz. – 10., völlig neu bearb. Auflage von N. R. Wolf. – Berlin : Walter de Gruyter, 2009. – 224 S.
6. *Schiewe J.* Aktuelle wortbezogene Sprachkritik im Deutschen / Jürgen Schiewe. – Stickel, Gerhard (Hg.), 2001. – S. 280–296.
7. *Schiewe J.* Müssen wir wirklich um unsere Sprache fürchten? / Jürgen Schiewe. – Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung (Hg.), 2002. – S. 117–123.
8. *Schmid H. Ulr.* Die 101 wichtigsten Fragen. Deutsche Sprache / Hans Ulrich Schmid. – Originalausgabe. – München : Verlag C.H. Beck, 2010. – 159 S.
9. *Schneider J.G.* "Macht das Sinn?" – Überlegungen zur Anglizismenkritik im Gesamtzusammenhang der populären Sprachkritik [Електронний ресурс] / Jan Georg Schneider. – Muttersprache 1/2008. – Режим доступу : http://www.uni-koblenz-landau.de/landau/fb6/germanistik/mitarbeiter/professoren/jan-schneider/anglizismenkritik.pdf.
10. *Schrammen G.* Linguistik. Deutsch-Englisch-Denglisch. Schleichende Veränderungen der deutschen Gegenwartssprache [Електронний ресурс] / Gerd Schrammen. – 2003. – S. 436–445. – Режим доступу : http://www.unibuc.ro/n/resurse/zgr/docs/2012/ian/19_10_58_25zgr21222324partea4mod.pdf.
11. *Schrammen G.* Den Kampf gegen Anglizismen aufnehmen? [Електронний ресурс] / Gerd Schrammen. – Режим доступу : http://www.jf-archiv.de/archiv04/354yy07.htm.
12. *Spitzmüller J.* Eine Frage der Einstellung? Bewertungen des Sprachwandels in Linguistik und Öffentlichkeit / Jürgen Spitzmüller // Der Sprachdienst 50.2–3 (2006), S. 41–54 // Schneider J. G. "Macht das Sinn?" – Überlegungen zur Anglizismenkritik im Gesamtzusammenhang der populären Sprachkritik. – Muttersprache 1/2008.
13. *Spitzmüller J.* "Sind wir noch Deutsche?" Der deutsch-englische sprachkontakt als Thema des öffentlichen Diskurses in der Gegenwart. – 2008. S. 63–82 / Jürgen Spitzmüller // Eichinger L. M, Plewnia A. Das Deutsche und seine Nachbarn. Über Identitäten und Mehrsprachigkeit. – Tübingen : Gunter Narr Verlag, 2008. – 184 S.
14. http://www.vds-ev.de/ueber-vds.
15. http://www.vds-ev.de/verein.

УДК 811.581

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ КИТАЙСЬКИХ ПРІЗВИЩ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Несина Ірина Ігорівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості адаптації китайських прізвищ в українській мові, зокрема розглядається структура китайського прізвища; пропонуються 2 шляхи передачі таких імен українською мовою та подається найбільш адекватний спосіб передачі. Крім того, наведено перелік найрозповсюдженіших прізвищ з їх відповідною транскрипцією.

Ключові слова: китайська та українська мови, адаптація, антропонім, прізвище, транскрипція.

Нашу статтю присвячено особливостям передачі китайських прізвищ українською мовою. Актуальність дослідження обумовлена як екстралінгвістичними, так і лінгвістичними причинами. Нові економічні та соціальні умови розвитку України та Китаю спонукали до розвитку і поглиблення міжнародних контактів, до посилення різнобічного співробітництва народів, що неминуче призвело до необхідності вдосконалення системи передачі та обробки інформації, уніфікації окремих галузей знання, що б суттєво спростило налагодження міжнародної співпраці. Необхідність звернення до проблеми передачі китайської лексики українською мовою стимулюється тим, що це питання є одним із найактуальніших у зв'язку з постійним збільшенням потоку інформації з Китаю і про Китай. Адже наразі Китай є однією з динамічних країн, економіка якої розвивається найшвидше. В умовах зростання активності економічних зв'язків між країнами лінгвістична наука повинна реагувати на потреби і вимоги сучасності.

Проблема передачі іншомовної лексики є однією із загальнолінгвістичних проблем, вивчення якої має важливе значення для з'ясування взаємодії мов. Вивчення ж принципів передачі китайських прізвищ українською мовою ще не ставало безпосереднім об'єктом дослідження вітчизняних мовознавців.

Метою проведеного дослідження є визначення принципів передачі китайських прізвищ та особливостей їх адаптації в українській мові.

Мета дослідження визначила постановку наступних завдань:

1) визначити основні характеристики китайських прізвищ;

2) виявити загальні закономірності у правописі під час відтворення китайських прізвищ українською мовою та ступінь їх адаптації;

3) визначити та запропонувати способи розв'язання проблем, які виникають під час транскрибування китайських прізвищ українською мовою.

Об'єм власних назв, які необхідно передавати українською мовою, активно реагуючи на зміни у загальносвітовій політиці та економіці, швидко наповнюється новими лексемами. Усе частіше і частіше на екрані телебачення або у газетах можна побачити китайські власні назви, зокрема імена та прізвища, географічні назви, назви китайських газет чи компаній тощо. Різні представники засобів масової інформації по-різному транскрибують подібні назви, через що виникає величезна плутанина. Тому у цьому дослідженні ми робимо спробу уніфікації способів та принци-

пів передачі китайських прізвищ як одного з типів власних назв українською мовою. **Матеріалом** дослідження послужили списки найбільш розповсюджених імен та прізвищ китайців за даними Державного природничо-наукового фонду. Об'єктом дослідження є іноземні мовні одиниці та їхні відповідники в українській мові. Предметом дослідження є способи та особливості відтворення іноземних мовних одиниць українською мовою. **Методики і методи** дослідження, які використовувалися під час роботи, є наступні: порівняльний метод, який застосовувався під час аналізу різних транскрипційних систем; описовий метод, який ми використовували під час опису лексичних одиниць; статистичний метод, який застосовувався під час дослідження китайських імен та прізвищ; метод суцільної вибірки, яким ми користувались під час добору матеріалу дослідження; метод компонентного аналізу, який ми використовували під час дослідження китайських прізвищ.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що ми вперше зробили спробу визначити принципи передачі китайських прізвищ українською мовою.

Імена людей (антропоніми) – це прізвища та імена людей, терміни спорідненості, які використовуються як звертання, другі імена, прізвиська та псевдоніми [Ковалів 2007, 81].

Найбільш розповсюдженими китайськими прізвищами є прізвища, що складаються з одного складу. Але до наших часів збереглося приблизно 20 двоскладових прізвищ, наприклад Сима (司马), Чжуґе (诸葛), Оуян (欧阳), Сито (司徒). Про походження китайських прізвищ ми вже говорили у минулих публікаціях, а у цій статті ми вважаємо за потрібне висвітлити проблему передачі китайських прізвищ в українській мові.

Згідно з даними останніх досліджень, по всьому Китаю існує близько 4100 прізвищ. Цікаво те, що у різних регіонах Китаю найбільш розповсюдженими є різні прізвища. У північному Китаї Ван (王) є найбільш розповсюдженим, таке прізвище мають 9,9% населення. На другому, третьому і четвертому місці відповідно знаходяться Лі (李), Чжан (张/張) і Лю (刘/劉). На півдні найбільш популярним є прізвище Чень (陈/陳), таке прізвище мають 10,6% населення. За ним йдуть Лі (李), Хуан (黄), Лінь (林) і Чжан. (张/張). У долині річки Янцзи найбільш розповсюдженим прізвищем є Лі (李) – 7,7%, за ним йдуть Ван (王), Чжан (张/張), Чень (陈/陳) і Лю (刘/劉). [袁义达 2002, 388].

Транскрибування китайських прізвищ є загально лінгвістичною проблемою. Через те, що китайські прізвища носять люди, які розмовляють на діалектах, вони вимовляють їх по-різному. Китайці, які живуть по всьому світу, походять з різних провінцій, крім того їхня вимова змінюється в залежності від того, у якій саме країні вони проживають. Тому і вимовляють свої прізвища вони по-різному. Через це китайські прізвища і транскрибуються по-різному. У деяких діалектах різні прізвища можуть бути омонімами, тому під час транскрибування вони втрачають однозначність. Наприклад, прізвище Чжен – 郑 (Zheng) може бути транскрибоване латиницею, в залежності від діалектного походження, як Chang, Cheng, Chung, Teh,

Tay, Tee, Tsang, Zeng або Zheng, а у КФА Chang, Cheng, Zheng і Zeng – це різні прізвища. Крім того, у китайській мові існує багато омонімічних прізвищ і без діалектних особливостей. Наприклад, прізвище Лі може бути графічно зображено вісьмома різними ієрогліфами – 黎 (Lí); 李, 理 та 里 (Li); 郦, 栗, 厉 і 利 (Lì), які фонетично відрізняються лише тоном. Тому, перекладаючи китайські імена з іноземних джерел, необхідно бути дуже обережним.

Цікаво те, що завдяки різній вимові та різним транскрипційним системам, які були розповсюджені в той чи інший час, можна визначити, звідки походить носій прізвища, з материкового Китаю, Тайваню, Гонконгу або Південно-східної Азії, включаючи Сінгапур, Малайзію, Індонезію та Філіппіни. Зазвичай, люди з материкового Китаю пишуть своє прізвище та ім'я піньїнем, люди з Тайваню використовують транскрипційну систему Уейда-Джайлза. Люди з Південно-східної Азії (переважно Таїланд, Малайзія, Індонезія та Філіппіни) і Гонконгу спираються на латинізацію власних імен з діалектів Мінь, Хакка та кантонського діалекту [Yin Binyong 1990, 98]. Перед українським сходознавцем постає питання, яким же чином транскрибувати китайське ім'я та прізвище із західних джерел, якщо його там транскрибують з діалекту. На нашу думку, існує два шляхи вирішення цієї проблеми:

1) транскрибувати прізвище та ім'я із західного джерела;
2) намагатися знайти відповідник діалектному читанню у піньїні.

Обидва способи мають свої переваги та недоліки. Розглянемо їх більш детально. Транскрибувати прізвище та ім'я із західного джерела є досить проблематично. Багато складів, записаних латиницею, є неможливими для прочитання людиною, яка не знайома з транскрипційною системою, яка використовується, не знає, які звуки позначаються тією чи іншою літерою чи буквосполученням, і не володіє особливостями вимови різних діалектів китайської мови. На Заході існують розроблені транскрипційні системи для діалектів, існує багато систем романізації кантонського, шанхайського діалектів, діалектів Юе і У і т. д. [Zhou Youguang 2003, 25]. Ні у російському, ні в українському сходознавстві такі системи не були розроблені вченими. Тому навіть для китаїста адекватне транскрибування китайського імені та прізвища із західного джерела є дуже складним завданням.

Якщо ж говорити про спроби знайти відповідник, то тут китаїст стикається з наступною проблемою. В українському сходознавстві не існує словника, який би містив у собі достатньо даних щодо транскрипції не тільки піньїнем, але й діалектами, тому знаходження відповідника може зайняти дуже багато часу.

Ми вважаємо за потрібне намагатися знайти відповідник діалектному читанню у піньїні, адже саме піньїнь є офіційно визнаною транскрипційною системою путунхуа – нормативної китайської мови. Для полегшення цього завдання ми наводимо таблицю, що ілюструє різницю традиційної та діалектної вимови найбільш розповсюджених прізвищ, якою можна користуватися при передачі китайських імен і прізвищ, як з китайської, так і з західних джерел з їх відповідною транскрипцією українською мовою. Статистичні дані взято з досліджень відомого китайського науковця Юань Іда [袁义达 2006, 28].

Таблиця

Китайські односкладові прізвища

Ієрогліф			Північно-китайська мова				Кантон. діалект		МіньНань	Ґань
№	Трад.	Спрощ.	Pinyin	Wade-Giles	ТРТ	Укр.	Jyutping	HK Gov't	Péh-ōe-jī	Gan
1	李		Lǐ	Lee	Ли	Лі	Lee, Li	Le, Lei[4]	Lee, Lie, Dee	Lý
2	王		Wáng	Wang	Ван	Ван	Wong4	Wong	Ông	Uōng
3	張	张	Zhāng	Chang	Чжан	Чжан	Zoeng1	Cheung	Tiuⁿ	Chong, Tong
4	劉	刘	Liú	Liu	Лю	Лю	Lau4	Lau	Lâu	Līu
5	陳	陈	Chén	Ch'en	Чэнь	Чень	Can4	Chan	Tân	Chhín, Thín
6	楊	杨	Yáng	Yang	Ян	Ян	Joeng4	Yeung	Iûⁿ	Iōng
7	黃	黄	Huáng	Huang	Хуан	Хуан	Wong4	Wong	Ng	Uōng
8	趙	赵	Zhào	Chao	Чжао	Чжао	Ziu6	Chiu	Tiō	Chhèu, Thèu
9	周		Zhōu	Chou	Чжоу	Чжоу	Zau1	Chow	Chiu	Chiu, Tiu
10	吳	吴	Wú	Wu	У	У	Ng4	Ng	Gô,·Ngô·	Ng
11	徐		Xú	Hsü	Сю	Сю	Ceoi4	Tsui	Chhî	Chhí, Thí
12	孫	孙	Sūn	Sun	Сунь	Сунь	Syun1	Suen	Sun, Soon	Sun, Thun
13	朱		Zhū	Chu	Чжу	Чжу	Zyu1	Chu	Chu, Chee	Chu, Tu
14	馬	马	Mǎ	Ma	Ма	Ма	Maa5	Ma	Má, Bé	Má
15	胡		Hú	Hu	Ху	Ху	Wu4	Wu	Hoo, Ô·	Ū, Fū
16	郭		Guō	Kuo	Го	Ґо	Gwok3	Kwok	Koeh	Kuok, Kok
17	林		Lín	Lin	Линь	Лінь	Lam4	Lam	Lîm	Līm
18	何		Hé	Hê, Ho	Хэ	Хе	Ho4	Ho	Hoe	Hó
19	高		Gāo	Kao	Гао	Ґао	Gou1	Ko	Koh	Kau
20	梁		Liáng	Liang	Лян	Лян	Loeng4	Leung	Niû	Liōng
21	鄭	郑	Zhèng	Cheng	Чжэн	Чжен	Zeng6	Cheng	Tēⁿ, Tīⁿ	Chhìn, Thìn
22	羅	罗	Luó	Lo	Ло	Ло	Lo4	Lo	Lô	Lō
23	宋		Sòng	Sung	Сун	Сун	Sung3	Sung	Sòng	Sūng, Thūng
24	謝	谢	Xiè	Hsieh	Се	Сє	Ze6	Tse	Chiā, Siā	Sià, Chhià, Hà
25	唐		Táng	T'ang	Тан	Тан	Tong4	Tong	Tîng	Thóng
26	韓	韩	Hán	Han	Хань	Хань	Hon4	Hon	Hân	Hón
27	曹		Cáo	Ts'ao	Цао	Цао	Cou4	Tso	Chou[4]	Chháu
28	許	许	Xǔ	Hsü	Сю	Сю	Heoi2	Hui, Hooi	Khó·	Hí, Hé
29	鄧	邓	Dèng	Teng	Дэн	Ден	Tang	Theng	Tēng	Thèn
30	蕭	肖	Xiāo	Hsiao	Сяо	Сяо	Siu	Sio[4]	Siow	Sieu, Thieu
31	馮	冯	Féng	Feng	Фэн	Фен	Fung4	Fung	Pâng	Fūng
32	曾		Zēng	Tseng	Цзэн	Цзен	Zang1	Tsang	Chan	Chin, Tin
33	程		Chéng	Ch'eng	Чэн	Чен	Cing4	Ching	Thiâⁿ	Chháng, Tháng
34	蔡		Cài	Ts'ai	Цай	Цай	Coi3	Choi	Chhoà	Chhói, Thói
35	彭		Péng	P'eng	Пэн	Пен	Paang4	Pang	Phêⁿ, Phîⁿ	Pháng
36	潘		Pān	P'an	Пань	Пань	Pun1	Poon	Phoaⁿ	Phon
37	袁		Yuán	Yüan	Юань	Юань	Jyun4	Yuen	Unⁿ	Iōn, Iēn

Продовження табл.

Ієрогліф			Північно-китайська мова				Кантон. Діалект		МіньНань	Ґань
№	Трад.	Спрощ.	Pinyin	Wade-Giles	ТРТ	Укр.	Jyutping	HK Gov't	Péh-ōe-jī	Gan
38	于		Yú	Yü	Юй	Юй	Jyu1	Yue	Î, Û	Ī
39	董		Dǒng	Tung	Дун	Дун	Dung2	Tung	Táng	Tûng
40	余		Yú	Yü	Юй	Юй	Jyu4	Yu, Yue	Î, Û	Ī
41	蘇	苏	Sū	Su	Су	Су	Sou1	So	Soh	Su, Thu
42	葉	叶	Yè	Yeh	Е	Є	Jip6	Yip	Iáp	Iep
43	呂	吕	Lǚ	Lü	Люй	Люй	Leoi5	Lui	Loy	Lî
44	魏		Wèi	Wei	Вей	Вей	Ngai6	Ngai	Gūi	Ngùi
45	蔣	蒋	Jiǎng	Chiang	Цзян	Цзян	Zoeng2	Tseung	Cheong[4], Chiang	Chiông, Tiông
46	田		Tián	T'ien	Тянь	Тянь	Tin4	Tin		Thién
47	杜		Dù	Tu	Ду	Ду	Dou6	To	Tō·	Thù
48	丁		Dīng	Ting	Дин	Дін	Ding1	Ting	Teng	Tiang
49	沈		Shěn	Shen	Шэнь	Шень	Sam2	Sum	Sím	Sím, Thím
50	姜		Jiāng	Chiang	Цзян	Цзян	Goeng1	Keung	Kiang, Kiu^{n}	Kiong
51	范		Fàn	Fan	Фань	Фань	Faan6	Fan	Hum	Fàn
52	江		Jiāng	Chiang	Цзян	Цзян	Gong1	Kong	Kang	Kong
53	傅		Fù	Fu	Фу	Фу	Fu6	Fu, Foo	Poh, Pha	Fù
54	鍾	钟	Zhōng	Chung	Чжун	Чжун	Zung1	Chung	Chiong, Cheng	Chung, Tung
55	盧	卢	Lú	Lu	Лу	Лу	Lou4	Lo	Lô·	Lū
56	汪		Wāng	Wang	Ван	Ван	Wong1	Wong	Ong, Ang	Uong
57	戴		Dài	Tai	Дай	Дай	Daai3	Tai	Tè	Thài
58	崔		Cuī	Ts'ui	Цуй	Цуй	Ceoi1	Chui	Chui, Sam	Chhoi, Thoi
59	任		Rén	Jen	Жэнь	Жень	Jam6	Yam	Jîm	Nìm
60	陸	陆	Lù	Lu	Лу	Лу	Luk6	Luk	Liók	Liuk
61	廖		Liào	Liao	Ляо	Ляо	Liu6	Liu	Liow	Lièu
62	姚		Yáo	Yao	Яо	Яо	Jiu4	Yiu	Yow	Iēu
63	方		Fāng	Fang	Фан	Фан	Fong1	Fong	Png, Hong	Fong
64	金		Jīn	Chin	Цзин	Цзін	Gam1	Kam	Kim	Kim
65	邱		Qiū	Ch'iu	Цю	Цю	Jau1	Yau	Khu, Cu	Khiu
66	夏		Xià	Hsia	Ся	Ся	Haa6	Ha	Hā	Hà
67	譚	谭	Tán	T'an	Тань	Тань	Taam4	Tam	Thâm	Thóm
68	韋	韦	Wéi	Wei	Вэй	Вей	Wai4	Wai		Uī
69	賈	贾	Jiǎ	Chia	Цзя	Цзя	Gaa2	Ga	Ká	Ká
70	鄒	邹	Zōu	Tsou	Цзоу	Цзоу	Zau1	Chow	Cho·	Chiu, Tiu
71	石		Shí	Shih	Ши	Ши	Sek6	Sek, Shek	Chioh	Sak, Thak
72	熊		Xióng	Hsiung	Сюн	Сюн	Hung4	Hung		Hiōng
73	孟		Mèng	Meng	Мэн	Мен	Maang6	Mang	Bēng	Mèn
74	秦		Qín	Ch'in	Цинь	Цінь	Ceon4	Tseun, Tseon, Chun	Chîn	Chhín, Thín
75	閻	阎	Yán	Yen	Янь	Янь	Jim4	Yim	Giâm	Iēm
76	薛		Xuē	Hsüeh	Сюэ	Сюе	Sit3	Sit	See, Seet	Siot, Siet, Thiet
77	侯		Hóu	Hou	Хоу	Хоу	Hau4	Hau	Hâu, Jao	Héu
78	雷		Léi	Lei	Лэй	Лей	Leoi4	Lui		Lūi
79	白		Bái	Pai	Бай	Бай	Baak6	Pak	Péh, Pék	Phak

Закінчення табл.

Ієрогліф			Північно-китайська мова				Кантон. діалект		МіньНань	Ґань
№	**Трад.**	**Спрощ.**	**Pinyin**	**Wade-Giles**	**ТРТ**	**Укр.**	**Jyutping**	**HK Gov't**	**Péh-ōe-jī**	**Gan**
80	龍	龙	Lóng	Lung	Лун	Лун	Lung4	Lung, Loong	Lêng	Lūng
81	段		Duàn	Tuan	Дуань	Дуань	Dyun6	Tuen	Tōa^{n}, Tōan, Tn̂g , Then̄g	Thòn
82	郝		Hǎo	Hao	Хао	Хао	Kok3	Kok		Hok
83	孔		Kǒng	K'ung	Кун	Кун	Hung2	Hung		Khúng
84	邵		Shào	Shao	Шао	Шао	Siu6	Shiu	Siō	Sèu, Thèu
85	史		Shǐ	Shih	Ши	Ши	Si2	Sze	See, Seet, Sú	Sí, Thí
86	毛		Máo	Mao	Мао	Мао	Mou4	Mo	Mô·	Māu
87	常		Cháng	Ch'ang	Чан	Чан	Soeng4	Sheung	Siông	Sōng, Thōng
88	萬	万	Wàn	Wan	Вань	Вань	Maan6	Man	Bān	Màn
89	顧	顾	Gù	Ku	Гу	Ґу	Gu3	Gu	Kò·	Kū
90	賴	赖	Lài	Lai	Лай	Лай		Laai6	Lay	Lài
91	武		Wǔ	Wu	У	У	Mou5	Mo		Mú
92	康		Kāng	Kang	Кан	Кан	Hong1	Hong	Khng	Khong
93	賀	贺	Hè	Hê, Ho	Хэ	Хе	Ho6	Ho	Hō	Hò
94	嚴	严	Yán	Yen	Янь	Янь	Jim4	Yim	Giâm	Nghiēm
95	尹		Yǐn	Yin	Инь	Їнь	Wan5	Wan		Ín
96	錢	钱	Qián	Ch'ien	Цянь	Цянь	Cin4	Chin		Chhién, Thién
97	施		Shī	Shih	Ши	Ши	Si1	Sze	Si	Si, Thi
98	牛		Niú	Niu	Ню	Н'ю	Ngau4	Ngau	Gû	Ngiēu
99	洪		Hóng	Hung	Хун	Хун	Hung4	Hung	Âng	Fūng
100	龔	龚	Gōng	Kung	Гун	Ґун	Gung2	Kung	Kong[4]	Kung

Крім того, через наявність різниці у морфологічній структурі мови (у китайській мові імена та прізвища не відмінюються), виникає проблема відмінювання таких лексем в українській мові. Ця проблема не виникає, наприклад, у англійській мові, адже там відмінювання іменників майже відсутнє і полягає у приєднанні певних елементів до лексеми, а не її зміні. Тому у цьому питанні ми не можемо орієнтуватися на піньїн і досягнення європейських науковців. Український правопис пропонує користуватися наступними правилам для відмінювання неслов'янських прізвищ (правила для відмінювання іменників іншомовного походження і неслов'янських прізвищ однакові):

1. Іменники іншомовного походження відмінюються як відповідні українські іменники:

І відміна: *Гойя – Гойї, Гойєю.*

ІІ відміна: *Шиллер – Шиллера, Шиллером.*

2. Деякі іменники іншомовного походження не відмінюються, а саме: іменники на -а з попереднім голосним: *Хуа*; на -е: *Де*; на -є: *Є*; на -і: *Лі*; на -ї: *Віньї, Шантійї*; на -о: *Ло*; на -йо: *Пількомайо*; на -у: *Лу*; на -ю: *Сю*; жіночі імена на приголосний, а також жіночі прізвища на -ін, -ов: *Долорес, (Ельза) Вірхов, (Джеральдіна) Чаплін* [Український правопис 2007, 71–77].

Ми вважаємо, що ці правила можна застосовувати до китайських прізвищ з певними уточненнями. Ми пропонуємо відмінювати китайські прізвища, які закінчуються на приголосний, якщо вони відносяться до чоловіка, і не відмінювати, якщо вони стосуються жінки. Наприклад, *немає пана Вана, немає пані Ван*. Якщо ж прізвище закінчуються на голосний, то воно не відмінюється взагалі. Наприклад, *немає пані Лі, немає пана Лі.*У складних іменах і прізвищах пропонуємо відмінювати тільки останню частину, якщо вона закінчуються на приголосний. Наприклад, *виступ Мао Цзедуна*.

Отже, питання, яким чином варто передавати китайське ім'я та прізвище з китайської мови та із західних джерел, а також проблема адаптації таких імен та прізвищ в українській мові, є дуже актуальним на сьогоднішній день і потребує подальшого дослідження та обговорення. Ми вважаємо, що уніфікація правопису китайських імен та прізвищ є необхідним для повноцінного функціонування української мови у контексті посилення міжнародної комунікації та ефективної співпраці з китайцями, що пов'язано з проникненням китайських онімів в український мовний простір.

В статье рассматриваются особенности адаптации китайських фамилий в украинском языке, а именно рассмотрена структура китайской фамилии; предлагаются 2 пути передачи таких имен на украинском языке, а также детально рассматривается наиболее адекватный способ их передачи. Кроме того, приведен список наиболее распространенных фамилий с соответсвующей им транскрипцией.

Ключевые слова: китайский и украинский языки, адаптация, антропоним, фамилия, транскрипция.

This article deals with peculiarities of adaptation of Chinese surnames in Ukrainian language. Special attention is paid to the structure of the Chinese surname. 2 ways of rendering such names are offered and the most adequate way is chosen. In addition, the most widespread surnames with their transcription are listed.

Key words: Chinese and Ukrainian languages, adaptation, antroponym, surname, transcription.

Література:

1. *Ковалів Ю. І.* Літературознавча енциклопедія / Ю. І. Ковалів. – К. : Видавничий центр "Академія", 2007. – Т. 1. – 608 с.
2. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України ; Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наукова думка, 2007. – 288 с.
3. *Yin Binyong*. Chinese Romanization: Pronunciation and Orthography / Yin Binyong and M. Felley. – Beijing : Sinolingua, 1990. – 584 p.
4. *Zhou Youguang.* The Historical Evolution of Chinese Languages and Scripts / Zhou Youguang. – Ohio : Foreign Language Publications, 2003. – 215 p.
5. 袁义达中国姓氏统计. – 北京:华夏姓氏源流研究中心, 2006. – 56页.
6. 袁义达中华姓氏大辞典. – 北京:教育科学出版社, 1996. – 1215 页.
7. 袁义达中国姓氏. – 上海: 华东师范大学出版社, 2002. – 560页

УДК 81'373.47

СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕТАФОРИ У НІМЕЦЬКОМУ МОЛОДІЖНОМУ СОЦІОЛЕКТІ

Олійник Лідія Володимирівна,
викл.
Національний технічний університет України НТУУ "КПІ"

У статті аналізуються моделі метафоричного переосмислення лексичних одиниць німецької молодіжної мови, а також пропонується семантична характеристика синонімічних рядів субстантивної та дієслівної метафори.

Ключові слова: метафоричне переосмислення, модель метафоричної подібності, асоціативна подібність переосмислення, синонімічний ряд.

Впродовж останніх десятиліть не вщухає інтерес щодо дослідження мовних підсистем різних соціальних груп. Найактивніша фаза німецькомовних наукових розвідок молодіжного соціолекту припадає на 80-ті – 90-ті роки минулого століття. Як відомо, німецька молодіжна мова, як і інші соціолекти, фіксує постійне оновлення свого лексичного складу, що, безумовно, потребує наукового вивчення та аналізу.

Метафора, як зазначають у своїх наукових студіях германісти, є одним із ключових способів утворення нових значень слів німецького молодіжного соціолекту [Коломієць 2000, Матарикіна 2005, Юшкова 2002, Чистяков 2009]. Спробу аналізу метафоричних трансформацій за моделлю подібності представлено у роботі Л. Юшкової в рамках дослідження структурно-семантичних особливостей німецької молодіжної лексики, яка виділяє 4 основних види, що, на думку дослідниці, є найбільш поширеними у німецькому молодіжному соціолекті. Д. Чистяков та Є. Коломієць у своїх дослідженнях оперують термінами семантичної класифікації метафори, проте аналізують лише семантику лексичних одиниць молодіжного соціолекту.

Метою даної наукової розвідки є аналіз моделей подібності метафоричного переосмислення як одного із ключових прийомів поповнення німецького молодіжного лексикону, класифікація даного переосмислення за формами подібності, а також характеристика синонімічних рядів субстантивної та дієслівної метафори, їх джерел поповнення.

Об'єктом дослідження є метафоричні моделі як основа метафоричної трансформації значення лексичних одиниць німецької мови при їх входженні до підсистеми молодіжного соціолекту, а також семантична характеристика іменників та дієслів-метафор.

Предмет аналізу – лексичні одиниці молодіжної мови, утворені шляхом метафоричного переосмислення іменників та дієслів німецької загальнонаціональної мови.

Прагнення до експресивності, влучності, виразності, призводить до постійного оновлення молодіжного лексикону, та є рушійною силою так званої "надлишковості" молодіжного мовлення, тобто створення значної кількості синонімів. "Акт метафоричної творчості лежить в основі багатьох семантичних процесів – розвитку синонімічних засобів, виникненні нових значень та їх відтінків, створенні полісемії, розвитку системи термінології та емоційно-експресивної лексики" [Арутюнова 1999, 374]. Значення метафори, як механізму семантичної деривації, що базуєть-

ся на тих семантичних ознаках лексеми, що уможливлюють застосування цього механізму по відношенню до нових предметів чи явищ дійсності, Я. Анроутзополос окреслює наступним чином:

1) метод метафоричної синонімії надає можливість утворення синонімів та розширення синонімічних рядів;

2) утворення та оновлення різних лексико-семантичних полів (Wortfelder) зумовлено метафоричним переосмисленням;

3) певні метафоричні концепти є дієвими у багатьох лексиконах [Андротзополос 1998, 398–399].

Метафора у молодіжній мові являє собою, здебільшого, дифузне явище за способом утворення. "Особливість (…) жаргонної метафори полягає у тому, що обидва її функціональні різновиди – номінація та характеризація – проявляють експресивність та оцінність" [Хімік 2000, 1, 129].

Досліджуючи роль метафори у молодіжній мові, не можливо залишити поза увагою трансформуючий компонент, який Г. М. Скляревська позначає як "символ метафори" та визначає як "елемент семантики, що складається або з однієї семи або із сукупності сем, який у вихідному номінативному значенні відноситься до сфери конотації, а у метафоричному значенні входить до денотативного змісту в ролі ядерної (диференціальної) семи та служить основою смислових перетворень" [Скляревська 1998, 47]. Завдяки символу метафори відбувається, власне, сам процес метафоризації.

Однак, варто зауважити, що не завжди можна встановити ознаку подібності метафоричного переосмислення згідно традиційної класифікації. Даний факт можна пояснити тим, що в більшості випадків основою переосмислення можуть бути емоційні враження (перенос за асоціаціями). Д. Н. Шмельов зазначає: "Ознаки, що об'єднують відповідні значення (прямі та переносні) це не елементи власного значення слова, а стійкі асоціації, пов'язані із уявленням про явище, яке позначає слово" [Шмельов 1973, 193]. У лінгвістичній літературі зазначається, що найчастіше в тлумаченні прямого та переносного значення лексеми майже неможливо віднайти спільні семи або семантичні натяки на зв'язок вихідного та похідного значень. Часто подібність, що слугує основою метафоричної трансформації, у молодіжній мові існує лише в уяві самих молодих людей, що можна пояснити їх своєрідним світобаченням та світосприйняттям. Про інтуїтивність подібності Н. Д. Арутюнова пише: "У практиці життя образне мислення надто суттєве. Людина здатна не тільки ідентифікувати окремі об'єкти (…), не тільки встановлювати подібність між сферами, що сприймаються різними органами чуття (…), але й осягати спільність між конкретними та абстрактними об'єктами, матерією та духом. Це говорить про те, що людина не стільки відкриває подібність, скільки створює її" [Арутюнова 1990, 8–9]. Традиційне визначення метафори як "переносу за подібністю" "нікуди не веде" [Падучева 2004б, 190], лінгвіст визначає даний феномен як категоріальний (таксономічний) зсув" [Падучева 2004а, 158]. В утворенні асоціацій приймають участь об'єкти, що входять до кола предметно-практичних зв'язків життєдіяльності індиві-

дуума. Це предмети, що оточують людину у повсякденному житті, представники флори та фауни, різні природні явища.

Отже, особливість метафори німецької молодіжної мови полягає у другорядності справжньої подібності порівнюваних об'єктів при її створенні.

У своєму дослідженні опираємось на класифікацію метафоричного переосмислення за асоціативною подібністю, запропоновану В. В. Левицьким [Огуй 2003, 182–183]. Проаналізувавши синонімічні ряди лексем-метафор молодіжної німецької мови на позначення осіб (молодої людини жіночої та чоловічої статі, батьків) та артефактів (грошових одиниць, транспортних засобів), (для аналізу було залучено як іменники-симплекси, так і іменники-композити, які є особливо поширеними у молодіжній мові), а також дієслівні синонімічні ряди на позначення спілкування між комунікантами, переміщення (їзда, ходіння), заборонених речей (паління, вживання алкоголю), фізичної та розумової діяльності та відносин між представниками протилежної статі, можна стверджувати, що у молодіжному соціолекті результатом метафоричного переносу часто являються характерні найменування осіб за: **внутрішньою ознакою** – ***"батьки"*** – *Kalkstein, Fossilien, Dinos, Mastodons;* "***гроші"*** – *Fett, Holz;* "***молода людина чоловічої статі"*** – *Schnitzel, Bock, Scheich;* або **зовнішньою ознакою** – "***батьки"*** – *Alten*; "***йти"*** – *wackeln, stoppeln, abschwirren, anschleifen;* "***вживати спиртні напої"*** – *sich abfüllen, sich einen reinsaugen, sich beschlauchen;* "***автомобіль"*** – *Schlachtschiff, Riesenorgel, Viereckrakete, Rasenmäher, Schuhkarton, Kiste, Karre.*

Часто зазначені ознаки є уявними, що можна вважати закономірним, оскільки метафора у більшості випадків містить влучну та яскраву характеристику особи. Значно рідше метафоричні трансформації відбуваються на основі подібності **характеризуючої функції**: "***батьки"*** – *Ernährer, Erzeugerfraktion, Kohlenbeschaffner, Nahrungsbeschaffner, Finanziers, Regierung,* "***автомобіль"*** – *Miezenkutsche;* невеликою групою представлено **перехід від конкретного до абстрактного, від зовнішнього, тілесного до внутрішнього, інтелектуального** – *peilen, fressen, packen, ticken, löffeln, ziehen, bohren, polen* – "розуміти"; **вживання власних імен як загальних** – *Bettie, Bunny, Uschi, Loli, Umberta, Käthe, Chuck Norris, Larry, Steffen, Bernd* – причому власні імена, переважно,запозичені із англомовних кінофільмів.

Отже, результати дослідження свідчать про домінування зовнішньої асоціативної ознаки як основи метафоричного переосмислення слів молодіжної мови (близько 70 %), на другому місці – метафоричний перенос на основі внутрішньої асоціативної ознаки – 10 %, інші 10 % припадають за результатами дослідження на метафоричне переосмислення лексем на основі характеризуючої функції, ще інші 10 % – подібність характеризуючої функції та вживання власних імен як загальних. Дані дослідження підтверджують домінуючу роль зовнішньої ознаки в процесі семантичної деривації, що було відзначено Л. Юшковою [Юшкова 2002]. Метафоричні переноси відбуваються на індивідуальних асоціаціях внутрішньої та зовнішньої подібності предметів, процесів, властивостей, явищ з опорою на норми кодифікованої літературної мови.

Як свідчать наведені приклади, у молодіжному соціолекті результатом метафоричного переносу часто являються характерні найменування осіб за зовнішньою

або внутрішньою ознакою, часто уявною, що є закономірним, оскільки метафора в більшості випадків містить влучну та яскраву характеристику особи.

Слід зазначити, що лексичні одиниці молодіжного соціолекту можна розділити на три великі групи: "людина та її фізіологічні потреби", "людина та соціальне оточення", а також "предметний світ людини". Субстантивна метафора німецького молодіжного соціолекту становить найбільшу за кількістю частину метафоричних переосмислень. Зазначені метафори вкрай рідко називають явища чи дії, що не мають номінації у літературній мові. Оцінність та емоційність значення субстантивних метафор найповніше, на нашу думку, проявляється у номінації осіб. Характер такої оцінки може коливатись у залежності від ситуації – від жартівливо-іронічної до різко негативної – *Luxusdampfer, Maus, Mieze, Junggemüse, Brosche, Sahnetorte, Praline, Kirschblüte, Filet, Flamme, Zookrähe, Eule, Schachtel, Schraube, Kaktus, Schrankkoffer, Minipanzer; Schnitzel, Pickelhering, Bär*. Інколи одна і та ж лексема може виражати як негативну, так і позитивну оцінку: *Keule* – "приваблива дівчина" та "дівчина, що жахливо себе поводить"; *Gecko* – "дотепна молода людина", "стиляга"; *Tussi* – "приваблива молода дівчина", "розумово обмежена жінка". Дане явище енантіосемії (одночасне поєднання антонімічних значень в одній лексемі) є характерним для німецького соціолекту, проте більшою мірою характерне для прикметників: *krass* – "погано"; "чудово".

Основою найменувань молодої дівчини можуть слугувати самі різноманітні ознаки, які, на думку носіїв соціолекту, виражають ступінь подібності основного та допоміжного суб'єктів порівняння. Найбільш продуктивною у даній ЛСГ є зооморфна метафора (25 лексеми). Модулем порівняння можуть виступати візуальні, кінетичні характеристики, манера поведінки або система асоціацій, пов'язаних із поведінкою тих чи інших тварин. Друга за частотністю модель переносу у даній ЛСГ "артефакт – людина" – 18 лексем, номінація, переважно із негативною оцінкою, хоча порівняння із продуктами харчування, а саме солодощами *Torte, Sahneschnitte, Sahnetorte, Praline,* несе іронічну оцінку. Фітонімічна метафора представлена у номінації молодої дівчини лише кількома лексемами – *Lilie, Tulpe, Rose, Kirschblüte,* а мотивація переносу має асоціативний характер.

Відношення до молодого чоловіка у німецькій молодіжній мові відбувається здебільшого на основі його зовнішності, а також споживацького характеру – він отримує оцінку з точки зору своєї фінансової спроможності. Поєднання привабливої зовнішності, спортивної статури та можливості гарно одягатися проявляється у номінації особи з точки зору її зовнішніх даних – *Brett, Schnitzel, Schmacko, Dandy, Brutalo*. Зооморфна метафора у найменуванні молодої людини представлена значно меншою кількістю лексем, та стосується переважно зовнішності людини (сила або непривабливість) – *Hecht, Gecko, Fisch, Bock, Pickelhering, Bär.*

В основі номінації батьків мотивуючими є наступні ознаки "приналежність до минулого" – *Alten, Kalkstein, Fossilien,* "застарілий, віджилий" – *Dinos, Mastodons, Mumien*, "ті, що заробляють та забезпечують грошима та харчуванням" – *Finanziers, Kohlenbeschaffner, Ernährer, Nahrungsbeschaffner,* "ті, що керують" – *Generalstab,*

Parlamente, Regierung. І лише актуалізація останньої семи вказує на більш високе положення батьків по відношенню до дітей. Проте актуалізація інших сем не є вираженням зневажливого відношення до батьків, а скоріше жартівливо-іронічним.

Отже, як показують приклади, духовні та моральні якості не знаходять свого відображення у молодіжному соціолекті, оцінюється лише зовнішність, поведінка та характеризуючі якості.

Більшість лексем, що були досліджені у ході даної роботи свідчать про те, що основним типом переносу значення є зовнішня ознака, причому асоціативного характеру, а сама трансформація значення відбувається на основі іменників із конкретним значенням. Джерелом метафори виступають артефакти, рослини, тварини.

Дієслівна метафора – другий за кількістю лексико-граматичний склад молодіжної мови. Основа такої трансформації – суб'єктно-об'єктні відношення дієслівної лексики та різні семантичні зв'язки [Арутюнова 1978, 1999; Розіна 2002, 2004]. Приклади метафоричних перейменувань свідчать, що найчастіше для даної трансформації використовуються дієслова, семантична структура яких вказує на об'єкт та суб'єкт дії, або спосіб, характер дії, тобто дієслова із конкретним, дескриптивним значенням. Джерело метафоризації дієслівної лексики – здебільшого лексеми, що характеризують конкретні об'єкти реальної дійсності, а також дієслова, що вказують у своїй семантичній структурі на інтенсивність та швидкість процесу або напрямок: "важко працювати" – *reinhämmern, schmieden, ranklotzen, hauen*, "йти, покидати певне місце перебування" – *verdampfen, abschwirren,* "їздити" – *heizen, hämmern*, "їсти" – *einpfeifen, reihauen, reintun, reinschieben.*

Для багатьох дієслів-метафор характерна дифузність значення, що проявляється значно сильніше ніж у іменників-метафор. Дану тенденцію можна пояснити тим, що основним компонентом у семантиці стає характеристика суб'єкта (рідше об'єкта) дії, або самого процесу, а процесуальність виражається загальною для дієслів певної ЛСГ гіперсемою – *abdrücken* – "цілуватися" та "давати комусь гроші, платити"; *bohren* – "працювати", "розуміти", "їхати"; *keulen* – "працювати", "вживати спиртні напої".

Так, процеси метафоричного переосмислення, що позначають прийняття спиртних напоїв виражаються дієсловами, що здебільшого вказують на переміщення об'єкта в середину у результаті інтенсивного впливу на нього – *sich einen reinsaugen, tanken, sich beschlauchen, einheizen, reinpfeifen*, розпивання сприймається як дія, що вимагає певних зусиль – *sich zuballern, sich bedröhnen, keulen,* зв'язок асоціативного типу виникає із заповненою посудиною, як ознака занадто надмірного вживання алкоголю – *sich volllaufen lassen, sich abfühlen, sich zumachen*.

Дієслова-метафори на позначення сну вказують на сон як горизонтальне положення у просторі – *abflachen*, а також на різні звуки, які, як відомо, можуть супроводжувати даний процес: *knacken, sägen*.

Дієслова-метафори на позначення мовленнєвої діяльності слід розглядати, враховуючи фізичну сторону процесу, що зумовлено характером образного зв'язку із джерелом метафоризації. Даний аспект передається, в основному, за допомогою

дієслів, що позначають різні звукові прояви, як натяк на беззмістовність того, що повідомляється, оскільки звукові сигнали, що виражають зазначені нижче дієслова, не несуть якої-небудь інформації: *plätschern, raffeln, schnurren, klickern, rasseln, blubbern, schwirren, dröhnen.* Інша група дієслів також включає характеристику змістовної та комунікативної сторони мовлення, такі дієслова зберігають експресивність за рахунок негативної оцінки поведінки суб'єкта або негативного емоційного впливу отриманої інформації – *schnurren, schnattern, blöcken, keckern, wiehern.* Звуки, що продукують тварини, для людини є несуттєвими та незрозумілими, отже, позначаючи мовлення комунікативного партнера даними дієсловами, автор висловлює свою оцінку інформативності та важливості почутого. На беззмістовність та не важливість повідомлення вказують дієслова, що позначають не для всіх зрозумілу розмову дітей – *babbeln*, а також намагання дітей щось сказати, не вміючи цього робити, у такому разі вони лише – *sabbern*. Третя група дієслів синонімічного ряду на позначення комунікативного процесу представлена дієсловами-метафорами, що вказують на докучливий характер звуків та надто великий об'єм інформації, що супроводжують процес – *nudeln, faseln, besamen, salben*.

Аналізуючи метафоричні переосмислення молодіжного соціолекту варто відзначити наступну тенденцію: дієслова та іменники, що є синонімами у загальнонаціональній мові, шляхом переосмислення значення одного із них, при переході до молодіжного соціолекту, теж змінюють своє значення шляхом метафоризації та поповнюють ряди молодіжної мови, проте це явище не носить масового характеру, а представлено окремими прикладами: *Kies – Schotter – Splitt; Kohle – Koks; verdampfen – verdunsten; abzischen – verdünnisieren.*

Як показує проведений аналіз метафоричних трансформацій, основою зміни семантики слів літературної мови є емоційно-оціночне відношення до певного поняття, що будується, здебільшого, на асоціативних зовнішніх ознаках, а специфіка зумовлена соціальними та психологічними факторами.

Деякі синонімічні ряди демонструють певною мірою системність розвитку метафоричного значення – виділяються парадигми значень, до яких включаються одиниці, утворені за однією метафоричною моделлю.

Отже, метафоричне переосмислення у німецькій молодіжній мові є досить цікавим мовним явищем та потребує подальшого опрацювання, зокрема детальної класифікації.

В статье анализируются модели метафорического переосмысления лексических единиц немецкого молодежного социолекта, предлагается семантическая характеристика синонимических рядов субстантивной и глагольной метафоры.

Ключевые слова: метафорическое переосмысление, модель метафорического сходства, ассоциативное сходство переосмысления, синонимический ряд.

The article deals with the models of metaphorical transposition of the words within German youth sociolect. The author also comes up with the semantic characteristics of the synonymic units of a substantive and verbal metaphor.

Key words: metaphorical transposition, model of metaphorical similarity, associative similarity of transposition, synonymic unit.

Література:

1. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Нина Давидовна Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 896 с.

2. *Коломиец Е. А.* Словообразовательные тенденции в современном немецком языке молодежи : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Евгений Александрович Коломиец. – Пятигорск, 2000. – 210 с.

3. *Матарыкина Н. Д.* Неологизмы немецкого молодежного сленга на рубеже XX–XXI веков : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Наталья Дмитриевна Матарыкина. – М., 2005. – 214 с.

4. *Огуй О. Д.* Лексикологія німецької мови : навч. пос. для студ. вищих навч. закл. / Олександр Дмитрович Огуй. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 416 с.

5. *Падучева Е. В.* Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.

6. *Падучева Е. В.* Метафора и ее роственники / Е. В. Падучева // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 187–204.

7. *Розина Р. И.* Категориальный сдвиг актантов в семантической деривации / Р. И. Розина // Вопр. языкознания. – 2002. – № 2. – С. 3–15.

8. *Розина Р. И.* Глаголы с объектом "человек" / Р. И. Розина // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура.. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 224–234.

9. *Скляревская Г. Н.* Метафора в системе язика / Галина Николаевна Скляревская. – СПб. : Наука, 1993. – 150 с.

10. *Химик В. В.* Поэтика низького, или просторечие как культурный феномен / Василий Васильевич Химик. – СПб. : Филол. Факультет СПбГУ, 2000. – 272 с.

11. *Чистяков Д. В.* Жаргонизмы как явление вторичной номинации: на материале современного немецкого языка : дисс. …канд. филол. наук: 10.02.04 / Дмитрий Вячеславович Чистяков. – М., 2009. – 205 с.

12. *Шмелев Д. Н.* Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Дмитрий Николаевич Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 278 с.

13. *Юшкова Л. А.* Структурно-семантические особенности молодежной лексики в Германии : дисс. … канд. филол. наук : 10.02.04 / Людмила Анатольевна Юшкова. – М., 2002. – 227 с.

14. *Androutsopoulous J.* Deutsche Jugendsprache. Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen /Jannis K. Androutsopoulous. – Frankfurt a/M. ; Berlin ; Bern ; New York ; Paris ; Wien : Peter Lang Verlag, 1998. – 684 S.

УДК 81'25=111:341.76

RENDERING CULTURALLY SPECIFIC ELEMENTS OF THE FIRST LADIES' RHETORIC INTO UKRAINIAN

Povoroznyuk Roksolana,
Ph. D., Assistant professor
Taras Shevchenko National University

The article deals with rendering Michelle Obama's speeches into Ukrainian. The topicality of the study is explained by the fact that the rhetoric strategies of the First Ladies have not been properly studied in the Ukrainian perspective. The First Ladies' rhetoric abounds in cultural concepts that must be properly interpreted for the target audience.

Key words: First ladies' rhetoric, cultural concepts, rendering Michelle Obama's speeches into Ukrainian.

Analysis of First Ladies' rhetoric has undergone a progressive development and maturation in recent years. From a virtually exclusive focus on the women's life stories, they now include more conceptual analyses conducted by scholars from an increasingly diverse set of disciplines [Borrelli 2006, 713–71].

Communication and media studies specialists examine the public communication practices of the presidents' wives, while the interpreters are searching for adequate cross-cultural methods of rendering their interventions.

Unlike other spokespersons, the First Lady's attachment to the President is presumed to be permanent, binding, established through familial ties, based on close physical proximity and personal selection, and rooted in intimate knowledge [White 2011].

A First Lady reflects her husband – her attributes are presumed to be his, her temperament is judged in part by what the public is shown of their relationship and the relationship they have with their children. As a result, she serves as an extension of the President himself. Thus, a First Lady's words become her husbands' words – her experiences meld with his biography, her choices reflect her husband's beliefs, her skills become his political tools – and her weaknesses can easily become his political liability [Meinen 2003, 2–3].

Unlike in the USA, the Ukrainian president's wife does not enjoy the same degree of national and international presence. We do not identify her as a separate entity apart from her husband, which might be explained by the perceived lack of rhetorical training. Meanwhile, the whole new generation of the Ukrainian "First Ladies-in-Waiting" is desperately searching for their own voice, their unique rhetorical strategies. Interpretation studies of their American counterparts' output might give them at least a few tips.

Khadijah L. White posits that Michelle Obama presents a complex picture of modern America – she embodies the combined efforts of the Modern Civil Rights and Feminist movements. At the same time, she must also embrace the gendered labour required of a First Lady – she must be a wife and mother who is patriotic, gracious, well-spoken, politically fluent and inoffensive in carriage and manner. In Michelle Obama's speeches and interviews throughout her husband Barack Obama's presidential campaign, she used discourse to cultivate an identity that was both legible and palatable to a broad American audience – which was a strenuous task [White 2011].

Subsequently, her rhetoric strategies follow two principal courses – celebrating inter-ethnic and intercultural diversity and presenting a strong family front to the outsiders. The scholars involved in the interpretation studies are especially interested in the latter course,

as translation and interpreting are now viewed primarily as acts of intercultural communication [Schäffner 2003, 79].

The object of our analysis is Michelle Obama's plea for education and its translation into Ukrainian by Marta Nykolayeva (http://www.ted.com/talks/lang/uk/michelle_obama.html). This speech was delivered at a London girls' school, and the American First Lady is addressing a culturally-diverse and divergent audience. In this situation her rhetoric skills come to the fore.

Near the beginning of the speech, Michelle Obama attempts to include the members of her audience in her argument by alluding to the daily experiences of women across the world. The concept of inclusiveness is highlighted by her expression of gratitude for the acceptance on the part of the target audience:

During my visit I've been especially honored to meet some of Britain's most extraordinary women – women who are paving the way for all of you.

Під час мого візиту мені випала особлива честь зустріти незвичайних британських жінок – жінок, які прокладають шлях для всіх вас.

Interpreter felt the necessity of reproducing the protocol formulae almost word for word, which proves the fact that in the modern day diplomatic rhetoric, ceremony and symbol are identified as modes of public communication [Borrelli 2006, 713].

By describing the innate properties of the 'most extraordinary' women, the First Lady turns the mundane into the collective. Drawing on her own experience as a human rights advocate and politician's wife, Michelle Obama mentions her travels as first lady, sharing her personal glimpses of women struggling to carve public niches for themselves [Meinen 2003, 56]:

I am an example of what's possible when girls from the very beginning of their lives are loved and nurtured by the people around them. I was surrounded by extraordinary women in my life: grandmothers, teachers, aunts, cousins, neighbors, who taught me about quiet strength and dignity.

Я є прикладом того, що стає можливим, якщо дівчата із самого малку відчувають любов і опіку людей довкола себе. У житті мене оточували незвичайні жінки: бабусі, вчительки, тітки, сестри, сусідки, які навчили мене спокійної сили й гідності.

Marta Nykolayeva quite aptly uses here the strategy of domestication. By introducing the idiomatic expression *із самого малку* she brings her version of the text closer to the Ukrainian audience.

Although she does not delve into her own experience exclusively, Michelle Obama frequently bases her inferences on her own life story. This strategy helps to empower her audience because it encourages them to value their own practical wisdom.

Please remember that. If you want to know the reason why I'm standing here, it's because of education. I never cut class. Sorry, I don't know if anybody is cutting class. I never did it. I loved getting As. I liked being smart. I liked being on time. I liked getting my work done. I thought being smart was cooler than anything in the world.

Будь ласка, запам'ятайте це. Якщо ви хочете дізнатися, чому я тут, я відповім – через освіту. Я ніколи не прогулювала уроків. Вибачте, я не знаю, чи хтось із присутніх прогулює уроки. Я ніколи цього не робила. Я любила отримувати "відмінно". Мені подобалося бути розумною. Я любила приходити вчасно. Я любила виконувати свої завдання. Я думала, що бути розумною – це набагато крутіше, ніж усе решта.

Informal expressions associated with the high-school slang (*to cut class, to get As, being smart was cooler than anything in the world)* find their equivalents in the Ukrainian text, building blocks to the same colloquial register (*прогулювати уроки, бути розумною – це набагато крутіше, ніж усе решта).* The set expression *"вчитися на п'ятірки"* might serve a better contextual equivalent though.

The cornerstone of the First Ladies' rhetorical strategies is an appeal to the cultural identity of the audience. To this end, she is both trying to raise the listeners' awareness of her culture as she is its principal envoy with tasks of the same magnitude as the president's. On the other hand, she shows her own cultural competence which comprises four components: (a) awareness of one's own cultural worldview, (b) attitude towards cultural differences, (c) knowledge of different cultural practices and worldviews, and (d) cross-cultural skills [Leavitt 2010, 23].

Unfortunately, what is perceived as a cornerstone of the First Ladies' rhetoric is also a stumbling block for many interpreters, a sign of lacking background knowledge:

And this school, named after the U.K.'s first female doctor, and the surrounding buildings named for Mexican artist Frida Kahlo, Mary Seacole, the Jamaican nurse known as the "black Florence Nightingale", and the English author, Emily Brontë, honor women who fought sexism, racism and ignorance, to pursue their passions to feed their own souls.

Ця школа названа на честь першої британської жінки-лікаря. Вона оточена будівлями, названими на честь мексиканської художниці Фріди Кало, Мері Сікоул, ямайської медсестри знаної як "чорний флорентійський соловей", і англійської письменниці Емілі Бронте. Ці благородні жінки боролися із сексизмом, расизмом і неосвіченістю, щоб займатися своїми захопленнями й задовольнити душевні потреби.

The interpreter fails to recognize the name of Florence Nightingale, the founder of modern nursing. However, as Michelle Obama is addressing the British public, it is not surprising that she mentions the names of outstanding women that embody the British culture. Thus, the interpreter fails on two levels: the level of cultural competence and the level of probability prediction described by Ghelly V. Chernov [Chernov et al. 2004].

In the further passages, when the absence of corresponding cultural concept in the Ukrainian language provided a creative leeway, the interpreter copes quite expertly with its rendering:

My husband works in this big office. They call it the Oval Office. In the White House, there's the desk that he sits at – it's called the Resolute desk. It was built by the timber of Her Majesty's Ship Resolute and given by Queen Victoria.

Мій чоловік працює в цьому великому кабінеті. Його називають Овальним. У Білому домі є стіл, за яким він сидить, цей стіл називається Рішучий. Він збудований з дерева корабля Її Величності "Рішучий". Це подарунок королеви Вікторії.

Thus, we might say that the difficulty in rendering Michelle Obama's rhetoric into Ukrainian resides in the fact that the First Ladies' discourse is a phenomenon underdeveloped in the Ukrainian political setting, its strategies and methods still in need of refining. On the other hand, abundance of cultural concepts inherent in this type of rhetoric may prove to become a stumbling block to an interpreter lacking the adequate degree of cultural competence.

Стаття присвячена темі перекладу промов Мішель Обами українською мовою. Актуальність дослідження пояснюється тим, що риторичні стратегії Перших леді не отримали достатнього висвітлення в українських джерелах. Виступи Перших леді рясніють культурними концептами, які необхідно адекватно донести до цільової аудиторії.

Ключові слова: виступи Перших леді, культурні концепти, переклад промов Мішель Обами українською мовою.

Статья посвящена теме перевода речей Мишель Обамы на украинский язык. Актуальность исследования объясняется тем, что риторические стратегии Первых леди не получили достаточного освещения в украинских источниках. Выступления Первых леди изобилуют культурными концептами, которые необходимо адекватно донести до целевой аудитории.

Ключевые слова: выступления Первых леди, культурные концепты, перевод речей Мишель Обамы на украинский язык.

References:

1. *Borrelli Mary Anne*. Inventing a Voice: The Rhetoric of American First Ladies of the Twentieth Century (review) / Mary Anne Borrelli // Rhetoric & Public Affairs. – 2006. – Winter. – Vol. 9. – № 4. – P. 713–71.
2. *Chernov Ghelly V.* Inference and Anticipation In Simutaneous Interpreting: A Probability Prediction Model / Ghelly V. Chernov, Robin Setton, Adelina Hild. – John Benjamins, 2004. – 251 p.
3. *Leavitt Ronnie*. Cultural Competence: A Lifelong Journey to Cultural Proficiency / Ronnie Leavitt. – Slack Inc., 2010. – 288 pp.
4. *Meinen Sarah*. Political Feminine Style and First Lady Rhetoric: Feminist Implications of a White-Glove Pulpit [Електронний ресурс] / Sarah Meinen. – Режим доступу : http://etd.ohiolink.edu/view.cgi?acc_num=miami1051189500.
5. *Schäffner Christina*. Translation and Intercultural Communication: Similarities and Differences / Christina Schäffner // Studies in Communication Sciences. – 2003. – Vol. 3/2. – P. 79–107.
6. *White Khadijah L.* Michelle Obama: Redefining the (White) House-wife [Електронний ресурс] / Khadijah L. White. – Режим доступу : http://www.thirdspace.ca/journal/article/viewArticle/white/434.

ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

УДК 81'1:141.112

КАТЕГОРІЯ КАУЗАЛЬНОСТІ ТА СПЕЦИФІЧНІСТЬ ЇЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Леміш Наталія Євгенівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті аналізується категорія каузальності та визначається специфічність її лінгвістичної реалізації. Окремо акцентується той факт, що каузальність виступає одним із компонентів людського мислення незалежно від ситуації, а також підкреслюється важливість встановлення способів вираження каузальних відношень за допомогою мовних засобів для розв'язання проблеми зв'язку між мовою та мисленням.

Ключові слова: каузальність, лінгвістичне вираження, каузальні відношення, лінгвальні засоби.

Сучасна лінгвістична наука характеризується антропоцентричною парадигмою, у межах якої безсумнівний інтерес представляє дослідження мовної реалізації каузальності в безпосередньому зв'язку із мисленням.

У мовознавстві каузальність вивчалася у багатьох аспектах: описувалися каузальні прийменники та сполучники (Н. Є. Леміш, Е.-О. Хааг, інші), каузальні відношення аналізувалися на рівні простого (В. В. Жданова, Т. А. Ященко, інші) і складного речень (О. П. Зеленська, Н. М. Корбозерова, інші), на рівні тексту (М. О. Пахомова, Л. В. Шкодич, інші), а також з точки зору функціонального підходу (О. М. Аматов, О. В. Бондарко, Р. М. Теремова, інші), ретельно розроблялась семантика каузативних конструкцій (В. П. Недялков, Г. Г. Сильницький, О. П. Комаров, інші) тощо. На сучасному етапі науки мова розглядається як знаряддя думки (О. М. Аматов, Г. ван де Коут, Е. Нейлеман, В. Г. Пасинок, інші). За таких обставин найважливішою складовою проблеми зв'язку мови та мислення виступає встановлення способів вираження каузальних зв'язків засобами мови, що й обумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Метою нашої доробки є аналіз і визначення специфічності лінгвістичної реалізації категорії каузальності. **Предметом** дослідження виступає саме лінгвальне відображення каузальних відношень у межах **об'єкта** вивчення: категорії каузальності в її філософській, логічній та лінгвістичній інтерпретаціях.

Каузальність беззаперечно виступає значеннєвою лінгвістичною категорією, яка може мати свої семантичні різновиди й особливості репрезентації в різних мовах. Вона встановлюється між членами речення, між простими реченнями у складі складних речень, між основними реченнями та приєднувальними конструкціями, між вставними та основними реченнями, між самостійними реченнями та між абзацами, тобто наявна на всіх рівнях мови.

Матеріал у статті представлено в такій послідовності: 1) проаналізовано результати, отримані О. М. Аматовим (2005 р.) на матеріалі англійської мови; 2) ознайомлено з лінгвокогнітивним механізмом каузальності, запропонованим В. Г. Пасин-

ком (2009 р.); 3) розглянуто останні доробки російської дослідниці Л. Г. Валієвої (2012 р.) і нідерландських вчених Е. Нейлемана та Г. ван де Коута (2012 р.).

На думку О. М. Аматова, причинність (каузальність у нашій термінології) – "навіть не явище, а спосіб зв'язку явищ і предметів, існуючий поза свідомістю людини" [Аматов 2005]. Хоча такий погляд не всі поділяють, проте ніхто не заперечує *суб'єктивного існування причинності як одного з основних компонентів людського мислення*. Якщо людина мислить категоріями причини та наслідку і саме через ці категорії пізнає навколишню дійсність (мова – інструмент мислення, засіб пізнання), то каузальність відображається в людській мові, а лінгвістичне відображення причинно-наслідкових зв'язків є елементом психічного відображення цих зв'язків.

У лінгвістиці каузальність пов'язана передусім з певним лексичним або граматичним значенням, що актуалізується у вигляді сем у лексичних одиницях і синтаксичних побудовах різних типів. З середини XX ст. мова в лінгвістиці представлена як система з рівневою структурою (Е. Бенвеніст, Л. Блумфільд, Ю. С. Степанов, інші). За визначенням О. М. Аматова, це означає, що окремі рівні знаходяться у строгій ієрархічній організації при виконанні загальної для всієї мовної системи функції побудови мовлення [Аматов 2005]. Вчений дотримується шести сегментних рівнів (розроблених М. Я. Блохом у межах парадигматичного синтаксису): фонеми, морфеми, лексеми, денотеми, пропоземи і диктеми. Будь-який сегмент структури входить тільки до сегменту безпосередньо вищого рівня, підпорядковується лише йому і саме в ньому реалізує свою формуючу функцію.

О. М. Аматов вивчав сегментні одиниці, спроможні виражати причинні та наслідкові значення, причинно-наслідкові відношення між одиницями повідомлення в континуумі зв'язного тексту, а також каузальні зв'язки в основі організації системи мови як такої на матеріалі англійської мови.

Вчений звертає увагу, що каузальні зв'язки, які спостерігаються в мовленні, можуть не мати формального показника, тобто не завжди експлікуються. Основні властивості імпліцитних каузальних конструкцій при цьому такі ж самі, що й в експліцитних. Експліцитне вираження каузального зв'язку є лексико-граматичним, а імпліцитне – контекстуальним і концептуальним. Суттєвими характеристиками причинності вважаються наявність суб'єкта й об'єкта, породження та необхідність. Достатність дослідник не вважає обов'язковим атрибутом каузальності в мові, хоча ця риса є важливою у філософському аспекті. Більшість лінгвістів оцінюють каузальність як сукупність умов, достатніх, на думку мовця, для появи якоїсь події або ознаки (М. В. Ляпон, М. Шібатані, інші).

Щодо контекстуальних засобів вираження каузальності, то тут важливим є сам контекст або дискурс. Оскільки кількість ситуацій комунікації необмежена, то й кількість засобів такого вираження каузальності – незлічена. Такі зв'язки є характерними для мовлення, а не для мовної структури, за О. М. Аматовим, що у нас теж не викликає сумнівів.

Як вже зауважувалося, лексико-граматичні засоби носять експліцитний характер, а їх маркери можуть знаходитися на різних рівнях мовної структури. На фонологічному рівні каузальність не виражається; на морфологічному експлікується за-

лежно від мови дослідження (для флективних мов, як правило, виступає як лексична категорія); на лексичному – набуває універсального характеру (службові лексеми з каузальним значенням: прийменники, сполучники, прості каузативи, окремі іменники; з можливим нашаруванням інших смислових структур); для денотемного – властивий більший ступінь деталізації та конкретизації (складні каузативні предикати; денотеми з функціонально зв'язаним значенням, що відсікає зайві значення і смисли, характерні для лексичного рівня); особливістю пропоземного рівня виступає предикація (співвіднесеність висловлення з дійсністю); на диктемному рівні будь-який текст пронизано експліцитними або імпліцитними каузальними відношеннями, інакше він не був би когерентним і послідовним.

Встановлено, що ті ж самі засоби мови спроможні віддзеркалювати як онтологічний, так і гносеологічний аспекти каузального зв'язку. Ті ж самі конструкції в мовленні можуть виражати як власне причину, так і обґрунтування якогось умовиводу. Сама мова, незалежно від її типологічних характеристик, репрезентує детерміновану систему, де всі рівні співпідпорядковані один одному і функціонують на основі принципу каузальності, забезпечуючи функціонування самої мови та її стійкість до впливу середовища.

Таким чином, О. М. Аматов дійшов важливого висновку, що мова як знакова система і каузальність як буттєва та гносеологічна категорія знаходяться в певному зв'язку. Каузальні відношення, що виражаються лінгвальними засобами, віддзеркалюють поняття людини про причинно-наслідковий зв'язок у цілому (є концептуальною моделлю основи свідомості людини, яка не може бути усунена без кардинальної зміни картини світу, мовної у тому числі).

В. Г. Пасинок, на нашу думку, логічно розвиває ідеї та підтверджує висновки О. М. Аматова, проте здійснює це вже на матеріалі української, російської та німецької мов. Він зауважує, що каузальні зв'язки існують не тільки в реальній дійсності, але й в ідеальній, до якої відноситься продукт людського мовлення. Каузальні відношення пронизують також мовну комунікацію і є одним із суттєвих факторів побудови мови і підтримання цілісності відрізків тексту на рівні речення, дискурсу, гіпертексту.

Для дії причини необхідні певні умови, які самі собою не можуть породити наслідок, але створюють можливість для його виникнення. Коли починає діяти причина, тоді така можливість перетворюється на дійсність. Релевантні умови можуть створюватися в природі, в соціумі, під час діяльності людини, завдяки чому виникають причинно-наслідкові зв'язки, що, звичайно, не впливає на об'єктивність причинності в її онтології як відношення, внутрішньо притаманного самим речам [Пасинок 2009, 20].

Філософські терміни *причинність, детермінованість, обумовленість* визнаються синонімами в широкому сенсі, оскільки вони визначають будь-яку залежність одного явища від іншого. По суті в філософії все, що впливає на предмет на певному рівні, зрізі об'єкту, розуміється як причина.

З багатьох різних залежностей пізнання прагне виділити ті, які необхідні й достатні для виникнення наслідку. В. Г. Пасинок вважає ознаками причинності: прин-

цип достатньої основи, послідовність причини і наслідку в часі, асиметричність їх зв'язку (незворотність причинності). Остання ознака саме й виражає генетичну спрямованість каузальних відношень і обумовлює їх часову послідовність. Аналізуючи різні дискурси, дослідник доходить висновку, що "концепт причини-наслідку є когнітивною сутністю та продуктом концептуалізації каузальності в широкому смислі слова" [Пасинок 2009, 21]. До того ж, виокремлено об'єднавчу функцію концепту каузальності з акцентуванням уваги на причинах, цілі, умовах і допустові. Ця функція переплітається з інтегративною функцією аргументації та іншими.

Лінгвальні відношення можуть покривати собою велику кількість різноманітних життєвих зв'язків, проте дуже часто вони виступають в якому-небудь загальному вигляді. Вчений підтверджує, що лінгвістичне вираження каузальності відбувається як на експліцитному, так і імпліцитному рівнях. Отже, функціональна категорія каузальності відтворюється різними засобами. До лінгвокогнітивних механізмів багатовимірної знакової системи дискурсу віднесено сполучники, прийменниково-іменникові фрази, субстантивно-дієслівні сполучення та інші структурно-семантичні чинники каузальної семантики.

Л. Г. Валієва уточнює і певною мірою розширює положення, розглянуті її попередниками. Порівнюючи філософське трактування з лінгвістичним, вона зазначає, що у філософії причина завжди породжує наслідок, а в мовній структурі причина може витікати із наслідку, що вже існує.

Подальше вивчення смислових особливостей каузальних конструкцій дозволило дослідниці виявити такі семантичні різновиди каузальності в татарській мові: сприятлива причина, пасивна/несвідома причина, наслідкова причина, відшкодувальна, заохочувальна, гіпотетична причина. Окремо зазначено, що особливим підвидом є причина, що виступає джерелом психічного стану, який описано в головній частині речення (емоційний стан суб'єкту) [Валієва 2012, 6]. Всі ці типи знаходять своє лінгвальне вираження.

Зауважується, що функціонально-семантичне поле каузальності перехрещується з ФСП таксису й умови. За спостереженнями Л. Г. Валієвої, навіть коли причина повинна передувати наслідку, в складних реченнях присудки в обох частинах мають однакову часову форму, оскільки у деяких випадках дія причини продовжується і після появи наслідку. Ілюструється це на прикладі татарської мови, що українською перекладається як: *Біке давно* ***відчувала*** *на собі захоплений погляд баходіра, тому вона то* ***обганяла*** *його, то* ***скакала*** *поряд з ним* [Валієва 2012, 7]. Як правило, у реченнях з каузальними відношеннями часто вживається форма *минулого* часу. Це можна пояснити тим, що *причина* в системі відношень обумовленості представляє *реалізовану умову*. У певному контексті модальні засоби спроможні присилити, конкретизувати каузальну семантику або вказати на гіпотетичність причини/наслідку.

Авторка також ілюструє випадки, коли у залежній частині зустрічається *майбутній* час, а в головній – *теперішній* або *минулий*. Подібні речення спостерігаються й в англійській мові, але це в жодному разі не сигналізує передування наслідку причині: така комбінація часових форм можлива, якщо форма майбутнього набуває додаткових відтінків впевненості у здійсненні дії, неминучості, що межує з реаль-

ністю факту (*Якщо вони* ***прийдуть*** *до дому рано, їх* ***примусять*** *працювати, тому вони* ***намагаються*** *залишитися на озері як найдовше*) [Валієва 2012, 8].

У висновках заключається, що каузальність встановлюється між різними синтаксичними одиницями й володіє своєрідним набором засобів оформлення. Основною характерною ознакою каузальних конструкцій на всіх синтаксичних рівнях виступає двокомпонентність каузальної побудови (дві події – з причиновим значенням і з наслідковою семантикою).

Особливий інтерес представляє дослідження нідерландських вчених Е. Нейлемана та Г. ван де Коута, яке присвячено саме лінгвістичному вираженню каузації. На їх думку, каузація (як вона традиційно розуміється в філософській та психологічній літературі) не повністю виражається в предикатах природної мови: вона не збігається ні з синтаксичною структурою предикатів, ні з їх лексичною семантикою. Предикат може наслідувати каузації якимось іншими засобами, хоча й недосконало [Нейлеман 2012, 20].

У загальному смислі, з погляду авторів, теорія каузації спирається на такі положення: каузація – це відношення між двома компонентами / подіями / фактами (каузуюча та каузована події, наприклад); каузація характеризується часовим виміром, тобто каузуюча подія повинна передувати каузованій; контрфактичність каузації – якщо каузуюча подія не відбулася, то й каузована теж не мала місця. Основною проблемою є невідповідність між визначенням контрфактичної каузації та людською інтуїцією, що демонструє той факт, що теорії каузації стосуються не самого світу, а нашого розуміння його, як зауважує Е. Нейлеман. На думку дослідників, логічно конструювати каузацію як один з принципів побудови нашої ментальної моделі реальності. Важливо усвідомлювати, що каузація – це не лінгвістичне поняття: мову можна використовувати для того, щоб поговорити про каузацію, проте каузація існує незалежно від мови як психологічний інструмент для розуміння світу [Нейлеман 2012, 21].

Експерименти з піврічними немовлятами демонструють їхню спроможність відрізняти каузально взаємодію звуків між об'єктами від неможливих взаємодій, що імплікує, принаймні те, що деякі каузальні відношення розпізнаються (усвідомлюються) ще до оволодіння мовою (Е. Леслі – 1984, Л. Оукс – 1994). Це підтверджують й тести з людьми, хворими на афазію, у яких наявним є порушення пропозиціональної мови, проте вони добре виконують всі завдання, деякі з них (хворі люди) навіть здатні до комплексного каузального міркування (Р. Варлі, М. Сігал – 2002). Ментальні моделі за самою своєю природою вже включають велику кількість дрібної ("витонченої") інформації, і жодний лінгвістичний засіб не спроможний виразити всього багатства таких ментальних структур. Каузуюча подія – це комплекс цілого ряду факторів.

Е. Нейлеман здійснює аналіз такого речення: *John broke the window*, зауважуючи, що передбачити, чи буде шибка дійсно розбита, можна лише після ретельної оцінки всіх факторів, а саме: застосованої сили суб'єкта, напряму цієї сили, форми та маси молотка (якщо він є інструментом, за допомогою якого було здійснено дію), точки удару, розмірів і міцності скла. Отже, як наслідок бачимо, що менталь-

на модель і лінгвістична реалізація відрізняються: мовець знає набагато більше, ніж виражає за допомогою лінгвальних засобів. Вчені висувають таку гіпотезу: каузальне відношення не є примітивом у лінгвістичній системі – мова "наслідує каузацію, використовуючи два інші примітиви", тобто каузативні дієслова кодують поняття "вирішального сприятливого фактору" (*CCF – crucial contributing factor* – у термінології дослідників) і кульмінацію події в її кінцевому стані [Нейлеман 2012, 21]. Незважаючи на те, що предикати комбінують обидва фактори, зустрічаються й такі, яким властивий тільки один з них. Враховуючи комплексність ментальної моделі (реальності загалом) мовець повинен вирішувати, який фактор є основним (CCF), а які просто сприятливими. У ситуації із наведеною вище ілюстрацією CCF може бути як Джон (якщо ніхто з присутніх не міг цього зробити і тільки Джон володів певною силою для здійснення дії), так і сам молоток (якщо Джон намагався розбити скло за допомогою цегли, дерев'яної палиці і тільки за допомогою молотка йому вдалося це зробити). Таким чином, автор намагається розділити теорії про *"bi-eventive" каузальні предикати* (Т. Парсонз – 1990, Л. Пюлкенен – 2008) і *CAUSE theta-role* (Е. Дорон – 1999, Т. Райнхарт – 2003). Е. Нейлеман погоджується, що каузація є відношенням між подіями, і є інструментом для розуміння світу, але це відношення не повністю реалізується в семантиці каузативних дієслів. До того ж, він пропонує не називати зовнішній аргумент каузативного предикату причиною, на його думку, причини – це події, а аргумент – це CCF. Отже, предикати природної мови кодують лише певні аспекти каузації.

Е. Нейлеман і Г. ван де Коут стверджують, що лінгвістичне вираження каузації не включає каузуючої події, не зважаючи на те, що вони вважають, що такі події наявні в ментальній моделі, яку люди конструюють для розуміння світу. Природна мова може наближуватися до каузації, *репрезентуючи кульмінацію подій і суб'єкта CCF* [Нейлеман 2012, 22]. В класах некаузативних дієслів теж можна знайти вищезазначені блоки лексичної семантики. Таким чином, лінгвістичне вираження каузальності не повністю визначає (underdetermine) ментальну модель, якої вона відповідає: це – нормальна ситуація для будь-якої лінгвістичної репрезентації.

Дослідники не забезпечили переконливого доказу щодо відсутності каузуючих подій у лінгвістичних структурах, проте вони виявили очевидне обмеження для прямої каузації в простих каузативах, звернувшись до вивчення її парадоксу (детальніше див. [4]).

Висновки. Проаналізувавши положення, висунуті та перевірені лінгвістами на матеріалі різних мов, ми дійшли таких висновків: 1) каузальність виступає одним з компонентів людського мислення незалежно від ситуації. Якщо видалити категорії причини та наслідку із свідомості, то вона набуває фрагментарного характеру. Таким чином, каузальність знаходиться в глибинній структурі свідомості та формується з раннього дитинства. Встановлення способів вираження каузальних зв'язків засобами мов є найважливішим елементом для проблеми зв'язку мови та мислення – актуальне для науки сьогодення; 2) лінгвістична реалізація каузальності відбувається на експліцитному та імпліцитному рівнях; 3) каузальні відношення кодуються різними лінгвальними засобами; 4) лінгвістична реалізація каузальності не співпа-

дає з ментальною моделлю, репрезентуючи кульмінацію подій і суб'єкта CCF і виступаючи у загальному вигляді.

У **перспективі** планується більш детальне вивчення комунікативно-прагматичних характеристик каузального комплексу як ширшого кола семантичних відношень.

В статье анализируется категория каузальности и определяется специфичность ее лингвистической реализации. Отдельно акцентируется тот факт, что каузальность выступает одним из компонентов человеческого мышления независимо от ситуации, а также подчеркивается важность установления способов выражения каузальных отношений средствами языков для разрешения проблемы связи языка и мышления.

Ключевые слова: каузальность, лингвистическое выражение, каузальные отношения, лингвальные средства.

The article analyzes the category of causality and determines its linguistic peculiarity. Besides it emphasizes that regardless the situation causality is one of the components of the human mind. It is also underlined the importance of establishing ways of expressing causal relations with lingual means for the solution of the problem of language and thinking connection.

Key words: causality, linguistic expressive means, causal relations.

Література:

1. *Аматов А. М.* Причинно-следственные связи на разных уровнях языка : автореф. дисс. на соискание учёной степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Аматов А. М. – М., 2005.
2. *Валиева Л. Г.* Семантика и репрезентация каузальности в татарском литературном языке : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Языки народов Российской Федерации (татарский язык)" / Валиева Лениза Газинуровна. – Казань, 2012. – 20 с.
3. *Пасинок В. Г.* Лінгвокогнітивні механізми каузального простору / В. Г. Пасинок // Вісн. ХНУ. – 2009. – Вип. 59. – № 866. – С. 19–27.
4. *Neeleman A.* The Linguistic Expression of Causation / Ad Neeleman, Hans van de Koot // The Theta System: Argument Structure at the Interface. – Oxford : Oxford University Press, 2012. – P. 20–51.

УДК 81–116

СТРУКТУРАЛІСТИЧНА ПАРАДИГМА В ІСТОРІЇ МОВОЗНАВСТВА У СВІТЛІ ДІЇ ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНИХ ЧИННИКІВ

Лучканин Сергій Мирославович,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються екстралінгвістичні чинники становлення і функціонування структуралістичної парадигми в історії мовознавства. Передумовами лінгвістичного структуралізму були, окрім переоцінки значення індукції й дедукції, математизації різноманітних галузей знання й тенденції до інтеграції різних наук, також екстралінгвістичні фактори – спроба під час Другої світової (1939–1945), а потім і "холодної війни" (1946–1989) віднайти можливість комп'ютерного перекладу, прагматизація суспільного життя. Окремо глосематика порівнюється з масовою культурою, що відриває людину від національної мови, власної історії, загальної традиційної культури, суспільних інтересів. Саме тому глосематику слушно називали "занепадницьким структуралізмом".

Ключові слова: мовознавство й ідеологія, теорія мови, структуралізм, американський дескриптивізм, глосематика.

Загальновідомо, що структурна парадигма в мовознавстві сформувалася на початку XX ст. на основі лінгвістичних ідей переважно Ф. де Соссюра, а також І. О. (Яна) Бодуена де Куртене, П. Ф. Фортунатова, російських "опоязівців", хоча окремі її положення (розуміння мови як системи систем, її знакової природи, розрізнення мови і мовлення) сягають давньоіндійської граматики Паніні, граматики Ф. Санчеса "Мінерва", "Граматики Пор-Рояля", філософсько-лінгвістичних спроб Декарта і Лейбніца, В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, Б. П. Хашдеу та інших лінгвістів. Структуралістична парадигма склалася в 1920–1930-х рр. як особливий напрямок, відмінний від порівняльно-історичного та традиційно-граматичного (описового), з орієнтацію на математичну чіткість синхронного опису сучасних мов, на відміну від порівняльно-історичної діахронії. Структуралізм – наріжний камінь загальної лінгвістики XX ст., а її символ – саме ім'я Фердинанда де Соссюра[1]. Розгляд мови "в самій собі й для себе" – головний для європейської й американської лінгвістики XX ст. з її розумінням мови як системи, що складається з формальних елементів, зв'язаних між собою структурними відношеннями.

Зараз, окрім таких передумов лінгвістичного структуралізму, як переоцінка значення індукції й дедукції, математизація різноманітних галузей знання, тенденція до інтеграції різних наук, говорять і про політичну складову (екстралінгвістичні фактори) – спробу під час Другої світової (1939–1945), а потім і "холодної війни" (1946–1989) віднайти можливість комп'ютерного перекладу, що полегшило б можливість військової розвідки[2], адже "лінгвістичні знання стають у пригоді й фахів-

[1] Дотримуємося узвичаєного транслітерованого варіанту передачі цього імені; так, зокрема, радить писати М. П. Кочерган у численних виданнях підручника "Загальне мовознавство". Хоча К. М. Тищенко пропонує транскрибувати: Фердінан де Сосюр [Сосюр 1998].

[2] Під час Другої світової війни один із найвідоміших американських структуралістів Чарльз Хоккет (1916–2000) служив в армії, займався проблемами навчання військовослужбовців іноземних мов. Радянський й американський структураліст С. К. Шаумян (1916–2007) під час Великої Вітчизняної війни працював у Головному розвідувальному управлінні в Москві, де керував обробкою зарубіжних радіопередач.

цям, які займаються кодуванням і дешифруванням" [Кочерган 2010, 20]. Після Першої світової війни структуралізм активно розвивався передусім у Франції, Швейцарії, Великій Британії, Скандинавії, Чехії (Празький лінгвістичний гурток), натомість його не приймали у міжвоєнних Німеччині (як у Веймарській республіці, так і в нацистській), Італії за Муссоліні. К. М. Тищенко зауважує: "Німецька лінгвістична традиція, чужа Сосюрові ще в роки його навчання, відійшла від скептичного ставлення до його ідей лише по другій світовій війні. Італійські вчені, заклопотані власними проблемами (діалектологія, літературна мова, стилістика), також не одразу оцінили значення "Курсу" [Сосюр 1998, 304]. Жодним словом про Соссюра не згадував Бодуен де Куртене, який ще в 1920-х рр. (як відомо, помер 1929 р.) продовжував наукову діяльність як професор Варшавського університету (з 1918 р.) у відновленій після Першої світової війни Польській державі[3]. З біографії вченого відомо, що впродовж 1922–1923 рр. мовознавець здійснив мандрівку Європою, а на той час твір Соссюра вже був добре відомий. Без особливого ентузіазму сприймав лінгвістичні ідеї Ф. де Соссюра і Р. О. Якобсон, на чому постійно наголошував Р. О. Будагов: "Досить прикметно, що основну тезу Соссюра ("довільність мовного знака"), від якої чимало наших істориків науки про мову ведуть "відлік сучасної лінгвістики", називає Якобсон "соссюрівською догмою" [Будагов 1988, 268–269].

На основі лінгвістичних ідей Соссюра, окремих зазначених його попередників та сучасників, як відомо, сформувалися три структуральні школи, які виділяють чи не в усіх підручниках і монографіях, присвячених структуралізмові: 1) Празька лінгвістична школа; 2) копенгагенський структуралізм (глосематика); 3) американський структуралізм (дескриптивізм). Окремі вчені (Г. М. Удовиченко, Т.О. Амирова, Б. А. Ольховиков, Ю. В. Рождественський, автори "Лингвистического энциклопедического словаря" 1990 р. та деякі інші) як окремий напрямок виділяють Лондонську лінгвістичну школу, засновником якої виступив Джон Ферс (1908–1960). На наш погляд, навряд чи варто виділяти Лондонську школу як окремий структуральний напрямок, адже її фонетична школа розвивалася в річищі ідей пражців [див.: Радван 2003], а дослідження з граматики нагадують методи і прийоми американських дескриптивістів. Власне, про це говорив і сам Г. М. Удовиченко, зазначаючи: "Оскільки "Лондонці" розглядали мову як систему систем (чи підсистем), то об'єктивне й умовне вони розуміли як одночасну єдність компонентів. Цим можна пояснити те, що принципового розмежування категорій системи і структури у їхніх дослідженнях немає і що основним аналізом у представників цієї школи є аналіз мовних фактів за рівнями... "Лондонці" прийшли до висновку, що компонентний аналіз не може забезпечити досягнення кінцевої мети" [Удовиченко 1980, 153]. Доречно нагадати, що підвалини компонентно-

[3] Одним із доказів наукової активності Бодуена де Куртене й в останнє десятиріччя життя є хоча б той факт, що мовознавець критикував намагання польського уряду 1920-х рр. за сприяння певної частини польських учених замінити назву "Україна" на "Мала Русь" ("Про національне питання", 1926 р.)

го аналізу заклали В. Потьє та А. Греймас, імпульсом стала методика опозитивного аналізу у фонології М. С. Трубецького, яку пізніше застосував Р. О. Якобсон у граматиці при дескрипції відмінкових значень[4].

Загальноприйнятою в лінгвоісторіографії стала думка, що Празька й Копенгагенська школи стали полярними течіями структуралізму, між якими опинився американський дескриптивізм. При цьому в радянській історії мовознавства зазвичай найвище оцінювалися саме пражці – за тезу необхідності вивчення проблем, пов'язаних із відношеннями між мовою та дійсністю, за увагу до питань літературної мови, її функціональних відгалуджень, мовних контактів і мовних союзів; гадаємо, позначалися тут і такі "позамовні чинники", як тісна співпраця пражців та російських опоязівців [див., зокрема, кандидатську дисертацію Джавршян 2008] та пізніше увіходження Чехо-Словаччини у 1945–1989 рр. до "соціалістичної співдружності"[5]. Однак говориться, що "Празька лінгвістична школа змушена була припинити свою діяльність 1939 року після окупації Чехословаччини фашистською Німеччиною, хоча за деякими даними, вона нібито проіснувала до 1952 року" [Удовиченко 1980, 144]. Праці представників Празької лінгвістичної школи активно перекладали російською мовою. Так, у 1960-х рр. побачили світ "Лінгвістичний словник празької школи" Й. Вахека [Вахек 1964], підсумкова збірка статей "Празький лінгвістичний гурток" [Пражский лингв. кружок 1964]. З появою статей Б. Гавранека "Завдання літературної мови та її культура", "Про функціональне розшарування літературної мови" [див.: Ibid., 338–377; 432–443], такий знаний адепт компаративізму, як Л. А. Булаховський, пов'язував становлення особливого напрямку в мовознавстві – "порівняльного вивчення історії літературних мов споріднених (слов'янських) народів" [Булаховський 1975, 84]. А Ф. М. Березін (відзначимо, що нам імпонують його праці з історії мовознавства, його бачення поступу лінгвістики) зазначав: "Празькі лінгвісти прагнуть оминути помилку, властиву американським дескриптивістам, а саме так званого поділу рівнів, або, точніше, відмежовування одного рівня від іншого. Підкреслюючи той факт, що зміни в одному мовному рівні можуть зумовлювати зміни в деяких інших рівнях, вони закликають до врахування взаємозалежностей, що наявні між різними мовними рівнями" [Березин 1984, 235]. Доробок празьких структуралістів вище за глосематиків поціновував і Г. М. Удовиченко: "Незаперечними є досягнення Празької лінгвістичної школи структуралістів. Визнавши метод структурного аналізу основним, мовознавці цієї школи не повторили суб'єктивно-ідеалістичних доктрин Глосематики" [Удовиченко 1980, 151]. На подібній ієрархізації

[4] Це Р. О. Будагов оцінював позитивно, критикуючи подібні спроби перенесення фонологічного розуміння категорії значення щодо синтаксису, стилістики, лексики [див.: Будагов 1988, 276].

[5] У радянській історії мовознавства не прийнято було критикувати лінгвістику країн "соціалістичної співдружності". Хоча історично празький структуралізм постав 1929 р., однак, гадаємо, через увіходження Чехо-Словаччини до організації Варшавського договору в 1955–1991 рр., наукові досягнення чеських (і словацьких) лінгвістів у СРСР оцінювали вище за інші відгалуження структуралізму. Цей екстралінгвістичний чинник був однією з причин саме такої оцінки.

шкіл структурної лінгвістики радянською історією мовознавства акцентує й А.С. Зеленько: "Тривалий час лінгвістичний структуралізм у світовому мовознавстві, а особливо в радянському не сприймався в цілому, крім того, в останньому критика велася диференційовано за напрямами. Найближчими до нього за науковими поглядами і принципами вважалися празькі функціоналісти. Усю американську дескриптивну лінгвістику зводили до її операціональної дослідницької методики, а найбільше діставалося ідеологам абстартної глосематики за їх відрив від конкретного характеру мови" [Зеленько 2011, 186]. Проте помітно, що після "Празької весни" 1968 р. та її придушення внаслідок воєнного вторгнення збройних сил країн-учасниць Варшавського договору в серпні 1968 р. (СРСР, НДР, Угорщини, Польщі, Болгарії), переклади пражців у радянській лінгвоісторіографії зникають цілковито, їхня лінгвістична діяльність описується лише в загальній лінгвістичній літературі. Соціалістична ж Румунія не брала участі в збройному вторгненні до Чехо-Словаччини в серпні 1968 р., більше того, Ніколає Чаушеску, Генеральний секретар Румунської комуністичної партії (1965–1989), гостро засудив цю інтервенцію як "втручання у внутрішні справи суверенної соціалістичної країни – Чехо-Словаччини", тому румунські лінгвісти – історики мовознавства – зверталися до вивчення й популяризації ідей Празької лінгвістичної школи й у 1970–1980-х рр., особливо до А. Мартіне, "Élements de linguistique générale" (Paris, 1960) ("Елементи загальної лінгвістики"), яку було перекладено Паулем Міклеу румунською мовою 1970 р., і знову-таки тут можна побачити певне політичне підґрунтя – Румунія здавна орієнтувалася в політичному й культурному житті на Францію, найперше об'єднання князівств (господарств) – Волощини та Молдови сталося 1859 р. за сприяння французького імператора Наполеона III (1852–1870), а Президент Франції Шарль де Голль відвідав 1968 р. Румунію, підтримавши Н. Чаушеску в його певному протистоянні "доктрині Брежнєва" (прагненню керівників колишнього СРСР бути "гегемоном" серед країн соціалістичної співдружності). Безумовно, оцінюючи Празьку школу структуралістів вище за решту (зокрема, ми поділяємо цю думку), не варто забувати й суто лінгвістичний момент. Адже "найуразливішим місцем для всіх структуральних шкіл, за винятком Празького лінгвістичного гуртка, була умисна відмова від розв'язання загальнотеоретичних проблем мовознавства" [Шулежкова 2007, 351]. Між тим в умовах "ідеологічної боротьби" часів "холодної війни", та й нині, за доби "глобалізаційних процесів", загальномовознавчі проблеми взаємозв'язків мови та мислення, індивіда й соціуму в мовленнєвій діяльності, походження й розвитку мови набувають особливої актуальності як у колишньому "ідеологічному змаганні" двох суспільно-політичних систем, так і при кращому вивченні проблем, що постають під час євроінтеграції. Адже надважливо правильно розуміти роль мови в практичній діяльності та суспільній поведінці людей. А глосематики й дескриптивісти ці питання оминали, саме їм закидають ігнорування соціально-історичних умов функціонування мови та людського чинника в ній [див.: Бацевич 2008, 72].

Пік поширення моди на американський дескриптивізм припадає на 1950–1960-і рр., коли центр лінгвістичної діяльності перемістився до США. І цьому зараз віднаходять пояснення в позамовних чинниках, про які не зазначали в радянській лінгвоісторіографічній літературі 1960–1980-х рр., говорячи лише в загальних рисах, що американських лінгвістів-прагматиків стали цікавити питання систематизації та формалізації науки про мову під впливом філософських концепцій позитивізму й біхевіоризму. Між тим С. Г. Шулежкова цілком логічно відмічає: "Друга світова війна не пройшла непомітно для світового мовознавства. СРСР, Західна та Східна Європа не відразу оговталися від ран, спричинених гітлерівською експансією. Деякі європейські лінгвісти загинули під час фашистської окупації, частина емігрувала до Сполучених Штатів Америки, у тих, котрі залишилися на батьківщині, були не найкращі умови для наукових занять" [Шулежкова 2007, 350]. Структуралізм приваблював американських лінгвістів майже математичною точністю, можливістю створення машинного перекладу – і справді, структуралісти навчили комп'ютер розпізнавати, класифікувати й зберігати вербально висловлену інформацію, створювати бази даних мовних фактів для їх подальшого комп'ютерного перекладу з однієї мови іншою. Разом із тим лінгвістика все більше перетворювалася на прикладну науку, мода на точні дисципліни прийшла наприкінці 1950–1960-х рр. Успіхи СРСР в освоєнні космічного простору – запуск першого штучного супутника Землі (1957), політ Юрія Гагаріна в космос (12 квітня 1961), "атомізація" та "хімізація" народного господарства – зумовили загалом прихильне ставлення й до американського дескриптивізму в радянській лінгвістиці кінця 1950–1960-х рр. 1959 р. у перекладі російською з'явилася еталонна праця канадського вченого-структураліста Генрі Глісона (Henry Allan Gleason, 1917–2007) "Вступ до дескриптивної лінгвістики" ("Introduction to Descriptive Linguistics") [Глисон 1959][6], а 1968 р. – "Мова" Леонарда Блумфільда [Блумфильд 1968], також і "Словник американської лінгвістичної термінології" Е.-П. Хемпа [Хэмп 1964]. Американські дескриптивісти виносили поза межі лінгвістичного дослідження все, що не вкладалося у формально-дистрибутивну обробку мовної інформації, мова поставала як замкнута статична система, а не як історична категорія. Такий прикладний підхід до вивчення мови та явищ мови зумовлювався, очевидно, як традицій-

[6] Відомо, що в Радянському Союзі дуже ретельно ставилися до всіх державних акцій, надавали їм "ідеологічного обґрунтування". Скажімо, 1958 р. у зв'язку з виведенням радянських військ із Румунії було організовано мітинги "радянсько-румунської дружби" в багатьох румунських містах, а в СРСР побачила світ величезна (понад тисячу сторінок великого формату) антологія румунської поезії (значним накладом – 20 000), що мало символізувати "вічність" радянсько-румунської "дружби". Варто згадати, що 1959 р. М. С. Хрущов як очільник радянського уряду (1958–1964) здійснив державний офіційний візит до США, що став першим реальним кроком у напрямку до "розрядки" у радянсько-американських відносинах, які погіршилися з початком "холодної війни" 1946 р. Чи не в цьому контексті варто шукати таку увагу з боку наукової громадськості СРСР до американського структуралізму й переклад книги Г. Глісона? Гадаємо, наше припущення з урахуванням ідеологізації життя в СРСР в умовах "мирного співіснування двох відмінних суспільно-політичних систем" має підстави.

ним американським практицизмом, так і необхідністю вирішення суто практичних тогочасних проблем, пов'язаних із мовою. Зараз виявляється, що Генрі Глісон займався місіонерською діяльністю, був пастором общини та замолоду служив місіонером в Апалачах (Північна Америка) та в Пенджабі (Індія); Леонард Блумфільд під час Другої світової війни займався методикою викладання іноземних мов, а Е.-П. Хемп – албанським мовознавством[7]. Загалом, практичні життєві потреби, зумовлені Другою світовою війною, спричинили не тільки швидкий розвиток військової справи й озброєння, а й чимало інших, часом несподіваних, наукових відкриттів. У 1952–1953 рр. англійський учений і професійний дешифрувальник під час Другої світової війни (служив в авіації) Майкл Вентріс (M. Ventris, 1922–1956) розшифрував крито-мікенське лінійне складове письмо Б, що датується XIV–XIII ст. до н.е. (лінійне письмо А періоду XVII–XIV ст. до н.е. залишається й донині нерозшифрованим, але, як гадають, користувалися ним не греки, а догрецьке населення Криту) [див: Семчинський 2002, 146–147]. 1953 р. він разом з елліністом Джоном Чедвіком опублікував цінну працю "Свідчення про грецьку мову в мікенських архівах", яка доводила, що населення Греції цього періоду (II тис. до н. е.) говорило грецькою мовою, а аналіз змісту документів дозволяв виявити характер соціальної організації суспільства. Тому саме ці практичні життєві потреби зумовили першочергову увагу американських дескриптивістів до методики лінгвістичного аналізу, послідовності процедур під час чіткої формальної дескрипції, що математизувало саму техніку опису мови.

Глосематика, що зводила лінгвістику до побудови схем, тривалий час була, на переконання М. П. Кочергана, "найвпливовішим і найавторитетнішим структуральним напрямом" [Кочерган 2010, 96]. Наприкінці 1950-х-на початку 1960-х рр. побачили світ переклади російською мовою найважливіших "стовпів" глоссематики – Вігго Брьондаля та Луї Ельмслева [Ельмслев 1960; Звегинцев 1965, 91–120]. Глосематику за її гранично абстрагований від будь-якої конкретики підхід до мови як системи чистих (нематеріальних) відношень між семіотичним інвентарем критикували, і не лише в радянській лінгвоісторіографії. Скажімо, Г. М. Удовиченко зазначав: "Глосематика є надто абстрактною теорією не про сутності мови, а про їх залежності, характер відношень. Глосематика, хоч і побудована на правилах математичної логіки, є наскрізь формалістичною, умоглядною" [Удовиченко 1980, 138]. А. Мартіне порівнював глосематику з "баштою зі слонової кості" (це обігруватиме

[7] Албанський компартійний лідер Енвер Ходжа (1908–1985), який з 1944 р. став будувати соціалізм за сталінським зразком, не сприйняв десталінізації М. С. Хрущова (як і Г. Георгіу-Деж, керманич румунських комуністів у 1945–1965), унаслідок чого відносини між Албанією та СРСР з 1961 р. перервалися (румунська влада повелася обережніше, зважаючи на географічну близькість СРСР). Албанське керівництво різко критикував М. С. Хрущов на XXII з'їзді КПРС (1961). Тому й не дивно, що з боку США зростала увага до Албанії, зокрема, до албанської мови. Хоча слід мати на увазі й те, що албанська мова, як і литовська, ісландська, мають важливе значення для порівняльно-історичного мовознавства. Вивчення албанської мови з порівняльно-історичного погляду, окрім Е. Хемпа, проводили Ф. Бопп, Г. Мейєр, Х. Педерсен, Е. Чабей, румунський лінгвіст Хараламбіє Міхеєску (1907–1985).

й румунський драматург Михаїл Себастьян у п'єсі "Остання сенсація" 1945 р.), зауважуючи, що критикувати їхні постулати цілковитої відірваності від мовної реальності можливо тільки за умови зведення іншої башти зі слонової кістки, це твердження французького лінгвіста часто повторюється в лінгвоісторіографії [див.: Мартине 1960, 54; також: Кондрашов 1979, 152; Кочерган 2010, 101; Удовиченко 1980, 137]. Французький лінгвіст цілком справедливо дорікав глосематикам за глобальне заперечення мовознавства попереднього періоду: "Чи є в якій-небудь іншій галузі наукового дослідження така безодня, що уявляється непоборною, яка відділяє вчених з доброю виучкою, старанних, часто талановитих, але зв'язаних традицією, позбавлених сміливості й уяви від "структуралізму", що втратив будь-які стримуючі стимули, з його натовпами, що весь час збільшуються, нетерплячих теоретиків із малою підготовкою і великими претензіями" [Мартине 1963, 125]. Негативно оцінює глосематику й англійський історик мовознавства Р. Робінс за надмірне теоретизування й зведення до формальної логіки, надскладну лінгвістичну термінологію [див.: Robins 2003, 269]. С.В. Семчинський, говорячи про теорію подвійного членування мови критика глосематиків А. Мартіне (хоча саме вона дещо й нагадує розрізнення двох планів мови, висунуте глосематиками), підкреслював: "Мовознавство, на думку глосематиків, не повинно вивчати субстанцію двох планів, його завдання – дослідження виключно форми, оскільки субстанція нібито абсолютно залежить від форми… Проте глосематики не мають рації, обмежуючи таким чином об'єкт мовознавчої науки. Лінгвістика повинна вивчати і форму, і субстанцію свого об'єкта" [Семчинський 1996, 71].

Відомо, що глосематики пішли далі за Соссюра, відстоюючи панхронію (ахронію) – крайній вияв антиісторизму. Припускаємо, що панхронія (ахронія) глосематиків пояснюються не лише суто лінгвістичними чинниками. Згадаємо, що програму глосематиків було викладено під час Другої світової війни в окупованій нацистами Данії (1940–1944) та відразу по її завершенні. Перше число часопису "Acta Linguistica Hafniensia" копенгагенських структуралістів побачило світ 1939 р., з 1944 р. виходило неперіодичне видання "Travaux du Cercle linguistique de Copenhague" ("Праці копенгагенського лінгвістичного осередку"). Тоді ж з'явилися найважливіші праці Луї Єльмслева: "Мова і мовлення" (1942), "Пролегомени до теорії мови" (1943), "Метод структурного аналізу" (1950). Між тим давно відомо з культурології, що під час Другої світової війни руйнувалися традиційні уявлення про гуманізм, справедливість світобудови, добро. "Фашисти насаджували в завойованих країнах розважальну, псевдопатріотичну арійську драматургію мілітаристського характеру, одночасно знищуючи будь-які паростки реалістичного національно забарвленого театрального життя" [Іст. укр. та заруб. культури 2000, 235]. Порівняльно-історичне мовознавство з його романтичним апелюванням до національного минулого підкорених фашистами народів та їхніх мов аж ніяк не схвалювалося завойовниками, а глосематики відомі "насамперед своїм нігілістичним ставленням до попереднього етапу розвитку науки про мову" [Удовиченко 1980, 137]. Глосемати-

ка була цілковито відірвана від реальності, адже надабстрактний підхід до мови, у відповідності з яким, наприклад, фонеми не тільки не становлять звукових одиниць, а являють собою виключно точки перетину структурних відношень, не залишав місця для виявлення яких-небудь зв'язків формальної схеми. Так само у повоєнній Західній Європі 1960–1980-х рр. широкого розповсюдження набула масова культура, що протиставлялася офіційній або традиційно-народній культурі. "Переживши найжорстокішу світову війну, масові терори фашистських і комуністичних режимів, людина не дуже бажає сприймати ті важкі життєві проблеми, які ставило колись справжнє мистецтво, не хоче вже нести відповідальності навіть у переживанні. Чим легше, бездумніше, нарешті – примітивніше мистецтво (тільки не народне), тим краще глядачеві, слухачеві. А якщо ще й врахувати доступність, дешевизну і досконалість, які дають із мистецтва робити шоу, тоді цілком зрозуміло, чому воно викликає тотальне захоплення передусім найбідніших і середніх верств населення" [Іст. укр. та заруб. культури 2000, 274]. Звісно, глосематика аж ніяк не легка для сприйняття, розуміння, але вона, як і масова культура, відриває людину від національної мови, власної історії, загальної традиційної культури, суспільних інтересів. Саме тому глосематику слушно називали "занепадницьким структуралізмом" [див.: Березин 1984, 219], так само як і "масову культуру" характеризували "занепадом європейської й американської культури"[8]. Висновок Ф. М. Березіна про роль і значення глосематики, зроблений 1984 р. і тоді, під впливом часто-густо "твердолобої радянської ідеології", недооцінюваний, зараз, на наш погляд, звучить доволі актуально: "Ми так детально проаналізували глосематичну теорію для того, щоб показати, наскільки може бути беззмістовною лінгвістична теорія, не дивлячись на її зовнішню логічність та позірну стрункість, якщо вона не пов'язана з конкретним мовним матеріалом, не підтримується цим матеріалом та породжена помилковими філософськими засновками" [Березин 1984, 220]. Недарма О. С. Мельничук 1990 р. уже зазначав, що не всі члени копенгагенського лінгвістичного осередку визнавали основні положення глосематики, а видатний данський лінгвіст О. Єсперсен так і не засвідчив власну приналежність до структуралістів [ЛЭС 1990, 239]. Глосематику недостатньо вивчено й донині, вона виявилася непридатною для конкретного опису й дослідження мов через свої абстрактність, замаскованість і надскладність[9], як це трапилося в історії світової лінгвістичної думки із середньовічними модистами та послідовниками "Граматики Пор-Рояля", яких критикував, до речі, Мольєр у всесвітньовідомій комедії "Міщанин-шляхтич".

---

[8] Про це вийшло чимало пропагандистської літератури (серія "Імперіалізм. Події, факти, документи") в колишньому СРСР на зразок "Криза духовного життя в США" [Голенпольский 1983].

[9] Хотілося б порівняти мовознавство із шахами. "Замаскована манера розіграшу дебюту властива сучасним шахам − партнери до часу приховують свої справжні наміри" [Авербах 1988, 229–230]. Так само і глосематика байдужа до мови як до генератора тексту, термінологічно "маскує" суспільну природу мови та мовної діяльності. Але була в моді, як і "замаскована манера розіграшу дебюту" в шахах 1960–1980-х рр., особливо в дебютному репертуарі західноєвропейських та північноамериканських шахістів, найвідомішим із яких став Р. Фішер.

В статье рассматриваются экстралингвистические факторы становления и функционирования структуралистической парадигмы в истории языкознания. Утверждается, что предпосылками лингвистического структурализма были, кроме переоценки значения индукции и дедукции, математизации различных отраслей знания и тенденции к интеграции различных наук, также экстралингвистические факторы – попытка во время Второй мировой (1939–1945), а позже – и "холодной войны" (1946–1989) найти возможность компьютерного перевода в военных целях, прагматизация общественной жизни. Отдельно глоссематика сравнивается с массовой культурой, отрывающей человека от национального языка, собственной истории, общей традиционной культуры, общественных интересов. Именно поэтому глоссематику в советской лингвистической литературе называли "упадническим структурализмом".

Ключевые слова: языкознание и идеология, теория языка, структурализм, американский дескриптивизм, глоссематика.

This article reviews extralinguistic factors of formation and functioning of structuralistic paradigm in the history of linguistics. Except for revaluation of meaning of induction and deduction, mathematization of various branches of knowledge and the tendency to integration of different sciences, the prerequisites of linguistic structuralism were also the extralinguistic factors – an attempt to find the opportunity to make computer translation during the World War II (1939–1945), and later the "Cold War" (1946–1989), and the pragmatization of social life. The article has a section which compares glossematics with mass culture that separates the person from the national language, history, general traditional culture, and public interest. Therefore, the glossematics is called "the decadent structuralism."

Key words: Linguistics and ideology, language theory, structuralism, American linguistic description, glossematics.

Література:

1. *Авербах Ю. Л.* Путешествие в шахматное королевство / Юрий Львович Авербах, Михаил Абрамович Бейлин. – 3-е изд., перераб., доп. – М. : Физкультура и спорт, 1988. – 272 с., ил.
2. *Бацевич Ф. С.* Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2008. – 240 с.
3. *Березин Ф. М.* История лингвистических учений : учеб. для филол. спец. вузов / Ф. М. Березин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1984. – 319 с.
4. *Блумфилд Л.* Язык : пер. с англ. / Леонард Блумфилд. – М. : Прогресс, 1968. – 606 с.
5. *Будагов Р.А.* Портреты языковедов XIX–XX вв. : Из истории лингвистических учений / Рубен Александрович Будагов. – М. : Наука, 1988. – 320 с.
6. *Булаховський Л. А.* Вибрані праці : у 5 т. Т. 1. Загальне мовознавство / Леонід Арсенійович Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – 496 с.
7. *Вахек Й.* Лингвистический словарь Пражской школы / Й. Вахек. – М. : Прогресс, 1964. – 350 с.
8. *Глисон Г.* Введение в дескриптивную лингвистику : пер. с англ. / Г. Глисон. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 486 с.
9. *Голенпольский Т. Г.* США: кризис духовной жизни [Текст]: (Противоборство двух культур) / Танкред Григорьевич Голенпольский, Вячеслав Павлович Шестаков. – М. : Мысль, 1982. – 303 с.
10. *Джавршян Н. Р.* Пражский лингвистический кружок и становление культурной семиотики в 20–30-е годы XX века : автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. 10.02.19 "Теория язика" / Джавршян Нана Размики. – М., 2008. – 20 с.
11. *Ельмслев Л.* Пролегомены к теории языка / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике. – 1960. – Вып. 1. – С. 215–262.
12. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / сост. В. А. Звегинцев. – М. : Просвещение, 1965. – Ч. 2. – 496 с.
13. *Зеленько А. С.* Загальне мовознавство : навч. посіб. для студ. філол. спеціальностей ВНЗ, аспірантів, викладачів / А. С. Зеленько. – 2-е вид., стер. – К. : Знання, 2011. – 380 с.
14. Історія української та зарубіжної культури : навч. посіб. / Б. І. Білик, Ю. А. Горбань, Я. С. Калакура та ін. ; за ред. С. М. Клапчука, В. Ф. Остафійчука. – 2-е вид., стер. – К. : Вища шк. ; Знання, КОО, 2000. – 326 с.

15. *Кондрашов Н. А.* История лингвистических учений : учеб. пособие для студ. пед. ин-тов / Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с., ил.

16. *Кочерган М. П.* Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. – 3-є вид. – К. : Видавничий центр "Академія", 2010. – 464 с. (Альма-матер).

17. Лингвистический знциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Советская знциклопедия, 1990. – 685 с.

18. *Мартине А.* Принцип экономии в фонетических изменениях. (Проблемы диахронической фонологии) / А. Мартине. – М. : Наука, 1960. – 285 с.

19. *Мартине А.* Основы общей лингвистики / А. Мартине // Новое в лингвистике. – 1963. – Вып. 3. – С. 366–566.

20. Пражский лингвистический кружок : сборник статей / Кондрашов Н. А. (сост.-ред.). – М. : Прогресс, 1967. – 560 с.

21. *Радван Д. В.* Загальнолінгвістична теорія фонеми та її розвиток в Україні : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Радван Дана Володимирівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т філології. – К., 2003. – 20 с.

22. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / С. В. Семчинський. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 416 с.

23. *Семчинський С. В.* Вступ до порівняльно-історичного мовознавства (на матеріалі індоєвропейських мов) / С. В. Семчинський. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2002. – 174 с.

24. *Сосюр Фердінан де.* Курс загальної лінгвістики / Фердінан де Сосюр ; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.

25. *Удовиченко Г. М.* Загальне мовознавство: історія лінгвістичних учень : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища шк., 1980. – 216 с.

26. *Хэмп Э.* Словарь американской лингвистической терминологии / Э. Хэмп. – М. : Прогресс, 1964. – 264 с.

27. *Шулежкова С. Г.* История лингвистических учений : учеб. пособие / С. Г. Шулежкова. – 3-е изд., испр. – М. : Флинта: наука, 2007. – 408 с.

28. *Robins R. H.* Scurtă istorie a lingvisticii. Traducerea din limba engleză de Dana Ligia Ilin şi Mihaela Leaţ / Robert H. Robins. – Iaşi : Editura Polirom, 2003. – 344 p. – (Collegium. Litere).

УДК 81'1

ДИХОТОМІЯ ЧИ ТРІАДА "МОВЛЕННЄВА ДІЯЛЬНІСТЬ – МОВА – МОВЛЕННЯ" У Ф. ДЕ СОССЮРА

Марченко Ніна Василівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються погляди Ф. де Соссюра стосовно дослідження мовленнєвої діяльності, мови та мовлення та їх потрактування у лінгвістичних дослідженнях. Поява праці Ф. де Соссюра послужила основою для розвитку лінгвістичного структуралізму, в концепціях якого відбулося відокремлення від мови невідривних від неї складових мовленнєвої діяльності та мовлення. Така концепція і є однією з причин появи багатьох напрямів досліджень у лінгвістиці, в яких мову розглядають відірвано від її мовця, який пізнає і сприймає світ, мислить і висловлює свої думки, є членом суспільства і представником культури свого народу.

Ключові слова: лінгвістика, мова, мовленнєва діяльність, мовлення, структуралізм.

Із середини XX ст. у мовознавстві розпочався детальний аналіз мовознавчих досліджень науковців у минулому. Історичний екскурс нагадає нам про те, що термін *лінгвістика* у мовознавстві почав найчастіше вживатися з часів опублікування праці Ф. де Соссюра "Cours de linguistique générale" (1916). Філософ Ж. Рюс зазначає, що праця науковця "знаменує закладення підвалин під сучасну науку про мову" [Рюс 1998, 132] (те ж саме у працях багатьох науковців [Чередниченко 2007, 108; Бурбело 2011, 4] і т.д.).У той же час у мовознавчо-лінгвістичних студіях почали досліджуватися як внутрішньомовні, так і позамовні чинники у розвитку мови. Мовознавець В. Звєгінцев наголошує на тому, що "Друга Світова війна представляє дуже важливий рубіж в історії науки про мову, оскільки існують всі передумови стверджувати те, що після війни в лінгвістиці чіткіше почали проявлятися напрями, що й обумовили формування рис і проблем, характерних для сучасного стану мовознавства" [Звєгінцев 1968, 9]. Це пояснюється не лише впливом на цей процес політико-ідеологічних чинників у розвитку світу, а й сприйняттям науковцями на психологічному рівні результатів війни (спрацювала "аналогія опозицій" в історичній пам'яті людини – "переможець – переможений". – М. Н.), оскільки гуманістичні ідеї, що становили основу мовознавчих вчень науковців німецького походження, були або відхилені, або забуті. Л. Булаховський наголошує, що заміна того або іншого поняття може відбуватися "суспільно" у психіці людини (у її підсвідомості) – "як наслідок бажань або певних визначених завдань" [Булаховський 1925, 49]. Отже, науковці у повоєнний час почали досліджувати мови лише у їхній внутрішній складовій. Актуальність дослідження полягає в тому, що в ньому представлено роздуми стосовно певних поглядів історичного мовознавства, що сформували основний напрям внутрішньомовних лінгвістичних студій сучасності, і які нині зазнають впливу позамовних чинників, що й спричинило "зміну парадигм" (І. Голубовська) у сучасній лінгвістиці. Метою дослідження є аналіз певних напрямків розвитку думки в історичному мовознавстві, застування яких і стало головною причиною сучасного явища – збідніння мов. Новизна дослідження полягає в тому, що відому дихотомію "*мова – мовлення*" у мовознавчо-лінгвістичних студіях можна розглядати як

тріаду "*мовленнєва діяльність – мова – мовлення*", представлену в праці Ф. де Соссюра, але визначену в поглядах лінгвістів як дихотомія, однак мова і мовлення не можуть утворювати два видових поняття у логічному мисленні індивідуума, які суперечать одне одному, навіть якщо вони і визначені як рівнозначні поняття у розрізі терміном *дихотомія*, запозиченого з грецької мови. Окрім того, у дослідженні зазначено, що такий поділ став не лише поштовхом для новітніх лінгвістичних студій, а й спричинив явище відірваності мови людини від неї самої через наповненість мови штучно-синтетичними елементами, внаслідок чого і відбувається "втрата людиною слова" (І. Дзюба), а слово є і мовою, і мовленням людини.

У 1954 р. в радянському мовознавстві з'явилася наукова праця О. Смирницького "Об'єктивність існування мови". Дискусія із Ф. де Соссюром, розпочата на сторінках праці не була помічена іншими науковцями. А торкається вона, насамперед, питання розрізнення чи виокремлення Ф. де Соссюром категоріальних дихотомій "*langue – parole*" та "*langue – langage*", на що й звертає свою увагу мовознавець [Смирницький 1954, 9], наголошуючи на певних протиріччях у Ф. де Соссюра, який, розрізнивши "*мову*" та "*мовлення*", зараховував всю матеріальну, звукову частину до мовлення, а мову визначив лише як психічне явище, проте вказав на неї, як на суб'єкт суспільної діяльності. Та й у термінології, зазначає мовознавець, існують розбіжності у дефініції цих понять: Ф. де Соссюр "виокремлює із мовленнєвої діяльності (мовлення в широкому значенні цього слова) '*langage*' → мову як '*langue*', і в нього залишається ще інший інгредієнт – мовлення у вузькому значенні слова – '*parole'* [Смирницкий 1954, 13]. О. Смирницький запитує, то чи не виходить тут простого зсуву термінів, оскільки "при передачі де-соссюровської системи мовленням називалося те, що де Соссюром позначалося як *parole*, а виходить щось інше на кшталт того, що Ф. де Соссюр називав *langage*. Але ж тоді має залишитися ще щось таке, що й відповідає де-соссюровському *parole*, ще щось таке, до чого мова не належить і, свого роду, є додатком до мови" [Смирницкий 1954, 13]. Далі науковець стверджує, що "в мовленні, як тут розуміється, усе безпосередньо пов'язано з мовою. Хоча мова є одним з інгредієнтів мовлення, але вона є такий його інгредієнт, який немов пронизує собою все – і різне мовлення, і всі його окремі сторони" [Смирницкий 1954, 14]. Е. Косеріу (1952) вважає визначення дихотомії "*мова – мовлення*" де Соссюром недостатнім для її розуміння і доповнює її третім елементом, пов'язаним із суспільством, – "*нормою*", що поділяє "мову" на два поняття – "*мова*" і "*норма*" [Чередниченко 2007, 118], тобто – дослідник додав до лінгвістичного аспекту ще й соціальний. В. Бурбело зауважує, що "дихотомія мови і мовлення, встановлена Ф. де Соссюром, нерідко надавала в подальших дослідженнях поняттю мови свого роду технічно-допоміжного, "інструментального" забарвлення" [Бурбело 2011, 4]. На думку Л. Булаховського, "диференціація й інтеграція становлять дві сторони процесу еволюції" [Булаховський 1975, 264]. Безумовно, не тільки в еволюційному розвитку людства, а й у процесі існування і функціонування головного засобу спілкування людей – у мові. Таку диференціацію і намагався подати Ф. де Соссюр. У своїй праці він вказав на те, що мовленнєва діяльність є джерелом мови і мовлення [Соссюр 1977, 131]. Визначаючи, що ж таке мовленнєва діяль-

ність, де Соссюр наголошує на фізіології її походження, уточнюючи, що пов'язана вона з артикуляцією складів і містить у собі дві сторони – індивідуальну і соціальну. Він пише: "Мовленнєва діяльність є одночасно і діюче поставлення (фр. '*institution actuelle*'), і продукт минулого… На перший погляд, розрізнення між системою і історією є дуже простим, однак вони так взаємопов'язані між собою, що роз'єднати їх не можливо" [Соссюр 1977, 47]. Науковець, розвиваючи думку, визначає методи дослідження мовленнєвої діяльності, стверджуючи, що "суміжність дисциплін (а саме – психологію, антропологію, нормативну граматику, філологію) слід відмежовувати від лінгвістики, оскільки вони внаслідок методологічної помилки можуть зазіхати на мовленнєву діяльність, як на один із своїх об'єктів… Вихід із усіх цих труднощів один – потрібно з самого початку стати на бік **мови** і вважати її **основою** (фр. '*norme*') для всіх інших проявів мовленнєвої діяльності… Серед великої кількості різносторонніх явищ тільки **мова** допускає незалежне (фр. '*autonome*') визначення і надійну опору для **думки**" [Соссюр 1977, 47]. Отже, мова у де Соссюра як "основа" разом із мисленням людини формує її думку, яка озвучується за допомогою мовленнєвої діяльності у мовленні як в усній, так і в письмовій формі. Із розвитком лінгвістичних учень термін "норма" став використовуватися в інших цілях, а саме – як система правил орфоепії, слово- і формовживання, побудови речень. Відтак, "*норма*" де Соссюра і "*норма*" Е. Косеріу – різні речі. Ф. де Соссюр наголошує, що "поняття мова взагалі не співпадає з поняттям мовленнєва діяльність. Мова – тільки визначена частина, правда, найважливіша частина мовленнєвої діяльності" [Соссюр 1977, 47]. Отже, якщо **мовленнєва діяльність** володіє одночасно фізичними, фізіологічними, психічними, індивідуальними і соціальними ознаками попри те, що її "не можна віднести ні до однієї категорії явищ людського життя" [Соссюр 1977, 47], то **мова** є цілісною категорією – "відправним началом (фр. '*principle*'), якому належить місце серед явищ мовленнєвої діяльності" [Соссюр 1977, 48]. Проте "природним явищем для людини є не мовленнєва діяльність, а **мовлення** (фр. '*langage parlé*') – здатність творити мову, а саме – систему диференційованих знаків, що відповідають диференційованим поняттям" [Соссюр 1977, 47]. Далі науковець визначає: "Мова – це скарб, який існує лише в колективі, а не в індивіді, розрізняючи таким чином **мову** і **мовлення**, за допомогою яких розрізняються поняття соціального від індивідуального, істотного від другорядного… **Мова** – не діяльність (фр. '*fonction*'), а готовий продукт, що пасивно реєструється мовцем, а **мовлення** є індивідуальним актом волі і розуму, розрізняючи при цьому: 1) комбінації, в яких мовець використовує структури (фр. '*code*') мови задля вираження своєї думки, та 2) психофізичний механізм, що дозволяє індивіду створювати комбінації" [Соссюр 1977, 52]. Отже, у праці Ф. де Соссюра простежується категоріальна тріада "*langage – langue – parole*" як взаємопов'язані поняття, при розрізненні яких на дихотомічні утворення відбувається порушення логічного мислення індивідуума. Що також можна підтвердити прикладами з праці науковця при подачі відповідників термінам французької мови німецькою (нім. '*Sprache*' – фр. '*langue*' / '*langage*'; нім. '*Rede*' – фр. '*parole*' / '*discours*') [Соссюр 1977, 52], щодо яких лінгвіст зазначає, що "ні для одного із визначених вище понять неможливо дати "підходяще" слово-

відповідник, тому й робити це марно" [Соссюр 1977, 52]. Л. Ельмслев у монографії "Структурна лінгвістика" пише, що у праці Ф. де Соссюра термін "*мова*" вжито у широкому технічному розумінні, бо у французькомовній науковій літературі для позначення терміну "*мова*" вживається слово "*langage*", яке уточнюється і кодифікується в де-соссюрівському дослідженні, де мова в широкому розумінні ('*langage*') – це сукупність, складена з мови у вузькому розумінні ('*langue*') і мовлення ('*parole*'). Якщо говорити про мову в широкому розумінні слова ('*langage*'), то мається на увазі, по-перше, людська мова взагалі і кожна мова зокрема, що розглядається у зв'язку із мовленням, через яке вона реалізується; по-друге, структурна лінгвістика розглядає мову ('*langage*') не ззовні, а зсередини; по-третє, гіпотеза, від якої відштовхується Л. Єльмслєв, припускає, що всередині мови в широкому розумінні ('*langage*') саме мова ('*langue*'), а не мовлення ('*parole*'), становить специфічний об'єкт структурної лінгвістики [Рюс 1998, 474–476]. Аналіз проблем, що розглядалися лінгвістами на конгресах з другої половини XX ст., торкався здебільшого системно-структурних компонентів тієї або іншої мови [Звєгінцев 1968, 10; Чередниченко 2007, 108; Бурбело 2011, 4–5], що підтверджується думкою, що "новітня лінгвістика, в першу чергу, прагне бути наукою про структури мови; мова, розглядувана в собі й задля себе, становить об'єкт її досліджень і аналізу" [Рюс 1998, 442]. Такий погляд свідчить лише про відірваність новітніх досліджень від життя як людини, так і суспільства і підтверджується думкою М. Драгоманова: "Мова не святощ, не пан людини, народу, а слуга їх" [Драгоманов]. Мова має служити людині і народові, бути органічною частиною її/його буття, стверджувати людину як homo sapiens і стверджувати народ як націю. Як ми розуміємо, "логічний синтаксис або строга мова" [Рюс 1998, 442] у своєму змісті передбачають насамперед поняття "норми" як системи, що визначає культуру мови мовця і від якої він не може "відхилятися ні на крок", перетворюючи індивідуальне і соціальне поняття мовленнєвої діяльності в одне ціле. Відразу ж постає питання, а як же з мисленнєвою творчістю людини? Невже людина має перетворитися у робота, керуючись цими поняттями, використовувати "штучно" створену систему-мову, зображену ще усередині XX ст. в романі Дж. Оруелом під новотвором "новояз"? Відповідь може бути лише негативною, оскільки 1) Людина як індивідуум є продуктом суспільних відносин і потребує спілкування; 2) Людина є творчою особистістю, в чому і проявляється її індивідуальність. Стверджуючи про індивідуальний рівень володіння мовою, ми не говоримо про психоаналітичний напрямок дослідження мови, що застосовується нині когнітивними науками, оскільки якраз психоаналіз, за З. Фрейдом, відкидає такий розгляд пов'язаності індивідуума з його середовищем. "Акустичний образ" у визначенні Ф. де Соссюра та прибічників його теорії розвинувся нині до основ функціональної граматики, генеративної граматики, теорії мовленнєвих актів та прагмалінгвістики. Систематизація різних концепцій щодо функцій мови як головного засобу спілкування між людьми не тільки започаткувала відносно нові дослідження з новим поглядом у науковій картині світу (соціолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика і т.д.), а й спричинила "зміну наукових парадигм у лінгвістиці" [Голубовська 2011, 6] у форматі "ствердження антропоцентричної лінгвістики", що спричи-

нює "парадигмальну переорієнтацію сучасного мовознавства" [Голубовська 2011, 8] у бік когнітивної та комунікативної лінгвістики, які органічну складову ідентичності людини – мову – поділяють на різні частини.

Праця Ф. де Соссюра у подальшому трактуванні змінила розвиток мовознавства XX ст., породивши величезну кількість напрямів досліджень мови. Водночас, бачення мовознавством головного засобу спілкування людини, і відповідно, детермінація дихотомії "*мова – мовлення*" стала нібито аксіомою лінгвістичних вчень, яка, зі свого боку, наштовхнула багатьох науковців на такі дослідження, які й стали першими кроками до утворення "дихотомії: людина – мова", у процесі існування якої відбувається втрата людиною слова та процес збідніння мов у всесвітньому вимірі.

В статье рассматриваются взгляды Ф. де Соссюра на предмет *речевой деятельности, языка и речи* и их интерпретация в лингвистических исследованиях. Опубликование труда ученого стало причиной развития в языкознании структурализма, где на лингвистическом уровне произошло отделение от языка его интегративных компонентов – речевой деятельности и речи. Эта концепция рассматривается как главная причина возникновения в лингвистике тех направлений, где язык рассматривают оторвано от его носителя.

Ключевые слова: лингвистика, речевая деятельность, язык, речь, структурализм

The article deals with the views of F. de Saussure dealing with triade *language behavior – language – speech* and their interpretation in the linguistic studies. The work of the scientist has served the ground for the development of the linguistic structuralism, ideas of which were proclaimed in the Saussure's dichotomy language – speech. This dichotomy was represented by F. de Saussure as a unit. Consequently, the ideas of structural linguistic still feed many trends of modern linguistics.

Key words: linguistics, language behavior, language, speech, structuralism.

Література:

1. *Булаховський Л. А.* Походження та розвиток мови / Леонід Арсенійович Булаховський. – К. : Червоний шлях, 1925. – 100 с.
2. *Булаховський Л. А.* Загальне мовознавство / Леонід Арсенійович Булаховський // Вибрані праці : в 5 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – 495 с.
3. *Бурбело В.* Здобутки та перспективи мовознавства XX-XXI ст.: У пошуках комплексності, динаміки, інтеграції / В. Бурбело // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія "Іноземна філологія". – 2011. – № 44. – С. 4–9.
4. *Голубовська І. О., Корольов І. Р.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики / Ірина Олександрівна Голубовська, Ігор Русланович Корольов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 223 с.
5. *Драгоманов М.* Чудацькі думки про українську національну справу [Електронний ресурс] / Михайло Драгоманов. – Режим доступу : http://www.lytopys.com.ua.
6. *Звегинцев В.* Теоретическая и прикладная лингвистика / Владимир Звегинцев. – М. : Просвещение, 1968. – 336 с.
7. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей: Панорама новітньої науки / Жаклін Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
8. *Смирницкий А. И.* Объективность существования языка / Александр Смирницкий. – М. : Из-во МГУ, 1954. – 33 с.
9. *Соссюр де Ф.* Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 696 с.
10. *Чередниченко О. І.* Про мову та переклад / Олександр Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 247 с.

УДК 811.161.2'42

СУБ'ЄКТ ОЦІНКИ У ФІЛОСОФІЇ ТА ЛІНГВІСТИЦІ XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.

Падар Юлія Андріївна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті робиться спроба комплексного аналізу основних лінгвістичних і філософських теорій XX – початку XXI ст. із погляду висвітлення суб'єкта мовлення, що здійснює оцінну діяльність. Ставиться питання про детермінованість чи незалежність такого суб'єкта від історичної доби, інших чинників позамовної дійсності. Доведено правомірність розгляду суб'єкта оцінки як такого, що вписаний у контекст самою логікою й характером мовленнєвої діяльності, але при цьому не повністю детермінований ним (контекстом). Обґрунтовано думку про те, що мовець може вивищуватися над "умовами" дискурсу, творити його самостійно через інтерпретацію запропонованих добою обставин.

Ключові слова: суб'єкт оцінки, оцінковість, дискурс, епістема, епістемічність, суб'єктивність, внутрішня логіка тексту, ступінь присутності суб'єкта мовлення у дискурсі.

Актуальність дослідження зумовлена антропоцентричністю сучасного гуманітарного знання загалом і лінгвістики зокрема, що викликала науковий інтерес до людини "діючої": її почуттів, інтенцій, оцінок, соціальної, культурної, політичної тощо, зумовленості останніх і способів їх вираження у мовленні. Говорячи, людина не лише констатує наявність чи відсутність певних предметів, фактів, подій у навколишній дійсності, а й виражає своє ставлення до них (свідомо чи несвідомо), розставляє їх на власній шкалі цінностей, яка не завжди співвідноситься з об'єктивною шкалою, поняттям істинності. Крім того, аксіологія як теорія цінностей і способів оцінки виокремилась у незалежну наукову проблему лише з початку XX ст., що зумовлює широкий дослідницький інтерес до неї та необхідність ґрунтовного опрацювання її основних категорій, до яких відноситься й об'єкт дослідження цієї статті. Саме тому питання суб'єкта оцінки є одним із ключових не лише для розуміння сучасних лінгвістичних теорій, але й для визначення їх подальших шляхів розвитку, перспектив інтердисциплінарного дослідження.

Проблема суб'єкта мовлення у лінгвістиці досить розроблена, він (суб'єкт) розглядається як безособовий член логічного судження (Н. Арутюнова), як семантико-синтаксична категорія (Ю. Степанов), аж до ототожнення категорії суб'єкта з категорією авторства (Н. Валгіна). О. Вольф досліджує суб'єкта оцінки у межах тричленної оцінкової рамки, до якої входять "її суб'єкт і об'єкт, пов'язані оцінковим предикатом" [Вольф 2002, 12].

В основних лінгвістичних теоріях XX – початку XXI ст. увага лінгвістів зміщується з мови як системи систем на мовлення, що породжується "тут і тепер", зумовлене контекстом, передбачає наявність суб'єкта й реципієнта, характеризується діалогічністю, інтенційністю і процесуальністю. Актуальність зумовлює мету дослідження, яка полягає в аналізі ключових лінгвістичних і філософських теорій із погляду висвітлення суб'єкта мовлення і, вужче, суб'єкта оцінки в них; формулюванні на їх основі власного висновку про місце й характер вираження суб'єкта мовлення.

Предметом дослідження стали основні сучасні лінгвістичні й лінгвофілософські теорії, об'єктом – поняття суб'єкта оцінки в них.

Новизна роботи полягає у спробі цілісного аналізу питання ступеня присутності суб'єкта у мовленні крізь призму оцінковості, її зумовленості чи незумовленості позамовними факторами, дискурсом. Людина свідомо чи несвідомо оцінює все, що потрапляє в її дискурсивне поле (недарма у XX ст. аксіологія як теорія цінностей і способів оцінок виокремлюється в незалежну галузь знання), тому особливо важливо дослідити, яким чином оцінка виявляється у мовленні, чим зумовлений добір засобів її вираження в тексті. З огляду на міждисциплінарний характер сучасного гуманітарного знання важливим також видається показати ступінь взаємопроникнення та взаємовпливу філософських і лінгвістичних теорій із погляду висвітлення суб'єкта оцінки в них.

Вислів про те, що людина є мірою всіх речей (Протагор), стає особливо актуальним для визначення напряму розвитку гуманітарних наук у XX ст. Індивід вже не просто відтворювач, транслятор чи медіатор "сущого", але й активний учасник процесу творення дискурсу. Науку все більше цікавлять її (людини) когнітивні, перцептивні, інтерпретативні тощо здатності. Саме тому у лінгвістиці XX ст. розвивається тенденція до вивчення співвідношень між мовою, мовленням, людиною та світом. Ці питання є основними й для філософії як науки, що дає найзагальніші відомості про людину, світ і їх взаємозв'язок і взаємовплив. Вона (філософія) природно й об'єктивно пов'язана з іншими "антропоцентричними" галузями знання (психологією, соціологією і, що особливо важливо для нашого дослідження, лінгвістикою тощо). Уже Арістотель, працюючи у двох напрямах, – логіки й риторики – торкається мовної проблематики, проте, лінгвістичні студії у межах розвитку філософії носять допоміжний характер: мова сприймається як "чисте дзеркало позасловесного пізнання" [Дуплинская 2012, 38], наприклад, класична філософія оперує поняттями-концептами, завдяки яким можна осягнути сутність будь-якого феномена, в тому числі й мови. Ситуація кардинально змінюється у XX ст. з початком розвитку так званої некласичної філософії (цей період у публікаціях отримав назву "лінгвістичного повороту"): мовна проблематика не лише виходить на перший план, але й активно впливає і "задає тон" філософським дослідженням. Ю. Дуплинська пов'язує цю зміну із загальною тенденцією розвитку не лише гуманітарних, але й точних наук у зазначений період: "Фундаментальні науки сьогодні зіштовхнулися з явищем, яке досі було нормою для гуманітарної сфери… Це – ситуація радикального плюралізму.., коли дві чи більше фундаментальні теорії однаково обґрунтовані як логікою, так і експериментом, і, разом з тим, не зводяться одна до одної" [Дуплинская 2012, 39]. "Фокус уваги" філософії зміщується з проблеми істини, що була основною у класичний період, на проблему пізнання, де мова не лише "сукупність структур представлення знань людини про навколишній світ" [Бабушкин 2001, 4], але й "інструмент такого пізнання" [Бабушкин 2001, 4]. Це уможливлює розвиток й активну розробку нових теорій: саме у XX ст. у межах філософії виокремлюється аксіологія як теорія цінностей; у той самий час питання оцінки починає активно вивчатися й у лінгвістиці.

Поняття істини, яке було основним для класичної філософії (будь-яке судження оцінюється з погляду його істинності чи хибності, відповідності усталеним логіч-

ним побудовам), ставиться під сумнів у філософії некласичній, цей концепт "підлягає … деонтологізації" [Постмодернизм 2001], він "позбавляється об'єктивного статусу" [Постмодернизм 2001]; єдино можливим світом існування людини стає ціннісний світ, що "кристалізується на межі оцінювання, розщеплення буття на реальне й бажане, суще й належне" [Серебренникова 2011, 7]. Відповідно до загальної антропоцентризації наукового знання, предметом лінгвістики стає "людина, яка говорить (homo verbo agens)" [Серебренникова 2011, 7], а мовлення розглядається як "екзистенційна сутність людини" [Серебренникова 2011, 7]. Отже, однією з найважливіших проблем мовознавства та філософії періоду постмодерну стає питання суб'єкта, який визначається як "носій діяльності, свідомості й пізнання" [Степин 2000], а в межах цього дослідження більш вузько – як носій мовленнєвої діяльності, що носить характер оцінковості.

Потрактування суб'єкта аналізується у двох полярних напрямах: нівеляція, "смерть" суб'єкта або повна суб'єктивізація мовлення, що мотивує його релевантність.

За одним із поглядів, мовленнєва діяльність людини детермінована історичними, культурними, соціальними, політичними тощо умовами свого існування. Оцінка тих чи інших явищ навколишньої дійсності відбувається відповідно до "шкали цінностей" [Серебренникова 2011, 16], закріпленої у мові через посередництво соціокультурних настанов і стереотипів, а суб'єкт визначається як "деяке усереднення" (Хомський) [Серио 1993, 42], що, певною мірою, співвідноситься з ідеєю французьких структуралістів про "смерть суб'єкта", яка бере свій початок з бартівської "смерті автора", а найбільш яскраво виявляється у теорії епістем М. Фуко. Він переносить прийоми лінгвістичного аналізу на історію, шукає "глибинну спорідненість поглядів (і, відповідно, оцінок – Ю. П.)" [Фуко 1994, 11], що дозволило б об'єднати певний відрізок часу в період, вичленовує "історично змінні структури, ... які уможливлюють появу певних поглядів, теорій чи навіть наук у кожний історичний період" [Фуко 1994, 12] і називає їх епістемами. Суб'єкт у структуралістів підпорядковується дискурсові як "подієве вторгнення ... часове розсіювання, яке дозволяє йому бути повтореним, пізнаним, забутим, перетвореним..." [Фуко 2004, 70], висловлювання, в тому числі й оцінкові, зумовлені широким контекстом; індивід оцінює певні явища відповідно до дискурсивного поля, в якому перебуває.

Із теорією "смерті" суб'єкта М. Фуко корелює лінгвістичний структуралізм, соссюрівське розуміння мови як "загальної для всіх і такої, що знаходиться поза волею тих, хто нею володіє" [Соссюр 1977, 57]. В цілому варто зазначити, що позиція, за якою суб'єкт, якщо не повністю зникає, то принаймні "стирається", "усереднюється", досить продуктивна у лінгвістичних теоріях XX ст. На позиціях напередзаданості мовлення стоїть і генеративна лінгвістика Н. Хомського, яка, щоправда, виводить його не з культурної чи соціальної зумовленості, а з універсальності властивостей, "закладених у людині від народження" [Демьянков 1995, 247]. Суб'єкт тут лише деталізує загальний каркас "в результаті своєрідного експерименту… над мо-

вленням" [Демьянков 1995, 247], але й ці деталі не належать мовцеві, вони є породженням конкретної мови, тобто суб'єкт – це не конкретна людина, а усереднений тип, який оперує конструкціями, утвореними унаслідок взаємодії "модулів", тобто "систем людської поведінки" [Демьянков 1995, 248], до яких відноситься і мовна система. Очевидно, що це справедливо й для оцінкових конструкцій, які утворюються внаслідок трансформації "каркасних" універсалій через вплив на них інших модулів, наприклад, культурного.

Важливим у розумінні суб'єкта оцінки для М. Фуко було поняття дискурсу. Залежність ціннісних орієнтирів та оцінок від дискурсу доводить і П. Серіо, розуміючи під останнім "особливе використання мови … для вираження особливої ментальності…, особливої ідеології" [Степанов 1995, 38], що зумовлює "активізацію деяких рис мовлення" [Степанов 1995, 38]. Аналізуючи тоталітарний політичний дискурс, дослідник доходить висновку, що таке особливе використання мови не є спонтанним, а характеризується високою інтенційністю, зумовлене історичною добою й метою впливу: формування специфічної ціннісної парадигми.

Поняття дискурсу як основне для адекватного і повного розуміння суб'єкта оцінки цікавило не лише філософів мови, але й лінгвістів. Тому у другій половині XX ст. в Європі у межах лінгвістики тексту виникає так званий дискурс-аналіз чи аналіз дискурсу. Термін належить З. Харрісу, який визначав його як "метод аналізу мовлення чи тексту" [Демьянков 1995, 281]. З. Харріс використовував дистрибутивний аналіз, який, на його думку, "виводить нас за межі речення, дозволяє встановити кореляції між елементами, що віднесені далеко один від одного в тексті. З іншого боку, враховується, що будь-який дискурс виникає в межах конкретної ситуації – тієї, про яку говорить людина, чи тієї, в якій знаходиться індивід, що час від часу записує свої думки" [Демьянков 1995, 281–282]. Наукова вага й важливість методу З. Харріса полягала в тому, що "мова, дія, ситуація і знання людини розглядаються у своїй сукупності" [Демьянков 1995, 283]. Європейський аналіз дискурсу більшою мірою представлений працями філософів мови, його більше цікавлять "хитросплетіння тексту" [Демьянков 1995, 284], а дискурс тут "не стільки точка зору, скільки джерело обмежень, чи фільтрів, що керують конкретною діяльністю" [Демьянков 1995, 284]. Отже, дискурс у європейському дискурс-аналізі – це система настанов і обмежень, що детермінують використання певних оцінкових висловлювань і формуються під впливом історичної доби, соціальних та інших умов.

За іншим поглядом, будь-яке висловлювання є суб'єктивним, оскільки його продукує індивід, окрема людина, а не "член клану, наукового співтовариства, не представник епохи.., не уособлення людського роду" [Кузьмина 2010, 135]. Така позиція "вивищення суб'єкта" [Серио 1993, 42] характерна перш за все для філософського екзистенціалізму, серед представників якого можна назвати Ж.-П. Сартра, А. Камю, М. Хайдеггера, К. Ясперса, С. К'єркегора та ін. Екзистенціалісти розуміють суб'єкт як конкретного індивіда, а суб'єктивність як "незабезпеченість..., неможливість визначення ззовні, зацікавленість у власному існуванні" [Кузьмина 2010, 136]. Будь-

яка спроба включення людини в контекст, спроба її "об'єктивації" (М. Бердяєв) приводить до "поглинання індивідуального, особистого загальним" [Степин 2000]. Так само суб'єктивною є для екзистенціалістів і оцінка (наприклад, етична оцінка у С. К'єркегора): "мораль завжди "суб'єктивна" [Кузьмина 2010, 140].

Проблема "тотальної суб'єктивності" в екзистенціалістській теорії полягає у надмірній "калейдоскопічності" (саме тому наукова спільнота так радо сприйняла ідеї структуралізму, що виник як антитеза екзистенціалізму), якщо "суб'єктивне" завжди конкретне й індивідуальне" [Кузьмина 2010, 141] і "не може бути виражене у мові загального" [Кузьмина 2010, 141], то текст, продукований таким "суб'єктивним", завжди залишається герметичним для реципієнта.

У XX ст. з'явилася лише незначна кількість лінгвістичних теорій, які б повністю поділяли думку екзистенціалістів про тотальний релятивізм будь-якого, в тому числі й оцінкового, висловлювання. На позиціях релятивістського розуміння суб'єкта як індивіда, який має неповторні, лише йому одному властиві знання і досвід, перебуває в унікальній ситуації й здійснює оцінку "можливого розвитку подій" [Вардзелашвили 2003] чи "можливого стану речей" [Вардзелашвили 2003] відповідно до них, стоять прихильники теорії "можливих світів". Ця теорія прийшла у лінгвістику через посередництво філософії та модальної логіки, що виходять із постулату про потенційне існування багатьох "світів", один з яких реальний, інші – "можливі" (С. Кріпке, С. Кангер, Я. Хінтікка). Вибір можливих світів здійснюється окремим індивідом, зумовлюється й обмежується "контекстом мовленнєвого акту і, перш за все, знаннями суб'єктів мовлення, набором їх презумпцій, їх уявленнями про закон, мораль, фізичні можливості, про те, що вважається природним і нормальним" [Бабушкин, 2001, 7]. При цьому можливі світи можуть виникнути лише за умови, коли суб'єкт мовлення здійснює оцінкову діяльність, інтерпретує "фрагменти картини світу" [Бабушкин 2001, 16] щодо норми, еталону, взірця; сама ж норма "не апелює до інших світів" [Бабушкин 2001, 16], оскільки є "безсуб'єктною".

Очевидна необхідність винайдення підходу, який би органічно поєднував два вищезазначених погляди на поняття суб'єкта. Мовець, з одного боку, є виразником суб'єктивних оцінкових висловлювань, але й вписаний у контекст доби завдяки загальнозрозумілим, "апріорним" (М. Фуко) концептам (напр., "мудрість", "вище благо" в добу Середньовіччя), які й утворюють шкалу цінностей суб'єкта, де останній може надалі довільно розташовувати об'єкти оцінювання. Так, М. Бахтін, характеризуючи основні властивості тексту, зазначає: "Будь-який істинно творчий текст завжди є певною мірою вільне і наперед не визначене емпіричною необхідністю одкровення особистості" [Бахтин 1986, 301], проте дослідник говорить і про необхідність наявності "внутрішньої логіки вільного ядра тексту" [Бахтин 1986, 301], відсутність котрого робить останній герметичним, недоступним для розуміння. Це суперечить діалогічному характеру будь-якого тексту, його "двосуб'єктності" (М. Бахтін), де поряд з автором завжди знаходиться постать реципієнта, який у процесі сприймання тексту реалізує не лише пізнавальну, але й оцінкову діяльність.

Вихід суб'єкта за межі доби уможливлюється через посередництво інтерпретації, здатності побачити каузальні зв'язки, помітити й оцінити явище, стати творцем (а не відтворювачем) дискурсу як динамічного процесу мовленнєвої діяльності, вписаного в її соціальний контекст, та її результату (тобто тексту).

При інтерпретації будь-якого тексту, й особливо тексту, де постаті автора й оповідача ототожнюються, наприклад, мемуари, спогади, особисті щоденники тощо, з погляду наявності й способів вираження аксіологічності в них, потрібно пам'ятати про його "двоспрямованість": вплив на добір мовного матеріалу доби й обставин написання, з одного боку, й індивідуального, особистісного суб'єктивного досвіду, з іншого. Ступінь присутності суб'єкта оцінки у тексті детермінується не лише інтерпретацією його дискурсивного поля, але і визначенням таких понять, як норма, щодо якої оцінюються предмети, події та явища; мета, що зумовлює добір "засобів впливу" на реципієнта; традиція, яка у тексті отримує довільне індивідуальне потрактування. Уже за логікою жанрового визначення, суб'єкт оцінки у мемуаристиці є максимально суб'єктивований, релятивний, бо такі тексти не підпорядковуються (чи не мають підпорядковуватися) канонам, стандартам, нормам доби, оскільки не потребують обов'язкового схвалення публіки, чи взагалі не призначені для сторонньої рецепції, пишуться виключно для себе. Проте, при детальному розгляді виявляється, що навіть така "індивідуалізована" жанрова форма, як щоденник, має свої межі й правила побудови, яким автор, він же суб'єкт оцінки, свідомо чи несвідомо слідує. Цей вплив зовнішніх, дискурсивних обставин підсилюється ще й інтенційним навантаженням тексту: так, наприклад, на зламі епох непересічна особистість покликана бути орієнтиром, "точкою відліку" для створення нового контексту, дискурсу. Отже, суб'єкт оцінки у тексті завжди є бінарним, таким, що поєднує в собі риси "радикального" релятивізму та усередненості, типологічності, дискурсивної узалежненості.

В статье делается попытка анализа основных лингвистических и философских теорий XX–XXI в. с точки зрения трактовки субъекта речи, осуществляющего оценочную деятельность. Ставится вопрос о детерминированности или независимости такого субъекта от исторического периода, других факторов внеречевой действительности. Доказана правомерность рассмотрения субъекта оценки как вписанного в контекст самой логикой и характером речевой деятельности, но при этом не полностью детерминированного ним (контекстом). Обоснована мысль о том, что говорящий преодолевает "условия" дискурса, сам становится его творцом через интерпретацию предложенных временем обстоятельств.

Ключевые слова: субъект оценки, оценочность, дискурс, эпистема, эпистемичность, субъективность, внутренняя логика текста, мера присутствия субъекта речи.

Attempt of analysis of main linguistic and philosophic theories of XX – beginning of XXI centuries from the point of view of subject of speech rendering is made in the article. Question about determinacy or independence of this subject from the phase of history or other factors is solved. It is proved that subject of appraisal could be treated as dependent from the context, but not determined by it completely. Thought that speaker overcomes discourse's conditions, becomes its creator through interpretation of the suggested circumstances is sustained.

Key words: subject of appraisal, appraisal, discourse, episteme, subjectivity, inner text logic, presents' of subject of speech proportion.

Література:

1. *Бабушкин А. П.* "Возможные миры" в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001 – 86 с.

2. *Бахтин М. М.* Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – [2-е изд.] – М. : Искусство, 1986. – С. 297–325.

3. *Вардзелашвили Ж.* "Возможные миры" текстуального пространства [Електронний ресурс] / Ж. Вардзелашвили // Санкт-Петербургский государственный университет и Тбилисский государственный университет. Научные труды. Серия: филология. Вып. VII. – СПб. ; Тбилиси, 2003. – С. 37–45. – Режим доступу : http://vjanetta.narod.ru/tekst.html.

4. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – Изд. 2-е, доп. – М. : Едитория УРСС, 2002 – 280 с.

5. *Демьянков В. З.* Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В. З. Демьянков // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. – М. : Институт языкознания РАН, 1995 – С. 239–320.

6. *Дуплинская Ю. М.* Мышление и язык: "переоценка ценностей" / Ю. М. Дуплинская // Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология. – 2012. – Вып. 25. – С. 38–43.

7. *Кузьмина Т. А.* Мораль как страсть существования (Сёрен Кьеркегор) / Т. А. Кузьмина // Этическая мысль. – М. : ИФРАН, 2010. – Вып. 10. – С. 131–155.

8. *Соссюр Ф. де.* Труды по языкознанию / Фердинанд де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977 – 696 с.

9. *Серебренникова Е. Ф.* Этносемиометрия как способ лингвистического аксиологического анализа / Е. Ф. Серебренникова // Лингвистика и аксиология: этносемиометрия ценностных смыслов : коллективная монография. – М. : Тезаурус, 2011 – 352 с.

10. *Серио П.* В поисках четвертой парадигмы / П. Серио // Философия языка: В границах и вне границ : [международная серия монографий.] – Х. : Око, 1993 – С. 37–52 .

11. *Степанов Ю. С.* Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века : сб. статей. – М. : Институт языкознания РАН, 1995 – С. 35–71.

12. Новая философская энциклопедия : в 4 т. [Електронний ресурс] / Институт философии РАН ; Национальный общественно-научный фонд ; Предс. научно-ред. совета В. С. Степин. – М. : Мысль. 2000–2001. – Режим доступу : http://iph.ras.ru/enc.htm.

13. Постмодернизм. Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Минск : Интерпрессервис, Книжный дом. 2001 – 1040 с. – Режим доступу : http://yanko.lib.ru/books/encycl/post_mod_encyclop_all.html.

14. *Фуко М.* Археология знания / Мишель Фуко ; пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой. – СПб. : ИЦ "Гуманитарная Академия"; Университетская книга, 2004. – 416 с.

15. *Фуко М.* Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / Мишель Фуко ; пер. с фр. В. П. Визгина, Н. С. Автономовой. – СПб. : A-cad, 1994 – 407 с.

УДК 81–119

МОВНА ВАРІАТИВНІСТЬ У ФОКУСІ СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (на матеріалі праць британських та американських вчених)

Парфіненко Аліна Олександрівна,
асп.
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України

У статті розглянуто проблему визначення явища варіативності у сучасному мовознавстві. Проводиться аналіз британських та американських досліджень переважно кінця XX – початку XXI ст. Зроблено спробу подати різні погляди на проблему варіативності. У роботі розглядається лінгвістична змінна як складова опису мовної варіативності. Проведено аналіз варіативності як конкуренції засобів вираження. Автор зосереджується також на соціолінгвістичних факторах мовної варіативності.

Ключові слова: мовна варіативність, лінгвістична змінна, варіант, дублет, соціолінгвістична варіативність.

У той час, коли структура лежить у серці мови,
варіативність визначає її душу.
Волт Вольфрам

Вивчення сутності явища варіативності в мові постійно знаходиться у центрі уваги мовознавців, а з другої половини XX ст. це питання стало об'єктом активних лінгвістичних досліджень, представлених передовсім роботами викладачів Пенсільванського університету (США): професора Ентоні Кроча (A. Kroch) та доцента Чарльза Янга (Ch. Yang), професора Державного університету Північної Кароліни (США) Волта Вольфрама (W. Wolfram), професора Оксфордського університету (Великобританія) С'юзан Ромейн (S. Romaine), заслуженого професора Університету Шеффілда (Великобританія) Джеймса Мілроя (J. Milroy) та ін.

Минуле півсторіччя засвідчило значний ріст у вивченні мовної варіативності, і сьогодні це питання стало високопродуктивною підгалуззю соціолінгвістичних досліджень, включаючи видання професійних журналів з питань мовної варіативності, зокрема "*Language Variation and Change*" ("*Варіативність та зміна у мові*") та проведення одного з найвпливовіших у світовому мовознавстві соціолінгвістичних форумів – щорічної конференції "*New Ways of Analyzing Variation*" (*NWAV*) ("*Нові шляхи аналізування варіативності*").

Метою представленого дослідження є проведення загального аналізу наукової літератури останніх десятиріч (передовсім зазначених британських та американських авторів) з проблематики варіативності мовного знака і з'ясування істотних характеристик цього поняття у мові.

За визначенням Сепіра (1921), "загальновідомим є те, що мова варіативна". Мало того, варіативність характеризує окремі особистості, групи, спільноти, країни та нації, отож, цілком прийнятним є твердження Вільяма Лабова, що вчення про мовну варіативність є центральним у вирішенні фундаментальних проблем лінгвістичної теорії [Wolfram 1993, 1]. Мови варіюються географічно і соціально, відповідно до ситуативних контекстів, у яких вони використовуються [Milroy 1992, 1].

Варіативність виявляється на всіх рівнях мовної комунікації – від власне володіння засобами різних мов, а саме використання одиниць тієї чи іншої мови залежно від

умов спілкування, до усвідомлення мовцем припустимості різних варіантів, що належать одній мові. Особливо очевидною варіативність є на лексичному рівні, найбільш відкритому до нових запозичень, хоча вона достатньо часто виявляється й на інших мовних рівнях [Barber 1964, 12]. Так, в англійській мові співіснують лексичні варіанти *felloe – felly, infantile – infantine, mediatory – mediatorial*, фонетичні варіанти ['gærɑ:ʒ] – ['gæridʒ] – ['gærɑ:dʒ] для *garage* або [lef'tenənt] – [le'tenənt] для *lieutenant*, графічні варіанти *draught – draft, nosey – nosy, endue – indue* [Rayevska 1976, 55], граматичні варіанти англійського past tense *crow – crew/crowed, knit – knit/knitted, awake – awoke/awaked* [Kroch 1994, 7] і навіть синонімічні активні/пасивні синтаксичні конструкції *They broke into the store* та *The store was broken into* [Wolfram 1993, 4].

Будь-яка мовна зміна обов'язково включає варіативність, проте це не означає, що варіативність обов'язково передбачає зміну. Певна варіативність може бути стійкою внаслідок внутрішньосистемної та природної мовленнєвої діяльності. Відмінність між динамічною і стабільною варіативністю не завжди є очевидною, і може бути встановлена тільки після перевірки часом моделей варіативності та в ході дослідження психолінгвістичних і соціолінгвістичних принципів.

Основною конструкцією, яка вводиться у вчення про лінгвістичну варіативність, є ЛІНГВІСТИЧНА ЗМІННА, структурна одиниця, що включає певний набір варіантів, показуючи значну змінну варіативність з незалежним набором змінних. Поняття лінгвістичної змінної було викладено у ранніх дослідженнях засновника вчення про мовну варіативність Вільяма Лабова [Wolfram 1993, 2]. Ця одиниця є абстракцією, адже лінгвістичні змінні не мають конкретного втілення, окрім одиничних варіантів, через які вона реалізується. У функціональному плані лінгвістична змінна застосовується до широкого діапазону варіантів. Лінгвістична змінна відрізняється від числової змінної тим, що її значеннями є не числа, а слова або речення в природній або формальній мові. Лінгвістичній змінній притаманні два правила: 1) синтаксичне правило, яке може бути задане у формі граматики, що породжує назву значень змінної; 2) семантичне правило, яке визначає алгоритмічну процедуру для вирахування смислу кожного значення [Sankoff, Labov 1979, 191–193].

Лінгвістична змінна може охоплювати повний діапазон мовних одиниць та зв'язків. Так, лінгвістична змінна (експліцитно чи імпліцитно) лежить в основі процедури аналізу варіативності, оскільки при аналізі визначаються межі єдиного, унікального набору мовних варіантів, що показує значимі моделі змінної варіативності у незалежному наборі змінних [Wolfram 1993, 4].

Явище мовної варіантності виявляє мовну надлишковість, що стає підґрунтям для подальшого розвитку мови. Дублети, що виникають внаслідок цього, можуть бути розглянуті як конкуруючі форми (*rival forms* [Szymanek 2005, 44] або *competing items* [Adger 2003, 13]). Можна передбачити, що цей тип формального коливання не існуватиме постійно; зазвичай одна з конкуруючих форм врешті-решт починає переважати і стає визнаною (закріплюється, таким чином, дериваційна модель), тоді як інший варіант забувається (або вони набувають особливих значень як у морфологічних варіантах *historic/historical*; *economic/economical*) [Szymanek 2005, 44]. Отже, варіантність можна розглядати як конкуренцію засобів вираження, що веде до одного з двох наслідків:

1. За відсутності додаткових лінгвістичних змін одна з форм, що практично (враховуючи статистичні коливання) не використовується, з часом остаточно зникає. Таким чином, оскільки регулярна форма є потенційно постійною й доступною, саме частотність нерегулярних форм є релевантною для історичної еволюції.

2. Дублетна пара стає стабільною завдяки диференціації значень та граматичних властивостей. Так, уже в староанглійській мові співіснували парні форми "*shined – shone"* як перехідна та неперехідна форми [Kroch 1994, 8]. Деякі з середньоанглійських дублетів розвинули такі відмінності й залишились у мові до цього часу.

Неоднаковий ступінь використання тих чи інших дублетів виявляє поступову заміну одного абстрактного граматичного варіанта іншим, і цей процес зміни як такої керується граматично визначеною конкуренцією. Існує загальна гіпотеза постійного ступеню (*Constant Rate Effect*) [Kroch 1994, 1], згідно з якою в усіх поверхневих лінгвістичних контекстах, що відбивають певну зміну, частота використань змінюється за однаковим ступенем Цей факт, очевидно, зумовлює відомий "ефект блокування" (*Blocking Effect*) [Kroch 1994, 5–6]: наявність неправильної форми у парадигматичній лакуні блокує виникнення правильної форми, яка б займала цю лакуну при дії відповідного морфологічного правила. Таким чином, ефект блокування виключає як дублети (морфологічні та синтаксичні), так і загалом будь-які співіснуючі форманти, функціонально не диференційовані. Тут спрацьовує свого роду глобальне економне обмеження щодо збереження лінгвістичних одиниць. Проте таке обмеження не означає ані для морфології, ані для синтаксису того, що мови ніколи не виявляють дублетів. Скоріше це означає, що дублети постійно відбивають нестійке змагання між граматичними варіантами, взаємно виключаючи один одного. Сучасні морфологічні теорії обстоюють думку про неприпустимість дублетів, принаймні абсолютних, проте навіть побіжний огляд літератури виявляє, що морфологічні дублети є звичними для мов світу й трапляються досить часто, нехай вони й є діахронічно нестійкими [Kroch 1994, 1–2, 5–6].

Найкращим поясненням появи дублетів виявляється соціолінгвістичний фактор: дублети виникають через вплив діалектів та внаслідок мовних контактів і конкурують у використанні доти, доки та чи інша форма не перемагає. Через своє соціолінгвістичне походження дві форми часто виникають у різних фіксаціях, стилях або соціальних діалектах; проте вони можуть стабільно співіснувати в мовній єдності, якщо тільки вони диференціюються в значенні, перестаючи, таким чином, бути дублетами. Мовці, вивчаючи мову, засвоюють ту чи іншу форму, але не обидві.

Отже, постійний тиск принципу економії при засвоєнні мови перемагає соціолінгвістичну варіативність в історії дублетних форм. І єдиним механізмом збереження дублетів є диференціація в значенні, яка усуває дублетну форму зі сфери дії ефекту блокування.

Варіантність у мові зумовлюється як внутрішньосистемними (асиметрія мовного знака, дія граматичної конкуренції тощо), так і зовнішніми (соціальна диференціація, мовні контакти) чинниками. Явище варіативності заслуговує на увагу з соціолінгвістичної точки зору, оскільки різні мовні варіанти можуть використовуватися залежно а) від соціальних відмінностей між носіями мови (соціальна диференціація) і б) від розбіжностей в умовах мовного спілкування (функціональна диферен-

ціація). Загалом інтерес до мовної варіативності фокусується на відмінностях, що мають певне соціальне значення в умовах скоріше групової поведінки, аніж персональних особливостей, хоча і соціально значущі аспекти індивідуальної діяльності мовця становлять інтерес для дослідників мовної варіативності.

Широкомасштабне системне дослідження соціолінгвістичної варіативності розпочалось у 1960-х і зосереджувалось головно на висвітленні загального відношення між мовою і соціальною структурою. Надалі в описі системної варіативності соціолінгвісти вже поєднували лінгвістичні фактори (структурний склад, лінгвістичне оточення) з набором таких соціальних факторів, як вік, статус, ситуаційний контекст, тощо.

Так, у дослідженні американського лінгвіста, доцента кафедри лінгвістики Пенсільванського університету (США) Чарльза Янга (2002) модель вивчення варіативності постає як спроба встановлення кількісних зв'язків між лінгвістичними даними та граматичним розвитком мови дитини [Yang 2010, 1162]. На його думку, у період мовного специфічного узагальнення, дитина має бути обмежена і лінгвістичними, і можливими нелінгвістичними принципами навчання: наприклад, не шукати синтаксичних узагальнень щодо кожного іншого слова, де б такі узагальнення в лінгвістичній системі не знаходились. Вплив центру (основної, регулярної форми) має здійснюватися на периферію (неосновні, нерегулярні форми).

Професор Оксфордського університету С'юзан Ромейн у своїй роботі "*Гендерна варіативність у мові*" ("*Variation in Language and Gender*", 2003) звертається до основних методів, тенденцій та результатів щодо гендерної варіативності у мові, приділивши увагу ідеологіям фемінності та маскулінності, на противагу традиційному опису престижних мовних різновидів з точки зору їхньої економічної цінності на лінгвістичному ринку [Romaine 2003, 116].

Дослідження видатного американського професора-лінгвіста Волта Вольфрама (1993) показало наявність у більшості варіантів англійської мови коливання в утворенні кінцевого сегменту слів типу *swimming* та *walking,* представлене в написанні як *-in'* та *-ing*. Вивчення коливань між цими варіантами протягом півсторіччя показує, що відносна частотність варіанта *-in'* корелює з різноманітними типами соціальних, психологічних та лінгвістичних факторів. Наприклад, Джон Фішер (*Fischer, J. L.* (1958) *Social influences on the choice of a linguistic variant*) показав, що хлопці більше схильні використовувати *-in'*, аніж дівчата, і ці відмінності також пов'язані з типом особистості мовця (агресивний, наполегливий) та його настроєм (напружений/розслаблений); Роджер Шай (*Shuy, R. W., Wolfram, W., Riley, W. K.* (1967) *Linguistic correlates of social stratification in Detroit speech*) виявив, що *-in*' частіше використовується нижчими за статусом групами, аніж вищими; Скот Кіслінг (*Kiesling, S. F.* (1996) *Language, gender, and power in fraternity men's discourse*) дослідив, що група чоловіків, об'єднаних у певну спільноту, частіше використовують *-in'* для того, щоб продемонструвати під час своїх зборів образ сили та солідарності. Вольфрам дослідив також, що варіативність, наявна у використанні *-in'*, базується на морфологічній категорії слова: *-in'* більш вірогідно виникає в дієсловах, ніж в іменниках. Отже, варіанти мають більшу або меншу ймовірність виникнення в залежності від певних умов [Wolfram 1993, 4].

Використання тих чи інших варіантів може залежати також і від умов мовлення: від стилю, жанру, ступеню уваги мовця до власного мовлення, офіційності/неофі-

ційності обстановки тощо. Одні й ті самі носії мови можуть обирати різні варіанти залежно від вказаних умов.

Отже, мова як функціональна система є динамічною й перебуває в стані постійного руху. Наслідком мовної еволюції є притаманна мові варіативність мовних одиниць, яка водночас постає як закономірний прояв змін, що відбуваються у мові. Причини появи варіантних форм зумовлюються як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками розвитку мови. Із соціолінгвістичної точки зору варіативність мовних знаків залежить як від соціальних характеристик носіїв мови (соціальна диференціація), так і від ситуації мовленнєвого спілкування (функціональна диференціація). Підсумовуючи, можемо визначити варіативність мови як її здатність у процесі еволюції створювати конкуруючі засоби вираження на всіх рівнях мовної структури: фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному, стилістичному – під дією внутрішніх і зовнішніх законів розвитку мови.

В статье рассмотрена проблема определения явления вариативности в современном языковедении. Проводится анализ британских и американских исследований преимущественно конца XX – начала XXI ст. Сделана попытка представить разные взгляды на проблему вариативности. В работе рассматривается лингвистическая переменная как составляющая в описании языковой вариативности. Проведён анализ вариативности как конкуренции средств выражения. Автор сосредотачивается также на социолингвистических факторах языковой вариативности.

Ключевые слова: языковая вариативность, лингвистическая переменная, вариант, дублет, социолингвистическая вариативность.

The work deals with the problem of defining and observing the phenomenon of variation in the modern linguistics. It is based on foreign (British and American) English studies mostly of the past two decades. Prior to the present contribution we tried to find new views and perspectives of this question. The article envisages the linguistic variable as a construct in the description of language variation. The analysis of variation as a competition between different means of expression is carried out. The author also focuses on the sociolinguistic factors in language variation.

Key words: language variation, linguistic variable, variant, doublet, sociolinguistic variation.

Література:

1. *Adger D.* Syntactic Theory and Linguistic Variation. Lecture. Queen Mary, University of London / D. Adger. – 2003.
2. *Barber Ch.* Linguistic Change in Present-Day English / Ch. Barber // Alabama Linguistic ad Phonological Series (University of Alabama). – Edinburgh ; L. : Oliver and Boyd Ltd., 1964.
3. *Kroch A.* Morphosyntactic Variation / A. Kroch // Papers from the 30th Regional Meeting of the Chicago Linguistics Society: Parasession on Variation and Linguistic Theory / K. Beals et al., eds. – 1994.
4. *Milroy J.* Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English. – Oxford, UK ; Cambridge, USA : Blackwell, 1992.
5. *Rayevska N.* Modern English Grammar / N. Rayevska. – Kiev : Vyšča šk., 1976.
6. *Romaine S.* Variation in language and gender / S. Romaine // The Handbook of Language and Gender / Holmes, Janet and Meyerhoff, Miriam (eds.). – Oxford : Blackwell, 2003. – Ch. 4.
7. *Sankoff D.* On the uses of variable rules / D. Sankoff and W. Labov // Language in Society. – Cambridge University Press, 1979. – Vol. 8, No 2.
8. *Szymanek B.* The Latest Trends in English Word-Formation / B. Szymanek // Handbook of Word-Formation / ed. by Pavol Štekauer and Rochelle Lieber. – Springer, 2005.
9. *Wolfram W.* Variation and Language, an Overview / W. Wolfram // Encyclopedia of Language and Linguistics. – 2nd Edition. – 1993.
10. *Yang Ch.* Three factors in language variation / Ch. Yang // Lingua. – 2010. – 120.

УДК 81'1:2(477)"312/313"

РЕЛІГІЙНА ЛІНГВІСТИКА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Спасенко Поліна Володимирівна,
викл.
Академія праці і соціальних відносин ФПУ

У статті проаналізовано сучасний стан релігійної лінгвістики в Україні. Авторка узагальнила актуальний науковий доробок з тематики "Мова і релігія", розглянула методологічні проблеми релігійної лінгвістики, а саме співвідношення принципів антропо- та теоцентризму, поняттєво-термінологічне відображення диференційованості релігійної мови.

Ключові слова: релігійна лінгвістика, теоцентризм, релігійна мовна особистість, культова мова, релігіолект.

Релігійна лінгвістика переживає наразі період інституалізації. Розпочато інтенсивну термінологічну роботу, обговорюються методики досліджень, виявляються нові предметні сфери, залучаються нові масиви матеріалу. Українська релігійна лінгвістика не є винятком. Пострадянський релігійний ренесанс, усвідомлення нагальних потреб міжрелігійної комунікації, переосмислення української історії вимагають інтенсифікації всієї сукупності релігієзнавчих досліджень, до яких релігієлінгвістика має вести свій доробок. Необхідність узагальнити здобутки, отримані на цьому етапі, та спрогнозувати тенденції розвитку релігійної лінгвістики в Україні обумовлює **актуальність** обраної нами теми.

Тож ми маємо на **меті** проаналізувати сучасний стан досліджень у сфері релігійної лінгвістики в Україні. Цього можливо досягти через реалізацію таких дослідницьких **завдань**: здійснення огляду наукових студій з тематики "Мова та релігія" (з 2000 р.), виокремлення власне релігіє-лінгвістичного сегменту та виявлення в ньому наявних дослідницьких підходів; розгляд дискусійних питань, що мають методологічне значення для розвитку релігійної лінгвістики; окреслити перспективи цього лінгвістичного напряму в Україні.

Об'єктом дослідження, таким чином, є масив сучасних наукових доробків відповідного тематичного спрямування, представлених у кандидатських, докторських дисертаціях з філологічних спеціальностей, монографіях і публікаціях у науковій періодиці.

Предметом дослідження є особливості дисциплінарного поділу та методологічні аспекти сучасних досліджень у сфері релігійної лінгвістики.

Наукова новизна дослідження полягає у поєднанні прийому систематизації щодо наявних у сучасному науковому дискурсі здобутків з аналізом актуальних методологічних проблем релігійної лінгвістики, виявлення та вирішення яких вважаємо факторами її подальшого розвитку.

Для з'ясування дисциплінарного, тематичного та методологічного діапазону наукових робіт з цікавої для нас тематики проаналізуємо захищені в Україні докторські та кандидатські дисертації (з 2000 р.) за даними каталогу ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Загальний огляд виявляє, що релігійна мова та її функціонування у різних сферах релігійного та світського життя є спільним об'єктом дослідження філо-

логів та релігієзнавців. І це закономірно. На нашу думку, аналіз релігійної мови вимагає саме комплексного підходу, адже потребує ґрунтовної релігієзнавчої підготовки, знання специфіки віровчення тієї чи іншої релігії, суті релігійних догматів, понятійно-категоріального апарату, необхідного для дослідження релігійної мови, тощо.

Дисертації з лінгвістичних спеціальностей можна розподілити на кілька груп. По-перше, це жанрово-стилістичний підхід, відповідно до якого релігійну мову розглядають як функціональний стиль української мови; по-друге, це лінгвокультурологічні дослідження з використанням концептуального аналізу. По-третє, комунікативний підхід з опорою на теорію мовленнєвих актів. Четверта група – це лексикографічні дослідження з акцентами на лексиці, семантиці, фразеології та етимології релігійної мови.

На *жанрах* релігійної мови зосередили свою увагу львівська дослідниця Т. М. Хоменко і київські дослідники С. О. Кот та О. В. Малікова. Т. М. Хоменко вивчала жанр проповіді в сучасній українській публіцистиці. С. А. Кот займався дискурсивним аналізом проповіді як морально-духовного жанру, а О. В. Малікова розглядала епістолярій як жанр і різновид християнського теологічного дискурсу.

Дослідження, здійснені у галузі *лінгвокультурології*, представлені кандидатськими дисертаціями Е. В. Михайлової (лінгвокультурологічні особливості англомовних версій Біблії), А. В. Поліної (мовна об'єктивація концепту БОГ в англійському дискурсі XIV–XX ст.), Е. М. Набоки (євангельські біблеїзми в англійській мові та мовленні), О. О. Жихаревої (лінгвокультурологічні особливості ознакових слів у Євангелії) та докторською дисертацією П. В. Мацьківа (концептосфера БОГ в українській мовній картині світу: біблійний, фольклорний, словниково-діахронний дискурси).

Комунікативний підхід представлений у дисертації Е.В. Рудік, (фоностилістичне дослідження англомовної проповіді).

Значна кількість наукових праць зосереджена у сфері *лексикології*. І. Г. Павлова вивчала слово як семантико-функціональну одиницю в структурі української проповіді, Н. В. Піддубна розглядала формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові. Н. В. Пуряєва зосередила свій науковий інтерес на українській церковно-обрядовій термінології, ця дослідниця також є упорядником "Словника церковно-обрядової термінології" (Львів, 2001). Два наукових дослідження порушують питання релігійної *ономастики*, зокрема у дисертації Г. В. Тимошик досліджено біблієантропоніми у новочасних українських перекладах Святого Письма, а Н. В. Павлюк розглядала роль власних назв міфологічного і біблійного походження у поетогенезі. Т. В. Мороз вивчала лексичні особливості перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови.

Виділимо також праці, що стосуються сакральних текстів окультного характеру. Вони також виконані переважно у лексикологічному ключі. Серед них дисертаційне дослідження порівнянь у російських замовляннях, авторства І. М. Ковальчук; наукове дослідження О. Д. Павлова, де замовляння розглянуто як вербальну магію; дисертація О. А. Остроушко, в якій визначено семантико-синтаксичну структуру текстів українських замовлянь; праця Н. І. Тяпкіної, де з'ясовано питання демонологічної лексики української мови; наукове дослідження О. Є. Хомік вивчає семантику і структуру українського вербального оберегу.

Крім того, важливого значення для розвитку релігійної лінгвістики мають і деякі літературознавчі праці. А. А. Ковтун на матеріалі художньої прози XX ст. дослідила інноваційні процеси в українській церковно-релігійній лексиці. Н. А. Кірносова висвітлила особливості жанрово-тематичної парадигми паломницької прози у китайській та європейській літературах XVI–XVIII ст. Н. М. Алексеєнко вивчала біблійну герменевтику в українській бароковій прозі, Л. М. Гром'як займалася розглядом особливостей християнської поезії в Західній Україні 20–40-х років XIX ст. І. С. Грималь овський у своїй праці приділив увагу мові української духовної поезії XVIII – початку XIX ст. З. Б. Лановик порушила питання релігійної герменевтики, її становлення та методології.

Звісно, дисертаційні дослідження завжди є хорошим індикатором розвитку наукової галузі. Але огляд сучасного стану релігійної лінгвістики в Україні буде не повним, якщо не врахувати постійного збільшення публікацій у наукових часописах. Тут також наявні статті з лінгвокультурології (І. Давиденко, Т. Івасишин, Т. Шиляєва), лексикографії (Є. Жерновей, В. Ігнатишин, І. Лобачова, С. Пономаренко, В. Шаркань), комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич) та ін.

Окремо виділимо роботи Олександра Мирончука, який опрацьовує церковно-богослужбову лексику у руслі стилістики. Він є упорядником "Короткого російсько-українського словника церковно-релігійної лексики" (Київ, 2011), регулярно публікує в наукових часописах консультативні матеріали з релігійного слововжитку.

Не можна переоцінити вклад у становлення релігійної лінгвістики кримського дослідника Олександра Гадомського. Його численні наукові розробки мають систематизуючий характер і узагальнюють результати науковців кількох країн, передусім Росії та Польщі. О. Гадомський – найбільш цитований вітчизняний дослідник за межами України, практично усі його публікації доступні у мережі Інтернет. Він є активним популяризатором польського терміну "теолінгвістика".

Здійснений аналіз дисертаційних робіт та журнальних публікацій дав можливість визначити, у яких саме галузях найбільш активно досліджуються релігієзнавчі проблеми. До таких галузей належать: *лінгвокультурологія* (головним чином вивчення різноманітних концептосфер), *лексикологія* (перш за все питання термінології та ономастики), а також *жанровий підхід* (тут дослідження зосереджені на молитві, проповіді та епістолярному жанрі, тоді як інші дослідження залишаються поза увагою науковців).

Відзначимо, що наразі в українській лінгвістиці у царині досліджень релігійної мови існує чимало білих плям. Мало задіяні комунікативний та семіотичний підходи, поза увагою здебільшого залишаються фонетика та граматика релігійної мови. Практично незадіяним є соціолінгвістичний підхід.

На часі перейти до розгляду методологічних питань, виявлення та вирішення яких вважаємо факторами подальшого розвитку релігійної лінгвістики.

Перше питання природно постає, коли ми реєструємо достатньо високу інтенсивність лінгвокультурологічних досліджень щодо релігійних концептів. Отже, чи є релігієлінгвістика підрозділом лінгвокультурології? Як ми виявимо далі – це питання про межі використання у релігійній лінгвістиці принципу антропоцентризму.

Недостатність принципу антропоцентризму для релігіє-лінгвістики можна проілюструвати на дослідженні молитви як мовленнєвого феномену, здійсненого російською лінгвісткою Ольгою Прохватіловою. Вона, визначаючи молитву за типом комунікації, аналізує типологію комунікації, створену у семіотиці радянського періоду. Курйоз у тому, що, відповідно до цієї типології, молитву відносять до типу автокомунікації, адресатом якої є сам мовець (тобто відправник та одержувач в одній особі), а каналом повідомлення – самореферентне відношення Я–Я. Уподібнення молитви до внутрішньої мови ситуацію не рятує, а ще більш заплутує: молитві приписуються не релевантні їй ознаки. О. Прохватілова підкреслює некоректність такого підходу [див. Прохватилова 1999, 81–116]. Натомість дослідниця пропонує доповнити наявну типологію компонентом "гіперкомунікація" та подає описання властивих їй мовних засобів вираження. Фактично це означає, що антропоцентричний принцип, на якому було побудовано традиційну типологію, доповнюється теоцентричним.

Дилема "антропоцентризм-теоцентризм" змушує лінгвіста вийти за межі лінгвістики до релігієзнавчого, філософського та теологічного контекстів і визначитися щодо проблеми предмету релігійного стосунку та його визначальних ознак. Як пише знаний польський філософ релігії Зоф'я Здимбіцька, "…найскладнішим і найважливішим є предмет релігійного стосунку. Проблема полягає не лише у тому, яким є божество чи Бог, до якого людина звертається у релігійному акті, але, передовсім, у тому, чи божество, Бог існує реально, поза людською свідомістю і незалежно від неї. Ця проблема, особливо від часу Людвіга Фоєрбаха і класиків марксизму, які слідом за Фоєрбахом вважали, що людина творить Бога, набула гостроти, а її розв'язок має принципове значення для встановлення характеру релігії та її функцій у людському житті" [Здибіцька 2007, 46].

Отже, у виборі "антропоцентризм або теоцентризм" йдеться про певні пресупозиції дослідника: він розуміє релігійну сферу винятково як сферу ідеології, психотехніки або соціальної регуляції чи розглядає її в метафізичному та екзистенційному вимірах – як спосіб людського існування, скерований до Абсолюту, у різних релігіях трактованого по-різному. Якщо він приймає другу перспективу (а саме вона уможливлює запровадження принципу теоцентризму), то релігійна мова, релігійна комунікація отримують особливу референцію – sacrum, божество, Бог. Відтак, стає зрозумілим, що тип мовленнєвої комунікації у релігійній сфері обумовлений тим істотним аспектом релігійного стосунку, який З. Здибицька називає "міжсуб'єктністю (міжособовістю)": "Це стосунок "я–Ти"; він виникає між особами-суб'єктами, які визначають свої свідомі та вільні дії. Цей стосунок має респонсорний характер: він є зустріччю, обміном, взаємовідданям…" [там само, 51]. Це референтне відношення зберігається і тоді, коли йдеться не лише про вербальні вирази у контексті релігійних дій (молитвах, обрядах, жертвоприношеннях), тобто у сфері власне сакральній, але й у міжлюдських відносинах [Войтак 1998, Бугаєва 2008].

Послідовне впровадження до релігійної лінгвістики принципу теоцентризму, очевидно, вимагає оновленого розуміння мовної особистості не лише як лінгвокультурного, але й як лінгворелігійного суб'єкта. На перший погляд таке подвоєння поняття є надлишковим, адже воно і так припускає окремий мотиваційний рівень,

зокрема, ціннісно-цільові орієнтири. Але потрібно врахувати, що наразі це поняття заангажоване лінгвокультурологією з акцентом на вивченні етноспецифічних та інших культурно-обумовлених комунікативних ситуацій [див. Голубовська 2008]. Релігійна ж комунікація, хоч і має етноспецифічні складові, але до них не зводиться. За роз'ясненням тієї ж Зоф'ї Здимбіцької, "…релігія є ділянкою культури, але водночас вона перевищує культуру – якщо розуміти останню як діяльність, похідну від людини, – бо вносить у погляд на світ і людину надприродні, позалюдські елементи: вона виявляє такий контекст людського життя, який перевищує і світ природи, і світ людських спільнот" [Здибіцька 2007, 127].

Таким чином, до мотиваційного рівня поняття "мовна особистість" додається одна, але суттєва характеристика – теоцентрований світогляд, а до поняття "мовна картина світу" – теоцентричність. Тобто у релігійній лінгвістиці суб'єктом породження та сприйняття мовних повідомлень буде релігійна мовна особистість з релігійною картиною світу [Бугаєва 2008]. Без урахування цього будь-який дослідник ризикує залишитися без серйозних, змістовних результатів, які б відображали реальний стан досліджуваного об'єкта.

Між іншим, це означає, що межі лінгвокультурології є затісними для релігійної лінгвістки, їй належить емансипуватися, аби всерйоз зосередитися на своїй об'єктній сфері.

Другим, не менш важливим, є питання про тип і структуру об'єктів, що вивчається релігійною лінгвістикою. По суті, це питання про статус та диференціацію релігійної мови. "Релігійна мова", "релігійна комунікація", "релігійний дискурс" – це узагальнюючі поняття високого рівня абстракції. У конкретних релігіє-лінгвістичних дослідженнях вони, на нашу думку, не можуть бути застосовані без проміжної деталізуючої термінології. Адже таких феноменів як "релігійна мова взагалі", "релігійний дискурс взагалі" просто не існує. Тільки завдяки розгалуженій термінологічній системі можна на теоретичному рівні продемонструвати диференційованість релігійної мови, сегментацію релігійного дискурсу, складну конфігурацію внутрішньо-релігійної, а тим більше, міжрелігійної комунікації. Запровадження термінів "етнічний релігійний стиль", "конфесійний стиль", "православний релігійний стиль" тощо фактично і є спробами на поняттєво-термінологічному рівні відобразити різноманітність лінгворелігійних феноменів і якомога точніше виокремити об'єкти досліджень (D. Beńkowska, О. Чавела, Л. Шевченко). Але, через неможливість для релігійної лінгвістики обмежитися лише стилістичним підходом, ці термінологічні новації, на наш погляд, не є достатніми.

Більший евристичний потенціал має, очевидно, типологія релігійної мови, подана І. Мечковською [Мечковская 1998]. Ця типологія представляє діахронічне співвідношення різних типів релігійної мови. Зокрема, виділяються профетичні (апостольські) мови та надетнічні конфесійні мови. Історично першими були профетичні (апостольські) мови, тобто ті, якими вперше було викладене, а потім канонізоване те чи інше віровчення. Надетнічні конфесійні мови – це мови світових релігій, які склались у середньовіччі, при чому деякі профетичні мови стали надетнічними конфесійними (зокрема, грека, латина, церковнослов'янська). Набуття тією чи ін-

шою профетичною мовою надетнічного характеру безпосередньо залежало від розповсюдженості серед різних етносів відповідних священних текстів.

На наш погляд, типологію, запропоновану І. Мечковською, необхідно доповнити поняттям "культова (богослужбова) мова". Ця поняттєво-термінологічна одиниця є широко вживаною у християнській релігійній практиці і, відповідно, у релігієзнавстві. У Мечковської ж воно поняттєво не відокремлюється. Культова мова – це мова, на якій провадиться богослужіння, інші релігійні дії. Внаслідок цього трансформується поняття надетнічної конфесійної мови не тільки як мови релігійних текстів, а й як мови культово-обрядової практики.

Для створення типології релігійних мов методологічно значущим є узагальнення І. Мечковської, що стосується констеляції етнічно-національних та релігійних факторів у сучасних соціумах: географічні межі віросповідань у цілому відповідають історично успадкованій географії релігій і не збігаються з територіями розповсюдження мов, етносів та держав. Стосовно християнських конфесій це виглядає так: конфесії не є мононаціональними церквами, а етноси не є єдиними за конфесійною ознакою [там само, 39]. Таким чином, ситуація функціональної двомовності, що склалася у середньовіччі (співіснування, протиставлення та взаємодія культової та народної, а пізніше національної літературної мови) суттєво трансформувалася: за сучасних умов культовими є не тільки надетнічні конфесійні мови, які первинно стали такими внаслідок своєї профетичної функції, але й національні мови, що не є профетичними у згаданому сенсі.

Саме таку ситуацію маємо в Україні. Християнство представлене всіма конфесіями, одна з яких (православ'я) має три організаційні центри, друга (католицизм) використовує дві богослужбові традиції – візантійську та латинську, а третя (протестантизм) має безліч деномінацій з різноманітними культовими та догматичними відмінностями. Українська є культовою (богослужбовою) мовою православної церкви (УПЦ КП), автокефальної православної церкви (УАПЦ), греко-католицької церкви (УГКЦ) та римо-католицької церкви (РКЦ в Україні). Тому, з огляду на складну структуру взаємин між національними мовами та їх певними конфесійними варіантами, проблема коректного виокремлення об'єкта релігіє-лінгвістичного дослідження завжди буде актуальною.

Але функціонування релігійної мови виходить за межі догматичних текстів та культу і розповсюджується на всі мовленнєві практики конфесійної спільноти (конфесіону). Тому такою важливою є пропозиція І. Бугаєвої розвивати релігійну лінгвістику як соціолінгвістику з використанням комунікативного та дискурсивного підходів. На думку дослідниці, це потребує подальшого розвитку і удосконалення дослідницького інструментарію. Зокрема, вона пропонує використати тріаду "діалект-соціолект-соціальний варіант". Дослідниця зазначає, що використання таких термінів стосовно релігійної комунікації потребує відповідного опрацювання, оскільки є досить проблематичним із декількох причин. Зокрема, термін "соціолект" означає мовлення обмеженої групи суспільства, що виокремлюється за одним або декількома соціальними, біологічними чи психологічними ознаками. Для використання у сфері релігійної лінгвістики дослідниця пропонує перенести наголос з про-

фесійно-соціальної чи то психічної подібності у групі на ціннісні орієнтири та світоглядну єдність групи і запроваджує термін "релігійний соціолект" (релігіолект). Під цим вона розуміє "…усталену, соціально марковану підсистему національної мови, яка обслуговує мовленнєві потреби групи віруючих людей і відображає теоцентричну картину світу, а також доктринальні чи богослужбові особливості, характерні для певної конфесії чи деномінації" [Бугаєва 2008]. У власних дослідженнях вона використовує термін "православний соціолект" як релігіолект православних російськомовних віруючих [Бугаева 2006]. Таким чином, це поняття дає можливість точно окреслити конфесійну специфічність мовлення конкретного конфесіону.

На наш погляд, культова мова певної релігії як система теонем (термін В. М. Живова) складає ядро кожного релігійного соціолекту (релігіолекту). Ця система вкорінена у лексемах профетичних мов і розвивається протягом усього періоду існування кожної релігії. Теонема є одиницею культової мови, тоді як релігіолектизм – одиницею релігійного соціолекту. На думку Ксенії Кончаревич, теонема може бути використана як tertium comparationis переважно у типологічних дослідженнях, а релігіолектизм – як tertium comparationis у зіставних дослідженнях [Кончаревич 2012].

Отже, у межах української мови функціонують кілька християнських релігіолектів, які на ґрунті спільних системоутворюючих ознак відрізняються один від одного синтаксично, семантично, фразеологічно тощо.

Надзвичайно складною для дослідника є лінгвістична ситуація римо-католицької церкви в Україні, яка використовує кілька богослужбових мов: польську, українську, російську, угорську, німецьку, латину. Так, у межах римо-католицької конфесійної спільноти функціонує кілька релігіолектів, що належать різним національним мовам. Вони перетинаються в одному конфесійному дискурсі і не можуть не чинити відповідного взаємовпливу. У православних церквах, де богослужбовою мовою є українська (УПЦ КП), співіснує принаймні два релігіолекти: православний український та православний російський. У православних церквах, де богослужбовою мовою є церковнослов'янська (УПЦ МП), релігіолектів, очевидно, стільки, скільки є національних мовних спільнот з відповідною конфесійною приналежністю. Щодо конфесійно-мовної диференціації у протестантських спільнотах, то, на наш погляд, потрібно здійснити чимало лінгвістичних та релігієзнавчих досліджень, щоб визначити, чи можна вести мову про аналоги одного й того ж релігіолекту, або існують різні релігіолекти у різних деномінацій.

Висновки. Релігійна лінгвістика в Україні, безсумнівно, має своє майбутнє. Частково дослідження релігійної мови будуть і надалі розвиватися у лоні лінгвокультурології, частково – вийдуть з-під її опіки і сформують самостійну галузь. Назріла необхідність використовувати методи зіставного і типологічного мовознавства, соціолінгвістики, семіотики, а також увесь арсенал традиційних системно-структурних та квантитативних методів. Можна очікувати, що в найближче десятиліття сформується кілька наукових шкіл зі своїми особливими напрямами та пріоритетами. Їх дослідницькі зусилля можуть сприяти збагаченню і розвитку релігійної мови, а також міжрелігійному діалогу.

В статье проанализировано современное состояние религиозной лингвистики в Украине. Автор обобщила содержание научных работ по тематике "Язык и религия", рассмотрела методологические проблемы религиозной лингвистики, а именно соотношение принципов антропо- и теоцентризма, понятийно-терминологическое отображение дифференцированности религиозного языка.

Ключевые слова: религиозная лингвистика, теоцентризм, религиозная языковая личность, культовый язык, религиолект.

In the frames of the present article modern conditions of religious linguistics in Ukraine are analysed. Author summarized actual scientific contributions on the subject of language and religion, considered the methodological issues of religious linguistics, especially the correlation of Anthropocentrism and Theocentrism principles, the conceptual and terminological display of differentiation of religious language.

Key words: religious linguistics, Theocentrism, religious language personality, language of cult, religiouslect.

Література:

1. *Бабич Н.* Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки : зб. науково-дидактичних праць / Н. Бабич. – Чернівці, 2009 – 312 с..
2. *Богачевська І. В.* Філософсько-релігієзнавчий аналіз християнської наративної традиції : дис. … д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 / Ірина Вікторівна Богачевська ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 449 арк.
3. *Бугаева И. В.* О лингвистическом статусе языка православных верующих / И. В. Бугаева // Вестн. Волгоградского гос. ун-та. Сер. 2. Языкознание. – 2008. – № 2(8). – С. 12–17.
4. *Бугаева И. В.* Православный социолект: проблемы описания / И. В. Бугаева // Вестн. СибГАУ. – Красноярск : СибГАУ, 2006. – Вып. 6 (13).– С. 258–262.
5. *Бугаева И. В.* Религиозная картина мира и религиозная языковая личность: некоторые аспекты описания / И. В. Бугаева // Язык – сознание – культура – социум : сб. докладов межд. научн. конф. памяти проф. И. Н. Горелова. – Саратов : Изд. центр "Наука", 2008. – С. 132–137.
6. *Войтак М.* Проявление стандартизации в высказываниях религиозного стиля (на материале литургической молитвы) / М. Войтак // Текст: стереотип и творчество. – Пермь, 1998. – 275 с.
7. *Голубовська І. О.* Мовна особистість як лінгвокультурний феномен / І. О. Голубовська // Studia Linguistica. – 2008. – Вип. 1. – С. 25–33.
8. *Горбаченко Т. Г.* Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: філософсько-релігієзнавчий аспект : автореф. дис. … д-ра філос. наук : спец. 09.00.11 / Горбаченко Т. Г. ; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2002. – 35 с.
9. *Здимбіцька З.* Чим є і навіщо існує релігія. Релігія і культура. Релігія в сучасному світі : Матеріяли до курсу релігієзнавства / Зоф'я Ю. Здимбіцька ; за ред. Генріка Зімоня ; з пол. перекл. Г. Теодорович. – Л. : Свічадо, 2007. – 504 с.
10. *Кончаревич К.* К теоретико-методологическому обснованию сопоставительной теолингвистики (на материале русского и сербского языков) / К. Кончаревич // Достижения и перспективы сопоставительного изучения русского и других языков: доклады. – Белград, 2012. – С. 14–22.
11. *Прохватилова О.А* . Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи / О. А. Прохватилова. – Волгоград : Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 1999. – 364 с.

УДК 81-112

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІДЕЙ У ДАВНЬОМУ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОМУ ІРАНІ В ПОРІВНЯННІ З ЄВРОПЕЙСЬКОЮ МОВОЗНАВЧОЮ ТРАДИЦІЄЮ АНТИЧНОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДОБИ

Шевченко Юрій Олексійович,
здобувач
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу особливостей розвитку лінгвістичної думки Ірану та Європи стародавньої і середньовічної доби. Обидві лінгвістичні традиції мають як схожі історичні умови формування, так і відмінні, притаманні лише їм. У нашій статті, головним чином, буде акцентуватись увага саме на розбіжностях, що мали місце в процесі розвитку іранської та європейської лінгвістики за часів античності й середньовіччя.

Ключові слова: лінгвістичні традиції, лексикографія, консонантизм, абетка, шрифт.

Постановка проблеми й завдань дослідження. У запропонованій статті ми визначимо ключові розбіжності між лінгвістичними традиціями Ірану і Європи стародавніх часів, а також доби середньовіччя. У процесі дослідження ми розглянемо історичні передумови, які значною мірою вплинули на появу іранської і європейської лінгвістики тих часів. Завданням нашого дослідження є зіставний аналіз особливостей розвитку лінгвістики Ірану і Європи доби античності й середньовіччя.

Аналіз останніх публікацій і актуальність дослідження. Слід наголосити, що історія лінгвістики Ірану та Європи вже вивчалася мовознавцями в багатьох країнах світу, зокрема Україні, Росії, країнах Західної Європи й Ірану, а саме: Ф. М. Березіним, І. І. Коваликом та С. П. Самійленком, Едвін Лі Джонсоном, Бадр-аз-Заман Гарібом і багатьма іншими. Однак, саме іранська лінгвістика ще залишається маловивченим аспектом загального мовознавства, порівняно з історією європейської лінгвістичної традиції.

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення особливих чинників зародження лінгвістичних традицій стародавнього й середньовічного Ірану в зіставленні з європейською мовознавчою традицією цієї доби, а також передумов, що заклали підґрунтя для становлення й розвитку мовознавства Ірану і які властиві саме лінгвістичним ученням цієї держави.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є наукові лінгвоісторіографічні підручники й посібники з історії східної та європейської лінгвістики, серед них: Ф. М. Березіна, Я. В. Лоя, І. І. Ковалика та С. П. Самійленка, В. М. Алпатова, Т. А. Амірової, І. П. Сусова, Л. Г. Герценберга.

Предмет дослідження становлять перські і європейські лінгвістичні традиції античної й середньовічної доби, які сформувалися в особливих історичних умовах і властиві лише цим лінгвістичним вченням.

Основний матеріал і наукові результати дослідження. Варто зауважити, що порівняно з європейською лінгвістикою східне мовознавство є недостатньо вивченим, особливо з огляду зіставлення лінгвістичних традицій країн Сходу та Заходу, зокрема Ірану.

Становлення першої лінгвістичної традиції в стародавній Персії перш за все пов'язане зі створенням найстарішої письмової пам'ятки стародавніх іранців – Авести, яка була написана в II або I столітті до н. е.

З появою зороастризму в другій половині I століття до н. е. перед мовою постало більш практичне завдання – проведення релігійного культу зороастризму в державі Сасанідів, що обумовило створення спеціального шрифту для точної передачі священних текстів Авести, а також лексикографічних посібників педагогічної спрямованості.

Створений шрифт був удосконаленою формою арамейського письма, яке згодом стали називати "авестійським" письмом. При цьому примітним є той факт, що цей – авестійський – шрифт, як показують новітні дослідження, був результатом одноразового індивідуального творіння [Hoffmann 1971, 64][1].

Як відомо, лінгвістичні традиції європейських країн зародились у стародавній Греції на острові Крит наприкінці III тисячоліття до н. е.

На відміну від стародавньої іранської лінгвістичної традиції, що виникла внаслідок релігійних чинників, лінгвістична думка античної Греції з'явилася на основі економічного підґрунтя, яке сприяло розвитку писемності на острові Крит, де виник піктографічний шрифт, згодом – ієрогліфічне критське письмо, що було подібне до єгипетського.

Хоча, порівняно з європейською лінгвістикою часів античності, лінгвістичні вчення перського народу стародавньої доби розвивались у релігійному річищі, згодом отримав свій розвиток лексикографічний напрямок, що став головним чинником розвитку лінгвістичної думки Ірану.

Так, авестійське письмо виконувало функцію не лише відтворення та фіксації релігійних текстів Авести, а й також використовувалось у написанні словників на авестійсько-середньоперській мові та для записів середньоперських слів, що мали назву "пазенд". До нас дійшли відомості про авестійсько-середньоперські, арамейсько-середньоперські, согдійсько-середньоперські словники, створені за часи правління династії Сасанідів, проте, точна кількість словників та їх автори невідомі. Однією з найцікавіших пам'яток середньоперської лексикографії є "Frahangi oīmēvak". Назва словника являє собою не що інше, як початок тексту: для авестійського слова "oīm" ("один") наводиться середньоперскій еквівалент "ēvak" з тим же значенням. Він складається з глав, які містять лексику з авестійської, пехлевійської, арамейської мов та пазенду, яка означає жінок, частини тіла, сполучники та інше. Цей словник видавався тричі і відомий за шістьма рукописами [Rossi 1975, 76][2].

У VII ст., внаслідок вторгнення арабів, середньоперська стала мертвою мовою і використовувалася виключно для проведення релігійного культу зороастризму, а пазенд був засобом читання середньоперських текстів, але недосконалим, оскільки середньоперська графіка була консонантною, а більшість приголосних позначались однаково.

---

[1] К. Гофман – німецький лінгвіст, який досліджував авестійський шрифт, фонологічні та граматичні особливості древніх тестів Авести [Hoffmann 1971, 64].

[2] А. Росі, італійський лінгвіст, який вивчав середньоперські лексикографічні пам'ятки, їхню структуру та лексичний склад [Rossi 1975, 76].

У той же час антична лінгвістична думка, що зародилася в лоні філософії, обумовила розвиток поетики, риторики, збудила інтерес і до мови, внаслідок чого виникла етимологія. Перші спроби осмислення значення слів, переважно власних імен спостерігається у Гомера та Гесіода, які зіставляли їх з іншими словами близькими за звучанням. Зі слів Й. М. Тронського, тлумачення імені – етимологія – перший прояв рефлексії над мовою в історії грецької думки [Античные теории языка и стиля 1936, 9][3].

Досліджуючи історію європейських та іранських лінгвістичних традицій стародавньої доби, деякі лінгвісти розподіляють процес їх розвитку на етапи; наприклад, німецький дослідник Г. Юнкер виділяє три етапи. Перший етап відноситься до найдавнішої доби, коли вивчалось арамейське письмо для подальшого читання середньоперських слів. Г. Юнкер запропонував називати ці арамейські написання гетерограмами, їх вимову – етеограмами [Junker 1955][4].

Другий етап розвитку іранської лінгвістики є добою постарабської навали, у цей період уцілілі зороастрійці, що залишились у Ірані, втрачають свою мову й переходять на дарі, решта переселилася до Індії і засвоїла мову гуджараті. Занепад середньоперської мови ускладнив читання та розуміння середньоперських слів для іранських переселенців у Індії, що призвело до появи письмової форми їх читання. З огляду на це, кожна словникова стаття вже складалася з трьох частин: арамейської гетерограми, пехлевійської етеограми і пазендської транскрипції.

Формування лінгвістики стародавнього Ірану відбувалося на основі інших мов і не виходило за межі лексикографії.

Натомість лінгвістичні вчення стародавньої Греції спиралися лише на грецьку мову. Порівняно з іншими країнами, грецька цивілізація була позбавлена впливу чужоземних культур, потреб у іншомовному перекладі не виникало, лише певна кількість людей володіла іншими мовами в силу тих чи інших обставин. Антична лінгвістична доба Греції відрізняється розрізненим спостереженням за мовою. Геракліт висловлював віру в істинність мови, Парменід вважав людську мову помилковою з самого початку, а софіст Горгій наголошував на тому, що існує суттєва розбіжність між словами та предметами, Антисфен, учень Сократа, вбачав у дослідженні слів основу навчання.

У процесі цих суперечок створювалися початкові лінгвістичні спостереження. Особливий внесок у розвиток філософії мови та її теорію зробив Платон, якому належить відомий діалог "Кратил". Платонівський "Кратил" відображає лінгвістичні думки того часу, які вже привертали увагу багатьох вчених – П. Житецького, Б. Ольховикова, Ю. Рождественського та інших. Після втрати незалежності античною Грецією, розвиток європейської лінгвістики відбувався під впливом стародавнього Риму.

---

[3] Й. Тронський, відомий своїми працями з досліджень історії античної лінгвістичної традиції, займався проблемою античної мови та стилю [Тронский 1936, 9].

[4] Г. Юнкер, досліджуючи арамейські написання, уперше ввів поняття "гетерограма" та "етеограма" [Junker 1955].

Латинська писемність виникає в VII ст. до н. е. Власна латинська абетка з'являється в II–III столітті до н. е. У цей же час виникає рукописний шрифт і граматика, як окрема наука.

Граматика як наука виникає в Римі у зв'язку з назрілою необхідністю в критичних виданнях та коментуваннях безлічі текстів художнього, юридичного, історичного, релігійного характеру [Сусов 1999, 35][5].

А на початку II та I століття до н. е. граматика посіла перше місце за рівнем свого розвитку. Видатними граматистами того часу були Елій Стілон, Аврелій Опіл, Стаберій Ерот та інші. Особливе місце у римському мовознавстві посідає Марк Теренцій Варон (116–27 р. до н. е.). Саме йому належать численні праці, серед яких трактат "Про латинську мову", де він наголошує на триступеневій будові мови і необхідності її послідовного опису в трьох науках – етимології, морфології та синтаксисі. У другій половині I ст. до н. е. у мовознавстві виокремлюється архаїстичний напрямок, а у II ст. н. е. з'являються праці з римського мовознавства. У III ст. укладаються численні словники-довідники. Із розпадом Римської імперії наприкінці IV ст. центром європейських лінгвістичних традицій став Константинополь. Саме в цьому місті у VI столітті з'явилася найавторитетніша лінгвістична праця тих часів "Institutio de arte grammaticae" Прісціана, що складається з 18 книг. У цій книзі автор відображає лінгвістичні погляди римських вчених, зокрема Флавія Капра та Аполонія Дискола. Прісціан детально описує такі частини мови, як ім'я, дієслово, дієприкметник, сполучник, прийменник, прислівник та окреслює проблеми синтаксису у формі морфологічних термінів. Ім'я та дієслово він відносить до головних членів у структурі речення.

Граматика Прісціана була своєрідним підсумком досліджень та пошуків античного мовознавства [Сусов 1999, 36][6]. Грецькі й римські вчення про мову являють собою поєднані й у той же час самостійні лінгвістичні традиції. Однак, із розколом християнської церкви й внаслідок економічних, політичних та інших чинників європейська лінгвістика розподілилася на західноєвропейську та східноєвропейську, спільна антична лінгвістична традиція стала основою для цих відмінних лінгвістичних систем.

Проте лінгвістична думка Ірану все ще зберігала лексикографічну спрямованість, але все ж таки набула певної специфіки. З наверненням іранців до ісламу, посиленням впливу арабської мови на перську виникла необхідність у створення арабсько-перських словників. Однією з перших лінгвістичних пам'яток доби перської мусульманської лексикографії є "Lisān ut-tanzil" ("Мова передачі"). Ця праця є своєрідним коментуванням перекладів Корану і містить специфічні лексикографічні прийоми: поступовий переклад словосполучення та його переклад парним синонімічним словосполученням, переклад арабського масдару синонімічною парою перського інфінітиву і перського віддієслівного імені, приведення перекладів масдару й пояснень особистої дієслівної форми.

[5] В своїй праці І. Сусов окреслює головні чинники появи латинської граматики як науки [Сусов 1999, 35].

[6] І. Сусов підкреслює визначну роль Прісціана у становленні європейської лінгвістики та його внесок у розвиток вчення про частини мови [Сусов 1999, 36].

За словами Л. Г. Герценберга, ці прийоми свідчать про значний розвиток лексикографічної техніки в порівнянні зі словниками середньоперської доби [Герценберг 1981, 106][7].

Яскравим представником філософії мови того часу був уродженець Маверранахру енциклопедист Аль-Фарабі, якого високо оцінили на Сході, де його називали "Другий вчитель" після Аристотеля або "Аристотель Сходу" [Бегматов 2012, 110][8]. Оскільки мовою науки того часу була саме арабська, лінгвістичні спостереження Ірану велися через призму саме цієї мови.

Особливістю поглядів Аль-Фарабі було використання лінгвістичних концепцій Аристотеля та глибоке тлумачення виділених категорій з точки зору їх змісту. Саме він застосував аристотелівську тріаду відносно арабської граматики, виділяючи ім'я, дієслово та частки.

Однак, у цю традиційну класифікацію він додає значення кожної частини мови. Ім'я Аль-Фарабі поділяє на абстрактне, конкретне, одиничне чи загальне, а частки, на відміну від грецької граматики, де вони розглядались як такі, що не мають значення, визнав як такі, що вказують на значення.

Крім цього, Аль-Фарабі розробляє двоступінчасту класифікацію часток, перший рівень якої базується на античній грецькій лінгвістичній концепції за якою їх розподілення відбувається на основі того, чи відносяться вони до імені, чи означають стан. Більшою детальністю відрізняється його класифікація прислівників, згідно з якою виділяється тринадцять розрядів: прислівники істинності, хибності, підтвердження, сумніву та інші.

Представлені Аль-Фарабі розряди прислівників певною мірою можуть вважатися рефлексією аристотелевських філософських категорій.

Іншим видатним діячем того часу був Аль-Газалі, саме йому, видатному вченому й просвітителю XI століття належить глибокий аналіз мовного знака, який схожий з постулатами семіотичної теорії [Gätje 1974, 151][9].

Аль-Газалі запропонував нову концепцію, яка з точки зору відношення мови до усього позамовного окреслює три "шари" дійсності: реальну, або об'єктивну, наукову, гносеологічну, мовну дійсність. Реальна дійсність містить три компоненти, предмети (a'yān), що існують в конкретній індивідуальній сутності і мають просторово-часову визначеність, властивості (sifāt), які мають предмети, відношення (idafat), що подібні властивостям і, разом з тим, схожим предметам за своєю конкретною індивідуальністю.

У цих компонентах Аль-Газалі визнає онтологічну первинність і істинність цих компонентів. У цій теорії Аль-Газалі виділяє також виключно мовні категорії, службові та граматичні одиниці.

---

[7] Л. Герценберг наголошує на тому, що словники перської мусульманьскої доби набули більш досконалої форми, ніж ті, що створювалися раніше [Герценберг 1981, 106].

[8] Аль-Фарабі – один з найвидатніших світових мислителів середньовіччя країн Близького Сходу [Бегматов 2012, 110].

[9] Аль-Газалі – видатний дослідник теорії логічної семасіології [Gätje 1974, 151].

Розвиток лінгвістичної думки середньовічного Ірану майже нічим не відрізнявся від попередніх століть: як і раніше, створювалися чисельні словники, у цей же час розвивалась і література новоперською мовою.

Словникова робота провадилась у декількох напрямках: укладалися тлумачні словники перської мови, двомовні словники, тлумачні словники для поезії та термінологічні словники. У цей період головним чинником розвитку лінгвістики стала література і поезія, поетичні форми письмової мови стали властиві не лише для художньої літератури, а й також для науки, дидактики, богослов'я. Вплив арабської й місцевих діалектів значно змінили лексичний склад новоперської мови, гіпертрофований розвиток отримала синонімія, яка має місце й у сучасній перській мові, де одна лексична одиниця може мати від одного до десяти і навіть більше синонімів. Серед європейських мов гіпертрофовану синонімію має румунська: як і перська, вона зазнала значного впливу французької, російської та інших мов.

Найстарішою лексикографічною пам'яткою, яка збереглася до наших днів, є "Lughāt-i furs" ("Словник перської мови") Асаді Тусі. Саме словник Асаді Тусі вважається працею, яка, по суті, заклала міцні основи лексикографічної роботи на матеріалах новоперської мови [История лингвистических учений 1981, 117][10]. Він ввів основні засади укладання тлумачного словника для перської мови: розподіл лексичного матеріалу на глави, абетковий принцип, за яким бралася за основу остання літера тлумаченого слова, ілюстрування документованими віршованими прикладами.

Одними з найвідоміших словників середніх віків були "Tāj äl-mäsādir"[11] ("Венець масдарів"), що містив перелік дієслівних інфінітивів та словник рідкісної лексики "Nävādir äl-lughāt" ("Словник рідкісних слів").

Лінгвістика середньовічної Європи продовжила своє становлення в християнських філософсько-богословських пошуках представників ранньої, середньої та пізньої патристики: Климента Александрійського, Григорія Богослова, Августина Блаженного та інших.

Вони розглядали мову як найважливіший атрибут людини, приділяючи велику увагу комунікативним, пізнавальним функціям, її зв'язку з мисленням, сутності мовного знака, походженню мови й різноманітності мов.

Науковці того часу у своїх лінгвістичних та інших пошуках обов'язково спиралися на непорушний авторитет Писання [Сусов 1999, 37][12]. Вчення про мову діячів патристики являли собою частину богослов'я, як компоненту цілісного бачення світу, їх особливою заслугою є закладення основ схоластичної логіки та граматики, що зіграли суттєву роль у формуванні середньовічної лінгвістичної думки.

У той же час розвиток лінгвістики Ірану все ще відбувався в межах лексикографії. У середині XIV ст. змінюється принцип укладання словників Асаді Тусі. Перські лек-

[10] Асаді Тусі відомий тим, що встановив основні засади укладення перських словників, закладені ним принципи діяли аж до XIV ст. [История лингвистических учений 1981, 117].

[11] "Tāj äl-mäsādir" – відома лексикографічна пам'ятка, що містить дієслівні інфінітиви арабського походження [Баевский 1968, 13].

[12] І. Сусов говорить про диктат середньовічної церкви у всіх галузях життя, включаючи науку тих часів [Сусов 1999, 37].

сикографи укладають словники, керуючись першою літерою тлумачених слів, глави словника розташовуються за розділами згідно абетки останніх літер. Першою лексикографічною пам'яткою, укладеною за новим принципом, був словник "Dästur äl-äfāzil" ("Довідник вчених"). Під час укладання словників почала застосовуватися класифікація власно перської лексики, визначались прості та складні слова, в окремі частини виносились інфінітиви та іноземні запозичення, зокрема арабські та тюркські.

Укладались додатки до словників, які містили фразеологічні та ідіоматичні вирази, середньовічні словники виконували роль довідників з орфографії та орфоепії. Словникові статті давали пояснення до правильного написання слова, точного читання та вимови.

Аж до початку XIV століття лексикографія залишалась єдиним засобом наукового осмислення перським народом своєї мови. Із XIV століття, знову таки з розвитком лексикографічної практики, до словників почали включати короткі граматичні коментарі, які були або на початку словника, або писались у формі вступного розділу. Першим словником нового зразка є "Sihäh äl-furs" ("Перські тлумачення"), укладений в Табрізі у 1327 р.

У подальшому, граматичний розділ стає більш об'ємним і починає охоплювати різні лінгвістичні питання з фонетики, словотворення та граматики.

Висновки. Підводячи підсумки цієї роботи, можна зробити наступні висновки: для іранської та європейської лінгвістики античної та середньовічної доби властиві різні чинники її генези, різняться напрямки і масштаби її розвитку. Формування лінгвістичної думки стародавнього та середньовічного Ірану, порівняно з європейською тієї ж доби, відбувалось за рахунок як внутрішніх ресурсів перської мови, так і на основі інших мов, тоді як європейська лінгвістика розвивалася за рахунок власних ресурсів.

Головною рисою іранського мовознавства, порівняно з європейським античної та середньовічної доби, є виключно лексикографічна спрямованість із незначним та епізодичним вкрапленням інших аспектів мови, що тривала аж до XVIII століття.

Перспективи подальших досліджень. Увесь цей комплекс проблем, поряд з іншими особливостями формування лінгвістики Ірану в порівнянні з європейською лінгвістичною традицією, є завданням для нашої подальшої наукової діяльності.

Статья посвящена анализу особенностей развития лингвистической мысли Ирана и Европы древней и средневековой эпохи. Обе лингвистические традиции имеют как схожие исторические условия формирования, так и различные, присущие только им. В нашей статье, главным образом, внимание акцентируется именно на различиях, которые имели место в процессе развития иранской и европейской лингвистики во времена античности и средневековья.

Ключевые слова: лингвистическая традиция, история языкознания, письмо, шрифт, лексикография, консонантизм, алфавит.

The article observes the peculiarities of linguistic traditions of ancient and medieval Iran in comparison with linguistic traditions of ancient and medieval Europe. Both linguistic traditions have similar historical background of formation and specific historical factors which are unique for them. The author focuses on the differences which occurred in the development of linguistic thought of ancient and medieval Iran in comparison with European linguistics of the same period.

Key words: linguistic traditions, history of linguistic, writing, font, lexicography, consonantism, alphabet.

Література:

1. Античные теории языка и стиля / ред. О. М. Фрейденберг. – М. ; Л. : ОГИЗ, Соцэкгиз, 1936. – 336 с.
2. *Баевский С. И.* Описание персидских и таджкских рукописей Института народов Азии / С. И. Баевский. – М. : Издательство "Наука", 1968. – 89 с.
3. *Бегматов Э. А.* Аль-Фараби о языке и культуре речи / Э. А. Бегматов // Вестн. Челябинского гос. ун-та. – 2012. – Вып. 12. – С. 110–113.
4. История лингвистических учений. Средневековый Восток / редакторы : А. Десницкая, С. Кацнельсон. – М. : Наука, 1981. – 262 с.
5. *Сусов И. П.* История языкознания / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – 151 с.
6. *Gätje H.* Logisch-semasiologische Theorien bei Al-Gazzali / H. Gätje. – Leiden, 1974. – 182 p.
7. *Hoffmann K.* Zum Zeicheninventar der Avesta-Schrift / K. Hoffmann // Festgabe deutscher Iranisten zur 2500 Jahrfeier Irans. – Stuttgart, 1971. – 64 p.
8. *Junker H. F. J.* Das Frahang-i Pahlayik in Zeichengemafter anordnung / H. F. J. Junker. – Leipzig, 1955. – (Iranische texte und Hilfsbucher hrsg. von H. F. J. Junker, N 1).
9. *Rossi A. V.* Linguistica mediopersiana / A. V. Rossi. – Napoli, 1975. – 76 p.

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

УДК 81'367

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ НОМІНАТИВНИХ ФОРМУЛ "RABBI" ТА "DIDASKALE" У ЄВАНГЕЛІЯХ

Бойцун Лариса Миронівна,
асп.
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ

У статті розглядаються семантичні, стилістичні та комунікативні особливості вживання номінативних формул арамейського та грецького походження на позначення поняття "учитель".

Ключові слова: номінативні формули, запозичення, арамеїзми, стилістичні особливості, комунікативний акт.

Протягом століть Новий Заповіт, зокрема Євангелія, привертають увагу багатьох дослідників як культурний феномен, джерело історичних знань, художній твір. Крім того, досі Новий Заповіт не втратив свого "актуально- ідеологічного значення", тобто він залишається "не просто фольклорно-літературною пам'яткою, а віросповідним та богословським документом багатьох релігій" [Крывелев 1982, 16]. Довгий час більшість мовознавчих досліджень тексту Нового Заповіту обмежувалися лише перекладами та герменевтикою. Детальні лінгвістичні дослідження на усіх рівнях тексту почалися лише наприкінці минулого століття. Значний внесок у вивчення мови Нового Заповіту зробив американський дослідник Дж. Грешем Мейчен. Він систематизував і описав основні особливості грецької мови Нового Заповіту. Адже грецька мова Нового Заповіту, і зокрема Євангелій, не є класичним варіантом: це грецьке розмовне койне з елементами іврито-арамейського субстрату. Дослідження арамейських запозичень у тексті Євангелій є актуальним не лише з огляду на текстологічні тлумачення Нового заповіту, а й для досліджень подальшого використання цих запозичень у богословських текстах. **Мета дослідження** полягає в описі і використанні номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" як елементів комунікативних актів Святого Письма.

Об'єкт дослідження: номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε". **Предмет дослідження:** особливості використання номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε". **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що уперше буде зроблено спробу комплексно дослідити особливості використання номінативних формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" у тексті Євангелій.

У "Церковній історії" Євсевія Кесарійського Памфіла зустрічаються свідчення Папія Ієропольського про існування джерела Q (арамейської збірки висловів (логій) Ісуса). Це збірник висловлювань Ісуса, записаних Матвієм так, як вони були промовлені – арамейською мовою; вже потім кожен з євангелістів перекладав їх посвоєму давньогрецькою мовою [Памфил 1848, 182]. Аналізуючи свідчення Папія, можна припустити, що учні відповідали Ісусу тією ж мовою, цей факт міг би пояснити значну кількість запозичень у канонічному тексті Євангелій.

У своєму дослідженні ми розглянемо арамейське запозичення "ῥαββί", яке у канонічному тексті Євангелій використовувалося на рівні з грецьким "διδάσκαλε", а також особливості їх функціонування.

Досліджуючи поняття "вчитель" в новозавітні часи, В. Гарольд Маре звертає увагу на те, що Джозеф Клауснер та Гретц у своїх працях вважали, що номінативна формула "rabbi" використовується у Євангеліях як анахронізм [Mare 1970, 11]. Ервін Гуденаф пояснює такий висновок тим, що значення поняття "ῥαββί" відрізнялося від пізнішого використання, і підтвердженням цього є лише Новий Заповіт [Goodenough 1953, 157–158].

У тексті Євангелій обрані нами для дослідження одиниці використовуються у формі кличного відмінка як формули звертання учнів та натовпу до Ісуса, й один раз зустрічається як звертання до Іоанна Христителя його послідовників. Тож формула "διδάσκαλε" використовується 30 разів, а формула "ῥαββί" – 15. Варто відзначити, що в залежності від авторства Євангелія різниться і частотність вживання тієї чи іншої мовної формули. Так, Лука жодного разу не використовує запозичення "ῥαββί", в той час як в Євангелії від Іоанна воно зустрічається частіше, ніж формула "διδάσκαλε".

Розуміння слів та їх значень, особливостей їх функціонування у контексті, а також своєрідність побудови фраз дозволяють робити висновки про їх відносну значущість, яку надає автор різним частинам тексту. Автор вибудовує образ шляхом використання слів з різним стилістичним забарвленням. Слова, які він використовує, дають змогу зрозуміти, як він ставиться до свого персонажа, до самого предмета викладення. Розглядаючи проблему використання авторами конкретних слів та зворотів, дослідники зазначають, що автори обирають той чи інший порядок слів тому, що цей порядок допомагає їм краще відтворити суть змісту [Alter and Kermode 1987, 15].

"Запозичені слова – це одиниці, які прийшли з інших мов і модифіковані фонетично, графічно, парадигматично та семантично відповідно до мовних норм" [Арнольд 1986, 248].

Смагіна Є. Б. у своїй післямові до підручника грецької мови Нового Заповіту Дж. Грешема Мейчена вважає, що наявність семітських запозичень у тексті пов'язана з традицією Септуагінти, на яку, в свою чергу, впливали давньоєврейська та арамейська мови оригіналів [Мейчен 1994, 207]. Також дослідниця відзначає, що Септуагінта зробила багато для того, щоб пристосувати грецьку мову для вираження доти далеких для неї понять іудейської релігії. Тобто деякі слова, які в різних мовах мають одне й те саме значення, можуть виражати нетотожні поняття в різних культурах та мовах, що може стосуватися слів, які виражають релігійні та філософські поняття [Мейчен 1994, 208]. Іншим шляхом появи запозичень у тексті Євангелій та Нового Заповіту є цитати зі Старого Заповіту, які були дослівно перекладені та засвоєні.

Тож, перш за все, варто розглянути номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" на семантичному рівні. З арамейської та гебрайської назва "rab" означає "великий", а у присвійній формі "rabbi" означає "мій великий" або "мій пан". Всупереч поширеній думці, рабин не означає "вчитель". Для позначення поняття "вчитель" в гебрайській використовуються "yarah" або "moreh", і в арамейській – "malpana". Плутанина відбувається від сприйняття, що єврейські вчителі всі рабини, проте, це насправді не так. Рабини, як правило, – великі вчителі, однак навчання є лише одним компонентом буття рабина, і бути вчителем – тільки одна з декількох ролей для нього, а в числі інших – проведення послуг, консультацій та винесення судових рі-

шень; такі речі простий вчитель не робить. У I–VI ст. н. е. "rabbi" називали тих єврейських вчених, хто зробив значний внесок у написання Талмуду.

У давньогрецькій мові одне з ранніх значень терміну "διδάσκαλος" було "пан навчання", інструктор (викладач) з визнаним рівнем майстерності в своїй області знання. "Διδάσκαλος" це не просто вчитель, а той, хто навчає певних навичок, таких як читання, боротьба, музика тощо, розвиваючи здібності, які вже присутні в учня.

Як ми зазначали вище, використання тих чи інших запозичень або формул є суто суб'єктивним. Так, у першій та двадцятій книгах Євангелія від Іоанна формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" розуміються як еквіваленти:

οἱ δὲ εἶπαν αὐτῷ ῾Ραββί ὁ λεγεται μεθερμηνευόμενον Διδάσκαλε [Іоан. 1:38] – *а вони відказали Йому: "Равві – перекладене це визначає: "Учителю"* [Ів. 1:38][1].

στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ ῾Εβραιστί, Ραββουνι, (ὃ λέγεται Διδάσκαλε) [Іоан. 20:16] – *а вона обернулася та по-єврейському каже Йому: "Раббуні", цебто "Учителю мій"* [Ів. 20:16].

Матвій, цитуючи попередження Ісуса апостолам, теж підкреслює семантичну еквівалентність цих понять:

ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε, ῾Ραββι· εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ διδάσκαλος πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφο ί ἐστε. [Math 23:8] – *А ви вчителями не звіться, бо один вам Учитель, а ви всі брати* [Мт. 23:8].

Певну різницю вживання формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" можна помітити, якщо детально розглянути комунікативні акти, в яких вони вжиті. В Євангеліях від Матвія та Луки простежується чіткий поділ використання формул "ῥαββί" та "διδάσκαλε" адресантами. Так, формула "διδάσκαλε" зустрічається лише в комунікативних актах, де Ісус веде діалог зі своїми опонентами (фарисеями, законниками, саддукеями), або з простими людьми з натовпу. Наприклад:

καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ. [Math 8:19] – *І приступив один книжник та й до нього сказав: "Учителю, я піду за Тобою, хоч би куди ти пішов!"* [Мт. 8:19].

Τότε ἀπεκρίθησαν αὐτῷ τινες τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων λέγοντες, Διδασκαλέ, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν [Math 12:38]. – *Тоді дехто з книжників та фарисеїв озвались до Нього й сказали: "Учителю, хочемо побачити ознаку від Тебе"* [Мт. 12:38].

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπερώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωϋσῆς εἶπεν... [Math 22:23–24] – *Того дня приступили до Нього саддукеї, що твердять ніби нема воскресіння, і запитали Його, тай сказали: "Учителю, Моїсей сказав…"* [Мт. 22:23–24].

Καὶ ἀποστέλλουσιν πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν ῾Ηρῳδιανῶν ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· [Mark 12:13–14] – *І вони вислали деяких із фарисеїв та іродіянів до Нього, щоб зловити на слові Його. Ті ж прийшли та й говорять Йому: "Учителю, знаємо ми, що Ти справедливий, і не заважаєш зовсім ні на кого…"* [Мк. 12:13–14].

καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γρμματεύς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ᾽ ἀληθείας εἶπες ὅτι εἷς ἐστιν καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ [Mark 12:32] – *І сказав Йому книжник: "Добре, Учителю! Ти поправді сказав, що "Один Він, і нема іншого, окрім Нього"* [Мк. 12:13].

[1] Тут і далі використовується переклад проф. Івана Огієнка.

Εἶπεν δέ τις ἐκ τοῦ ὄχλου αὐτῷ, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ᾽ ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν [Luk 12:13] – І озвався до Нього один із народу: "Учителю, скажи братові моєму, щоб він спадщиною поділився зі мною" [Лк. 12:13].

καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπαν πρὸς αὐτόν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. [Luk 19:39] – *І деякі фарисеї з народу казали до Нього: "Учителю, заборони Своїм учням!"* [Лк. 19:39].

Подібну закономірність можна помітити і в Євангелії від Іоанна: єдиний раз, коли там використовується формула "διδάσκαλε" у звертанні, адресантом виступають книжники та фарисеї:

ἄγουσιν δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι γυναῖκα ἐπὶ μοιχείᾳ κατειλημμένην καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατείληπται ἐπ᾽ αὐτοφώρῳ μοιχευομένη· [Ioan 8:3–4] – *І ось книжники та фарисеї приводять до Нього в перелюбі схоплену жінку, і посередині ставлять її, та й говорять Йому: "Оцю жінку, Учителю, зловлено на гарячому вчинку перелюбу…"* [Ів. 8:3–4].

Використання формули "διδάσκαλε" саме у таких комунікативних актах можна пояснити розбіжностями у релігійних поглядах його учасників. Адже ані фарисеї, ані книжники з законниками, ані садукеї не визнавали Ісуса за Сина Божого, за свого Месію. Тож використання євангелістами грецького слова "διδάσκαλος" певною мірою підкреслює їх зневажливе ставлення до особистості Христа та не сприйняття його як духовного лідера, для них він був звичайним вчителем, який навчав своїм життєвим поглядам.

В той самий час апостоли та учні, які, навпаки, визнали Ісуса за Месію та прийняли його як Сина Божого, звертаючись до нього як до вчителя, використовують формулу "ῥαββί". Це підкреслює вихідне значення цього слова "мій пан". Наприклад:

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν καὶ Μωϋσεῖ μίαν καὶ Ἠλίᾳ μίαν. [Mrk 9:5] – *І озвався Петро та й сказав до Ісуса: "Учителю, добре бути нам тут! Поставимо ж собі три шатра: для Тебе одне, і одне для Моїсея, і одне для Іллі"* [Мр. 9:5].

καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε ἡ συκῆ ἣν κατητεράσω ἐξήρανται. [Mark 11:21] – *І, згадавши, Петро говорить Йому: "Учителю, глянь – фігове дерево, що прокляв Ти, усохло!"* [Мр. 11:21].

ἀπεκρίθη αὐτῷ Ναθαναήλ, Ῥαββί, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ βασιλεὺς εἶ τοῦ Ἰσραήλ. [Ioan 1:49] – *Відповів йому Нафанаїл: "Учителю, Ти – Син Божий, Ти – Цар Ізраїлів!"* [Ів. 1:49].

Ἐν τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ λέγοντες, Ῥαββί, φάγε. [Ioan 4:31]. – *Тим часом же учні просили Його й казали: "Учителю, їж!"* [Ів. 4:31].

λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταί, Ῥαββί, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ; [Ioan 11:8] – *Йому учні сказали: "Учителю, таж допіру юдеї хотіли камінням побити Тебе, а Ти знов туди підеш?"* [Ів. 11:8].

З таким же відтінком значення "визнаний духовний лідер" формулу "ῥαββί" використовують й учні Івана Христителя, звертаючись до нього. Наприклад:

καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην καὶ εἶπαν αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε οὗτος βαπτίζει καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν. [Ioan 3:26] – *І прийшли до Івана вони та й сказали йому: "Учителю, Той, Хто був із тобою по той бік Йордану, про Якого ти свідчив, – ото хрестить і Він, і до Нього всі йдуть"* [Ів. 3:26].

В залежності від мовця одна й та сама формула набуває різних відтінків значення. Так, звертання Юди до Ісуса за допомогою мовної формули "rabbi" отримує відтінок показності та позерства. Наприклад:

ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν εἶπεν, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; [Math 26:25] – *Юда ж, зрадник Його, відповів і сказав: "Чи не я то, Учителю?"* [Мт. 26:25].

ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτόν. καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ εἶπεν, Χαῖρε, ῥαββί, καὶ κατεφιλεσεν [Math 26:48–49] – *А зрадник Його дав був знак їм, кажучи: "Кого поцілую, то – Він, беріть Його". І зараз Він підійшов до Ісуса й сказав: "Радій, Учителю!"* [Мт. 26:48–49].

δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς λέγων. Ὅν ἂν φιλήσω αὐτός ἐστιν, κρατήσατε αὐτὸν καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς. καὶ ἐλθὼν εὐθὺς προσελθὼν αὐτῷ λέγει, Ῥαββί, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν· [Mark 14:44–45] – *А зрадник Його дав був знака їм, кажучи: "Кого я поцілую, то – Він, беріть Його, і бережно ведіть". І, прийшовши, підійшов він негайно та й каже: "Учителю!"* [Мк. 14:44–45].

Отже, проведене дослідження на матеріалі канонічного тексту Євангелій показує, що номінативні формули "ῥαββί" та "διδάσκαλε" використовувалися як еквіваленти зі значенням "вчитель". Проте представлені вони у певній опозиції один до одного, що є результатом впливу релігійних вподобань мовців в кожному конкретному комунікативному акті. У тексті зберігаються тонкі семантичні розбіжності в значеннях понять "ῥαββί" та "διδάσκαλε", які, в свою чергу, виступають маркером особистого ставлення мовця до адресата мовлення.

Зважаючи на той факт, що перші десятиріччя I ст. християнське вчення існувало лише в усній формі й записано було пізніше, а в подальші віки текст Нового Заповіту та Євангелій зазнали кількох редакцій, важко точно сказати, чи це задум самих євангелістів, чи це зробили пізніші редактори.

В статье рассматриваются семантические, стилистические и коммуникативные особенности использования номинативных формул арамейского и греческого происхождения, обозначающие понятие "учитель".

Ключевые слова: номинативные формулы, заимствования, стилистические особенности коммуникативный акт.

The article observes semantic, stylistic and communicative peculiarities of the nominative forms of Aramaic and Greek origin, denoting the concept "teacher".

Key words: nominative forms, loanword, stylistic features, communicative act.

Література:

1. *Арнольд И. В.* Лексикология современного английского языка / Ирина Владимировна Арнольд. – М. : Высш. шк. , 1986. – 295 с.
2. *Крывелев И. А.* Библия: историко-критический анализ / И. А. Крывелев. – М., 1982. – 255 с.
3. *Мейчен Дж. Г.* Учебник греческого яыка Нового Завета / Дж. Г Мейчен. – М. : Российское Библейское Общество, 1994. – 222 с.
4. *Панфил Е.* Сочинения / Е. Панфил. – СПб., 1848. – Т. 1. – 596 с.
5. *Goodenough E. R.* Jewish symbols in the Greco-Roman period / E. R. Goodenough. – New York : Pantheon Books, Bollingen Series, 1953. – Vol. 1. – 300 p.
6. *Klausner J.* Jesus of Nazareth: His life, times, and teaching / J. Klausner. – New York : Macmillan, 1945. – 434 p.
7. Literary Guide to the Bible / ed. by R. Alter and F. Kermode. – Harvard University Press, 1987. – 678 p.
8. *Mare W. H.* Teacher and Rabbi in the New Testament period / W. H. Mare // Grace Theological Journal. – 1970. – № 11.3 – P. 11–21.

УДК 82'01"Медея"

THE SOURCES OF THE MYTH OF MEDEA IN THE POSITIVE LIGHT OF THE PRE-EURIPIDIAN INTERPRETATIONS AND THEIR EVOLUTION IN THE NEGATIVE SHADE

Vazhynska Olena Ihorivna,
Postgraduate student
Taras Shevchenko University of Kiev

The present article is dedicated to the analysis of the pre-Euripidian sources and literary premises of a classical version of the myth of Medea. The very first references and details of the character are being examined in this research in order to give the readers a full comprehension of the construction of an image of a barbarian, murder, mother and lover which interlace in all its complicity of features.

Key words: allusions of Medea in pre-Euripidian literature, sources of the myth, construction of the image of Medea.

In a world literary tradition the source of the myth of Medea is considered to be the homonymous drama of Euripides, dated 431 BC. Due to the great influence and authority of the ancient poet, his drama became a source of a reference for a range of distinguished authors, such as Corneille, Grillparzer, Alvaro, Anouilh, Tomassini, Theodorakis, Müller, etc.[1]. However, **the aim** of this research is to reveal the existence of the image of Medea long time before the version of Euripides, thus, we will examine the first mentions of the hypostasis in the early pre-Eurpidian literature that existed long time before the creation of the classical variant. According to the purpose of the research paper, we can determine the following **objectives**:

1) to identify the pre-Euripidian texts related to the myth of Medea;
2) to define the first allusions of Medea and Argonauts in the Antiquity;
3) to confront the early mentioning with the subsequent image of Medea;
4) to reveal the positive nature of the character in pre-Euripidian literature.

Thus, the **object** of the research is the works of Homer, Hesiod, Pindar, Eumelus of Corinth, Carcius of Naupactus, Mimnermus and Herodotus that existed long time before the Euripides' version; while the **matter** of the discourse is the evolution of the image of Medea and the alteration of its perception by the ancient authors.

The **originality** consists in the thesis of existence of the positive image of Medea in the early ancient literature, which gradually evolves into the incarnation of all the evil due to historical changes and inability to justify the deeds of the barbarian.

According to numerous previous researches, the first allusions of Argonauts and Medea, wife of the leader of expedition – Jason, appear in the pre-Homeric epos, however, the only explicit image of the barbarian magician and the description of the voyage

[1] For a full list of works based on the myth of Medea, consult:. Caiazza, *Medea*: *fortuna di un mito*, "Dioniso" 59, 1989, pp. 9–84, *ibidem* 60, 1990, pp. 82–118; *ibidem* 63, 1993, pp. 121–141.; *ibidem* 64, pp. 155–166; I. Toppani, *Perché Medea ebbe tanta fortuna?*, "Sileno" 21, 1995, pp. 139–60; J. Schlondorff, *Medea*: *Euripides*, *Seneca*, *Corneille*, *Cherubini*, Grillparzer, Anouilh, Jeffers, Braun, München-Wien 1963; M. G. Ciani (a cura di), Euripide, Seneca, Grillparzer, Alvaro, Medea. Variazioni sul mito, Venezia 2003.

is depicted in "Odyssey"[2], the episode when Circe admonishes Odysseus to take the direction towards Trinkarsus, the path that was surmounted only once, by Argonauts:

ἔνθεν μὲν γὰρ πέτραι ἐπηρεφέες, προτὶ δ' αὐτὰς
κῦμα μέγα ῥοχθεῖ κυανώπιδος Ἀμφιτρίτης:
Πλαγκτὰς δή τοι τάς γε θεοὶ μάκαρες καλέουσι.
τῇ μέν τ' οὐδὲ ποτητὰ παρέρχεται οὐδὲ πέλειαι
τρήρωνες, ταί τ' ἀμβροσίην Διὶ πατρὶ φέρουσιν,
ἀλλά τε καὶ τῶν αἰὲν ἀφαιρεῖται λὶς πέτρη:
ἀλλ' ἄλλην ἐνίησι πατὴρ ἐναρίθμιον εἶναι.
τῇ δ οὔ πώ τις νηῦς φύγεν ἀνδρῶν, ἥ τις ἵκηται,
ἀλλά θ' ὁμοῦ πίνακάς τε νεῶν καὶ σώματα φωτῶν
κύμαθ' ἁλὸς φορέουσι πυρός τ' ὀλοοῖο θύελλαι.
οἴ δὴ κείνη γε παρέπλω ποντοπόρος νηῦς,
Ἀργὼ πᾶσι μέλουσα, παρ' Αἰήταο πλέουσα.
καὶ νύ κε τὴν ἔνθ' ὧκα βάλεν μεγάλας ποτὶ πέτρας,
ἀλλ' Ἥρη παρέπεμψεν, ἐπεὶ φίλος ἦεν Ἰήσων[3]
[Homer, Odyssey, XII, v. 59–72].

The description of the colliding cliffs contaminates two versions of the myth: the first one insists on the sea breaker of the cliffs provoking the risk of integrity of the ships, while the second underlines the danger of the clashing rocks of this particular region. Such particularity of double interpretation derives from the previous epic poems, which have permitted classical poets to interpret this threat for sailors in their according to their own vision. Thus, Homer gives the name to dangerous cliffs – Scilla and Cariddi, personifying them into two mythical creatures. Pindar and Antimachus used the cliffs to describe the unknown passage of the Bosphore, referring to the region as to the least explored by the sailors. Thereby, the figure of Medea has a positive shade in early ancient works, as her magical powers were correlated with other mysterious creatures and events that people were not yet able to explain, thus didn't dare to attribute a negative interpretation of the divine powers. In late ancient works Medea, on the contrary, became an explanation of all the unfavorable occurrences that were still remaining inexplicable. For instance, in "Theogony" Hesiod doesn't give detailed description of the character of magician, but only mentions that she was a wife of Jason and gave a birth to their son, Medus [Hesiod, Theogony, 956–62, 993–1002]. While subsequent references of Pindar and He-

[2] Explanations about the hypothesis of Homer's "Odyssey" being the first source of explicit description of Medea can be found in E. Will, Korinthiaka. Recherches sur l' histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres *médiques*, Paris 1955, p. 129. For the iconographic documentation see C. Isler-Kerényi, *Immagini di Medea*, in *Medea nella letteratura e nell' arte*, a cura di B. Gentili e F. Perusino, Venezia 2000, pp. 117–138.

[3] [59] For on the one hand are beetling crags, and against them [60] roars the great wave of dark-eyed Amphitrite; the Planctae do the blessed gods call these. Thereby not even winged things may pass, no, not the timorous doves that bear ambrosia to father Zeus, but the smooth rock ever snatches away one even of these, [65] and the father sends in another to make up the tale. And thereby has no ship of men ever yet escaped that has come thither, but the planks of ships and bodies of men are whirled confusedly by the waves of the sea and the blasts of baneful fire. One seafaring ship alone has passed thereby, [70] that Argo famed of all, on her voyage from Aeetes, and even her the wave would speedily have dashed there against the great crags, had not Here sent her through, for that Jason was dear to her. [Murray, XII, v. 59–72].

rodotus become estranged from the positive image: in "Pythian" Pindar describes Medea as a prophetess of bad news, foretelling the Argonauts all the dangers that they might meet [Pindar, Pythian 4, Olympian 13.53–54]. Herodotus uses the image of Medea to explain the Persian-Greek conflict and puts the magician in the middle of it, blaming her for the aggravation of the tense relations between the nations [Herodotus, 1.2, 7.62].

In order to explain the origin of magic powers, poets decide to reveal its evil nature and begin to emphasize the bounds between Medea and Circe. This way, in Pindar's work Medea's magic powers are represented as a destructive force, this idea evolves in "Medea" of Euripides. The great classical poet goes in details of the personality of the magician; he is the first one to lay out the specifics of the portrait of Medea; that is one of the reasons why his work became fundamental for the later re-writings of the myth. However, Euripides proposes a completely negative and dark image by providing circumstantiates of the murders committed by the magician: murder of her brother and Pelias, deaths of Creon, Creusa and those kings who were appearing on the way of Argonauts, not to mention her own children. Thereby, Medea becomes a vengeful and furious murderer in the ancient literature.

Coming back to earlier versions of the myth, it is impossible not to mention the work of Eumelus of Corinth (known from retellings by Pausanias), who represents Medea as a legitimate empress of Corinth. In particular, Eumelus of Corinth underlines her contribution to the formation of an adequate city-state of Corinth.

> βασιλεύειν μὲν δὴ δι' αὐτὴν Ἰάσονα ἐν Κορίνθῳ, Μηδείᾳ δὲ παῖδας μὲν γίνεσθαι, τὸ δὲ ἀεὶ τικτόμενον κατακρύπτειν αὐτὸ ἐς τὸ ἱερὸν φέρουσαν τῆς Ἥρας, κατακρύπτειν δὲ ἀθανάτους ἔσεσθαι νομίζουσαν: τέλος δὲ αὐτήν τε μαθεῖν ὡς ἡμαρτήκοι τῆς ἐλπιδος καὶ ἅμα ὑπὸ τοῦ Ἰάσονος φωραθεῖσαν - οὐ γὰρ αὐτὸν ἔχειν δεομένῃ συγγνώμην, ἀποπλέοντα δὲ ἐς Ἰωλκὸν οἴχεσθαι -, τούτων δὲ ἕνεκα ἀπελθεῖν καὶ Μήδειαν παρδοῦσαν Σισύφῳ τὴν ἀρχήν[4] [Pausanias, II 3,11].

Moreover, Eumelus of Corinth deviates from connections with Circea and associates Medea with a positive figure of Aphrodite, according to whose will Jason becomes a legal husband of the magician:

> Μηδείας δὲ ἐπὶ θρόνου καθημένης Ἰάσων ἐν δεξιᾷ, τῇ δὲ Ἀφροδίτη παρέστηκε: γέγραπται δὲ καὶ ἐπίγραμμα ἐπ' αὐτοῖς: Μήδειαν Ἰάσων γάμέει, κέλεται δ' Ἀφροδίτα[5] [Pausanias, V, 18, 1–3].

Already in 5–6th centuries B.C. the role of Medea diminishes and, under such condition, creates its double interpretation. Carcius of Naupactus in his "Poems about Naupatica" attributes Medea a secondary role in Jason's achievements: she is not intervening during Jason's trials to obtain the Golden Fleece, nor leaves her motherland on her own will. Only upon decision of Gods she falls in love with her kidnapper, Jason:

---

[4] Through her Jason was king in Corinth, and Medea, as her children were born, carried each to the sanctuary of Hera and concealed them, doing so in the belief that so they would be immortal. At last she learned that her hopes were vain, and at the same time she was detected by Jason. When she begged for pardon he refused it, and sailed away to Iolcus. For these reasons Medea too departed, and handed over the kingdom to Sisyphus. [Jones, II, 3, 11].

[5] Medea is seated upon a throne, while Jason stands on her right and Aphrodite on her left. On them is an inscription: Jason weds Medeia, as Aphrodite bids. [Jones. V, 18, 3].

ὁ τὰ Ναυπακτικὰ πεποιηκὼς ὑπὸ Ἀφροδίτης φησὶ τὸν Αἰήτην
κατακοιμηθῆναι... δεδειπνηκότων παρ' αὐτῶι τῶν Ἀργοναυτῶν
καὶ κοιμωμένων, διὰ τὸ βούλεσθαι αὐτὸν τὴν ναῦν ἐμπρῆσαι· δὴ
τότ' ἄρ' Αἰήτηι πόθον ἔμβαλε δῖ' Ἀφροδίτη
Εὐρυλύτης φιλότητι μιγήμεναι, ἧς ἀλόχοιο,
κηδομένη φρεσὶν ἧισιν, ὅπως μετ' ἄεθλον Ἰήσων
νοστήσηι οἶκόνδε σὺν ἀγχεμάχοις ἑτάροισιν.
ὁ δὲ Ἴδμων συνῆκε τὸ γεγονὸς καί φυσι·
"φευγέμεναι μεγάροιο θοὴν διὰ νύκτα μέλαιναν."
τὴν δὲ Μήδειαν τὴν ποδοψοφίαν ἀκούσασαν ἀναστᾶσαν
συνεξορμῆσαι.
φευγέμεν ἐκ Μείνεκη[6] [Carmen Naupactium, schol. Ap. Rhod. IV 86].

Pindar reconfirms the unwillingness of Medea to leave her home, but, on the other hand, attributes her the role of a savior who protects the Argonauts and her bellowed from all the dangers on their way to Greece:

ἕπεται δ' ἐν ἑκάστῳ
μέτρον: νομῆσθι δὲ καιρὸς ἄριστος.
ἐγὼ δὲ ἴδιος ἐν κοινῷ σταλείς
μῆτίν τε γαρύων παλαιγόνων
πόλεμόν τ' ἐν ἡρωΐαις ἀρεταῖσιν
οὐ ψεύσομ' ἀμφὶ Κορίνθῳ, Σίσυφον μὲν πυκνότατον παλάμαις
ὡς θεόν,
καὶ τὰν πατρὸς ἀντία Μήδειαν θεμέναν γάμον αὐτᾷ,
ναὶ σώτειραν Ἀργοῖ καὶ προπόλοις[7]
[Pindar, Olympian, XIII 47–54].

The theme of love[8] is widely judged later on, as many poets tend to regret the decision of Jason to take Medea with him to Greece. Mimnermus was the first one to express his regret in the poem and his disappointment echoes with Euripides', who blamed Medea in all the misfortunes of Greece that she had brought from Colchide.

οὐδέ κοτ' ἂν μέγα κῶας ἀνήγαγεν αὐτὸς Ἰήσων
ἐξ Αἴης τελέσας ἀλγινόεσσαν ὁδόν,
ὑβριστῇ Πελίῃ τελέων χαλεπῆρες ἄεθλον,
οὐδ' ἂν ἐπ' Ὠκεανοῦ καλὸν ἵκοντο ῥόον.

[6] The author of the Naupactica says that Aietes was put to sleep by Aphrodite . . . after the Argonauts had dined with him and were going to bed, and she did this because he intended to set fire to the ship: Then high-born Aphrodite cast desire upon Aietes to unite in love with Eurylyte his wife; she was concerned in her mind that after his great trial Jason should come safe home with his combative comrades. Idmon understood what had happened, and said: "Flee from the hall, swift through the dark night!" As in fr. 4, the task is that of yoking Aietes' fire-breathing oxen. And Medea, hearing the noise of feet, got up and set off with them. [Naupactium, 278–279].

[7] [47] Each thing has its limit; knowing it is the best and most timely way. And I, sailing on my own course for the common good, [50] and singing of the wisdom and the battles of ancient men in their heroic excellence, shall not falsify the story of Corinth; I shall tell of Sisyphus, who, like a god, was very shrewd in his devising, and of Medea, who resolved on her own marriage against her father's will, and thus saved the ship Argo and its seamen.[Morice, XII, 47–54].

[8] The love of Medea is depicted in poems by Alcmane [fr. 163 PMGF], Ibic [fr. 291 PMGF], Simonide [fr. 53/558 PMG], Pindar [Pyth, IV 11], Apollonious of Rhodes [Ap. Rhod., IV 811–815].

***
Αἰήταο πόλιν, τόθι τ᾽ ὠκέος Ἠελίοιο
ἀκτῖνες χρυσέῳ κείαται ἐν θαλάμῳ
᾽Ωκεανοῦ παρὰ χεῖλος, ἵν᾽ ᾤχετο θεῖος Ἰήσων.
[Mimnermus, fr. 10 *PETFr*.]

Herodotus uses this regret as an argument to justify his theory of the origin of a conflict between Persians and Greeks and proposes a theory of two nations settling a score with each other and opposing two ideologically different cultures[9]:

Ἕλληνας αἰτίους τῆν δευτέρης ἀδικίης γενέσθαι:
καταπλώσαντας γὰρ μακρῇ νηί ἐς Αἶαν τε τὴν Κολχίδα καὶ ἐπὶ
Φᾶδιν ποταμόν, ἐνθεῦτεν, διαπρηξαμένους καὶ τἄλλα τῶν εἵνεκεν
ἀπίκατο, ἁρπάσαι τοῦ βασλέος τὴν θυγατέρα Μηδείην.
πέμψαντά δὲ τὸν Κόλχων βασιλέα ές τὴν᾽Ελλάδα κήρυκα αἰτέειν
τε δίκας τῆς ἁρπαγῆς καὶ ἀπαιτέειν τὴν θυγατέρα. τοὺς δὲ
ὑποκρίνασθαι ὡς οὐδὲ ἐκεῖνοι᾽Ιοῦς τῆς᾽Αργείης ἔδοσάν σφι δίκας
τῆς ἁρπαςῆς: οὐδὲ ὧν αὐτοὶ δώσειν ἐκείνοισι[10].
[Herodotus, I, 2, 1–3]

As a consequence of our short overview of the ancient sources of the myth of Medea, we came to the conclusion that the character of Medea in antique literature has evolved from a positive image of a savior and a guide to the source of all evil. Euripides' work becomes a breaking point in the evolution of the image of Medea and in later works, such as Apollonius' "Argonautica" and Apollodors' "Medea", we see his strong influence. The mythographic evolution of Medea leads to the construction of a pure negative image, a personification of hate, infanticide and fury. Thus, our short discourse into the past reveals the positive nature of the origin of myth about Medea.

Статтю присвячено аналізу до-Евріпідових витоків класичної версії міфу про Медею. Були проаналізовані найперші згадки та деталі образу з метою реконструкції образу варварки, вбивці, матері та коханки, що переплітаються в парадоксальності образу. Виявлені позитивні праобрази Медеї на противагу пізнім версіям міфу.
Ключові слова: образ Медеї в до-Евріпідових творах, витоки міфу, побудова образу Медеї.

Статья посвящена анализу до-Еврепидовых истоков классической версии мифа про Медею. Были проанализированы самые первые воспоминания и детали образа с целью реконструкции образа варварки, убийцы, матери, любовницы, которые переплетаются в парадоксальности образа. Выявлены позитивные праобразы Медеи в противоположность более поздним версиям мифа.
Ключевые слова: образ Медеи в до-Еврипидовых сочинениях, истоки мифа, построение образа Медеи.

[9] Likewise, this is the reason why the word "barbarian" or "foreign" had a negative connotation in Ancient Greece – due to numerous invasions, especially after the Persian-Greek conflict, it started to associate with an "enemy".

[10] [1] But after this (they say), it was the Greeks who were guilty of the second wrong. [2] They sailed in a long ship to Aea, a city of the Colchians, and to the river Phasis: and when they had done the business for which they came, they carried off the king's daughter Medea. [3] When the Colchian king sent a herald to demand reparation for the robbery and restitution of his daughter, the Greeks replied that, as they had been refused reparation for the abduction of the Argive Io, they would not make any to the Colchians. [Godley, 1.2.1–1.2.3]

Literature:

1. *Caiazza A.* Medea: fortuna di un mito / A. Caiazza // Dioniso: bollettino dell'Istituto nazionale del dramma antico. – 1989. – # 59. – P. 9–84; 1990. – # 60. – P. 82–118; 1993. – #63. – P. 121–141; #64. – P. 155–166.
2. *Carcius of Naupactus*. The Naupactica / Carcius of Naupactus // Greek Epic Fragments, English translation by anonymous. – Providence : RDW Group, 2012. – 315 p.
3. *Euripides*. Medea / Euripides ; tr. by J. Harrison. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 124 p.
4. *Giannini P.* Medea nell'epica e nella poesi lirica e tardo arcaica / P. Giannini // Medea nella letteratura e nell'arte / a cura di B. Gentili e F. Perusino. – Venezia : Marsilio, 2000. – 215 p.
5. *Herodotus*. History / Herodotus ; tr. by A. D. Godley. – Cambridge : Harvard University Press ; L. : William Heinemann Ltd., 1920. – Vol. 1–3. – 528 p.
6. *Hesiod*. Theogony / Hesiod ; tr. by N. O. Brown. – Essex : Pearson, 1953. – 96 p.
7. *Homer.* The Odyssey / Homer ; tr. by A. T. Murray. – Cambridge : Harvard University Press ; L. : William Heinemann Ltd., 1919. – Vol 1–2. – 491 p.
8. *Moreau A.* Le mythe de Jason et Médée. Le va-nu-pied et la sorcière / A. Moreau. – Paris : Les Belles Lettres, 1994. – 344 p.
9. *Pausanias*. Pausanias Description of Greece with an English Translation by W. H. S. Jones and H. A. Ormerod / Pausanias. – Cambridge : Harvard University Press ; L. : William Heinemann Ltd., 1918. – Vol. 1. – 93 p.; Vol. 2. – 188 p.; Vol. 3. – 272 p.; Vol. 4. – 297 p.
10. *Perotti P. A.* La vendetta di Medea / P. A. Perotti // Rudiae. – # 11. – P. 70.
11. *Pindar.* The Olympian and Pythian odes of Pindar / Pindar ; tr. by F. D. Morice. – Red Lion, PA : Ulan Press, 2011 (1923). – 202 p.
12. *Segal C.* Pindar's Mythmakin. The Fourth Pythian Ode / C. Segal. – Princeton : Princeton University Press, 1986. – 223 p.
13. *Toppani I.* Perche Medea ebbe tanta fortuna? / I. Toppani // Sileno. – 1995. – # 21. – P.139–160.
14. *Will E.* Korinthiaka. Recherches sur l'histoire et la civilisation de Corinthe des origines aux guerres mediques / E. Will. – Paris : Boccard, 1955. – 129 p.

УДК 801.6

ЕВФОНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ РИТМОМЕЛОДИКИ ТЕКСТУ У ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ПОЕЗІЇ ВАГАНТІВ

Гера Єлєна Віталіївна,
викл.
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця

Дана стаття присвячена розгляду одного з елементів ритмомелодики у середньовічних латинськомовних текстах поетів-вагантів – евфонії. Автор вказує на особливості дослідження поетичної мовної форми. У статті подається тлумачення поняття ритму та евфонії як одного з його факторів. До розгляду взяті такі основні евфонічні одиниці, як рима, алітерації та інструментовка в синтаксичному та семантичному аспектах.

Ключові слова: ритм, ритмомелодика, евфонія, поезія вагантів, рима, алітерації, інструментовка.

Починаючи з 70-х рр. у вітчизняних наукових колах зріс інтерес до теорії лінгвістичного аналізу художнього тексту (праці Л. Г. Барласа, В. П. Вомперського, О. І. Горшкова, В. І. Кодухова, Н. О. Купіної, В. В. Одінцова, Н. М. Шанського). А згодом посилилась тенденція до комплексного аналізу художнього твору, саме завдяки якій і було помічено, що взаємодія мовних одиниць у рамках тексту не випадкова, а цілеспрямована: мовна структура твору завжди глибоко продумана автором з точки зору найбільш повної та ефективної реалізації у ній естетичної концепції. Нас, власне, й зацікавило, яким чином відбувається така реалізація, за рахунок яких мовних засобів. Тому **предметом** нашого лінгвістичного аналізу ми обрали ритмомелодичний аспект, а саме структурні елементи евфонії художнього тексту. Мовна форма віршів та пісень зі збірок середньовічної латинської поезії "Carmina Burana" та "Carmina Cantabrigensia" слугували за **об'єкт** дослідження. Відсутність наукових розвідок у рамках окресленої парадигми зазначеної поезії визначила **актуальність** нашої теми. **Наукова новизна** даної роботи полягає в тому, що ритмомелодика тексту латинськомовної поезії вагантів досліджується вперше.

Сукупність мовних засобів письменника, як стверджує О. І. Горшков, розглядається не як механічне поєднання в тексті лінгвістичних форм і прийомів (як мовний матеріал), а як "мовна реальність", адже власне саме функціонування мови й визначає конкретні випадки вживання тих чи інших форм [Горшков 1996, 36].

Зважаючи на сказане вище, можна стверджувати, що для дослідника художнього тексту особливого значення набувають такі аспекти, як естетичний, метричний, метроритмічний, суперсегментний (ритмічний і ритмомелодичний), композиційно-синтаксичний, план фабули, ідей та ін.

Зазначимо, що вихідним методологічним принципом сучасного лінгвістичного аналізу художнього тексту стає єдність форми і змісту. Влучно зауважує В. В. Одінцов: "Форма впорядковує, організовує матеріал, діалектично з ним співвідноситься. Форма намагається помститись за зневажливе до неї ставлення, передусім у такий спосіб, що не дозволяє адресату адекватно сприйняти зміст, правильно зрозуміти думку автора" [Одинцов 1982, 134].

Література всіх часів і народів поряд зі звичайною, прозовою формою мови, користувалась особливою мовною формою – *мовою ритмічною*, *віршованою.* Віршо-

вана форма мови це і є ритмічна мова. Відомий російський поет О. Блок відзначав, що кожна епоха має свій ритм і пристрасть кожного поета насичена духом епохи, яка навіює йому ритми й розміри вірша [Блок 1963, 404].

Доба Середньовіччя стала визначальним етапом для розвитку ритму в поезії, а піонерами змін та нововведень були ваганти, з їх особливою латиною, яка поєднала літературну традицію Горація й Овідія з живою розмовною мовою.

Ритмомелодика поезії вагантів поєднувала дві традиції: усну – традицію церковної лірики й народну – пісенну й танцювальну. Вони обидві вирізнялись багатством мелодій та ритмів, і ваганти майстерно використовували їх для відтворення різних настроїв, почуттів, відтінків змісту.

Отже, перш за все необхідно визначити, що слід розуміти під поняттям ритму, з'ясувати, як визначають дане поняття сучасні теоретики мистецтва та літературознавці, визначити його складові.

З точки зору *онтологічного смислу* поняття "ритм" розглядається як універсальний принцип буття, що діє на всіх рівнях руху матерії і детермінується внутрішніми законами розвитку різних матеріальних систем. *Гносеологічна цінність* поняття "ритм" у тому, що він більш повно характеризує матеріальні процеси у плані їх композиційно-морфологічної структури, даючи можливість побачити у різноманітті фаз, станів, що змінюються, закономірно обумовлену систему змін.

Не зважаючи на все різноманіття ритмів – просторових, часових, природних і соціальних – вони мають спільну рису, вони діють як структуроутворююче начало, інтегруючи моменти, які повторюються окремо в єдину цілісність форми даного процесу і явища [Пузырев 1984, 68].

Єдиної думки стосовно питання визначення і тлумачення ритму у сучасних теоретиків мистецтва немає. Зупинимося на тому, як тлумачить ритм і його основні складові Ю. М. Тинянов: Ритм – закономірне у часі чергування подібних явищ, впорядкований рух, котрий у художній літературі набуває естетичного значення. Його факторами є: 1) *метр*, тобто міцні відношення, у яких перебуває довжина звуків, і які поєднуються один з одним у різних розрядах і звукових групах. Метр, таким чином, це – поняття математично міцних відношень тривалості у довжині звуків. Це поняття не можна змішувати з ритмом; 2) *динаміка*, тобто поняття градації сили, яка простежується в низці звуків; 3) *темп*; 4) *агогіка*, певні подовження або скорочення, яких зазнає нормальна довжина одиниці, без руйнування для свідомості основної пропорції; 5) *звукова артикуляція* (легато, стаккато); 6) *мертва пауза*, тобто ірраціонально пустий час, який використовується для розділу; 7) *мелодія* з її значними інтервалами і завершеннями; 8) *текст*, який синтактичними поділами й зміною акцентуйованих і неакцентуйованих складів суттєво сприяє утворенню ритмічних груп; 9) *евфоніка* тексту, напр., рима, алітерація, інструментовка тощо [Тынянов 2007, 32].

Звукова організація художньої мови (евфоніка) є тим елементом ритмомелодики, що не лише репрезентує ті звукові явища, що канонізуються, перетворюються у сталі норми мовотворчості поета, а й виявляє той спосіб, у який вони набувають естетичного впливу на адресата.

У творчості середньовічних поетів вагантів знаходимо чимало таких евфонічних елементів, що виявляють естетичну функцію слова, а саме риму, алітерації, інструментовку. З плином часу рима вагантів ставала дедалі зручнішою і гармонійнішою, а в найталановитіших з них – надзвичайно багатою і неповторною, точною і складеною. Особливої популярності у поетів X–XIII ст. набули дактилічні рими, асонанси і консонанси. Разом з тим, спорадично застосовувались й одногрупні рими, утворені однаковими граматичними формами дієслів, іменників чи прикметників. Однією і тією ж римою об'єднувались цілі строфи; використовувались усі види римування віршів: суміжне, перехресне, кільцеве.

Поєднання *жіночих і дактилічних* рим, *перехресного римування*, використання *внутрішніх* та *одногрупних рим* ілюструє уривок:

O Fortuna, velut luna ***ж***
statu variabilis, ***д***
semper crescis aut decrescis; ***ж***
vita detestabilis ***д***
nunc obdurat et tunc curat ***ж***
ludo mentis aciem, ***д***
egestatem, potestatem ***ж***
dissolvit ut glaciem. ***д***
CB 017

Алан Лілльський у вірші ***Rhythmus de natura hominis fluxa et caduca*** *(Пісня про тлінність і скороминущість життя)* застосовує тернарне римування за схемою аабввб:

Omnis mundi creatura ***а***
quasi liber et pictura ***а***
nobis est in speculum; ***б***
nostrae vitae, nostrae mortis, ***в***
nostri status, nostrae sortis ***в***
fidele signaculum. ***б***
De Lille, p.262

У вірші ***Tu das, Bacche, loqui*** спостерігаємо суцільну наскрізну багату монориму, де збігаються звуки всіх складів клаузули:

Tu das, Bacche, loqui, tu comprimis ora loquacis, ***а***
*di**tas**, ded**i**tas, **tris**tia lae**ta** faci**s**.* ***а***
Concilias hostes, tu rumpis foedera pacis, ***а***
et qui nulla sciunt, omnia scire facis. ***а***
CB 201

З метою підвищення інтонаційної виразності вірша та емоційного поглиблення його смислового зв'язку поетами-вагантами застосовувалися алітерації. Така традиція бере свій початок ще з античних часів: римські поети приділяли багато уваги звукопису. Чимало прикладів з алітераціями знаходимо у Лукреція, Вергілія, Еннія тощо:

*Te **s**tudeo **s**ociam **s**cribendis versibus esse. (Lucr. 1, 24)*
*Interea **m**agno **m**isceri **m**urmure pontum. (Verg. En. 1, 24)*

У долітературній латинській мові перший склад промовлявся з особливою інтенсивністю, тому всякий звуковий перегук почав відчуватись особливо відчутно. З часом явище початкової інтенсивності в латинській мові зникло. Цим пояснюється те, що алітерація у класичних поетів не відігравала такої ролі, як у архаїчних. Продовжують традицію такого стилістичного прийому і середньовічні поети:

Veritas veritatum
via, vita veritas,
per veritatis semitas
eliminans peccatum!
CB 021

Чимало алітерацій застосовувались поетами в межах одного рядка, що було навіть більш поширеним явищем:

volo **vi**rum **vi**vere **vi**riliter *(CB 178)*
di**ta**s, ded**ita**s, **tri**st**i**a lae**ta** f*acis (CB201)*
de**flo**ratus **flo**s ef**flo**ret *(De Lille, p.262)*

Для мов з постійним наголосом на першому складі використання алітерацій також є характерним. У давньогерманському віршуванні алітерація стала не просто одним з моментів інструментовки, вона стала *"засобом метричної композиції, яка організовує вірш"* [Жирмунский 1923, 226]. Зауважимо, що деякі дослідники поняття алітерації відносять до інструментовки, зокрема, О. О. Дерюгин. Він зазначає, що, навпаки, у мовах з рухомим наголосом алітерація не виходить за межі одного з численних повторів. Попри те, що у латинській мові наголос нерухомий (він визначається за якістю другого голосного з кінця), алітерація не є прийомом метричної композиції, як у часи класичної, так і в часи середньовічної латинської мови [Дерюгин 1961, 5–21].

Наступний важливий ритмічний фактор, який береться до розгляду поряд з римою – це *інструментовка* (за Ю. М. Тиняновим) *або ж інструментація* (термін І. В. Качуровського), причому варто зазначити, що дія першої (рими) заснована на єдності ряду, у той час як дія другої (іструментації) – на тісноті ряду.

"Інструментовкою" називають групи, які виділяються на загальному фоні вимови – повтори. Дійсним ритмічним фактором тут є фонічні елементи, які висуваються вперед на загальному фоні вимови й завдяки такій актуалізації здатні на ритмічну роль. При цьому, ритмічна роль повторів неадекватна такій самій ролі метру: динамічне групування, яке здійснюється метром, здійснюється прогресивно-регресивним шляхом, причому вирішальним моментом стає *прогресивний*, а регресивний момент не обов'язково пов'язаний з закономірним його вирішенням; між тим інструментовка як ритмічний фактор об'єднує в групи *регресивним шляхом* (прогресивний момент не виключений, але роль його вторинна). Отже, повтори утворюють регресивно ритмічні групи (причому більший ритмічний наголос лежить на наступному члені групи). Таким чином, говорячи про інструментовку, ми змушені говорити про її еквіваленти у вигляді динамічного імпульсу; така еквівалентність відбивається тут у широті об'єднуючої ознаки з точки зору фонетичної: для усвідомлення ритмічної ролі інструментовки достатньо найбільш загальних ознак фонетичної спорідненості звуків.

За такої постановки питання у повторі починають відігравати важливу роль: 1) близькість і тіснота повторів; 2) їх співвідношення з метром; 3) кількісний фактор (кількість звуків і їх груповий характер): a) повне повторення *geminatio*, b) часткове – *reduplicatio*; 4) якість словесного елемента, що повторюється (речовий, формальний); 5) характер об'єднання інструментовкою слів [Тынянов 2007, 126–152].

Чим більшою є *близькість повторів*, тим більш зрозумілою є їх ритмічна роль:

Bibit hera, *bibit* herus,
bibit miles, *bibit clerus,*
bibit ille, *bibit* illa,
bibit servus cum ancilla…
CB 196

При цьому повтори, які знаходяться на значній відстані, можуть розглядатись як підготовчий фактор, який встановлює відому звукову базу, як фактор *"динамічного налаштування"* (який, щоправда, усвідомлюється тільки при його розв'язанні у близькі і явні повтори):

Vinum bonum et suave
bibit abbas cum priore;
et conventus de peiore
bibit cum tristitiis
Kusch, p.610

Даний фактор комбінується і з іншими факторами. З них найбільш важливим є фактор *співвідношення з метром,* за якого метричні членування співпадають зі *звуковим групуванням* всередині метричних груп:

...quam inter Veneream
diligo <u>*cohortem,*</u>
langueo, dum videam
libiti <u>*consortem*</u>
CB 059

Важливою є ознака *кількості* звуків; легко прослідкувати, як повтор одного звуку менше організовує мову, ніж повтори груп, при цьому надзвичайно важливим є те, які саме групи зазнають повтору. Найбільшу семантичну важливість отримують *групи початкових звуків слова.* На семантичному забарвленні цих початкових груп засновано явище ἀπροσδόκητον *(неочікуване):*

*nostr**i** status decens glosa,* *volo **vi**rum **vi**vere **vi**riliter*
*nostr**ae** vitae lectio*

***vitae** vesper, dum concludit* ***in**vitus et **in**vitor **in**vehi*
***vitale** crepusculum* ***sol**lertia, qui **sol**us **Sol**is filia*

У залежності від акустичного і артикуляційного багатства чи бідності повторів знаходиться акустичне і артикуляційне забарвлення вірша. Але власне і сама артикуляційна й акустична бідність анітрохи не виключає *ритмічної ролі повтору*, ані усвідомлення його як бідного у зазначених відношеннях ("негативна ознака" до певної міри може бути дуже сильною у залежності від характеру груп, які її оточують).

Теорія XVIII ст. знала ритмічну роль інструментовки, але розуміла її у вигляді виключно звуконаслідування. Нова теорія охоче зупиняється на понятті "звукової метафори" [Тынянов 2007, 128].

Говорячи про характер об'єднання слів в інструментовку в синтаксичному аспекті, варто виділити структурні схеми, специфічні будови фраз, речення, завдяки яким також створюється особливий ефект ритмічної повторюваності. Для досягнення цього ефекту використовуються такі стилістичні фігури як ізоколон (1) та хіазм (2):

1) *Ave, pulchrum in colore,*
ave, fragrans in odore,
ave, sapidus in ore,
dulce lingue vinculum. Cansz., p. 172

2) **Sciat deus,** *sciant dei:*
non sum reus ***huius rei!***
sciant dei, **sciat deus:**
huius rei *non sum reus!* *CB 117*

Наступними стилістичними прийомами, що відносяться до поняття інструментовки і про які варто говорити, є анафора, епіфора та симплока. *Анафора* – єдинопочаток; стилістичний прийом, вживаний на початку віршових рядків, звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частини синтаксичних строфічних структур. Подекуди анафора виконує важливу композиційну роль. Протилежною за своєю роллю у поетичному тексті є епіфора. Анафора як лексичний повтор зустрічається у вагантів не так часто, як можна було б цього очікувати. З кілька сотень віршів ми знайдемо лише кілька прикладів:

Ergo dum nox erit dies,
et dum labor erit quies
et dum aqua erit egnis,
et dum silva sine lignis
CB 117

Епіфора – стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукосполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах (в романі, у віршах), фраз – у прозі чи драмі. У творчості вагантів епіфора не зустрічається взагалі. Таке явище може бути пояснено тим, що ваганти користуються точною і багатою римою, у них зазвичай збігаються звуки всіх складів клаузули (eg**estatem**, pot**estatem**). У той час як приклади бідних і неточних рим складають зовсім незначну частину їхніх віршів. Водночас римуються слова, які належать зазвичай до однієї частини мови, тому повне geminatio, на якому має будуватися до того ще й рима, слугуватиме явним плеоназмом, повною нівеляцією естетичної функції тексту. Використання епіфори у такому випадку слугуватиме лише як деформуючий ритмічний засіб.

Симплока – складна синтаксична конструкція, в якій гармонійно поєднуються анафора з епіфорою. Зважаючи на сказане вище, широкого застосування у ліриці вагантів не знайшла. Щоправда, редукованою симплокою можна назвати хіба що лексичні хіазматичні конструкції (*Sciat deus, sciant dei*).

Ми вважаємо за доцільне також репрезентувати глибинну структуру вірша і розглянути, яким чином елементи глибинної структури розподілені по рядках поетичного тексту. Опис розподілу семантичних параметрів у вірші дає змогу вивчати способи *"семантичної інструментовки"* вірша і визначати основні фігури, які утворюють

одиниці плану змісту у поетичних творах [Лекомцева 1973, 166]. Детальний аналіз поезії свідчить про те, що одиниці глибинної структури вірша відповідають одиницям "семантичної метрики", тобто, що може існувати певна закономірність у кількості одиниць глибинної структури, які припадають на рядок, строфу і вірш у цілому.

Розподіл у вірші синонімів, антонімів, гіпонімів і їх транзитивних корелятів показує, що у вірші може існувати регулярна семантична рима. Така рима може бути точною (побудована на синонімах), або відрізнятися на одну чи більше ознак.

Розглянемо точну семантичну риму, що будується на синонімах:

1) Invidos hypocritas
mortis premat gravitas!
pereant *fallaces*
et viri *mendaces*...

2) ...ex his quidam ***denudantur***;
quidam ibi *vestiuntur*,
quidam *saccis induuntur*.

Другий вірш демонструє поєднання синонімічної рими з антонімічною, де латинське denudantur однаково логічно співвідноситься як з другим, так і третім рядками (вони утворюють синонімічну риму один з одним і водночас антонімічну з першим рядком).

Можемо говорити також про повтори, засновані на ієрархічній структурі родовидових зв'язків, а саме про гіпонімічну редуплікацію, а отже і семантичну риму:

1) *frondes, flores et gramina*,
nam mea languet anima.

2) aspergit terram *floribus*,
ligna silvarum *frondibus*. CB 031

Подані приклади чітко ілюструють ієрархію, де *flos, floris m* – квітка, цвітіння, *frons, frondis f (pl)* – листя, зелень, *gramen, inis, n* – трава, зелень.

Таким чином, в рамках проведеного лінгвістичного аналізу на матеріалі середньовічних поетичних латинськомовних текстів, нами було розглянуто фонічний елемент ритмомелодики. Ми дійшли висновку, що всі структурні елементи, що забезпечують евфонію тексту, не лише створюють позитивно-естетичні фонічні явища, підкреслюючи емоційний бік поезії, а й відіграють ритмічну роль у тексті, додатково інтегруючи поетичні елементи в єдине ціле. Подальше поглиблення і розширення даної розвідки дозволить ознайомити студентів класичного відділення з особливостями середньовічного віршування, а саме з ритмомелодикою тексту та особливостями евфонії у поезії вагантів.

Данное исследование посвящено одному из элементов ритмомелодики в средневековых латинскоязычных текстах поэтов-вагантов – эвфонии. Автор указывает на особенности исследования поэтической формы языка. Рассматривается толкование понятий ритма и эвфонии как одного из его факторов. В статье исследуются такие эвфонические единицы, как рифма, аллитерации, а также инструментовка в синтаксическом и семантическом аспектах.

Ключевые слова: ритм, ритмомелодика, эвфония, поэзия вагантов, рифма, аллитерации, инструментовка.

Euphony as an element of melody and rhythm in Medieval Latin of vagrant poetry is taken into account in the article. The author emphasizes peculiarities of poetic form investigation. This paper focuses on the notion of rhythm and euphony as its agent. Such euphonic elements as rhyme, alliterations and different forms of repetition in syntactic and semantic aspects are taken into consideration.

Key words: rhythm, melody and rhythm, euphony, goliards' poetry, rhyme, alliterations, poetic repetitions.

Література:

1. *Блок А.* Собр. соч. : в 8 т. Т. 7 / Александр Блок. – М. ; Л., 1963. – 544 с.
2. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – 138 с.
3. *Гончаров Б. П.* Звуковая организация стиха и проблемы рифмы / Б.П. Гончаров. – М. : Наука, 1973. – 275 с.
4. *Горшков А. И.* Русская словесность: От слова к словесности / А.И.Горшков. – М., 1996. – 109 с.
5. *Дерюгин А. А.* Основы римского стихосложения : метод. пособие / А. А. Дерюгин. – Саратов, 1961. – 29 с.
6. *Жирмунский В. М.* Введение в метрику. Теория стиха / В. М. Жирмунский. – Л., 1925. – 284 с.
7. *Жирмунский В. М.* Теория стиха / В. М. Жирмунский. – Л. : Советский писатель, 1975. – 664 с.
8. *Жирмунский В. М.* Рифма, ее история и теория. Петроград. [Academia] // Вопросы поэтики. – 1923. – Вып. III. – 339 с.
9. *Качуровський І. В.* Фоніка / І. В. Качуровський. – К., 1994. – 168 с.
10. *Купина Н. А.* Смысл художественного текста и аспекты лингвистического анализа / Н. А. Купина. – Красноярск, 1983. – 160 с.
11. *Лекомцева М. И.* О метрической организации и рифме плана содержания поэтического текста // Типология культур. Сборник статей по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1973. – С. 166–175.
12. *Одинцов В. В.* Стилистика текста / В. В. Одинцов. – М., 1980. – 263 с.
13. *Пузырев А. В.* Проблема ритма в искусстве / А. В. Пузырев // Поэтика и стиховедение : межвуз. сб. науч. трудов / Рязан. пед. ун-т. – Рязань, 1984. – С. 68–77.
14. *Тынянов Ю. Н.* Проблема стихотворного языка / Ю. Н. Тынянов. – М. : URSS. Ком. Книга, 2007. – 184 с.
15. Поезія вагантів : [антологія] лат. та укр. мовами / М. Борецький, А. Содомора. – Л. : Світ, 2007. – 263 с.
16. *Шанский Н. М.* Лингвистический анализ художественного текста / Н.М. Шанский. – Л., 1990. – 270 с.
17. *Dronke P.* The Medieval Lyric / P. Dronke. – L., 1968. – P. 288

УДК 811.14'04:82–141

SYNONYMIC THEONYMS-POETONYMS AS AN IMPORTANT FACTOR OF POETIC LANGUAGE OF ROMAN MELODIST'S POEMS

Archpriest Kozhushnyi Oleg,
candidate of philology, candidate of theology

The article deals with the usage of synonymic theonyms-poetonyms in the kontakions of Roman Melodist. It affirms that synonimic theonyms-poetonyms are the main factor of creation of poetic language of the hymns. It is very actual and new for the poetical onomastics which investigates the process of creation and usage of the proper names in fiction.

Key words: liturgical tradition, hymnography, poetic language, synonymic theonyms-poetonyms, metre.

"Πρώτη καλῶν ἀπαρχὴ
ὤφθης σωτιρίας ἀφορμή,
Ῥωμανὲ πάτὲρ ἡμῶν·
ἀγγελικὴν γὰρ ὑμνῳδίαν συστησάμενος,
θεοπρεπῶς ἐπεδείξω τὴν πολιτείαν σου·
Χριστὸν τὸν θεὸν ἱκέτευε
πειρασμῶν καὶ κινδύνων
λυτρωθῆναι τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε".
"Пісень прекрасних перший плід
явив ти засобом спасіння,
Романе, отче наш;
бо, гімни ангельські уклавши,
життя ти гідне Бога показав.
Спокус і небезпек уникнути
благай ти Христа Бога,
(усім), що прославляють тебе, (отче)".
(Praise to St. Roman written by St. German, patriarch of Constantinopole.
The original text is taken from "A History of Byzantine Music and Hymnography"
by E. Wellesh) [Wellesh 1961, 182]

It is well known that the language situation in Byzantine was very special because their written and spoken languages developed differently and simultaneously. In writing they kept to the literary norms of the Old Greek language. The development of the spoken language was gradual. Although it was slow, it won higher spheres of language communication. It was connected with the following cultural peculiarities of Eastern Roman Empire: the methods of teaching both in primary and middle school and the specific features of the development of literature [Славятинская 2003, 462].

In Eastern Roman Empire as well as in ancient Hellas grammar was taught on the basis of learning Homer's poems. Grammar meant the ability to read and interpret ancient authors. Homer's language was an example for learning declination, conjugation, orthography, metrics, stylistics. The main textbook was Grammar written by Dionysius Thrax in I BC. Later on the books of Old Testament, New Testament and Psalms were read. The school curriculum included also the tragedies of Eschil, Sofocle and Euripides, the works of Hesiod and Pindar, the comedies of Aristophanes and the works of historians and orators. Thus, diglossia [Семчинський 1996, 351] (the existence of 2 variants of the Greek language: the literary written language and very different spoken one) was a norm for all the Hellenes and the population influenced by Hellenism. Only in the XI–XII centuries appeared some literary works in the native language. It caused a new language situation

in Byzantine: since then the language of ancient Greece has been regarded as the Old Greek language. It turned into the socially-oriented literary language: aristocratic, not folk [Славятинская 2003, 463]. After thorough learning of Roman the Melodist's Kontakions I can draw a conclusion that his language is very close to the speaking idioms of his time in spite of the facts it was greatly influenced by the powerful and indisputable language of Holy Bible and it had the literary origin. It must be mentioned, the poet deliberately gave the preference to the Byzantine construction when choosing between fixed Greek and Byzantine forms of the construction. Perhaps it won't be a mistake if we affirm that Roman gives a perfect picture of Byzantine literary koine of Justinian's period. This idea is proved by the fact that certain linguistic phenomena of Kontakions can be found in papyri of early Byzantine period as well as in the works of other Byzantine authors, especially in "Chronicle" of Johann Malala, the contemporary of the Melodist [Mitsakis 1967, 1]. The research of the language and poetic speech of the Melodist, therefore, supplements the knowledge about the literary koine of the golden age of Byzantine.

Every investigator and translator of Roman the Melodist's works paid attention to "unusual" forms of the Greek words and some syntactic constructions in his works. The major part of them was analysed and explained in the following work: Blass-Debrunner-Funk, "A Greek Grammar of the New Testament and other early Christian Literature, Cambridge, 1961. The unit "La langue de Romanos" by Grosdidier de Matons from his monograph "Romanos le Melode…" is also rich in content. The linguistic works of K. Mitsakis, P. Maas, K. Trypanis and some others that analyse the kontakions are considered to be a great contribution into the investigation of Roman the Melodist's language. Since these researches are available, this article emphasizes synonymic theonyms-poetonyms in the poetic language of Roman the Melodist.

The Melodist defines some characters of his poems with bright synonymic theonyms-poetonyms, which are an important factor of the artistic speech of many Byzantine hymnographers. The significance of this topic for Christology and Mariology as well as for studies in poetic onomastics causes the necessity of making a short excursus into the theory of the proper name in general and the proper name in context of work of art.

One of the fundamental peculiarities of mythopoetic consciousness is indistinguishing of the name and the thing. The name was understood as the mysterious essence of a thing; to know the name of a person meant to have a power over that person. To pronounce a name could mean to create, to reanimate, to seize, to kill and so on [Мечковская 1998, 56]. Two contradictory relations to the word were connected with the belief in magic properties of the name. On the one hand, there was a taboo to pronounce the name. On the other hand, there was a repetition of a significant name. The repetition of the name of God is the most important taboo. For example, instead of the name of God the Igbo nation people (Africa) use the following descriptive expression: "Someone whose name can't be pronounced". Numerous repetitions of the God's name are typical for ritual practice of various beliefs and religions with mythopoetical mentality. There exist even combinations of taboo and repetitions of the name within one and the same text [Мечковская 1998, 58]. The idea of a name as a bearer of mysterious essence was supported by a realistic and active philosophy of Konfutsius? (the idea of "correcting the names") [История

лингвистических учений 1980, 94]; Old Greek philosophers also argued about the nature of names. According to the ancient theory of *physei* (Greek – φύσις – nature) the name of a thing corresponds to its name. Heraclitus, stoics, sometimes Pythagoreans and Gnostics thought like that. Adherents of the opposite conception known as the theory of *thesei* perceived in names conventional signs which were realized and accepted by people. In such a way the nature of name was understood by Democritus, Aristotle and Plato [Мечковская 1998, 293]. It is not accidentally the dialogue of Platon "Cratylus" is started with consideration of the proper name [Платон 1968, 415–426]. There the philosopher gives the actual semiotic ideas: the reason of usage of the word can be of different nature; the name can be characterized by a different degree of motivation. The people accept a certain name not for the reason it is "correct" (it has an adequate motivation) but due to a convention between the people [Античные теории языка и стиля 1936, 55–57]. Orthodox authors of Middle Ages kept to the similar viewpoint. They examined the "essence" and the "name" separately and established arbitrary connections between them. But there were always adherents of the theory of physei even among the Christian theologians. Blessed Augustin protected the standpoint of stoics in such a way: "Natural origin of names can be proved, firstly, by sound imitation (by the words with the help of which we speak, for example, about ringing of copper); secondly, by similarity between the influence of a thing on a person and his feeling of this influence. The things affect in the way we feel the words: mel (honey) – it tastes sweet and its name is gentle for hearing… For stoics this coordination of feeling of the thing and feeling of the sound looks as if a cradle of word" [Античные теории языка и стиля 1936, 72]. Paul Florenskiy states his opinion about the nature of name, defending the point of view of the so-called "name-glorifiers of Athos" or "onomatodoxoi" (from the Russian Imjaslavcy) [Широков 1994, 73–83]: "A name is a substance of a thing… A thing is created by a name, a thing interacts with a name; it imitates a name. A name is a metaphysical principle of existence and cognition. One should see a knot of existence in the name, its deepest nerve. A name – is a clot of beneficial or occult powers; a mystical root which connects a person with other worlds; it is a divine essence. It brings mystical energies" [Зеньковский 1991, 193–194; Иванов 1986, 69–87]. In 1922–1926 P. Florenskiy even wrote a manuscript under the title "Notes on onomatology as a science about categories of personal existence in alphabetic order" [Флоренский 1993, 320]. S. N. Bulgakov wrote his "Pnilosophy of name" to support name-glorifiers [Булгаков 1953, 279]. O. F. Losev wrote the work with the similar name, defending and developing name-gloryfying. Here are the main points from his "Philosophy of Name": "The essence is a name and this name is a basis for everything that will happen to the essence" [Лосев 1990, 152]. "If an essence is a name, a word, then it means the whole world, the Universe is a name and a word, or names and words…" [Лосев 1990, 153]. "The nature of name, therefore, is magic…To know the name of the thing means to be able to use a thing in this or that sense" [Лосев 1990, 185].

But, a scope and an essence of the notion "proper name" in medieval Christian (saint-fathers') world differ much from the standpoint of the abovequoted philosophers as well as from the practical relation to the problems of onomatology [Бибихин 1974, 48–58] peculiar for nowadays. Some theonyms which appeared in the pagan society and later on

were revalued in Christian theology: θεομήτωρ, θεοτόκος and others can serve examples of relation of Saint Fathers to the problem of coorelation of an essence and a name, God and names peculiar to Him. The orthodox medieval authors do not see anything supernatural and occult in a proper name. The proper names of common people or prophets do not contain mysterious information and are the words of a common language. According to the doctrine of the orthodox authors the names of God or theonyms are separated into a certain group, were taboos, have always been the most important names in all cultural and religious groups. Nevertheless, they also do not contain any mysterious information [Эдельштейн 1985, 199–207]. Avoiding going into details, let us mention that the Christian theologians keep silent about widespread at their time stories about wonders connected with the name of God. The name of God possesses hypostase existence and miraculous properties. One can kill a person and restore him to life by pronouncing the God's name. For the creators of the Christian dogmatics the name of God is a sign or a symbol of a certain essence, it is not a part of it. The name of God is an element of the system of minor importance. And the existence of this essence doesn't depend on this system because "no name has essential independence" but "any name has a certain indication (γνώρισμά or indiciuṃ and a sign (σημεῖον or signum) of some essence and thought, which are not thought independently by themselves and do not exist" [Нисский 2003, 395]. It is precisely this relation to proper names of any rank that makes it possible for the Christian medieval poets to turn them into bright poetonyms or (if they are divine names) theonym-poetonyms. And it would be correct to say Roman the Melodist was a real master of them.

It must be explained now what poetonyms in general are. It also must be explained what synonymic theonym-poetonyms are because they are the objects of my special attention in this investigation. Poetonyms or names-poetisms are proper names (or synonymic poetic sayings – word combinations, descriptive constructions and sometimes entire sentences with the synonymic meaning) in a context of a work of art. "A fashionable discipline on the verge of several sciences" [Калинкин 1999, 4] – poetics of proper names (a unit of onomastics) makes us take these words (sayings-word-combinations, descriptive constructions) out of the rank of common, turning them into the words of wide connotative meaning and even into the words-symbols, the names-situations. There are certain classic works on this topic in every national onomastic tradition. The book of D. Lamping [Lamping 1983] can serve an example of German onomastics. The author is a specialist in study of literature, but his book is used by linguists-onomasts mostly. A famous researcher from Saint Petersburg O. I. Phoniakova is an expert of Russian onomastics [Фонякова 1995, 47–61]. As for Ukrainian onomastics, the works of V. Kalinkin and J. Karpenko [see: 15–30] are of great importance.

They analyse poetic onomasticon of different authors. Among interesting and topical materials dealing with the problem must be mentioned the research works of A. Aksjonova [Аксёнова 2005] and T. Chub [Чуб 2005]. But "Poetics of onym" [Калинкин 1999, 347] of V. Kalinkin can be called a fundamental investigation in this branch of philology. Since this monograph investigates proper names in fiction, several theses from this work are worth mentioning here because my article deals with the analysis of synonymic theonyms-poetonyms.

The author of the book sets himself the main task of creation and theoretic comprehension of poetics of onym as a special scientific tendency. Ih his opinion the onym in a text (V. Kalinkin proposes his term – *poetonym*) must be studied in close connection with the general poetics of a text. *Poetic onomastics* is another theoretically grounded term which shows the research paradigm of the author. Among the basic theses formulated in the first unit of his work [Калинкин 1999, 21–124], his axiom of signifying of poetonym (any name in a text is a sign of fictitious existence of designated) and his axiom of a context (a connection of a poetonym is impossible without a connection with the closest and a broad context). In the second unit [Калинкин 1999, 125–276]. V. Kalinkin gives careful consideration to a problem of semantics of poetonyms and connotative qualities of onyms. In this chapter the author pays much attention to the substitutors of the proper name in the text (descriptions and periphrases which he names contextual synonyms). And these substitutors are of certain interest for my investigation. Periphrases are understood by him as tropes because they have a figurative sense and belong to a poetic language. The periphrases containing a proper name are named by the author *onomastic periphrases*. He gives their detailed classification. The third unit[Калинкин 1999, 276–358] deals with the function of the proper name in a work of art. He also emphasizes the necessity of investigating creative work of some authors, literary works, literary schools, trends and so on which have not been analysed from the point of view of functioning poetonyms in them.

From this standpoint the analysis of poetic-theologic language of Byzantine hymnographers and hymnografic poetry is really topical, as it is being done for the first time. Therefore, poetonyms or synonimic theonym-poetonyms which attract my attention are important means of the artistic language. Roman the Melodist uses them successfully and he is not the only one to do it.

If one attentively looks through many poetic materials of different time and different peoples, he will notice that the extensive and accentual synonymity of proper names is a wide-spread phenomenon. It can be called even universal. For example, here are Homer's [Гомер 1949] theonym-poetonyms to define such Olympic divinities as Ζεύς, Ἥρα, Ἀφροδίτη:

1. ἄναξ βασιλεύς – "володар і повелитель";
2. πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε – "батько богів і людей";
3. ὕπατος μήστωρ – "найвищий промислитель";
4. μέγιστος, κύδιστος, ὑπερμενής, ὑψίζυγος – "найбільший, найславніший, могутній; той, який високо сидить на престолі";
5. πανομφαῖος – "податель усіх знамень";
6. νεφεληγερέτα, κελαινεφής – "хмарогонитель";
7. στεροπηγερέτα – "громовержець";
8. σωτήρ – "спаситель";
9. Διὸς κυδρὴ παφάκοιτις – "славна дружина Зевса";
10. πότνια – "властителька";

11. πρέσβα – "шанована";
12. λευκώλενος – "білорука";
13. χρυσόθρονος – "золотопрестольна";
14. χρυσῆ – "золота";
15. ἐυστέφανος – "гарно вкрита вінком";
16. φιλομμειδής – "та, що ласкаво посміхається" et cet.

The are several poetonyms to define the main character of the famous Babel "Epos about Gilgamesh" [Епос про Гільгамеша 1991, 98–99]:

1. a person who saw everything;
2. the best among the tzars, handsome and ;
3. the bull who beats bravely, Uruk's offspring;
4.a person who is going ahead ; the first of all the people;
5. the hope of his brothers;
6. the strongest net;
7. expectation of the army;
8. a violent torrent breaking a stonewall;
9. the firstborn from Lugalbanda; perfectly powerful;
10. a discoverer of passes;
11. a well-digger on mount slopes;
12. proud among men, beautiful among characters et cetera.

It should be noted that the folk-poetry is especially rich in synonym-poetonyms, as well as the works of those authors for whom the folk-poetic element with all its peculiarities/specific features became the natural component of creative thinking. Let us illustrate this by examples from "The Crying of Yaroslavna" written by Taras Shevchenko [Шевченко 1949, 579].

In short verses the following rows of poetonyms can be seen: Yaroslavna – cuckoo – zygzytsia – sea-gull-widow; the wind – sail – winged-master – fierce; Prince – you are my ладо – my merriment; the wide Dnipro – strong and old (oh, my) the beautiful Slovutytsyu; the Sun – the saint sun – святее сонечко – saint, fire-master (the synonymic names of elements are identified as poetonyms, so long as theauthor's usage of them is personified).

The numerous number of examples of the poetoyms enables us to emphasize the universality of poetonyms as the way of the artistic language in the various poetic fabric.

The hymnographic poetry promotes the active usage of poetonyms, because very often they aim at the utmost description of the Personality.

Thus, for the main names of some characters, Roman Melod selects not only one synonym, but the whole row of metaphorical names-synonyms – synonyms-poetonyms or synonymic theonym-poetonyms, that have for an object to give the main characters of the poem the utter-most description.

For example, you can see how the author glorifies Jesus Christ. In addition to the well-known addressing to Jesus Christ from the first Kukulion of the famous Kontakion "On the Resurrection": Χριστὲ ὁ Θεός – "Christ God", we have:

1. "(Той), Хто зцілення з'явив від кровотечі" (2 kukulion) [ὁ συληθεὶς ἐκ τῆς αἱμόρρου τὴν ἴασιν];
2. "(Той), Хто воскресіння перед своїм стражданням передбачив" (2 kukulion) [ὁ προειπὼν καὶ πρὸ τοῦ πάθους τὴν ἔγερσιν];
3. "Сонце" – ὁ ἥλιος (1 stanza);
4. "Тіло живоносне й погребенне" – σῶμα ζωηφόρον καὶ τεθαμμένον (1 stanza);
5. "Владика" – ὁ δεσπότης (1 stanza);
6. "Повитий у плащаницю" – ἐν σινδόνι ἐνειλημένος (1 stanza);
7. "Господь" – ὁ Κύριος (2 stanza);
8. "Керманич для дихання живого" – ὁ ἡνιοχεύων τὴν τῶν κινουμένων πνοήν (2 stanza);
9. "Безсмертний" – ὁ ἀθάνατος (2 stanza);
10. "Творець" – ὁ πλάσων (6 stanza);
11. "Воскреслий" – ὁ ἀναστάς (6 stanza);
12. "Пречистий" – ὁ ἀμώμητος (7 stanza);
13. "Той, Хто все оновлює" – ὁ πάντα καινίζων (8 stanza);
14. "Той, Хто споглядає все" – ὁ πάντα βλέπων (9 stanza);
15. "Спаситель" – ὁ λητρωτής (9 stanza);
16. "Той, Хто випробовує серця" – ὁ τὰς καρδίας ἐρευνῶν (10 stanza);
17. "Добрий Пастир" – ὁ καλός ποιμήν (10 stanza);
18. "Художник" – ὁ πλάστης (11 stanza);
19. "ваш Наречений" – ὁ νυμφίος (12 stanza);
20. "Слово" – ὁ Λόγος (13 stanza);
21. "Владика безтілесних" – ὁ τῶν ἀσωμάτων δεσπότης (14 stanza);
22. "Той, Хто був раніш, і нині є й буде довіку" – ὁ πρὶν καὶ νῦν καὶ πάντοτε (14 stanza);
23. "Життя" – ἡ ζωή (15 stanza);
24. "Цар" – ὁ βασιλεύς (17 stanza);
25. "(Той,) Котрого не вміщають небеса" – ὅν οὐ χωροῦσιν οὐρανοί (17 stanza);
26. "Дощ божественний" – (ὦ) ὄμβρε θεῖε (18 stanza);
27. "Радість скорботних" – ἡ χαρὰ τῶν θλιβομένων (19 stanza);
28. "Милосердний" – ὁ ἐλεήμων (21 stanza);
29. "Той, Хто подає падшим воскресіння" (refrain);
30. "Надсутнісний" – ὑπερούσιος (kukulion of the Christmas kontakion);
31. "Неприступний" – ἀπρόσιτος (kukulion of the Christmas kontakion);
32. "Немовля мале – Предвічний Бог" – παιδίον νέον, ὁ πρὸ αἰώνων θεός (refrain);
33. "Корінь ненапоєний" – ῥίζα ἀπότιστος (1 stanza);

34. "Некопаний ніким колодязь" – φρέαρ ἀνόρυκτον (1 stanza);
35. "Дитя у яслах" – βρέφος ἐν φάτνῃ (2 stanza);
36. "Цар всевишній" – ʽΥψυλὲ βασιλεῦ (3 stanza);
37. "Творче неба" – ποιητὰ οὐρανοῦ (3 stanza);
38. "Знавець усього потаємного" – τὸν τῶν ἀφανῶν γνώστην (4 stanza);
39. "Син недовідомого Отця" – ἀπάτορος ὑιοῦ (4 stanza);
40. "Зоря" – ἀστήρ (5 stanza);
41. "Утробний (Той, який з утроби)" – τῷ ἐκ σπλάγχνων αὐτῆς (6 stanza);
42. "Слава й Похвала" – δόξαν καὶ καύχημα (7 stanza);
43. "Благодать й окраса скінії (моєї)" – χάρις καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς σκηνῆς (7 stanza);
44. "Двері" – θύρα (9 stanza);
45. "Творець всього, до чого б'ють поклон" – ὁ ποιητὴς τούτων ὧν σέβουσιν (13 stanza);
46. "Прохолодне полум'я" – πῦρ δροσίζον (13 stanza);
47. "Дар дарів і Миро мир" – τῷ δώρῳ τῶν δώρων, τῷ μύρῳ τῶν μύρων (21 stanza);
48. "Вождь" – ὁδηγέ (24 stanza);
49. "Спасіння Наречений" – ʽΟ νύμφιος τῆς σωτηρίας (2 kukulion of the Kontakion "On Ten Virgines");
50. "Надіє всіх, хто вихваляє Тебе" – ἡ ἐλπὶς τῶν ἀνυμνούντων σε (2 kukulion);
51. "Судія" – ὁ κριτής (3 kukulion);
52. "Цар царюючих" – Βασιλεῦ βασιλευόντων (2 stanza);
53. "Людинолюбець" – φιλάνθρωπε (2 stanza);
54. "Бог безпочатковий" – τὸν ἄναρχον θεόν (8 stanza);
55. "Прекрасний Наречений" – τὸν καλὸν νυμφίον (8 stanza);
56. "Найсправедливіший суддя" – Δικαιότατε κριτά (14 stanza);
57. "Єдиний Правосуде" – μόνε δικαιοκρίτα (16 stanza);
58. "Той, Хто раніше співчутливим був" – ὁ πρώην οἰκτίρμων (17 stanza);
59. "Той, Хто (раніше) милував" – ὁ (πρώην) ἐλεήμων (17 stanza).

Three poems (the first kontakion "On the Ressurection", Christmas kontakion "Mary and Magi", the first kontakion "On Ten Virgins") contain 59 synonymic theonym-poetonyms, expressed with one word or a whole sentence to indicate Jesus Christ! Reverend Roman brightly portrays Him with the help of poetonyms only. They are made up by the author for every specific artistic and linguistic situation. It is interesting they are hardly repeated.

In the same way the Melodist portrays Mother of God, apostles, magi, the "wise" and the "foolish" virgins from a famous Evangel parable giving them the names of:

1) *Virgin* – παρθένος (Kukulion of Christmas kontakion), *Mother* – μήτηρ (2, 4 i 22 stanzas), *woman in childbirth* – ἡ τεκοῦσα (2 stanza), *slave* – δούλα (3 stanza), *wet-*

nurse – τροφός (4 stanza), *Miriam*– Μαριάμ (6 stanza) and *Maria* – Μαρία (16 stanza), *All Pure* (8 stanza), *Impassable Gates* – ἡ ἀπαράνοικτος πύλη (poetonym of Old Testament's origin 9 stanza); *She who was open* – ἡ ἀνοιχθεῖσα (9 stanza); *Brightshining* – ἡ φαεινή (13 stanza); *Mother or God* – ἡ θεοτόκος (17 stanza); *saint* – ἡ σεμνή (20 stanza); *She who gave the birth to the Doors* – αὐτὴ… ἀφ' ἧς ἐγεννήθη θύρα (9 stanza) (an interesting theonym which includes 2 poetonyms to portray different persons: Mother of God (*She who gave the birth*) and Christ (*the Doors*) – in this case it will be useful to introduce a notion of super-or over-poetonyms);

2) *Apostles* – ἀπόστολοι (1 Kukulion of Christmas kontakion), *pupils*– μαθηταί (3 stanza), *sincere friends of Creator* – οἱ γνησίοι φίλοι τοῦ πλάσαντος (6 stanza), *God's Sacramentals* – μύσται τοῦ κυρίου (6 stanza), *sons of Kingdom* – οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας (12 stanza), *successors of Noah* – οἱ ἐκ τοῦ Νῶε (14 stanza), *branches to grow and bear fruit* – ἀνθήσατε κλῶνες καρποφρίαν (22 stanza);

3) *Magi* – μάγοι (Kukulion of Christmas kontakion), *lords of the East* – οἱ βασιλεύοντες τῶν ἀνατολῶν (6 stanza), *Your rich people* –οἱ πλούσιοι τοῦ σοῦ λαοῦ (6 stanza), *tzars* – βασιλεῖς (7 stanza), *lamps of the East* – οἱ τῆς ἀνατολῆς λύχνοι (13 stanza);

4) *Clever* – φρόνιμος (1 Kukulion), *wise* – σοφός (11 stanza), *sage* – πανσόφος (10 stanza);

5) *Unreasonable* – ἀνοήτος (11 stanza), μωρός (5 stanza), *unwise* – ἀφρόνος (12 stanza), *inhuman*– ἀπάνθρωπος (20 stanza), *merciless and inclement* – ἀσυμπαθεῖς, ἀνηλεεῖς (21 stanza).

The poetic language of Roman Melod in general is a bright synonymic range of expressions which is rich in not only poetonyms but a number of synonymic verbs contextual verbal synonyms (for example, "get" or "receive" – λαμβάνω, κομίζω, δέχομαι, "ask " – αἰτέω, ἐντυγχάνω, "endow" – δωρέομαι, μερίζω, "feed, brace" – τρέφω, πιαίνω τοιμο), and numerous substantive, adjective and adverbial synonyms. While translating the analysed poems one cannot help paying attention to the verb with the meaning "to say". The poet's characters do not "say" only, (λέγω – the dominant of the raw), but also "give vocal expression" (φθέγγομαι), "predict, foretell" (προλέγω), "cry out" (βόω), "shout" (κράζω), "call upon" (καλέω), "roar" (ἐρεύγομαι), "say in response" (ἀποκρίνομαι), "glorify" (δοξολογέω), "weep (with words?)" (κλαίω), "bemoan (saying smth.)" (στενάζω), "order" (κελεύω), "remind" (ὑπομιμνήσκω), "tell in the way of explaining mystery" (ἀπαγγέλλω), "praise (in song) together" (συνανυμνέω), "recount, narrate" (ἐκδιηγέομαι), "ask" (ἐρωτάω), "ask for and demand" (αἰτέω), "appeal to, address to" (προτρέπω), "praise" (δοξάζω), "contradict" (ἀντιπίπτω), "beseech" (ἐντυγχάνω), "clamour" (κραυγάζω), and also "talk" with the help of verbs: φημί, λαλέω, φράζω, ρητορεύω.

The synonymic raw of verbs with the dominant "to go" also attracts the reader's attention (ἔρχομαι): "to descend" (κατέρχομαι), "to enter" (εἰσέρχομαι), "move away, leave" (ἀπέρχομαι), "go out, come out" (ἐξέρχομαι), "to go with smb." (συνέρχομαι), "to go through" (περιέρχομαι), "to come earlier (before)" (προφθάνω), "to hurry" (σπεύδω), "to lead, to conduct" (ἄγω), "to premise" (προπέμπω), "to run" (τρέχω), "to follow smb." (ἀκολουθέω), "to go up, to mount, to ascend" (ἀναβαίνω), "to go to meet smb." (ὑπαντάω), "to go back, to return" (ὑποστρέφω), "to travell" (ὁδοιπορέω), "to hasten" (ἐπείγω), "to lead in" (εἰσάγω), "to pass" (διοδεύω), "to begin to move, to set out" (ὁρμάω), "to arrive" (ἥκω), "to go through" (περιοδεύω), "to step back" (ἀναποδίζω), "to run away" (φεύγω), "to walk" (μολεῖν), "to conduct smb." (ὁδηγέω), "to traverse path, to work one's way" (τελέω τὸν δρόμον), "to walk towards smb." (ἀπαντάω), "to cross" (ὑπερβαίνω). Apart from these developed synonymic rows in the analysed poems one can find the following pair verbal synonyms: "to make mistakes, to sin" – πλημμελέω, πταίω, "to sell" – πιπράσκω, πωλέω and some others.

Here come the synonyms and the theological metaphors chosen by the poet to define Holy Sepulchre: ὁ τάφος (coffin), τὸ μνῆμα, τὸ μνημεῖον (tomb, grave), ζωῆς ταμεῖον (treasury of life), χαρᾶς σημεῖον (sign of gladness), τοῦ κόσμου τὸ καύχημα (praise of the world), θρόνος Θεοῦ (God's throne).

The author avoids lexical repetitions, concretizing his idea or, possibly, due to certain metric versification: "compassion, clemency, charity, philanthropy" – οἶκτος, συμπαθεία, εὐσπλαγχνία, ἐλεημοσύνη, φιλανθρωπία; "holiness, virginity, cleanness, purity, chastity" – ἁγνεία, παρθενία, καθαρότης; "anointing oil; something sufficient we have" – ἔλαιον, ὃ ἔσχομεν ἐν κόσμῳ; "decision, sentence, thought" – ψῆφος, ἀπόφασις; "shame, disgrace" – αἰσχύνη, ὄνειδος; "beggar, poor, miserable" – πτωχός, δεομένος; "foreigner, stranger" – ξένος, προσήλυτος; "worthless, dishonest" – ἄτοπος, χαλεπός; "vain, unwarranted, shallow" – ἀνόνητος, κενός, μάταιος; "outcast, vile, loath-some" – ἀερριμένος, βδελυκτός; "irreproachable, clean, untouched, imperishable" – ἄχραντος, ἄφθαρτος, ἄσπιλος; "suddenly" – ἐξαπίνης, αἰφνίδιων; "obviously, distinctly" – προδήλως, ῥητῶς. This can be seen from the above given synonyms on which the author makes an emphasis in the above mentioned Kontakions.

This research work does not aim at the detailed analysis of antonymic features although antonymy is also typical for the analysed texts. But let us point out that the Kontakions contain a great number of antonymic oppositions, antitheses, certain black-and-white comparisons which are realized in speech with the help of various antonyms. (Actually these Kontakions were poetic-dramatized homilies, performing mainly didactic-catechetical function in divine service). For example, the heroes of the analysed kontakion "On Ten Virgins" are "pitiful" or "strict" (συμπαθής – ἀπότομος), "anger" or

"gentleness" are their characteristic features (πραότης - θυμός), they "wish" or "hate" (ἐπιποθέω – μισέω), "throw away" or "love" (meaning "accept") (ἀρνέομαι – στέργω), "neglect" or "accept" (ἀρνέομαι – προσδέχομαι) etc.

Deacon Roman is known for creating his Kontakions for the Christian listeners. He had to teach them as well as satisfy their esthetic tastes with his poetry. Roman Melod had to realize transparent theological-dogmatic and didactic-moralizing concepts through the dramatic and poetic means. We must remember the culture inherited by Byzantine! A few words must be added about the ancient rhetorical laws. According to them, the orators taught their listeners (docere), touched and inspired them. In fact the orators indirectly moved the listeners to act (movere) and delighted them esthetically (delectare) [Таушев 2001, 13–14]. No wonder the same idea concerning the superficial eloquence was given by the Fathers of the Church. "We need to be liked by our flock", – writes St. Gregory the Dialogist in his "Pastor's Rule", "not because of our selfishness, but to keep up their love to the truth with the help of our courtesy; not only to enjoy their love, but mainly to make their love the way which brings the hearts of the listeners to the love of our Creator. A conductor that cannot attract the attention of his listeners can hardly be listened to". Blessed Avgustin also says well about that: "the oratory must be used with its pleasant expressions only for the reason to give easily and to keep strongly a thought and feelings of the listener for the subjects that are taught with profit and dignity...The beauty of the word we will use without boasting and with the reasonableness; we will not find satisfaction in being liked by the listeners the listeners, but we will use the fine language as an auxiliary method of persuasion in something that is truly good" [Григорій Двоєслов 2001, 16–17]. Actually reverend Roman uses all possible means to achieve the triple aim. He makes his kontakions not only instructive, but also moving and mellifluent. And soon he was honoured with the nickname of Melodist (or "Sladkopevets" in the Church-Slavonic language).

The reviewing analysis of the poetic language of his works allows us to find the various tropes and the figures of the word and the thought which this real θεορρήτωρ – God's orator uses [Trypanis 1963, 23]. However it will be the subject of my next research.

В статті розглядається вживання синонімічних теонімо-поетонімів в кондаках Романа Солодкоспівця. Стверджується, що саме теонімо-поетоніми є головним чинником творення поетичної тканини кондаків. Матеріал статті є актуальним для поетичної ономастики, яка досліджує процес створення і використання власних імен у поетичному мовленні.

Ключові слова: літургічна традиція, гімнографія, синонімічні теонімо-поетоніми, поетична тканина, метрика.

В статье рассматривается употребление синонимических теонимо-поэтонимов в кондаках Романа Сладкопевца. Утверждается, что именно теонимо-поэтонимы являются главной составляющей поэтической ткани кондаков. Материал статьи представляется актуальным и новым для поэтической ономастики, исследующей процесс создания и использования собственных имён в художественных текстах.

Ключевые слова: литургическая традиция, гимнография, синонимические теонимо-поэтонимы, поэтическая ткань, метрика.

Література:

1. *Аверкий (Таушев),* архиепископ. Руководство по гомилетике / Аверкий Таушев. – М. : Издательство ПСТБИ, 2001. – С. 16–17.
2. *Аксенова А. В.* Транспозитивная деформация поэтического антропонима : автореф. дис. … канд. филол. наук / Аксенова А. В. ; Твер. гос. ун-т. – Тверь, 2005. – 20 с.
3. *Античные теории языка и стиля* / [под общ. ред. О. М. Фрейденберг]. – М. ; Л. : Соцэкгиз, 1936. – С. 55–57.
4. *Бибихин В. В.* Nama / В. В. Бибихин // Языковая практика и теория языка. – М. : МГУ, 1974. – Вып. 1. – С. 48–58.
5. *Булгаков С. Н.* Философия имени / Сергей Николаевич Булгаков. – Париж : Ymca-Press, 1953. – 279 с.
6. *Гомер.* Илиада / Гомер ; [пер. Н. И. Гнедича]. – М., 1949. – 560 с.
7. *Гомер.* Одиссея / Гомер ; [пер. В. А. Жуковского]. – М., 1953. – 320 с.
8. *Григорий Двоеслов.* Пастырское правило / Григорий Двоеслов // Аверкий (Таушев), архиепископ. Руководство по гомилетике. – М. : Издательство ПСТБИ, 2001.
9. *Григорий Нисский.* Опровержение Евномия. Кн.12 / Григорий Нисский. – Краснодар : Глагол, 2003. – Т. 2.
10. *Епос про Гільгамеша* // На ріках вавілонських : З найдавнішої літ. Шумеру, Вавілону, Палестини / [упорядкув. М. Н. Москаленко]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 98–99.
11. *Эдельштейн Ю. М.* Проблемы языка в памятниках патристики / Ю. М.Эдельштейн // История лингвистических учений. Средневековая Европа. – Л. : Наука, 1985. – С. 199–207.
12. *Зеньковский В. В.* История русской философии / Василий Васильевич Зеньковский. – Л. : Эго, 1991. – Т. II, Ч. 2. – С. 193–194.
13. *Иванов Вяч. Вс.* О лингвистических исследованиях П. А. Флоренского / Вяч. Вс. Иванов // Вопросы языкознания. – 1986. – № 6. – С. 69–87.
14. История лингвистических учений: Древний мир. – Л. : Наука, 1980.
15. *Калинкин В. М.* Поэтика онима / Валерий Михайлович Калинкин. – Донецк, 1999.
16. *Калінкін В. М.* До визначення статусу поетики оніма як наукової дисципліни / В. М. Калінкін // Проблеми слов'янської ономастики : зб. наук. праць. – Ужгород, 1999. – С. 53–58.
17. *Калинкин В. М.* К вопросу о метаязыке поэтики онима: поэтика онима и контекст / В. М. Калинкин // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Донеччина, 1999. – Вып. 5. – С. 10–22.
18. *Калінкін В. М.* Мовні засоби ономатопоетики / В. М. Калінкін // Структура і функції ономастичних одиниць. – Донецьк : Дон ДУ, 1992. – С. 48–57.
19. *Калинкин В. М.* Общая теория поэтонима. Предпосылки и перспективы разработки / В. М. Калинкин // Kieleckie Studia Rusycysryczne. – 1998. – Т. 8. – S. 119–131.
20. *Калинкин В. М.* Ономастическая перифраза как проблема поэтики собственных имён / В. М. Калинкин // Восточноукраинский лингвистический сборник / [ред. Е. С. Отин]. – Донецк : Донеччина, 1998. – Вып. 4. – С. 107–129.
21. *Калинкин В. М.* Отношения между компонентами структуры: денотат-поэтоним-образ / В. М. Калинкин // Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства. Фонетика. Семантика. Лексикологія. Синтаксис. – Одеса : ОДУ, 1999. – № 3–4. – С. 32–41.
22. *Калинкин В. М.* Поэтика онима / Валерий Михайлович Калинкин. – Донецк, 1999. – 347 с.
23. *Калинкин В. М.* Поэтическая ономастика: проблемы и перспективы развития (по следам VII Всеукраинской ономастической конференции) / В. М. Калинкин // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Донеччина, 1999. – Вып. 5. – С. 151–170.
24. *Калінкін В. М.* Теоретичні основи поетичної ономастики : дис. … доктора філологічних наук : 10.02.02; 10.02.15 / Валерій Михайлович Калінкін. – К., 2000.
25. *Калинкин В. М.* Теория и практика лексикографии поэтонимов / Валерий Михайлович Калинкин. – Донецк, 1999. – 247 с.
26. *Калінкін В. М.* У пошуках витоків поетики оніма (Ф. Прокопович про власні імена як стилістичний засіб) / В. М. Калінкін // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : Дон ДУ, 2000. – Вип. 6. – С. 165–171.

27. *Калінкін В. М.* Функціонально-граматичні аспекти поетики онімів / В. М. Калінкін // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонДУ, 1999. – Вип. 5. – С. 187–191.
28. *Карпенко Ю. А.* Безымянность как ономастический прием А. А. Ахматовой / Ю. А. Карпенко // Третьи Ахматовские чтения. – Одесса, 1993. – С. 25–35.
29. *Карпенко Ю. А.* Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
30. *Карпенко Ю. А.* Специфика имени собственного в литературе / Ю. А. Карпенко // Onomastica. – 1986. – T. XXXI. – S. 6–22.
31. *Лосев А. Ф.* Философия имени / Алексей Федорович Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1990. – С. 152.
32. *Мечковская Н. Б.* Язык и религия : пособие для студ. гуман. вузов / Нина Борисовна Мечковская. – М. : ФАИР, 1998.
33. *Платон.* Сочинения в 3 томах / Платон. – М. : Мысль, 1968. – Т. 1. – С. 415–426.
34. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / Станислав Володимирович Семчинський. – К. : ОКО, 1996. – С. 351.
35. *Славятинская М. Н.* Учебник древнегреческого языка / Марина Николаевна Славятинская. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Филоматис, 2003. – С. 462.
36. *Флоренский,* священник Павел. Имена / Павел Александрович Флоренский. – Б/м. : Купина, 1993. – 320 с.
37. *Фонякова О. И.* Имя собственное в художественной картине мира писателя / О. И. Фонякова // Словоупотребление и стиль писателя. – СПб., 1995. – С. 47–61.
38. *Фонякова О. И.* Имя собственное в художественном тексте / Ольга Игоревна Фонякова. – Л., 1990. – 268 с.
39. *Чуб Т. В.* Вплив поетонімогенезу на розвиток образних властивостей пропріальної лексики : автореф. дис. … на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 "загальне мовознавство" / Чуб Т. В. – Донецьк, 2005. – 21 с.
40. *Шевченко Т.* Повна збірка творів в трьох томах / Тарас Григорович Шевченко. – К. : Державне видавництво художньої літератури, 1949. – Т. 1. – С. 579.
41. *Широков О. С.* Надлом русского православия / О. С. Широков // Вестн. Моск. ун-та им. М. Ломоносова. Сер. 9. Филология. – 1994. – № 3. – С. 73–83.
42. *Blass F.* A Greek Grammar of the New Testament and other early Christian Literature / F. Blass, A. Debrunner, Robert W. Funk. – Cambridge, 1961.
43. *Lamping D.* Der Name in der Erzaehlung: Zur Poetik des Personennamens / D. Lamping. – Bonn, 1983.
44. *Mitsakis K.* The Language of Romanos the Melodist / K. Mitsakis. – Munchen : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1967.
45. *Mitsakis K.* The Vocabulary of Romanos the Melodist / K. Mitsakis // Glotta. – 1965. – 43.
46. *Trypanis C. A.* The Kontakion / C. A. Trypanis // Sancti Romani Melodi Cantica. Cantica genuina / ed. by Paul Maas and C. A. Trypanis. – Oxford, 1963. – P. XXIII.
47. *Wellesz E.* A History of Byzantine Music and Hymnography / E. Wellesz. – 2nd ed. – Oxford, 1961.

УДК 811.124'04

МОВА НОВОЛАТИНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ: СТАТИКА І ДИНАМІКА

Кощій Оксана Миколаївна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються статичні і динамічні особливості пізньосередньовічної та ранньомодерної латини на матеріалі новолатинської поезії та з'ясовуються і аналізуються чинники, які вплинули на появу відповідних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях.

Ключові слова: статика, динаміка, варіантність, новолатинська поезія, латинська мова.

Кожна мова на будь-якому етапі свого розвитку становить нерозривну єдність стійкого і змінного, статичного і динамічного [Семчинський 1996, 375], тобто характеризується станом динамічної рівноваги між тенденціями до збереження мовних правил і тенденціями до змін. Такий стан забезпечується різноманітною варіативністю мовних елементів і мовних засобів, що є наслідком мовної еволюції, співіснування "нового" й "старого" в мові.

Більшість мовних змін починається з варіювання. У мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами існують їх нові варіанти. Розвиток, як правило, починається з індивідуального новотвору, який потім стає територіальним або стилістичним варіантом. Цей варіант з часом може витіснити основний, і таким чином індивідуальна зміна перетворюється на соціальний факт.

Актуальність дослідження явища варіативності у новолатинському поетичному тексті мотивується відсутністю спеціальних мовознавчих праць, в яких об'єктом аналізу є мова новолатинського поетичного тексту, та необхідністю відтворення цілісної картини функціонування латинської літературної мови у пізньосередньовічний та ранньомодерний період. Зважаючи на специфіку поетичного тексту як особливої форми комунікації зі своїми мовними законами та нормами, дослідження особливостей новолатинського поетичного тексту має наукову цінність не лише у теоретичному (адже в процесі взаємодії мов, як процесі двосторонньому, зазнавала змін не лише власна мова народу [Безбородько 1972, 127]), а й практичному аспектах, оскільки мова новолатинської поезії не описана у традиційних граматиках з латинської мови і часто становить труднощі при перекладі.

Дослідження статичних і динамічних особливостей пізньосередньовічної та ранньомодерної латини видається досить актуальним і у порівнянні з твердженнями відомих дослідників середньовічної та ранньомодерної латини, які наголошують на тому, що тогочасна латина досить сильно відрізнялася залежно від регіону і часу, і вказують на важливість і необхідність лінгвістичного дослідження латинськомовної писемної культури [Яковенко 1978, 1983; Nechutová 2002; Stotz 1996; Weyssenhoff-Brożkowa 1998].

Метою дослідження є з'ясування особливостей вживання фонетико-орфографічних, граматичних та лексико-словотвірних варіантів у новолатинському поетично-

му тексті на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда "De bello Ostrogiano" [*De bello Ostrogiano* 1600]. Мета зумовила реалізацію **завдання**, а саме, з'ясувати причини і виявити зовнішні та внутрішні чинники, які вплинули на появу відповідних особливостей, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях.

Об'єктом дослідження є явище фонетичної, морфологічної та словотвірної варіантності, яке послідовно відображає одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію фонетико-граматичних та лексико-словотвірних можливостей мовної системи і наочно показує динамічний характер мовних елементів на всіх рівнях латинської мови.

Для латинської мови класичного періоду була характерною значна варіантність мовної структури, частина якої була залишком старої мовної системи, а частина виникла внаслідок інноваційних процесів. У свою чергу пізньосередньовічна і ранньомодерна латинська мова, у силу тих функцій, які вона виконувала у поетичній сфері також характеризувалася високою варіантністю. Незважаючи на те, що латинській мові кінця XVI ст. не відповідала жодна мовна спільнота, в її системі спостерігаються ознаки динаміки мовного життя: звукові і графічні зміни; запозичення і подальша асиміляція іншомовного матеріалу.

Латина пізнього середньовіччя і раннього Нового часу не була сталою єдністю, вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. Внаслідок відсутності мовної спільноти не існувало безперервності сприйняття й уявлення, в якій органічно розвивається мова, але існувала мовна традиція [Безбородько 1972, 126]; вирішальним ставав високий ступінь індивідуального засвоєння, який полягав у свідомому наслідуванні зразкових античних авторів і базувався на таланті автора і суспільних обставинах. Дослідження тогочасної мовно-культурної ситуації дає можливість уявити тогочасну латину як віртуальну цілісність, своєрідну "Res publica Litteraria" [Companion 2005, 11], що об'єднувала постійно зростаюче число "крихітних мовних острівців" [Безбородько 1972, 136]. З одного боку, пізньосередньовічна латина була логічним продовженням класичної, яка внаслідок специфіки її рецепції не складала оформленої цілісності, з іншого, внаслідок тісних міжмовних контактів латина не могла уникнути модифікацій, зумовлених засвоєнням низки фонетичних, граматичних і лексичних змін. У першу чергу такі зміни торкнулись словникового складу. Він значно поповнився за рахунок нових та переосмислення значень вже існуючих слів, хоча в основі своїй зберіг лексичну і граматичну будову класичної латини.

Попри те, що у використанні латини в епоху пізнього середньовіччя та раннього Нового часу орієнтувались передусім на класичні норми, до неї постійно проникали нові елементи, які були як наслідком розвитку самої мови, так і результатом тогочасного мовного оточення.

Деякі фонетичні явища, які, як правило, відбулися ще в класичний чи пізній період розвитку латинської мови, призвели до появи паралельних форм, так званих *varia lectio* – орфографічних варіантів або різночитань. Існування таких паралель-

них форм пояснюється передусім невнормованістю орфографічної системи та непослідовністю їх подачі у словниках.

В епоху середньовіччя з появою друкарства комунікативна ситуація поступово змінюється, сприйняття літературного твору на той час вже відбувається переважно візуально через читання, а не на слух. Тому графічне кодування і оформлення літературного твору постає як досить важливий момент, незважаючи на те, що графічне (письмове) оформлення мови досить часто недооцінюється, оскільки лінгвісти, як правило, схильні розглядати письмо лише як суто зовнішню фіксацію звукової форми.

При дослідженні фонетико-орфографічних особливостей тогочасної латини слід брати також до уваги середньовічні орфографічні трактати (Ісидор, Альбінус, Ян де Більбіс, Парісіус тощо). Однак, практика написання значно відхилялася від постульованих ними норм: написання було фонетичним і непослідовним, втратилося почуття мовного покарання, панував лібералізм та індивідуалізм [Gansiniec 1960, 73]. Спричинене це було тим, що тогочасна школа подавала орфографію як традицію, написання слугувало лише щоб утримати слово на папері і не мало на меті фонетичну вимову.

Для пізньосередньовічної та ранньомодерної латини, яка мала гнучку мовну систему з міцною, збереженою від класичної латини граматичною основою, був характерним фонетико-орфографічний еклектизм, зумовлений наявністю великої кількості варіантів різночасового походження. Внаслідок того, що в латинській мові орфографічне вираження слова не завжди співпадало з фонетичним, і мова римської поезії, використовуючи орфографічні варіанти, часто зберігала варіанти саме розмовної мови, у мові новолатинської поеми також фіксується значна кількість фонетико-орфографічних варіантів, які виникли в латинській мові класичного періоду в результаті різних фонетичних процесів і, які, як правило, вживаються в одній і тій же функції.

Серед фонетичних особливостей тексту новолатинської поеми найчастіше фіксуються такі: **а) синкопа**, яка, як правило, пов'язана з ритмікою вірша. На користь цього факту свідчить паралельне вживання синкопованих і не синкопованих форм одних і тих самих словоформ. Наприклад: *propugna**cl**um* і *propugna**cul**um*; *peri**cl**um* і *peri**cul**um*; *se**cl**um* і *se**cul**um*; *compo**st**us* і *compo**sit**us* тощо; **б) контракція** двох однакових голосних в один довгий з метою уникнення гіату, наприклад: *pr**e**nsabat* = *pr**eh**ensabat*; *depr**e**nsat* = *depr**eh**ensat*; *ni**l*** і *ni**hil***. Інші випадки контракції були зумовлені виникненням гіату на стику морфем, наприклад: *d**i*** і *d**ii***; *ingen**i*** = *ingen**ii***; *ot**i*** = *ot**ii***; **в) епентеза** – поява епентетичного ***-v-*** між однаковими голосними для уникнення синерези або контракції, наприклад: *sub**iv**it* і *sub**ii**t*; **г) регресивна асиміляція** за місцем творення, наприклад: *sole**mn**ia* > *sole**nn**ia*; *que**mqu**am* > *que**nqu**am*; *nu**mqu**am* > *nu**nqu**am*; *quacu**mqu**e* > *quacu**nqu**e*; *te**mpt**are* > *te**nt**are*; *au**ct**orem* > *au**t(h)**orem*; *ar**ct**atis* > *ar**t**atis*; *qui**dqu**id* > *qui**cqu**id*.

Для тексту новолатинської поеми характерне вживання нормативних і редукованих форм службових частин мови: *se**u*** і *si**ve***, *velu**ti*** і *velu**t***, а також форми з наступ-

ною втратою лабіалізації ***qu*** [q^{v}] > ***q(c)*** [k]: *ne**que*** і *nec*, *at**que*** і *ac* та наступним спрощенням групи приголосних: *sat* і *sa**tis***.

Серед орфографічних варіантів, зафіксованих в аналізованому тексті, можна виділити і дві групи, стилістично зумовлені поетичним мовленням, – архаїзми і так звані авторські слововживання, характерні для мови творів римських поетів-класиків. Авторами новолатинських творів постулювалося правило легітимності використання фонетико-орфографічних варіантів не класичного періоду, якщо вони використовувались у творах так званих *auctores probati* [Benner 1977, 63]. *Classicus* на той час означало не належність до класичного періоду, а швидше на наявність певних мовних явищ у *auctores probati*.

Традиція епічного жанру та стилістична диференціація різних варіантів вимови, започаткована ще Квінтом Еннієм [Дерюгин 1967, 8, 17], передбачала наявність у епічному тексті певної кількості архаїчних форм, яку можна пов'язати з традицією епічного жанру, оскільки архаїзми є важливим компонентом лексики високого стилю взагалі. Звісно, що в епічній поезії застарілі слова зустрічаються частіше, певна частина архаїзмів зберігається надовго у високому стилі, а самі слова стають "поетичними" і фіксуються практично в усіх класичних латинськомовних поетів. Належна до пасивного словникового запасу мови архаїчна лексика у більшості випадків є стилістично маркованою, тому вона нерідко переходить у розряд традиційно-поетичної.

Стилістична специфіка архаїзмів полягає і в тому, що вони передбачають особливий код (спільний для автора і читача), який характеризується усвідомленням минулих етапів розвитку мови. Коли в контекст вводяться форми, характерні для більш раннього етапу розвитку мови, вони створюють контраст, який приваблює увагу читача [Риффатер 1980, 73]. Тому функціонування архаїчних форм у тексті новолатинської поеми має подвійний характер: як мовна одиниця архаїзми займають своє особливе місце в межах синхронічних відношень, але як стилістична одиниця вони декодуються згідно з другою, більш ранньою системою літературної мови.

Архаїчні форми, які досить часто фіксуються у латинських поетичних джерелах класичного періоду і які, як правило, є традиційними маркерами латинського поетичного мовлення, поряд з нормативними формами використовуються і в мові новолатинської поеми, наприклад: *duella* і *bella*, *caussa* і *causa*, *Mavors* і *Mars*, *ast* і *at* тощо.

У тексті аналізованого джерела фіксуються і так звані авторські слововживання, зафіксовані у лексикографічних джерелах як авторські графічні варіанти, які римські поети-класики могли використовувати, керуючись принципом так званої *licentia poetarum* (поетична вільність), наприклад: *forsitan* (*fors sit an*) і *forsan* (*fors an*); *montuosus* і *montosi*; *Sauromatas* і *Sarmatae*; *ahenos* (*aenus*) і *aheneus* (*aeneus*).

При аналізі латинськомовних поетичних творів вчені давно звернули увагу на наявність великої кількості орфографічних дублетів, різнодіалектних і різночасових, наявність яких у більшості випадків пояснювалась метричними причинами. Твер-

дження про метричну складову, як основну причину вживання великої кількості орфографічних дублетів підтверджується численними дослідженнями [Смышляева 1993, 2001; Тронский 1953] історії гекзаметра і формульного стилю поем. У мові поетичного жанру пріоритет найчастіше належить саме формальним характеристикам словоформи, її зручності для даного поетичного розміру [Смышляева 2001, 285].

Звісно, що не лише метричні причини примушували поета використовувати великий спектр різночасових варіантів. Ймовірно, що в мові латинської поезії такі варіанти, спочатку введені поетами з суто метричних міркувань, пізніше ставали не лише метрично, а й стилістично маркованими. Тому використання орфографічних варіантів у аналізованому творі можна пояснити трьома чинниками: а) метричними вимогами, а саме потребою метричного збільшення/зменшення кількості складів або потребою у просодично довгому чи короткому голосному; б) вимогами поетичного мовлення (архаїзми, поетизми); в) непослідовністю орфографічної норми у класичній латині та розбіжністю фіксації такої норми у середньовічних словниках та компендіях.

Зміни в морфологічній системі латинської мови, зафіксовані в новолатинському поетичному тексті, не відзначаються великою різноманітністю і мають швидше спорадичний характер, зокрема такі: **а) вживання дублетної флексії *-um* і *-arum*/*-orum*** родового відмінка множини іменників I-II відміни: *Graiugen**um** = Graiugen**arum***, *div**um** = div**orum***, *vir**um** = vir**orum***, *de**um** = de**orum***, *equ**um** = equ**orum***; **б) використання подвійної флексії *-i* та *-ii*** іменників II відміни: *ot**i** = ot**ii***, *ingen**i** = ingen**ii*** тощо; **в) паралельне вживання відмінкових парадигм**, які у своєму морфологічному оформленні могли відрізнятись просодичною кількістю кінцевого складу. Такими метричними варіантами виступають так звані гетерогени і гетерокліти, тобто слова, які в межах однієї відміни можуть мати відмінкові форми різних родів або в межах одного роду можуть мати відмінкові форми різних парадигм, наприклад: *froena* (= *fraena* = *frena*) = *freni* від *frenum, i n*; *coelos* (= *caelos*) від *caelus, i m* і *coela* (= *caela*) від *caelum, i n*; **г) паралельне використання грецьких і латинських флексій** у запозиченнях з грецької мови. Серед іменників грецького походження існують морфологічні варіанти одних запозичень, які адаптовані до системи парадигм латинської мови повністю і частково, наприклад: *bibliotheca* від *bibliotheca, ae f* (*bibliothece, es f*); *patriarcha* від *patriarcha, ae m* (*patriarches, ae m*); *Delum* (acc.sg.) від *Delus, i f* (*Delos, i f*); *Busiride* (abl.sg.) від *Busiris, idis m* (*Busiris, idos m*); *Arcton* (acc.sg.) від *Arctos, i f* (*Arctus, i f*); *Calliope* від *Calliope, es f* (*Calliopea, ae f*); *Rhodopen* (acc.sg.) від *Rhodope, es f* (*Rodopa, ae f*); **г) паралельне вживання архаїчної і нормативної форми *queis* і *quibus*** датива/аблятива множини відносного і неозначено-питального займенника *qui*, *quae*, *quod* і *quis*, *quid*; **д) вживання дієслівних флексій-дублетів** третьої особи множини: *-ere* / *-erunt*, наприклад: *posuere* і *posuerunt*; *cecidere* і *ceciderunt* тощо; **е) використання звичайних і стягнених перфектних форм**, наприклад: *fundarunt*, *monstrarunt*, *donarunt*, *donaverunt, negastis*, *armarat*, *fugarat*, *complerat*, *negassent*, *violasse* тощо.

Такі морфологічні форми не несуть ніякої додаткової інформації, вони є суто метричними дублетами і можуть взаємозамінюватись у релевантній метричній позиції, адже граматичне варіювання родових та особових флексій було характерним

ще для класичної латини поетичного регістру. Причинами такого варіювання є збереження архаїчних форм як стилістичних маркерів унаслідок їх експресивного вживання у мові латинської епіки.

З огляду на особливий статус морфології, норми якої, будучи обов'язковими для усіх членів колективу, зазнавали порушень значно рідше (порівняно з великою варіантністю фонетики, лексики тощо), можна апріорі зробити висновок, що використання різночасових морфологічних форм в мові новолатинської поеми було пов'язане з їх поетичною функцією у мові, яка упродовж віків поступово виробляла певні стилістичні норми у вживанні граматичних форм.

Однією з найістотніших рис тогочасної латини було багатство словотвору: з одного боку, в поетичній мові фіксується багато архаїзмів, з іншого – в ній постійно з'являються неологізми. Невідомі в класичний період реалії суспільного життя, які було потрібно описати засобами латинської мови, могли бути як загальноєвропейськими, так і характерними лише для окремої країни чи регіону. Кожного разу, коли для опису певної реалії використовувалась мова, яка спочатку призначалась для функціонування в іншому соціокультурному середовищі, відразу поставало питання передачі засобами цієї мови понять і явищ, які були відсутні в природному для цієї мови середовищі.

Одним із способів передачі невідомих для класичної латини реалій в їх словесному позначенні засобами латинської мови є добір латинського слова зі значенням найбільш близьким до значення безеквівалентної одиниці. Так, у зв'язку з появою нових реалій і потребою їх мовного вираження, у мові новолатинської поеми традиційні для класичного періоду лексеми набувають іншого смислового забарвлення, розширюється коло значень питомого латинського слова, зміст і об'єм якого значною мірою залежав від території на якій був написаний текст.

Семантична деривація латинської лексики в тексті новолатинської поеми відбувається у двох напрямках: а) без зміни частиномовної парадигматики, наприклад: *bombus, i m* – гудіння, шум > ядро, бомба; *mortarium, i n* – ступа, вапно > мортира; *proboscis, idis f* – хобот (слона) > жерло, дуло; *psalterium, i n* – псалтерій (струнний інструмент) > псалтир; *stemma, atis n* – вінок, родовід > герб тощо; б) з наступною конверсією, наприклад: *nitratus, i m* – порох < *nitratus, a, um* – лужний, змішаний з лугом; *nobilis, is m* – вельможа, шляхтич < *nobilis, e* – відомий, знатний.

Одним із основних способів творення неологізмів у пізньосередньовічній та ранньомодерній латинській мові, незалежно від території її поширення, є словотвірна деривація. Утворення нових слів відбувається згідно з правилами словотвору класичної латини за допомогою словотворчих афіксів, успадкованих із латини класичного періоду. Так, для лексичного спектру новолатинської поеми характерні такі види неологізмів: а) неологізми, утворені за допомогою суфіксальної деривації питомих латинських лексем шляхом додавання питомих латинських чи латинізованих грецьких словотвірних елементів, наприклад: *Constantinis*, *Constantinensis* – костянтинів, *mustosus* – наповнений вином, *Taurinus* – таврійський, Borealis – північний, *Constantinides* – нащадок (син) Костянтина, *Germanides* – германець (за походженням); б) неологізми, утворені шляхом запозичення лексем грецької мови, на-

приклад: *Biblia* – Біблія (Святе Письмо) < пор. гр. *τὰ βιβλία* від *τὸ βιβλίον* – книга; *Colchida* – Колхіда < пор. дгр. *ἡ Κολχίς, ίδος*, лат. *Colchis, idis f* і сгр. *ἡ Κολχίδα* – Колхіда; *monarcha* – монарх < пор. дгр. *ὁ μονάρχης* – єдиновладний володар і лат. *monarchia, ae f* – єдиновладдя; *patriarcha* – родоначальник, засновник < пор. дгр. *ὁ πατριάρχης* – родоначальник, патріарх; в) неологізми, утворені шляхом запозичення іншомовних лексем з латинською кореневою морфемою і іншомовним суфіксом, наприклад: *sclopeta* – мушкет < пор. лат. *sclopus (=stloppus)* – клацання, удар; *bombarda* – гармата < пор. лат. *bombus, i m* – гудіння, шум.

Для пізньосередньовічної та ранньомодерної латини був характерним лексичний еклектизм, зумовлений наявністю великої кількості іншомовних вкраплень різночасового походження. Вказані елементи, викликані необхідністю описати нові життєві реалії, відображали як внутрішньомовний розвиток латини, так і вплив інших мов.

До іншомовної або частково латинізованої лексики в аналізованому тексті, нехарактерної для класичного періоду, можна зарахувати такі тематичні групи: а) етноніми, наприклад: *Lithavus*, *Moschus*, *Russus*, *Turca*, *Valachus* тощо; б) топоніми, наприклад: *Terectimirum*, *Ostrogia*, *Kiövia*, *Halicia*, *Volinia*, *Chortica* тощо; в) прізвища або прізвиська, наприклад: *Kosinscius*, *Sebeltuc*, *Sisca*, *Visnovecius*, *Zachorovius*, *Zavacius* тощо; г) власні імена людей, історичних чи міфологічних постатей, наприклад: *Bochdanus*, *Ichor*, *Kius*, *Mecislaus*, *Mocossa*, *Semerinus*, *Svidrigellus* тощо; д) патроніми, наприклад: *Olgerdoviades*, *Ioanniades*; е) деякі невласні назви, наприклад: *mecith*, *tabor*, *ulani*, *baeran*; є) відтопонімні прикметники, наприклад: *Cholsanensis*, *Drucicus*, *Orsensis*, *Ostrogianus*, *Sluccensis* тощо; ж) відетнонімні прикметники, наприклад: *Turcicus*, *Polonus*, *Lithavus,* тощо.

За походженням і типом основ іншомовну лексику новолатинського поетичного тексту можна структурувати на такі групи: а) слов'янізми, наприклад: *Wladimiria*, *Ostrogius*, *Bochdanus*; б) орієнталізми, наприклад: *Amalech*, *Batthus*, *mecith*, *baeran*; в) германізми, наприклад: *Borussus*, *Volsthen*, *Vitoldi* (gen.sg.); г) грецизми, наприклад: *Chersona*, *Basili* (voc.sg), *Theodor*.

Попри те, що запозичена лексика, зафіксована в новолатинській поемі, є структурно неоднорідною, в ній можна виділити такі типи: а) запозичена лексика, для якої характерна лише фонетико-графічна адаптація, що полягає в передачі фонетико-графічного образу іноземного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта, наприклад: *mecith*, *ulani* (nom.pl.), *tabor*, *Chaidar*, *Sebeltuc*, *Simeon*, *Ichor*, *Daniel*, *Sisca*, *Zaręba*, *Mocossa*, *Icqua*, *Chortica*, *Orsa* тощо; б) запозичена лексика, для якої характерна морфологічна адаптація, що передбачає включення запозичень до системи роду, числа, відміни тощо, наприклад: *Lithuania*, *Russia*, *Volinia*, *Kiövia*, *Halicia*, *Praeclavia*, *Praecopia*, *Podolia*, *Turca*, *Russus*, *Mecislaus*, *Svatoslaus*, *Bochdanus*, *Semerinus*, *Kius*, *Horinus*, *Slucus*, *Kosinscius*, *Tarnovius*, *Zachorovius*, *Zavacius*, *Visnovecius*, *Terectimirum*. Для значної частини такої лексики є характерною часткова словотвірна субституція, яка досягається за допомогою суфіксальної деривації, шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'янської основи латинського або латинізованого грецького словотвірного афікса у поєднанні

з флексією, наприклад: *Russicus*, *Turcicus*, *Voliniacus*, *Ostrogianus*, *Cholsanensis*, *Lublinensis*, *Sluccensis*, *Volinensis*, *Olgerdoviades*, *Lechiades*.

Труднощі пристосування слов'янських лексем до гекзаметра спонукали поета використовувати всю різноманітність синонімічних суфіксів латинського словотвору. Часто компоненти дериваційних варіантних пар (словотвірні варіанти – спільнокореневі деривати, утворені за допомогою однофункційних афіксів) функціонують як активно паралельні, тобто в багатьох випадках є взаємозамінними. На користь цього твердження виступають дублетні пари прикметників з ідентичним семантичним значенням, які використовуються залежно від метричної позиції слова в віршовому рядку. Так, низка синонімічних суфіксів, які дають дактилічну послідовність складів у гекзаметрі, стають найхарактернішими у мові новолатинської поеми. Пор., наприклад: *Cholsanus* і *Cholsanensis*; *Drucicus* і *Drucensis*; *Russicus* і *Russiacus*; *Voliniacus* і *Volinensis* тощо. Фіксується навіть дериваційний варіантний ряд із чотирьох прикметників від однієї основи з контекстуально однофункційними суфіксами: *Ostrogius*, *Ostrogeus*, *Ostrogianus* і *Ostrogiensis*. Пор., наприклад: *O dignum Ostrogio tam clarum nomine factum / Tantis principibus …* (De bello. I, 238) – "О творіння, достойне острозького імені …"; *Ostrogeo generoso e stemmate vindex …* (De bello. I, 69) – "Захисник острозького родового герба …"; *Ostrogianus ager sic feruet mellis opimi / Luxu …* (De bello. I, 143) – "Острозька земля також переповнена надлишком густого меду …"; *Tartari Ostrogienses urbis accollae* (De bello. II, 266) – "Острозькі татари – мешканці міста".

Таким чином, серед основних способів словотвірної адаптації іншомовної лексики в мові новолатинської поеми можна відзначити три тенденції: транслітерація, морфологічна адаптація та суфіксальна деривація за допомогою латинських або латинізованих грецьких словотвірних формантів, які приєднувались до іншомовних основ. Основною зміною, якої зазнали запозичення на латинськомовному ґрунті, була трансформація питомих закінчень і суфіксів у зв'язку з входженням їх в іншу (латинську) словозмінну парадигму. Такі зміни можна вважати проявом мовної інтерференції, оскільки автор поеми настільки добре засвоїв другу мову (латинську), що автоматично переносить її моделі на систему першої (рідної) мови.

Наведені результати і висновки можуть слугувати основою для проведення нових досліджень із проблематики функціонування латинської мови на теренах України і загалом східної Європи кінця XVI – початку XVII століття.

В статье рассматриваются статические и динамические особенности позднесредневекового и раннемодерного латинского языка на материале новолатинской поэзии, выясняются и анализируются факторы, которые повлияли на появление соответствующих особенностей, поскольку структура латинского языка в указанный период испытывала постепенные изменения на всех уровнях.

Ключевые слова: статика, динамика, вариантность, новолатинская поэзия, латинский язык.

The article deals with static and dynamic features of late medieval and early modern Latin based on New Latin poetry, studies and analyzes the factors that influenced the emergence of relevant features, since the structure of Latin in this period underwent gradual changes at all levels.

Key words: statics, dynamics, variation, New Latin poetry, Latin.

Література:

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века : пособ. для студ. и асп. / Нина Ивановна Безбородько. – Днепропетровск, 1972. – 137 с.

2. *Дерюгин А. А.* Из наблюдений над лексикой латинского поэтического языка / Александр Александрович Дерюгин // Язык и общество. – Саратов, 1967. – С. 244–251.

3. *Риффатер М.* Критерии стилистического анализа / Майкл Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1980. – Вып. IX. Лингвостилистика. – С. 69–97.

4. *Семчинський С. В.* Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – Вид. 2-е. – К. : АТ "ОКО", 1996. – 392 с.

5. *Смышляева В. П.* Роль просодического фактора в лексико-семантическом варьировании поэтизмов / Вера Павловна Смышляева // Лексическая семантика. – Уфа, 1993. – С. 99–104.

6. *Смышляева В. П.* Языковые уровни римского гексаметрического жанра / Вера Павловна Смышляева // Древние языки в системе университетского образования. Исследование и преподавание. – М. : Издательство Московского ун-та, 2001. – С. 283–289.

7. *Тронский И. М.* Очерки из истории латинского языка / Иосиф Моисеевич Тронский. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1953. – 270 с.

8. *Яковенко Н. М.* Передумови поширення і характер латинського письма на Правобережній Україні: друга половина XVI – перша половина XVII ст. / Наталія Миколаївна Яковенко // Архіви України. – К., 1978. – № 6. – С. 8–19.

9. *Яковенко Н. Н.* Палеография латинского документального письма на Правобережной Украине : автореф. … канд. ист. наук / Яковенко Наталья Николаевна. – К., 1983. – 22 с.

10. *Benner M.* On the interpretation of learned Neo-Latin: an explorative study based on some texts from Sweden 1611–1716 / M. Benner, E. Tengström. – Göteborg, 1977. – 112 p.

11. Companion to the History of the Neo-Latin Studies in Hungary / [ed. by István Bartók]. – Budapest : Universitas Publishing House, 2005. – 138 p.

12. De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti. – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, A.D. 1600.

13. *Gansiniec R.* "Metrificale Marka z Opatowca" oraz inne traktaty gramatyczne XIV i XV wieku / Ryszard Gansiniec. – Wrocław : ZNiO, 1960. – 332 p.

14. *Nechutová J.* Středověká latina / Jana Nechutová. – Praha : Koniasch Latin Press, 2002. – 162 s.

15. *Stotz P.* Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters [Електронний ресурс] / Peter Stotz. – 5 Bde. – 3. Band: Lautlehre. – München, 1996. – 723 s. – Режим доступу : http://books.google.com.ua/books.

16. *Weyssenhoff-Brożkowa K.* Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce / Krystyna Weyssenhoff-Brożkowa ; [zeszyty naukowe pod red. J. Axera]. – Zesz. 10–12. – Warszawa: OBTA, 1998. – 224 s.

УДК 811.124'04:28(477)"15/16"

ПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЧАСУ В ЛАТИНСЬКОМОВНІЙ ДОКУМЕНТАЦІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ КІНЦЯ XVI–XVII ст.

Косіцька Ольга Михайлівна,
канд. філол. наук
Національний транспортний університет

Статтю присвячено аналізу підрядних речень часу в латинськомовній документації Греко-католицької церкви. Визначено характерні риси підрядних речень часу, вказано їх специфіку порівняно з подібними реченнями в інших досліджених латинськомовних текстах українського походження.

Ключові слова: пізньосередньовічна латина, латинськомовна документація Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст., підрядні речення часу.

Україна в XVI–XVII ст. переживала період культурного підйому, пробудження національної самосвідомості, тому цілком закономірно ці століття позначені інтенсивним розвитком науки, шкільництва, літератури, дипломатії тощо. Така суспільно-політична ситуація вимагала знання латинської мови, оскільки тісні контакти з Польщею, перебування в колі європейських країн передбачали володіння основними елементами освіченості й культури, значне місце серед яких посідала латина. Життя Польщі, яка раніше за Україну зазнала впливу ідей Відродження, перебувало під помітним впливом латини, що, крім інших функцій, виконувала також роль мови науки та дипломатії, тому на знання латини робили все більший акцент, і велика частина козацької старшини володіла цією мовою [Огієнко 2001, 157]. За словами І. Огієнка, "з кінця XV віку <…> потроху латинська мова охопила всі ділянки духовного життя в Польщі, вона стала мовою школи, науки, суду, сеймів, сеймиків, літератури, всіх урядових канцелярій і т.п." [Огієнко 1930, 493–494]. Внаслідок цього використання латинської мови в Україні теж розширюється, охоплюючи різні сфери культурного життя, зокрема освіту, науку, літературу, державне управління, католицьку церкву як західного, так і східного обряду. Греко-католицька церква являє собою цікаве мовне середовище, в якому поряд існували декілька мов, що, безумовно, взаємодіяли одна з одною. Зокрема нас цікавить вплив, якого зазнала латина з боку староукраїнської та польської мов.

Контакти староукраїнської та латинської мов, незавжаючи на актуальність та розвиток вчення про мовні контакти, до недавнього часу практично не були досліджені. Лише наприкінці минулого століття з'явилося дослідження Н. Безбородько, присвячене вивченню мови латинських трактатів українських філософів [Безбородько 1972]. Услід за цим дослідженням з'являється ціла низка студій, об'єктом вивчення яких стала латинська мова різних літературних пам'яток та документів українського походження. Зокрема В. Миронова визначила характерні риси латинської мови актових записів, зумовлені впливом української та польської мов [Миронова 1999], Н. Бойко дослідила латинськомовні інскрипції [Бойко 2006], Р. Щербина – історіографічні твори [Щербина 2006], О. Кощій – мову новолатинської історичної поеми [Кощій 2011]. В той же час тексти документації Греко-католицької церкви, які яскраво демонструють результати впливу староукраїнської та польської мов на латинську були залишені поза увагою дослідників.

Таким чином, **метою** даної публікації є аналіз складнопідрядних речень з підрядними часу в текстах документації Греко-католицької церкви кінця XVI–XVII ст. Досягнення поставленої мети потребує роз'язання таких основних **завдань**: визначення ключових моментів синтаксису підрядних часових речень у класичній латині для порівняння їх з подібними реченнями в текстах документації Греко-католицької церкви та виявлення відхилень від норм класичної латинської мови; порівняння підрядних речень часу в текстах документації Греко-католицької церкви та в інших досліджених на даний момент латинськомовних текстах українського походження для виявлення особливостей, притаманних латині, вживаній в середовищі Греко-католицької церкви.

Складнопідрядні речення з підрядними часу є досить часто вживаними в текстах документації Греко-католицької церкви. Підрядні часу можуть вводитися такими сполучниками:

1) для вказівки на дію, що відбувається одночасно з дією головного речення використовуються сполучники *cum, quando* "коли", *dum, quoad, donec* "поки";

2) для вказівки на дію, що передує дії головного речення: *cum* "коли", *postquam* "після того як", *ubi* "як тільки", "коли";

3) для вказівки на дію, що слідує за дією головного речення: *antequam* "перш ніж", *dum, donec, quoad* "поки не", "до тих пір".

У головному реченні можуть вживатися прислівники зі значенням часу *tum, tunc* "тоді", *nunc* "зараз".

Отже, кількість часових сполучників у латинській мові Греко-католицької церкви дещо обмежена порівняно з можливими у таких реченнях сполучниками класичної латини. Натомість досить часто вживається сполучник *quando* "коли", який у класичній латині не був настільки поширеним.

Розрізняють часові речення, у яких ідеться про одиничну або про повторювану (ітеративну) дію [Соболевский 1939, 209]. У проаналізованих текстах основну масу становлять речення, що повідомляють про одиничну дію, ітеративних речень досить небагато.

Загалом підрядні речення часу демонструють досить вірне дотримання норм класичної латини, однак певні відхилення від цих норм все ж наявні. У складнопідрядних реченнях з підрядними часу може вживатися як дійсний, так і умовний спосіб.

1. Речення зі сполучником *cum*.

Порівняно з класичною латиною, речення з даним сполучником мають менше різновидів у досліджуваних текстах. Класична латина засвідчує використання сполучника *cum* у різних функціях, наприклад, з індикативом: *cum temporale, cum iterativum, cum inversum, cum explicativum (coincidens)*; з кон'юнктивом: *cum historicum, cum adversativum*. У проаналізованій документації Греко-католицької церкви наявні лише *cum temporale* та *cum historicum*. Вживання способів в основному відповідає вимогам класичної латини: *Sed sine comparatione gravius omnino est,* ***cum*** *plane germani, uti fraters suum Iosephum, ex hoc quod iunior et debilior, apud parentes carior, ita* ***persequuntur*** *malevolentia, ut etiam vivum illum habere nolint* [Monumenta 1965, 309] – "але незрівнянно важче, **коли** рідні, як брати Йосипа, якого батьки більше любили через те, що він був молодший і слабший, настільки **охоплені** заздрістю, що не хочуть навіть бачити його живим". У даному реченні йдеться про

одиничну теперішню дію, за правилами класичної латини вживається *cum temporale* з індикативом.

Хоча класична латина надавала перевагу вживанню *cum historicum* з кон'юнктивом, коли у реченні йдеться про минулу подію, однак у латинськомовній документації Греко-католицької церкви наявні деякі приклади використання *cum temporale*: ***cum*** *undique* ***insonuit*** *bellorum tuba, pacem tamen Pontifex Maximus sacrosanctae religioni, atque mihi ipsi praeferre conatur* [Monumenta 1964, 238] – "**коли** звідусіль **залунали** звуки військових труб, папа римський намагався показати милість святій релігії і мені самому".

При розповіді про події в минулому вживається *cum historicum*, дієсловоприсудок ставиться в умовному способі: *Nam* ***cum*** *victos se omni iure Patres Poloni* ***viderent****, ad motum proprium Sanctitatis Vestrae recurrerunt* [Monumenta 1964, 210] – "бо **коли** польські отці **побачили**, що вони з усім правом переможені, з власної волі Вашої святості повернулися назад"

2. Речення зі сполучником *quando*.

Замість *cum* у проаналізованих текстах може вживатися сполучник *quando*. Використання цього сполучника у часових реченнях відоме ще з ранньосередньовічних текстів західноєвропейського походження (наприклад, *Peregrinatio ad loca sancta*) [Сергиевский 1954, 105]. Він характерний не тільки для латини Греко-католицької церкви, а й для інших різновидів латинської мови в Україні, зокрема для латини філософських творів [Безбородько 1972, 65]. Однак у латинськомовній документації Греко-католицької церви вживання речень із цим сполучником має певні відмінності. Якщо у філософських трактатах речення з *quando* позначають дію, повторювану в теперішньому, то в проаналізованих нами текстах цей сполучник вживається як у реченнях, у яких ідеться про одиничну дію в теперішньому або в минулому, так і в реченнях ітеративних:

Satis est, quod ipsis episcopis tanquam senatoribus regni locum cedamus, et hanc habemus excusationem, ***quando*** *nos* ***accusant*** *schismatici* [Monumenta 1971, 344] – "Досить того, що цим єпископам дали місце, як сенаторам королівства, і це є нашим виправданням, **коли** схизматики нас **звинувачують**", одинична дія в теперішньому.

<...> ego illum bene noveram, ***quando*** *cum Borecio ferme duobus annis Kiioviae* ***manebam*** [Monumenta 1965, 131] – "я дуже добре знав його, **коли** майже два роки з Борецьким **був** у Києві", одинична дія в минулому.

D.nus Ignatius Dubovicz tunc ***quando*** *schismatici ultimum potentiae suae* ***exeruerunt*** *in nos, reliquit nos* [Monumenta 1971, 353] – "Пан Ігнатій Дубович залишив нас тоді, **коли** схизматики **показали** найвищий прояв своєї сили проти нас", одинична дія в минулому.

<...> ***quando insurgunt*** *schismatici, faciunt hoc etiam pusillanimes* [Monumenta 1971, 353] – "**коли** схизматики **нападають**, вони роблять це навіть малодушно" – ітеративна дія.

3. Речення зі сполучниками *dum, quoad, donec*.

У класичній латині речення з цими сполучниками могли мати присудок як в індикативі, так і в кон'юнктиві, при цьому наявні певні відмінності у значенні. Коли сполучники *dum* і *quoad* вживаються з дійсним способом, вони мають значення "(весь той час) поки" (можуть вживатися всі часи індикатива за винятком *futurum II* та *plusquamperfectum*), причому дії головного і підрядного речення є одночасними і

однаково тривалими, коли ж *dum* вживається з *perfectum praesens indicativi,* дії головного і підрядного речень також одночасні, але дія головного речення є або миттєвою, або, принаймні, менш тривалою порівняно з дією підрядного [Боровский 1975, 188–189; Соболевский 1939, 277–279], наприклад: *nec prius inde discesseram,* ***donec*** *obtentis subscriptionibus manuum singulorum senatorum et legatorum per oblatam ad acta castrensia Varsaviensia* ***dederim*** [Monumenta 1965, 252] – "не піду звідти, **поки не залишу** дослівний запис у варшавських гродських книгах, отримавши підписи кожного сенатора і легата (посла)". *Aequum igitur esse ut rex,* ***dum servare vult*** *nobilitatis privilegia, servet etiam archiepiscopi iura* [Monumenta 1964, 215] – "Справедливо також, щоб король, **поки хоче залишати** недоторканими привілеї знаті, зберігав також і права архієпископа".

У випадку вживання сполучників *dum* і *quoad* з умовним способом вони вказують на момент, до якого триває дія головного речення, однак автори проаналізованих текстів не завжди дотримуються цих правил, досить часто спостерігаємо вживання кон'юнктива замість дійсного способу:

Homo non tantummodo hoc genere vitae, sed etiam ***dum*** *saecularis* ***esset****, indignus proborum consortio* [Monumenta 1964, 284] – "Чоловік недостойний не тільки такого способу життя, але навіть **поки був** світським, був недостойний товариства добрих людей".

Dum *itaque* ***rediret*** *ab Ill.mo archiepiscopo Gnesnensi, versus civitatem Ravensem avectus est ab illis sceleratis in silvam densam* [Monumenta 1965, 200] – "**коли** він **повертався** від найдостойнішого архієпископа Гнезненського до міста Рави, ті злочинці відвезли його до густого лісу".

Idem oretenus vivae vocis oraculo excepit Ill.mus episcopus Vilnensis ***dum esset*** *in Urbe* [Monumenta 1971, 347] – "Те саме в усній бесіді було сказано ясновельможному єпископу Віленському, **коли (в той час як) він був** у Римі".

В усіх наведених прикладах дія підрядного речення є однаковою за тривалістю з дією головного, але всупереч правилам класичної латини вживається кон'юнктив.

4. Речення зі сполучниками *ubi, postquam.*

У реченнях із цими сполучниками (*ubi* "як тільки", *postquam* "після того як") вживається дійсний спосіб, основне значення сполучників вказує на те, що дія підрядного речення відбувається раніше, ніж дія головного. У текстах документації Греко-католицької церкви речення зі сполучником *ubi* у переважній більшості випадків не зазнали помітних змін порівняно з латинською мовою класичного періоду:

Domi prius coniunctis viribus, non dividendo se huc et illuc, laborare invocato auxilio Divino, postea ***ubi benedixerit*** *Dominus Deus, ... facilius erit aggredi hoc aliud opus* [Monumenta 1965, 78] – "Спочатку об'єднавши сили і не розпорошуючи їх туди й сюди, працювати вдома, благаючи про Божу допомогу, а **як тільки благословить** Господь Бог, легше буде розпочати й цю іншу справу".

Sed dolorem compescui, ***ubi*** *primo* ***cogitavi*** *id esse opus divinae providentiae, quae dabit nobis aliquando aquas ex lapide* [Monumenta 1965, 326] – "Але перестав сумувати, **як тільки подумав**, що це справа божественного провидіння, яке дасть нам колись воду з каменя".

У реченнях зі сполучником *postquam* може вживатися дійсний спосіб: ***Postquam vidi*** *apud (ipsum) literas R.mi D.ni Ingoli ... effudi paupertatem meam, hoc est dedi ipsi re-*

dam corio tectam, quatuor equos iugales et 100 scuta [Monumenta 1965, 200] – "**Після того**, **як я побачив** у нього лист найдостойнішого пана Інголи, віддав йому свою бідність, тобто дав йому віз, покритий шкірою, чотирьох запряжених коней і 100 скудів".

Також можлива заміна індикатива на кон'юнктив, що суперечить правилам класичної латинської мови: *Quid porro* ***postquam*** *animam* ***exhalasset*** *circa corpus ipsius in confirmationem sanctae Unionis contigerit, legetur … ex literis, quas scribo* [Monumenta 1974, 64] – "Що сталося біля його тіла для зміцнення святої унії **після того, як він віддав Богу душу**, буде прочитано з листа, який я пишу".

5. Речення зі сполучником *antequam*.

Цей сполучник у класичній латині міг вживатися як з індикативом, так і з кон'юнктивом, однак у проаналізованих текстах речення зі сполучником *antequam* переважно мають присудок у формі умовного способу, що не завжди відповідає синтаксичним нормам латинської мови класичного періоду, оскільки такий спосіб вираження присудка підрядного речення при сполучнику *antequam* міг вказувати на мету дії головного речення [Соболевский 1939, 280–281], однак такий відтінок значення у наявних прикладах не представлений:

Vocata est Sanctitas Vestra ***antequam nata esset****, ut orbi christiano ex usu publico imperet* [Monumenta 1964, 237] – "Ваша святість була покликана ще **до того, як народилася**, щоб керувати християнським світом для всезагальної користі".

Unus ex civibus, qui erat primarius author, rediit quidem, sed repentina morte sublatus est ***antequam*** *ad ius* ***vocatus esset*** *a praeside* [Monumenta 1971, 355] – "Один з міщан, який був головним винуватцем, втік, але помер раптовою смертю, **перш ніж був покликаний** судовим урядником до суду".

Отже, аналіз підрядних речень часу у латинськомовній документації Греко-католицької церкви виявив певні зміни порівняно з аналогічними реченнями у класичній латині. З одного боку, спостерігається скорочення ряду сполучників, які можуть вводити підрядні речення часу, а з іншого, набувають поширення сполучники, що не були так часто вживані в класичній латині, зокрема *quando*. Також наявне спрощення функціональних можливостей деяких сполучників, наприклад, *cum*. Є тенденція до руйнування правил використання способів у підрядних реченнях, взаємозаміна індикатива та кон'юнктива є звичним явищем у латині, використовуваній у середовищі Греко-католицької церкви, що є наслідком самого характеру існування латини як мови, вивченої у школі, в результаті чого спостерігається не завжди чітке дотримання правил і норм класичної латини, оскільки тексти, створені авторами, які лише наслідували мову класичних авторів, більшою чи меншою мірою демонструють певні неточності, часто зумовлені індивідуальними авторськими особливостями.

Крім зазначених вище відмінностей у вживанні сполучника *quando* в латинськомовній документації Греко-католицької церкви та філософських творах, наявні ще деякі особливості. Наприклад, сполучник *dum* у творах українських філософів вживався лише з дійсним способом [Безбородько 1972, 64], тоді як проаналізовані тексти демонструють вживання його як з індикативом, так і з кон'юнктивом. Також варто відзначити набагато ширший ряд часових сполучників, які використовуються у текстах латинськомовної документації Греко-католицької церкви, порівняно з іншими дослідженими латинськомовними текстами в Україні.

Таким чином, результати даного дослідження можуть бути використані при роботі з іншими латинськомовними текстами українського походження, будучи як основою для проведення аналізу складнопідрядних речень з підрядними часу, так й одним з елементів для порівняльного аналізу підрядних часу в різних латинськомовних пам'ятках.

Статья посвящена анализу придаточных предложений времени в латиноязычной документации Греко-католической церкви. Определены характерные черты придаточных предложений времени, описана их специфика по сравнению с подобными предложениями в других латиноязычных текстах украинского происхождения.

Ключевые слова: позднесредневековая латынь, латиноязычная документация Греко-католической церкви конца XVI–XVII вв., придаточные предложения времени.

The article examines the features of compound sentences with temporal clauses in Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church. A comparative analysis has been done with similar sentences in other Latin texts of Ukrainian origin.

Key words: late Medieval Latin, Latin documents of the Ukrainian Greek Catholic Church at the end of the 16th–17th centuries, temporal clauses.

Література:

1. *Безбородько Н. И.* Язык латинских трактатов украинских философов XVII века / Нина Ивановна Безбородько. – Днепропетровск: б.и., 1972. – 137 с.
2. *Бойко Н. В.* Латинськомовна інскрипція в Україні кінця XVI–початку XVIII століть (лексико-граматичний аспект): дис. … канд. філол. наук: 10.02.14 / Наталія Василівна Бойко. – К., 2006. – 218 с.
3. *Боровский Я. М.* Учебник латинского языка [для гуманитарных факультетов университетов] / Я. М. Боровский, А. В. Болдырев [4-е дополн. изд.]. – М.: Высшая школа, 1975. – 479 с.
4. *Кощій О. М.* Мова новолатинської історичної поеми в Україні кінця XVI ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / Кощій О. М. – К., 2011. – 20 с.
5. *Миронова В. М.* Граматичні особливості латинської актової мови XV–XVI ст. в Україні (на матеріалі гродських і земських судових актів Галицької, Сяноцької, Перемишльської і Львівської адміністративних округ Галицької Русі): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / Миронова В. М. – К., 1999. – 16 с.
6. *Огієнко І.* Історія української літературної мови / Іван Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
7. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI-го ст. і український Крехівський Апостол / Іван Огієнко. – Варшава: Друкарня синодальна, 1930. – 520 с.
8. *Сергиевский М. В.* Введение в романское языкознание / Максим Владимирович Сергиевский. – М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1954. – 304 с.
9. *Соболевский С. И.* Грамматика латинского языка / Сергей Иванович Соболевский. – М.: Государственное учебно-педагогическое издательство Наркомпроса РСФСР, 1939. – 424 с.
10. *Щербина Р. А.* Латинськомовна історіографія в Україні середини XVII ст. як мовно-культурне джерело (на матеріалі хронік про Визвольну війну українського народу 1648–1657 років): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.14 "Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови" / Щербина Р. А. – К., 2006. – 19 с.
11. Monumenta Ucrainae Historica: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. II (1624–1648). – Romae, 1965. – 358 p.
12. Monumenta Ucrainae Historica: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. I (1075–1623). – Romae, 1964. – 350 p.
13. Monumenta Ucrainae Historica: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький]. – Vol. IX–X (1075–1632). – Romae, 1971. – 942 p.
14. Monumenta Ucrainae Historica: в 14 т. / [зібр. митрополит Андрей Шептицький; видав митрополит Йосиф]. – Vol. XI (1633–1659). Supplementum. – Romae, 1974. – 648 p.

УДК 811.14'03

ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ У СИСТЕМІ ГІПОТАКСИСУ ГРЕЦЬКОЇ МОВИ II–III ст. (на матеріалі твору Арріана ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ)

Лазер-Паньків Олеся Василівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється комплексний аналіз та кількісна обробка синтаксичних архаїзмів, віднайдених у творі Арріана "Анабазис Александра". Розглядаються, зокрема, особливості використання Арріаном сполучників та вживання різних типів синтаксичних конструкцій для вираження об'єктних відношень.

Ключові слова: архаїзація мови, аттичний діалект, койне, об'єктні відношення, інфінітивна конструкція, дієприкметникова конструкція.

У працях вітчизняних та зарубіжних елліністів (зокрема, Л. Л. Звонської, Ю. Л. Мосенкіса, Ф. О. Нікітіної, Н. С. Грінбаума, С. Теодорсона, Я. Фрезена, П. Шантрена, Н. Андріотіса, Г. Бабініотіса, М. М. Славятинської, І. Стаматакоса, О. С. Широкова) значна увага приділяється особливостям історичного розвитку давньогрецької мови, зокрема в елліністично-римський період, коли відбувається формування загальногрецької мови – койне. Однак, нерозв'язаними залишаються питання, пов'язані зі значними структурними та функціональними змінами на синтаксичному рівні давньогрецької мови елліністично-римського періоду, які були спричинені свідомою штучною архаїзацією при утворенні літературної норми грецької койне.

Комплексний аналіз особливостей вираження об'єктних відношень у грецькій мові елліністично-римського періоду на матеріалі твору Арріана ’Αλεξάνδρου ἀνάβασις набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє розкрити певні закономірності розвитку давньогрецької мови у перехідний між давньо- та середньогрецькою мовою період. Отже, метою дослідження є виявлення, систематизація й опис способів та засобів вираження об'єктних відношень у творі Арріана ’Αλεξάνδρου ἀνάβασις.

Матеріалом дослідження були 801 синтаксична одиниця мови твору Арріана ’Αλεξάνδρου ἀνάβασις [Arrianus 1907], у якому повною мірою відображаються тенденції розвитку грецької мови досліджуваного періоду та простежується вплив усіх факторів формування літературної норми койне.

У грецькій мові періоду койне можна спостерігати певні відмінності у вираженні об'єктних відношень порівняно з грецькою мовою класичного періоду, а саме у використанні сполучників і сполучних слів та вживанні синтаксичних конструкцій для вираження цього типу відношень.

При verba dicendi, verba sentiendi, а також при дієсловах, які вимагають прямого додатка для доповнення їх змісту, грецька мова допускає вживання інфінітивної конструкції, дієприкметникової конструкції або підрядного речення, що вводиться за допомогою ὅτι або ὡς, деколи з досить непомітною відмінністю у значенні. Вибір автором того чи іншого конкретного способу вираження об'єктних відношень часто може бути зумовлений значенням, яке автор хоче виразити (простежується певна відмінність у значенні деяких дієслів, зокрема, αἰσχύνομαι *соромитися*, ἄρχομαι *починати*, γιγνώσκω *дізнаватися*, μανθάνω *навчатися*, φαίνομαι *виявляти* тощо, у ви-

падках їх вживання з дієприкметниковою конструкцією та з інфінітивом, хоча навіть у класичній грецькій мові відмінності не завжди простежуються), та, загалом, мовними тенденціями часу чи традицією, яка сформувалась у літературній мові (після певних дієслів, зокрема, ὁρῶ *бачити*, ἀκούω *чути*, οἶδα *знати*, ἐπίσταμαι *могти*, у класичному аттичному діалекті надається перевага використанню дієприкметникової конструкції замість підрядних речень з ὅτι).

Об'єктні речення після verba voluntatis та verba rogandi у класичній грецькій мові, за У. Ґудвіном, мають при собі, як правило, об'єктний інфінітив [Goodwin 1896, 128], який доповнює їх значення. Однак вже у класичний період після дієслів цього класу можливим було використання підрядного додаткового речення, яке вводилось за допомогою ὅπως та ὅπως μή, дуже рідко – за допомогою ὡς або ἵνα. У період койне існувала потужна тенденція до заміни інфінітива підрядним реченням, яке вводиться за допомогою ἵνα. Відображення цієї тенденції можна побачити, зокрема, у мові Нового Завіту, де об'єктні речення після зазначених дієслів вводяться за допомогою ἵνα та містять дієслово-присудок в умовному способі. Протилежну ситуацію можемо побачити при аналізі мови твору Арріана: не зустрічається жодного випадку використання підрядного додаткового речення після verba voluntatis та verba rogandi, натомість у всіх випадках зазначені дієслова керують інфінітивом у ролі додатка, що свідчить про дотримання автором класичних норм всупереч загальномовній тенденції (e. g. IV.15.6. ἠξίου ἀποθέσθαι Φαρασμάνην *(Александр) просив Фарасмана відкласти (допомогу)*; V.1.5. ἐπηγγέλκει ’Αλέξανδρος ξυνελθεῖν τοὺς ὑπάρχους *Александр наказав начальникам прийти*).

У класичній грецькій мові звичним після verba efficiendi було використання підрядного додаткового речення, що вводилось за допомогою ὅπως, ὅπως μή, ὡς, дуже рідко ἵνα. Використання фінальних сполучників у період пізньої грецької мови у додаткових реченнях цього типу стало регулярним. Зокрема, у грецькій мові Нового Завіту об'єктні речення після дієслів цього типу вводяться за допомогою ἵνα, ὅπως, а дієслово-присудок ставиться в умовному способі (Ів. 12.10; Кол. 4.16). ὅπως μή стало регулярною формою після verba efficiendi на позначення об'єкту прагнення. Всупереч поширенню сфери використання фінального сполучника ἵνα на підрядні додаткові речення після verba efficiendi, у Арріана його використання трапляється досить рідко.

У грецькій мові існувало кілька способів вираження залежного судження: воно могло виражатись інфінітивом (з акузативом або без нього), дієприкметником (з акузативом або без нього), підрядним реченням з ὅτι, ὡς, διότι, ὅπως, οὕνεκα та ὁθούνεκα з індикативом або оптативом [Smyth 1918, 580–581]. Одне й те саме підрядне додаткове речення після verba dicendi чи verba cogitandi могло вводитись за допомогою ὅτι або ὡς, а потім продовжуватись інфінітивною конструкцією, менш часто – дієприкметниковою [Smyth 1918, 593]. Приклади такого змішання можна побачити і в Арріана (e.g. III.19.3. ἠγγέλθη, ὅτι ἐγνωκὼς εἴη Δαρεῖος, Σκύθας ἥκειν *було повідомлено, що Дарій вирішив і що прийшли скіфи*).

У класичній грецькій мові verba putandi майже завжди керують інфінітивом. Деколи після дієслів цієї групи використовується підрядне додаткове речення, що, як

правило, вводиться за допомогою ὡς або ὅτι (використання останнього, за Г. Смітом, дуже рідкісне у класичних творах [Smyth 1918, 593]).

Verba dicendi керують підрядним реченням з ὅτι чи ὡς та особовою формою дієслова [Smyth 1918, 584]. За Г. Смітом, ὡς надається перевага, коли письменник хоче подати судження як свою власну думку, а також коли головне чи/і підрядне речення заперечне [Smyth 1918, 582]. Як зазначає У. Рутерфорд, альтернативою до об'єктного підрядного речення, що вводиться за допомогою ὅτι, було використання інфінітива [Rutherford 1912, 100–101]. За нормами класичної грецької мови, певний виняток з verba dicendi та verba sciendi становлять дієслова φημί *говорити*, φάσκω *стверджувати* та οἴομαι *вважати*, які вимагають після себе конструкції accusativus cum infinitivo.

Г. Нан вказує, що у грецькій мові періоду койне, зокрема, у мові Нового Завіту, підрядне додаткове речення, яке вводиться за допомогою ὅτι, може замінити інфінітив після verba dicendi чи verba cogitandi [Nunn 1913, 88]. Тенденція до використання підрядного додаткового речення після дієслів цієї семантичної групи замість інфінітива була, як стверджує У. Ґудвін, досить потужною, так що, наприклад, ὅτι μή з індикативом у непрямій мові стає регулярною конструкцією [Goodwin 1896, 370]. Аналіз мови твору Арріана дає підстави стверджувати, що, незважаючи на дію зазначеної тенденції, після verba dicendi чи verba cogitandi автор надавав перевагу інфінітивній конструкції (що зумовлено дотриманням норм класичного аттичного діалекту). Зокрема, після verba dicendi та синонімічних за значенням конструкцій бачимо 344 випадки використання інфінітива (причому, як після активних, так і після пасивних форм керуючого дієслова) і лише 165 випадків використання підрядного додаткового речення, e. g. I.10.5. τούτους αἰτίους εἶναι ἀπέφαινεν *оголосив, що вони винні*; II.11.8. λέγει Πτολεμαῖος τοὺς διώκοντας διαβῆναι *Птолемей каже, що переслідувачі перейшли*; IV.15.7. ἠγγέλλετο οὐδὲ ἐθέλειν κατακούειν *було повідомлено, що вони не хотіли підкорятись*.

З трьох найпоширеніших дієслів, які позначають мовлення, у класичній грецькій мові φημι *говорити* регулярно вживається з інфінітивом, εἶπον *сказати* – з підрядними реченнями, що вводяться за допомогою ὅτι або ὡς та містять індикатив або оптатив, λέγω *говорити* дозволяє використання інфінітива або підрядного додаткового речення з ὅτι чи ὡς [Goodwin 1896, 303]. Арріан у вживанні дієслів φημί *говорити*, φάσκω *стверджувати* та οἴομαι *вважати* дотримується класичної норми; зокрема, дієслово φημί *говорити* у 42 випадках вживається з інфінітивною конструкцією (хоча у пізній мові вживається з підрядним реченням, яке вводиться за допомогою ὅτι), і лише спорадично – з підрядним додатковим реченням та дієприкметниковим зворотом (по одному випадку): IV.12.5. φάναι ὅτι πρόσεισιν *сказав, що підходить*.

Дієслово λέγω вживається з підрядним додатковим реченням (у 17 випадках) та з інфінітивною конструкцією (у 121 випадку); і хоча у класичній грецькій мові це дієслово дозволяє використання обох конструкцій, Арріан, за аналогією до інших verba dicendi, які у класичний період вживались, як правило, з інфінітивною конструкцією, надає перевагу саме цій конструкції після дієслова λέγω *говорити*.

У підрядних додаткових реченнях після verba dicendi у Арріана не спостерігається розмаїття сполучників, як у класичній грецькій мові. У випадку, коли після дієслів цього класу вживається підрядне додаткове речення, безперечна перевага надається використанню сполучника ὅτι (у 62 випадках), який був поширений у цьому типі підрядних речень як у класичний період, так і у період койне, e. g. I.12.5. ἀναγράφω, ὅτι ἐμοι πατρίς τε καὶ γένος και ἀρχαὶ οἵδε οἱ λόγοι εἰσί *пишу, що для мене ці розповіді є батьківщиною, родом та владою*; III.26.1. λέγει Πτολεμαῖος, ὅτι προσηγγελμένη ἦν *каже Птолемей, що було повідомлено*.

Verba cogitandi у класичній грецькій мові майже завжди вживаються з інфінітивом; використання ὡς рідкісне, використання ὅτι дуже рідкісне. Дотримання класичних норм спостерігається і у мові Арріана: у 135 випадках після verba cogitandi та синонімічних висловів Арріан використовує інфінітивну конструкцію і лише у 17 – підрядне додаткове речення, e. g. I.6.9. ἀπηλλάχθαι οἰομένων Ἀλέξανδρον *вважаючи, що Александр віддалився*; IV.3.1. Ἀλέξανδρος ἐπενόει τὰς προσβολὰς ποιεῖσθαι *Александр задумав напасти*; IV.12.7. οὔκουν ἀπεικότως δι' ἀπεχθείας γενέσθαι Καλλισθένην τίθεμαι *вважаю, що Калісфен справедливо ворогував*.

Verba sentiendi для вираження фізичного сприйняття вживаються з дієприкметником, для вираження інтелектуального сприйняття – з дієприкметником або з підрядним додатковим реченням, що вводиться за допомогою сполучників ὅτι чи ὡς. У класичній грецькій мові, за твердженнями численних дослідників [Smyth 1918, 449; Nunn 1913, 93; Sidgwick 1883, 32], після дієслів цього класу надається перевага дієприкметниковій конструкції, а не інфінітивній. У Арріана зустрічається 22 випадки вживання інфінітива після цієї групи дієслів, e. g. I.17.2. ἔγνω συστρατεῦσαι *дізнався, що вони брали участь у поході*; III.21.5. ἐπύθετο γνώμην πεποιῆσθαι τοὺς ξυλλαβόντας дізна*вся, що ті, що схопили, вирішили*; III.21.7. εἰδέναι ἐρήμην εἶναι τὴν ὁδὸν *знають, що дорога пустельна*. Після verba sentiendi у Арріана дієприкметникова конструкція вживається у 86 випадках; 40 випадків – після дієслів на позначення фізичного сприйняття, 46 – інтелектуального, e. g. I.8.5. κατιδὼν τοὺς Θηβαίους λελυκότας τὴν τάξιν *побачивши, що фіванці розпустили стрій*; II.27.2. ἔγνω τὰ ἀμφὶ τὸ τραῦμα ἀληθεύσαντα Ἀλέξανδρον *дізнався, що Александр справді був поранений*; III.12.1. κυκλουμένους τοὺς σφῶν κατίδοιεν *якщо побачить, що їх (люди) оточені*; IV.10.7. νομιζόμενον Μακεδόνας ἂν τὸν σφῶν βασιλέα κοσμούντας *вважаючи, що македонці мали би шанувати свого царя*.

У класичній грецькій мові у випадку, коли виконавець дії, вираженої дієсловом-присудком головного речення, той самий, що і виконавець дії, вираженої об'єктним інфінітивом, він позначається номінативом; якщо виконавець дії, вираженої інфінітивом, збігається з непрямим додатком головного речення, вжитим у генетиві або дативі, при інфінітиві виконавець дії не позначається [Smyth 1918, 440]. У грецькій мові Нового Завіту використання таких конструкцій значно звужується (Рим. 1.22, 9.3; Мт. 19.21; Мк. 9.35; Ів. 7.4; 2 Кор. 10.2 [Nunn 1913, 93; Smyth 1918, 438]). Натомість, у Арріана надзвичайно поширене їх використання, e. g. I.6.5. Ἀλέξανδρος παρήγγειλε τοῖς σωματοφίλαξι καὶ τοῖς ἑταίροις ἐλαύνειν *Александр наказав охоронцям та друзям вирушити*; II.2.1. Φαρναβάζῳ ἐροῦντα ἀρχεῖν *Фарнабазу сказав правити*; III.16.10. τούτῳ ἔδωκεν φέρειν *йому доручив віднести*.

Отже, особливості вираження об'єктних відношень у мові Арріана зумовлені, головним чином, пануючими у період койне архаїзаторськими тенденціями. Консервація рис аттичного діалекту проявляється у використанні у різних типах підрядних речень сполучників і сполучних слів, не характерних для періоду койне. Арріан обмежено використовує сполучник ἵνα, який у період койне набуває значного поширення у розмовній мові за рахунок розширення сфери використання та заміни інфінітивів підрядними реченнями, що вводилися за допомогою цього сполучника: у підрядних додаткових реченнях у переважній більшості випадків Арріан вживає сполучник ὅτι.

Впливом архаїзаторських тенденцій пояснюється також пріоритетне використання різних типів синтаксичних конструкцій для вираження об'єктних відношень: Арріан підкреслено використовує інфінітивні конструкції після verba rogandi, хоча для класичної грецької мови в аналогічних синтаксичних ситуаціях характерна варіативність у використанні accusativus cum infinitivo чи підрядних додаткових речень, а в період койне у таких випадках нормою було використання підрядних додаткових речень, що вводяться за допомогою ἵνα та ὅπως.

Наслідком такої спроби відродження використання інфінітивної конструкції після зазначених семантичних груп дієслів стало поширення її використання також і для вираження об'єктних відношень після verba dicendi, хоча навіть у класичній грецькій мові після дієслів цього класу підрядні речення з ὅτι вживались частіше, ніж інфінітив (який у класичний період вживався, головним чином, після пасивних форм цього класу дієслів). Архаїзмом є також надмірне використання дієприкметникової конструкції після verba sentiendi замість більш поширеної у період койне інфінітивної (86 та 22 випадки відповідно).

В статье проводится комплексный анализ и количественная обработка синтаксических архаизмов, извлеченных из произведения Арриана "Анабазис Александра". Анализируются, в частности, особенности использования союзов и разных типов синтаксических конструкций для выражения объектных отношений.

Ключевые слова: архаизация языка, аттический диалект, койне, объектные отношения, инфинитивная конструкция, причастная конструкция.

The article provides a comprehensive as well as quantitative analysis of syntactic archaisms, obtained in the Arrian's ’Αλεξάνδρου ἀνάβασις. In particular, the usage of different types of conjunctions and syntactic constructions for the expression of the object relations are analyzed.

Key words: archaisation of the language, Attic dialect, Koine, object relations, infinitive construction, participle construction.

Література:

1. *Arrianus Flavius*. Alexandri anabasis / Arrianus Flavius. – Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1907. – 426 p.
2. *Burton E. de W.* Moods and Tenses of New Testament Greek [Електронний ресурс] / E. de W. Burton. – Режим доступу : http://www.dabar.org.
3. *Goodwin W. W.* Syntax of the Moods and Tenses of the Greek verb / W. W. Goodwin. – Boston ; N. Y. ; Chicago ; L. : Ginn & Company, 1896. – 472 p.
4. *Nunn H. P. V.* A short Syntax of New Testament Greek / H. P. V. Nunn. – L. : Cambridge University Press, 1913. – 171 p.
5. *Rutherford W. G.* First Greek Grammar syntax / W. G. Rutherford. – L. : MacMillan Co., 1912. – 183 p.
6. *Sidgwick A.* A first Greek writer / A. Sidgwick. – L. : Rivingtons, 1883. – 227 p.
7. *Smyth H. W.* A Greek Grammar for colleges / H. W. Smyth. – N. Y. ; Boston ; Cincinnati ; Atlanta ; Chicago : American Book Company, 1918. – 784 p.

УДК: 811.124 (477)

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО БАРОКО: ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ

Ластовець Марія Юріївна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена вивченню феномену українського літературного бароко, яке охоплює часові рамки XVII – першої половини XVIII століття. У статті розглянуто історичний контекст формування бароко та його жанрову диференціацію.

Ключові слова: літературне бароко, феномен, жанр.

Кожні сто років своєї історії людство намагається закарбувати у пам'яті нащадків, використовуючи при цьому певні "маркери", які відображають світоглядні, концептуальні та ментальні риси тієї чи іншої епохи. Таким маркером для другої пол. XVII – поч. XVIII століття стало *бароко*.

Бароко – термін, що використовується в літературі та мистецтві в історичному та критичному значенні. До XIX століття його вживали переважно як синонім до "абсурду" або "гротеску". На сьогоднішній день у науковому обігу можна нарахувати три основних визначення терміна *бароко*:

1) стиль, який домінував у мистецтві в період між Маньєризмом та Рококо. Цей стиль зародився у Римі і був тісно пов'язаний з католицькою контрреформацією;

2) термін, який позначає історичний період розвитку західної Європи XVII – поч. XVIII століття;

3) термін, який застосовується до творів мистецтва, датованих різними роками, але об'єднаних спільними рисами стрімкого руху та емоційної глибини.

Відомий французький етимолог XVII ст. Жіль Менаж у своєму словнику французької мови пише: *"Barroques…on appelles ainsi les perles at les dents, qui sont d'inegale grandeur…, a ete fait du Latin verruca."* [Ménage 1750, 153]. *"Бароко"* називають перли або зуби неправильної форми. Саме слово походить від латинського іменника І-ї відміни жіночого роду *verruca, ae, f* і означає бородавку або маленький недолік [авт.].

У 1758 році французький просвітник Дені Дідро у своїй "Енциклопедії" писав, що *бароко* – це прикметник, який вживають по відношенню до архітектурних творів у химерному стилі, що характеризується сміхотворною перенасиченістю: "*Baroque, adjectif en architecture, est une nuance du bizarre. Il en est, si l'on veut, le raffinement ou, s'il était possible de le dire, l'abus; il en est le superlatif. L'idée du baroque entraine avec soi celle du ridicule poussé a l'excès. Borromini a donné les plus grands modèles de bizarrerie et Guarini peut passer pour le maitre du baroque.*" [Diderot 1758,164].

Відомий німецький мистецтвознавець Генріх Вьольфлін у трактаті "Ренесанс і бароко" також вживає термін *бароко*, аналізуючи архітектурне мистецтво. Характерною ознакою барокового стилю є живописність, *"яка має на меті викликати ілюзію руху*". Рух, динамічність, свобода та необмеженість ліній створюють безпосередній вплив на реципієнта, залишаючи по собі почуття спустошеності. На думку Г. Вьольфліна, *бароко* має не заспокоювати, а тримати у напрузі. До головних рис,

притаманних *бароко,* він відносить збільшення абсолютних пропорцій і одночасно спрощення композиції. [Вьолфлін 2004, 54–56].

Те, що бароковий стиль притаманний не лише пластичним мистецтвам, помітили після першої світової війни, коли почали писати про літературне бароко, зазначає Д. Чижевський. [Чижевський 1956, 248].

Говорячи про *бароко* в літературі, не можна стверджувати про появу нового художнього методу та нової естетичної системи, не посилаючись на зв'язки з попередніми методами та системами. Так і *бароко* виникло на ґрунті декількох історичних епох: Середньовіччя, Ренесансу та Реформації. На думку російського дослідника С. Аверинцева, *"у поезії раннього Середньовіччя, як і в поезії європейського маньєризму і бароко, в гіпертрофованому вигляді виступає… спільна властивість будь-якої поезії. Окрім типологічних паралелей, між поетикою ранньої Візантії і поетикою бароко існує безсумнівний генетичний зв'язок."* [Аверинцев 1974, 99].

Вивчення зв'язків бароко з іншими історико-культурними епохами дозволяє глибше зрозуміти його природу та функції. *Бароко* першим створило свої національні варіанти. *"Саме бароко стало першим "великим стилем", який охопив як "латинську Європу", так і майже всі країни православно-слов'янського кола – Україну, Росію, Білорусію, Сербію, Молдавію та Румунію, досягши у кожній з них значного розвитку. Останнім часом також болгарські вчені стверджують, що і Болгарія пережила свій "барочний етап", правда у зміщені історичні строки…"* [Наливайко 1981, 136].

Говорячи про *бароко* в Україні, необхідно зазначити основні риси цього феномену. По-перше – це зв'язок українського *бароко* із середньовічною культурою, домінантною рисою якої був теоцентризм, який полягав у розумінні Бога як абсолютного найвищого буття, тому людина мала уподібнити своє життя до Нього. Особливо перенасичений духовними темами та релігійними мотивами жанр драми в українській літературі. Достатньо згадати трагедії, написані викладачем Києво-Могилянського колегіуму М. Довгалевським, "Коміческоє дєйствіє" і "Властотворній образ человєколюбія божія" та драму Г. Кониського "Воскресеніє мертвых", датованих XVIII ст. Таке релігійне спрямування творів пояснюється ще й приналежністю авторів до духівництва.

Наступною рисою українського *бароко* є використання художньої мови, яка зберігає спільні риси європейського *бароко,* зокрема *"ускладнену метафоричність і символіку, контрасти й антиномії, риторичні фігури, емблематику, оксюморони тощо"* [Наливайко 2004, 17].

Окремо слід охарактеризувати мовну ситуацію, яка склалася на той час в Україні і яка була пов'язана, головним чином, з Києво-Могилянським колегіумом, видатним центром науки і освіти. Мова йде, головним чином, про так звану тримовність, *"тобто тип літератури, яка творилася трьома мовами – "словенською", польською та латинською"* [Яковенко 2005, 301].

"Мовознавча концепція Києво-Могилянської академії передбачала, з одного боку, піднесення престижу церковнослов'янської (слов'янської, слов'яноруської, словенської), рідної української мови (за тодішньою термінологією – "руської", "малоруської", "козацької"), з другого – багатомовність, що полягала у викладанні навчальних курсів кількома мовами, у вивченні ряду мов" [Білодід 1979, 61].

Так в українську літературу починає проникати латинськомовна поезія. Спочатку це були дво- і тримовні панегірики (польський у поєднанні з латинським та слов'янським). Ці багатомовні панегірики залишалися однією з форм існування латинської поезії протягом XVII ст. та першої половини XVIII ст.; дуже розповсюдженими були гербові вірші, оказіональні віршовані написи, підписи до малюнків і книг та загадки. Іншою сферою використання латинськомовної поезії було шкільне викладання курсів поетик і риторик, що містили матеріали з теорії літератури. У цих поетиках і риториках ми знаходимо тлумачення та опис трьох основних жанрів літератури, зокрема епічної поезії, драми та лірики.

Найбільш повне визначення епічної поезії знаходимо у київській поетиці 1696 р. "Lyra": *"Епопея – це прекрасне наслідування видатних подій, виражене гекзаметром у формі розповіді з метою викликати любов або прагнення доброчесності"* [Маслюк 1983, 127].

Таке визначення епічної поезії згодом було запозичене і доповнене авторами більш пізніх за часом виникнення поетик. Наприклад, М. Довгалевський виділяє такі риси епічної поезії:

1) предмет епічної поезії – важливі діяння видатних людей;
2) епічна поезія – це наслідування, відтворення, вимисел цих подій;
3) форма епічної поезії – віршована розповідь у гекзаметрах;
4) виховне значення епічної поезії – прямування до доброчесності [Маслюк 1983, 127].

Крім того, М. Довгалевський розрізняє три види епічної поезії: просту (герої проходять свій шлях без перешкод), скомпліковану (нагромадження сюжетних ліній та перипетій) і, нарешті, моральну (герої зображені не такими, якими вони є, а якими вони можуть бути).

Прикладом епічної поезії є поема Симона Пекаліда, написана латинською мовою, *"De bello Ostrogiano"* ("Про Острозьку війну під П'яткою проти низових козаків"), детально проаналізована у науковому дослідженні О. Кощій. Теоретичний аналіз поетик та риторик XVII – першої половини XVIII століття дає підстави стверджувати, що епічну поезію розуміли в широкому та вузькому значенні: або як жанр літератури, або як епічний твір.

Щодо особливостей барокової драми, то в поетиках ми не знаходимо про неї жодної згадки, наявні лише окремі ознаки, досліджені пізнішими теоретиками літератури. Зокрема, російський дослідник О. Анікст зазначає, що *"для барокової драми характерний складний і розгалужений сюжет, який містить багато перипетій, завершується докладним розподілом нагород доброчесним і покарань порочним. Барокова скомплікованість фабули при чіткості моральних оцінок персонажів – характерний прояв цього стилю"* [Маслюк 1983, 141].

За визначення іншого російського вченого М. Сигала, характерною особливістю барокової драми *"є співвідношення раціонального та ірраціонального, що проявлялось не тільки у стилі й композиції, а й у трактуванні сюжетів, характерів, філософських і моральних проблем"* [Маслюк 1983, 141].

Про тематику драматичних творів та їх авторів ми згадували вище.

Жанр барокової поезії представлений різноманітними її видами: сатиричною, буколічною, елегійною, ліричною, епіграматичною, курйозною та емблематичною поезією. Сатиричну поезію автори риторик та поетик відносили до епічної поезії. *"Це – жартівлива та уїдлива поема, винайдена для бичування чужих порочних характерів і написана гекзаметром або ямбами"* [Маслюк 1983, 144].

Головним призначенням сатири є виправлення людських недоліків. На думку Я. Понтана, *"сатира – це медицина душевних хвороб, яка намагається знайти лікування шляхом висміювання* [Маслюк 1983, 146].

Буколічна поезія не знайшла широкого сприйняття в Україні, на відміну від елегійної, в якій *"унаслідувалась печальна подія в гекзаметрах та пентаметрах"* [Маслюк 1983, 147].

Елегійна поезія підрозділялася на три види: скорботну, хвалебну та епістолярну. Скорботна елегія зображує сумні події та випадки, тому і художня мова такої поезії має відповідати зображуваному предмету: *"часті частки, що виражають страждання, влучні сентенції, відповідні уподібнення, порівняння, сказання, повчальні факти, обіти, віщування, привиди, сни тощо"* [Маслюк 1983, 148].

Хвалебна елегія використовує середній стиль, що характеризується "витонченою природністю, приємністю, ясністю". Епістолярна елегія не відрізняється корінним чином від попередніх, її стиль залежить від предмета, про який іде мова. Взагалі *"словесне вираження елегії повинно бути старанне, спокійне, природне, чітке, психологічно правильне, ніжне, емоційне, сповнене співчуття, прикрашене апострофами, прозопопеями, дигресіями, а найкращою прикрасою будуть ерудиції, приклади, уподібнення, антоніми, фабули, старожитності, характери, сентенції"* [Маслюк 1983, 149].

Таким чином, ми бачимо, що художня література барокової України строкато представлена трьома класичними жанрами, які знаходили своє теоретичне обґрунтування у курсах шкільних поетик і риторик та поетичне вираження у творах їх авторів. Головними рисами барокової української поезії є, по-перше, тематичне спрямування творів. Приналежність їх авторів до духівництва визначила коло тем, яке оберталося навколо сюжетів релігійного характеру. У такому виборі тематики поезії відчувається вплив середньовічного світогляду на українську літературу. По-друге, це тримовність поезії, яка залежала від походження самого автора та мовної концепції колегіуму. І, по-третє, наслідування форми творів античних авторів із перенесенням їх на етнічний ґрунт.

Статья посвящена изучению феномена украинского литературного барокко, которое охватывает временные рамки XVII – первой половины XVIII века. В статье рассмотрен исторический контекст формирования барокко и его жанровая дифференциация.

Ключевые слова: литературное барокко, феномен, жанр.

The article is devoted to the investigation of baroque literature phenomenon in Ukraine. The article deals with the historical context and genre differentiation of baroque literature.

Key words: literature baroque, phenomenon, genre.

Література:

1. *Аверинцев С. С.* Об общем характере символики раннего Средневековья / С. С. Аверинцев // Материалы всесоюзного симпозиума по вторичным моделирующим системам. – Тарту, 1974. – I/5/. – С. 99.

2. *Білодід І. К.* Києво-Могилянська академія в історії східнослов'янських літератур / І. К. Білодід. – К., 1979. – С. 61.

3. *Генрих Вельфлин.* Ренессанс и барокко. Исследования сущности и становления стиля барокко в Италии / Гених Вельфлин ; [пер. Е. Г. Лундберга]. – СПб. : Азбука-классика, 2004. – 284 с.

4. Історія української літератури : Від початків до доби реалізму / Дмитро Чижевський ; Авт. передм. М. К. Наєнко. – Нью-Йорк, 1956. – 478 с.

5. *Маслюк В. П.* Латиномовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні / Віталій Петрович Маслюк. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с.

6. *Наливайко Д. С.* Искусство: Направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – Киев, 1981. – С. 136.

7. *Наливайко Д.* Українське бароко / Д. Наливайко. – Л., 2004. – Т. 1. – С. 17.

8. *Яковенко Н.* Нариси з історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К., 2005. – С. 301.

9. Dictionnaire etymologique de la langue françoise par M. Ménage. – Paris, 1750. – 1445 p.

10. Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une société de gens de lettres, mis en ordre par M. Diderot de l'Académie des Sciences et Belles-Lettres de Prusse, et quant à la partie mathématique, par M. d'Alembert de l'Académie royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse et de la Société royale de Londres. – Paris, 1751–1772. – V. 1. – 1751–1758. – 950 p.

УДК 811.14+801.61

MODIFICATIONS IN THE METRIC PATTERN OF THE HEXAMETER IN NONNUS' EPIC POEMS

Luschenko Tetiana Leonidivna,
Post-graduate student
Taras Shevchenko National University of Kyiv

The article deals with the metric changes of the hexameter system in the Nonnus of Panopolis' works "Dionysiaca" and "Metabole", their distinguishing features. The research mentions the preconditions of the change in the metric pattern on the linguistic level.

Key words: epic, paraphrase, changes in the hexameter's structure, late Hellenistic Greek, dactyl, protorhyme, metrical stress.

The **topicality** of our research is determined by the fact that the problem of the metric pattern's modification in the III-IV centuries was insufficiently researched in the previous Ancient Literature studies by such investigators as S. S. Averincev, A. M. Yehunova, I. M. Tronskyj, A. A. Taho-Godi, A. I. Biletskyj, N. I. Pashchenko, G. N. Pidlisna, M. L. Gasparov.

Our **contribution** to the previous research lies in the examination of the distinguishing features of Nonnus' hexameter pattern which had influenced the works of late Hellenistic authors, including the representatives of the Nonnus' poetic school in Egypt. The **main objective** of the research is to identify the features of this modification. The **object** is Nonnus of Panapolis' use of language. The **subject** of the paper is the particularities of hexameter metric pattern in the IV century, its prerequisites and consequences. The **study materials** are "Dionysiaca" and "Metabole" ("Paraphrase of the Gospel of John") by Nonnus of Panopolis.

In S. S. Averincev's analysis of the hexametrical epic's evolution as the evolution of the ancient culture's paradigm, he determined four evolutionary dialectic phases: thesis, antithesis, synthesis and reset. Homer is the representative of the thesis, the antithesis is represented by Apollonius of Rhodes' writings, the synthesis is represented by Virgil, and Nonna of Akhmim (Panopolis) represents the final phase. [Аверинцев 1981, 142]. Laura Cover's (a researcher of the Egyptian epic of the II – VI centuries) statement confirms this hypothesis: "Nonnus was a link (an important one) in the evolution of epic poetry since Homer, not a new starting point" [Cavero 2008, 373].

Nonnus of Panopolis (Akhmim) (*Χεμμίς* according to Herodotus [Herodotus 2.91.1–5], *Πανὸς πόλις* according to "Geography" by Strabo [Strabo 17.41]) is considered the chief representative and founder of the Egyptian poetic school (IV–VIII centuries), which produced a number of epic poets, such as Musaeus, Cyrus of Panopos, Pamprepius, Christodorus of Coptus, Colluthus of Lycopolis [Cavero 2008, 373]. Nonnus' principal works are "Dionysiaca" and "Metabole".

"Dionysiaca" is a paraphrastic heroic mythological epic, although some researchers consider it a romance, which relates the wanderings of Dionysus-Bacchus in India (an allusion both to Odysseus and to Alexander III of Macedon and his Indian campaign).

Paraphrase (παράφρασις) is a retelling of a text using other words, which sometimes involves abridging or expanding the original and frequently involves rendering the prose

into poetry [Ткаченко 2003, 293]. In the introduction to the Russian translation of "Metabole" D. A. Pospelov states that it is a *sui generis* (unique) kind of a Christian epic [Поспелов 2002, 293]. It is a debatable assertion if we take in consideration such a work of literature as "Homeric centos" by Eudocia, etc.

Semantic conventionality of metric patterns and rhythms was standardized in the Antiquity: each poetic genre always corresponded to a precise metric pattern [Фрейденберг 1948, 290–320]. Hexameter has a "semantically divine" reputation: it was the metric pattern of the Homeric hymns, of the Delphic Oracles' predictions, and of Greek poetic philosophical works, particularly by Xenophanes and Parmenides, Empedocles and Cleanthes. The fact that Ancient Greek was taught and learnt through reading and commenting poems by Homer for centuries (for half a millennium before Nonnus' birth) is of great importance. This is strongly supported by the assertion of a researcher of Homer's language, Clyde Pharr, that one should start studying Ancient Greek from Homer to be able to read fluently the New Testament, Attic and Hellenistic writers and even study Modern Greek afterwards. [Pharr 1920, XXV–XXVI].

The surviving poems by Nonnus of Panopolis were written in the traditional Greek epic metre – the dactylic hexameter. It consists of six dactylic feet -UU (hereinafter – d), and a typical line of the poem has 17 syllables. The last foot is catalectic, sometimes it may be a trochee -U (hereinafter – t) or spondee -- (hereinafter – s). In the first four feet dactyls can be replaced by spondees, but spondees in succession can be used only in the second and third feet. A line where a spondee is the fifth foot is called a spondaic hexameter [Звонська 2007, 635].

The Antique prosody is quantitative; it is based on the alternation of short and long vowels. However, in the second century A.D. and onwards the quantitative metre gradually became an accentual-syllabic metre [Звонська 2011, 210].

Nonnus' metrics is traditional and innovative at the same time. This thesis can be easily explained by the linguistic processes and tendencies influenced by the elimination of phonological differences between long and short vowels which began in the third century BC and was completed in the first century A.D. Meanwhile Alexandrian grammarians of the second and third centuries A.D. revived musical prosody [Звонська 2011, 210].

Considering these facts, we can conclude that Nonnus updated the hexameter to fit not only the new linguistic laws, the modern versification, but also Homer's language and prosody, which had been a standard in the language and in metrics. Nonnus used archaisms in "Dionysiaca" to increase the resemblance to Homer's works and revived the hexameter which had become a "dead metre" by that time, according to Averintsev S. S. [Аверинцев 1981, 142].

The metric system reformed by Nonnus is rather peculiar and had been a model for the next several centuries. He excluded certain metrical patterns of the hexameter, which complicated the perception of the metre by his contemporaries; took into consideration the *accentus* as well as *ictus*; unified the caesura; introduced the protorhyme.

Poems by Nonnus are euphonious, but uniform due to the reduction of the number of spondees in hexameters: *εἰπέ, θεά, Κρονίδαο διάκτορον αἴθοπος αὐγῆς,* | *νυμφιδίῳ σπινθῆρι μογοστόκον ἄσθμα κεραυνοῦ* [Dion.1.1–2] – which is demonstrated by the metric pattern:-*UU* |-*UU* | – *U* || *U* |-*UU* |-*UU* | -- ||-*UU*| -- |-*U* ||*U* |-*UU* |-*UU*| --.

Nonnus limited the usage of the spondees, avoiding two in succession within a line. The pattern *ddddd, sdddd, dsddd* was commonly used throughout the history of hexameter, but Homer used 32 variations of the hexameter, Callimachus used 20, and Nonnus used only 9, among which the five most common verses were: *ddddd, dsddd, dddsd, dsdsd , sdddd*. The first seven lines of "Iliad" have the following metric pattern: *dddddt dssddt ssdddt ssdddt sdddds ssdddt ddssds,* whereas in "Dionysiaca" we see a different pattern: *ddddds dsddds ddddds sdddds dddsds dddsds dddsds,* as well as in "Metabole": *ddddds ddddds ddddds ddddds ddddds dsddds dsddds*. This clearly indicates that Nonnus refrains from using spondaic hexameters, spondees in succession in the third and fifth feet, and trochees at the end of the verse. Thus the foot becomes uniform and usually consists of sixteen or seventeen syllables (in the "Iliad", the line 221 of XXIII book consists of 12 syllables).

Nonnus' caesurae are fixed. The predominant type of caesura used is the so-called *κατά τρίτον τροχαῖον*. On the whole, the percentage of *κατά τρίτον τροχαῖον* in "Dionysiaca" is 81,1 %, and of *τριθημιμερής* is 18,9%. In the "Metabole" the percentage is 89,3 % and 10,7 % respectively, notwithstanding the fact that the two poems are obvious imitations of Homer.

Nonnus of Panopolis used only *τομὴ κατὰ τρίτον τροχαῖον* in the first 7 lines of "Dionysiaca": *1. -UU|-UU|-U||U|-UU|-UU|--|| 2. -UU|--|-U||U|-UU|-UU|--|| 3. - UU|-UU|-U||UU|-UU|-UU|--|| 4. --|-UU|-U||U|-UU|-UU|--|| 5. -UU|-UU|-U||U|--|-UU|--|| 6. -UU|-UU|-U||U|- -|-UU|- -|| 7. -UU|-UU|-U||U|--|-UU|--*. The poet also used *κατά τρίτον τροχαῖον* in the "Metabole": *1. -UU |-UU |-U||U |-UU |-UU |- -|| 2. -U |-UU |-U||U |-UU |-UU |- -|| 3. -UU |-UU |-U||U |-UU |-UU |- -|| 4. -UU|-UU |-U||U |-UU |-UU |- -|| 5. -UU |-UU |-U||U |-UU |-UU |- -|| 6. -UU|--|-U||U|-UU |-UU |- -|| 7. -UU|- -|-U||- | -UU |-UU |- -||*. Homer, on the contrary, used a range of diverse caesuras in "Iliad": *1. -UU |-UU |-||- |-UU |-UU |-U || 2. -UU|-||-|-UU|- -|-UU |-U || 3. - - |- - |- ||UU |-UU |--|-U || 4. --|--|-||UU|-UU|-UU|-U|| 5 .--|-UU|-U||U |-UU |-UU |- -|| 6. - -|- -|-U|U|--|-UU |-U || 7. -UU |-UU |- ||- |- - |-UU|--||*.

The peculiarity of the Nonnus' prosody is a frequent coincidence of *ictus* with *acutus*, particularly at the end of the verse. This marks the evolution of the stress system from musical to expiratory and subsequently of the versification from quantitative to accentual-syllabic. Thus, the first 100 lines in the poem "Dionysiaca" contain only 23 cases of discrepancies ictus cum acuto and in "Metabole" 17 cases respectively.

With the changes in the versification, rhythmical prose's techniques were transferred to poetry, especially the principle of repetition of sounds at the end of lines which served as protorhyme. According to I. M. Tronskyj, rhyme is the last legacy of the Greek rhythmic system [Тронський 1988, 269]. The repetitions are a widespread phenomenon in Homer's and Nonnus' works, because they facilitated the audience's perception of the epic.

It is easy to single out the repetitions at the end of the line in Nonnus of Panopolis' verses, which could serve as protorhyme and are essentially an epiphora: "*...μῆτερ ἐμὴ καὶ μαῖα, δολοπλόκε δύσγαμε* ***κούρη,*** *|| τίπτέ μοι οὐ σχεδὸν ἦλθες, ὅτ ἐγγύθεν ἦλθον ὀλέθρου;|| νῦν πόθεν οὐ χραίσμησας ἐμοὶ πάλιν, ἄτρομε* ***κούρη****...*" [Dion. 30.150–152]. We can also suggest the presence protorhyme in the middle of the

Nonnus' line: "...*Καὶ θεὸς* ***ἦμαρ*** *ἐπ* ***ἦμαρ*** *ἔσω πιτυώδεος ὕλης* || *δείελος, εἰς μέσον* ***ἦμαρ,*** *Ἑώιος, Ἕσπερος ἕρπων...*" [Dion. 42.175–176]; "...*κερδαλέῳ* ***θώρηκι*** *καλύπτετο, μαῖα κυδοιμοῦ,*|| *αἱμαλέῳ* ***θώρηκι,*** *καὶ ἐγρεκύδοιμον ἀπειλὴν...*" [Dion. 20. 192–193]. The repetition of syllables in middle of verses finally confirms our assertion about the beginning of the usage of rhyme by this author: "*μαρνάσθω μακάρ****εσσιν****, ἀναρρήξειε δὲ πέτρας* | | *τρηχαλέοις βελέ****εσσιν*** *ὀιστεύων πόλον ἄστρων*" [Dion. 2. 267–268].

Moreover, special attention should be paid the extraordinary and unprecedented sonority due to alliteration, assonance (which is easy to follow in the examples above) and the aforementioned Nonnus' modification of the dactylic hexameter.

Nonnus of Panopolis' hexameter pattern was used by his followers for at least two centuries.

У статті розглядається реформа гекзаметру у творах Нонна Панополітанського "Діонісіака" та "Перифраза Євангелія від Іоанна" у порівнянні з класичним гекзаметром на прикладі епосу Гомера, її особливості. Також в дослідженні розкриваються передумови зміни гекзаметру на мовному рівні.

Ключові слова: епос, парафраза, зміни структури гекзаметру, мова пізнього еллінізму, дактиль, проторима, наголос.

В статье рассматривается реформа гекзаметра в произведениях Нонна Панополитанского "Дионсиака" и "Парафраза Евангелия от Иоанна" в сравнении с классическим гекзаметром на материале эпоса Гомера, ее особенности. Также в исследовании раскрываются предпосылки изменений гекзаметра на уровне языка.

Ключевые слова: эпос, парафраза, изменения структуры гекзаметра, язык позднего эллинизма, дактиль, проторима, ударение.

Literature:

1. *Cavero L. M.* Poems in Context: Greek Poetry in the Egyptian Thebaid 200–600 A.D. / Laura Migulez Cavero. – Berlin, 2008. – 440 p.
2. *Nonni Panopolitae.* Dionysiaka / Nonnus Panopolitae. – Atverpiae, 1569. – 316 p.
3. *Pharr C.* Homric Greek: a book for beginners / Clyde Pharr. – Boston ; N. Y. ; Cicago, 1920. – 362 p.
4. *Аверинцев С. С.* Поэзия Нонна Панополитанского как заключительная фаза эволюции античного эпоса / С. С. Аверинцев // Поэтика древнегреческой литературы : [сборник статей / коллект. автор. С. С. Аверинцев]. – М. : Наука, 1981. – 366 с.
5. *Гаспаров М. Л.* Метр и смысл: Об одном из механизмов культурной памяти / Михаил Леонович Гаспаров. – М. : Издательство РГГУ, 2000. – 297 с.
6. *Звонська Л. Л.* Історія грецької мови : підр. / Леся Леонідівна Звонська. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 384 с.
7. *Звонська Л. Л.* Давньогрецька мова : підр. / Леся Леонідівна Звонська. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2007. – 711 с.
8. *Нонн из Хмима*. Деяния Исуса: Парафраза Святого Евангелия от Иоанна / Нонн из Хмима ; пер. с др-греч. Ю. А. Голубца, Д. А. Поспелова, А. В. Маркова. – СПб., 2004. – 288 с.
9. *Радциг С. И.* История древнегреческой литературы : учеб. для вузов / Сергей Иванович Радциг. – 5-е изд. – М. : Высшая школа, 1982. – 487 с.
10. *Ткаченко А. О*. Мистецтво слова: вступ до літературознавства : підр. для вузів / Анатолій Олександрович Ткаченко. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2003. – 448 с.
11. *Тронский И. М.* История античной литературы : учеб. для вузов / Иосиф Моисеевич Тронский. – 5-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – 464 с.
12. *Фрейденберг О. М.* К вопросу о происхождении греческой метрики / О. М. Фрейденберг // Уч. зап. ЛГУ. Сер. филол. наук. – 1948. – Вып. 13. – № 90. – С. 290–320.

УДК 811.14'02'38'44

СИНТАКСИЧНО-СТИЛІСТИЧНА ПРИРОДА ГОМЕОТЕЛЕВТОНА ЯК ФІГУРИ ФРАЗИ (на матеріалі роману Лонга "Дафніс і Хлоя")

Макар Інеса Степанівна,
канд. філол. наук, доц.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті охарактеризовано синтаксичну фігуру гомеотелевтон у тексті пасторального роману давньогрецького письменника II ст. н. е. Лонга "Дафніс і Хлоя". З'ясовано стилістичну природу гомеотелевтона та визначено його функції у створенні ритмічності прози Лонга. Незважаючи на те, що гомеотелевтон не є домінантною рисою ідіостилю Лонга, уступаючи за частотністю багатьом видам повтору, тропам, він проявляє себе як яскравий виразний засіб, здатний брати участь у формуванні ідіостилю автора.

Ключові слова: ритм, ритмічність прози, фігури фрази, гомеотелевтон, Лонг.

Останнім часом відроджується інтерес до риторики і тісно пов'язаного з нею вивчення фігур експресивного синтаксису (В. Гак, М. Гаспаров, Ю. Лотман, Ш. Баллі, О. Маркасова, Б. Томашевський, Л. Мацько та ін.). У сфері риторичних засобів нашу увагу привернув гомеотелевтон, порівняно рідкісна і маловивчена синтаксична фігура.

Мета нашого дослідження полягає у характеристиці гомеотелевтона як фігури фрази у тексті роману Лонга "Дафніс і Хлоя". Ми ставимо перед собою **завдання** – з'ясувати синтаксично-стилістичну природу гомеотелевтона та визначити його роль у створенні ритмічності прози Лонга.

Об'єктом дослідження є текст давньогрецького роману "Дафніс і Хлоя". **Предметом** нашого дослідження є синтаксичні та стилістичні характеристики фігури гомеотелевтон, яка сприяє ритмічності прози Лонга.

Ритмічність прози античного письменника прагнули передати перекладачі твору Лонга українською мовою. Переклад роману "Дафніс і Хлоя" українською мовою здійснили у свій час неперевершені майстри слова у галузі класичної філології – Володимир Державин, Віталій Маслюк та Юрій Мушак. Їхні переклади ми і використовуємо у нашому дослідженні.

Згідно з античною класифікацією фігур, розрізняють фігури думки, фігури слова та фігури фрази [Гаспаров 2000]. *Фігури фрази* – це форми *членування мовлення* (кома, колон, період, ізоколон, парісоз, диколон, триколон) і *паралелізації членів* (гомеотелевтон, гомеоптотон). Фігури фрази створюють особливу ритмічність прозового твору.

Питання про сутність і визначення **ритму** (гр. ρυθμος – розміреність, узгодженість, лат. numerus) вважають дискусійним від найдавніших часів. В античних риториках ("риторика", на відміну від "поетики", якраз і була наукою про прозу, теорією прози) ритм розглядають як необхідну й обов'язкову рису художньої прози.

Цицерон писав, що "проза, якщо прагне бути обробленою і художньою, вона повинна володіти ритмом" [Античные теории языка и стиля 1996, 259]. Про це ще раніше писав у своїй "Риториці" Аристотель (IV ст. до н.е.): "Стиль, без ритму, має незакінчений вигляд, і слід надати йому вигляду закінченості" [Аристотель 2007, 285].

За Аристотелем, ритм виступає як поетично впорядкована форма стосовно неоформленого матеріалу і утворює властивість співаного або мовленого слова.

Закони ритмічної прози чітко сформульовані в античних риториках, де ми знаходимо, зокрема, такі визначення: "Подібно до того, як в поезії вірш ділиться на метричні одиниці, наприклад на піввірші, так і прозаїчне мовлення розділяють і розчленовують так звані колони... Не слід робити колони надто довгими, оскільки в такому разі конструкція буде необмеженою... Надто довгі колони не придатні... внаслідок відсутності міри..." [Античные теории языка и стиля 1996, 254]. Колони повинні складатися "приблизно із однакової кількості складів". Така фігура називається *рівністю колонів* (ισοκωλον, compar) [Античные теории языка и стиля 1996, 288].

Проза ритмізується за рахунок подібності чи співзвуччя закінчень або (рідше) початків колонів. Подібність досягається найчастіше тим, що в кінці колонів стоять слова в однакових відмінках. При співзвуччі кінцівок чи початків колонів виникає власне рима, яка, таким чином, з'являється в прозі раніше, ніж у поезії (рима перейшла у вірші лише в Середньовіччі).

Як говорив відомий риторик Квінтіліан (I ст. н. е.), художня ритмічна проза створюється тоді, "коли початки і кінці фраз перебувають у відповідності між собою.., коли колони, приблизно рівні за складом слів, закінчуються однаковими відмінками і мають співзвучні флексії" [Античные теории языка и стиля 1996, 288].

Б. Томашевський зауважував, що ритм прози належить до сфери синтаксису: "Ритм прози є не що інше, як звукова розчленованість мовлення, обумовлена смисловою і синтаксичною будовою мовлення (у межах їх графічного запису). Таким чином, цей ритм є не що інше, як наслідок синтаксичної будови, і тому він не може з ним бути в будь-якому протиріччі, він повністю з нього випливає… Ритм є спектром синтаксису" [Томашевский 1929, 309–310].

А. Ткаченко вважає, що ритм прози створюється відносною співмірністю в часі певних мовних тактів, що відділяються один від одного інтонаційними паузами [Ткаченко 1997, 305]. Ці такти літературознавець так само пов'язує з синтаксисом тексту. Такти, на його думку, утворюються простими або не дуже поширеними реченнями, групами підмета і присудка в поширених реченнях, різними відокремленими групами слів і додатковими реченнями у складних реченнях, вставними конструкціями тощо.

Дослідники роману давньогрецького письменника кінця II ст. н. е. неодноразово відзначали, що "проза Лонга – ритмічна проза" [Hunter 1983, 84; McCulloh 1970, 60]. Автор роману "Дафніс і Хлоя" не пише віршованими метрами, але дуже часто наближається до них. У цьому він слідував вимогам теорії "другої софістики", яка культивувала стилістичну тенденцію азіанізму з її екстравагантністю та штучністю мови і стилю (на противагу аттицизму з його гармонією і природністю), і просто вимогам гарного смаку. Саме використання фігур рівності чи приблизної рівності колонів, вживання струнких диколонів і триколонів, із завершальним довшим останнім членом – все це уже створює відомий ритм мовлення, який Лонг варіює, пропонуючи то довші, то коротші фрази.

Засновником поетичної прози із застосуванням певних риторичних засобів вважають античного теоретика Горгія (V–IV ст. до н. е.). Горгіанський стиль описує

Діодор таким чином: *πρῶτος γὰρ ἐχρήσατο τοῖς τῆς λέξεως σχηματισμοῖς περιττοτέροις καὶ τῇ φιλοτεχνίᾳ διαφέρουσιν, ἀντιθέτοις καὶ ἰσοκώλοις καὶ παρίσοις καὶ ὁμοιοτελεύτοις* (12, 53, 4) – *передусім він використовує лексику більшої пишності, яка виявляє любов до мистецтва, в антитезах, ізоколонах, парісозах і гомеотелевтонах* [Teske 1991, 83]. Ця характеристика цікава не лише тим, що тут наводяться такі фігури, якими захоплюється і Лонг, демонструючи близькість до горгіанської прози, але й тим, що для цього стилю саме φιλοτεχνία (любов до мистецтва) є характерною.

Гомеотелевтон (гр. ὁμοιοτέλευτον) як лінгвістичний загальноєвропейський термін існує з XIX ст., хоч саме лінгвістичне явище відоме ще з античності. Оратори і поети того часу, зокрема Демосфен, Цицерон, Вергілій, Горацій, активно використовували гомеотелевтон як особливий прийом організації тексту, спроможний посилити його експресію.

Про співзвуччя закінчень писали Деметрій, Цицерон, Квінтіліан та ін. У Деметрія **гомеотелевтон** – "це колони, які мають однакове завершення" [Деметрий 1978, 242]. У "Риториці до Гереннія" (I ст. до н.е.) написано: "Подібністю відмінкових закінчень називається прикраса, у якій в одній і тій самій фразі є два чи декілька слів, що подібно вимовляються і стоять в однакових відмінках. Подібністю закінчень називається фігура, в якій, навіть за відсутності відмінкових форм, кінцівки слів все ж подібні" [Античные теории языка и стиля 1996, 289]. У Квінтіліана (I ст. н. е.) знаходимо визначення гомеотелевтона та гомеоптотона як взаємопов'язаних фігур: "Фігура, коли для однакового звучання клаузул (закінчень вірша чи колона) крайні частини колонів складаються з однакових складів, називається **гомеотелевтон**, тобто однакове завершення двох чи декількох фраз; фігура, який характеризується однаковими відмінками у закінченнях колонів, називається **гомеоптотон**" [Античные теории языка и стиля 1996, 289–290].

Найбільш визнану точку зору на гомеотелевтон пропонує М. Гаспаров. Він вважає, що античні ритори зарахували його в розряд словесних фігур, побудованих на основі переміщення. Роблячи акцент на його ритмічній функції, М. Гаспаров розглядав гомеотелевтон як різновид паралелізму. Всередині цієї фігури за звучанням членів можна виділити незаримований і заримований паралелізм. Останній називався "гомеотелевтон", тобто фігура "з подібними закінченнями", його поодинокий випадок – "гомеоптотон" – фігура "з подібними відмінковими закінченнями" [Гаспаров 2000, 454].

З часів античності гомеотелевтон зазнав серйозних змін, сформувався як самостійна фігура експресивного синтаксису, проте і на сьогодні немає точного уявлення про його місце в системі стилістичних фігур.

Більшість філологів XX ст. сходяться на тому, що гомеотелевтон обумовлений граматично. Його визначають як один із видів повтору, в якому фігурує тільки формант, і найчастіше говорять про повторення подібних закінчень, звідси і термін-синонім: "рівнокінцівка" (Е. Береговська, А. Кузнєцова, І. Манолі, Ж. Марузо та ін.).

У риторичній теорії стилю завжди великого значення надавали *клаузулам* – кінцевим частинам періоду. Розробляли метричну будову, що найбільше підходила

для кожного члена фрази. Лонг, зрозуміло, знав усі тонкощі метричної побудови художньої фрази і застосовував їх під час своєї роботи над романом.

Фігура гомеотелевтон – найулюбленіша з усіх фігур Лонга – відіграє у його ритмічній прозі значну роль. Співзвучні закінчення колонів надають періодам Лонга у деяких випадках майже характеру сучасної рими. Знову ж таки, природно, що відповідно до змісту ця фігура використовується частіше у піднесених місцях, аніж в інших. До одного із зразків вишуканого стилю оповіді, що демонструє комбінації ритмів та рими, належить, наприклад, промова Філета про могутність Ерота (2, 7). Початок промови ґрунтується на потрійній гармонії, яка чітко спостерігається у паузах: *Θεός ἐστιν, ὦ παῖδες, ὁ Ἔρως, νέος καὶ καλὸς καὶ πετόμενος διὰ τοῦτο καὶ νεότητι χαίρει καὶ κάλλος διώκει καὶ τὰς ψυχὰς ἀναπτεροῖ. Δύναται δὲ τοσοῦτον ὅσον οὐδὲ ὁ Ζεύς. Κρατεῖ μὲν στοιχείων, κρατεῖ δὲ ἄστρων, κρατεῖ δὲ τῶν ὁμοίων θεῶν* (2, 7, 1–2) – *Ерот-бог. Він і молодий, і вродливий, і крилатий. Тому тішиться молодістю, женеться за красою, дає крила душам. Влада його більша, ніж у Зевса. Він володіє усіма першоосновами, володіє зорями, навіть має владу над подібними собі богами* (В. Маслюк). Такий ритм прослідковується протягом наступного речення, яке завершується поверненням до потрійної рими: *καὶ οὔτε τροφῆς ἐμεμνήμην οὔτε ποτὸν προσεφερόμην οὔτε ὕπνον ᾑρούμην* (2, 7, 4) – *Тоді забував про їжу, пити не хотілось, не брав мене сон* (В. Маслюк). Потім потрійна рима поновлює свої права протягом п'ятого речення: *Ἤλγουν τὴν ψυχήν, τὴν καρδίαν ἐπαλλόμην, τὸ σῶμα ἐψυχόμην* (2, 7, 5) – *Душа страждала, билося серце, по тілі розходився холод* (В. Маслюк).

Отже, як бачимо, гомеотелевтон – це стилістична фігура, яка будується на повторі тих самих флексій, того самого закінчення у висловленні чи кількох кінцевих складів різних слів. Такі конструкції відзначаються особливою експресивністю, близькі до поетичного римування. Дуже часто гомеотелевтон у Лонга супроводжує різні стилістичні фігури, побудовані за принципом синтаксичного паралелізму, синтаксичної анафори, антитези чи ін.

Риторичні фігури, яким властиво варіюватися, покликані оживити прозовий текст, наближений до прози софістів, подібно до того, як дорогоцінні камені прикрашають тканину, вже виткану золотом чи сріблом [Vieillefond 1987, 211].

Натрапляємо у тексті роману на *риторичні питання чи звертання з анафорою та гомеотелевтоном*: *Τίς ὑμᾶς στεφανώσει μετ᾽ ἐμέ; τίς τοὺς ἀθλίους ἄρνας ἀναθρέψει; τίς τὴν λάλον ἀκρίδα θεραπεύσει;* (1,14,3–4) – *Хто після мене буде квітчати вас, хто буде викохувати бідних ягнят, хто подбає про мого балакливого коника?* (В. Державин); на *синтаксичний паралелізм*, диференційними ознаками якого є особливий інтонаційний малюнок, особлива ритміка, а також особлива двопланова асоціативно-семантична завершеність та естетична довершеність висловлювання: *Πῶς ἄν τις αὐτὸ λάβοι; Μικρόν ἐστι καὶ φεύξεται. Καὶ πῶς ἄν τις αὐτὸ φύγοι; Πτερὰ ἔχει καὶ καταλήψεται* (2, 8, 4) – *Як спромігся б хтось його [Ерота] впіймати? Він маленький і втече. І як міг би хто-небудь від нього втекти? Він має крила і наздожене його* (В. Державин).

На рівні дієслівного вживання при переході від "фігур думки" до "фігур слів", бачимо "всю техніку омофонів, парісозів, гомеотелевтонів" [Dalmeyda 1934, 40]. Використовує Лонг і стилістичну фігуру *хіазму*, яка іноді супроводжується фіоритурами *алітерації* й *антитези*: *Σὺ δὲ σῶσον Γνάθωνα τὸν σὸν καὶ τὸν ἀήττητον ἔρωτα νίκησον* (4, 16, 3) – *Але ти врятуй твого Гнафона і подолай неподоланного Ерота* (В. Державин). Подібні алітерації інколи доходять до *гри слів*, якою Лонг часто захоплюється: *γαυλοὶ καὶ αὐλοί* (1, 4, 3) – *дійниці і флейти* та ін. Ця софістика, яку ми представили лише в декількох очевидних рисах, настільки захоплює читача, що складається враження, ніби читаєш вірші, а не прозу.

Повтор тих самих флексій найчастіше використовується в межах одного речення і будується на повторі різних відмінкових форм іменника. Наприклад, дублюються закінчення **називного відмінка**: *ἡδεῖα μὲν τεττίγων ἠχή, γλυκεῖα δὲ ὀπώρας ὀδμή, τερπνὴ δὲ ποιμνίων βληχή* (1, 23, 1) – *Любо було чути сюрчання цикад; солодким був аромат овочів, радісне мекання отар* (В. Державин); **родового відмінка**: *βόμβος ἦν ἤδη μελιττῶν, ἦχος ὀρνίθων μουσικῶν, σκιρτήματα ποιμνίων ἀρτιγεννήτων* (1,9,1) – *уже чулося дзижчання бджіл і щебетання співучих птахів, радісно пострибувала молода худібка* (В. Маслюк); *καὶ ἦν θόρυβος πολὺς κτηνῶν, οἰκετῶν, ἀνδρῶν, γυναικῶν* (4,13,1) – *і скрізь чути було гамір і брязкіт від коней, рабів, чоловіків, жінок* (В.Державин); **давального відмінка**: *πάντα ἐν ακμῇ, δένδρα ἐν καρποῖς, πεδία ἐν ληΐοις* (1,23,1) – *усе розцвіло: на деревах плодів без ліку, на нивах – хліба* (В. Маслюк); **знахідного відмінка**: *ζῶμα περὶ τὴν ἰξύν, μειδίαμα περὶ τὴν ὀφρύν* (1, 4, 2) – *пов'язка навколо стегон, усмішка коло очей* (В. Державин).

У романі "Дафніс і Хлоя" ми засвідчили гомеотелевтон, побудований на повторі флексій прикметника: *Ὦ νίκης κακῆς· ὦ νόσου καινῆς* (1, 18, 2) – *О жорстока перемога! Невідомий біль, якому я імені прибрати не можу!* (В.Державин); або іменника та прикметника: *ἐπέφερεν ἢ τυρὸν ἁπαλὸν ἢ στέφανον ἀνθηρὸν ἢ μῆλον ὡραῖον* (1, 15, 3) – *[Доркон] приносив свіжий сир, віночок із квітів, а то й гарненьке яблуко* (В. Маслюк). Повтор форм субстантивованого дієприкметника спостерігаємо у реченні: *τῇ γυναικὶ διηγεῖται τὰ ὀφθέντα, δείκνυσι τὰ εὑρεθέντα* (1, 6, 2) – *[Дріас] розповів дружині своїй про те, що бачив, показав їй, що знайшов* (В. Державин).

Найчастіше використовує Лонг повтори флексій у дієсловах минулого часу однини та множини. Він вибудовує фразу зазвичай у вигляді триколона з різноманітними варіаціями. Тричленна структура проглядає або цілком ясно, або комбінуючись у складнішій побудові, не така очевидна, але при уважному читанні можемо майже завжди побачити основну схему побудови триколона у вигляді тріади. Порівняймо: *τροφῆς ἠμέλει, νύκτωρ ἠγρύπνει, τῆς ἀγέλης κατεφρόνει* (1, 13, 6) – *не милою стала для неї* [*Хлої*] *їжа, по ночах не спала, не турбувалась про череду* (В. Маслюк); *τὰ ἄνθη συνέλεγον, καὶ τὰ μὲν εἰς τοὺς κόλπους ἔβαλλον, τὰ δὲ στεφανίσκους πλέκοντες ταῖς Νύμφαις ἐπέφερον* (1, 9, 2) – *збирали вони квіти, якими вони то прикрашали власні груди, то, сплітаючи вінками, квітчали німф* (В. Державин); *οἱ μὲν λίνον ἔστρεφον, οἱ δὲ αἰγῶν τρίχας ἔπλεκον, οἱ δὲ πάγας ὀρνίθων ἐσοφίζοντο* (3, 3, 3) – *Одні [пастухи] пряли льон, інші ткали козячу вовну,*

інші виготовлювали хитрі тенета для птахів (В. Державин); *καὶ συγγνώμην ἔχειν ᾐτήσατο καὶ τὰ ὀνομασθέντα δῶρα παρῃτήσατο* (1, 19, 3) – *просив вибачити й відмовився від подарунків* (В. Маслюк).

Рідше спостерігаємо повтори особових закінчень дієслів теперішнього часу: *καὶ ποταμοὶ ῥέουσι καὶ ἄνεμοι πνέουσιν* (2, 7, 3) – *і ріки течуть, і вітри віють* (В. Державин); *τὰ μὲν συνεκτεθέντα κρύπτουσι, τὸ δὲ παιδίον αὐτῶν ἐπονομάζουσι, τῇ δὲ αἰγὶ τὴν τροφὴν ἐπιτρέπουσιν* (1, 3, 2) – *і вони визнали дитя за своє, усе, що було при ньому, заховали й віддали його козі, щоб годувала* (В. Маслюк); наказового способу: *σὺ δὲ σοὶ καὶ Δάφνιν σῶσον κἀμοὶ τιμώρησον κἀκείνους ἀπόλεσον* (1, 29, 1) – *але ти мусиш урятувати Дафніса і помстися за мене, а розбійників погубити* (В. Державин)*;* майбутнього часу: *Καὶ ἀναζητησάμενος ἐξηγητὴν τῆς εἰκόνος τέτταρας βίβλους ἐξεπονησάμην, ἀνάθημα μὲν Ἔρωτι καὶ Νύμφαις καὶ Πανί, κτῆμα δὲ τερπνὸν πᾶσιν ἀνθρώποις, ὃ καὶ νοσοῦντα ἰάσεται καὶ λυπούμενον παραμυθήσεται, τὸν ἐρασθέντα ἀναμνήσει, τὸν οὐκ ἐρασθέντα προπαιδεύσει* (P. 1, 3) – *Я знайшов людину, яка пояснила зміст картини, і тоді написав чотири книжки, присвятивши їх Ероту, німфам і Панові. Вони, ці книжки, для людей – милий набуток, який лікуватиме їхні хвороби, у журбі стануть втіхою, у коханні – солодким спомином і повчанням для тих, хто не знав любові* (В. Маслюк).

Використовує Лонг і гомеотелевтон з повтором закінчення -σθαι, властивого інфінітиву: *ἐπεπαίδευντο και φωνῇ πείθεσθαι καὶ σύριγγι θέλγεσθαι καὶ χειρὸς παταγῇ συλλέγεσθαι* (1, 22, 2) – *хоч і звикли вони слухатись голоса, весело прибігати на звук дудки і збиратись, коли ляскали в долоні* (В. Державин).

Натрапляємо у тексті роману на конструкції, що засвідчують повтори флексій активних дієприкметникових форм: *μήτε τὰς αἶγας ἰδών μήτε τὰ πρόβατα καταλαβών μήτε Χλόην εὑρών* (2, 21, 2) – *[Дафніс] не побачив ні кіз, ні овець, ні Хлої* (В.Державин); *εἴκασεν ἄν τις καὶ τοὺς ποταμοὺς ᾄδειν ἠρέμα ῥέοντας καὶ τοὺς ἀνέμους συρίττειν ταῖς πίτυσιν ἐμπνέοντας* (1, 23, 2) – *здавалося, співають ріки, пливучи спокійно, подув вітрів виграє на соснових гілках* (В. Маслюк); чи пасивних дієприкметникових форм: *τέως μὲν οὖν τὸν ἔλεγχον αἰδούμενος καὶ ὑπὸ τοῦ δέρματος ἐπισκέποντος φρουρούμενος* (1, 21, 3) – *[Доркон] соромився відкритись, та ще був під захистом вовчої шкури* (В. Державин); *Ἔρωτος γὰρ οὐδὲν φάρμακον, οὐ πινόμενον, οὐκ ἐσθιόμενον, οὐκ ἐν ᾠδαῖς λαλούμενον, ὅτι μὴ φίλημα καὶ περιβολὴ καὶ συγκατακλιθῆναι γυμνοῖς σώμασι* (2, 7, 7) – *Бо проти Ерота ні ліків, ні напоїв, ні їжі, ні чарівних замов, нічого, крім поцілунків і обіймів і крім того, щоб лежати голими вкупі* (В. Державин).

Лонг усюди показує вміння і мистецтво у представленні різноманітності вербальних систем. Наприклад, слова, які пов'язані римою чи асонансом, можуть мати різні синтаксичні функції, пор.: *Ἐν Λέσβῳ θηρῶν ἐν ἄλσει Νυμφῶν...* (P. 1, 1) – *На Лесбосі полюючи, у гаю німф*, де θηρῶν – дієприкметник, а Νυμφῶν – іменник у родовому відмінку множини; або *ἔπινον, ἔπαιζον, ἐπινίκιον ἑορτὴν ἐμιμοῦντο* (2, 25, 3) – *вони, маючи достатньо з усього награбованого, пили, забавлялися, упо-*

дібнювалось до переможного свята, де ἔπινον, ἔπαιζον – дієслова-присудки, а ἐπινίκιον – прикметник у знахідному відмінку.

Як бачимо, явище гомеотелевтону надзвичайно поширене у поетичній прозі Лонга. Повтори флексій різних частин мови у тому самому реченні створюють особливу ритміку, що нагадує віршовані твори.

Гомеотелевтон виконує у тексті функцію загальноестетичного характеру і часткові функції, які ми умовно ділимо на дві групи: функції, характерні гомеотелевтону як виду повтору, і функції, які відображають індивідуальні ознаки гомеотелевтона. Діапазон часткових функцій досліджуваної фігури досить широкий, а саме: видільна, спонукальна, зображувальна, характерологічна, зображувально-характеристична, оцінно-характеристична, функція співвідношення ключових понять, інтонаційно-ритмічна, функція створення комічного ефекту, функція переліку тощо. Як правило, гомеотелевтон виконує декілька стилістичних функцій одночасно. Головна функція гомеотелевтона полягає у виділенні, зіставленні і, як результат, додатковій семантизації ключових слів у контексті.

Французький вчений XVIII ст. Вілойсон так описав мовостиль роману "Дафніс і Хлоя": "Стиль Лонга – чистий, яскравий і приємний; поділений на короткі фрази, проте ритмічний, не хиткий; солодший за мед, він спадає, як срібний потік, затінений з обох боків деревами; він такий квітучий, прикрашений і завершений, що вся елегантність слова і думки могли б бути взяті від нього як зразок" [цит. за McCulloh 1970, 60].

Отже, проза роману Лонга – це майстерно створена форма художньої оповіді, а не копія звичайного розмовного мовлення. І ця художня проза має свій власний, творчо створений ритм, який містить глибокий естетичний смисл і реалізовує зображальні і виразові цілі. Використання граматично підпорядкованих фрагментів у тексті не тільки підсилює ритмічно-образну систему твору, а й сприяє його мелодичності.

Не будучи домінантною рисою ідіостилю Лонга, уступаючи за частотністю багатьом видам повтору, тропам, гомеотелевтон, тим не менше, проявляє себе як яскравий виразний засіб, здатний брати участь у формуванні неповторного ідіостилю автора.

В статье охарактеризована синтаксическая фигура гомеотелевтон в тексте пасторального романа древнегреческого писателя II в. н.э. Лонга "Дафнис и Хлоя". Истолкована стилистическая природа гомеотелевтона и определены его функции в создании ритмичности прозы Лонга. Невзирая на то, что гомеотелевтон не является доминантной чертой идиостиля Лонга, уступая по частотности многим другим видам повтора, тропам, он проявляет себя как яркое выразительное средство, способное принимать активное участие в формировании индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: ритм, ритмичность прозы, фигуры фразы, гомеотелевтон, Лонг.

In the article the syntactic figure of homeoteleuton is described in the text of the pastoral novel of ancient Greek writer Longus (2nd century A.D.) "Daphnis and Chloe". Stylistic nature of homeoteleuton is found out and its functions in creation of rhythm of Longus' prose are defined. Notwithstanding homeoteleuton is not the dominant feature of Longus' idiostyle, yielding according frequency to many types of repetitions, tropes, it shows itself as a graphic expressive mean, capable of taking part in formation of author's idiostyle.

Key words: rhythm, rhythm of prose, figures of phrase, homeoteleuton, Longus.

Література:

1. Античные теории языка и стиля (антология текстов) / под общ. ред. О. М. Фрейденберг. – СПб. : АЛЕТЕЙЯ, 1996. – 362 с.
2. *Аристотель*. Поэтика. Риторика / Аристотель ; пер. с др.-греч. В. Аппельрота, Н. Платоновой. – СПб. : Изд. Дом "Азбука-классика", 2007. – 352 с.
3. *Гаспаров М. Л.* Об античной поэзии : Поэты. Поэтика. Риторика / М. Л. Гаспаров. – СПб. : Азбука, 2000. – 480 с.
4. *Деметрий*. О стиле / Деметрий // Античные риторики / под ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1978. – С.237–285.
5. *Кузнецова А. А*. Гомеология / А. А. Кузнецова // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др. – М. : Флинта ; Наука, 2003. – С. 137.
6. Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – 636 с.
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 752 с. – (Nota bene).
8. *Маноли И. З.* Лексикографическое описание терминов стилистики и поэтики французского языка / И. З. Маноли. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 144 с.
9. *Маркасова Е. В*. Теория фигуры речи в русских риториках XVII – начала XVIII в. : дис. ... доктора филол. наук / Е. В. Маркасова. – СПб., 2002. – 254 с.
10. *Марузо Ж*. Словарь лингвистических терминов / Ж. Марузо. – М. : Изд-во иност. литры, 1960. – 436 с.
11. *Ткаченко А. О*. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства) : [підр. для гуманітаріїв] / А. О. Ткаченко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 448 с.
12. *Томашевский Б. В*. Ритм прозы / Б. В. Томашевский // О стихе. – Л., 1929. – С. 254–318.
13. *Dalmeyda G*. Longus Pastorales (Daphnis et Chloé) / Georges Dalmeyda. – Paris, 1934. – 114 p.
14. *Hunter R. L*. A Study of Daphnis & Chloe / R. L. Hunter. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 136 p.
15. *McCulloh W. E.* Longus / William E. McCulloh. – N. Y. : Twayne Publishers, Inc., 1970. – 143 p.
16. *Schönberger O.* Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch / Otto Schönberger. – Berlin : Akademie-Verlag, 1973. – 215 s.
17. *Teske D*. Der Roman des Longos als Werk der Kunst / D. Teske. – Aschendorff Münster, 1991. – 135 s.
18. *Vieillefond J. R.* Préface / J. R. Vieillefond // Longus: Pastorales (Daphnis et Chloé) / J. R. Vieillefond. – Paris : Société D'édition "Les Belles Lettres", 1987. – P. 5–221.

УДК 801.82:141.131

ДО ПИТАННЯ ДАТУВАННЯ "АПОЛОГІЇ СОКРАТА" ПЛАТОНА

Малунова Ганна Дмитрівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена вирішенню донині однозначно не з'ясованого питання щодо вірогідних хронологічних меж написання "Апології Сократа" Платона. Окресливши основні підходи до вирішення цього питання та спираючись на позиції авторитетних наукових джерел, автор пропонує найвірогіднішу дату написання "Апології" Платона, котра, як припускається в статті, може надати цінні свідчення щодо авторових мотивів написання цього твору.

Ключові слова: "Апологія Сократа", Платон, Ксенофонт, памфлет Полікрата, післясудова полеміка.

Уже майже дві з половиною тисячі років допитливий філософ з Афін є об'єктом численних томів досліджень філософського, історичного, філологічного, психологічного та навіть юридичного спрямування. Ім'я йому Сократ. Його непересічний спосіб життя, а особливо трагічна смерть, залишились для наступних поколінь тією загадкою, "інтерес до якої пережив античність, середньовіччя, новий час і зберігся до наших часів. Смертна кара Сократа, підвівши підсумок минулому, стала вихідним пунктом його духовного поступу крізь віки" [Нерсесянц 1977, 140]. Загадковість постаті славетного філософа пояснюється, у першу чергу, тим, що, постулюючи життєву силу усного слова, діалогу як єдиного можливого способу спільного віднайдення й існування істини та осуджуючи письмове мовлення як бездиханну в'язницю думки, Сократ не залишив жодного літературного твору, який би хоч якось привідкрив для нас, майбутніх поколінь, справжнього Сократа, його істинну позицію на суді, мотиви його аргументів. Усім, що ми знаємо про мудреця, ми завдячуємо тим, хто був не байдужим до нього, а саме – його послідовникам та опонентам. Серед літературних джерел, що дають нам певні свідчення щодо біографії Сократа та суду над ним, найперше, варто згадати про дві апології – "Апологію Сократа" Платона та Ксенофонта. Крім того, деякі уточнення дають нам "Меморабілії" Ксенофонта. Ці твори належать до так званих сократичних (*σωκρατικοὶ λόγοι*), тобто написаних прихильниками Сократа. Але audiatur et altera pars! Відомо, що не лише за життя Сократ підпадав під різку критику, котра писемно засвідчилась у комедії "Хмари" Арістофана, але й після смерті з'являлися не лише апології, твори на захист філософа, але й категорії, обвинувачувальні твори, серед яких нам відомий памфлет ритора Полікрата. Допоміжним джерелом постає "Апологія" ритора Лібанія, написана, так би мовити, *sub specie temporis*, у 4 ст. н. е. за наявності в автора всіх документальних свідчень щодо суду Сократа, у тому числі повного тексту памфлету Полікрата та "Апології" Лісія[1].

Проблема відтворення реальної ситуації суду над Сократом та образу самого філософа полягає в тому, що вище згадані джерела, за наявності низки спільних свідчень, часто подають дуже різні відомості щодо суду над Сократом та поведінки мудреця під час засідання. Цей факт викликав жвавий інтерес та палкі дискусії дослідників ще в античності. Не припиняються суперечки щодо великого діалектика й донині. Найпершим проблемним моментом у з'ясуванні історичності "Апології"

[1] Наразі ми маємо лише фрагменти "Обвинувачення" Полікрата, а промова Лісія до нас не дійшла зовсім.

Платона є час написання цього твору. Той факт, що нині нам достеменно невідомо точної дати написання "Апології" Платона, а, відповідно, і тих соціально-історичних значимих обставин, за яких вона писалася, зумовлює ***актуальність*** нинішнього дослідження. На нашу думку, час написання "Апології" може багато сказати про мету самого твору, а відповідно, – і про його історичну правдивість. Таким чином, ***мета*** нашої статті полягає в з'ясування допустимих хронологічних меж виникнення апологетичного твору такої високої художньої якості, яким є "Апологія Сократа" Платона, як проблеми, яку необхідно осмислити, окресливши та проаналізувавши основні погляди наукової спільноти на неї та ті екстралінгвістичні умови, що могли бути суспільно-історичним тлом для написання цього твору. ***Об'єктом*** дослідження є "Апологія Сократа" Платона, ***предметом*** – проблема її датування та, відповідно, мотивів автора щодо її створення в той чи інший час.

Питання хронології платонівського корпусу понині знаходиться на рівні гіпотез. Так, виділяють декілька підходів до хронології творів Платона:

1. *Генетичний*, або *девелопменталістський*. Відмінності у ранніх та пізніх діалогах Платона пояснюються розвитком філософських поглядів Платона та його мистецького хисту; з цієї точки зору, ранні твори Платона репрезентують більш-менш достовірно історичного Сократа та його філософію, тоді як пізні діалоги виражають суто платонівські філософські ідеї, що вкладаються в уста Сократа [Brickhouse, Smith]. За такого підходу склалась традиція поділяти творчий доробок Платона на "ранній – зрілий – пізній"[2].

2. *Унітарний,* або *доктринальний, догматичний*. Цей підхід, будучи застосованим ще античними дослідниками творчості Платона (Трассіл Александрійський, Арістофан Александрійський, Діоген Лаертський, Ямвліх), залишався популярним і на початку 20 століття (його розробником вважається Ф. Шлеєрмахер). Сутність згаданої парадигми інтерпретації платонівського корпусу базується на переконанні, що "за несистемністю, непослідовністю і тематичним різноманіттям платонівських діалогів приховується органічно цілісне, концептуально єдине вчення […]. Розуміння кожного окремо взятого діалогу можливе лише за умови розуміння вчення в цілому" [Прокопенко 2011, 23]. За такого підходу, ані про філософію Сократа, ані про його історичність не може йти мови, оскільки все, що говорить Сократ та інші персонажі діалогів, є вкладеними їм в уста ідеями Платона.

3. *Літературно-атомістичний*. Кожен твір Платона трактується як завершена літературна цілісність, належна інтерпретація якої здійснюється без співвіднесення з будь-яким іншим твором Платона. За такого підходу, поділ творчості на певні періоди втрачає сенс [Brickhouse, Smith].

4. *Стилометричний*. Будучи вперше застосованим в кінці 19 століття шотландським вченим Льюїсом Кемпбеллом, а потім розробленим у працях Г. Диттенберга, В. Лютославськи, а також Л. Бренвуда (з використанням сучасних комп'ютерних технологій у дослідженнях лінгвістики тексту), стилометричний аналіз постулює, по-перше, можливість поділу діалогів Платона на групи, що мають спільні регулярно повторювані стилістичні особливості; по-друге, що стилістичні зміни в творчо-

[2] Щодо обґрунтування та розробки генетичного підходу див. *Vlastos G.* Socrates, Ironist and Moral Philosopher / G. Vlastos. – Cambridge, Cornell : Cornell University Press, 1991. – 334 p.

сті Платона знаходяться в прямій залежності від розвитку його філософської системи; по-третє, що задекларований підхід відкриє можливість вироблення критерію розрізнення автентичних та несправжніх творів філософа [Прокопенко 2011, 24].

Стилометричний аналіз платонівського корпусу мав як позитивні, так і негативні результати: з одного боку, стилометричні дослідження підтвердили поділ творів Платона на три групи ("ранні", "зрілі" та "пізні"), кожна з яких має свій особливий набір стилістичних та лексичних характеристик, з іншого боку, стилометрична практика не в змозі подати хронологічний порядок написання діалогів у межах кожного з виділених періодів [Глухов, Шичалин 2000; Прокопенко 2011; Kahn 1981]. Фінський учений Хольгер Теслеф, досліджуючи хронологію *Corpus Platonicum*, відхиляє необхідність виділяти так звані "ранні", або "сократичні" діалоги, зауважуючи, що більшість наших уявлень про творчість Платона виходить з анахроністичного уявлення про публікацію творів в античності. Х. Теслеф "нагадує, що *опублікувати* той чи інший твір в античності означало прочитати його перед зацікавленими і компетентними слухачами у межах того, що можна назвати філософським гуртком чи школою. Головною прикметою такої школи протягом усієї античності залишались дискусії. Будучи частиною рутинної практики шкільної дискусії, платонівські діалоги систематично підлягали корекції" [Шичалин 2000, 150]. За такого засновку, як стверджує Ю. А. Шичалін, "бачиться, що перспективний шлях лежить […] в об'ємному історично-коректному погляді на речі, який не обмежується з'ясуванням окремих платонівських концепцій, інтерпретацією окремих діалогів чи навіть спробою уявити еволюцію платонівської творчості в цілому, а вбачає саму *умову можливості* появи саме такого корпусу текстів" [Шичалин 2000, 148]. Вирішення цієї проблеми, зрештою, зводиться до прагнення з'ясувати, коли, з яких мотивів, за яких умов і в якій послідовності могли з'явитися тексти, що утворили так званий *Corpus Platonicum*.

О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін, посилаючись на безпомічність стилометричного аналізу текстів Платона у визначенні датування "Апології Сократа"[3], висновують, що дослідникові залишається спиратися лише на зовнішні свідоцтва, тобто на екстралінгвістичні фактори. Ці дослідники виділяють дві групи аргументів, що спираються на зовнішні свідоцтва: 1) ті, що базуються на міркуваннях загального характеру і 2) ті, що засновуються на порівняльному аналізі "Апології" та інших текстів, датування яких не викликає великих сумнівів. До традиційних аргументів відноситься припущення, що, намагаючись відтворити захисну промову Сократа на суді, Платон мав написати свій твір якнайраніше після суду (399 р. до н.е.) (цієї думки дотримуються такі дослідники, як Е. Целлер та Дж. Адам) [Глухов, Шичалин 2000, 7]. На противагу цьому, деякі вчені (напр., Е. де Стрікер та С. Р. Слінгз) резонно зауважують, що для написання такого продуманого твору, як "Апологія", Платону

[3] Стилометричний аналіз лише відносить "Апологію" до так званих "ранніх" творів Платона, однак не уточнює її хронологічної позиції серед них. Як зауважують О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін, погоджуючися з А. Діес, якщо розглядати лише змістову складову справи, "Апологію" можна назвати "логічним вступом" до ранніх діалогів; у ній так чи інакше піднімаються всі основні теми цих творів" [Глухов, Шичалин 2000, 8]. Так, ще в античності твори Платона погрупували в тетралогії (за аналогією до трагедій) за тематичним критерієм (зокрема, це зробив Трасілл Александрійський, укладач творів Платона, у 1 ст. н. е.). До першої тетралогії увійшли "Евтифрон", "Апологія", "Критон" та "Федон" [Howland 1991, 194].

знадобилось від 5 до 10 років [там же]. С. М. Трубецькой також схиляється до думки, що "Апологія" Платона навряд чи була написана негайно після катастрофи, позаяк суб'єктивні переживання Платона якимось чином та прорвалися б у ній, додаючи далі, що "Апологія" є занадто витриманою в своїй ясності та величному спокої" [Трубецкой 1997, 541]. Ч. Кан, спираючись на свідчення 7-го листа[4], у якому говориться, що Платону було близько 40 років (кінець 390-х), коли він втратив надію на політичну кар'єру в Афінах і відправився до Італії та Сицилії, припускає, що саме в цей час він міг почати писати прозові твори, у тому числі й "Апологію"[5] [Kahn 1981, 308]. Хоча Ч. Кан і зауважує, що зовнішні свідчення обмежені [там же], О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін роблять спробу встановити час написання "Апології Сократа" Платона, спираючись як на інші античні тексти, що стосуються суду над Сократом, так і на зовнішні соціально-історичні свідчення. Автори, розглядаючи гіпотези інших іменитих дослідників хронології *Corpus Platonicum*, окреслюють приблизні часові рамки написання "Апології". Так, спираючись на дослідження Е. де Стрікера та С. Р. Слінгза, зауважується, що апеляція Сократа до гордості афінян за своє місто була б недоцільною як під час самого суду (399 р.), так і після, аж до перемоги Конона біля Кніда влітку 394 року. Друге зведення Довгих стін у 393 році ознаменувало певне відродження афінської могутності, яке проіснувало лише до Анталкідового миру 386 року. Виходячи з цього, дослідники припускають, що ймовірним terminus post quem для написання "Апології" є 394 рік, а terminus ante quem – 386 [Глухов, Шичалин 2000, 9]. Далі автори звертаються до можливих інтертекстуальних зв'язків "Апології" Платона та інших творів, що певною мірою стосуються суду над Сократом. О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін припускають, що за умови, що "Апологія" Ксенофонта була написана раніше за Платонову, можна було б встановити той же terminus post quem (394 р.), оскільки саме в той час Ксенофонт повернувся з Азії до Еллади й теоретично міг написати свою "Апологію" [там же]. Таке припущення нівелюється, якщо взяти до уваги точку зору С. М. Трубецького на час написання Ксенофонтової "Апології". Дослідник стверджує, що "Апологія" Ксенофонта була написана порівняно пізно, оскільки в ній говориться, що Аніт і після смерті має лиху славу, тоді як відомо, що ще на поч. 387 року Аніт займав державну посаду *σιτοφύλαξ* (інспектор з хлібної торгівлі), а невдовзі, ймовірно, і помер [Трубецкой 1997, 548]. С. М. Трубецькой стверджує, що низка співпадінь в обох "Апологія" (напр., трискладовий поділ промови, посилання на оракул, демоній, бідність Сократа, згадка про невинно вбитого Паламеда, про пророчий дар тих, що помирають, подвійна згадка про шум серед присяжних), може говорити про взаємовплив цих творів. Однак йому видається немислимим і недопустимим вплив Ксенофонта на Платона, тоді як зворотній вплив є цілком імовірним з тією поправ-

[4] Листи – це єдині писемні пам'ятки, у яких, як припускається, Платон говорить прямо, від свого імені. З-поміж 13 листів лише 7-ий нині вважається більшістю науковців автентичним [Press 2000, 34].

[5] О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін також помічають зв'язок між написанням Платоном "Апології" та його поїздкою в Італію. Зауваживши явну присутність мотивів піфагорійської філософії (зокрема, у поглядах Сократа на його служіння богові, на смерть) у творі, дослідники говорять про не випадковість одразу по написанню "Апології" поїздки Платона до Південної Італії з метою знайомства з піфагорійцями з Локр Епізефірських, а по приїзді заснування власної філософської школи в священному гаю героя Академа під Афінами [Глухов, Шичалин 2000, 29].

кою, що згадані співпадіння можуть бути зумовленими запозиченням Ксенофонта з якоїсь іншої апології, котра до нас не дійшла[6] [Трубецкой 1997, 551–552].

Іншим античним текстом, який би допоміг значно прояснити питання датування "Апології" Платона, якби дійшов до нас у повному обсязі, а не фрагментарно, є "Обвинувачення" ритора Полікрата. О. А. Глухов та Ю. А. Шичалін припускають, що цей памфлет був написаний приблизно між 394 та 390 рр. до н. е., оскільки в ньому анахроністично згадується зведення Довгих стін [Глухов, Шичалин 2000, 10]. Наявність обвинувальних та апологетичних творів через доволі великий проміжок часу після страти Сократа, очевидно, свідчить про дискусію та полеміку, що точилась між прибічниками Сократа та його недоброзичливцями. Тому, ми припускаємо, що кожний твір, який стосується суду над Сократом, варто розглядати в інтердискурсивному зв'язку з іншими творами цієї проблематики. На що відповідає Полікрат у своєму "Обвинуваченні" і хто відповідає йому, достеменно сказати важко за відсутності повного тексту памфлету. Однак, спираючись на пізню "Апологію" ритора Лібанія (4 ст. н. е.), який при її написанні користувався повним текстом "Обвинувачення" Полікрата, можна відтворити основні пункти обвинувачення, які Полікрат висуває проти філософа: це той факт, що серед учнів Сократа були майбутні зловісні тирани Алківіад та Крітій (Libanius 1.136–149), а також те, що філософ дозволяє собі критикувати великих поетів (Libanius 1.62, 82, 92–95, 121–126). Цих доводів ми не знаходимо ані в "Апології" Сократа, ані в "Апології" Ксенофонта. Відповіді на обвинувачення Полікрата можна знайти у "Меморабіліях" Ксенофонта (1.2.12–47; 1.2.56–60) [Глухов, Шичалин 2000, 10], а також більшість дослідників схиляються до думки, що Платонів "Горгій" є його відповіддю на памфлет Полікрата [Danzig 2003, 285]. Таким чином, зважаючи на той факт, що між "Апологією Сократа" Платона та памфлетом Полікрата немає інтертекстуальних зв'язків, можна зробити дуже вірогідний висновок про те, що Платон написав свою "Апологію" раніше, ніж світ побачив твір Полікрата. Маючи історичні свідчення про те, що "Обвинувачення" Полікрата було написане до 390 року, можна звузити хронологічні рамки написання Платонової "Апології" до цієї дати як terminus ante quem [Глухов, Шичалин 2000, 10].

Деякі дослідники йдуть далі, намагаючись ще більше уточнити час написання "Апології" Платона (М. Похленц, Х. Теслеф, Дж. Хаак, Ю. Шичалін). Вони звертаються до тексту комедії Арістофана "Екклесіадзуси" ("Жінки в народних зборах"), поставленої 392 року до н. е. У цій комедії спостерігається низка викривальних випадів проти деяких намірів соціальної перебудови, що певною мірою нагадують постулати, викладені в Платоновій "Державі". Науковці припускають наявність ранньої версії "Держави" – певної "Прото-Держави" –, яку Платон так чи інакше опублікував (в античному розумінні цього слова) до 392 року та яка принесла йому першу славу, хоча й комічну. Саме тому, як припускається згаданими дослідниками, пишучи "Апологію Сократа" й відчуваючи споріднену зі своїм учителем образу (обидва філософи були висміяні Арістофаном), Платон писав певною мірою і свою

[6] Відомо, що після страти Сократа було написано декілька апологій. Окрім збережених творів Платона і Ксенофонта, були ще апології Теона з Антіохії, Теодекта з Фесаміди, Деметрія Фалерського тощо. Будучи доволі численними і маючи спільні художні та риторичні особливості, ці твори склалися в особливий жанр, а саме *σωκρατικοὶ λόγοι*.

апологію (особливо показовими є спільні мотиви "Апології" (32a-33b) та 7-го листа (325d–326b), де йдеться про те, що порядна людина має триматись осторонь політики). Таким чином, вище згадані науковці, а зокрема Х. Теслеф, схильні датувати "Апологію Сократа" Платона 392 роком або трохи пізніше [Глухов, Шичалин 2000, 11]. Такий час написання робить "Апологію" чи не найпершим твором Платона, який відіграв вирішальну роль в жанровій еволюції усієї його творчості.

Отже, окресливши основні підходи до датування "Апології Сократа" Платона та визначивши найвірогідніший час її написання, ми отримуємо важливі дані для подальшої інтерпретації самого тексту "Апології". Написання Платоном "Апології" приблизно 392 року, а також наявність інших творів, пов'язаних з судом над Сократом, апологетичного та обвинувального характеру, очевидно, свідчить про післясудову дискусію, що точилась між двома таборами прибічників та противників Сократа, і відкриває нові обрії та перпективи дослідження тексту "Апології" в контексті цієї дискусії.

Статья посвящена решению по сей день однозначно не выясненного вопроса о вероятных хронологических границах написания "Апологии Сократа" Платона. Обозначив основные подходы к решению этого вопроса и опираясь на позиции авторитетных научных источников, автор предлагает наиболее вероятную дату написания "Апологии" Платона, которая, как предполагается в статье, может предоставить ценные свидетельства относительно авторских мотивов написания этого произведения.

Ключевые слова: "Апология Сократа", Платон, Ксенофонт, памфлет Поликрата, послесудебная полемика.

The article is dedicated to solving of still not clearly elucidated issue of probable time of writing Plato's "Apology of Socrates". Outlining the main approaches to the solution of this issue and relying on positions of authoritative scientific sources, the author offers the most probable chronological borders when Plato's "Apology" could be written. It is assumed that this date can provide important evidence of Plato's motives for writing his "Apology".

Key words: "Apology of Socrates", Plato, Xenophon, Polycrates' pamphlet .

Література:

1. *Глухов А. А., Шичалин Ю. А.* Введение [Текст] // Платон. Собрание сочинений. Том 1. Апология Сократа / издание подготовили А. А. Глухов, Ю. А. Шичалин ; перевод М. С. Соловьева. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2000. – С. 7–32.
2. *Нерсесянц В. С.* Сократ [Текст] / В. С. Нерсесянц. – М. : Наука, 1977. – 152 с.
3. *Прокопенко В. В.* Платоновский вопрос в его историческом развитии [Текст] // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 984. Серія "Філософія. Філософські перипетії". – С. 22–30.
4. *Трубецкой С. Н.* Рассуждение об "Апологии Сократа" [Текст] // Курс истории древней философии / С. Н. Трубецкой. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС; Русский Двор, 1997. – С. 536–552.
5. *Шичалин Ю. А.* История античного платонизма в институциональном аспекте [Текст] / Ю. А. Шичалин ; Институт философии РАН. – М. : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2000. – 439 с.
6. *Danzig G.* Apoolgizing for Socrates: Plato and Xenophon on Socrates' behavior in court [Text] / G. Danzig // Transactions of the American Philological Association. – 2003, Autumn. – No. 2. – Vol. 133. – P. 281–321.
7. *Howland J. A.* Re-reading Plato. The problem of Platonic chronology [Text] / J. A. Howland // Phoenix. – 1991. – Vol. 45. – P. 189–214.
8. *Kahn H. C.* Did Plato write Socratic dialogues? [Text] / H. C. Kahn // The Classical Quarterly. New Series. – 1981. – Vol. 31. – No. 2. – P. 305–320.
9. *Press A. G.* The logic attributing characters' views to Plato [Text] / A. G. Press // Who speaks for Plato? Studies in Platonic anonymity / ed. by Gerald A. Press. – Lanham, MD : Rowman and Littlefield, 2000. – 245 p.
10. *Vlastos G.* Socrates, Ironist and Moral Philosopher [Text] / G. Vlastos. – Cambridge, Cornell : Cornell University Press, 1991. – 334 p.
11. *Brickhouse T.* Plato [Електронний ресурс] / T. Brickhouse, N. D. Smith // Internet Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу : http://www.iep.utm.edu/plato/#SH3b.

УДК [811.14'02+811.35]: 81'373.6/613+291.212.4

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ "МІФ ПРО АРГОНАВТІВ" У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ БАЛКАНСЬКОГО ЕТНОГЕНЕЗУ

Поліщук (Шадчина) Анна Сергіївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена інтерпретації елементів "аргонавтичного міфу", зокрема, генеалогічним зв'язкам коринфської та колхської династій періоду бронзового віку, а також аналізу супутніх міфологічних символів і лексики. Мета роботи полягала в узагальненні теорій щодо існуючих індоєвропейсько-кавказьких мовно-культурних паралелей, а також включенні до компаративістичних досліджень з міфології ритуальних функцій "золотого руна". Паралельне сприйняття солярної і зооморфної культової символіки (барана, бика або їхньої шкури) як знака божественної царської влади, засвідчене в хетських ритуалах і помітне в грецьких і римсько-етруських міфах, походить, імовірно, із західноанатолійского ареалу. Для підтвердження гіпотези балкано-анатолійсько-кавказьких контактів були проведені зіставлення дублетної онімної лексики з коренями: Καυκασ-, Ἰασ-, Ἀργ-, Αἰα-, – на фоні відомих кавказьких запозичень на позначення руна в давньогрецькій мові.

Ключові слова: індоєвропейські, кавказькі мови і культури, грецький етногенез, міфологія, культова символіка, баран і руно.

Доісторичні зв'язки між кавказцями і палеобалканськими племенами як результат егейського проникнення в район Чорного моря підтверджуються зіставленням численних міфологічних образів і сюжетів. Мотив про народження з каменя (землі), запліднeного чоловіком (Трубецкой 1909), мотив божого покарання героя кайданами в горах (Charachidzé 1986), мотив відродження з кістки з їженої тварини чи людини, яка отримала в новому житті штучну кістку (Tuite 1997), мотив випробовуванням вогнем та впливу негараздів, пережитих у дитинстві, на характер і подальшу долю героя (Tuite 1998), образ богині – Хазяйки звірів (Tuite 2006), образ воїна в звіриній шкурі, яка має магічні властивості (Абаев 1990, Поліщук (Шадчина) 2013), – мають паралелі у кавказьких, близькосхідних і балканських міфах. Наприклад, багато героїв давнини одягали звірині шкури: персонажі шумерського епосу Еабані та його друг Гільгамеш, нартського – Сосруко і Батраз, іранського – Рустам, давньогрецького – Ясон, Геракл, Александр-Паріс, Менелай, грузинського – Амірані і Таріел. У Согдійської уривку про героя перського народного епосу Рустама описується його одяг зі шкури леопарда, а в ранньоперській поемі "Шахнаме" його епітетом виступає слово *palanginapus*, що з грузинської перекладається *vep'khvistqaosani* – "*одягнутий у барсову шкуру*". у давньогрецькій мові цьому епітету відповідає поняття – λεοντόχλαινος '*одягнений у лев'ячу шкуру*'. Таким чином, не лише міфологічні сюжети, але навіть певні формули і слова набували статусу міграційних у середземноморсько-понтійському ареалі.

Об'єктом нашого дослідження виступили фрагменти античних авторів, у яких відображено спогади про подорожі жителів Егеїди до Кавказу. Предметом дослідження є міфологічні сюжети про генеалогічні зв'язки коринфської та колхської династій періоду бронзового віку, а також супутні міфологічні символи, онімна та апелятивна лексика. Метою роботи є узагальнення теорій щодо порівняльного вивчення індоєвропейських і кавказьких мов, а також включення до компаративістичного поля досліджень символіки і функцій "золотого руна".

Припущення про поширення північнокавказьких мов на території Східного Середземномор'я дає можливість пошуку в індоєвропейських мовах Малої Азії і суміжних регіонів, у тому числі Греції, відповідні північнокавказькі запозичення. Зокрема, привертають увагу північнокавказько-індоєвропейські паралелі ряду коренів: **Heběrc'V* (хатт. *ḫa-prašš-*) ~ ****praš-** леопард*, **Hej ʒ́ü* ~ ****a(i)ĝ-** коза*, **pā̆Häk'wE* ~ ****peku-** скот*, **'IerVcwE* ~ ****arQĝ-** срібло*, **helkwV* ~ ****Hцerk-** колесо* тощо [Старостин 1985, 89; Иванов 1977, 67–68]. Таких лексичних відповідностей за підрахунками С. Старостіна (2007) близько 82. Окрім цих можливих запозичень з прапівнічнокавказької в праіндоєвропейську і навпаки, існує ряд спільних ознак у фонології та граматиці, а саме: коефіцієнт голосних і приголосних; обмежена дистрибуція початкового вібранта *r; тональний акцент; продуктивний аблаут; синкретизм відмінків; гетероклітична відміна; ергативність або її ремінісценції; наявність оптатива; вігезимальна система рахунку (зазначемо, усі перелічені особливості характерні, зокрема, для давньогрецької мови). Останні дослідження [Матасович 2011] навіть пропонують розглядати ці ареально-типологічні ознаки як результат контактів у передісторії індоєвропейських і північнокавказьких мов, що добре узгоджується з гіпотезою про прабатьківщину індоєвропейців в північному Причорномор'ї, на півночі і північному заході від Кавказу, в третьому тисячолітті до н. е.

Хоча перераховані вище фонолого-граматичні паралелі краще засвідчені в північних кавказьких мовах, ніж у південних, лексичні відповідності праіндоєвропейської та пракартвельської мов, як от: **uγ-el-* ~ ****juk'-om** ярмо, іго, *(o)ŝtx(o)-* ~ ****oꝓ^{h}t^{h}(o)-** чотири пальці (вісім), *m̥-k'erd-* груди ~ ****ꝓ^{h}ert'** серце, c½ro-* ~ і.-є. ****ger(oꝓ)-** (*k'er-) 'журавель',* мегр. *kɔ̂la-*, лаз. *kɔ̂la-* ~ і.-є. ****klaꝓu)-** 'ключ' *šew-:šw-* ~ ****seu-:sŭH̄-** народжувати, *γweb-(груз. γob-)* ~ і.-є. ****webh** плести* тощо, – також можуть розглядатися в контексті індоєвропейсько-кавказької проблематики. Ці лексичні збіги в сучасній лінгвістиці отримали різне пояснення. За однією версією (Иллич-Свитыч 1971, Blažek 1992; Bomhard 1994), вони тлумачаться як результат незалежного успадкування з ностратичної прамови XI–VIII тис. до н. е., а за іншою – як безпосередні запозичення, які датуються V–IV тис. до н. е. (Гамкрелидзе, Иванов 1984) або IV–II тис. до н. е. (Климов 1994). За версією Г. А. Клімова [1994, 13–21], індоєвропейська лексика проникала в картвельські мови упродовж тривалого, однак, більш пізнього часу. Найраніші 15 запозичень спільнокартвельського рівня Г. А. Клімов приурочує IV–III тис. до н. е., а 40 – грузинсько-занському (колхському) періоду, тобто 20–13 ст. до н. е. Ці дати підтверджуються паралелями в матеріальній культурі між Центральною Європою і Кавказом у 23–22 вв. до н. е. Зокрема, поширення зооморфних конеголових скіпетрів від Північних Балкан до Нижнього Поволжя і Кавказу, на думку археологів [Николаева 2011, 83–84], можуть фіксувати початок декількох міграційних хвиль індоєвропейців, у складі яких були прахетти, давньоєвропейці та індоарії. Лінгвісти також відносять ареальні зв'язки картвельських мов з анатолійськими до періоду не раніше III–II тис. до н. е., щоправда вказуючи на незначний вплив останніх порівняно з індоарійською та давньоєвропейською групами [Климов 1994, 15, 25, 210; Матасович 2011, 6].

У контексті дослідження балкано-кавказької проблематики нас безперечно зацікавило, чи позначився вплив кавказького мовно-культурного континууму на балканському ареалі. Припущення про можливість контактів з північнокавказькими мовами на території Східного Середземномор'я дало можливість знайти в хетській та давньогрецькій мовах відповідні запозичення. Так, С. Л. Ніколаєву [Николаев 1985, 66, 73] вдалося визначити північнокавказькі відповідники для 43 давньогрецьких слів, фонетична нерегулярність яких свідчить про те, що в протогрецьку мову запозичені слова проникали з різних північнокавказьких мов.

Р. Гордезіані (1970), Е. Фурне (1979, 1982), А. В. Урушадзе (1980) також здійснювали спробу віднайти в давньогрецькій мові сліди середземноморського субстрату, орієнтуючись перш за все на картвельські паралелі. Спираючись на результати своїх попередників, Т. В. Гамкрелідзе, В. Вс. Іванов [1984, 904–6] виділяють близько 26 грецьких слів нез'ясованої етимології, які могли б свідчити на користь контактів між протогрецькими і картвельськими діалектами "у деяких областях близькосхідного регіону в період грецьких міграцій з "доісторичної прабатьківщини" в західному напрямі в історичні місця їхнього проживання" [Гамкрелидзе, Иванов 1984, 907]. При цьому ряд так званих картвелізмів, на думку цих авторів, варто все-таки розглядати як власне грецькі запозичення, наприклад, γαμέω, γάμος, γαμβρός ~ картв. **km-ar-*: груз. *kmar-i*, *komonþš*, *komoþš* [Гамкрелидзе, Иванов 1984, 877, 907].

Р. Гордезіані [Гордезиани 1978] вважає, що протогрецькі племена могли контактувати з колхами і Колхідою на початку II тис. до н.е., коли ахейці здійснювали активне освоєння Північного Причорномор'я слідом за карійцями, які також залишили слід свого перебування на берегах Понту. В "Іліаді" (II.856–7) згадується колхське плем'я галізонів (Ἀλιζῶνες), які прийшли захищати Трою з далекої східної країни Аліби, відомої родовищами срібла: αὰὐτὰρ Ἀλιζώνων Ὀδίος καὶ Ἐπίστροφος ἦρχον τηλόθεν ἐξ Ἀλύβης, ὅθεν ἀργύρου ἐστὶ γενέθλη. Характерно, що плем'я галізонів ототожнюється Страбоном (XII. 3.19–20) з давньокартвельським (колхським) плем'ям халібів, відомих обробкою заліза і сталі (Χάλυβες < χάλυψ різновид високоякісного заліза (сталь?)).

Для підтвердження гіпотези балкано-анатолійсько-кавказьких контактів у мікенську епоху можна зіставити дублетні топоніми: Καυκάσιον ὄρος – це не тільки Кавказ (Her. I, 104; Diod. I, 41), але і гора в Аркадії (Dion.Hal. I, 61); Καύκασος – Кавказ (Her. I, 203), але водночас і ріка у Фракії (Porph.Pyth. 27), ритор з Хіоса (Apost. X, 65), демос або містечко на Кеосі (IG XII, 5 №1078). Καύκασα – місто на Хіосі (Her. V, 33, 1), Аполлон Καυκασεύς і Артеміда Καύκασις в Ерітрах (SIG^2 600, 18). Або, наприклад, ім'я ватажка аргонавтів з Іолку Ἰάσων, ім'я царя мініїв, ймовірно, фракійського походження, ім'я восьмого царя Агросу, ім'я легендарного царя Кіпру, ватажка афінян у троянській війні Ἴασος, а також ім'я коханого Деметри, який був братом троянця Дардана, Ἴασιος, співвідносяться з дублетними топонімами: Ἴασσος в Ахаї, Ἴασον Ἄργος (Od. 18.246) – Пелопоннес, Ἴασος (Thuc. 8.28.2) – місто в Карії [Откупщиков 1980, 45, 68, 70], τὰ Ἰασόνεια – святилища, які, згідно Страбону (I 2.39), були відомі в багатьох місцях Вірменії, Мідії, а також у сусідніх з ними країнах.

Особливий інтерес стосовно етногенезу населення Егеїди становить фессалійсько-коринфська версія міфу про аргонавтів, сліди якої можна знайти у фрагментах кіклічного епосу та в творах епічних поетів VIII–VII ст. до н.е. ("Корінфіака" (Κορινθιακά) Евмела Коринфського, генеалогічна поема про Медею (Περί Μηδείας) Кінефона, "Навпактіка" (Ναυπακτικά) анонімного автора, "Аргонавтика" (Ἀργοναυτικά) Епіменіда тощо) [Урушадзе 1980, 21–28]. У коринфському варіанті тісно пов'язані між собою давні назви Колхіди – Αἶα *Ея*[2] і Коринфу – Ἐφύρα *Ефіра*. Зокрема, в поемі III ст. до н. е. "Александра" Ліко-фрона (1024) колхський цар Еет іменується володарем Еї-Колхіди і Коринфу (Αἴας Κορίνθου τ' ἀρχός). А за версією Евмела, автора VII ст. до н. е., … Ἥλιον ἔφη δοῦναι τὴν χώραν Ἀλωεῖ. μὲν τὴν Ἀσωπίαν, Αἰήτῃ δὲ τὴν Ἐφυραίαν: καὶ Αἰήτην ἀπιόντα ἐς Κόλχους παρακαταθέσθαι Βούνῳ τὴν γῆν, Βοῦνον δὲ Ἑρμοῦ καὶ Ἀλκιδαμείας εἶναι, καὶ ἐπεὶ Βοῦνος ἐτελεύτησεν, οὕτως Ἐπωπέα τὸν Ἀλωέως καὶ τὴν Ἐφυραίων σχεῖν ἀρχήν (Paus. II 3.8). *Геліос віддав країну Асопію* (поліс на північному сході Пелопонесу, в глибині Коринфської затоки) *Алоею, а Еету – Ефіру* (Коринф) *і що Еет, йдучи в країну колхів, передав цю землю Буну – а Бун був сином Гермеса і Алкідамії – і коли Бун помер, то таким чином Епопей, син Алоея, отримав владу і над Ефірою.*

Цим фактам, що безсумнівно відображають якісь династичні і внутрішньодинастичні відносини між братами, синами Геліоса, можна поставити у відповідність ряд мовних паралелей. По-перше, фонетично близькими з назвою фессалійського корабля ᾿Αργώ є Аргойська затока λιμὴν ᾿Αργῷος, неподалік від острова Кірки (Apol.Rhod. IV.658); грузинська назва колишнього Колхідського царства в Західній Грузії *Egr-is-i* – 'країна *Arg(o)*'; самоназва західнокартвельських племен *m-arg-al-i* 'мегрел', тобто 'житель країни *Arg-*'; давньогрецькі топоніми ῞Αγρος, ᾿Αργολίς.

По-друге, давня назва Колхіди Αἶα збігається з назвою місцевості Αἶα у Фесалії, тієї області, звідки вирушили у свій похід аргонавти (Soph. fr. 914–5). Очевидно, за допомогою суфікса -ι̯- від основи Αἰα-, а ймовірніше навіть ΑἰαϜ-, був утворений прикметник Αἰαῖος, а звідси – Αἰαίη (νῆσος) острів Кірки [Цымбурский 2005, 308]: пор. мік. PY En 74, Eo 160 a_3-wa-ja (=Aiwajā), співвідносне з епітетом сестри царя Еета, якому, в свою чергу відповідає KN Vc 7612 a_3-wa-ta (= Aiwātas = Αἰήτης). Більш того, вважалося, що поширене серед місцевого колхського населення ім'я Αἰήτης було родовим ім'ям царів Колхіди (Xen.Anab. V, 6, 37). За свідченням Страбона (I 2.39), ἥ τε γὰρ Αἶα δείκνυται περὶ Φᾶσιν πόλις, καὶ ὁ Αἰήτης πεπίστευται βασιλεῦσαι τῆς Κολχίδος близько Фазісу в Колхіді показують місто Ею і визнається достовірним, що Еет царював у Колхіді, а його резиденцією, судячи з епітета Αἰήταο Κυταίου (Call. Aet. 7.25), ймовірно, був Кутаїсі.

До числа похідних від Αἰα- антропонімів можна віднести імена, включені міфологією в контекст троянських мотивів, – Αἶας, αντος, якому в мікенських текстах можна знайти цілком реальний прототип a_3-wa /Aiwans/, а також ім'я смертної люди Еак Αἰακός < *Aiwa-ko-, діда Ахілла, сина Зевса і Егіни (Il. 21.189) який на рівні з Посейдоном і Аполлоном брав участь у розбудові оборонної стіни Лаомедонтової Трої (Pind.O. VIII 31) [Откупщиков 1980, 69; Цымбурский 2005, 308, 312]. Отже,

утворені від основи Αἰα- імена, очевидно, сягають рівня догрецького субстрату періоду бронзового віку, а коринфська міфопоетична версія відтворює давню картину розселення догрецьких племен у Коринфі, на Пелопонесі та в інших районах Егейського басейну і Причорномор'я.

У зв'язку з цим важливою є згадка про правителя Коринфа (Ефіри) Іла. В "Одіссеї" (I, 257–259) Афіна каже Телемахові, що Одісей ἐξ Ἐφύρης ἀνιόνταί παρ᾽ Ἴλου Μερμερίδαο був у Коринфі в Іла, сина Мермера (а, отже, онука Медеї) і φάρμακον ἀνδροφόνον διζήμενος φάρμακον ἀνδροφόνον διζήμενος просив у нього смертельної отрути, але ὁ μὲν οὔ οἱ δῶκεν Іл відмовив йому в проханні, θεοὺς νεμεσίζετο αἰὲν ἐόντας побоюючись роздратувати вічно сущих богів. Судячи з прохання Одісея, правнук Еета Іл, до якого Одіссей звертається за отрутою, вмів робити чарівні ліки, тобто йому були відомі таємниці мистецтва, яким володіло Еетово царське сімейство. Медея, Геката, Кірка, Авгія і взагалі жительки Колхіди і Фесалії славилися знанням таємничих властивостей трав. В "Іліаді" (XI, 740–741) згадується донька елідського царя Авгія, племінниця Еета, Ἀγαμήδη *Агамеда*, яка ἣ τόσα φάρμακα ᾔδη ὅσα τρέφει εὐρεῖα χθών "*знала всі трави цілющі, скільки земля їх народжує*". Феокріт (11, 16) іменує її Περιμήδη *Перімедою*, апелюючи, можливо, до імені самої Медеї.

Відтак подорож Ясона до Колхіди можна розцінювати як похід за духовною мудрістю, пошук містеріальних одкровень у країнах Східного Середземномор'я, Криту, Кавказу. На думку В. Л. Цимбурського [2005, 316–8] міф про аргонавтів та історія плавання афінського Тезея до Міноса можуть розглядатися разом як цикл сказань про ритуальні подорожі греків до заморських сакральних центрів – місцях давніх центрів неолітичних матрицентричних культур. В обох сюжетах можна відтворити правдоподібну ретроспективу обрядових практик, пов'язаних з "оновленням царя". При цьому ядром ритуального комплексу виявляються випробування царевича, які повинні завершитися або його загибеллю, або приходом до влади з усуненням або самоусуненням попередника. Мотив Тесеєвої перемоги над биком та запрягання царевичем і його людьми бика нагадує не лише подвиги, здійснені Ясоном у Еета, але й і священну оранку на весняному святі *хассумас*, що розглядаються в літертурі як елементи хетської ініціації царевича [Ардзинба 1982, 42]. Крім того, археологічні розкопки, проведені в 1969 році на території городища Кутаїсі в Грузії, виявили два кам'яних скульптурних зображення голови Мінотавра в камені [Урушадзе 1980, 28]. Відгомін цих семантичних перетинів можна помітити в таких давньогрецьких лексемах, як: βούκριος, ὁ монстр – '*напівбик-напівбаран*' (Ps.-Callisth.3.17), κριοκέφαλος, ον (Rev.Phil.32.254) '*з головою барана*' і κριοπρόσωπος, ον '*з обличчям барана*' (Hdt.2.42, 4.181), ταυρομέτωπος, ον '*з обличчям бика*' (Orph.H.45.1), ταυροπρόσωπος, ον, '*з обличчям бика*' (PMag.Leid.W.1.30), ταυρόκρανος, ον, '*з головою бика*' (E.Or.1378), βουκέφαλος '*з головою бика* (епітет фесалійських коней)', βοάνθρωπος '*людина-бик*' (Tz.H.1.489), ταυροπάρθενος '*дівчина-бик*' (Lyc.1292).

Образ рогатої копитної тварини як "ікона" Верховного Бога досяг історичного часу і виявив себе в багатьох релігійних спільнотах. Биком і бараном, часто "диким биком", іменується Амон-Ра, "незриме сонце", Верховний Бог єгиптян. Рогами би-

ків відзначалися гробниці найдавніших єгипетських царів. Не можна не відзначити, що ряд аналогічних мотивів знаходять прямі паралелі на Кавказі та в хетських царських обрядах хаттского походження, які цілком могли відправляться в Східному Причорномор'ї ще в III тис. до н.е. Відтак, рогаті тіари шумерських богів, букранії мінойскої цівілізації, бичача символіка у хетів и колхів виступають ланками одного ланцюга, образами єдиного символічного ряду.

Належність бичачої і баранячої голови до образу Небесного Бога Творця засвідчує вже верхньопалеолітичний живопис, а в малоазійських неолітичних містах, як, зрештою, і скрізь у Європі та Азії того часу, бик і баран стають досить поширеними символами. У Ганджадарі (Західний Іран) розкопано маленьке приміщення кінця VIII тис. до н. е., у ніші стіни якого вмуровані один над одним два баранячих черепа з рогами. У святилищах палестинського Ієрихону та північносірійского Мурейбіта VIII тис. до н. е., північноаравійської Бейди VII тис. до н. е., Сескло (Фессалія, Македонія, VI тис. до н. е.) зустрічається безліч маленьких глиняних фігурок, часто розбитих, биків, оленів, баранів, козлів. Однак найбільше вмурованих у стіни і лави бичачих і баранячих голів і рогів знайдено південноанатолійському Чатал-Хююці VII–VI тис. до н. е., де тваринні символи виступають обов'язковим елементом будь-якого священного простору. А. Б. Зубов [Зубов 1997, 120–122] припускає, що неолітичні мешканці шанували не самих звірів, яких поступово навчилися одомашнювати і використовувати для прожитку, але той божественний прототип, символом якого став із часів ориньяка дикий бик і баран.

Сприйняття культової символіки барана або його шкури як знака божественної царської влади чітко прозирає в грецьких і римсько-етруських міфах. Епізод спасіння Фрікса і Гелли на золотому барані ясно виявляє сакральні функції цього барана – і аналогічно, золотого руна, яке віз Ясон старіючому Пелію як символ приходу молодого наступника на його місце. Згадаймо варіння Медеєю барана, що перетворюється на молоде ягня, як уявну гарантію "оновлення" наступного володаря руна – Пелія, – а на ділі символ приходу молодого наступника на його місце. За основною овідієвою версією (Meth. VII, 240–350), взятої з кіклічної поеми "Повернення" (Νόστοι VII, 1), Медея погубила Пелія і повернула юність старому законному правителю Есону: αὐτίκα δ' Αἴσονα θῆκε φίλον κόρον ἡβώοντα *'відразу зробила Есона квітучим, милим юнаком'*.

Так само, в історії боротьби за владу Пелопідів Атрея і Фієста, синів героя-вихідця з Північно-Західної Анатолії, царство призначалося власнику золотого барана Атрею, а викрадення барана Фієстом означає спробу перевороту, відсторонення богообраного правителя: λόγου δὲ γενομένου περὶ τῆς βασιλείας ἐξεῖπε Θυέστης τῷ πλήθει τὴν βασιλείαν δεῖν ἔχειν τὸν ἔχοντα τὴν ἄρνα τὴν χρυσῆν … (Apol. Ep. I, 11). *Коли зайшла мова про царство, Фієст сказав народу, що він має посісти на царстві, оскільки він володіє золотим ягням.*

У римському міфі про сон царя-етруска Тарквінія, переказаному Акціем – трагіком II в. до н. е., повалення правителя на землю бараном віщує місту революцію Брута Старшого (Cic. De div. I, 22):

visúst in somnis pástor ad me appéllere pecús
lanigerum exímia puchritúdine;
duós consanguineos árietes inde éligi
praeclárioremque álterum immoláre me;
deinde eíus germanum córnibus conítier,
in me árietare, eoque íctu me ad casúm dari;
exín prostratum térra, graviter saúcium,
resupínum in caelo cóntueri máximum ac
miríficum facinus: déxtrorsum orbem
flámmeum radiátum solis líquier cursú novo.

Бачу уві сні: пастух до мене овець пригнав, дивовижної краси; з них були обрані двоє баранів спільної крові (що були братами), кращого я почав приносити в жертву.

Потім його рідний брат на мене знакинувся, і став буцати, і з ніг звалив ударами.

І ось простягнений на землі, поранений, дивлячись у небо, спостерігав я диво превелике і незвичайне: полум'яний і променистий сонячний диск, новим шляхом попрямував – направо.

У той же час солярна природа зооморфного символа вивляється в тому, що в історіях Пелопідів і Тарквінія про перевороти однаково дублюються мотиви зміни ходу Сонця. Небесними знаменнями (сонце змінило свій шлях по небу) народу Мікен було дано зрозуміти, що овен дістався Фієсту нечесним шляхом, і громада відмовилася визнати його правителем (Ov. Trist. II 1, 391–392):

si non Aëropen frater sceleratus amasset,
aversos Solis non legeremus equos.

Якби злочинний брат (Фієст) не вступив у любовний зв'язок з Аеропою (дружиною Атрея), ми б не спостерігали, що коні сонця звернули назад.

Зіставлення історії золотого руна з роллю золотого барана в міфі про ворожнечу між Пелопідами і барана в легендарному сні Тарквінія показує, що мова йде про уявлення, яке цілком могло бути принесено із Західної Анатолії. Для цього варто розглянути ряд хетських ритуалів і символів, до яких, зокрема відносяться сонце і підвішене у святилищі руно, що забезпечує родючість і процвітання царського дому. Під час хето-хаттського ритуалу *антахшум* цар і цариця об'їжджали найважливіші культові центри країни, починаючи зі столиці – Хаттуси, і здійснювали в них різні обряди. У той час як цар і цариця виконували обряди в столиці, з одного хетського міста в інше несли символ божества захисту – руно (^{KUŠ}kurša). Судячи з імен божеств захисту і назв населених пунктів північної Анатолії, де ці божества вшановувалися, культ священного руна посходить з хаттської (північнокавказької) традиції [Ардзинба 1982, 10]. У місті Аріна цар здійснював жертвоприношення перед кам'яним символом ^{NA}4šu-u-ra-aš (мотивуючу основу хет. šuraš можна зіставити з однією і.-є. назвою рога: палайськ. šawitar '*ріг*' з суфіксом *-tar* і, можливо, *šurušuru*). Тим часом цариця здійснювала обряд для богині Сонця. Так, сусідство хетських святилищ Руна і Сонця; величезне значення в хето-хаттських ритуалах жриці з титулом "Сестра Бога" (NIN.DINGIR), яка обходила ці святилища і, можливо, була сакральною дружиною царя; постійне титулування хетських царів "Сонцем" і наявність ритуалів, де цар уподібнювався Сонцю, що обходить світ, звідки не так вже далеко до ідеї солярного походження династії [Ардзинба 1982, 45–46, 65, 125–133, 145–146]. Цим хето-хатським ритуалам можна поставити у відповідність уявлення про походження правителів Колхіди, зберігачів золотого руна, від сонячно-

го божества (Paus. II 3.8) та відповідні зображення богині Сонця на колхських монетах [Вандбольский 1980, рис. 1].

У давньогрецькій традиції культова семантика руна відображена в таких лексемах, як: Δῖον **κῴδιον** – '*овчина, яка використовувалася в церемоніях очищення*' (Polem.Hist.87, 88); **ῷα**, ἡ, 'руно', '*одяг з овчини, який одягали для певних священних ритуалів*' (Hermipp.53); **ῥηνοφορεύς** , έως, ὁ, '*одягнений в овчину (про Діоніса)*[1]' (AP9.524.18). На східне походження символіки руна й відповідних ритуалів додатково вказують відповідні лексичні запозичення: д.-гр. **κῶας** (мік. *ko-wo*) *'руно'* < і.-є. **kōw-a/o-* < пракартв. **t'q'aw-/*t'q'ow-* '*шкіра*', '*шкура*', а також д.-гр. **βύρσα** *'(зідрана) шкура'*, хет. *kurša- 'руно', 'щит', kuršaš 'храм = будинок (божественного) руна'* < ПНД (пранахськ.-дагест.) **q̄$_o$ilćV~ 'руно'*) пор. д.-асс. *gursānum*, угар. *krsn 'хутро, шкіряна посудина*' [Гамкрелидзе, Иванов 1984, 904–909; Иванов 1988, 19; Николаев 1985, 63, 72–3; Цымбурский 2005, 318].

Рис. 1. Жінка-Сонце (Божество родючості сонячного циклу – Людина з головою бика). Колхська монета V ст. до н. е.

Інший яскравий кавказький етнографічний сюжет, пов'язаний зі шкурою рогатої тварини, знаходимо в "Аргонавтиці" Аполлонія Родоського (III.198–207):

εἰσέτι νῦν γὰρ ἄγος Κόλχοισιν ὄρωρεν
ἀνέρας οἰχομένους πυρὶ καιέμεν: οὐδ᾽ ἐνὶ γαίῃ
205ἔστι θέμις στείλαντας ὕπερθ᾽ ἐπὶ σῆμα χέεσθαι, ἀλλ᾽ **ἐν ἀδεψήτοισι κατειλύσαντε βοείαις δενδρέων ἐξάπτειν ἑκὰς ἄστεος**.

І нині у колхів вважається за святотацтво людей, що почили, спалювати у вогні: споряджаючи, не прийнято над ними на землі насипати могилу, натомість їх ***загортають у недублені волові шкури і прив'язують до дерев далеко від міста***.

Характерно, що цей обряд стосувався виключно чоловіків ἠέρι δ᾽ ἴσην καὶ χθὼν ἔμμορεν αἶσαν, ἐπεὶ χθονὶ ταρχύουσιν θηλυτέρας... *З повітрям рівну долю отримує і земля, оскільки жінок ховають у землі*. (Apoll.Rhod. III. 207–209).

За однією з міфологічних версій про народження Оріона [Гигин 195], фракійський цар Гіріей після принесення в жертву бика молився Юпітеру, Нептуну і Меркурію дати йому дітей. Боги наповнили шкуру жертви сечею і наказали чоловіку закопати її в землю. Через деякий час з неї з'явився хлопчик, який отримав ім'я Ὠρίων *Оріон*, яке в античності асоціювали зі словом ὄρειος "*горний*", "*горець*" (Strb.X 1, 4). Ця дивна, на перший погляд, легенда насправді апелює до ширшого контексту – сакральних функцій шкури в ритуалі смерті-відродження, частково відображеному в мистецтві Єгипта, Етрурії, Індії та Кавказу.

На думку істориків культури, шкури тварин є найважливішим символом зовнішнього перетворення, за допомогою якого людина хотіла позначити, а потім і отримати в кінцевому рахунку зміну внутрішню. Дж. Мелларт зауважив, що помер-

[1] Не викликає сумніву той факт, що в царство Діоніса – бога смерті і відродження – леви, тигри і леопарди, так само як і копитні двійники бога (баран, осел) прийшли з культової традиції Малої Азії.

лих городян неолітичного міста Чатал Хююка, хоча і не завжди, ховали одягненими в леопардові шкури. Кістяні застібки від цих "костюмів" у великому числі виявлені в могилах. На фресках святилищ також багаторазово зображені люди в леопардових шкурах [Мелларт 1982, 99–100]. На його ж думку, статуетки неолітичної богині Чатал Хююка в оточенні леопардів, яка народжує бичачу або баранячу голову, – зображують відродження померлого до божественного життя з надр Матері-Землі. Тому не виключено, що на певному цивілізаційному етапі при переході від мисливства до скотарства магічні властивості отримала шкура не лише леопарда, а й барана і бика.

З вищесказаного випливає, що історія західної та центральної частини Північного Кавказу (III тис. до н. е.) пов'язана з індоєвропейської історією Європи, що підтверджується аналізом матеріальної культури, мовних запозичень, а також міфологічних сюжетів. Зокрема, з елементів міфу про подорож аргонавтів можна відтворити не лише правдоподібну ретроспективу обрядових практик на Балканах, пов'язаних з "оновленням царя", а й свідчення династійних зв'язків народів Егеїди і Кавказу. Більш того, як ми помітили, ці контакти в континуумі анатолійських культур мають більш давню неолітичну передісторію. Відтак розглянуті граматичні і лексичні паралелі, у т. ч. онімної лексики, міфологічні образи і сюжети є, наслідком тривалої взаємодії індоєвропейців і народів, чиї нащадки досі перебувають на Південному Кавказі. Цим контактам грецька мова завдячує не тільки появі лексем на позначення руна, а й розвитку у синонімічних їм словах спеціальних значень з релігійною конотацією.

Статья посвящена интерпретации элементов "аргонавтичного мифа", в частности, генеалогическим связям коринфской и колхской династий периода бронзового века, а также анализу сопутствующих мифологических символов и лексики. Цель работы заключалась в обобщении теорий относительно выявленых индоевропейско-кавказских лингво-культурных параллелей, а также включении в компаративистические исследования по мифологии ритуальных функций "золотого руна". Параллельное восприятие солярной и зооморфной культовой символики (барана, быка или их шкуры) как знака божественной царской власти, засвидетельствованное в хеттских ритуалах и заметное в греческих и римско-этрусских мифах, происходит, вероятно, из западноанатолийского ареала. Для подтверждения гипотезы балкано-анатолийского-кавказских контактов были проведены сопоставления дублетной онимной лексики с корнями: Καυκασ-, Ἰασ-, Ἀργ-, Αἰα-, – на фоне известных кавказских заимствованиий для обозначения руна в древнегреческом.

Ключевые слова: индоевропейские, кавказские языки и культуры, греческий этногенез, мифология, культовая символика, баран и руно.

The article is devoted to the interpretation of the "argonavtic myth" elements, in particular, family relations between the Corinthian and Kolhs Dynasties in the period of Bronze Age, as well as to the analysis of accompanying mythological symbols and lexics. The purpose of the work was to summarize the existing theories regarding Indoeuropean-Caucasian linguo-cultural parallels, and include in the mythology comparative studies ritual functions of the "Golden Fleece". Parallel perception of solar and zoomorphic cult symbols (ram, bull or their skins) as a sign of divine kingship, attested in Hittite rituals and marked in the Greek and Etrusco-Roman mythology, is probably originated in Western Anatolian area. To confirm the hypothesis of the Balkan-Anatolian-Caucasian contacts the doublet proper names with roots: Καυκασ-, Ἰασ-, Ἀργ-, Αἰα-, – were compared on the background of known Caucasian borrowing for designation 'fleece' in ancient Greek.

Keywords: Indo-European, Caucasian languages and cultures, the Greek ethnogenesis, mythology, cult symbols, sheep and fleece.

Література:

1. *Абаев В. И.* Шаман сильнее воина / Василий Иванович Абаев // Избранные труды. Т. 1. Религия, фольклор, література / сост. и отв. редактор В. М. Гусалов. – Владикавказ : Ир, 1990. – С. 438–447.
2. *Ардзинба В. Г.* Ритуалы и мифы древней Анатолии / В. Г. Ардзинба. – М. : Наука, 1982. – 253 с.
3. *Вадбольский М.* Геральдическая символика Грузии [Електронний ресурс] / Михаил Вадбольский. – Тбилиси : Человнева, 1980. – 106 с. – Режим доступу : http://www.conflicts.rem33.com/images/books/Wadbolski_G1.htm.
4. *Гамкрелидзе Т. В.* Индоевропейский язык и индо-европейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры (в двух томах) / Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – 1409 с.
5. *Гигин.* Мифы / Гигин ; пер. с лат. Д. О. Торшилова ; [под общ. ред. А. А. Тахо-Годи]. – 2-е изд., испр. – СПб. : Алетейя, 2000. – 360 с.
6. *Гордезиани Р. В.* Проблемы гомеровского эпоса / Рисмаг Вениаминович Гордезиани. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1978. – 394 с.
7. *Зубов А .Б.* История религий. Книга первая: Доисторические и вне-исторические религии. Курс лекций / Андрей Борисович Зубов. – М. : Планета детей, 1997. – 344 с.
8. *Иванов Вяч. Вс.* Миграционные термины в языках Евразии / Вяч. Вс. Иванов // Ностратические языки и ностратическое языкознание. Тезисы докладов. – М., 1977. – С. 67–68.
9. *Иванов Вяч. Вс.* Античное переосмысление архаических мифов / Вяч. Вс. Иванов // Жизнь мифа в античности : мат-лы науч. конф. "Випперовские чтения – 1985". – М. : Изд-во "Сов. художник", 1988. – Вып. XVIII. – Часть I. – С. 9–26.
10. *Иллич-Свитыч В.М.* Опыт сравнения ностратических языков (семитохамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский). Введение. Сравнительный словарь (b – K) / Владислав Маркович Иллич-Свитыч ; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1971. – 369 с.
11. *Климов Г. А.* Древнейшие индоевропеизмы картвельских языков / Георгий Андреевич Климов ; [отв. ред. Т. В. Гамкрелидзе]. – М., 1994. – 249 с.
12. *Матасович Р.* Ареальные и типологические связи прото-ИЕ и кавказских языков [Електронний ресурс] / Ранко Матасович. – Режим доступу : http://mudrac.ffzg.unizg.hr/~rmatasov/Moscow.pdf.
13. *Мелларт Дж.* Древнейшие цивилизации Ближнего Востока / Джеймс Мелларт ; [пер. с англ. и коммент. Е. В. Антоновой ; предисл. Н. Я. Мерперта]. – М. : Наука : Главная редакция восточной литературы, 1982. – 149 с. – (По следам исчезнувших культур Востока).
14. *Николаев С. Л.* Северокавказские заимствования в хеттском и древнегреческом / С. Л. Николаев // Древняя Анатолия. – М. : Наука, 1985. – С. 60–73.
15. *Николаева Н. А.* Индоевропеизация Кавказа (по данным лингвистики, археологии) / Н. А. Николаева // Вестн. Томского гос. ун-та. История. – 2011. – № 4(16). – С. 119–122.
16. *Откупщиков Ю. В.* Карийцы в Причерноморье (ономастика) / Ю.В. Откупщиков // Кавказ и Средиземноморье. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1980. – С. 65–78.
17. *Поліщук (Шадчина) А. С.* Індоєвропейсько-кавказькі джерела мотиву "герой у звіриній шкурі" / А. С. Поліщук (Шадчина) // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2013. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 304–320.
18. *Старостин С. А.* Культурная лексика в общесеверокавказском словарном фонде / С. А. Старостин // Древняя Анатолия. – М. : Наука, 1985. – С. 74–94.
19. *Старостин С. А.* Индоевропейско-северокавказские изоглоссы / Сергей Анатольевич Старостин // Труды по языкознанию. – М. : Языки славянских культур, 2007. – С. 312–358. – (Классики отечественной филологии).
20. *Трубецкой Н. С.* Кавказские параллели к фригийскому мифу о рождении из камня (земли) / Н. С. Трубецкой // Этнографическое обозрение, 1908. – М., 1909. – № 3. – С. 88–92.
21. *Урушадзе Л. В.* Страна волшебницы Медеи / Л. В. Урушадзе // Кавказ и Средиземноморье. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1980. – С. 21–28.
22. *Цымбурский В. Л.* Эя и Троя (Прагреки в Северо-Западной Анатолии и происхождение топонима Aἶα) / В. Л. Цымбурский // Hrda manasa: сборник статей к 70-летию со дня рождения профессора

Леонарда Георгиевича Герценберга / отв. ред. Н. Н. Казанский ; ред. Е. Р. Крючкова, А. С. Николаев, А. В. Шацков. – СПб. : Наука, 2005. – С .308–323.

23. *Blažek V.* Kartvelian material in Nostratic lexicon: new etymologies / Václav Blažek // Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind / ed. Vitaly Shevoroshkin. – Bochum : Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer, 1992. – P. 112–128, 129–148.

24. *Bomhard Allan R.* The Nostratic macrofamily: a study in distant linguistic relationship / Allan R. Bomhard, John C. Kerns. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 1994. – (Tends in Linguistics: Studies and monographs; 74).

25. Charachidzé G. Prométhée ou le Caucase / Georges Charachidzé // Nouvelle bibliothèque scientifique. – Paris : Flammarion, 1986. – 357 p.

26. *Tuite K.* Pelops, the Hazel-witch and the pre-eaten ibex: on an ancient Circumpontic symbolic cluster / K.Tuite // Antiquitates Proponticæ, Circumponticæ et Caucasicæ. – 1997. – Vol. II. – P. 11–28.

27. *Tuite K.* Achilles and the Caucasus / K. Tuite // Journal of Indo-European Studies. – 1998. – Vol 26. – № 3. – P. 289–344.

28. *Tuite K.* The meaning of Dali. Symbolic and spatial associations of the South Caucasian goddess of game animals / K. Tuite // Language, Culture and the Individual / [ed. by Catherine O'Neil, Mary Scoggin & Kevin Tuite]. – Munich : Lincom Europa, 2006. – P. 165–188.

УДК [81:39]:81' 374.73

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ МАНІФЕСТАЦІЇ КОНЦЕПТУ *VIRTUS* (на матеріалі "Моральних листів до Луцілія" Сенеки)

Черненко Ніна Анатоліївна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості вербалізації концепту VIRTUS як світоглядного феномену давньоримського культурного простору в системі морально-філософських поглядів Сенеки.
Ключові слова: концепт, телеономний концепт, світогляд, доброчесність, ідеологія, мораль.

Протягом останніх десятиріч у руслі лінгвокультурології вітчизняні та зарубіжні дослідники здійснили низку досліджень концептосфери на матеріалі сучасних мов. Як предмет дослідження в окрему групу виокремлюються телеономні концепти, тобто концепти, пов'язані з вищими вимірами життя: ЩАСТЯ, СВОБОДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, ДУША та інші (А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, І. О. Голубовська, В. І. Карасик, В. А. Маслова, Ю. С. Степанов). За визначенням дослідників, телеономні концепти втілюють ті духовні цінності, які складають ядро морального ідеалу, прагнення до якого наповнює життя сенсом [Воркачев 2005, 39]. Дана розвідка має на меті вивчення специфічних рис концепту VIRTUS шляхом комплексного аналізу його мовної об'єктивації на матеріалі "Моральних листів до Луцілія" Сенеки. **Об'єктом** дослідження є вербалізований засобами латинської мови концепт VIRTUS, **предметом** – особливості його мовної реалізації та ціннісного наповнення у творі Сенеки.

Актуальність дослідження VIRTUS як телеономного концепту зумовлена, передусім, його значенням для формування європейської етико-філософської думки, адже поняття VIRTUS, певним чином трансформувавшись, стало спільним фундаментом морального світогляду для народів європейського культурного простору. Розуміння того, у чому полягає сутність доброчесності і якими шляхами вона досягається, визначало світоглядні орієнтири еліти європейських народів XVIII–XIX століть. Мислителі післяантичної епохи вважали доброчесність одним із фундаментальних понять філософії та моралі; міркування про її сутність ставали ключовими питаннями їх трактатів.

Наскільки відомо, концепт VIRTUS як унікальне явище давньоримського лінгвокультурного простору досі не ставав предметом лінгвістичних досліджень. Очевидно, однією з причин такого становища може бути той факт, що поняття VIRTUS (доброчесність, доблесть, чеснота) є, передусім, категорією філософії і саме сфера культурно-філософського простору обмежує розуміння цього явища. Проте, на нашу думку, лінгвокультурологічне дослідження VIRTUS допоможе краще зрозуміти сенс цього концепту, хоча б частково наблизитися до його розуміння у тому вигляді, в якому VIRTUS існував як складова ментального лексикону носіїв латинської мови.

Якщо проаналізувати тлумачення VIRTUS у філософських та енциклопедичних словниках (таких, як "Європейський словник філософій: лексикон неперекладнос-

тей"), можемо дійти висновку, що зміст цього поняття зводиться до ототожнення його з поняттям рос. "добродетель" та рос. "доблесть". Також філософи співставляють virtus із грецьким αρετη. Однак, такий підхід є досить ненадійним, адже ототожнення таких понять, як "virtus", "αρετη", "добродетель", які належать до різних культурних та історичних ареалів, призводить до спрощення, часткового нівелювання тих рис, які є унікальними, визначальними для цих концептів, тих характеристик, які свідчать про неповторні ознаки світобачення етносу, які є результатом тривалого історичного процесу, внаслідок якого формувалося дане поняття. Звісно, ці поняття мають низку ознак, які уможливлюють їх співвіднесення, проте не слід забувати про їх особливі дистинктивні риси, які роблять їх неповторними ментальними категоріями відповідних народів. Відтак, слід із акуратністю підходити до витлумачення таких концептів, як VIRTUS, адже, на думку А. Вежбицької, аналіз таких діахронно-філософських категорій, як virtus, має бути максимально відстороненим від рідної мови дослідника (або перекладача), що може стати на заваді розумінню сутності цього поняття, притаманній йому в період його формування. Особливістю концепту VIRTUS є те, що номен virtus, який його експонує, не відзначається словотвірною продуктивністю, а виявляє активність на епідигматичній вісі, розширюючи семантику за рахунок розвитку внутрішньої полісемії. Водночас це створює складнощі перекладу, адже дослідник-перекладач не завжди перекладає virtus відповідно до контексту і не завжди є можливим наблизитися саме до того значення, яке вкладав у цей номен автор. Важливо, що ані російська, ані українська мови не мають понять, які б були тотожними virtus, що, звісно, не дивує з огляду на етнічно-історичну унікальність цього мовно-ментального явища.

Концепт VIRTUS як витвір давньоримського світогляду впродовж усього існування римської держави слугував моральним та ідеологічним базисом суспільства, відображаючи спосіб і логіку мислення римлян, які обрали саме це поняття для втілення свого етичного ідеалу. Вже від самого початку virtus осмислювалася як необхідна риса, притаманна мужу-воїну, який має захищати свою державу, як чеснота державного мужа, уособлення його благородства, моральної досконалості, запорука його громадянської вірності, готовності захистити і віддати своє життя за батьківщину. Немає сумніву, що VIRTUS був ознакою суспільної моралі, її основою і сутністю.

Міркування щодо того, в чому полягає VIRTUS, висловлювали більшість видатних діячів античного Риму: Тіт Лівій, Цицерон, Цезар, Салюстій та інші. На початку нової ери VIRTUS осмислюється дещо в іншому напрямку. В класичну добу визначальним фактором у піднесенні цієї чесноти був вплив філософії, зокрема, вчення стоїків. У добу Імперії питання сутності VIRTUS всебічно розробляє Сенека, чи не найвидатніший мислитель тієї страшної епохи, коли старий республіканський устрій фактично не функціонував, а його ідеологічне підґрунтя не виправдовувало суспільних потреб. Імператори відзначалися жахливою розбещеністю, як, власне, і все тогочасне суспільство. Відтак, були втрачені моральні та духовні орієнтири, а проблема їх пошуку поставала особливо гостро. Саме в цей час учення Сенеки дава-

ло надію і проливало світло на безліч питань стосовно того, як необхідно жити в час, коли позаду вже залишилося славетне минуле, а майбутнє було надто непевним.

Як зазначають дослідники, нечасто можна зустріти в історії такий прекрасний і цілісний образ, як той, що постає перед нами із творів Сенеки, зокрема з "Листів до Луцилія". Можливо, вони і не вражають глибиною філософської думки, проте захоплюють дивовижною моральною висотою і повною зневагою до земних благ [Грималь 2003, 5]. Не дивує, що П'єр Грімаль у своїй книзі називає Сенеку "совістю імперії".

Важливою рисою вчення Сенеки є те, що воно спрямоване до всіх римлян. Він не розрізняє знатних і простих, багатих і бідних, тому що всі люди рівні перед Богом. Вчення Сенеки є надзвичайно близьким до християнства, і Отці Церкви не могли оминути це увагою. Як зазначає П.Грімаль, Лактацій шкодував, що римський філософ не знав істинного Бога. У нього не виникало сумніву, що Сенека став би християнином. Святий Ієронім вважав, що Сенека таємно був навернений в істинну віру і перераховує його серед християнських святих. За свідченням П.Грімаля, існувало навіть фальшиве листування між Сенекою і святим апостолом Павлом. Вчені Нового часу спростували ці здогадки. Проте, тим більшою є заслуга Сенеки – не знаючи Євангелія, він настільки наблизився до вчення Христа [Грималь 2003, 7].

Щодо особливостей вербалізації концепту VIRTUS у "Моральних листах до Луцілія" Сенеки, то вона має низку спільних рис порівняно з класичною добою, що свідчить про засвоєння Сенекою філософських надбань попередніх років, зокрема вчення стоїків. Так, **virtus** і природа постають поняттями одного змістового ряду: *non dediscitur virtus. Contraria enim male in alieno haerent, ideo depelli et exturbari possunt; fideliter sedent quae in locum suum veniunt.* ***Virtus*** *secundam naturam est, vitia inimica et infesta sunt* [Seneca, ep. III]. *Не можна розучитися доброчесності. Пороки, які їй протидіють, сидять у чужому ґрунті, тому їх можна винищити і викоренити; міцним є лише те, що на своєму місці. Доброчесність співмірна з природою, пороки їй ворожі та ненависні.* Отже, у цьому наближенні **virtus** уподібнюється природі, яка за своєю суттю відкидає все те, що порушує її закони. Подібної думки дотримувався Зенон, який стверджував, що життя відповідно з природою є тотожним життю доброчесному. Для Сенеки очевидно, що пороки є неприродними, вони є викривленням, порушенням природи душі. **Virtus** же виступає органічною складовою людської натури, яку пороки затьмарюють, але знищити не можуть. Проте **virtus** не розвивається, якщо не докладати до цього зусиль, не викорінювати свої погані схильності: *ad neminem ante bona mens venit quam mala; omnes praeoccupati sumus; virtutes discere vitia dediscere <est>* [Seneca, ep. IX]. *Нікому благодумство не дісталося одразу ж – у всіх дух був раніше полонений злом. Навчатися доброчесності – означає відучатися від пороків.*

Щодо кореляцій між **virtus** та щастям, то Сенека стверджує, що щастя не залежить від зовнішніх обставин: багатства, високого становища, бо вони швидкоплинні і їх можуть відібрати. Те ж, що залишається з людиною незмінно, – це духовна краса, моральна чистота і досконалість. *Aliquod potius bonum mansurum circumspice; nullum autem est nisi quod animus ex se sibi invenit. Sola* ***virtus*** *praestat gaudium*

perpetuum, securum; etiam si quid obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur nec utquam diem vincunt [Seneca, ep. XV]. *Краще пошукай довговічне благо! А такого немає, крім тих благ, які душа віднаходить у самій собі. Одна лише доброчесність дає нам радість довговічну і надійну: все, що заважає їй, подібне хмарі, яка проноситься низько і не може подолати денне світло.* Отже, щоб віднайти щастя, людина мусить здійснити зусилля волі і віднайти в своїй душі доброчесність: *fac te ipse felicem; facies autem, si intellexeris bona esse quibus admixta* ***virtus*** *est, turpia quibus malitia coniuncta est* [Seneca, ep.L]. *Зроби сам себе щасливим! Це тобі під силу, якщо зрозумієш одне: благо лише те, в чому присутня доброчесність, а те, що стосується зла, ганебне.* Тобто, якщо людина навчиться розуміти, в чому полягає благо, а отже, зрозуміє сутність доброчесності (virtus), питання про пошуки щастя зникнуть, бо все, що суперечить доброчесності, зникне, а сама доброчесність даруватиме світлу радість. Для Сенеки незаперечним є пріоритет духовного над матеріальним: *Omnia mea mecum sunt: iustitia,* ***virtus,*** *prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit* [Seneca, ep. LXXI]. *Все моє зі мною – зі мною справедливість, доброчесність, розумність, сама здатність не вважати благом те, що можна відняти.* Отже, доброчесний не відчуває потреби в накопиченні добра, яке може бути відібране.

Virtus – це ще й жертовність, доблесть, яка означає готовність прийняти страждання і свій жереб: *Vide quanto acrior sit ad occupanda pericula* ***virtus*** *quam crudelitas ad irroganda: facilius Porsina Mucio ignovit quod voluerat occidere quam sibi Mucius quod non occiderat* [Seneca, ep. LXI]. *Подивись, що доброчесність палкіше прагне прийняти удар на себе, ніж жорстокість – нанести його, і Порсенна швидше пробачив Муцію намір убити його, ніж Муцій пробачив за те, що не вбив.*

Історичні зміни, пов'язані з руйнуванням старих республіканських інституцій, нівелюванням моралі предків призвели до переосмислення virtus як чесноти державного мужа. На відміну від республіканської доби, коли на чолі держави стояли мужі, які володіли virtus, тобто були гідними уособлювати владу, за часів Імперії **virtus** означає відмову від влади і державної діяльності. Так, Сенека стверджує: *Quis enim placere populo potest cui placet* ***virtus****? malis artibus popularis favor quaeritur. Similem te illis facias oportet: non probabunt nisi agnoveri* [Seneca, ep. LXXV]. *Як може бути дорогий народу той, хто цінує доброчесність? Прихильність народу інакше, ніж принизливими хитрощами, не здобудеш.* Відповідно, принцип "хліба і видовищ" стає визначальним у приверненні симпатій народу, що свідчить про загальний занепад моралі. Далі Сенека ставить питання про те, кого можна вважати аристократом: багатія чи людину доброчесну і відповідь є однозначною. *Quis est generosus? ad* ***virtutem*** *bene a natura compositus* [Seneca, ep. LXII]. *Хто є благородним? Той, хто має природну схильність до доброчесності.* З цього контексту бачимо, що **virtus** – це ознака благородності, а не чистоти крові, не знатності походження, а шляхетності, яку неможливо придбати або заслужити – шляхетності душі. Доброчесність, стверджує Сенека, часто залишає палаци і оселяється в хижі. Таке переосмислення **virtus** справді вражає глибиною свого гуманізму: *Huc et illud accedat, ut perfecta* ***virtus*** *sit, aequalitas ac tenor vitae per omnia consonans sibi, quod non potest*

esse nisi rerum scientia contingit et ars per quam humana ac divina noscantur [Seneca, ep. LX]. *Але щоб доброчесність була довершеною, потрібно ось що ще: нехай твоє життя буде рівним собі, хай ніщо в ньому не суперечить одне одному, а це неможливо без знання і без мистецтва, яке дозволяє пізнати божеське і людське.* Отже, VIRTUS передбачає, що життя людини має бути гармонійно влаштованим, навіть більше – VIRTUS імплікує пізнання суті божественного і людського. Вершиною філософського осмислення природи доброчесності (VIRTUS) є наступні слова Сенеки: *Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum, non ex opinione sed ex natura pretia rebus imponens, toti se inserens mundo et in omnis eius actus contemplationem suam mittens, cogitationibus actionibusque intentus ex aequo, magnus ac vehemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae summittens, supra omnia quae contingunt acciduntque eminens, pulcherrimus, ordinatissimus cum decore tum viribus, sanus ac siccus, imperturbatus intrepidus, quem nulla vis frangat, quem nec attollant fortuita nec deprimant – talis* ***animus virtus*** *est* [Seneca, ep. LXXX]. *Це – душа, яка спрямовує погляд до істини, знає, до чого прагнути, чого уникати, цінує всі речі за їх природою, а не за загальною думкою про них, проникає в увесь всесвіт і спрямовує своє споглядання на все, що в ньому відбувається, яка однаково обачна в думках і вчинках, повна величності і діяльна, яку не перемогти ні бідам, ні удачам, бо вона не піддається ні ласці, ні ворожості фортуни і стоїть вище всього, що може нам випасти; душа прикрашена достоїнством і спокійною силою, поміркована і твереза, незворушна, незламна жодною силою, яка не підноситься і не падає від жодної випадковості.* ***Душа ця є доброчесністю.*** Отже, ототожнення доброчесності, тобто **virtus**, із категорією духу (animus) свідчить не лише про цілковите перенесення цього поняття до сфери "ідеальне", а й показує, якого виняткового значення **virtus**, тобто доброчесність, набуває в концепції Сенеки.

Отже, в концепції Сенеки VIRTUS імплікує необхідність самовдосконалення, виправлення своїх вад (пороків), прагнення до пізнання суті божественного і людського. VIRTUS є самодостатньою, вона є самоціллю, а тому вже не потребує визнання і шани, адже сутність і щастя людини полягає в самій VIRTUS, а не в прагненні до скороминучих привілеїв і багатств. VIRTUS займає чільне місце в ієрархії чеснот, оскільки у концепції Сенеки осмислюється не просто як доблесть і чеснота, а є уособлення і втілення таких достоїнств, як стриманість, розважливість, терпіння, спрямованість до добра тощо. Окреслення дистинктивних рис концепту VIRTUS у концепції Сенеки уможливлює подальше дослідження семантичної трансформації цього концепту на матеріалі сучасних європейських мов.

В статье рассматриваются мировоззренческие особенности вербализации концепта VIRTUS в "Письмах к Луциллию" Сенеки, анализируются отличительные черты семантики этого концепта в системе морально-философских взглядов Сенеки.

Ключевые слова: концепт, телеономный концепт, мировоззрение, добродетель, идеология, мораль.

The article deals with analysis of the features of the verbalization of concept VIRTUS. The research is based on investigation of Seneca's moral system represented in the frames of his "Letters to Lucille".

Key words: concept, world outlook, virtue, ideology, ethics.

Література:

1. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая ; пер. с англ.: отв. ред. М. А. Кронгауз, вступ. ст. Е. В. Падучевой – М. : Русские словари, 1996. – 416с.

2. *Воркачев С. Г.* Вариативные и ассоциативные свойства телеономных лингвоконцептов : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.

3. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу : монографія / І. О. Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

4. *Гриималь Пьер.* Сенека, или Совесть Империи / Пьер Гриималь ; пер. с фр. Е. В. Головиной ; вступ. ст. и науч. ред. Т. А. Бобровниковой. – М. : Мол.гвардия, 2003. – 350 [2] с.: ил. – (Жизнь замечат. людей: Сер. биогр.; Вып. 830).

5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.

6. *Фаминский В.* Религиозно-нравственныя воззрения Л. Аннея Сенеки (філософа) и отношеніе ихъ къ христіанству / В. Фаминский. – Кіевъ : Тип. И. И. Горбунова, 1906. – 514 с.

7. *L. Annaeus Seneca.* Epistulae morales ad Lucilium [Електронний ресурс] / L. Annaeus Seneca // The Latin Library. – Режим доступу : http://www.thelatinlibrary.com.

УДК 811.14'02

ДО ПРОБЛЕМИ ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ КЛАСИЧНИХ МОВ

Шовковий В'ячеслав Миколайович,
д-р пед. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню та опису основних принципів навчання класичних мов; досліджено історію становлення принципів та особливості їх функціонування у навчанні латинської та давньогрецької мов.

Ключові слова: принцип навчання, класичні мови, методика, латинська мова, давньогрецька мова.

Методика навчання класичних мов потребує теоретичного обґрунтування експериментальної перевірки, удосконалення та упровадження принципів навчання як фундаментальних положень планування та організації навчального процесу. На жаль, у силу певних історичних та соціальних чинників, методика викладання класичних мов залишалася на периферії наукової лнгводидактичної парадигми. Саме тому вироблення фундаментальних теоретичних засад викладання класичних мов є одним із пріоритетних напрямів дослідження в методиці навчання давніх мов.

Висвітлення питання принципів навчання граматики класичних мов знаходимо у підручнику з методики викладання латинської мови Н. Л. Кацман, яка назвала свого часу шість принципів: 1) принцип усвідомлення мовних явищ у період їх засвоєння, усвідомлення способів їх використання; 2) зв'язок змісту з мовною формою; 3) зіставне вивчення мовних явищ; 4) використання негативного мовного матеріалу; 5) використання перекладу на рідну мову як основного засобу семантизації; 6) урахування теоретичних і практичних цілей навчання [Кацман 1979, 24]. Ці принципи були виділені у контексті свідомозіставного методу навчання класичних мов, який у 60–80-ті роки XIX ст. визначався домінувальним у навчанні іноземних мов. Проте лінгводидактична, лінгвістична, психолінгвістична, педагогічна галузі знань зазнали значних змін у своєму розвиткові, що потребує перегляду основних теоретичних засад (принципів) навчання класичних мов, що й зумовлює ***актуальність*** роботи.

Метою статті є теоретично обґрунтувати та описати основні принципи навчання класичних мов.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі ***завдання*:** а) розвинути теоретичні знання про існуючі принципи навчання класичних мов; б) визначити та описати нові принципи навчання класичних мов.

Принцип урахування рідної мови. Цей принцип бере свої витоки з позаминулого століття. Р. В. Обінський уперше поставив питання переписати граматики іноземних мов з урахуванням особливостей російської мови і перестати користуватися перекладеними граматиками [Орбинский 1868, 549]. У 1900–1915 рр. спалахнула методична дискусія навколо проблеми використання рідної мови у навчанні іноземної (дискусія між прямистами і перекладистами). Провідні лінгвісти Лев Володимирович Щерба та Федір Іванович Буслаєв відмовилися від безперекладної методики і підтримали ідею використання рідної мови у навчанні іноземної. У 1926 році Лев Щерба уперше поставив питання про використання зіставлень з рідною мовою

у подоланні міжмовної інтерференції: "Вивчаючи іноземну мову, ми вчимося долати рідну мову" [Щерба 1926].

З 30-х років XIX ст. у нашій методиці навчання іноземних мов рідну мову прийнято використовувати з дидактичною метою.

У навчанні граматики класичних мов принцип урахування рідної мови функціонує: 1) під час добору навчального матеріалу; 2) для подолання міжмовної інтерференції; 3) рідна мова є засобом навчання (переклад, пояснення). Згідно з цим принципом, добору й особливій увазі під час навчання підлягають ті граматичні явища класичних мов, які мають розбіжності з граматичними явищами рідної мови; для подолання перенесення граматичних знань та навичок рідної мови студенти повинні усвідомити насамперед відмінності у граматиках обох мов, способи передачі змісту граматичного явища в обох мовах; рідна мова використовується для пояснення граматичного матеріалу, спираючись на аналог чи еквівалент граматичного явища в рідній мові, студенти мають можливість повно уявити його зміст, особливості функціонування в іноземній мові.

Принцип диференційованого й інтегрованого навчання мовних аспектів та видів мовленнєвої діяльності. Лев Щерба уперше сформував положення про принципові відмінності використання людиною мовного матеріалу при висловленні думок, з одного боку, і їх розуміння, з іншого. Це два різні види діяльності [Щерба 1947]. Це питання привернуло увагу й І. Рахманова: "Основною протилежністю в методиці навчання іноземних мов є протилежне навчання активного володіння мовою і навчання пасивного володіння мовою". І. Рахманов уперше вжив поняття "рецептивна" і "продуктивна" мовленнєва діяльність [Рахманов 1950, 45].

Роздільне навчання рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності підтвердили і психологи. Так, Микола Іванович Жинкін зазначав: "Розділення способів володіння мовою на рецептивні і продуктивні є цілком виправданим" [Жинкин 1954, 4]. На утвердження рецептивно-репродуктивної методики вплинули ідеї Заходу. І вже на кінець 50-х років усі суперечки щодо роздільного навчання різних видів мовленнєвої діяльності зникли.

Суть цього принципу полягає в наступному: навчання кожного мовного аспекту чи виду мовленнєвої діяльності потребує окремої особливої роботи (вправляння у цьому видові діяльності), а також окремого набору дій; вправляння в одному видові діяльності не переноситься на результат навичок та вмінь в іншому видові діяльності; під час навчання читання та перекладу відбувається інтеграція лексичних, граматичних, соціокультурних знань та навичок; для формування кожної граматичної навички необхідні особливі комплекси вправ; граматика класичних мов вивчається у тісному зв'язку з лексикою, а також у поєднанні із соціокультурною інформацією; під час читання та перекладу текстів відбувається комплексне застосування (а відтак і закріплення) граматичного, лексичного, соціокультурного матеріалу класичних мов.

Проте принцип диференційованого й інтегрованого навчання мовних аспектів та видів мовленнєвої діяльності регламентується *принципом взаємопов'язаного навчання аспектів іноземної мови за домінувальної ролі одного з них.* Згідно з цим принципом, граматика вивчається у комплексі з лексикою, з формуванням умінь

читання та перекладу, соціокультурних знань та навичок; коли формується певна граматична навичка, то до уваги береться тільки граматичний матеріал і виконуються граматичні дії [Методика 2002; Орловська 2007; Цветкова 1940].

Наступні два принципи стосуються використання вправ. Вправам на всіх етапах розвитку методики надавалася значна увага. Вправи завжди були основними методами навчання іноземної мови. Уперше проблемою систематизації вправ почала займатися З. М. Цвєткова [Цветкова 1940]. Вона першою запропонувала класифікацію вправ. Згодом це питання зазнало ґрунтовних досліджень у працях І. Грузинської, І. Рахманова, І. Салістри.

І. Рахмановим було вперше поставлено питання відповідності вправ психологічним процесам оволодіння мовленнєвою діяльністю. І. Рахманов першим поділив вправи на мовні та мовленнєві: "Мовні вправи слугують для того, щоб запам'ятати ту чи іншу форму, те чи інше значення, після цього даються мовленнєві вправи, котрі дозволяють використати накопичені знання, вживати у мовленні те, що засвоєне як якийсь мовний факт" [Рахманов 1977, 39].

Уже на поч. 70-х років науковці дійшли висновку про те, що вправи поділяються на дві великі групи [Гурвич 1967; Ильин 1975; Пассов 1967]:

1) підготовчі, мовні, аналітичні (вправи, які готують до мовленнєвої діяльності);
2) мовленнєві, синтетичні (вправляння у видах мовленнєвої діяльності).

Як принцип навчання уперше виділив П. Гурвич (він же першим взагалі виділив принципи навчання іноземних мов) [Гурвич 1967].

Уперше питання розробки системи вправ для навчання латинської мови поставив у своїй дисертації В. Нікольський, оскільки на той час були лише вправи на переклад з латини та на латину [Никольский 1950].

У 70-ті роки питання розроблення вправ з класичних мов набуло надзвичайної актуальності. На брак вправ з класичних мов звернула увагу Н. Л. Кацман, нею було розширено типологію вправ у навчанні граматики класичних мов. Однак питання повністю не було вирішене [Кацман 1979].

Навчання граматики класичних мов варто здійснювати на основі принципу домінувальної ролі вправ та принципу поліфункціональності вправ.

Принцип домінувальної ролі вправ: навчити людину будь-якому видові діяльності можна лише шляхом вправляння у цьому видові діяльності, шляхом спроб, помилок та їх виправлення, використання достатньої кількості тренувальних вправ; для формування кожної граматичної навички потрібний спеціальний комплекс вправ у певній послідовності з урахуванням етапів формування розумових дій.

Принцип поліфункціональності вправ: спрямованість вправ на одночасне й паралельне оволодіння мовним матеріалом і мовленнєвою діяльністю; граматичні вправи повинні бути спрямовані також на формування лексичних знань та навичок, навичок перекладу, містити соціокультурний матеріал; мовленнєві вправи на читання повинні бути спрямовані на удосконалення граматичних та лексичних навичок.

Принцип усвідомлення мовних явищ у період їх засвоєння, усвідомлення способів їх використання [Кацман 1979] полягає у тому, що:

1) виклад граматичного матеріалу повинен здійснюватися свідомо, механічному заучуванню парадигм, граматичних конструкцій повинне передувати їх усвідомлення;

2) для забезпечення свідомого розуміння граматичного матеріалу викладач повинен використовувати правила, релевантні типу поступальної інформації:

- інформаційно-повідомлювальні правила (правила, які констатують певну інформацію, наприклад, функціонально-семантичний діапазон аориста у давньогрецькій мові);
- програмові правила (правила, які регламентують ланцюжок дій у певній послідовності, наприклад, утворення парадигм частин мови);
- проблемні правила (правила, які стосуються інформації, що потребує інтерпретації, наприклад, особливості вживання часо-способових форм у підрядних реченнях);

3) теоретичний матеріал необхідно ілюструвати достатньою кількістю влучних прикладів;

4) студенти повинні розуміти особливості утворення граматичних форм та конструкцій, зрозуміти граматичні значення виучуваних форм, особливості їх вживання у мовленні.

Використання негативного мовного матеріалу. Уперше це поняття було використане у лінгвістиці відносно семантики слова. На основі негативного матеріалу можна виявити ті елементи значення слова, які перешкоджають його вживання у певному контексті. У лінгводидактику цей принцип увів І. Рахманов.

У методиці навчання класичних мов принцип використання негативного матеріалу виділяє Н. Кацман. Але в іншій інтерпретації – як самостійний аналіз помилок студентів, який призводить до коригування, поглиблення знань, кращого запам'ятовування: використання негативного мовного матеріалу – це використання помилок студентів, конструкцій чи форм, які не властиві для виучуваної мови; помилки вказують на недостатнє засвоєння навчального матеріалу, а також допомагають визначити потенційні зони міжмовної інтерференції; викладач повинен не просто виправляти помилки, але й з'ясовувати причини їх виникнення й усувати ці причини [Кацман 1979; Щерба 1947].

Принцип зв'язку змісту граматичного явища з формою [Грузинская 1933; Кацман 1979; Любарская 1934; Цветкова 1940] під час навчання граматики класичних мов реалізується у такому форматі: кожне граматичне явище повинне вивчатися у тісному зв'язку форми і змісту; студенти, вивчаючи класичні мови, повинні засвоїти, що граматична форма може мати кілька значень (наприклад, функції якогось вдмнка), а також одне і те ж саме граматичне значення може виражатися кількома граматичними формами (наприклад, граматичне значення локалізації); навчання класичних мов повинне бути доведене до автоматизму: глянув на граматичну форму і відразу у свідомості з'явився її зміст; реалізується під час презентації граматичного матеріалу, виконання вправ, забезпечується перекладом.

Навчання давньогрецької мови не може обмежуватися тими принципами, на основі яких здійснюється процес навчання сучасних мов. Тому перед нами постає завдання виділити деякі спеціальнометодині принципи навчання класичних мов. Принцип *співвивчення іноземної мови та іноземної культури,* згідно з яким передбачається паралельне формування мовних знань та навичок, умінь читання з соціо-

культурними знаннями та уміннями. Тому навчання граматики класичних мов повинне здійснюватися на культурно маркованих текстах.

Принцип текстової основи є важливим у процесі навчання класичних мов, адже формування мовленнєвої компетенції в читанні, перекладацької та мовної (зокрема синтаксичної) компетенцій можливе тільки за умови використання автентичних текстів, де кожна лексична одиниця, граматична форма чи конструкція репрезентована в "природному" функціонально-семантичному плані. Лише в контексті студент зможе одержати якомога повнішу інформацію про будь-яке граматичне явище.

Принцип перекладності – один з основних принципів навчання класичних мов. Навчання класичних мов здійснюється заради формування в студентів умінь читання та адекватного перекладу й у процесі здійснення аналітичного читання, яке супроводжується аналізом та перекладом. Отже, переклад є і метою навчання, і засобом досягнення цієї мети: переклад є головним способом семантизації граматичного матеріалу; тлумачення відбувається паралельно з перекладом автентичних текстів; тлумачення, яке спрямоване на адекватне розуміння тексту, повинне передувати перекладу.

Варто виділити ще один не менш важливий принцип навчання класичних мов – *принцип використання елементів репродуктивного мовлення у формуванні рецептивних навичок та вмінь*. Потреба в цьому принципі підтверджується базальною функцією мовленнєво-рухового аналізатора в навчанні іноземної мови, оскільки мовленнєво-кінестезичній пам'яті відводиться домінуюча роль у цьому процесі. Зрештою, і багаторічні спостереження за навчальним процесом, і матеріали експериментів показують, що студенти швидше і на довше запам'ятовують ту інформацію, яку вони спонтанно проговорюють. Використання лише рецептивних операцій із навчальним матеріалом дає значно нижчі результати у формуванні мовних навичок та мовленнєвих умінь, ніж коли паралельно залучаються репродуктивні операції. Отже, згідно із цим принципом, у навчанні класичних мов повинні використовуватися вправи в рецепції та репродукції мовлення. Репродуктивні вправи спрямовані на зміцнення рецептивних навичок.

Отже, навчання граматики спрямоване на реалізацію стратегічної мети – навчити студентів читати оригінальні тексти. Тому граматику слід вивчати не заради граматики, а як засіб, як ключ до писемного мовлення.

Навчання граматики спирається на такі загальнометодичні принципи: урахування рідної мови (зіставності), диференційованого й інтегрованого навчання мовних аспектів та видів мовленнєвої діяльності, взаємопов'язаного навчання аспектів іноземної мови за домінувальної ролі одного з них, домінувальної ролі вправ, поліфункціональності вправ, усвідомлення мовних явищ у період їх засвоєння, усвідомлення способів їх використання, використання негативного мовного матеріалу, зв'язку змісту з мовною формою; та спеціальнометодичні: зв'язку змісту граматичного явища з формою; співвивчення іноземної мови та іноземної культури; текстової основи; перекладності; використання елементів репродуктивного мовлення у формуванні рецептивних навичок та вмінь.

Статья посвящена теоретическому обоснованию и описанию основных принципов обучения классическим языкам; исследована история становления принципов и особенности их функционирования в обучении латинского и древнегреческого языков.

Ключевые слова: принцип обучения, классические языки, методика, латинский язык, древнегреческий язык.

The article is devoted to the theoretical grounds and description of basic principles of teaching classic languages; the history of educational principles in teaching Latin and ancient Greek languages and peculiarities of their functioning are being investigated.

Keywords: principles of teaching, classic languages, methodics, Latin, ancient Greek language.

Література:

1. *Грузинская И. А.* Методика преподавания английского языка в средней школе / Ирина Алексеевна Грузинская. – М. : Учпедгиз, 1933. – 233 с.
2. *Гурвич П. Б.* Становление методики как науки / П. Б. Гурвич // Вопросы методики преподавания иностранных языков. – Тула, 1967. – С. 5–21.
3. *Ильин М. С.* Основы теории упражнений по иностранному языку / М. С. Ильин ; под ред. проф. В. С. Цетлин. – М. : Педагогика, 1975.– 151 с.
4. *Жинкин Н. И.* Выступление на научной дискуссии / Н. И. Жинкин // Иностранные языки в высшей школе. – 1954. – № 5. – С. 3–8.
5. *Кацман Н. Л.* Методика преподавания латинского языка в институтах и на факультетах иностранных языков / Нина Лазаревна Кацман. – М. : Высшая школа, 1979. – 142 с.
6. *Любарская А. А.* Методика преподавания французского языка / Анна Авакимовна Любарская. – М., 1934. – 243 с.
7. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підр. – Вид. 2-е, випр. і перероб. / кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
8. *Никольский В. Н.* Основные положения методики преподавания латинского языка в педагогических институтах и на факультетах иностранных языков : автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Никольский В. Н. – Л., 1950. – 17 с.
9. *Орбинский Р. О.* О преподавании иностранных языков / Р. О. Орбинский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1868. – № 2. – С. 549–550.
10. *Орловська Л. К.* Методичні принципи організації інтегрованого навчання граматики другої іноземної мови / Л. К. Орловська // Вісн. КНЛУ. – 2007. – Вип. 12. – С. 136–143.
11. *Пассов Е. И.* Основы методики обучения иностранным языкам / Ефим Израилевич Пассов. – М. : Рус. яз., 1977. – 216 с.
12. *Рахманов И. В.* Опыт работы школы по новой программе / И. В. Рахманов // ИЯШ. – 1950. – № 5. – С. 45–48.
13. *Рахманов И. В.* Методические требования к учебникам иностранных языков для восьмилетней школы / И. В. Рахманов // ИЯШ. – 1977. – № 5. – С. 38–42.
14. *Цветкова З. М.* В помощь учителю иностранного языка в средней школе / З. М. Цветкова. – М., 1940. – Ч. 1. – 70 с.
15. *Щерба Л. В.* О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании (1927 р.) / Лев Владимирович Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – С. 24–39.
16. *Щерба Л. В.* Материалы по реформе школы: Примерные программы и объяснительные записки / Л. В. Щерба. – Пгр., 1915. – С. 448–457.
17. *Щерба Л. В.* Об общеобразовательном значении иностранных языков / Л. В. Щерба // Вопросы педагогики. – Л., 1926. – Вып. 1. – С. 99–105.
18. *Щерба Л. В.* Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики / Лев Владимирович Щерба. – М. ; Л., 1947. – 96 с.

УДК 801.8

ВИВЧЕННЯ ІДІОСТИЛЮ ЛУЦІЯ АННЕЯ СЕНЕКИ МОЛОДШОГО НА МАТЕРІАЛІ ФІЛОЛОГІЧНИХ ТА ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Яранцева Ольга Іванівна,
ст. викл.
Національна академія внутрішніх справ

У статті розглядається вивчення відмінностей ідіостилю Луція Аннея Сенеки Молодшого (бл. 5 р. до н. е. – 65 р. н. е.), видатного літератора, філософа-стоїка, оратора та державного діяча, українськими й російськими науковцями-класиками. Підсумовується, що дослідження, незважаючи на їхню ґрунтовність, обмежувалися загальнофілологічною проблематикою, а сучасна антропоцентрична парадигма в мовознавстві диктує необхідність вивчення вербалізації ключових концептів Сенеки (FATUM, FORTUNA) на матеріалі його ідіостилю.

Ключові слова: Сенека Молодший, стоїк, ідіостиль, "новий стиль", діатриба, діалоги, трактати, листи до Луцілія, ремінісценція, метафора, антитеза, афористичність.

Луцій Анней Сенека Молодший, один із найвидатніших представників пізнього римського стоїцизму, залишив дуже помітний слід як в літературі та філософії, так і в світосприйнятті людства. Літературні праці Сенеки, серед яких найпопулярнішими є "Моральні листи до Луцілія" ("Epistulae morales ad Lucilium"), досі любі прихильникам античної літератури, а окремі фрази з них давно перетворилися на афоризми; власне, такими вони були від початку – адже афористичність властива самому стилю їх автора. Тож, ***актуальність*** нашої розвідки визначається новим прочитанням творів Сенеки, що подають глибокі роздуми філософа про життя і смерть, про гідність і стійкість духу, про ставлення до матеріальних благ і здобуття мудрості, які дивують своєю сучасністю.

Мета даної роботи – вивчення індивідуального стилю (ідіостилю) Сенеки в наукових працях українських і російських філологів-класиків. На стадії пошуку матеріалів стало ясно, що слід залучити й роботи філософів-антикознавців, фахівців із риторики й етики, оскільки класична філологія і ці галузі наукової діяльності часто мають один і той самий предмет дослідження.

Об'єктом нашої роботи є літературна спадщина Сенеки: послання, трактати-діалоги та "Моральні листи до Луцілія", – досліджувана на теренах України і Росії впродовж останнього століття. Як **предмет** дослідження ми розглядаємо відмінності ідіостилю Луція Аннея Сенеки Молодшого, відображені в наукових роботах, приводом для написання яких так чи інакше стала творчість письменника і філософа.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що українські і, меншою мірою, російські науковці, шануючи Сенеку як мислителя, проповідника стоїчної мудрості або критикуючи філософа за не надто наполегливе наслідування власного вчення в реальному житті, досі, як видається, приділяли не так багато уваги аналізу літературного стилю. Останнє – спостереження авторського стилю Сенеки – ми й спробуємо відобразити в цій статті.

Передусім варто назвати імена українських науковців, що цікавилися творчістю Луція Аннея Сенеки як представника пізнього римського стоїцизму, відтак, не могли оминути увагою літературний стиль письменника: А.О. Содомора, блискучий

перекладач "Моральних листів до Луцілія" [Содомора 1999, 34–35, 429, 574–588], В. В. Зварич, автор вступної статті до збірки п'єс Плавта, Теренція та Сенеки, перекладених українською Ю. Мушаком, у якій творчість Сенеки представлено трагедією "Федра" [Зварич 2008, 7–20]; І. П. Мегела у монографії, присвяченій історії римської літератури [Мегела 2009, 234–241]; Л. І. Мацько та О. М. Мацько, автори навчального посібника з риторики [Мацько Л. 2006, 54].

А. О. Содомора супроводжує переклад листів до Луцилія ретельно дібраними примітками, які, серед іншого, дозволяють уявити особливості літературного стилю Сенеки, зокрема, уживання римським філософом таких прийомів, як антитеза, контраст, ремінісценція. Так, у примітці 2 до листа XLIX читаємо: "Сенека снує свої міркування, орієнтуючись, мабуть, на водяний годинник: перехід, або прохід (transitus) – це та горловинка, крізь яку крапля по краплі, начебто неквапливо (lenis), протискається вода (малий відтинок часу – оманливе теперішнє), щоб потрапити у збірник – нижню ампулу (минувшість, яку можемо окинути зором усю нараз, оцінивши стрімливість часу). Для увиразнення цієї думки в оригіналі застосовано антитезу: praecipitis fugae – transitus lenis – "стрімливої втечі повільний перехід" [Содомора 1999, 574]. А. О. Содомора звертає увагу на характерне для Сенеки вживання деяких дієслів; наприклад, у примітці 1 до листа L: "В оригіналі – "формувати" (formare) – найчастіше вживане в Сенеки дієслово, що стосується морального вдосконалення людини. Важливо пам'ятати, що латинське forma включає в собі й поняття краси: formosus – гарний, прекрасний". У примітці 2 до того ж листа бачимо посилання на метафору: "... пороки – бур'ян, який треба викорінювати, випалювати" [Содомора 1999, 575]. У примітці 3 до листа LVII А.О. Содомора коментує вживання Сенекою прийому контрасту: "У цьому… спостереженні – натяк на контраст (темрява – світло), яким часто послуговувались античні поети. Найяскравіший приклад – у Горація (Оди, II, 13, 27): золотосяйний, лункий плектр, що ним Алкей б'є у струни своєї ліри, – на тлі мовчазної темряви підземного світу" [Содомора 1999, 575]. Примітка 7 до листа LVIII ще раз відображає метафоричність стилю Сенеки на прикладі іменника *камінь*, який "через свою щільність" є символом бездушності [Содомора 1999, 587]. А. О. Содомора коментує ремінісценції, що зустрічаються в Сенеки: наприклад, у примітці 1 до листа XCVII ідеться про ремінісценцію "знаменитої фрази Цицерона з його виступу в сенаті проти Катіліни (I, 1): *O tempora! O mores!* – О часи! О звичаї!" [Содомора 1999, 588] У самому листі XCVII читаємо: "Erras, mi Lucili, si existimas nostri saeculi esse vitium luxuriam et neglegentiam boni moris et alia quae obiecit suis quisque temporibus: hominum sunt ista, non temporum." [L. Annaei Senecae Epistolarum moralium ad Lucilium Liber sextus decimus] – "Ти помиляєшся, мій Луцілію, якщо думаєш, що то хиба тільки нашого віку – схильність до розкоші, зневага добрих звичаїв та усе інше, чим кожен дорікає часам, у яких живе" [Содомора 1999, 429]. Навряд чи після прочитання цього уривку є місце сумнівам щодо випадковості асоціації зі знаменитим вигуком Цицерона. Це очевидна ремінісценція.

Примітки А. О. Содомори, які супроводжують текст листів до Луцілія, справляють враження розвідок у мініатюрі – так детально вони окреслюють картини рим-

ського життя, світогляд Сенеки-людини, прагнення Сенеки-філософа ділитися здобутою роками мудрістю з молодшим другом, відмінності стилю Сенеки-літератора.

Між іншим, А. О. Содомора, зазначаючи не надто велике шанування Сенеки в Україні, зокрема, у XIX ст., саме через віддалення його творів від класичного стилю Цицерона, тим не менш згадує переклади деяких листів до Луцілія, зроблені Іларіоном Огоновським, який спробував "донести до українського читача нетрадиційну, багату асоціаціями і ремінісценціями прозу Сенеки" [Содомора 1999, 34–35].

До аналізу ідіостилю Сенеки Молодшого звертається І. П. Мегела в монографії (швидше – класичний курс лекцій) "Історія римської літератури" [Мегела 2009, 320 с.]. У розділі 24, де висвітлюється поняття "срібного віку", дослідник характеризує літературний стиль Сенеки як "«новий» риторико-декламаційний стиль, прихильники якого пишалися «веселою красою» мови, що виливалася в дотепні короткі сентенції і силу-силенну метафор". Далі І. П. Мегела зазначає: "Творцем нового стилю, який прийшов на зміну «старовинному» стилю [гадаємо, в першу чергу мається на увазі класичний стиль Цицерона – О. Я.], став Сенека Молодший" [Мегела 2009, 234]. Загалом стиль Сенеки описано як такий, що має "дидактичний, виховний характер. Короткі, висловлені образною мовою сентенції, які легко запам'ятовуються, метафори, антитези, парадокси та перебільшення складають особливість мови філософських творів Сенеки… вони… імітують за своєю побудовою діатрибу… Тон діатриби, проповіді-суперечки, визначає і синтаксичні особливості "нового стилю" Сенеки: він пише коротким фразами, постійно задаючи питання та перебиваючи самого себе… "Так що ж тоді?" [Мегела 2009, 237].

У роботі І. П. Мегели відстежуються також джерела ідіостилю Сенеки Молодшого. Приміром, пишучи про сентенцію, так властиву Сенеці, дослідник зазначає: "Сентенції – не винахід Сенеки. Ними багаті трагедії Еврипіда, комедії Менандра, у грецькій трагедії існувала форма віршоміфії – обміну короткими… репліками. Але у Сенеки віршоміфія – це… суперечка не про те, як вчинити, а про те, як слід вчиняти, так чи інакше виходячи з точки зору моралі" [Мегела 2009, 241].

І. П. Мегела пропонує називати філософські твори Сенеки, написані у формі діалогу, трактатами-діалогами. Це видається дуже слушним, оскільки інакше, з метою визначення жанру цих прозаїчних творів, необхідно вдаватися до багатослівного опису.

Як відомо, Сенека Молодший на початку своєї державної кар'єри служив квестором, тому мав виступати з промовами і був успішним у цій діяльності. Через одну з таких промов Сенека навіть викликав заздрість імператора Калігули і був висланий з Риму. Хоча самі промови не збереглися, ораторські прийоми Сенеки залишили помітний слід не тільки в риториці, а й в історії літератури. Так, у навчальному посібнику з риторики Л. І. Мацько і О. М. Мацько, розмірковуючи про так зване нове красномовство (elocutio nova) періоду ранньої імперії, посилаються на Сенеку як на засновника діатриби. У характеристиці цієї форми викладу до Л. І. Мацько і О. М. Мацько наближається І. П. Мегела [Мегела 2009, 237]. У "Риториці" ж читаємо: "Це проповідь-суперечка, в якій проблема розглядається одночасно з різних боків, тому текст має не лінійну композицію, аргументація трима-

ється не на послідовності зв'язків, а на суміжності, сурядності окремих, коротких «набігів» думки" [Мацько Л. І., Мацько О. М. 2006, 54].

Ідіостиль Луція Аннея Сенеки Молодшого вивчали і російські науковці: М. Є. Грабарь-Пассек [Грабарь-Пассек 1962, 63–83], М. Л. Гаспаров [Гаспаров 1983, 473–475], С. О. Ошеров [Ошеров 1986, 5–29], О. Ф. Лосев [Лосев 1995 364–385], Г. А. Сонкина [Сонкина 1986, с. 379–406], І. М. Тронський [Тронский 1988, 407–418], Т. Ю. Бородай [Бородай 2001, 5–11]. Хоча нас цікавлять насамперед роботи філологів, але почати хотілося б із біографічного нарису-апології "Сенека, его жизнь и философская деятельность" П. Н. Краснова [Краснов 1995, с. 203–266], випускника фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету, письменника. Негуманітарна освіта автора немов би свідчить про те, наскільки помітним був та й залишається таким інтерес до античної мудрості, утіленої у творах Сенеки Молодшого, не лише серед гуманітаріїв. Нарис уперше опубліковано 1895 р. у Санкт-Петербурзькому видавництві "Биографическая библиотека Флорентия Павленкова". У життєписі Сенеки П. Краснов знаходить місце і для характеристики літературного стилю філософа: "Форма його філософських творів ясністю викладу становить приємний контраст з дріб'язковою причепливістю та грою слів грецьких письменників і туманним викладом німецьких філософів… Квінтиліан повідомляє, що його спосіб писати так подобався римській молоді, що вона не хотіла читати інших письменників. Сам Тацит частково наслідує його стиль" [Переклад з російської тут і далі наш – О. Я.] [Краснов 1995, 264].

Г. А. Сонкіна в розділі XVI частини II підручника "Античная литература" за редакцією А. А. Тахо-Годі зазначає: "Усі філософські твори Сенеки мають дидактичний, виховний характер. Короткі сентенції, які легко запам'ятовуються, висловлені образною мовою; антитези, парадокси, перебільшення становлять відмінність мови філософських творів Сенеки, написаних у дусі підвищено-риторичного, так званого «нового стилю», властивого Сенеці" [Сонкина 1986, 384].

Слушно буде згадати тут про еталонний підручник з античної літератури за редакцією А. А. Тахо-Годі, наявний і в перекладі українською В. Г. Петика та І. А. Черненко. Це, безумовно, свідчить про поважливе (і загальнообов'язкове) ставлення в часи СРСР до роботи російських колег, з одного боку, та прагнення до вивчення античної літератури на теренах України рідною мовою, з іншого боку [Антична література, 1976].

Часто-густо дидактичний характер творів Сенеки пояснюють обізнаністю філософа в риториці. С. О. Ошеров, найвідоміший перекладач російською листів до Луцилія, у вступній статті "Сенека: філософ, прозаїк, поет" зазначав: "Сенека сам розбирає питання про те, яким слід бути навчанню філософа. На його думку, воно має бути доступним, таким, щоб легко запам'ятовувалося, а головне – таким, щоб «вражало душу»… Античність вже володіла багатим запасом такого впливу. Його накопичила риторика… він [Сенека – О. Я.] віддає перевагу… контрасту і зміні тону… Ефектні антитези підкреслюють протиприродність світу… А швидкий перехід від живого прикладу до патетичної декламації… від іронії до обурення, від розповіді до повчання… впливає на почуття, чого й шукав Сенека" [Ошеров 1986, 16].

С. О. Ошеров акцентує увагу також на композиції листів: "… за композиційним ладом «Листи» Сенеки більш невимушені, ніж інші його твори. Подібно до справжніх листів, вони розімкнені у життя" [Ошеров 1986, 17]. Досліджуючи літературний стиль Сенеки, С. О. Ошеров помічає, так би мовити, фрагментарність листів до Луцілія, відсутність загальної теми, яка об'єднувала б кожен лист; натомість Сенека ділиться з молодшим другом усім, що його хвилює, легко переходячи від одного предмету до іншого. Саме така "дрібність" листів "сприяє життєвій достеменності і дружній довірливості висловлювання. До того ж, і кожна окрема істина набуває більшої ваги, ніж вона мала б у логічному ланцюгу, і увага читача залишається у постійному напруженні" [Ошеров 1986, 17].

Щодо "розімкненості в життя", близьку оцінку творчості Сенеки знаходимо у вступній статті О. Ф. Лосєва до збірки праць пізніх римських стоїків Сенеки, Марка Аврелія, Епіктета: "Таким чином, Сенека, бажаючи обґрунтувати художню структуру, як вона з'явилася з інтимної глибини свідомості, постулює її смислову реальність не тільки в абстрагованому вигляді, але й в усій її споглядальній конкретності" [Лосев 1995, 373].

Серед підручників та навчальних посібників з історії античної літератури своєю фундаментальністю вирізняється двотомне видання "История римской литературы" за редакцією С. І. Соболевського, М. Є. Грабар-Пассек, Ф. О. Петровського. IV глава в II томі, автором якої є М. Є. Грабар-Пассек, присвячена Луцію Аннею Сенеці Молодшому. У частині 5 – "Літературні прийоми Сенеки" – читаємо: "Важко уявити собі більш вражаючу протилежність, ніж мова Цицерона і Сенеки, ніж плавні, музичні, художньо округлені… періоди Цицерона з їх витонченими клаузулами, що повторюються… і уривчаста проза Сенеки, нібито розрубана на якомога коротші відрізки, що складаються часто-густо з одного слова". М. Є. Грабар-Пассек не відмовляє Сенеці у виразності його творів, лише зазначає, наскільки помітно відрізняється його стиль від класичного стилю Цицерона. На часте вживання Цицероном синонімів Сенека, мова якого є не менш багатою, відповідає наполегливим повторенням одного й того самого слова або виразу, "користуючись фігурою анафори і епіфори, наче бажаючи вбити його назавжди у пам'ять читача… Метафорами та порівняннями він користується відносно рідко і… не для прикрашення мови…, а для підкреслення та закріплення думки".

Цікаво, що Сенека, будучи блискучим оратором і письменником, "мало говорить… про прийоми ораторського мистецтва і про письменницьку діяльність. З множини його творів цьому присвячені повністю лише два листи до Луцілія (100 і 114)" [Грабарь-Пассек 1962, 81].

Крім цього, М. Є. Грабар-Пассек звертає увагу на часте звертання Сенеки до історичних прикладів, посилаючись на трактати "Про гнів", "Про благодіяння", також послання до Гельвії, матері філософа. Цей прийом, на думку дослідниці, є найулюбленішим у Сенеки [Грабарь-Пассек 1962, 82].

Під час розгляду робіт, які стосуються ідіостилю Луція Аннея Сенеки Молодшого, неодмінно слід звернутися до класичного підручника І. М. Тронського (справжнє прізвище – Троцький) "Історія античної літератури", що витримав кілька переви-

дань, був перекладений і українською мовою 1959 р. [Тронский, 1988, 407–418]. Подібно до багатьох інших дослідників, І. М. Тронський, порівнюючи "новий стиль" із класичним стилем Цицерона, зазначає його "пристрасність", "стрімливість", "поривність". "Довгі промови Цицерона тепер [з виникненням «нового стилю» – О. Я.] видавалися млявими та нудними" [Тронский 1988, 407]. "Найкращим майстром" "нового стилю" І. М. Тронський справедливо вважає Сенеку Молодшого [Тронский 1988, 408]. "Подібно до більшості своїх сучасників, Сенека любить яскраві фарби, і краще за все у нього виходять картини вад, сильних афектів, патологічних станів. У його коротких загострених фразах, сповнених образних протиставлень «новий» стиль зазнав найбільш закінченого вираження, і на цьому стилістичному мистецтві була заснована величезна літературна популярність Сенеки" [Тронский 1988, 411].

От ще одна характеристика "нового стилю", запропонована М. Л. Гаспаровим у статті "Період панування «нового стилю»": "Так із вільного словника і нестрогого синтаксису складається та мова, яку прийнято називати «срібною латиною», а з логіки коротких ударів і емоційного ефекту – той стиль, який у Римі називали «новим красномовством»" [Гаспаров 1983, 474].

Т. Ю. Бородай у передмові до збірки філософських трактатів Сенеки серед іншого згадує відмінності стилю автора: "Тематика етичних трактатів Сенеки – типова тематика діатриб: цнота…, безпристрасність…, мудрість…, самодостатність…, смерть і самогубство…, бідність…, вигнання…, страждання… Так само типові й стилістичні прийоми: умовний діалог з анонімним або умовним співрозмовником, цитати з поетів і – особливо численні у Сенеки – історичні приклади та ілюстрації" [Бородай 2001, 7].

Отже, здійснивши розвідку щодо аналізу індивідуального стилю Сенеки Молодшого українськими та російськими дослідниками, ми виявили, що й досі не існує жодної монографії українською чи російською мовами, яку було б повністю присвячено вивченню цього питання, що становить істотну лакуну вітчизняної класичної філології. Однак ідіостиль Сенеки не раз привертав увагу філологів-класиків і філософів не лише як самодостатнє явище, але й тому, що під його впливом опинилося чимало авторів так званого Срібного віку римської літератури і письменників пізніших періодів. Афористичність творів Сенеки, його короткі фрази, чітко, без зайвих словесних прикрас сформульовані думки, його постійна, але ненав'язлива увага до співрозмовника, уявного чи реального, викликає симпатію і бажання "прислухатися" до автора, зрозуміти його життєву позицію, спробувати відповісти на його питання – адже за два тисячоліття не так багато змінилося в нашому внутрішньому світі. Питання, поставлені Сенекою, філософом-стоїком і людиною великої душі, і досі потребують відповідей.

Цією роботою розпочинаємо дослідження листів до Луцилія та філософських трактатів-діалогів Луція Аннея Сенеки Молодшого з погляду вербалізації в них деяких важливих у межах класичної філології і загалом сучасної філологічної науки концептів, чому приділимо детальнішу увагу в наступних публікаціях. Саме в цьому – **перспективність** наших студій.

В статье рассматриваются особенности идиостиля Луция Аннея Сенеки Младшего (ок. 5 г. до н. э. – 65 г. н. э.), выдающегося литератора, философа-стоика, оратора и государственного деятеля. Исследование проведено на материале научных трудов украинских и российских филологов и философов. Делается вывод, что исследования, несмотря на их основательность, ограничивались общей филологической проблематикой, а современная антропоцентрическая парадигма в языкознании диктует необходимость изучения вербализации ключевих концептов Сенеки (FATUM, FORTUNA) на материале его идиостиля.

Ключевые слова: Сенека Младший, стоик, идиостиль, "новый стиль", диатриба, диалоги, трактаты, письма к Луцилию, реминисценция, метафора, антитеза, афористичность.

The article observes the distinctive features of Lucius Annaeus Seneca the Younger's idiostyle (ca. 5 BC – 65 A.D.), the outstanding writer, philosopher-stoic, rhetor and statesman. The research is based on the materials of the Ukrainian and Russian philologists' and philosophers' scientific works. It is concluded that the other studies, despite of their thoroughness, were limited to general philological matters, whereas the modern anthropocentric paradigm in linguistics calls for studying verbalization of such Seneca's key concepts as FATUM, FORTUNA on the material of his idiostyle.

Key words: Seneca the Younger, stoic, idiostyle, "new style", diatribe, dialogues, tractates, letters to Lucilius, reminiscence, metaphors, antitheses, aphoristic character

Література:

1. Антична література : підр. / за ред. проф. А. А. Тахо-Годі. – К. : Вища школа. – 1976. – 440 с.
2. *Бородай Т. Ю.* Луций Анней Сенека и его философская проза / Татьяна Юрьевна Бородай // Луций Анней Сенека. Философские трактаты. – 2-е изд. – СПб. : Алетейя, 2001. – 400 с.
3. *Гаспаров М. Л.* Период господства "нового стиля" / Михаил Леонович Гаспаров // История всемирной литературы : в 8 т. Т. I. – М. : Наука. – 1983. – 584 с.
4. *Грабарь-Пассек М. Е.* Сенека Младший / Мария Евгеньевна Грабарь-Пассек // История римской литературы. – М. : Изд-во АН СССР. – 1962. – Т. II. – 484 с.
5. *Зварич В.* Своєрідність поетики римської драми / Василь Захарович Зварич // Римська драма. – К. : Грамота. – 2008. – 256 с.
6. *Краснов П. Н.* Сенека. Его жизнь и философская деятельность : Биографический очерк / Платон Николаевич Краснов // Сократ. Платон. Аристотель. Сенека. – М. : Республика. – 1995. – 267 с.
7. *Лосев А. Ф.* Поздние стоики / Алексей Федорович Лосев // Римские стоики. Сенека, Эпиктет, Аврелий. – М. : Республика, 1995. – 464 с.
8. *Мацько Л. І.* Риторика : навч. посіб. / Любов Іванівна Мацько, Оксана Михайлівна Мацько. – 2-ге вид., стер. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.
9. *Мегела І. П.* Історія римської літератури : монографія / Іван Петрович Мегела. – Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили. – 2009. – 320 с.
10. *Ошеров С. А.* Сенека: философ, прозаик, поэт / Сергей Александрович Ошеров // Сенека. Письма к Луцилию. Трагедии. – М. : Художественная литература. – 1986. – 543 с.
11. *Сенека.* Моральні листи до Луцілія / Луцій Анней Сенека Молодший. – 2-е вид. – К. : Основи, 1999. – 603 с.
12. *L. Annaei Senecae* Epistolarum moralium ad Lucilium [Електронний ресурс] / Lucius Annaeus Seneca Minor // The Latin Library. – Режим доступу : http://www.thelatinlibrary.com/sen/seneca.ep16.shtml.
13. *Содомора А. О.* Примітки / Андрій Олександрович Содомора // Моральні листи до Люцілія. – К. : Основи, 1999. – 2-ге вид. – 603 с.
14. *Сонкина Г. А.* Послеклассическая лиература. Ранняя римская империя I в. до н. є. – 1-я пол. II в. н. е. / Гитта Абрамовна Сонкина // Античная литература : учеб. для студ. пед. ин-тов / под ред. А. А. Тахо-Годи. – 4-е вид. – М. : Просвещение. – 1986. – 464 с.
15. *Тронский И. М.* История античной литературы : учеб. для ун-тов и пед. ин-тов / Иосиф Моисеевич Тронский. – 5-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1988. – 464 с.

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ДИСКУРСОЛОГІЇ

УДК 811.112.2:398.21

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *TOD* У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ КАЗОК

Давиденко Ганна Віталіївна,
канд. філол. наук
Вінницький соціально-економічний інститут ВМУРЛ "Україна"

У статті розглядається специфіка вербалізації концепту *TOD* у німецьких народних казках та відмінності у репрезентації цього концепту загалом у мовній картині світу німецького народу. Встановлюються лінгвокогнітивні особливості реалізації складових семантичної структури концепту *TOD* у текстах німецьких народних казок.

Ключові слова: концепт, концептосфера, мовна картина світу, лінгвокультура, німецька народна казка.

Об'єктом дослідження статті є концепт *TOD* у німецькій мовній картині світу та його актуалізація у текстах німецьких народних казок. **Предмет** дослідження – мовні репрезентанти концепту *TOD* та лінгвокогнітивні особливості реалізації складових його семантичної структури у казковому тексті. *Фактичним матеріалом* дослідження є приклади із 42-х німецьких народних казок, зафіксованих на письмі братами Грімм зі збереженням автентичної форми та змісту текстів (загальний обсяг – 401 сторінка) зі збірника "*Kinder- und Hausmärchen*" (KHM). Методом суцільної вибірки нами встановлено, що концепт *TOD* актуалізується саме у цих казках, що складає 263 приклади його вживання.

Актуальність постановки питання зумовлено передусім тим, що механізми концептуалізації та категоризації дійсності у мові займають чільне місце у сучасних лінгвістичних студіях. Значимий для носіїв німецької мови концепт *TOD* досі не був предметом спеціального розгляду з боку німецьких і українських лінгвістів у плані дослідження його національної специфіки на матеріалі текстів німецьких народних казок.

Метою цього дослідження є опис поняттєвих характеристик концепту *TOD* у німецькій лінгвокультурі, виявлення способів вираження загальних інваріантних складових концепту *TOD* мовними засобами у текстах німецьких народних казок.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що концепт *TOD* вперше виступає об'єктом дослідження у текстах німецьких народних казок. Такий підхід дозволяє поглибити знання щодо семантики когнітивних одиниць, які визначають зміст концепту *TOD*, усвідомити культурні особливості німецького етносу, виявити глибинні характеристики його мовної свідомості.

Теоретичною базою дослідження послужило положення про нерозривність мови і культури народу: значення мовних одиниць відображають специфіку національної картини світу (В. фон Гумбольдт; Л. Вайсгербер; А. Вежбицька та ін.). Одиницею лінгвокультури є культурний концепт. Концепт є основною одиницею пережитої

інформації в індивідуальній і колективній свідомості. Існують тексти, в яких експліцитно виражені найбільш значущі для лінгвокультур концепти (Н. Д. Арутюнова, А. П. Бабушкін, А. Вежбицька та ін.).

Мовні засоби вираження культурних концептів створюють систему, яка побудована за принципом поля. У ньому виділяють відносно чітке ядро і розмиту периферію (А. В. Бондаренко, В. Г. Гак та інші). Етнокультурна специфіка концептів полягає не стільки у наявності унікальних змістових утворень, скільки в значущості окремих ознак у складі концептів і специфічної комбінаторики цих ознак (В. М. Савицький, В. В. Красних, О. В. Бабаєва та ін.).

Відтак, вивчення концепту *TOD* у текстах німецьких народних казок враховує взаємодію компонентів: концепту як предмета аналізу, тексту – як формату мовного матеріалу аналізу, культури – як результату концептуалізації понятійної сфери *TOD*. Оскільки дослідження має лінгвокультурний напрям, воно передбачає інтерпретаційний аналіз одиниць, що відбивають взаємозв'язок між мовою, культурою та особистістю (представника певного етносу, народу).

Проблематика смерті стала предметом дослідження у працях таких мовознавців як Й. Л. Вайсгербер (Johann Leo Weisgerber) "Aufhoren des Lebens" [Weisgerber 1968] та У. Л. Чейфа (Wallace L. Chafe) "Toten" [Chafe 1976].

У книзі Р. Беліво та Д. Гінграса (Richard Béliveau, Denis Gingras) "Смерть. Остання таємниця життя" (*Der Tod. Das letzte Geheimnis des Lebens*) смерть визначається як остаточна втрата типових для живої істоти і суттєвих життєвих функцій. Перехід життя до смерті називається смерть: *Der Tod ist der endgültige Verlust der für ein Lebewesen typischen und wesentlichen Lebensfunktionen. Der Übergang vom Leben zum Tod wird Sterben genannt* [Béliveau, Gingras 2012, 18].

Смерть у християнській традиції – більшою мірою радість від надії на те, що душа померлої благочестивої людини потрапить у рай, з'явиться перед Богом і молитиметься там за тих людей, які залишилися на землі. Смерть для християнина – перехід у таємниче майбутнє. Проте християнському тлумаченню смерті як блага, вісниці спокою і радості протиставляється народне уявлення про неї як про ворожу силу, неминуче зло. Глибоке психологічне коріння осмислення смерті як трагедії обумовлені трагізмом самої події – непоправною втратою близької людини, її відходом у небуття. Явище смерті в усі часи приголомшувало відчуття й уяву людей, примушувало ще раз звертатися до питання про мету і сенс життя, призначення людини на землі, етичному боргу перед померлими і живими.

Глибинний рівень концепту *TOD* у німецькій мові складає етимологія лексичної одиниці *Tod*. Для її аналізу ми використовуємо словник Якоба та Вільгельма Грімм *Deutsches Wörterbuch.* Саме у цій праці братів Грімм якнайкраще відображено тлумачення слова *Tod* у період, коли були зібрані та записані німецькі народні казки. За даними словника *Deutsches Wörterbuch* Я. та В. Грімм [J. Grimm, W. Grimm 1971, B. 21, Sp. 540–541] слово *Tod* походить від готського індогерманського *dauþus, ahd. tôd tôth dôd u.a. (plur. tôda), mhd. tôt, tôdes, plur. tôde und tœde*, що означало *смерть*. У цій же словниковій статті брати Грімм дають визначення слову *Tod* (смерть): *Der Tod ist die Auflösung des (zunächst menschlichen) Lebens, das Sterben sowohl als das*

Gestorbensein, mag es auf natürliche oder gewaltsame Weise erfolgen: der Begriff des Todes drückt entweder das harte notwendige Schicksal zu Sterben aus und da sagten die Griechen Schicksal. Tod ist Ablösung des Geistes von gewissen Naturkräften, mit denen er sich vereint hat. Смерть – це завершення життя (принаймні, людського). Вмирання може трапитись природнім або насильницьким способами: поняття смерті виражає завершення людського життя вмиранням і є саме тим, що греки називали долею. Смерть – відділення духу від природної оболонки, з якою він був об'єднаним. Окрім цього, брати Грімм у словнику зафіксували існуючі уявлення про типи смерті: 1) *Tod im ausgesprochenen Gegensatze zum Leben* – смерть, як виражена опозиція життю. 2) *Der allen Menschen bevorstehende natürliche Tod* – природне передбачуване завершення людського існування. 3) *Andere Arten und Ursachen des Todes* – інші види смерті: a) *gemeiner Tod, Epidemie* – смерть у великих масштабах, епідемія; b) *der jähe Tod* – раптова смерть; c) *gewaltsamer Tod durch fremde oder eigene Hand, als Strafe (am Kreuze, am Galgen, durch Enthaupten u.s.w.)* – насильницька смерть, заподіяна чужими або своїми руками, покарання (розп'яття, повішання, відрубування голови тощо); d) *der Tod des Krieges* – смерть у результаті війни; e) *Tod des Hungers (durch Verhungern)* – голодна смерть (смерть через голод) [Jacob Grimm, Wilhelm Grimm 1971, 540].

На наш погляд, розглянуті лексичні одиниці співвідносяться з інваріантами концептів, так званим концептом-мінімумом, яким володіють усі мовці даною мовою. Знання глибинного рівня концепту забезпечує взаєморозуміння та адекватне сприйняття тексту. Проте для розуміння менталітету нації, для побудови певного фрагменту картини світу такі знання є недостатніми. Це відкриває для нас конкретні перспективи інтерпретації основного рівня концепту *TOD/СМЕРТЬ*.

Структура значення лексеми *TOD* включає в себе чотири основні семи: 1) смерть – природне завершення людського життя (*Die Kristallkugel* [KHM 197]); *Das blaue Licht* [KHM 116]; *Strohhalm, Kohle und Bohne* [KHM 18] та ін.); 2) смерть – відправна точка, початок нового етапу в житті (*Der Schneeweisschen und Rosenrot* [KHM 161]; *Die drei Hadwerksburchen* [KHM 120]; *Der goldene Vogel* [KHM 57]); 3) смерть – покарання (*Die drei Federn* [KHM 63]*, Das Eselein* [KHM 144]*, Die zertanzten Schuhe* [KHM 133]*, Allerleirauh* [KHM 65] та ін.); 4) смерть – персонаж потойбічного світу (*Der Gevatter Tod* [KHM 44], *Die Boten des Todes* [KHM 177], *Der Spielhansl* [KHM 82]).

У текстах німецьких народних казок, в першу чергу, реалізується базисна сема ***смерть – природне завершення людського життя***. Вона є стрижневим елементом казок, які розвивають ідею про те, що **смерть є неминучою**. При цьому лексема *Tod* є складовою частиною багатокомпонентного присудка разом з прикметником *gewiss* – неминучий: *…war <u>mir der Tod gewiss</u>* (*Strohhalm, Kohle und Bohne* [KHM 18]); *…so war ihnen <u>der Tod gewiss</u>* (*Der Teufel und seine Großmutter* [KHM 125]).

У значенні "померти" лексема *Tod* вживається з дієсловами *des … Todes sterben, den Tod erleiden, Todes verscheiden, des Todes erlöschen*: *…schon dreiundzwanzig Jünglinge <u>wären eines jämmerlichen Todes gestorben</u>* – …вже двадцять три юнаки загинули безглуздою смертю (*Die Kristallkugel* [KHM 197]).

Те, що все у цьому світі має своє завершення, підкреслюється також сполученням лексеми *Tod* із прийменниками *bis an*, що вважається традиційним закінченням казки: …*und sie lebten vergnügt miteinander bis an ihren Tod* – …і прожили вони щасливо аж до самої смерті (*Der Krautesel* [KHM 122]); *sie lebten nun alle zusammen in Einigkeit bis an ihren Tod* – вони всі разом жили у згоді аж до самої смерті (*Die zwölf Brüder* [KHM 9]).

Лексема *Tod* у сполученні з дієсловом *entgehen* у заперечній формі має значення "не уникнути смерті". При цьому конотація суму підкреслюється відповідним прикметниками *traurig* – сумний та *letzte* – останній: …*er sah wohl, dass er dem Tod nicht entgehen würde. Er sass eine Weile ganz traurig... 'Das soll mein letztes Vergnügen sein'* – … побачив він, що не вдасться йому уникнути смерті. Він сидів певний час зовсім сумний… "Це буде останньою моєю радістю" (*Das blaue Licht* [KHM 116]).

Смерть приймається німецьким народом як явище природне і закономірне. Проте ніхто точно не може точно знати час смерті: *Der Tod ist gewiss, doch ungewiss die Stunde* – Найвизначеніше у житті – смерть, а найневизначеніше – її година, говорить древня латинська приказка. Проте людина може відчути **наближення смерті**: *...und mein Tod ist nah, da wollte ich euch vor meinem Ende noch versorgen* (*Die drei Glückskinder* [KHM 70]); *...bis er nah am Tod war. Und wie der Jude nun sterben wollte, sprach er das letzte Wort* (*Die klare Sonne bringts an den Tag* [KHM 115]). Наближеність смерті передається дієсловом *rücken* – наближатись, прикметником *nah* – близький: …*und sah doch, wie der Tod immer näher rückte* (*Die drei Schlangenblätter* [KHM 16]); фразеологізмом …*der Tod sass ihm im Nacken* – на ладан дихав (*Die beiden Wanderer* [KHM 107]).

Передчуття смерті передаються лексемою *Tod* у поєднанні із дієсловами: *den Tod sehen* – бачити смерть*: sahen die Fliehenden ihren Tod vor Augen* (*Die Nixe im Teich* [KHM 181]); *den Tod aussehen* – передбачати смерть (*Jungfrau Maleen* [KHM 198], *Der Mond* [KHM 175]); виразом *auf den Tod krank sein* – бути смертельно хворим (*Bruder Lustig* [KHM 81]).

У казці *Die Boten des Todes* (Посланці смерті) [KHM 177] зазначаються передвісники смерті – різні хвороби: лихоманка, запаморочення, ломота, шум у вухах, зубний біль, потемніння в очах: *'habe ich dir nicht einen Boten über den andern geschickt? kam nicht das Fieber, stiess dich an, rüttelte dich und warf dich nieder? hat der Schwindel dir nicht den Kopf betäubt? zwickte dich nicht die Gicht in allen Gliedern? brauste dirs nicht in den Ohren? nagte nicht der Zahnschmerz in deinen Backen? wird dirs nicht dunkel vor den Augen? Über das alles, hat nicht mein leiblicher Bruder, der Schlaf, dich jeden Abend an mich erinnert?'*. В останньому реченні смерть називає сон своїм рідним братом. Такому **ототожненню стану сну й смерті** сприяли уявлення німецького етносу про смерть. У своїх психоаналітичних міркуваннях К.-Г. Юнг визнавав за снами симптоматичну роль компенсації реальності [Юнг 1994, 180]. Тобто середньовічні німці шляхом ототожнення себе з померлим намагалася знизити відчуття тривоги за власне існування. Людина може заснути, і це не буде смертю, що ілюструється казкою *Dornröschen*: *Es soll aber kein Tod sein, sondern ein hundertjähriger tiefer Schlaf, in welchen die Königstochter fällt* [KHM 50].

Властивою бідним селянам була втома від тяжкого життя, сповненого турбот та безкінечної праці. Проте прагнення смерті згідно християнської моралі вважалося протиприроднім. Людина не могла самостійно вирішувати свою долю, а страх перед Богом і у той же час **бажання смерті** проявлялось у найрізноманітніших ситуаціях. У німецькій мові це передається прикметником *süß* – солодкий (*der süße Tod* – солодка смерть) та дієсловом *wünschen* – бажати (смерті): *'die Leute sagen' der Tod sei bitter, mir schmeckt er süss. Kein Wunder, dass die Bäuerin sich so oft den Tod wünscht'* – Люди кажуть, що смерть гірка, та для мене вона солодка. Не диво, що селянки так часто бажають смерті (*Der arme Junge im Grab*) [KHM 185].

Смерть другорядного персонажа казки, як правило старшого у сім'ї, лежить в основі семи ***смерть – відправна точка, початок нового етапу в житті*** передається лексемою *Tod*, яка стоїть після прийменника *nach: …der soll nach meinem Tod König sein* (*Die drei Federn* [KHM 63]); *nach seinem Tod König sein* (*Die zertanzten Schuhe* [KHM 133]); *nach des Königs Tod erbte der Dummling das Reich und lebte lange Zeit vergnügt mit seiner Gemahlin* (*Die goldene Gans* [KHM 64]).

Християнські уявлення про смерть близької людини (власного батька, батька дружини) як моменту покладання на плечі сина або синів обов'язків спадкоємців допомагає пережити втрату близької людини. Окрім того, це відповідає ідеї спадковості, яка домінувала у монархічній Німеччині: *... soll er…nach meinem Tod auf dem königlichen Thron sitzen und die königliche Krone tragen* – після моєї смерті сяде на королівський трон і носитиме королівську корону; *Ich gebe dir jetzt mein Reich halb, und nach meinem Tod bekommst du es ganz. ... Da gab ihm der Alte das halbe Reich, und als er nach einem Jahr starb, hatte er das ganze, und nach dem Tode seines Vaters noch eins dazu und lebte in aller Herrlichkeit.* – Я дам тобі половину свого королівства, а після моєї смерті ти успадкуєш все. …І віддав Старий йому пів-королівства; а коли рік потому він помер, юнак отримав усе королівство, а після смерті свого батька ще й до того ж і інше, і він жив у великій пишності (*Das Eselein* [KHM 144]).

Сема ***смерть – покарання*** вербалізується лексемами *Strafe*, *Tod, verdienen, wohlverdiente*: *…bis ich durch seinen Tod erlöst würde. Jetzt hat er seine wohlverdiente Strafe empfangen.* – … допоки я буду звільнений від чар його смертю. А тепер він отримав заслужене покарання (*Schneeweisschen und Rosenrot* [KHM 161]); *Deine Stiefschwester hat längst den Tod verdient* – Твоя названа сестра давно заслуговує смерті (*Der liebste Roland* [KHM 56]). Смерть-покарання, як **страта** за рішенням суду, вербалізується лексемами *Gericht, Tod, stellen, führen, verurteilen*: *…Die böse Stiefmutter ward vor Gericht gestellt …und starb eines bösen* Todes – А зла мачуха була віддана під суд … і вона загинула злою смертю (*Die zwölf Brüder* [KHM 9]); *…Am andern Morgen wurden sie vor Gericht geführt…führt sie gleich zum Tod* – Іншим ранком привели їх на суд. … Ведіть їх на страту (*Die drei Handwerksburschen* [KHM 120]); *Den andern Morgen wurde er vor ein Gericht gestellt und, da er alles bekannte, zum Tode verurteilt* – Наступного ранку його привели до суду і оскільки він в усьому зізнався, його засудили до страти (*Die goldene Vogel* [KHM 57]).

У концепті *TOD/СМЕРТЬ* відображено з одного боку страх перед смертю, а з іншого – повагу. Це знайшло своє відображення у персоніфікаціях образу смерті: *der Gevatter Tod* – смерть-кума (*Der Gevatter Tod* [KHM 44]).

Як головний герой Смерть з'являється у трьох німецьких народних казках (*Der Gevatter Tod* [KHM 44], *Die Boten des Todes* [KHM 177], *Der Spielhansl* [KHM 82]).

Слід зазначити, що як ***персоніфікований образ*** у німецьких народних казках лексема *Tod* набуває негативної конотації: *ein jämmerlicher Tod* – жалюгідна, безглузда смерть (*Jungfrau Maleen* [KHM 198], *Die Kristallkugel* [KHM 197]), *der dürrbeinige Tod* – смерть на худих ногах (*Der Gevatter Tod* [KHM 44]), *der bleiche Tod* – бліда смерть (*König Drosselbart* [KHM 52]).

Тим не менш, казки *Der Gevatter Tod* [KHM 44] та *Die Boten des Todes* [KHM 177] вербалізують сему **смерть – справедливість.** Х. Рьолеке вважає, що брати Грімм у німецьких народних казках мали на меті показати справедливість цієї постаті: вона не знищує людей, а лише позбавляє їх фізичної оболонки: "*Damit wird vielleicht angedeutet, dass der Tod die Menschen ja nicht vernichtet, sondern ihnen die physische Erdhaftung nimmt*" [Rölleke 2004, 865–866].

У культурі німецького народу смерть розглядається як явище, що поновлює справедливість. Німецькі приказки, у яких фігурує смерть, часто виступають на захист бідних людей: *Alles für Geld, umsonst ist nur der Tod* – Все за гроші, окрім смерті; *Der Tod zahlt alle Schulden* – Смерть рахує всі гріхи; *Der Tod versöhnt* – Смерть примиряє; *Arm oder reich, der Tod macht alles gleich* – Бідний чи багатий, смерть усіх зрівнює.

Так, наприклад, у казці *Der Gevatter Tod* [KHM 44] бідний чоловік обирає для своєї тринадцятої дитини хрещеного. Спочатку батько відхиляє пропозицію Бога, оскільки він, на думку бідняка, віддає все багатіям, а бідних людей змушує голодувати: *du gibst den Reichen und lässt den Armen hungern*, а потім – Чорта, який обманює і спокушає людей: *du betrügst und verführst die Menschen*. Врешті-решт, батько вирішує взяти за хрещену Смерть, оскільки вона зрівнює усіх: *der alle gleich macht*. Смерть справедлива, оскільки забирає і багача, і бідняка, не вибираючи: *du holst den Reichen wie den Armen ohne Unterschied, du sollst mein Gevattersmann sein*.

Згідно християнських уявлень німців, людина не владна ані над своїм життям, ані над своєю смертю. На все воля Бога. Так, наприклад, у казці *Der Spielhansl* [KHM 82] Святий Петро просить Бога послати до Ганселя-Гравця смерть: *Da hat der heilige Petrus zu unserem Herrgott gesagt: "Herr, das Ding tut nicht gut, er gewinnt schliesslich noch die ganze Welt; wir müssen ihm den Tod schicken." Und da haben sie ihm den Tod geschickt.* – Говорить тоді Святий Петро Господу богу: "Справа йде не до добра, так він виграє увесь світ. Треба до нього смерть послати. І вони послали до нього смерть".

Смерть таким чином розглядалась як прояв вищої волі, якою людина не володіє. Смерть посилається людині Богом.

Висновки. У межах дослідження концепту *TOD/СМЕРТЬ* на матеріалі текстів німецьких народних казок було встановлено, що концепт *TOD* є одним з ключових концептів німецькомовної картини світу. Він є багатогранним утворенням, у якому відображаються наукові, побутові, релігійні знання, а також забобони; змальовано образ смерті, сформовано ставлення німецького етносу до явища смерті та шляхи подолання страху смерті.

У парадигматичній системі німецької мови концепт *TOD* утворює лексико-фразеологічне поле з ядерними лексемами *der Tod, sterben, der Tote, tot.* У структурі поля виділяються 3 автономних субполя, які складаються з мікрополів та груп. У текстах німецьких народних казок концепт *TOD* утворює асоціативно-семантичне поле з власною структурою та семантичними зв'язками. Воно є подібним до загальномовного поля, проте з чотирьох основних субполів: 1) смерть – природне завершення людського життя; 2) смерть – відправна точка, початок нового етапу в житті; 3) смерть – покарання; 4) смерть – персонаж потойбічного світу. Автономні поля складаються з мікрополів та груп. Найчисленнішими є субполя "Смерть – природне завершення людського життя" та "Смерть – відправна точка, початок нового етапу в житті".

Перспективними у подальших наукових розвідках є дослідження лінгвокогнітивних особливостей реалізації складових семантичної структури інших концептів у текстах німецьких народних казок.

В статье рассматривается специфика вербализации концепта TOD в немецких народных сказках, а также отличия в репрезентации этого концепта в языковой картине мира немецкого народа в целом. Устанавливаются лингвокогнитивные особенности реализации составляющих семантической структуры концепта TOD в текстах немецких народных сказок.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, языковая картина мира, лингвокультура, немецкая народная сказка.

The article deals with verbalization specificity of the concept TOD in the German folk tales. The attention is also paid to this concept representation differences in the German language world model. The linguocultural peculiarities of constituents of a semantic structure of the concept TOD realization are studied in the texts of the German folk tales.

Key words: concept, sphere of concepts, language world model, linguoculture, the German folk tale.

Література:

1. *Юнг К. Г.* Воспоминания, сновидения, размышления / Карл Густав Юнг ; пер. с нем. – Киев : Air Land, 1994. – С. 180–181, 187.
2. *Grimm J.* Deutsches Wörterbuch. 16 Bde. [in 32 Teilbänden] [Електронний ресурс] / Jacob Grimm, Wilhelm Grimm. – Leipzig : S. Hirzel, 1854–1960. – Режим доступу : http://germazope.uni-trier.de/Projects/WBB/woerterbuecher/dwb/wbgui?lemid=GG26646.
3. *Béliveau R.* Der Tod. Das letzte Geheimnis des Lebens – Daten, Fakten, Unerklärliches / Richard Béliveau, Denis Gingras. – München, 2012.
4. *Rölleke H.* Die Märchen der Brüder Grimm. Eine Einführung / Heinz Rölleke. – Stuttgart : Reclam, 2004. – 250 S.

Джерело ілюстративного матеріалу:

КНМ *Brüder Grimm*. Alle Kinder- und Hausmärchen, der Ausgabe letzter Hand von 1857 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.maerchenkristall.com/maerchen.htm.

УДК 81'1:811.111+811.161.2

КОНЦЕПТ *ЗНАННЯ* У НАЇВНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі паремійного фонду англійської та української мов)

Дзюбенко Оксана Михайлівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядається концепт ЗНАННЯ у паремійному корпусі англійської та української мов під лінгвокультурологічним кутом зору. У дослідженні виокремлені логеми-універсалії та етноспецифічні логеми, які засвідчують універсальні й ідіоетнічні світосприймальні настанови носіїв досліджуваних лінгвокультур.

Ключові слова: антропоцентрична наукова парадигма, концепт, лінгвокультурологічне дослідження, логема, паремійна одиниця.

У сучасних філологічних студіях твердження, що фразеологізми є експлікаторами культури певного етносу, в контексті антропоцентричної наукової парадигми набуло статусу аксіоми. Тому ми звертаємося до паремійного фонду мови як одного з пріоритетних способів об'єктивації відповідних концептів. "У пареміях поруч із загальнолюдським виражається характерне і специфічне для певної лінгвокультурної спільноти, тобто те, що прийнято називати "душею народу", національним характером. Паремії – це культурний код, вбудований у мову, який виконує роль скарбниці та знаряддя передачі людського досвіду" [Панченко 1998, 26]. Відповідно до наведених вище положень, наївний дискурс є домінантним при аналізі концептів, що й зумовлює необхідність вивчення паремійних одиниць (надалі – ПО) у кожній із досліджуваних мов як потужних способів вираження концепту ЗНАННЯ.

В українському мовознавстві слід виокремити дотичні до нашої теми наукові дослідження А. М. Архангельської, М. З. Гурко, І. В. Навроцької, Л.О. Ніжегородцевої-Кириченко, Р.В. Угринюка та ін. Проте в цих роботах аналізувалися переважно лексика та фразеологізми на позначення інтелектуальних характеристик людини на матеріалі деяких індоєвропейських мов, дослідження яких здійснювалося не під лінгвокультурологічним кутом зору, а концепт ЗНАННЯ не був предметом окремого дослідження, що й зумовлює **наукову новизну** нашої студії.

Актуальність пропонованої наукової розвідки зумовлена загальним спрямуванням сучасних порівняльних лінгвістичних досліджень на виявлення універсального й етноспецифічного в етномовних картинах світу у руслі антропоцентричної наукової парадигми.

Мета статті полягає у порівняльному дослідженні паремійного корпусу відповідних одиниць англійської та української мов як вербалізаторів концепту ЗНАННЯ та експлікаторів культурно детермінованих феноменів.

Об'єктом наукової розвідки є паремійний матеріал англійської та української мов. **Предметом** дослідження є вербалізатори концепту ЗНАННЯ у наївному дискурсі зазначених лінгвокультур.

Робочим інструментом видається логічним обрати прийом об'єднання паремій в логіко-семантичні групи – логеми, запропонований П. В. Чесноковим [Чесноков 1966]. Логему розуміємо як узагальнювальну вихідну думку, яка об'єднує групи

певних характеристик і оцінок окремих культурно значущих смислів, що виявляються у паремійному фонді. Паремійні фонди досліджуваних мов фіксують високу соціокультурну цінність знань. Тому крос-культурною універсалією тут виступає логема **"Всепереможне знання"**: англ. *Knowledge is power* – "Знання – сила" [ODEP, 436]; *With Latin, a horse, and money, you may travel the world* – "З латиною, конем і грішми можна безпечно подорожувати світом"; укр. *Хто знання має, той і мур зламає* [УНППДП, 277]; *Знання злодій не вкраде, в огні не згорить і в воді не втоне* [УПП, 255]; *Наука для людини, як сонце для життя* [УПП, 237]; *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* [УНППДП, 280]; *Вчення – світ, а невчення – тьма* [УНППДП, 280]. У ПО *Вчення – світ, а невчення – тьма* та *Наука в ліс не веде, а з лісу виводить* привертають дослідницьку увагу образи *світ, тьма, ліс*. Як влучно зазначає В.В. Жайворонок, "етносимволіка реалій, що оточують людину, виводить на знакові явища етнокультури, які живуть передусім у слові" [Жайворонок 2006, 1]. В українському фольклорі *світло (світ)*, на противагу *темряві*, – символ життя і знання. У християнському вченні Ісус Христос є Світлом Світу, отже світло уособлює Бога [Жайворонок 2006, 529]. *Тьма (темрява, темнота),* як і *ліс*, що є втіленням темряви, у народному та християнському світоглядах має негативну конотацію: уособлює некультурність, неосвіченість, щось незрозуміле та невідоме. З темрявою пов'язують розгул нечистої сили. У Старому Завіті дев'ятою карою Господньою є саме темрява [Жайворонок 2006, 591; 338].

В українській лінгвокультурі виділяємо ідіоетнічну логему **"Володіти знаннями – не означає бути багатим"**: *Хто багато знає, той мало має* [УПП, 225]; *Як маємо багато грошей, то мало розуму, а як мало грошей, то більше розуму* [УПП, 246]; *Багато ума, та в кишені катма* [УПП, 241]. Справді, мовний матеріал засвідчує дійсну невідповідність матеріальних статків розумовим здібностям. Однак, зустрічаємо й антонімічні погляди, тому виокремлюємо логему **"Знання – засіб досягнення матеріальних благ"**: *Хто що знає, тим хліб заробляє* [УПП, 225]; *Приложися до азбуки – будуть повні кишені і руки* [УПП, 237]; *Вчилися аз та буки, прийшов хліб у руки* [УПП, 237]. Останнє прислів'я свідчить про те, що воно було введено у вжиток до XX ст., адже містить назви початкових літер давньої кирилиці "аз" і "буки". Щодо ментальної асиметрії, то це неминуче явище, адже в менталітеті цілого етносу діаметрально протилежні погляди обов'язково присутні.

Універсальною для досліджуваних лінгвокультур є логема **"Щоб здобути певні знання, потрібно докласти значних зусиль"**. Паремії-вербалізатори цієї логеми експлікують її зміст переважно метафорично: англ. *No sweet without (some) sweat* – "Без поту немає насолоди" [ODEP, 794]; *No pains, no gains* – "Не помучишся, нічого не отримаєш" [ODEP, 607]; *The best fish swim near the bottom* – "Найкраща риба плаває при самому дні" [DPW, 46]; укр. *Доки не намучишся, доти не научишся* [УПП, 238]; *Корінь навчання гіркий, а плід його солодкий* [УПП, 238]; *Поки навчишся, то не раз накричишся* [УПП, 238].

Англо-саксонська лінгвокультура наголошує на старанності й терпінні як важливих складових процесу отримання знань: *Diligence is the mother of good fortune* – "Старанність є матір'ю талану" [ODEP, 188]; *Rome was not built in a (one) day* – "Рим

не за один день був збудований" [ODEP, 683]; *Little strokes fell great oaks* – "Легкі удари зламали велетенські дуби" [DPW, 345]; *No man is his craft's master the first day* – "Ніхто майстром в перший день не стає" [ODEP, 570]; *He that shoots oft at last shall hit the mark* – "Хто часто стріляє, той колись влучить у ціль [ODEP, 727]; *Patient men win the day* – "Терпляча людина стає переможцем" [ODEP, 613]; *Patience, time and money accommodate all things* – "Терпіння, час і гроші ввібрали в себе все необхідне" [ODEP, 570]. Остання ПО, яка зафіксована у лексикографічних джерелах ще 1640 р., є безеквівалентною відносно української лінгвокультури. Наведені ПО є репрезентами англійської ідіоетнічної логеми **"Старанність, терпіння та наполегливість – запорука успіху"**. В англійській мові ця логема представлена доволі докладно, зафіксована на прикладі ПО давнього походження, що свідчить про домінантну роль таких рис, як наполегливість, терпіння та старанність для представників цієї етноспільноти. На противагу англійській мові, українська мова фіксує лише поодинокі паремійні вираження зазначеної логеми (*Не відразу Львів збудовано; Не все одразу дається, а потроху та помалу, то зробиш користі чимало* [УНППДП, 279]). Як твердять дослідники, чим різноманітнішим є потенціал знакового вираження концепту, тим стародавнішим є цей концепт і тим вища його ціннісна значущість у межах певної етномовної спільноти [Воркачев 2004, 97; Карасик 2004, 40]. Тому відсутність або незначна кількість паремій певної тематики свідчить про невагомість цього постулату для тієї чи іншої лінгвокультури. Слід зазначити, що в англійському паремійному фонді знаходимо паремії *Zeal without knowledge is a runaway horse* – "Старанність без знання – це кінь, який закусив вудила" [АУФС, 1037]; *Zeal without knowledge is fire without light* – "Старанність без знань – вогонь без світла" [ODEP, 930], в яких підкреслюється те, що старанність без знань нічого не варта.

Обидві досліджувані лінгвокультури подають логему **"Щоб отримати знання, слід рано вставати":** укр. *Хочеш багато знати, треба менше спати* [УПП, 224]; *Рання пташка пшеницю клює, а пізня очиці дере* [УНПП 1955, 204]. Схоже семантичне навантаження мають ПО англійської мови: *He that will thrive, must rise at five* – "Хто хоче досягнути успіху, повинен вставати о п'ятій" [ODEP, 819]; *The early bird catches the worm* – "Рання пташка ловить черв'яка" [ODEP, 211]; *Go to bed with the lamb and rise with the lark* – "Лягай спати з вівцею, а вставай з жайворонком" [ODEP, 38]. Зауважимо, що аналізовані ПО у метафоричній формі вербалізують світосприймальні настанови етносів про те, що раннє вставання забезпечує позитивний результат загалом і є шляхом до отримання знань зокрема. Англійська паремія *Early to bed and early to rise, makes a man healthy, wealthy and wise* – "Раннє лягання та вставання забезпечують людині здоров'я, багатство та мудрість" [АУФС, 297] має етнокультурну маркованість. Здоров'я, багатство та мудрість – це три кити англо-саксонської ментальності. Британцям притаманний культ грошей, які є індикатором успішності людини. Ця ідіоетнічна риса бере свої витоки з релігії протестантизму, а особливо її течії кальвінізму в Англії, однією із догм якої є ідея богообраності (певні душі заздалегідь обрані Богом), успіх у професійній діяльності служить підтвердженням його обраності, тому її послідовникам притаманне прагнення досягати

успіху, виділятися, а праця, відповідно, є духовним покликанням людини [Головащенко 1999, 188–210]. Здоров'я та високий рівень знань, в уявленні британців, – необхідні інструменти достатку. Тому ці сфери потребують перманентних інвестицій.

Мовний матеріал засвідчує ментальну директиву щодо необхідності завжди прагнути до знань, тому виділяємо логему **"Ніколи не пізно набувати знань"**: англ. *Never too old (late) to learn* – "Учитися ніколи не пізно [ODEP, p. 563]; *Live and learn* – "Вік живи, вік учись" [ODEP, 473]; укр. *Дознавайся світа, поки служать літа* [УПП, 224]; *Вік живи – вік учись* [УНППДП, 281]; *Вчися не до старості, а до самої смерті* [УПП, 238].

Привертає увагу семантична група паремій, що втілює логему "**Знання набувають через фізичне спонукання"**: укр. *Вчений, але не товчений* [УПП, 237]; *Аз – били мене раз, буки – набрався я науки* [УНППДП, 281]; *Наука не йшла без бука* [УПП, 239]; *Небитий – срібний, битий – золотий* [УПП, 238]; *Боїться лози учень більше, як грози* [УПП, 240]. Про факт існування фізичних покарань свідчать також фразеологічні одиниці *Березова каша* (покарання дітей тонким прутом) [СУІ, 21]; *Прописати іжицю* (суворо покарати кого-небудь) [СУІ, 155]. Можемо також виокремити такі фразеологізми англійської мови: *To be under the ferule* – "Бути під ферулою" (бути школярем, учитися; бути у підлеглому стані; у якому *ферула* – лінійка для покарання учнів) [АУФС, 127]; *To pass the mark* – "Передати знак" (цей знак носив школяр за провину, що передавався іншому школяреві, який пізніше вчинив таку ж провину) [АУФС, 749]. Як можемо простежити, фразеологізми цієї групи позначені як позитивною, так і негативною конотацією, що демонструє загалом прийнятність фізичних покарань як елемента традиційної народної педагогіки, що й відбито в наївному дискурсі.

У межах англійського паремійного корпусу виділяється думка, що краще зовсім нічого не знати, ніж знати погано: *A little knowledge (learning) is a dangerous thing* – "Поверхові знання – небезпечні" [АУФС, 615]. Наведений мовний матеріал експлікує логему **"Поверхневі знання – небезпечні"** та дає підстави констатувати надзвичайну відповідальність носіїв західноєвропейської ментальності з їх орієнтацією на високий результат, для досягнення якого потрібні глибокі знання.

В українському наївному дискурсі енциклопедичні знання протиставляються практичним навичкам, тому виділяємо логему **"Знання – не показник загальної пристосованості до життя"**: *Багато знає, а мало розуміє* [УПП, 224]; *Він знає, тільки нічого не вміє* [УПП, 224]; *Учений, а кобили не запряже* [УНППДП, 282]. Зміст цієї логеми є цілком вмотивованим, адже суб'єктом-номінатором були селяни, і тому ПО виражали інтереси й потреби селянського прошарку населення, для якого першочерговим є повсякденно-практичний тип знань. На цю особливість вказують і інші дослідники: "… формування української національної фразеології відбувалося головним чином через суспільну свідомість соціальних низів, переважно селянства, а також ремісництва і козацтва, тоді як в англійській – виразно представлена також феодальна знать та інші заможні верстви" [Ажнюк 1990, 84].

Отже, можемо зробити такі **висновки**. Порівняльний аналіз паремійного втілення концепту ЗНАННЯ в англійській та українській мовах засвідчив як універсальні,

так і етноспецифічні риси досліджуваних лінгвокультур. Серед ідіоетнічних світосприймальних настанов виділили, зокрема, такі: домінанта прагматизму, відповідальності, старанності й наполегливості для представників англо-саксонської ментальності та акцент на повсякденно-практичному типові знань в українській лінгвокультурі. У подальших наукових дослідженнях видається **перспективним** лінгвокультурологічний аналіз концепту ЗНАННЯ в літературно-художньому дискурсі.

В статье рассматривается концепт ЗНАНИЕ в паремийном корпусе английского и украинского языков с лингвокультурологической точки зрения. В исследовании были выделены логемы-универсалии и этноспецифичные логемы, которые дают сведения об универсальных и идиоэтничных ценностных установках носителей исследуемых лингвокультур.

Ключевые слова: антропоцентрическая научная парадигма, концепт, лингвокультурологическое исследование, логема, паремийная единица.

The article discusses the "knowledge" concept in proverbs of English and Ukrainian languages from the linguistic-cultural point of view. The study highlights universal and ethnospecific logical semantic groups, which provide information on general and idioethnic axiological concepts of bearers of linguocultures that are being studied.

Key words: anthropocentric scientific paradigm, concept, linguocultural research, proverb.

Література:

1. *Ажнюк Б. М.* Національна фразеологія в іншомовному зіставленні / Б. М. Ажнюк // Українська мова і література в школі. – 1990. – № 5. – С. 82–87.
2. (АУФС) Англо-український фразеологічний словник / К. Т. Баранцев. – К. : Знання, 2005. – 1055 с.
3. *Воркачев С. Г.* Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2004. – 236 с.
4. *Головащенко С.* Історія християнства : курс лекцій / С. Головащенко. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
5. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
6. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2004. – 390 с.
7. *Панченко Н. Н.* Национально-специфическая интерпретация понятий "обман / ложь" в паремиологическом аспекте / Н. Н. Панченко // Языковая личность: вербальное поведение : сб. науч. трудов. – 1998. – С. 26–30.
8. (СУІ) Словник українських ідіом / уклав Г. М. Удовиченко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 461 с.
9. (УНППДП) Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період / упоряд. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут. – К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1963. – 791 с.
10. (УНПП) Українські народні прислів'я та приказки. – К. : Вид-во Академії наук УРСР, 1955. – 345 с.
11. (УПП) Українські прислів'я та приказки / упоряд. С. В. Мишанич, М. М. Пазяк ; передм. М. М. Пазяка. – К. : Дніпро, 1984. – 388 с.
12. *Чесноков П. В.* Основные единицы языка и мышления / П. В. Чесноков. – Ростов-на-Дону : РГПИ, 1966. – 288 с.
13. (DPW) Dictionary of Proverbs / George Latimer Apperson, Martin H. Manser. – Wordsworth, 2006. – 656 p.
14. (ODEP) The Oxford Dictionary of English Proverbs / Comp.: Smith W. – 3-ed., rev. by Wilson F. P., introd. Wilson J. – Oxford : U.P., Clarendon, 1970. – 930 p.

УДК 81'42.133

ФЕНОМЕН КОГНІТИВНОГО КАРТУВАННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Єсипович Катерина Петрівна,
канд. філол. наук, докторант
Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню основних когнітивних процесів, які слугують для інтерпретації та впорядкування отриманої інформації, розкриттю змісту процесу когнітивного картування як прикладної аналітичної методики вивчення особливостей індивідуального мислення та визначенню його видів. Вивчаються принципи та мета побудови когнітивної карти.

Ключові слова: когнітивне картування, когнітивна карта, жорстке картування, м'яке картування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Когнітивна наука зародилася у США в другій половині XX століття, коли з накопиченням обсягу інформації проблема її швидкої обробки була надзвичайно **актуальною**. Потрібно було розібратися, яким чином функціонує мозок людини, а саме, за допомогою яких механізмів здійснюється трансформація та обробка значної кількості знань. На думку видатного лінгвіста О. С. Кубрякової, когнітивна наука інтегрувала в собі різні дисципліни: логіку, лінгвістику, комп'ютерну науку з метою вивчення процесів, пов'язаних зі знанням та інформацією [Кубрякова 2004, 345]. **Метою** цієї статті є окреслення основних засобів структурування та інтерпретації отриманої інформації в сучасній лінгвокогнітивній парадигмі. **Предметом** є розкриття поняття "когнітивна карта" в сучасній когнітології та визначення її місця в дослідженнях різних типів дискурсу. В статті вирішується низка таких **завдань,** як розкриття змісту процесу когнітивного картування та визначення його видів, вивчення процесу побудови когнітивної карти як його результату.

За С. А. Жаботинською, упорядкування інформації та її подальша інтерпретація відбувається за допомогою конструювання (*construal)* та картування (*mapping*) [Жаботинська 2012, 180]. Конструювання інформації здійснюється за допомогою таких когнітивних операцій, як: фокусування *(focusing*) – знаходження того, що ми обираємо поглядом; перспектива *(perspective)* – визначення, звідки ми ведемо спостереження; специфікація *(specificity)* – яким чином ми деталізуємо нашу увагу, промінантність *(prominence)* – знаходження найбільш значущих елементів [Langacker 2008, 55]. За допомогою подібних операцій відбувається ідентифікація та структурування необхідної інформації, завдяки відтворенню її концептуальної моделі, із подальшою її модифікацією та знаходженням варіантів, тобто утворенням когнітивних моделей. Поняття *конструювання* та *картування* тісно пов'язані між собою.

Когнітивне картування – прикладна аналітична методика вивчення особливостей індивідуального мислення. Під цим поняттям ми розуміємо мисленнєве уявлення людиною навколишнього світу. Методика виникла в межах когнітивної психології. Когнітивна психологія концентрує увагу на особливостях організації, динаміці та формуванні знань людини про оточуючий її світ. Прихильники цього підходу вважають, що таким шляхом можна пояснити поведінку людини за різних обставин, і що когнітивне картування дозволяє з високим ступенем вірогідності прогнозувати вибір, який здійснить та чи інша людина. Мова йде про пошук в структу-

рі людського мислення пізнавальних базових конструкцій, в межах яких відбувається осмислення реальної інформації [Жаботинська 2013, 180].

Когнітивна карта – це графічне відображення плану, збору, обробки та збереження інформації, який міститься в свідомості людини. Цей план є основою його уявлень про минуле, сучасне та ймовірне майбутнє. Для побудови когнітивних карт здійснюється аналіз персоніфікованої текстової інформації, за допомогою якого можна виокремити певні стабільні характеристики мислення, властиві автору тексту.

Когнітивні карти належать до того самого класу систем представлення знань, що і фрейми. Цікаво, що даний термін з'явився задовго до виникнення когнітології в роботі видатного американського психолога, представника необихевіоризму Е. Толмена "Когнітивні карти у щурів і людини" (1948). Аналізуючи поведінку щурів в лабіринті, вчений дійшов висновку, що в результаті пересування лабіринтом у щура формується особлива структура, яку можна назвати когнітивною картою навколишнього оточення. "І саме ця приблизна карта, яка вказує шляхи (маршрути) та лінії поведінки і взаємозв'язку елементів навколишнього середовища, остаточно визначає, які саме відповідні реакції, якщо взагалі вони є, буде в кінцевому рахунку здійснювати тварина" [Толмен 1980]. Вчений зробив припущення, що когнітивні карти зможуть визначати також поведінку людей й навчать людей адекватно орієнтуватися у вирішенні життєвих проблем. Е. Толмен вважав, що когнітивні карти функціонуватимуть як засіб боротьби з надлишком агресивності.

Таким чином, когнітивну карту можна розуміти як схематичний, спрощений опис фрагменту картини світу індивіда, що належить до даної проблемної ситуації. Психологи останнім часом використовують цей термін у вузькому значенні лише для опису просторових відносин. Термін "когнітивна карта" значно тісніше пов'язаний із загальноприйнятим розумінням картини світу, ніж введені лінгвістами поняття "фрейм" і "скрипт".

Один із засновників гештальтпсихології видатний німецький психолог М. Вертгеймер висунув цілу низку революційних для свого часу ідей, які були адекватно сприйняті іншими дослідниками набагато пізніше. Як стверджує Вертгеймер, аналіз проблем, ситуацій вимагає не просто часткових, фрагментарних фактичних істин, а необхідної структурної істини. Відповідно продуктивне мислення полягає в усвідомленні структурних особливостей і структурних вимог, в діях у напрямку поліпшення її структури [Вертгеймер 1987].

Вчений звертає увагу на те, що недоліки, порушення та недоречності слід розглядати відповідно до їх місця та функції в структурі проблемної ситуації. Розуміння проблем, ситуацій має бути підпорядковане певній структурі, хоча трансформація структури часто підриває й абсолютно змінює колишнє бачення проблемної ситуації, але в продуктивних процесах структурні підстави стають діючими причинами. Перехід на нову точку зору здійснюється раптово, в результаті осяяння – інсайта [Вертгеймер 1987].

Когнітивна карта може бути візуалізована у вигляді безлічі вершин, кожна з яких відповідає одному фактору або елементу картини світу індивіда. Когнітивні карти можуть бути корисним інструментом для формування й уточнення гіпотези про функціонування досліджуваного об'єкта, розглянутого як складна система. До-

свід використання когнітивних карт показує, що дослідник часто надмірно спрощує ситуацію через обмежені когнітивні можливості, труднощі одночасного врахування великої кількості факторів, їх динамічної взаємодії. Аналізуючи свої та чужі когнітивні карти, дослідник може швидко поглибити розуміння проблеми, поліпшити якість і обґрунтованість прийнятих рішень. Крім того, когнітивна карта є зручним засобом для зміни усталених стереотипів, сприяє генерації нових точок зору.

Когнітивна карта дає можливість простежити взаємозв'язки між майбутнім, сьогоденням і минулим досліджуваного процесу. Вона є так званою синтетичною мудрістю колективу організації та акумулює погляди людей, багато з яких ніколи не зустрічалися. Кожен учасник процесу повинен бути впевнений, що його думка врахована та може вплинути на стратегію організації.

Науковою новизною відзначається застосування когнітивного картування в лінгвістиці. Картування є методикою побудови інформаційної моделі повідомлення або дискурсу в цілому, що містить ментальні репрезентації змісту та жанру текстового складника комунікації, представляє глобальну картину кореляції та функціонування смислових, зумовлених інтенціями, стратегіями продукування та сприйняттям повідомлення й інтерактивністю комунікантів. Когнітивне картування має жорсткий і м'який різновиди: перший ґрунтується лише на текстах, другий додає ще й знання експертів про політичну ситуацію або проблему.

Спочатку методика когнітивного картування мала політологічне спрямування, тобто відображала каузальну структуру політичних текстів та застосовувалася щодо аналізу кризових політичних станів і моделювання мислення політиків із метою встановлення чинників впливу на прийняття рішень. Когнітивна карта передбачала конвент-аналіз політичних текстів у вигляді графів їх каузальної структури, дерева цілей, інтересів, типових реакцій, переваг уявлень політичних лідерів, що уможливлює прогнозування їхньої поведінки [Почепцов 2000]. Оцінка впливу політичних подій позначається знаками "плюс", "мінус" або "нуль". Ступінь впливу однієї події, описаної у тексті, на іншу фіксувалася в системі графів спеціальними маркерами – вагами, що мають трикомпонентну шкалу впливовості від 1 до 3. Застосування ваги визначав вектор розвитку політичної ситуації. Когнітивне картування демонструє гарні результати за критеріями надійності. Між вузлами встановлюють загалом три типи каузальних відношень: А сприяє В, А перешкоджає В, А ніяк не впливає на В.

За О. О. Селівановою, когнітивна карта поєднує в собі: 1) жанрову модель тексту, особливості якого мають певну прототипну структуру; 2) інтерактивну модель, яка фіксує задум, статуси та ролі комунікантів, інтенцію, інтерактивні стратегії; 3) концептуальний простір тексту, а саме загальний текстовий концепт і підпорядковані йому різні типи концептів інформаційного масиву тексту, топіки, пропозиції й засоби їхнього зв'язку – конектори.

Жанрове моделювання тексту здійснюється на підставі прототипного підходу й передбачає виявлення прагматичного, тематичного типу тексту, фіксацію інваріантних ознак структури, семантики, особливостей стилю, мовленнєвої та семіотичної сфери, рольових позицій комунікантів, а також мовних аномалій як відхилень від жанрового канону. Інтерактивна модель (або контекстуальна модель) характеризує лише конкретну комунікативну ситуацію. Інтерактивна модель в текстовій комуні-

кації передбачає знання про автора тексту, його соціокультурний контекст, програму адресованості читачеві тощо [Селіванова 2011, 233–234]. Концептуальний простір тексту є складною ієрархією концептів, вершиною якої є текстовий концепт [Кагановська 2002, 21–22]. Таким текстовим концептом є не лише конденсована інформація про текст, а й ключові поняття, які виражають ідейно естетичну або прагматичну програму тексту. Текстовому концепту підпорядковані інші концептуальні сфери, представлені у тексті (антропоконцепти, культурологічні, ідеологічні тематичні концепти, а також топіки тексту, що встановлюють логічні смислові й рема-тематичні зв'язки між топіками та концептами). Нижній рівень когнітивної карти представлений фреймовими моделями пропозиційно- асоціативного типу.

Висновки та перспективи дослідження. Когнітивне картування є ефективним методом структурування та упорядкування отриманої інформації. Застосування вищезгаданої методики в дослідженнях сучасного дискурсу є ефективним засобом впливу на перебіг тих чи інших подій. У подальших наших дослідженнях ми продемонструємо застосування даної методики на різножанрових текстах французького фольклорного дискурсу з подальшою побудовою його когнітивної карти.

Статья посвящена исследованию основных когнитивных процессов, которые служат для интерпретации и упорядочения полученной информации, раскрытию содержания процесса когнитивного картирования как прикладной аналитической методики изучения особенностей индивидуального мышления и определению его видов. Изучаются принципы и цель построения когнитивной карты.

Ключевые слова: когнитивное картирование, когнитивная карта, жесткое картирование, мягкое картирование.

The article investigates the basic cognitive processes that serve to interpret and organize the received information, the disclosure of the content of the cognitive mapping process as the applied analytical techniques of study of the individual thinking characteristics and the definition of its species. We study the principles and purpose of constructing cognitive maps.

Keywords: cognitive mapping, cognitive maps, mapping tough, soft mapping.

Література:

1. *Вертгеймер М.* Продуктивное мышление [Електронний ресурс] / Макс Вертгеймер ; [пер. с англ. / общ. ред. С. Ф. Горбова и В. П. Зинченко ; вступ. ст. В. П. Зинченко]. – М. : Прогресс, 1987. – 336 с. – Режим доступу : http://www.booksgid.com/people/11226-produktivnoe-myshlenie.-m.-vertgejjmer.html.
2. *Жаботинская С. А.* Когнитивное картирование как лингвосемиотический фактор / Світлана Анатоліївна Жаботинська // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ / отв. ред. А. Н. Рудяков. – Симферополь : Изд-во Крымск. республ. ин-тут последипл. пед. образ., 2012. – № 3. – С. 179–182.
3. *Кагановська О. М.* Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини XX сторіччя) : [монографія] / Олена Марківна Кагановська. – К. : Вид.центр КНЛУ, 2002. – 292 с.
4. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание / Елена Самуиловна Кубрякова // Рос. академия наук. ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
5. *Почепцов Г. Г.* Коммуникативные технологи двадцатого века / Георгий Георгиевич Почепцов. – М. : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2000. – 352 с.
6. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / Олена Оленсандрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
7. *Толмен Э.* Когнитивные карты у крыс и у человека [Електронний ресурс] / Эдуард Толмен ; [хрестом. по истор. психолог. под ред. Гальперина П. Я., Ждан А. Н.]. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – С. 63–69. – Режим доступу : http://www.psychology.ru/library/00060.shtml.
8. *Langacker R. W.* Cognitive grammar. A basic introduction / Ronald Langacker. – N. Y. : Oxford University Press, 2008. – x, 562 p.

УДК 811.14'04:81'42+27–9"03"-284

VERBALIZATION OF THE CONCEPT *LIGHT* IN THE DISCOURCE OF St. GREGORY THE THEOLOGIAN

Levko Oleksandr Vadymovych,
Ph. D., Assistant professor
Kyiv National Taras Shevchenko University

In the article the author investigates verbalization of the concept LIGHT in the discourse of Gregory the Theologian, analyzes cataphatic and apophatic means of defining God as Light, studies the linguistic representation of notion of Incarnation and Resurrection of Christ as the victory of light over darkness, as well as the notion of human's illumination with the Divine Light in the way of his ascension to God.

Key words: the ancient Greek language, the Greek patristics, the concept LIGHT, verbalization, cataphatic and apophatic theology, Gregory the Theologian.

The theme of light is one of the key themes in the homilies of St. Gregory the Theologian. Works of the holy hierarch abound with a great number of expressions which can only be understood in the right way in view of the cognitive significance of notion of God as the Trinity Light for the author and the of human's being capable of communion with God through illumination and enlightenment. According to J. Egan, St. Gregory the Theologian uses the terminology of light, on the one hand, to describe God, on the other hand, – the human mind, and to illustrate its potential of cognition of God while still in this life [Egan 1989, 474]. In his works the holy hierarch profoundly researches the depths of the mystical theology, underlining the possibility of human's illumination by the Divine light, as well as of human's achieving the likeness of God.

The patristic lexicon of J. Lampe registers the following meanings of the word *τὸ φῶς:* 1) "physical light"; 2) "spiritual light", which, within the frames of the patristic discourse, may be treated as: a) "the light of God"; b) "the light of Christ"; c) "light of High Ghost, light by which alone man may see light of God"; d) "light of angels"; e) "light of kingdom of God"; f) "divine light as revealed to or attained by man by moral, intellectual and spiritual illumination" [Lampe 1961, 1504–1507]. Therefore, the patristic discourse verbalizes the notions of: a) the Divinity as light; b) the perfect human, who, through spiritual ascension, becomes light *κατὰ εἴκονα καὶ ὁμοιότητα* "in image and likeness".

God as Light in the works of Gregory the Theologian

The notions of the Divine Light, which are of such a great importance for Gregory the Theologian, are deeply rooted in the biblical outlook, where the incarnation of Christ is conceptualized as the advent of Light, illuminating the whole creation. As Vl. Lossky asserts, "The Holy Scripture abounds with expressions concerning light, Divine illumination, God who is given the name of Light. For the mystical theology of the Eastern Church these are not metaphors, nor rhetoric devices, but words that express a real aspect of the Divinity" [Lossky 2007, 281]. Saint John says in his First Epistle: *ἡ ἀγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ᾽ αὐτοῦ καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστιν καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία* [1 Jn. 1, 5] "this is the message we have heard from Him

and proclaim to you, that God is light and in Him there is no darkness at all". Christ Himself has said to his disciples: *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου* [Jn. 8, 12] "I am the light of the world". In the works of St. Gregory the Theologian God is frequently called *τὸ φῶς* "Light". The author often uses the expression *τὸ φῶς τῆς θεότητος* [Or. 8, 23 SC 405, 296; Or. 21, 31 SC 270, 174] "Light of the Divinity". Describing the properties of the Holy Trinity, the author repeatedly uses vocabulary units with the meaning of light. He names God *ἓν φῶς καὶ τρεῖς* "The One and the Trinitarian Light", the One Light – *κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον, εἴτουν θεότητος* "according to the notion of essence, that is of the Divinity", the Trinitarian Light – *κατὰ τὰς ἰδιότητας, εἴτουν ὑποστάσεις* "according to the personal properties, that is hypostases" [Or. 39, 11 SC 358, 170–172]. In another homily the holy hierarch calls God *τὸ τρισσὸν φῶς καὶ ἀμέριστον* [Or. 40, 34 SC 358, 276] "The Trinitarian and Indivisible Light", *φῶς τὸ ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι θεωρούμενον* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "The Light, contemplated in Father, Son and the Holy Spirit", which testifies to the interrelation of the trinitarian and the mystical theology of the author. The theology of the Trinity Light is clearly stated by the following expression of the author: *νῦν ἡμεῖς καὶ τεθεάμεθα καὶ κηρύσσομεν, ἐκ φωτὸς τοῦ πατρὸς φῶς καταλαμβάνοντες τὸν υἱὸν ἐν φωτὶ τῷ πνεύματι, σύντομον καὶ ἀπέριττον τῆς τριάδος θεολογίαν* [Or. 31, 3 SC 250, 280] "now we have seen and declare the harmonious and perfect theology of the Holy Trinity, having received from the Light of Father the Light of Son in the Light of the Spirit".

It should be noted that in his works St. Gregory the Theologian attempts to find a certain correlation to the Trinity doctrine in physics of heavenly bodies and optical laws, however, finally stating the untenability of such an analogy. Particularly, in his homilies the author observes that relations in the Holy Trinity are frequently compared to the Sun, its rays and light, although, in his opinion, in making such a comparison there is a hazard of depriving Son and the Holy Spirit of independence, submitting Them to Father, and making Them *δυνάμεις θεοῦ* "powers of God", because *οὔτε γὰρ ἀκτίς, οὔτε φῶς, ἄλλος ἥλιος, ἀλλ᾽ ἡλιακαί τινες ἀπόρροιαι, καὶ ποιότητες οὐσιώδεις* [Or. 31, 32 SC 250, 340] "neither ray nor light is not another Sun, but only Sun flows and its essential properties". Also evaluating the comparison of the Trinity doctrine to the regularity of refraction and reflection of light, the author comes to deny the existence of identity between them either: *μαρμαρυγήν τινα ἡλιακὴν τοίχῳ προσαστράπτουσαν, καὶ περιτρέμουσαν ἐξ ὑδάτων κινήσεως, ἣν ἡ ἀκτὶς ὑπολαβοῦσα διὰ τοῦ ἐν μέσῳ ἀέρος, εἶτα σχεθεῖσα τῷ ἀντιτύπῳ, παλμὸς ἐγένετο καὶ παράδοξος. ἄττει γὰρ πολλαῖς καὶ πυκναῖς ταῖς κινήσεσιν, οὐχ ἓν οὖσα μᾶλλον ἢ πολλά, οὐδὲ πολλὰ μᾶλλον ἢ ἕν, τῷ τάχει τῆς συνόδου καὶ τῆς διαστάσεως, πρὶν ὄψει κρατηθῆναι, διαδιδράσκουσα. Ἀλλ᾽ οὐδὲ τοῦτο θέσθαι δυνατὸν ἐμοί* [Or. 31, 32 SC 250, 340] "on the wall there appears sunshine when a sunbeam is dispersed in the air and then is reflected from the smooth surface of water, and when this surface is ruffled, sunshine begins to flicker and jump quickly hither and thither, now losing the unity and dissolving

into numerous pieces, now merging together once again, escaping from visual perception due to the high velocity of moving. However, it seems to me that here it is not possible to draw a parallel [to the Divine substance]". St. Gregory the Theologian explains that in the above-named illustration we may notice a certain dependence of sunshine from what brings it into motion, whereas there does not exist anything that would make the Divinity move.

As Hypostases of the Holy Trinity are consubstantial, this analogy does not make sense [Or. 31, 33 SC 250, 340]. Hence, the essence of the Holy Trinity and the nature of the Trinitarian Light can't be explained by means of analogies with the laws of physical light.

In the homilies of St. Gregory the Theologian *τὸ φῶς* "light" in the meaning of God is described by both cataphatic and apophatic means. Among cataphatic means predominate qualitative adjectives with the semantics of power, might, and plenitude, as well as adjectives in the superlative degree of comparison, while among apophatic means prevail negative adjectives and constructions pointing at the incognizability of the essence of the Divine Light and its definition by means of negation, which is demonstrated below.

a) Cataphatic definitions of *τὸ φῶς* "Light" in the meaning of God in the homilies of St. Gregory the Theologian

1) *πρῶτον* [Or. 40, 10 SC 358, 218; Or. 40, 37 SC 358, 284; Or. 28, 31 SC 250, 172; Or. 44, 3 PG 36, 609 etc.] "the first";

2) *ἀκρότατον* [Or. 40, 5 SC 358, 204; Or. 32, 15 SC 318, 116] "the supreme";

3) *μέγα* [Or. 39, 9 SC 358, 166; Or. 39, 20 SC 358, 194; Or. 44, 3 PG 36, 609; Or. 45, 2 PG 36, 625 etc.] "great";

4) *μέγιστον* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "the greatest";

5) *τέλειον* [Or. 39, 2 SC 358, 152] "perfect";

6) *ἀληθινόν* [Or. 39, 1 SC 358, 150] "true";

7) *ἀειλαμπές* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "ever-shining";

8) *ὑπέρλαμπρον* [Or. 38, 14 SC 358, 136] "above-bright";

9) *τρισσόν* [Or. 40, 34 SC 358, 276] "Trinitarian";

10) *τριλαμπές* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "triple-bright";

11) *αὐτὸ ἑαυτοῦ θεωρητικόν τε καὶ καταληπτικὸν, ὀλίγα τοῖς ἔξω χεόμενον* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "contemplatable and cognizable in itself, and only to a little extent flowing on what exists outside";

12) *φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον* [Or. 39, 1 SC 358, 150] "illuminating every human who comes to the world";

13) *πάσης φωτιστικὸν λογικῆς φύσεως* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "illuminating every rational creature";

14) *ἀεὶ πρὸς τὸ ὕψος ἕλκον διὰ τῆς ἐφέσεως* [Or. 32, 15 SC 318, 116] "elevating above through the striving".

The last three cataphatic definitions of God as light indicate His action upon human. With these expressions the author points to the possibility of rational creature to be illuminated with the Divine Light and be elevated to the Almighty. Adjectives expose the triple nature of God as Light. Other cataphatic definitions are mostly of general character and do not aim at describing the inner essence of the Divine Light.

b) Apophatic definitions of *τὸ φῶς* "Light" in the meaning of God in the homilies of St. Gregory the Theologian

1) *ἀπρόσιτον* [Or. 40, 5 SC 358, 204; Or. 44, 3 PG 36, 609; Or. 30, 13 SC 250, 252] "unapproachable";

2) *ἄῤῥητον* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "unspeakable";

3) *ἄχρονον* [Or. 40, 6 SC 358, 208] "not subject to time";

4) *ἀκραιφνέστατον* [Or. 40, 37 SC 358, 284] "unmerged", "pure";

5) *ἀμέριστον* [Or. 40, 34 SC 358, 276; Or. 45, 2 PG 36, 625] "indivisible";

6) *ἀδιάδοχον* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "unchangeable";

7) *οὔτε νῷ καταληπτὸν, οὔτε λόγῳ ῥητόν* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "inconceivable for the mind, unspeakable for the word";

8) *οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε παυσόμενον* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "having neither beginning nor end";

9) *οὔτε μετρούμενον* [Or. 44, 3 PG 36, 609] "unmeasurable", "defying description".

In the works of St. Gregory the Theologian the verb *φωτίζω* "to light up", "to illuminate" is attributed to the action of the Divinity, directed on His creation, particularly, the author claims that God *φωτίζει ἀόρατον κόσμον* [Or. 21, 1 SC 270, 112] "lights up the invisible world", *καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου φωτίζει* [Or. 5, 29 SC 309, 350; cf. Mt. 4, 16] "illuminates those who sit in darkness and in the shadow of death". The seme "light up" as an action of God in the homilies of the author, apart from the word *φωτίζω*, is verbalized by synonimical means, especially, descriptive expressions: *Θεὸς λόγῳ τὸ σκότος ἔλυσε* "God dissolved darkness with His word", *λόγῳ τὸ φῶς ὑπεστήσατο* "established light with His word", *λόγῳ τὴν νῦν σκοτόμηναν λύσας εἰς τὸ φῶς ἅπαντα ἐπανήγαγεν* "having dispersed the present darkness with His word, brought everything to light" [Or. 5, 31 SC 309, 356].

In his homilies St. Gregory the Theologian frequently refers to the passages from the Holy Scripture where God is described by metaphors and allegories with the semantics of light. Particularly, in his homily *"In sanctum Pascha"* the author cites a verse from Psalm 104, saying that God *φῶς ἀναβάλλεται, ὡς ἱμάτιον* [Or. 45, 18 PG 36, 649] "wraps himself in light as with a garment".

The Son of God, according to the Holy Scripture, in the homilies of St. Gregory the Theologian is called *φῶς* [Or. 29, 17 SC 250, 212; Or. 30, 6 SC 250, 236; Or. 30, 20 SC 250, 268; cf. Jn. 8, 12; Jn. 1, 5] "Light" i *ἀπαύγασμα* [Or. 29, 17 SC 250, 212; cf. Hb. 1, 3] "Shine". The Divine Logos is called by the author *τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς* [Or. 38, 13 SC 358, 132] "Light of Light", as it is stated in the Nicene Creed. The incarnation of the Son of God is described by the holy hierarch in categories with the semantics of light: *φῶς, τὸ τοὺς ποιμένας περιαστράψαν, ἡνίκα τὸ ἄχρονον φῶς τῷ χρονικῷ ἐμίγνυτο· φῶς, τὸ τοῦ προδραμόντος ἀστέρος ἐπὶ Βηθλεὲμ κάλλος, ἵνα*

καὶ Μάγους ὁδηγήση, καὶ δορυφορήση τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς φῶς, μεθ᾽ ἡμῶν γενόμενον [Or. 40, 6 SC 358, 208] "it was light that illuminated the shepherds when the unchangeable Light merged with the temporal one; there was light in the beauty of the star which travelled to Bethlehem to show the road to the Magi so that they might present gifts to the Light that is above us but at once it settled with us". On Mount Tabor Christ *ἀστράπτει, καὶ ἡλίου φωτοειδέστερος γίνεται* [Or. 29, 19 SC 250, 218] "is illuminated more brightly than a lightning and becomes more shining than the Sun" in order to thus show us the future state of a glorified human. Allegorically interpreting the passage *Lc. 15, 8–9,* St. Gregory the Theologian by the lamp (*ὁ λύχνος*) means the flesh of Christ (*ἡ σάρξ*). In another place, speaking of the body of Christ (*τὸ σῶμα*), the author uses participle II with the semantics of light (*λαμπρυνθείς*), saying that it is *τῷ Πάθει καλλωπισθέντος, καὶ τῇ Θεότητι λαμπρυνθέντος* [Or. 45, 25 PG 36, 657] "adorned with suffering and illuminated with the Divinity".

The Holy Spirit is also characterized by St. Gregory the Theologian as *φῶς* [Or. 31, 3 SC 250, 280] "light", *αὐτοφῶς* [Or. 31, 29 SC 250, 334], *φωτιστικόν* [Or. 31, 29 SC 250, 334], that which gives *ἔλλαμψιν* [Or. 31, 33 SC 250, 342] "enlightenment". Therefore, the use of vocabulary units by the author testifies to his notion of God as the Trinitarian Light.

The Resurrection of Christ as the victory of light over darkness

The holy day of Christ's Resurrection is described by St. Gregory the Theologian by linguistic means with the semantics of light. The homily *"In laudem patris"* demonstrates compatibility of the word *τὸ φῶς* "light" with the words *νεκρόω* "to kill" and *ἀνίστημι* "get up", "resurrect" in the passage concerning the death and resurrection of Christ: *ὑπὸ πλουσίῳ φωτὶ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν αὐτῶν ἑορτάζομεν, καὶ τῷ φωτὶ δι᾽ ἡμᾶς νεκρωθέντι συννεκρωθέντες, καὶ ἀνισταμένῳ συνανιστάμεθα* [Or. 18, 28 PG 35, 1017] "in great light we are commemorating our salvation, having died with the Light, killed for our sake, and having resurrected with the One Who resurrected".

The Easter night is conceptualized as *ἡ λαμπρὰ νὺξ λύουσα τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας* [Or. 18, 28 PG 35, 1017] "the light night dissolving the darkness of night". The eve of the holiday is described as *λαμπροφορία καὶ φωταγωγία* "shine-bringing and light-leading", because God's people *δαψιλεῖ τῷ πυρὶ τὴν νύκτα καταφωτίζοντες* "light up the night with abundant fire", imitating *τοῦ μεγάλου φωτὸς ἀντίτυπος* "the image of the Great Light" [Or. 45, 2 PG 36, 624]. Everything that concerns the grand event of Christ's Resurrection is described by means with the semantics of light. Even the clothes of the angel who brought the news of the Resurrection are compared to *φέγγος ἀστραπῆς διερχομένης* [Or. 45, 1 PG 36, 624] "the glare of lightening flying by".

The idea of ἡ ἔλλαμψις "enlightenment" in the homilies of St. Gregory the Theologian

The theme of enlightenment with the Divine Light (*ἡ ἔλλαμψις*) as a necessary prerequisite of human's deification (*ἡ θέωσις*), cognitively significant for the patristic discourse, was studied in the works by V. Nemychenkov [Nemychenkov 2007], J. Egan [Egan 1989], C. Moreschini [Moreschini 1973], A. Choufrine [Choufrine 2002], N. Russell [Russell 2004], D. Kalleres [Kalleres 2007]. Beyond doubt, for St. Gregory the Theologian the theme of the Divine Light and human's approaching It through purification (*ἡ κάθαρσις*) and enlightenment (*ἡ ἔλλαμψις*) is of great importance. According to the conception of the author, enlightenment by the Divine Light (*ἡ ἔλλαμψις*) becomes an indispensable prerequisite of a soul's meeting with the Holy Trinity and its attaining deification (*ἡ θέωσις*) [Alfeev 2001, 362–370; Spidlik 1971, 75–83; Kalleres 2007, 172–173]. As A. Torrance notes, for St. Gregory the Theologian "the final purpose enlightenment with the Divine Light is *ἡ θέωσις*" [Torrance 2009, 63]. In the homily *"In laudem Athanasii"* the author mentions *τὸ πρὸς αὐτὸν ἀνάγεσθαι, ἢ ἐπανάγεσθαι διὰ τῆς συγγενοῦς ἐλλάμψεως* [Or. 21, 1 SC 270, 110] "ascension to God or returning to Him through enlightenment". Neoplatonist Plotin saw deification in purification of mind, enlightenment with the Divine Light and total identification with the One [Losev 1980, 379, 447–448], with a person absolutely losing his/her individual features which differ him/her form the One. Metropolitan Il. Alfeev claims that by theosis and mystical contemplation of the Divine Light Plotin means ecstasy and dilution into the impersonal One, whereas St. Gregory the Theologian means it as a meeting with the personal Divinity as the Trinity [Alfeev 2001, 364–365]. Apart from that, deification for St. Gregory the Theologian becomes possible only as a result of Christ's incarnation [Torrance 2009, 63]. Hence, deification and enlightenment with the Divine Light are interpreted in quite a different way in the works by Plotin and St. Gregory the Theologian.

In the homily *"In laudem Athanasii"* St. Gregory the Theologian, hinting at a character of the work, says: *Ὥιτινι μὲν οὖν ἐξεγένετο, διὰ λόγου καὶ θεωρίας διασχόντι τὴν ὕλην καὶ τὸ σαρκικὸν τοῦτο, εἴτε νέφος χρὴ λέγειν, εἴτε προκάλυμμα, Θεῷ συγγενέσθαι, καὶ τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι, καθόσον ἐφικτὸν ἀνθρωπίνῃ φύσει· μακάριος οὗτος, τῆς τε ἐντεῦθεν ἀναβάσεως, καὶ τῆς ἐκεῖσε θεώσεως* [Or. 21, 2 SC 270, 112–114] "Who managed to overcome the essence of flesh through words and contemplation, as if breaking through thick clouds, to become related to God and united with the Purest Light, as much as it is possible for the human nature, is really blessed, for he attained resettlement from here to heavens and deification". In the above-mentioned passage it is underlined that human has to *Θεῷ συγγενέσθαι* "become related to God" and *τῷ ἀκραιφνεστάτῳ φωτὶ κραθῆναι* "become united with the Purest Light", and thus to attain *τῆς θεώσεως* "deification". The similar idea is represented in one of the epigrams by St. Gregory where it is said that godlike (*θεοειδής*) human becomes *μετόχος φωτὸς ἀκηρασίου* [Anth. Pal., Lib. VIII, epigr. 1] "partaker of the Pure

Light". In the homily *"In sanctum baptismum"* the author directly exhorts God's people: *γενώμεθα φῶς* "let us become light", *λαβώμεθα τοῦ πρώτου καὶ ἀκραιφνεστάτου Φωτός* "let us unite with the First and the Purest Light" [Or. 40, 37 SC 358, 284].

In his works St. Gregory the Theologian frequently uses the verb *φωτίζω* in passive voice with the meaning "to be illuminated". Particularly, the author speaks of enlightenment of eyes, hearing and language: *φωτισθῶμεν τὸν ὀφθαλμὸν* "let our eyes be illuminated", *φωτισθῶμεν ἀκοὴν* "let our hearing be illuminated", *φωτισθῶμεν γλῶσσαν* "let our language be illuminated" [Or. 40, 38 SC 358, 284–286]. Synonimical to *φωτίζω* is the verb *αὐγάζω* "to light up", "to irradiate", which is also inherent in the author's vocabulary: *ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν αὐγάσθητι, τὸ τρισσὸν φῶς καὶ ἀμέριστον* [Or. 40, 34 SC 358, 276] "to be illuminated in the Holy Spirit of God by the Son, with the Trinitarian and Indivisible Light". The word *περιαστράπτω* is used with the similar meaning "to shine", "to glow", "to be wrapped with light", for example, *ἑνὶ φωτὶ περιαστράφθητε καὶ τρισί* [Or. 39, 11 SC 358, 170] "wrap yourselves with the One and Trinitarian Light".

The possibility of human's illumination with the Divine Light and Its contemplation with pure soul and mind is instantiated by the author by insertion of precedent texts from the Holy Scripture, e.g. *ἐν τῷ φωτὶ Κυρίου θέασαι φῶς* [Or.40, 34 SC 358, 276; cf. Ps. 35, 10] "in the light of God see the Light", *Κύριος δὲ φωτισμός μου* [Or.40, 36 SC 358, 280; cf. Ps. 26, 1] "God is my illumination", *φωτίζεις δὲ σὺ θαυμαστῶς ἀπὸ ὀρέων αἰωνίων* [Or.40, 36 SC 358, 280; cf. Ps. 75, 5] "You are irradiating wonderfully from the eternal mountains", *προσέλθετε πρὸς αὐτὸν καὶ φωτίσθητε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυνθῇ* [Or.40, 24 SC 358, 248; cf. Ps. 33, 6] "those who look to Him are radiant; their faces are never covered with shame".

Representing the notions of *ἡ ἔλλαμψις* "illumination" in the homily *"In laudem Basilii Magni"*, St. Gregory the Theologian refers to the authority of the Holy Scripture, using the allusion on the New Testament parable of the wise virgins who met the Bridegroom in time with their lamps lit up: *Θεὸς μόνος τῶν καθαρῶν ψυχῶν ἐστι νυμφίος, καὶ τὰς ἀγρύπνους ἑαυτῷ συνεισάγει ψυχάς, ἐὰν μετὰ λαμπρῶν τῶν λαμπάδων αὐτῷ καὶ δαψιλοῦς τῆς τοῦ ἐλαίου τροφῆς ἀπαντήσωσιν* [Or. 43, 62 SC 384, 260] "God is the only Bridegroom of pure souls and joins them when they come out to meet Him with their lamps full with oil". In this context *ἡ λαμπρὰ λαμπάς* "a lamp lit up" is associated with the enlightened state of the soul.

The teleology of human's illumination with the Divine Light

For St. Gregory the Theologian the mystics of light is both teleological and eschatological. The final purpose of the human existence is his perfect and purest illumination with the Light of the Holy Trinity in the Heavenly Kingdom. The author exhorts God's people to spiritual ascension so that, having become perfect light, to be worth of standing

in front of the Great Light (*φῶτα τέλεια τῷ μεγάλῳ φωτὶ παραστάντες* [Or. 39, 20 SC 358, 194–196]). In the homily *"In sancta lumina"* the author says: *φῶς γενώμεθα τέλειον, τελείου φωτὸς γεννήματα* [Or. 39, 2 SC 358, 152] "let us become perfect light, children of the Perfect Light". In the poetry of St. Gregory the Theologian there meet the image of human mind as a persecutor and that of evasive God, who runs away as soon as man has approached Him, making him incessantly climb the ever higher peaks on the way to illumination with the Divine Light:

Ἤτοι ὁ μὲν πηγὴ φαέων, φάος οὔτ᾽ ὀνομαστὸν,
Οὔθ᾽ ἑλετὸν, φεῦγόν τε νόου τάχος ἐγγὺς ἰόντος,
Αἰὲν ὑπεκπροθέον πάντων φρένας, ὥς κε πόθοισι
Τεινώμεσθα πρὸς ὕψος ἀεὶ νέον [Περὶ νοερῶν οὐσιῶν PG 439, 7–10].

"There is One who is the Source of lights, a light inexpressible,
Eluding capture, fleeing the speed of a pursuing mind
Whenever it approaches, forever outstripping the minds of all,
That we may be drawn by desires to a height which is ever new".

During earthly life human is able to join only *μετρίως τὴν μίαν αὐγὴν ἐκ μιᾶς τῆς θεότητος* [Or. 39, 20 SC 358, 196] "partially the one shine of the One", a fuller illumination is possible only after the glorification of human nature. As the author says, *Θεοῦ νῦν μικραῖς ἐλλαμπόμεθα ταῖς αὐγαῖς, καὶ ὅσον γινώσκειν, οὗ κεχωρίσμεθα* [Or. 8, 19 SC 405, 288] "now God illuminates us with little rays of his light for us to understand from whom we are parted". In his 28th homily St. Gregory the Theologian claims that what illuminates us in our earthly life is just *βραχεῖά τις ἀπορροὴ… καὶ οἷον μεγάλου φωτὸς μικρὸν ἀπαύγασμα* [Or. 28, 17 SC 250, 136] "a little stream … or a small gleam of the Great Light". In this very homily the author notes that *μέσος ἡμῶν τε καὶ θεοῦ ὁ σωματικὸς οὗτος ἵσταται γνόφος* "there is a barrier between us and God, corporeal darkness" so that man does not become too arrogant if he contains in himself *τὸ φῶς ὅλον* "all the light" [Or. 28, 12 SC 250, 124]. Human flesh (*ἡ σάρξ*) is called by St. Gregory the Theologian *τοῦ ἐπιπροσθοῦντος τῇ ψυχῇ νέφους, καὶ οὐκ ἐῶντος καθαρῶς ἰδεῖν τὴν θείαν ἀκτῖνα* [Or. 39, 8 SC 358, 164] "a cloud which covers the soul and does not let it clearly see the Divine ray". The author suggests that if a person adheres to the commandments (*ἐντολῶν τήρησις*), he/she gradually attains the purification of flesh (*σαρκὸς κάθαρσις*) and thus becomes worth of the illumination (*ἡ ἔλλαμψις*).

The author represents the notion of partial illumination on the earth when mentioning the appearance of Christ to Saul in his way to Damascus and saying that the latter partook *βραχείᾳ τοῦ μεγάλου φωτὸς λαμπηδόνι* [Or. 39, 9 SC 358, 166] "a little shine of the Great Light". Even after becoming light in the Kingdom of Heaven man is not identified with the Divine Light, because it is only *αὐτὸ ἑαυτοῦ θεωρητικόν τε καὶ καταληπτικὸν, ὀλίγα τοῖς ἔξω χεόμενον* [Or. 40, 5 SC 358, 204] "contemplatable and cognizable in itself, and only to a little extent flowing on what exists outside"

St. Gregory the Theologian says that in the Kingdom of Heaven those who have purified their mind will receive the reward of *φῶς, τουτέστι Θεὸν ὁρώμενόν τε καὶ γινωσκόμενον, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς καθαρότητος* [Or. 40, 45 SC 358, 306] "Light, that is God, visible and cognizable to the extent of the observer's purity".

In the homilies of St. Gregory the Theologian the heavenly destiny of a saint is described in the categories with the semantics of light: *βασιλεῖ τῷ μεγάλῳ παριστάμενος, καὶ τοῦ ἐκεῖθεν φωτὸς πληρούμενος* [Or. 7, 17 SC 405, 222] "and he is standing in front of the Great King, being replenished with light". The heavenly state of his sister Gorgonia is described as *τῆς ἀνωτάτω Τριάδος ἔλλαμψις καθαρωτέρα τε καὶ τελεωτέρα, μηκέτι ὑποφευγούσης τὸν δέσμιον νοῦν καὶ διαχεόμενον ταῖς αἰσθήσεσιν, ἀλλ᾽ ὅλης ὅλῳ νοῖ θεωρουμένης τε καὶ κρατουμένης, καὶ προσαστραπτούσης ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς ὅλῳ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος* [Or. 8, 23 SC 405, 296] "the purest and the most perfect illumination from the Almighty Trinity that is no longer fleeing from mind, captivated and distracted because of sensual perception, but is being contemplated and perceived with the entire mind, and illuminated souls with the whole light of the Divinity". The Kingdom of Heaven is defined by the author as *ἡ ἐκεῖθεν λαμπρότης, τοῖς ἐνταῦθα κεκαθαρμένοις* [Or. 40, 6 SC 358, 208] "the shine of that place for those who have purified themselves here".

Therefore, the texts of the homilies of St. Gregory the Theologian contain a great number of expressions representing the author's notions of the possibility of the mystical illumination of human with the Divine Light on the way of ascension to the Trinity God.

The sacrament of baptism as *ὁ φωτισμός* "enlightenment"

In the works of St. Gregory the Theologian the theme of illumination with the Divine Light if tightly connected with the sacrament of baptism which is frequently called *ὁ φωτισμός* [Or. 40, 6 SC 358, 208; Or. 40, 24 SC 358, 248] "enlightenment", *τὸ φώτισμα* [Or. 40, 3 SC 358, 200] "illumination". Emphasizing the mystical aspect of the sacrament, the holy hierarch says that *τὸ φώτισμα* "illumination" is *βίου μετάθεσις, Λόγου κοινωνία, φωτὸς μετουσία, σκότους κατάλυσις, ὄχημα πρὸς Θεὸν, συνεκδημία Χριστοῦ, νοῦ τελείωσις* [Or. 40, 3 SC 358, 200–202] "the change of life, communion with the Logos, partaking of the Light, release from darkness, the chariot to God, following Christ, improvement of mind". These expressions clearly testify to understanding of the sacrament of baptism as the possibility of the mystical ascension to the Kingdom of God, granted to human. It is curious that here the author uses a metaphor, platonic in its origin, *ὄχημα πρὸς Θεὸν* "the chariot to God". Plato talks about the human essence in the context of the ascension to the Superior Good and describes the contemplation of ideas as a winged chariot (*τὸ ὑπόπτερον ζευγός*) moving through celestial spheres and contemplating the ideas and the Superior Good, whose carrier (*νοῦς* "mind") rides two conjugated horses, the first of which is body and the second is soul

[Pl. Phaedr. 246b-256e]. The image of chariot of the soul (*τὸ ὄχημα τῆς ψυχῆς*) receives a new interpretation in the neoplatonist discourse, particularly, in the works of Iamblichus and emperor Julian who understand it as a means of theurgical ascension. According to D. Birukov, the theme of "souls' ascension to the Divine sphere of the Sun King with the help of sunbeams and the chariot (*ὄχημα*) of the soul" is peculiar to the discourse of Julian [Birukov 2007, 58]. The assertion of St. Gregory *τὸ φώτισμά ἐστι ὄχημα πρὸς Θεὸν* "illumination (in the baptism) is the chariot to God", although resounding with precedent expressions of Plato and Neoplatonists, should be understood figuratively in the sense that illumination in the baptism enables a person to ascend to God.

The holy hierarch emphasizes the necessity of the right understanding of the Trinity doctrine for those, who come up to the sacrament of baptism, particularly he has to profess the divinity of the Holy Spirit not to remain *ἀφώτιστος μετὰ τὸ φώτισμα* [Or. 34, 11 SC 318, 218] "unilluminated after the illumination". The author claims that otherwise *οἴμοι τῆς λαμπρότητος, εἰ μετὰ τὸν λουτρὸν μεμελάνωμαι, εἰ λαμπροτέρους ὁρῶ τοὺς οὔπω κεκαθαρμένους* [Or. 34, 11 SC 318, 218] "what is the use for him from the Light if after the baptismal bowl he remains black, if those who have not yet been purified look lighter than him".

Hence, the vocabulary of St. Gregory the Theologian contains a significant number of words with the semantics of light that are often combined in synonymic rows, especially, words denoting the action of the Trinity Light in relation to human: *φωτίζω* "to illuminate", "to enlighten", *ἐλλάμπω* "to shine", *αὐγάζω* "to irradiate", "to enlighten", *περιαστράπτω* "to shine", "to gleam", "to be wrapped with light". For the mystical theology of the author the key terms are *ὁ φωτισμός* "illumination" in the meaning of baptism, *ἡ ἔλλαμψις* "illumination with the Divine Light", *φωτὸς μετουσία* "communion with the Light". The homilies of St. Gregory the Theologian represent the notions of God as the Trinity Light (*τὸ τρισσὸν φῶς*), the essence of which is not cognizable for the human mind. The incarnation of Christ is understood as the advent of Light, illuminating the whole world and overcoming darkness. The author constantly emphasizes the human's possibility of communion with the Divine Light through illumination and enlightenment.

У статті досліджується вербалізація концепту СВІТЛО у дискурсі Григорія Богослова, аналізуються катафатичні та апофатичні засоби визначення Бога як Світла, досліджується мовна репрезентація уявлень про Воплочення та Воскресіння Христа як перемогу світла над темрявою, а також уявлення про осяяння людини Божественним Світлом на шляху сходження до Бога.

Ключові слова: давньогрецька мова, грецька патристика, концепт СВІТЛО, вербалізація, катафатичне та апофатичне богослов'я, Григорій Богослов.

В статье исследуется вербализация концепта СВЕТ в дискурсе Григория Богослова, анализируются катафатические и апофатические средства определения Бога как Света, рассматривается языковая репрезентация представлений о Воплощении и Воскресении Христа как о победе света над тьмою, а также представлений об озарении человека Божественным Светом на пути восхождения к Богу.

Ключевые слова: древнегреческий язык, греческая патристика, концепт СВЕТ, вербализация, катафатическое и апофатическое богословие, Григорий Богослов.

Література:

1. *Alfeyev H.* Life and works of St. Gregory the Theologian : [Rus. text] / Hilarion Alfeyev. – Saint Petersburg : Aletheia, 2001. – 507 p.

2. *Birukov D. S.* Faith is language: Julian and st. Gregory Nazianzenus: [Rus. text] / D. S. Birukov // Imperator Julian : Works. – Saint Petersburg : Saint Petersburg University Press, 2007. – P. 55–88.

3. *Choufrine A.* Gnosis, theophany, theosis : studies in Clement of Alexandria's appropriation of his background / Arkadi Choufrine. – N. Y. : P. Lang, 2002. – 230 p.

4. *Egan J. P.* Towards a Mysticism of Light in Gregory Nazianzen's Oration 32, 15 / J. P. Egan // Studia Patristica : Papers presented at International Conference on Patristic Studies (Oxford, 1983). Vol. XVIII. P. 3 / ed. E. A. Livingstone. – Leuven : Peeters Press, 1989. – P. 473–482.

5. *Gregoire de Nazianze.* Discours 4–5 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1983. – 416 p. – (Sources Chretiennes ; № 309).

6. *Gregoire de Nazianze.* Discours 6–12 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par M.-A. Calvet-Sebasti]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1995. – 432 p. – (Sources Chretiennes ; № 405).

7. *Gregoire de Nazianze.* Discours 20–23 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J.Mossay et G. Lafontaine]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1980. – 325 p. – (Sources Chretiennes ; № 270).

8. *Gregoire de Nazianze.* Discours 27–31 (Discours Theologique) / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par P. Gallay et M. Jourjon]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1978. – 392 p. – (Sources Chretiennes ; № 250).

9. *Gregoire de Nazianze.* Discours 32–37 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Notes par C. Moreschini et Traduction par P. Gallay]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1985. – 340 p. – (Sources Chretiennes ; № 318).

10. *Gregoire de Nazianze.* Discours 38–41 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique et Notes par C. Moreschini, Traduction par P. Gallay]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1990. – 400 p. – (Sources Chretiennes ; № 358).

11. *Gregoire de Nazianze.* Discours 42–43 / Gregoire de Nazianze ; [Introduction, Texte Critique, Traduction et Notes par J. Bernardi]. – Paris : Les Editions Du Serf, 1992. – 336 p. – (Sources Chretiennes ; № 384).

12. *Kalleres D. S.* Demons and Divine Illumination : A Consideration of Eight Prayers by Gregory of Nazianzus / D. S. Kalleres // Vigiliae Christianae. – 2007. – Vol. 61. – P. 157–188.

13. *Losev A. F.* The history of ancient aesthetics. Late Hellenism : [Rus. text] / F. A. Losev. – Moscow : Art, 1980. – 766 p.

14. *Lossky V. N.* The Mystical Theology of the Eastern Church : [Rus. text] / V. N. Lossky. – Kyiv : St. Leo the Great Press, 2007. – 504 p.

15. *Moreschini C.* Luce e Purificazione nella Dottrina di Gregorio Nazianzeno / C. Moreschini // Augustinianum. – 1973. – Vol. 13. – P. 535–549.

16. *Nemychenkov V.* The verbal sacrifice and the genuine "I" of the human: Some aspects of psychology and phenomenology of mystical life in the works of St. Gregory the Theologian : [Rus. text] / V. Nemychenkov // Development of personality. – 2007. – № 2. – P. 110–128.

17. Patrologiae Cursus Completus. Series Graecae / ed. J. P. Migne. – Paris, Turnholt : Migne et Typographi Brepols, 1850–1887. – Vol. 35–36.

18. *Russell N.* The Concept of Deification in the Early Greek Fathers : D. Phil. thesis / Norman Russell. – Oxford : Oxford University Press, 2004. – 418 p.

19. *Spidlik T.* Gregoire de Nazianze : Introduction a l' Etude de sa Doctrine Spirituelle / Thomas Spidlik. – Rome : Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1971. – 163 p. – (Orientalia Christiana Analecta ; № 189).

20. *Torrance A.* Precedents of Palamas' Essence-Energies Theology in the Cappadocians Fathers / A. Torrance // Vigiliae Christianae. – 2009. – Vol. 63. – P. 47–70.

УДК 811.222.1–119

КОНЦЕПТ *СЕРЦЕ* ЯК КЛЮЧОВИЙ КОНЦЕПТ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ЛЮДИНИ (на матеріалі перської мови)

Мазепова Олена Вікторівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено особливості вербалізації універсального концепту СЕРЦЕ в сучасній перській мові, репрезентованого полісемантичним словом دل **del** та його лексико-фразеологічною парадигмою. На основі аналізу когнітивних метафор встановлено спільне й відмінне в концептуалізації серця в перському та українському лінгвокультурних ареалах.

Ключові слова: концепт, внутрішня форма, мовна свідомість, когнітивна метафора.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, яка характеризується антропоцентричною спрямованістю, все більшає кількість досліджень, присвячених реконструкції такого складного об'єкту пізнання, як внутрішній світ людини. Значний внесок у дослідження "внутрішньої людини" зробили Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, О. М. Вольф, А. А. Залізняк, О. М. Кондратьєва, С. Є. Нікітіна, М. П. Одинцова, М. В. Пімєнова, Н. М. Сергєєва, В. М. Телія, В. І. Убійко, О. В. Урисон, О. Д. Шмельов та ін. Останнім часом лінгвістичні студії внутрішнього світу людини відбуваються переважно у руслі концептуальних досліджень, які знаходяться на перетині когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології – сучасних, порівняно молодих напрямів мовознавчої науки, що активно розвиваються і мають багато спільного як з погляду категоріального апарату, так і загальної методології дослідження.

Обидва напрями об'єднує інтерес до проблем співвідношення, що існує між мовою та концептуалізацією світу, концептуальної організації знань у свідомості людини та їх репрезентації у мові, національно-культурної обумовленості процесів, що відбуваються при цьому. Найчастіше ці проблеми обговорюють у контексті таких понять, як концепт, концептосфера, концептуальна і мовна картини світу, мовна особистість тощо. Одним з найцікавіших і перспективних напрямів сучасної антрополінгвістики є дослідження і реконструкція окремих фрагментів мовної картини світу певного етносу. Зміст цілісної мовної картини світу, як і окремих її фрагментів, складається з універсальних і культурно-специфічних смислів, обумовлених особливостями концептуалізації. Семантичний простір внутрішнього світу людини у цьому контексті постає як фрагмент загальної картини світу, відображеної в людській психіці і вербалізованої засобами певної етнічної мови.

Метою даної розвідки є визначення сукупності специфічних ознак універсального ключового концепту *СЕРЦЕ* як центрального компонента внутрішнього світу людини у перському лінгвоментальному просторі.

Об'єктом дослідження виступає сукупність лінгвістичних ресурсів, які об'єктивують концепт СЕРЦЕ в перській мові.

Предмет дослідження становить семантика перських лексико-фразеологічних засобів з ключовим словом **del**, яке виступає іменем розглядуваного концепту.

Наукова новизна дослідження зумовлюється відсутністю праць, присвячених концептуальному аналізу фрагментів внутрішнього світу людини на матеріалі перської мови.

В основу методології дослідження покладений аналіз внутрішньої форми лексико-фразеологічних засобів, які об'єктивують концепт СЕРЦЕ у перській мові, виходячи з того, що осмислення внутрішньої форми слова – шлях до встановлення ключових когнітивних ознак концепту, іменем якого виступає це слово. Крім того, деякі сутнісні ознаки концепту репрезентовані через аналіз когнітивних (концептуальних) метафор.

Лінгвістичній науці уже відомо багато класифікацій концептів. На думку О. О. Селіванової, вибір типу концепту залежить від параметрів класифікації. Для цілей нашого дослідження релевантними є параметри об'єкта та суб'єкта концептуалізації. На підставі параметра об'єкта концептуалізації виокремлюють антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні та концепти-архетипи. Параметр суб'єкта концептуалізації дає змогу виділити загальні (універсальні) етноконцепти, групові й ідіоконцепти [Селіванова 2006, 258].

М. В. Піменова розподіляє всі концепти, об'єктивовані в мові, на три понятійні класи: 1) базові концепти, серед яких виділяють космічні, соціальні та психічні (духовні) концепти; 2) концепти-дескриптори, які кваліфікують базові концепти і поділяються на діменсіальні, квалітативні та квантитативні та 3) концепти-релятиви, що реалізують типи відношень, серед яких: концепти-оцінки, концепти-позиції, концепти-привативи (напр., свій – чужий). При цьому вказується на розмитість меж концептів. Так, концепт СЕРЦЕ, з одного боку, відноситься до класу космічних, а саме – підкласу біологічних (соматичних) концептів, адже серце – реально існуючий кровоносний орган, а з іншого – серце як вмістище емоцій і втілення характеру людини потрапляє до класу концептів внутрішнього світу людини, які входять до більш широкого класу психічних (духовних) концептів [Пименова].

Ми відносимо концепт СЕРЦЕ до загальнолюдських, універсальних концептів, оскільки він існує у переважній більшості лінгвокультур світу, а також до ключових концептів перського лінгвоментального простору, оскільки він займає центральне місце в перській лінгвокультурі [Sharifian 2008, 248] та володіє "екзистенційною значущістю як для окремої мовної особистості, так і для лінгвокультурного співтовариства у цілому" [Маслова 2001, 51].

Як зауважує І. О. Голубовська, внутрішній світ кожної взятої окремо людської особистості характеризується різним співвідношенням розуму (ratio), з одного боку, та серця й душі (emotio), з іншого [Голубовская 2002, 112]. Серце і душа недосяжні для безпосереднього спостереження, а тому постають як глибинні, непізнані сутності, що містять у собі справжнє "я" людини. При цьому, якщо душа символізує нематеріальне начало в людині, яке має релігійний аспект і постає як об'єкт особливого піклування людини, то серце пов'язане з цілком матеріальним органом – з центральним органом кровообігу, що знаходиться в грудях людини. Якщо душа відповідає за все внутрішнє життя людини і є зосередженням її внутрішнього світу,

то серце в метафоричному смислі передусім уявляють як орган почуттів і пов'язаних з ними бажань людини [Урысон 2003, 24–25].

Концепт СЕРЦЕ в перській мові вербалізований двома словами: перським **del**, що походить від авестійського слова **zéréza** – *серце* [Pāshang 1998, 301] (д.-перс. **zərəd** – *серце* [Bartholomae 1904, 1692]) та арабським **qalb** від кореню **qalaba** – *обертати, перевертати*. Останній номен уживається переважно для позначення серця як кровоносного органу і пов'язаної з ним медичної термінології. У межах цієї розвідки ми зосередилися на мовній реалізації тієї частини концепту, що представлена ключовим словом **del** та його лексико-фразеологічною парадигмою, оскільки саме це слово в перській мові репрезентує серце як вмістище емоцій, почуттів, бажань тощо.

Одразу зазначимо, що перське слово **del** є полісемантичним і крім серця може позначати й інші органи людського тіла та абстрактні поняття. У Персько-англійському словнику за ред. А. Арйанпур Кашані це слово перекладено як: 'серце', 'шлунок', 'очеревина', 'живіт', 'кишки', 'розум', 'хоробрість', 'терпіння', 'середина' [Aryanpur Kashani 1984]. У тлумачному словнику М. Моїна серед інших значень цього слова знаходимо: 'свідомість' (خاطر), 'внутрішній світ людини' (ضمیر), 'душа' (جان، روان), 'мозок' (مغز سر) тощо [Moin 1996, v. 2, 1546]. Однак, як показав аналіз, з усього цього широкого спектру значень лексеми **del** найбільш актуалізованими в сучасному перському вжитку є значення "серце" та "шлунок" / "живіт". Аналіз останньої семеми виходив за межі нашої розвідки, тому ми зосередилися лише на розгляді тих лінгвістичних засобів, в яких реалізована перша і, на наш погляд, головна семема цього слова. В результаті проведеного дослідження було встановлено, що перському концепту СЕРЦЕ, вербалізованому словом **del** та його лексико-фразеологічною парадигмою, окрім яскраво специфічних притаманна й низка спільних з українським *серцем* когнітивних ознак.

Перське *серце*, як і українське, є місцем локалізації почуттів і емоцій людини, серед яких найважливішим є головне інтимне почуття людини – кохання. Тому, виражаючись метафорично, серце можна віддати, забрати, вкрасти, вирвати, розбити, причарувати, пестити, ранити, втратити, мучити, програти тощо. Про це свідчить внутрішня форма таких детермінативів: **delbar** *кохана* (досл.: *та, що забирає серце*), **delrobā** *кохана* (досл.: *та, що викрадає серце*), **delsetān** *чарівна, кохана* (досл.: *та, що забирає серце*), **delferib** *чарівна* (досл.: *та, що причаровує серце*), **delnavāz** *люб'язний, приємний* (досл.: *той, що пестить серце*), **delāzār** *сумний, болісний* (досл.: *такий, що змучує серце*) тощо та фразеологічних одиниць (ФО): **del az dast dādan** *закохуватися* (досл.: *втрачати серце*), **del bāxtan** *закохуватися* (досл.: *програвати серце*), **del-e kas-i-rā be dast āvardan** *завойовувати чиюсь симпатію* (досл.: *отримувати чиєсь серце*), **del-e kas-i-rā šekastan** *розчаровувати когось* (досл.: *розбивати чиєсь серце*), **del bar-dāštan** *відмовлятися; розлюбити; залишати* (досл.: *забирати серце*), **del-am riš riš šod** *я дуже засмучений* (досл.: *моє серце повністю зранене*), **delkande** *розчарований; такий, що втратив надію* (досл.: *з вирваним серцем*), **delšekaste** *розчарований; сумний* (досл.: *з розбитим серцем*) тощо.

Інтерес становить пара **del bāxtan** *закохуватися* (досл.: *програвати серце*), **del bordan** *зваблювати, причаровувати* (досл.: *вигравати серце*), внутрішня форма яких

засвідчує, що із серцем пов'язаний уже забутий на сьогодні, але фіксований мовною свідомістю персів сценарій змагання, в якому наявні переможець (кохана) і переможений (закоханий). Враховуючи те, що слово **bordan** має два значення: "нести" та "вигравати", наведена вище лексема **delbar** дослівно може перекладатися як "та, що виграє серце".

Як відомо, деякі сутнісні ознаки концепту можуть бути репрезентовані через когнітивні (концептуальні) метафори, які лежать в основі образності сталих словосполучень. Однією з найяскравіших з них є метафора СЕРЦЕ–ВМІСТИЩЕ, притаманна багатьом лінгвокультурним ареалам. Перси, як і українці, уявляють серце як вмістище, що має певні просторові характеристики. Так, в ньому можна "розташуватися" або "сісти", напр.: **tu-ye del-e kas-i jā kardan** *завойовувати чиюсь прихильність, любов* (досл.: *розташовуватися в чиємусь серці*), **be del-am nešast** *[це] мені запало в душу, залишило слід в моєму серці* (досл.: [*це*] *сіло в моєму серці*). Перське серце має "дно" (**tah-e del**) та "верхівку" (**sar-e del**). Як правило, перси вітають і бажають благополуччя одне одному від самого "дна серця" (**az tah-e del**), тобто від усієї душі, від усього серця. Той же зворот використовують на позначення зауваження або міркування, висловленого з щирою метою, тоді як про необґрунтоване, необмірковане твердження кажуть як про таке, що зроблено з "верхівки серця" (**az sar-e del**) [Sharifian 2008, 250].

Те, що перське серце "має дно", засвідчують також такі ФО, як: **dar tah-e del** *у глибині душі* (досл.: *на дні серця*), **tah-e del-aš qors šod** *він заспокоївся, переконався* (досл.: *дно його серця стало твердим*) та **tah-e del-aš xonak šod** *він відчув полегшення, заспокоївся* (досл.: *дно його серця охолонуло*), напр.:

از این قسم دروغی که خورده ته دلش خنک شد. راحت شد... (صادق چوبک، پیراهن زرشکی).

Після того, як вона дала цю брехливу клятву, вона відчула полегшення, заспокоїлася… (С. Чубак. Темно-червона сукня).

Когнітивна метафора СЕРЦЕ–КІМНАТА реалізована у фраземі: **del-aš tāqče nadārad** *він балакучий, не вміє тримати язика за зубами* (досл.: *у його серці немає ніші*) [Голева 2000, 275] з варіантом **del-aš dar-o tāqče nadārad** (досл.: *у його серці немає дверей та ніші*) [Farhang 2005, 514]. Серце, наче двері, може відкритися: **del-am bāz / gošāde šod** *у мене відлягло від серця; я розвеселився* (досл.: *моє серце відкрилося*), **delbāz** *живописний, такий, що радує око* (досл.: *з відкритим серцем*); в нього може щось впасти: **be del-am oftād ke…** *у мене виникло передчуття, що…* (досл.: *в моє серце впало, що*) або в нього можна щось вкинути: **de del-e kas-i andāxtan** *спонукати, схиляти когось* (досл.: *вкидати в чиєсь серце*); до нього може щось приклеїтися: **be del-am časbid** *мені сподобалося, запало в душу* (досл.: *до мого серця приклеїлося*), прив'язатися: **delbaste** *закоханий, зацікавлений* (досл.: *такий, що прив'язав [своє] серце*), **delband** *дорогий, коханий, улюблений* (досл.: *такий, що прив'язує серце*) або на ньому повиснути: **delāviz** *бажаний, приємний* (досл.: *такий, що висне на серці*) тощо.

Серце, як певний контейнер, може бути сповненим або порожнім. При цьому дослівне значення повного серця передає ідею розгніваності або засмученості, напр.: **delpor budan** *ображатися, бути засмученим* (досл.: *бути з повним серцем*), **del-am por ast** *я розгніваний, злий* (досл.: *моє серце повне*). "Спустошувати своє серце"

(**del-e xod-rā xāli kardan**) означає "виливати душу" або "зривати на комусь серце". Крім того, зворот **tu-ye del-e kas-i-rā xāli kardan** (досл.: *спустошувати середину чийогось серця*) має значення "залякувати когось", напр.:

توی دلش را خالی کردم و او را از رفتن راه بدی در پیش گرفته بود باز داشتم.

Я налякав його і не дав йому стати на невірний шлях, як він збирався [Голева 2000, 282].

До серця, як до приміщення, можуть заходити емоції, відчуття: **(be) del-am rahm āmad** *моє серце охопила жалість* (досл.: *до мого серця увійшла жалість*); з нього можна й вийти: **az del-e kas-i birun raftan** *стати забутим, зникнути з чиєїсь пам'яті* (досл.: *вийти з чийогось серця*); **az del beravad har ān ke az dide beraft** *з серця піде те, що пішло з очей* (пор. укр.: Чого очі не бачать, того серцю не жаль. Зникне з очей, зійде з думки; рос. С глаз долой, из сердца вон).

Перське серце може змінювати об'єм: **del-am tang šod** *мені стало сумно* (досл.: *моє серце звузилося*), **deltang** *сумний* (досл.: *з вузьким серцем*), **delgošād** *радісний, веселий* (досл.: *з широким серцем*) або, подібно до українського, локалізацію, зокрема, впасти: **deloftāde** *засмучений, з розбитим серцем* (досл.: *той, у кого впало серце*), **del-am pāyin / foru rixt** *моє серце обірвалося* (досл.: *моє серце просипалося / пролилося вниз*); відхитнутися: **del-am ramid** *я охолонув* (досл.: *моє серце відхитнулося*); притягуватися: **delkeš** *привабливий, милий* (досл.: *такий, що притягує серце*); підстрибувати: **del-am be qilivili mioftad** *мені дуже хочеться* (досл.: *моє серце підстрибує*); зникати або йти від господаря: **delšode** *безумно закоханий* (досл.: *той, у кого серце пішло*), **del-am az dast raft** *я закохався* (досл.: *моє серце зникло*), **del-am piš-e u-st** *він заволодів моїм серцем* (досл.: *моє серце біля / у нього*), **del-aš piš-e man nist** *він зовсім не думає про мене, не звертає на мене уваги* (досл.: *його серце не зі мною*), **del-am tu-ye del-am namānd** *я ослаб, знесилився* (від хвилювання) (досл.: *моє серце не залишилося в серці*), **del tu-ye del-aš nist** *він сильно хвилюється / наляканий* (досл.: *серця в його серці немає*). ФО з дієсловом **āmadan** *приходити* передає ідею жалю: **del-am nayāmad / del-am nemiāmad** *мені було шкода* (досл.: *моє серце не приходило*), напр.:

مدتی دلم نیامد کیفش را برهم بزنم... (محمدعلی جمال زاده، سر و ته یک کرباس)

Деякий час мені було шкода псувати йому задоволення… (М. Джамаль-Заде. З одного тіста).

Як відомо, в українському та російському мовно-культурних ареалах серце може осмислюватися через когнітивну метафору СЕРЦЕ–ВОГОНЬ. У перській мові ця когнітивна метафора реалізується у фразеологізмах за участі предикатів **ātaš zadan** *підпалювати*, **ātaš gereftan** *загорятися*, **suxtan** *горіти*, **suzāndan** *спалювати*, **jušidan** *кипіти*, **afruxtan** *запалювати*, **godāxtan** *плавити(ся), топити(ся)* та їх похідних. Метафори горіння використовуються перш за все для вираження страждання, засмучення або жалю: **ātaš be del-e kas-i zadan** *спричиняти страждання, наповнювати чиєсь серце гіркотою* (досл.: *підпалювати чиєсь серце*), **del-e kas-i-rā suzāndan** *спричиняти страждання; викликати у когось співчуття, жалість* (досл.: *спалювати чиєсь серце*); **del-am be hāl-e u misuzad** *мені його дуже шкода* (досл.: *моє серце горить через його стан*); **delsuxte** *скорботний, тужливий; засмучений* (досл.: *той, у кого згоріло серце*); **delgodāz** *прикрий, тужливий* (досл.: *такий, що плавить серце*); **del-am kabāb šod** *я ду-*

же страждаю; я дуже співчуваю (досл.: *моє серце стало шашликом*). Однак, сполучення з предикатом **ātaš gereftan** *загорятися* реалізує ідею розгніваності, напр., у прислів'ї: تا دلی آتش نگیرد حرف جانسوزی نگوید. **tā del-i ātaš nagirad harf-e jānsuz-i naguyad** *Поки серце не запалиться, не буде сказано гірких слів* [Голева 2000, 282].

Існує кілька ФО, утворених за допомогою слова **dāq** *клеймо, тавро; розпечений, дуже гарячий*. Фразеологізм **dāq-e del** (досл.: *тавро серця*) позначає скорботу, сум, біль через утрату близької людини, напр.: **dāq-e del-e kas-i-rā tāze kardan** *ятрити чиїсь старі рани, примушувати знов когось страждати* (досл.: *оновлювати тавро чийогось серця*). Див. також прислів'я: یک داغ دل بس است برای قبیله ای **yek dāq-e del bas ast barāye qabile-i** *Однієї втрати досить, щоб скорбіло все плем'я* [Голева 2000, 241] та крилатий вислів:

یک دل نمانده است که داغش نکرده ای بردارد ای فراق، خدا از میان تو را!

Не лишилося жодного серця, яке б ти не таврувала, о розлуко! / Нехай взагалі тебе знищить Господь! [Farhang 2005, 1251].

Згідно зі словником сучасної розмовної мови фразеологізм **deldāq šodan** (досл.: *стати з таврованим / розпеченим серцем*) використовується для передавання стану занепокоєності або засмучення [Parchami 2003, 213].

Крім того, деякі метафори вогню використовуються для позначення хвилювання: **del-aš mesl-e sir-o serke mijušad** *він дуже схвильований* (досл.: *його серце кипить мов часник з оцтом*) або – з дієсловом **afruxtan** *запалювати* – радісного піднесення: **delafruz** *веселий, радісний; чарівний* (досл.: *такий, що запалює серце*).

Аналіз опозиції теплий-холодний в контексті перського серця засвідчив таку специфіку: "мати тепле серце", напр.: **delgarm budan** (досл.: *бути з теплим серцем*) означає "бути старанним, впевненим або чуйним". Ідею душевного полегшення передає фразеологізм **del-am garm šod** (досл.: *моє серце стало теплим*), напр.:

...اما وقتی یادم می آمد من مریض سفارشی هستم و خیلی ها آرزو می کنند جای من می بودند دلم
گرم می شد... (خسرو شاهانی، بگو چهل و چهار).

… Але коли я згадував, що в лікарні я перебуваю за спеціальним призначенням, і багато людей бажали б бути на моєму місці, на серці у мене теплішало… (Х. Шагані. Скажи: "Сорок чотири").

Однак ідею душевного заспокоєння може передавати і ФО зі словом **xonak** *прохолодний*: **del-am xonak šod** *мені полегшало* (досл.: *моє серце охолонуло*):

...شایدم یه روزی جنازه پیرزنو بیارن اونجا و من دلم خنک بشه... (غلامحسین ساعدی، دو برادر).

Може, колись цю стару відвезуть туди, на кладовище, і серце моє заспокоїться… (Г. Саеді. Два брати).

Отже, фраземи з головним компонентом "серце" і його атрибутами "теплий" і "прохолодний" демонструють майже однакову семантику, однак в першому випадку мовна свідомість персів фіксує перехід від холодного стану серця до теплого, а в другому – від гарячого до прохолодного.

Холодне серце у свідомості персів переважно пов'язане зі сценаріями розчарування, відчаю або байдужості, напр.:

بعد از واقعه هدایتعلی به اندازه ای دلم سرد شده که دستم به هیچ کاری نمی رود... (محمدعلی جمال زاده،
دارالمجانین).

Після випадку з Гедаят Алі я настільки впав у відчай, що не можу примусити себе взятися за якусь роботу... (М. Джамаль-заде. Божевільня).

Щоб розширити уявлення про образні репрезентації концепту СЕРЦЯ в перській мові, наведемо ще кілька когнітивних метафор, які дозволив виділити наш матеріал:

1. СЕРЦЕ–РЕЧОВИНА. Перське серце має концептуальні ознаки речовини, яку можна просипати, пролити, розплавити / розтопити, розбити тощо. Напр.: **del-am pāyin / foru rixt** *моє серце обірвалося* (досл.: м*оє серце просипалося / пролилося вниз*), **del-am tu rixt** *моє серце впало* (досл.: *моє серце просипалося / пролилося всередину*), **del-e kas-i-rā āb kardan** *випробувати чиєсь терпіння, примушувати когось довго чекати* (досл.: *плавити / топити чиєсь серце*), **del-am āb šod** *мені закортіло* (досл.: *моє серце розплавилося / розтануло*), **del-e kas-i-rā šekastan** *розчаровувати когось* (досл.: *розбивати чиєсь серце*), **delšekaste** *розчарований, засмучений* (досл.: *з розбитим серцем*).

2. СЕРЦЕ–ПРЕДМЕТ. Перському серцю як предмету властиві опозиції холодний–гарячий (див. приклади вище); твердий–м'який: **delnarm** *м'який, чуйний* (досл.: *з м'яким серцем*), **delsaxt** *жорстокосердий* (досл.: з *твердим серцем*), **del-aš qors šod** *він переконався* (досл.: *його серце стало твердим*); важкий–легкий: **delgerān** *невдоволений, пригнічений* (досл.: *з важким серцем*), **sangindel** *жорстокий, безжальний* (досл.: *з важким серцем*), **sabokdel** *безтурботний, легковажний* (досл.: *з легким серцем*), **nāzokdel** *м'якосердий, чутливий* (досл.: *з легким серцем*); чистий–брудний: **pākdel** *щирий, доброзичливий* (досл.: *з чистим серцем*), **delčerkin** *ображений; гидливий* (досл.: *з брудним серцем*) та світлий–темний: **roušandel** *освічений* (досл.: *зі світлим серцем*) **tārikdel** *злий; скептично налаштований* (досл.: *з темним серцем*).

3. СЕРЦЕ–ПТАХ. Ця когнітивна метафора реалізується у межах зооморфного коду через партонім 'крило': **del-am barāye u par mizanad** *мені дуже хочеться його бачити* (досл.: *моє серце для нього б'є крилами*), **del-am barāye in čiz par mizanad** *мені дуже хочеться це мати* (досл.: *моє серце для цієї речі б'є крилами*):

از همین حال دلم برای دریا پر می زند... (فردون تنکابنی، سفر به بیست و دو سالگی)

Я уже зараз мрію про море… (Ф. Танкабоні. Подорож до 22-річчя)

... دیگر دلم برای دیدن تابلوهای او پرپر می زد... (بزرگ علوی، چشمهایش)

Моє серце тріпотіло від бажання побачити його картини… (Б. Аляві. Її очі).

مردا پا بسن که میذارن مخصوصن اگه بچه نداشته باشن، دلشون واسیه بچه پر میزنه… (صادق هدایت، علویه خانم).

Коли чоловіки, особливо бездітні, досягають певного віку, їм страшенно хочеться мати дитину… (С. Гедаят. Алявіє-ханом).

Коли людина хвилюється від сильного бажання, страху або радості, її серце порівнюють з голубом: **del-aš mesl-e kabutar par (bāl) mizanad** (досл.: *його серце, мов голуб, б'є крилами*):

وقتی از قطار پیاده می شد دلش مثل کبوتر پر می زد (فرهنگ امیرقلی امینی)

Коли він виходив з потягу, його серце тремтіло від радощів і хвилювання [Голева 2000, 276].

4. СЕРЦЕ–РОСЛИНА. Рослинна когнітивна метафора представлена у фразеологізмі **del-am bār nemidehad** *у мене душа не лежить* (досл.: *моє серце не дає плодів*),

де слово **bār** *плід* вказує на те, що серце уявляється як дерево, яке може плодоносити. Внутрішня форма деривата **delšekofte** *веселий, радісний* (досл.: *з серцем, яке розквітло*) підтверджує, що серце може осмислюватися персами в термінах рослинного коду. Поет Назірі каже:

دلها پر از غم است عزیزان چه واقعه است؟ یک دل شکفته نیست، خوشی در جهان کجاست؟

Серця сповнені сумом, що сталося з дорогими людьми? / Немає жодної веселої людини, куди поділися радощі у світі? [Farhang 2005, 1251].

5. СЕРЦЕ–ЛЮДИНА. Перське серце наділено здатністю діяти самостійно, наче незалежно від волі господаря, напр.: هر چه دل آهنگ کند دست اجرا کند. **har če del āhang konad dast ejrā konad** *Все, що забажає серце, руки зроблять* (досл.: *все, що серце заграє, руки виконають*). Див. також: **del-am mixāhad** *я хочу* (досл.: *моє серце хоче*), **del-am rāh nemidehad** *у мене душа не лежить* (досл.: *моє серце не дозволяє*), **del-am ramid** *я втратив інтерес* (досл.: *моє серце відхитнулося*), **del-aš barāye čiz-i qaš miravad** *йому аж кортить* (досл.: *його серце через щось знепритомніє*), **del-am qanj miravad / mizanad** *я пристрасно бажаю, жадаю; мені радісно* (досл.: *серце радіє*), **del-am hāl āmad** *я зрадів* (досл.: *моє серце прийшло в гарний стан*), **del-am az hāl raft** *я знепритомнів* (досл.: *моє серце вийшло з гарного стану*); **del-am ārām / qarār gereft** *я заспокоївся* (досл.: *моє серце заспокоїлося*), **del-am tars bar-dāšte** *я злякався* (досл.: *моє серце взяло страху*) тощо.

Серце, як людина, може бути втомленим, причому слово **delxaste** (досл.: *той, у кого втомлене серце*) демонструє подвійну семантику: 1) *розчарований, пригнічений*, напр.: دل خسته تر است هر که دل بسته تر است. **delxastetar ast har ke delbastetar ast** *Чим більше людина прив'язана, тим більше вона розчарована.* [Farhang 2005, 515] та – у словнику сучасного розмовного мовлення – 2) *закоханий* [Parchami 2003, 212]. "Добиватися бажаного" по-перськи означає "отримувати бажання серця" – **kām-e del gereftan**:

ناصرالدین شاه از هر زنی که خوشش می آمد از او کام دل می گرفت.

Насреддін-шах добився кохання кожної жінки, яка йому подобалася [Голева 2000, 283].

У численних зворотах серце використовується як метонімічне позначення людини, напр.: دل به دل راه دارد. **del be del rāh dārad** *Серце до серця знаходить шлях* (досл.: *серце до серця має шлях*) [Голева 2000, 272]; دل به دل رود. **del be del ravad** *Серце з серцем сходиться* (досл.: *серце до серця йде*) [Farhang 2005, 513]; دل آنجا گراید که کامش رواست. **del ānjā gerāyad ke kām-aš ravā-st** *Людина тягнеться туди, де може отримати бажане* (досл.: с*ерце тягнеться туди, де досяжне його бажання*) [Farhang 2005, 511]; دل نخواسته عذر بسیار. **del naxāste ozr besyār** *Якщо не хочеться, багато відмовок* (досл.: *якщо серце не хоче, багато відмовок*) [Farhang 2005, 519] тощо.

Отже, як засвідчив проведений аналіз, перське серце має як яскраво специфічні, так і спільні з українським серцем концептуальні ознаки. В перській мові, як і в українській, поширені звороти, в яких позитивні та негативні характеристики людини передаються відповідними метафоричними атрибутами; в семантичній основі багатьох виразів лежать однакові когнітивні метафори; серце часто використовується як метонімічне позначення людини тощо. Специфічними ознаками перського концепту є його близькість до концепту ШЛУНОК; полісемантичність слова **del**,

яке є його головним репрезентантом; наявність у перській мовній свідомості архаїчних ознак сценаріїв змагання в коханні тощо.

Подальші перспективи дослідження вбачаємо в необхідності схарактеризувати специфіку мовних зв'язків перського *серця* з іншими соматизмами, розширенні лінгвістичного матеріалу для зіставного аналізу перських концептів СЕРЦЕ / ДУША / ДУХ та проведенні психолінгвістичного експерименту серед носіїв перської мови.

В статье исследованы особенности вербализации универсального концепта СЕРДЦЕ в современном персидском языке, представленного полисемантичным словом دل **del** и его лексико-фразеологической парадигмой. На основе анализа когнитивных метафор определено общее и отличное в концептуализации сердца в персидском и украинском лингвокультурных ареалах.

Ключевые слова: концепт, внутренняя форма, языковое сознание, когнитивная метафора.

The article deals with the particularities of verbalization of the concept HEART in the modern Persian language, represented by the polysemantic word of دل **del** and its lexical and phraseological paradigm. On the basis of the analysis of the conceptual metaphors some common and different features of conceptualization of the heart in Persian and Ukrainian linguocultural areas have been also determined.

Key words: concept, inner form, language consciousness, cognitive metaphor.

Література:

1. *Голева Г. С.* Фарси-русский фразеологический словарь / Г. С. Голева. – М. : Грааль, 2000. – 648 с.
2. *Голубовская И. А.* Этнические особенности языковых картин мира : монография / И. А. Голубовская. – К. : ИПЦ "Киевский университет", 2002. – 293 с.
3. *Маслова В. А.* Лингвокультурология : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Издательский центр "Академия", 2001. – 208 с.
4. *Пименова М. В.* Типы концептов / М. В. Пименова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.kuzspa.ru/diss/conf.../5_pimenova.doc.
5. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. *Урысон Е. В.* Проблемы исследования языковой картины мира : Аналогия в семантике / Е. В. Урысон. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 224 с.
7. *Aryanpur Kashani A.* Aryanpur Persian-English Dictionary / A. Aryanpur Kashani, M. Aryanpur Kashani. – Tehran : Amir-Kabir Publications, 1984.
8. *Bartholomae C.* Altiranishes Wörterbuch / C. Bartholomae. – Strassburg : Verlag Von Karl J. Trübner, 1904.
9. Farhang-e amsāl-e soxan. Ta'lif Hasan Anvari va digarān. – 2 jeld. – Tehrān : Soxan, 2005.
10. *Moin M.* An Intermediate Persian Dictionary / M. Moin. – Tehran : Amir Kabir Publishing Corporation, 1996. – Vol. 2.
11. *Parchami M.* Paskučehā-ye farhang (biš az 15 hezār kenāye – estelāh va tekyekalām-e 'āmyāne-ye šofāhi) / M. Parchami. – Tehrān : Farhang-e Māhrox, 2003.
12. *Pāshang M.* Farhang-e fārsi va rišeyābi-ye vājegān / M. Pāshang. – Tehrān : Mehvar, 1997.
13. *Sharifian F.* Conseptualizations of *del* 'heart-stomach' in Persian / F. Sharifian // Culture, Body, and Language. Conseptualizations of internal Body Organs: cross Cultures and Languages. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2008. – P. 247–266.

УДК 811.134.2'42

КОНЦЕПТУАЛЬНА ПРИРОДА ОБРАЗНОГО ПРОСТОРУ ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ У СВІТЛІ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Настенко Світлана Василівна,
канд. філол. наук, докторант
Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджується концептуальна природа образного простору поетичного твору крізь призму когнітивної лінгвістики. Аналізується зміст ключових понять "архетип", "концепт", "образ" у рамках антропоцентричного підходу.

Ключові слова: простір, антропоцентризм, концептуалізація, архетип, концепт, образ, концептуальна картина світу.

Протягом останніх десятиліть дослідження концептуального простору поетичних текстів перебуває у центрі уваги лінгвістичної науки. У контексті інтеграції енциклопедичних і лінгвістичних знань, пов'язаних з інтерпретацією поетичного мовлення й виокремлення в ньому образного простору, концептуальна природа образу має неоднозначні та багатопланові інтерпретації.

Актуальність нашого дослідження зумовлена відсутністю єдиних поглядів на зазначену проблематику й полягає у визначенні в межах антропоцентричного підходу основних складових образного простору поетичного тексту у світлі етнокультурного та лінгвокогнітивного підходів.

Метою запропонованої статті є визначення концептуальної природи образного простору і встановлення базових концептуальних структур, які формують зміст образів поетичного твору.

Об'єктом вивчення є концептуальна природа образу, яка осмислюється під кутом зору антропологізму у мовознавчій науці.

Предметом аналізу є лінгвокогнітивний аспект змісту образного простору у поетичному тексті.

Новизна даного дослідження полягає у спробі теоретичного обґрунтування концептуальної природи образу з точки зору когнітивної лінгвістики. Ця методика розроблялася у працях таких зарубіжних і вітчизняних лінгвістів, як М. М. Болдирєв, О. М. Братель, А. Вежбицька, І. О. Голубовська, В. А. Маслова, Р. І. Павільоніс, А. М. Приходько, О. О. Селіванова та ін., що послужило теоретичним підґрунтям у процесі вивчення даної проблематики.

Дослідити ментальну сутність як складову частину загальної структури знань про навколишній світ, що носить енциклопедичний характер, означає подати опис еталонного ментального образу, який міститься у свідомості людини [Голубовська 2004, 18].

На думку А. Вежбицької і В. М. Богуцького, простір розглядається як одна з базисних категорій людського світосприйняття і свідомості; визначаючи фізичні межі, у рамках яких розгортається людське життя; простір, разом з часом, входить до числа тих фундаментальних понять, які підлягають лексикалізації, за допомогою яких люди сприймають, осмислюють, відтворюють світ [Богуцький 2012, 13; Вежбицкая 1999, 273–332].

Одним з ключових понять сьогоднішньої лінгвістики є концепт, який інтегрує в собі художні образи. М. М. Болдирєв наголошує на принципі антропоцентричності концептів, які можна представити як певні семантичні структури репрезентації знань, зорієнтованих на відображення світу людини [Болдырев 2001, 20]. У процесі ознайомлення з реальністю у свідомості людини утворюється певна картина світу (з вербальною та образною складовими), яка є унікальною для кожної окремої взятої людини, для будь-якої мови [Таценко 2006]. Концептуальна система представлена низкою концептів у свідомості людини, що відтворює у вигляді структурованих знань уявлення про навколишню дійсність і результати внутрішнього рефлексивного досвіду людини. Концептуальна система фіксує інформацію, яка поступає в мовній формі та невербальним шляхом і ототожнюється з концептосферою (сукупністю концептів нації) [Селіванова 2011, 302]. У поетичному творі, який є витвором письменника, поетичні твори містять не один, а декілька об'єктивованих концептів, вибір яких зумовлений комунікативною метою поета і сконцентрований на створенні емоційно-психологічної атмосфери [Мороз 2012, 128]. Таким чином, результатом концептуалізації є утворення концептуальної системи, а антропоцентричність виявляється в метафоричному виявленні концептуальної системи. Оскільки автор художнього тексту належить до певної спільноти (народу), він мислить відповідними концептуальними домінантами, які стають основою його розумового процесу, що реалізуються в текстах у вигляді індивідуально-авторських концептів. Отже, утворення концептуальних домінант художнього тексту можна представити як процес, в якому створюються умови для освоєння ключових концептів культури певного народу на певному часовому відрізку [Плаксіна 2012, 153].

У фокусі нашого дослідження іспанська поезія XII–XX століть, об'єднана ключовими концептами, які інтегруються у мегаконцепті ІСПАНІЯ.

Українська дослідниця Л. В. Губа підкреслює, що аналізуючи концепти в художніх творах, слід звертати увагу на можливий прихований зміст, на конотації та асоціації, викликані даним художнім концептом шляхом дослідження мовних засобів, що відіграють роль у конструюванні семантичної структури всього твору [Губа 2011, 76–77]. Проте, простежуючи дані закономірності, слід враховувати першообрази – архетипи свідомості, які складають основу концепту і всього концептуального простору.

За О. О. Селівановою, архетип – це первісна вроджена психічна структура, вияв родової пам'яті, історичного минулого етносу, людства, їхнього колективного позасвідомого, що забезпечує цілісність і єдність людського сприйняття й виявляється у вигляді архетипних образів [Селіванова 2011, 40]. К. Г. Юнг був першим психологом, який увів термін "архетип" на початку XX століття. Він розподіляє архетипи на психологічні (ті, які походять із пам'яті роду) і культурні (ті, які створювалися культурним досвідом людства). Лінгвістична концепція образу належить таким дослідникам, як Н. Д. Арутюнова, В. В. Виноградов, Л. Ю. Щерба, В. Г. Гак та ін. В. А. Маслова вважає, що образ як ідеальне суб'єктивне утворення не міститься в самому тексті безпосередньо. У тексті містяться лише знаки, що заміщують об'єкти. Образ виникає під впливом знака на базі тієї інформації, яку повідомляє знак – це і

є первинним образом. Проте по відношенню до художніх образів їх можна назвати вторинними. У цьому сенсі кожне слово образне, або може викликати образ, що зберігається у пам'яті чи утворюється шляхом трансформації досвіду (уяви), а будь-яке слово, що потрапляє в художній текст, може стати художньо-образним, естетично значущим [Маслова 2010, 60]. О. М. Братель розглядає співвідношення архетипу (одиниці доконцептуального знання), концепту (одиниці концептуального знання) і словесного поетичного образу (одиниці постконцептуального (вербального) знання) у тріаді: архетип – концепт – словесний поетичний образ. "Архетип репрезентується як найзагальніша та найглибша складова словесного поетичного образу, що виникає несвідомо та об'єктивується в словесному поетичному образі через розгортання усвідомлених концептуальних схем. Архетип уважається універсальним елементом колективного несвідомого, що втілюється в словесних поетичних образах, які можуть вербалізувати як універсальні, так й етнонаціональні концепти. Оскільки словесний поетичний образ формується на основі архетипної моделі, його глибинний зміст визначається через аналіз його доконцептуальних складових – архетипів. Образний простір еволюціонує залежно від особливостей культури, проте всі образи актуалізують певні архетипи як відлуння міфологічного світогляду" [Братель 2009, 48–50]. Так, концепт – це культурне утворення, що має етноспецифічне підґрунтя, а його семантико-когнітивна база має загальнокультурний і наднаціональний характер [Приходько 2008, 54], тим самим концепт виступає акумулюючим елементом у світі культури й індивідуальних смислів. З плином часу, за твердженням Р. І. Павільоніса, світосприйняття змінює свої вектори, проте утворюється ядро концептуальної картини світу, яке є сталим з огляду на принцип концептуальності інформаційних смислів [Павиленис 1983, 79]. У поетичному тексті словесний поетичний образ активізує в читача образ завдяки втіленню в ньому тієї чи іншої риси або ознаки, характеристики, властивості, а вона, в свою чергу, передається в образі різними частинами мови: іменником, прикметником, дієсловом тощо [Колесова 2012, 111].

Висновок. Таким чином, архетип, концепт і образ виступають ключовими ланками у процесі концептуалізації смислів у тексті. Вони є основними складовими поняттями у системі образного простору, що еволюціонує разом з етнокультурними змінами.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у структуруванні концептів у рамках мегаконцепту ІСПАНІЯ і встановленні текстотвірних засобів вираження цього мегаконцепту у вербалізації образного простору іспанської поезії XII – XX століть.

В статье рассматривается концептуальная природа образного пространства поэтического произведения сквозь призму идей когнитивной лингвистики. Анализируется содержание ключевых для исследования образной природы текстового пространства понятий "архетип", "концепт", "образ" в рамках антропоцентрического подхода.

Ключевые слова: пространство, антропоцентризм, концептуализация, архетип, концепт, образ, концептуальная картина мира.

The article deals with the conceptual nature of image space of the poetic piece through the prism of the ideas of cognitive linguistics. The content of the key notions of "archetype", "concept", "image" taken under anthropocentric point of view is displayed.

Key words: space, anthropocentrism, conceptualization, archetype, concept, image, cognitive model of the world.

Література:

1. *Богуцький В. М.* Мовні моделі простору як культурно-національний феномен (на матеріалі української, англійської та іспанської мов) / Вадим Миколайович Богуцький // Studia Linguistica : [зб. наук. пр.] / відп. ред. І. О. Голубовська. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 13–22.

2. *Болдырев Н. Н.* Антропоцентричность языка с позиций разных культур / Николай Николаевич Болдырев // Филолгия и культура : материалы III Междунар. научн. конф. – Тамбов : Изд-во ТГУ им. Г. Р. Державина, 2001. – Ч. 1. – С. 15–20.

3. *Братель О. М.* Словесні образи в аргентинській поезії кінця XIX – першої половини XX ст. : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : 10.02.05 "Романські мови" / Олена Миколаївна Братель ; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 204 с.

4. *Вежбицкая А.* Семантические универсалии и описание языков / Анна Вежбицкая ; [пер. с англ. Алексея Дмитриевича Шмелева ; под. ред. Татьяны Вячеславовны Булыгиной]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 776 с.

5. *Голубовська І.О.* Етнічні особливості мовних картин світу : [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – [2-е вид, випр. і доп.]. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

6. *Губа Л. В.* Ключові екзистенційні концепти у філософських оповіданнях Германа Гессе / Л. В. Губа // Проблеми семантики слова, речення та тексту : [зб. наук. пр.] / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – Вип. 26. – С. 76–83.

7. *Колесова А. О.* Гештальт-аналіз художнього образу КОХАНОЇ / КОХАНОГО в англомовних поетичних текстах XIX–XX століття / А. О. Колесова // Нова філологія : [зб. наук. пр.] / відп. ред. В. М. Манакін. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. 52. – С. 110–111.

8. *Маслова В. А.* Образ и поэтический образ как категории сознания / Валентина Авраамовна Маслова // Концептуальные исследования в современной лингвистике : [сб. ст.] / отв. ред. М. В. Пименова. – СПб. ; Горловка : ГГПИИЯ, 2010. – Вып. 12. – С. 58–66.

9. *Мороз О. Л.* Комбінаторика концептів як лінгвокогнітивний механізм реалізації тональності поетичного тексту / О. Л. Мороз // Нова філологія : [зб. наук. пр.] / відп. ред. В. М. Манакін. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. 52. – С. 127–130.

10. *Павиленис Р. И.* Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка / Р. И. Павиленис. – М. : Мысль, 1983.– 286 с.

11. *Плаксіна І. Ю.* Концептуальні домінанти як складова художнього тексту / І. Ю. Плаксіна // Нова філологія : [зб. наук. пр.] / відп. ред. В. М. Манакін. – Запоріжжя : ЗНУ, 2012. – Вип. 52. – С. 152–154.

12. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

13. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.

14. *Таценко Н. В.* Теоретичні засади антропоцентризму мовних інновацій [Електронний ресурс] / Н. В. Таценко. – Режим доступу : http://studentam.net.ua/content/view/8833/97.

УДК 811.111'277'06:305

ВІКТОРІАНСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЖІНОЧОСТІ У ЗООМОРФНИХ ТА ФЛОРОМОРФНИХ МЕТАФОРАХ

Орел Анна Леонідівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовані флороморфні та зооморфні метафори, які репрезентують вікторіанську концептуалізацію жіночості. Виявляються основні кореляти метафор, що передають як зовнішні, так і внутрішні характеристики вікторіанської жінки та базові метафори, які лежать в основі лінгвопоетичної концептуалізації.

Ключові слова: вікторіанство, метафора, жіночість, концептуалізація, зооморфні та флороморфні метафори.

Одним із принципів лінгвокультурологічного дослідження є поєднання лінгвістичних методів з ретельним діахронічним аналізом соціокультурних чинників, що впливали на формування певної лінгвокультури у минулому. Отже, у сфері досліджень лінгвокультурологів опиняється не тільки сучасне мовлення, але й лінгвокультура минулих часів. Ці тенденції визначають інтерес дослідників до вікторіанської епохи, яка мала надзвичайно вагомий вплив на сучасну європейську культуру. Розуміння Вікторіанства як культурного феномена, що має загальноєвропейське значення, неможливе без аналізу вікторіанських поглядів на жінку та жіночість, отже дослідження вікторіанської епохи тією чи іншою мірою є водночас гендерними дослідженнями. Зацікавленість у вікторіанській епосі виявляють деякі російські дослідники-літературознавці та культурологи (О. В. Зброжек, Т. А. Івушкіна, Б. Проскурнін, І. А. Шишкова). Вітчизняними лінгвістами, що звернулися до Вікторіанства, є І. С. Шевченко, І. І. Морозова, Ю. П. Чала. Втім, у культурологічному та філологічному науковому дискурсі відчувається брак досліджень, присвячених вікторіанській культурі та лінгвокультурі. Таким чином, **актуальність** даного дослідження зумовлена значним інтересом європейських дослідників до надбань вікторіанської доби та потребою у комплексному вивченні вікторіанської лінгвокультури у вітчизняній лінгвістиці.

Час, коли створювались вікторіанські романи, позначено важливим змінами у розумінні природи. Як зазначає Р. Зіфферле, "На початку XIX ст. сприйняття природи зазнає деяких нашарувань та стає диференційованим. Хоча й надалі існує образ гармонійної природи, однак він вже виступає у поєднанні з іншими мотивами, на основі чого сприйняття природи стає комплексним. Романтика природи поєднує мотив природи як одухотвореного організму з радикальною суб'єктивністю, яка прагне до більших переживань, до злиття свого я з божественним цілим" [Зіфферле 2004, 635]. Поява першого закону про захист тварин у Великій Британії пов'язана, на думку автора, з романтизацією природи. З іншого боку, на ментальність вікторіанців значною мірою вплинуло вчення Ч. Дарвіна з його біологізацією жінки та відведення їй ролі продовжувачки роду. Така амбівалентність поглядів на вікторіанську жінку особливо виразно виявляється у зооморфних та флороморфних метафорах та порівняннях, аналіз яких і є **метою** нашого дослідження. Крім того, метою дослідження є виявлення базових метафор, що лежать в основі поетичної образності.

В якості **об'єкта** дослідження виступають авторські поетичні метафори у вікторіанських романах, які концептуалізують жіночість. **Предметом** вивчення є мовні одиниці, які виступають в якості корелятів зоо- та флороморфних метафор.

Зближення концептів "Жіночість" та "Природа" характерне для усіх культур та часів. Ототожнення жінки з природою бере свій початок в анімістичному сприйнятті світу людиною. С. Де Бовуар пояснює сприйняття жінки як "природної", а не "культурної" істоти чоловічим бажанням підкорення природи [Бовуар 1995, 146]. Отже, жінка уособлює для чоловіка "всю земну фауну і флору: вона – газель, лань, лілея і троянда, бархатистий персик, духмяна малина" [Бовуар 1995, 164].

Назви рослин та тварин у романах мають подвійну природу: з одного боку, вони є культурними інваріантами, що мають універсально-світоглядний зміст та виступають в якості прецедентних імен. З іншого боку, образи флори та фауни є основою для індивідуально-авторських образних метафор та порівнянь.

В основі поетичних флоро- та зооморфних метафор та порівнянь лежать такі базові метафори: **ЖІНКА** – це **РОСЛИНА** та **ЖІНКА** – це **ТВАРИНА**.

Порівняння жінки з квіткою є традиційним шляхом створення художньої образності. За твердженням Н. Сукаленко, уявлення про флору (в першу чергу – квіткову) належать до загальнолюдського естетичного фонду джерел порівняння для опису зовнішності людини [Сукаленко, 2011, 460]. При цьому метою порівнянь є підкреслення жіночої ніжності та свіжості, що вербалізується за допомогою вживання епітетів з відповідним значенням:

*She stood with her left hand toward the descending sun; and leafy boughs screened her from its rays; but in this sober light the delicate colouring of her face seemed to gather a calm vividness, like **flowers** at evening* [Eliot 1994 Adam Bede, 33].

*[…] in short the whole toilette complete as a model and fresh **as a flower*** [Brontë Ch. 1992, 129].

*She was compared to those delicate **flowers**, the ladies of the Court of China, on rice-paper* [Meredith 1962, 66].

З пелюстками порівнюються вії, шия та руки героїнь. У романі "Adam Bede" жіночі вії нагадують тичинку квітки:

*Nature has written out his bride's character for him in those exquisite lines of cheek and lip and chin, in those eyelids delicate **as petals**, in those long lashes curled like the stamen of a **flower**, in the dark liquid depths of those wonderful eyes* [Eliot 1994 Adam Bede, 153].

*Her skin was perfectly fair, the neck and hands veined finely like the **petals of a flower*** [Brontë Ch. 1992, 348].

Порівняння з квіткою виконує не тільки функцію зовнішнього опису, але й імплікує внутрішні якості героїнь. В основі таких порівнянь, зокрема, лежать метафори: **НЕВИННА ЖІНКА** – це **БІЛА КВІТКА** та **ЧУТТЄВА ЖІНКА** – це **ЧЕРВОНА КВІТКА**.

Прикладом поетичного осмислення першої з наведених метафор є порівняння обличчя Дайни, героїні "Adam Bede", з білими квітами, зокрема з лілеєю. Експліцитно ці порівняння вказують на блідий колір обличчя героїні, імпліцитною функцією є вказівка на її душевну чистоту, оскільки лілея має традиційне для європейської культури символічне значення "жіноча цнотливість, скромність":

It was one of those faces that make one think of ***white flowers*** *with light touches of colour on their* ***pure*** *petals* [Eliot 1994 Adam Bede, 34].

She's got a face like ***a lily*** [Eliot 1994 Adam Bede, 125].

[…] with her dim-eyed anxious looks turned continually on the ***lily face*** *and the slight form in the black dress that were either moving lightly about in helpful activity* [Eliot 1994 Adam Bede, 459].

Порівняння з лілеєю не завжди імплікує жіночу чистоту, а іноді безпосередньо вказує на блідість жінки:

You look like a ***lily*** *– so pale and fainty!* [Hardy 1994, 260].

З іншого боку, квітка (здебільшого – червона) є імпліцитним вираженням жіночої чуттєвості. Досліджуючи образ Тесс, П. Інгем вважає, що вживання в портреті героїні епітетів "*peony mouth*" [Hardy 1994, 12], "*flower-like mouth*" [Hardy 1994, 114] є імпліцитною вказівкою на її еротизм. Як зазначає дослідниця, письменники-вікторіанці під час опису своїх героїнь опирались на популярні в ті часи праці фізіономістів, згідно з якими, очі вважалися "інтелектуальним", а рот – "тваринним" органом [Ingham 1991, 28]:

Tess's lips being parted like a half-opened ***flower*** *near his cheek* [Hardy 1994, 499].

She was a fine and handsome girl-not handsomer than some others, possibly-but her mobile ***peony*** *mouth and large innocent eyes added eloquence to colour and shape* [Hardy 1994, 12].

[…] as she sat there, with her ***flower-like*** *mouth and large tender eyes* [Hardy 1994, 11].

Образ троянди бере участь у метафорі **ЮНА ЖІНКА** – це **ТРОЯНДА.** У Дж. Мередіта троянда вживається у функції перифразу:

But the ***rose*** *– young woman – is not cast off with impunity* [Meredith 1962, 269].

Порівняння з трояндою робить акцент на таких якостях юної дівчини як сором'язливість, свіжість, ніжність :

[…] she felt that she reddened like ***a rose*** [Gaskell 1994, 76].

It is of little use for me to tell you that Hetty's cheek was like a ***rose-petal*** [Eliot 1994 Adam Bede, 90].

[…] watching her, my pet and my delight, with her golden ringlets flying loose behind, and her bright cheek, as soft and pure in its bloom as a ***wild rose*** [Brontë E. 1994, 183].

Образ троянди зустрічається не тільки у метафорах та порівняннях, але і в описах героїнь, які прикрашають себе трояндами, тим самим підкреслюючи свою молодість, жагу до життя, бажання подобатися:

If ever a girl looked as if she had been made of ***roses****, that girl was Hetty in her Sunday hat and frock* [Eliot 1994 Adam Bede, 183].

A dress of rose-coloured satin, very short, and as full in the skirt as it could be gathered, replaced the brown frock she had previously worn; a wreath of ***rosebuds*** *circled her forehead* [Brontë Ch. 1994, 140].

У романі Т. Гарді героїню проти її волі прикрашає трояндами чоловік. Цей вчинок є виявом влади над героїнею, а також має еротичні імплікації, оскільки як троянда, так і полуниця, яка переповнює кошик Тесс, є символами чуттєвого кохання:

Then she became aware of the spectacle she presented to their surprised vision: ***roses*** *at her breasts;* ***roses*** *in her hat;* ***roses*** *and* ***strawberries*** *in her basket to the brim* [Hardy 1994, 50].

Водночас для вікторіанських творів характерна думка про те, що справжня краса не потребує прикрас:

*It seems to me as a woman's face doesna want flowers; it's almost like a **flower** itself. I'm sure yours is* [Eliot 1994 Adam Bede, 218].

Традиційне для європейської ментальності символічне значення реалізує в текстах назва фіалки, яка є корелятом метафори **СКРОМНА ЖІНКА** – це **ФІАЛКА**. Цей прийом застосовується Дж. Мередітом у створенні образу Летіції:

*She was a shy **violet*** [Meredith 1962, 36].

*He stood between the queenly rose and the modest **violet*** [Meredith 1962, 40].

Рослинні денотати вживаються для вказівки на вік та здоров'я жінки. Концептуалізацією вікових змін жінки є такі метафори:

1. **ЮНА ЖІНКА** – це **БУТОН:**

*[…]a sweet girl of seventeen trembles under our glance, as if she were a **bud** first opening her heart with wondering rapture to the morning* [Eliot 1994 Adam Bede, 134].

*[…] a lovely girl of sixteen, fresh and glowing, and bright as a **rosebud*** [Gaskell 1994, 63].

*[…] the benches in the foreground, to the Queen's right hand, seemed devoted exclusively to young girls, the flower – perhaps, I should rather say, **the bud** – of Villette aristocracy* [Brontë Ch. 1992, 281].

2. ХВОРОБЛИВА ЖІНКА – це **ЗІВ'ЯЛЕ ЛИСТЯ**

*Her hollowed cheeks with the **fallen leaf** in them […]* [Meredith 1962, 51].

*His Clara, jealous of this **poor leaf**!* [Meredith 1962, 168].

Зовнішні та внутрішні зміни героїнь також зображуються за допомогою епітетів, що позначають вегетативні зміни у природі та є компонентами таких метафор:

1. **ЮНІСТЬ, ЗДОРОВ'Я** – це **ЦВІТІННЯ**

*He had long made up his mind that it would be wrong as well as foolish for him to marry a **blooming** young girl* [Eliot 1994 Adam Bede, 206].

*I respect him none the less: nay, I think the deep love he had for that sweet, rounded, **blossom-like**, dark-eyed Hetty* [Eliot 1994 Adam Bede, 338].

*So there was a warm greeting between the tidy old woman and the **blooming** young work-girl* [Gaskell 1994, 26].

*"Jane, you look **blooming**, and smiling, and pretty," said he* [Brontë Ch. 1994, 257].

2. **СТАРІСТЬ, ХВОРОБЛИВІСТЬ** – це **В'ЯНЕННЯ**

"*She is so poorly, she was last night so, at least; and today she's so **faded** and weak."* [Gaskell 1994, 258)].

*The poor wife, with her **withered** beauty, smiled complacently* [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 346].

*[…] she was clad in rags, and had a worn and **withered** look* [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 116].

Зів'ялий вигляд жінки не завжди пов'язаний з віком або хворобою. Інколи його причиною є нерозділене кохання, самотність, як у випадку з Летіцією, яка, незважаючи на молодий вік, виглядає та почувається виснаженою та зів'ялою:

*[…] she was a **faded** young woman* [Meredith 1962, 450].

Зів'ялим може бути не тільки зовнішній вигляд, але й душа, розум героїні, причиною чого є її нереалізовані мрії, таланти:

Then – the pity of it that a mind like hers should be ***withering*** *in its very youth, like a young forest tree, for want of the light and space it was formed to flourish in!* [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 314].

З іншого боку, жінка може зберігати квітучий вигляд, незважаючи на вік, як наприклад самостійна та незалежна героїня "Villette":

Madame – though perhaps some fourteen years his senior – was yet the sort of woman never to grow old, never to ***wither****, never to break down* [Brontë Ch. 1992, 130].

Ще одним вегетативним епітетом є *ripe,* який у творі Т. Гарді вказує на чуттєвість, жіночу зрілість героїні:

Tess's look had grown hard and worn, and her ***ripe*** *mouth tragical* [Hardy 1994, 222].

Her eyes were bright, her pale cheek still showed its wonted roundness, though half-dried tears had left glistening traces thereon; and the usually ***ripe*** *red mouth was almost as pale as her cheek* [Hardy 1994, 303].

Однією з функцій рослинних денотатів є також створення не тільки візуального, але й чуттєвого образу жінки. Так, у Т. Гарді зображуються тактильні та навіть смакові відчуття героя, коли він торкається шкіри героїні:

[…] her arm, from her dabbling in the curds, was as cold and damp to his mouth as a new-gathered ***mushroom****, and tasted of the whey* [Hardy 1994, 227].

[…] his lips touching cheeks that were damp and smoothly chill as the skin of the ***mushrooms*** *in the fields around* [Hardy 1994, 99].

Ще одним прикладом вживання флороморфної метафори у нетрадиційному контексті є порівняння душевного стану героїні з водяною лілеєю. Душа замріяної Хетті ніби пливе за течією подібно до латаття:

[…] she was no more conscious of her limbs than if her childish soul had passed into a ***water-lily****, resting on a liquid bed, and warmed by the midsummer sunbeams* [Eliot 1994 Adam Bede, 133].

Поряд із флороморфними метафорами, у концептуалізації жіночості беруть участь також зооморфні метафори та порівняння. Як зазначає Т. Борисова, порівняння та зіставлення з тваринами виступають яскравим авторським засобом "піднесення" або "зниження" персонажу [Борисова 2002, 11]. Зооморфні метафори або зооніми передусім репрезентують два протилежних аспекти жіночості, що на абстрактному рівні виражається у таких метафорах:

1. **ІНФАНТИЛЬНА ЖІНКА** – це **ЗВІРЯТКО**. Прикладом цієї метафори є неодноразове порівняння по-дитячому наївної, нездатної до серйозних почуттів, мрійливої Хетті з кошеням, а її краса асоціюється оточуючими з невинною красою каченят, теляти:

[…] this ***kitten-like*** *Hetty, who till a few months ago had never felt any other grief than that of envying Mary Burge a new ribbon* [Eliot 1994 Adam Bede, 354].

It is a beauty like that of ***kittens,*** *or very small downy* ***ducks*** *making gentle rippling noises with their soft bills, or babies just beginning to toddle and to engage in conscious mischief – a beauty with which you can never be angry* [Eliot 1994 Adam Bede. 90].

Hetty's was a springtide beauty; it was the beauty of young frisking things, round-limbed, gambolling, circumventing you by a false air of innocence – the innocence of a young star-browed ***calf*** [Eliot 1994 Adam Bede, 91].

Hetty had the luxurious nature of a round, soft-coated ***pet animal*** [Eliot 1994 Adam Bede, 361].

2. **ЕМОЦІЙНА (НЕПРИБОРКАНА) ЖІНКА** – це **ДИКА ТВАРИНА.** Ця метафора концептуалізує якості, притаманні емоційним, рішучим героїням, таким як Кетрін Лінтон, Тесс, Меггі.

'There's a ***tigress!'*** *exclaimed Mrs. Linton, setting her free* [Brontë E. 1994, 100].

[…] there was something of the habitude of the ***wild animals*** *in the unreflecting instinct with which she rambled on* [Hardy 1994, 222].

[…] her eyes flashing like the eyes of a young ***lioness*** [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 217].

Кінетичні характеристики жінки (манера рухатися, граційність або незграбність) концептуалізуються за допомогою метафоричного порівняння з котом або цуценям та втілюються у метафорах **ГРАЦІЙНА ЖІНКА** – це **КІТ (КОШЕНЯ**) та **НЕЗГРАБНА ЖІНКА** – це **ЦУЦЕНЯ**:

[…] it was like the contrast between a rough, dark, overgrown ***puppy*** *and a white* ***kitten*** [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 58].

Her movements had the supple softness, the velvet grace of ***a kitten*** [Brontë Ch. 1992, 369].

I could walk the matted floor as softly as a ***cat*** [Brontë Ch. 1994, 207].

Behold madame, in shawl, wrapping-gown and slippers, softly descending the steps, and stealing like ***a cat*** *round the garden* [Brontë Ch. 1992, 146].

Порівняння з кошеням є традиційним вираженням притаманної жінці грайливості:

[…] those ***kitten-like*** *glances and movements are just what one wants to make one's hearth a paradise* [Eliot 1994 Adam Bede, 153].

[…] she put up her round cheek against his, like ***a kitten*** [Eliot 1994 Adam Bede, 343].

She was like ***a kitten****, and had the same distractingly pretty looks* [Eliot 1994 Adam Bede, 205].

Імпліцитним значенням метафор, корелятом яких є кіт, є жіноча незалежність та індивідуалізм. Саме ці якості, які традиційно символізує у європейській культурі образ кота, притаманні героїням пізніх вікторіанців:

Her play with young Crossjay resembled a return of the lady to the ***cat*** [Meredith 1962, 117].

She fleed at him like a ***cat*** [Hardy 1994, 71–72].

У Т. Гарді порівняння героїні з котом вживається у нетрадиційному контексті. За допомогою цього прийому створюється не тільки візуальний, але й тактильний образ героїні.

Having been lying down in her clothes she was warm as a sunned ***cat*** [Hardy 1994, 218].

Інфантилізм героїні, сприйняття чоловіка як господаря, залежність від нього концептуалізуються у метафорі, корелятом якої є спанієль:

What else could he do but speak to her in a soft, soothing tone, as if she were a ***bright-eyed spaniel*** *with a thorn in her foot?* [Eliot 1994 Adam Bede, 138]

Універсально-культурна семантизація метелика відбивається у метафорі **ЛЕГКОВАЖНА ЖІНКА** – це **МЕТЕЛИК**:

*Her little **butterfly** soul fluttered incessantly between memory and dubious expectation* [Eliot 1994 Adam Bede, 137].

*Work or suffering found her listless and dejected, powerless and repining; but gaiety expanded her **butterfly's** wings* [Brontë Ch. 1992, 183].

*[…] a thing his **butterfly wife** could neither comprehend nor endure* [Brontë Ch. 1992, 6].

Досить поширеною у творах вікторіанців є метафора **"ЖІНКА** – це **ПТАХ"**, яка зокрема є концептуалізацією такої жіночої якості як охайність:

*[…] and as for her own person, it gave the same idea of perfect unvarying neatness as the body of a little **bird*** [Eliot 1994 Silas Marner, 113].

За допомогою порівняння з птахом передаються кінетичні характеристики героїнь:

*[…] as she peeps at them in the glass against the wall, with first one position of the head and then another, like a listening **bird*** [Eliot 1994 Adam Bede, 243].

*[…] and now while she walks with her **pigeon-like** stateliness along the room and looks down on her shoulders bordered by the old black lace, the dark fringe shows to perfection on her pink cheek* [Eliot 1994 Adam Bede, 154].

*Like a **bird** or a shaft, or any other swift thing, she was gone from the room* [Brontë Ch. 1992, 13].

Порівняння з птахом є також шляхом зображення емоційного стану героїні, наслідком якого є спокійне або, навпаки, пришвидшене серцебиття та дихання:

*Her heart beat like the heart of a frightened **bird*** [Eliot 1994 The Mill on the Floss, 487].

*"Yes – I know that!" she said panting like a **robin**, her face red and moist from her exertions* [Hardy 1994, 36].

*[…] her breath (still like an infant's) came and went as softly as a **bird** steals to her leafy nest* [Gaskell 1994, 103]

Таким чином, вивчення рослинних та тваринних образів у романах вікторіанців підтверджує тезу про характерне для вікторіанської ментальності амбівалентне сприйняття жіночості. Флороморфні та зооморфні образи у вікторіанських романах є шляхом вербалізації як метафоричного, так і естетичного та символічного аспектів жіночості. Вони є як елементами універсального культурного семіотичного коду, так і джерелом індивідуально-авторської образності. Цікавим видається дослідження еволюції лінгвопоетичної концептуалізації жіночості та порівняння основних втілень базових метафор у вікторіанських та сучасних творах.

Статья посвящена анализу флороморфных и зооморфных метафор, связанных с викторианской концептуализацией женственности. Выделяются основные корреляты метафор, передающих как внешние, так и внутренние характеристики викторианской женщины, а также базовые метафоры, лежащие в основе лингвопоэтической концептуализации.

Ключевые слова: викторианство, метафора, женственность, концептуализация, зооморфные и флороморфные метафоры

This article analyses zoomorphic and floromorphic metaphors which represent Victorian conceptualization of femininity. It highlights the main correlates of metaphors conveying both the external and internal characteristics of Victorian women, as well as the basic metaphors underlying the poetic conceptualization of femininity.

Key words: Victorianism, metaphor, femininity, conceptualization, zoomorphic and floromorphic metaphors.

Література:

1. *Бовуар Симона де*. Друга стать : в 2 т. Т. 1 / Симона де Бовуар. – К. : Основи, 1995 – 390 с.
2. *Борисова Т. С.* Лінгвостилістичні засоби створення образу стереотипного персонажу (на матеріалі англомовної пригодницької прози XIX–XX ст.) : автореф. дис. … канд. філол. наук / Борисова Т. С. – О., 2002. – 20 с.
3. *Зіфферле Р.* Новий час. Природа. Довкілля / Р. Зіфферле // Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера ; пер. з нім. В. Кам'янець. – Л. : Літопис, 2004. – С. 631–643.
4. *Лазарева М. Н.* Нравственный потенциал зооморфной метафоры в латинских крылатых выражениях, пословицах и поговорках / М. Н. Лазарева // Вестн. Нижегород. ун-та им. Н. Т. Лобачевского. – 2012. – № 1[2]. – С. 135–138.
5. *Солнцева Н. В.* Идеал красоты в восточном мире / Н. В. Солнцева // Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2004. – С. 283–289.
6. *Сукаленко Т.* Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів / Т. Сукаленко // Мова і суспільство. – 2011. – Вип. 2. – С. 23–32.
7. *Brontë Ch.* Jane Eyre / Ch. Brontë. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 447 p.
8. *Brontë Ch.* Villette / Ch. Brontë. – L. : David Campbell Publ. Ltd., 1992. – 657 p.
9. *Brontë E.* Wuthering Heights / E. Brontë. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 279 p.
10. *Eliot G.* Adam Bede / G. Eliot. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 507 p.
11. *Eliot G*. The Mill on the Floss / G. Eliot. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 535 p.
12. *Eliot G*. Silas Marner / G. Eliot. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 221 p.
13. *Gaskell E.* Mary Barton / E. Gaskell. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 372p.
14. *Hardy T.* Far from the Madding Crowd / T. Hardy. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 374 p.
15. *Hardy T.* Tess of the d'Urbervilles / T. Hardy. – L. : Penguin Books Ltd., 1994. – 508 p.
16. *Ingham P.* Introduction / P. Ingham // Hardy T. Tess of the d'Urbervilles – L. : David Campbell Publ. Ltd., 1991. – P. 11–31.
17. *Meredith G.* The Egoist / G. Meredith. – Moscow : Foreign Languages Publ. House, 1962. – 670 p.

УДК 811.51=512.161:28–426.2

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ *МОЛИТВА* В СУЧАСНІЙ ТУРЕЦЬКІЙ МОВІ

Покровська Ірина Леонідівна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена полівимірному аналізу концепту *МОЛИТВА* в сучасній турецькій мові. Виконане на багатому мовному матеріалі дослідження демонструє динамічний процес розвитку мови, для якого характерним є явище десакралізації лексичних одиниць, що вербалізують концепт *МОЛИТВА,* на тлі їх активного функціонування у турецькому "світському дискурсі".

Ключові слова: концепт, словотворчий потенціал, лексема, вербалізація.

Актуальність дослідження. Для сучасного мовознавства, у якому вагоме місце займає характеристика та аналіз семантики як ознаки специфіки національних мов, вивчення значеннєвого потенціалу морально-ціннісних і духовних концептів, до яких належать і релігійні, є надзвичайно важливим. Релігійні концепти стали об'єктом багатьох досліджень останніх років [Бобырева 2007; Евраева 2009; Мацьків 2006; Скаб 2008] у силу своєї лінгвокультурної специфіки, яка проявляється як в мові релігійних груп різного теологічного спрямування, так і народів з однаковим віросповіданням, у яких одиниці на позначення культових предметів та дій метафоризуються в різних контекстах та жанрах.

Метою дослідження є визначення різновидів трансформацій лексем, які утворюють концепт *МОЛИТВА* в сучасній турецькій мові. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань, як виокремлення з лексичного фонду турецької мови номінативних одиниць на позначення молитовних дій, аналіз їх прагматичного потенціалу в межах текстів релігійного та світського дискурсів.

Об'єктом дослідження є змістове наповнення концепту *МОЛИТВА*, а **предметом** виступають засоби його репрезентації в турецькій лінгвокультурі. **Матеріалом** наукової розвідки послугували мовні та мовленнєві одиниці, вибрані з лексикографічних джерел сучасної турецької мови, текстів релігійного (Корану, хадісів) та світського (преси, художньої літератури) жанрів.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше в українській тюркології й турецькому мовознавстві здійснюється комплексний аналіз вагомого для турецького соціуму концепту *МОЛИТВА*, що сприяє заповненню лакун у сприйнятті та пізнанні турецької мовної картини світу.

Останніми роками кількість досліджень, присвячених вивченню концептів, зростає в геометричній прогресії, урізноманітнюються і підходи до дефініції терміну *концепт*. Проте незважаючи на той факт, що концепти виділяються на основі таких різних категорій, як етика, естетика, культурологія, логіка, психологія та ін., всі дослідники визнають їх складною ментально-когнітивною категорією. В. І. Карасик до складності аналізу концептів відносить також той фактор, що вони є "динамічними утвореннями, значно більш рухомими, ніж значення слів, зафіксованих у словниках" [Карасик 2009, 24].

У межах цього дослідження ми розглядаємо концепти як засіб аналізу значень слів у ширшому за власне семантичний аналіз сенсі. Слідом за Ж. Краснобаєвою-Чорною виділяємо перший рівень концептуалізації (визначення ядра концепту відповідно до словникових значень лексем) й другий рівень концептуалізації (встановлення образних значень складників концепту) [Краснобаєва-Чорна 2009, 43–44].

Концептуалізація релігії як специфічного явища акумуляції духовності пов'язана як із внутрішніми релігійними переконаннями її носіїв (внутрішні вірування, страхи), так і зовнішніми проявами, які полягають у дотриманні певних ритуалів та дій, виконання яких є обов'язковим для істинно віруючого індивіда. Означені обряди С. В. Євраєва, описуючи концептуальну сферу російської мови, відносить до стратегій, які спрямовані на порятунок душі людини. Основними з них вона вважає молитву, піст та деякі інші [Евраева 2009, 84].

У релігії *іслам* є п'ять основних постулатів (стовпів), дотримання яких для правовірного мусульманина є обов'язковим: 1) усне засвідчення сповідування віри в Аллаха й пророка Мухаммеда (тур. şehadet); 2) молитва-намаз (тур. namaz); 3) піст (тур. oruç); 4) роздача частини свого майна бідним (тур. zekat); 5) паломництво до священних мусульманських місць (тур. hac).

Поруч з іншими мусульманськими зобов'язаннями молитва є одним із найбільш частотних (п'ять разів на добу) та вагомих елементів. У Словнику турецьких наукових термінів *намаз* визначається як молитва, яка виконується шляхом повторення чітко регламентованих фізичних рухів тіла в певні години доби з метою спілкування з Аллахом та засвідчення Аллаху своєї любові та подяки [TBTS 2011, 846]. До цілей здійснення намазу релігієзнавці відносять "прославляння Аллаха, його доброти і величі, вираз покори йому" [PC 1996, 208].

У Корані багаторазово зазначається про необхідність та обов'язковість виконання намазу: *Namazı tam kılın, zekatı hakkıyla verin... (2:43)* – "І чесно відбувайте молитву-намаз, і щедро давайте зекат"; *Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırıncaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını (17:78)* – "Роби молитву-намаз після повороту сонця на день і до пізньої ночі (у визначені години); і до того ж вранішній намаз" [Kuran-ı Kerim 1982].

Роль намазу для правовірного мусульманина значною мірою підсилюється і тим покаранням, яке передбачене за його ігнорування: той, хто пропустить один намаз буде вісімдесят років горіти в пеклі [Taha 2009, 5].

Лексема перського походження *namaz* і її арабський еквівалент *salat* широко використовуються в релігійному дискурсі паралельно: *salat-ı havf – sabah namazı* – "ранковий намаз", *salat-ı aşa – akşam namazı* – "вечірній намаз", *salat-ı ıyd – bayram namazı* – "святковий намаз", *salat-ı vusta – ikindi namazı* – "післяобідній намаз", *salat-ı sefer: yolculuk namazı* – "подорожній намаз" [Doğan 2005, 1116]. Крім того, сакронім *namaz* має цілу низку похідних одиниць у сучасній турецькій мові, утворених із використанням таких словотворчих афіксів: ***-lı:*** *namaz**lı*** (букв. з намазом) – "той, хто робить намаз"; *namaz**lı** abdestli* (букв. з намазом й абдестом) – "правовірний мусульманин"; ***-sız:*** *namaz**sız*** – "той, хто не робить намаз"; ***-lık**: namaz**lık*** – 1) "молитвенний килимок"; 2) сури та аяти Корану, які читають під час молитви

намазу; ***-cı:*** *namazcı* – "той, хто регулярно робить намаз"; ***-gah*:** *namaz**gah*** (синон. *secdegah*) – "місце, відведене для здійснення намазу". Деякі з зазначених дериватів втратили своє власне релігійне значення й широко використовуються у світському житті, як антропоніми (*Namaz**cı**, Namaz**lı*** – прізвища), географічні назви (*Namaz**lı*** – назва села в районі Чаршамба області Самсун; *Namaz**gah*** – назва села в районі Єнідже області Чанаккале; назва села в районі Чьокчебей області Зонгулдак), метафори: *namaz**sız*** (букв. без намазу) – "жінка, у якої регули" (зазначена категорія жінок звільняється від виконання намазу); *namaz**lı** abdestli* (букв. з намазом й абдестом) – "чесний, справедливий".

У складі ФО сакронім *namaz* як один з репрезентантів концепту *Молитва* десакралізується і використовується як символ чистих помислів (*eteğinde **namaz** kılınmak* (букв. бути тим, біля кого роблять намаз) – "бути людиною з прямими та відвертими намірами"), або виконує функцію кваліфікатора, який дає оцінку різним поняттям: виконаний без відвертості та повного занурення в духовне середовище намаз прирівнюється до виконаної без запалу роботи (*gönülsüz **namaz** göğe ağmaz* (букв. намаз без серця не піднімається на небо); а під виглядом людей, які не роблять намаз, висміюються всі ті, хто шукає різноманітних приводів для можливості ухилитися від виконання певних дій: ***Namazda** gözü olmayanın kulağı ezanda olmaz* (букв. той, у кого око не на намазі, у того вухо не біля езану). Іронічне маркування має вираз *buyurun cenaze namazına!* (букв. просимо на намаз за покійника!), що вживається для позначення засмучення у зв'язку з неприємними ситуаціями, які виникли несподівано.

Молитва-намаз – це складний цикл словесних та фізичних вправлянь, зокрема, повторення сур та аятів Корану з одночасним виконанням відповідних фізичних дій. Послідовність виконання намазу представлена такими стадіями: *iftitah tekbiri* – "вимова слів *Allah-u Ekbar*", *kıyam* – "частина намазу, яка виконується на ногах", *kıraat* – "читання Корану"; *rüku* – "здійснення поясних поклонів"; *secde* – "повні нахиляння й биття чолом"; *kade-i ahire* – "читання заключної молитви в сидячому положенні". Молитви, які виконуються в різний час доби, відрізняються між собою кількістю рекятів (тур. rekat) [Şener 2005, 82–83]. Один рекят складається з такого циклу: один *kıyam,* один *rüku* та два *secde* [Doğan 2005, 1087].

Слід відзначити, що зазначені назви етапів молитви-намазу мають здатність до набуття вторинних значень, як пов'язаних з релігійною (*kıyam* – "воскресіння після смерті"; *kıyam, rekat* – "мусульманська молитва-намаз" (гіперо-гіпонімічна заміна), так і світською картинами світу (*Kıyam* – чоловіче ім'я; *secde etmek (secdeye varma, secdeye kapanmak)* – "поважати"; доцільно буде наголосити, що вже в самому Корані це складне дієслово використовується не лише зі значенням "бити поклони Аллаху", але "висловлювати повагу певними діями": *Biz zamanlar bir meleklere 'Adem'e **secde ediniz'** dedik* – "Одного разу ми сказали ангелам: "**Поклоніться з повагою** Адаму" (2:34) [Kuran-ı Kerim 1982].

До концепту *Молитва* входить у турецькій мові й лексема *dua*, яка не є повним дублетом слів *salat* та *namaz*, оскільки позначає винятково канонізований текст релігійного змісту (необмеженого приналежністю до певної релігії), який вимовляється віруючими при звертанні до Всевишнього чи інших святих "з проханням про

дарування всіляких благ, заступництва, відвернення зла" [PC 1996: 200]. Поруч з цим значенням турецькі тлумачні словники фіксують за цією одиницею і здатність позначати намаз чи молитву на честь пророка Мухаммеда. Сакронім *dua* функціонує як літературний термін, позначаючи завершальну, молитвенну частину хвальних од на честь турецьких султанів, а також є складовим компонентом таких сталих виразів, як *karınca duası* (букв. молитва мурах) – "текст, спрямований на побажання отримання врожаю"; у переносному значенні – "нерозбірливий, нечіткий почерк", *duası tutmak* (букв. його молитва тримає) – "справджуватися (про побажання)": ***Yücel'in duası tuttu.*** *Yenice Belediye Başkanı Mehmet Yücel, Tarım Bakanının bulunduğu bir yemekli toplantıda ... yaptığı duanın ardından çoğunun espri olsun diye takılarak 'duahan' olmuştu. Esprilerin kaynağı olan başkana kimileri de "Beldeni, kapattılar dua et de yeniden hak kazan" demişlerdi. Yücel'in duası kabul oldu ve beldeler köy statüsünden yeniden kurtuldu.* – "**Молитва Юджеля здійснилася.** Мер міста Єнідже Мехмет Юджель після молитви …, яку він проголосив під час обіду за участю Міністра сільського господарства, жартома був названий "прихильником молитов". Меру, який став об'єктом жартів, хтось сказав: "Твоє місто закрили, а ти молись і здобувай право заново". Молитви Юджеля були почуті, і міста врятувалися від статусу сіл" [DH 2009].

Серед утворень з компонентом *dua*, відповідно до зібраної картотеки, вагоме місце з погляду кількісних показників займають топоніми: *Dualar* (букв. Молитви) – назва села в районі Назіллі області Айдин; назва села в районі Гелембе області Маніси; назва села в районі Сома області Маніси; *Duacı* (букв. той, хто молиться) – назва села в околицях Анталії, *Duayeri* (букв. місто молитви) – назва села в районі Фатса області Орду.

Наведені вище приклади наочно демонструють прагматичний потенціал ядерної та периферійної сторін концепту *МОЛИТВА* в релігійному та світському дискурсах сучасної турецької мови, аналіз яких формує цілісну уяву про мовну картину світу турецького етносу. Трансцендентність релігійної лексики є досить поширеним явищем, на основі якого як формується термінологія інших сфер людської життєдіяльності, так і породжуються образні метафори, характерні для текстів різних текстів та усної комунікації.

До перспектив майбутніх досліджень належить подальший аналіз концептів мусульманської релігії в сучасній турецькій мові з акцентом на діалектичному зв'язку світського та сакрального.

Статья посвящена многоаспектному анализу концепта *МОЛИТВА* в современном турецком языке. Выполненное на багатом языковом материале исследование демонстрирует динамический процесс развития языка, для которого характерно явление десакрализации лексических единиц, репрезентирующих концепт *МОЛИТВА*, на фоне их активного функционирования в "светском дискурсе" турецкого языка.

Ключевые слова: концепт, словообразовательный потенциал, лексема, вербализация.

The article is devoted to the analysis of the multidimensional concept *PRAYER* in the modern Turkish language. Done on the rich language material the article demonstrates the dynamic process of language, for which the desacralization of lexical items for the concept *PRAYER* is characteristic because of their active function in the Turkish "secular discourse".

Key words: concept, derivation potential token, verbalization.

Література:

1. *Бобырева Е. В.* Религиозный дискурс: ценности, жанры, языковые характеристики : монография / Екатерина Васильевна Бобырева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 385 с.
2. *Евраева С. В.* Религиозные концепты как отражение русской наивной и индивидуальной картин мира (на материале русских пословиц и поэзии А. Блока) : дисс. … к. филол. н. / Светлана Валерьевна Евраева. – Днепропетровск, 2009.
3. *Карасик В. И.* Языковые ключи / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
4. *Краснобаєва-Чорна Ж.* Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалу концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52.
5. *Мацьків П. В.* Концептосфера Бог в українському мовному просторі : монографія / Петро Васильович Мацьків. – Дрогобич ; К. : Коло, 2006. – 323 с.
6. (РС) Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
7. *Скаб М. В.* Закономірності концептуалізації та мовної категорізації сакральної сфери : монографія / Марія Василівна Скаб. – Чернівці, 2008. – 560 с.
8. *Tektaş A.* Yücel'in duası tuttu / A. Tektaş // Darende Haber. – 17.01.2009.
9. *Doğan M.* Büyük Türkçe Sözlük / Mehmet Doğan / M. Doğan. – İstanbul : Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
10. Kuran-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi. – İstanbul : Medine-i Münevvere, 1982. – 603 s.
11. *Taha M.* Resimli Namaz Hocası / M. Taha. – İstanbul : Karaca Yayınevi, 2009. – 64 s.
12. (TBTS) Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü. Sosyal Bilimler / [yayın sorumluları: Dr. M. Çetin Gülovalı, A. Odabaş]. – Ankara : TÜBA, 2011. – 1333 s.
13. *Şener A.* Dini bilgiler. Her Müslümanın Bilmesi gereken… / A. Şener. – Sakarya : Nesil Matbaacılık, 2005. – 384 s.

УДК 81'37

КАТЕГОРИЗАЦІЯ КОЛЬОРУ: МІЖ УНІВЕРСАЛІЗМОМ ТА РЕЛЯТИВІЗМОМ

Старко Василь Феодосійович,
канд. філол. наук, доц.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті систематично розглянуто чинники та описано загальний принцип категоризації кольору в мові й культурі. Показано основу, на якій можливий компроміс між мовним релятивізмом та універсалізмом.

Ключові слова: категоризація кольору, принцип категоризації, мовний релятивізм, концепт.

Категоризація кольорів залишається ділянкою зіткнень наукових теорій попри тривалу й інтенсивну історію дослідження. Виокремлюють два радикально протилежні підходи до категоризації кольорів. Позиція крайнього універсалізму полягає в твердженні, що позаяк біологічна будова людини однакова, існують універсальні обмеження, накладені на кольоробачення. Крайній релятивізм ототожнюється з твердженням про цілковиту довільність категоризації кольору в різних культурах. Обидві крайні позиції на сьогодні вважають хибними. Відбувається пошук "золотої середини", компромісної й реалістичнішої концепції, яка відвела б усім релевантним чинникам, що впливають на сприйняття кольору людиною, належне місце. Цей напрямок наукових пошуків визначає **актуальність** даної роботи, а узагальнення результатів досліджень та виокремлення таких чинників становлять **мету** статті. **Об'єктом** дослідження виступає категоризація кольорів, а **предметом** – чинники, які накладаються на неї, а також принципи мовної категоризації кольорів. **Наукова новизна** роботи полягає в систематичному описі згаданих факторів впливу та визначенні місця мовної категоризації кольору в загальній картині світу.

Вважають, що назви кольорів створюють "ідеальний полігон для випробування теорій категоризації" [Taylor 2003, 2]. Попри величезний масив літератури з цього питання випробування тривають досі, з дедалі більшою інтенсивністю. Колір активно вивчають представники різних дисциплін, напрямків та шкіл, а тому в лінгвістиці постає потреба узагальнити результати не лише власне мовознавчих студій, а й інших досліджень. Ця проблема пов'язана з важливим завданням мовно-когнітивного дослідження категоризації кольорів в українській мові, що її започатковано, зокрема, в працях [Мартінек 2004; Яворська 1999; Martinek 2006]. Недостатньо систематизованим залишається, однак, загальний комплекс параметрів, що впливають на категоризацію кольору.

Нейрофізіологічна теорія кольоробачення. Усталена, традиційна теорія кольоробачення складається з таких компонентів [Lee 1999], [Jameson 2001]:

1) трикомпонентна (трихроматична) теорія, яка постулює наявність у сітківці ока людини трьох типів фоторецепторів, кожен із яких має свою спектральну чутливість із піками в точках 430 нм (короткохвильовий, К-діапазон), 535 нм (середньохвильовий, С-діапазон) та 565 нм (довгохвильовий, Д-діапазон);

2) опонентна теорія кольору, за якою від сітківки відходить три нейронні канали, кожен із яких кодує одну пару протилежних кольорів – червоний-зелений, си-

ній-жовтий, білий-чорний – на основі сумування чи віднімання сигналів від трьох видів фоторецепторів;

3) теорія зон (стадій) узагальнює дві попередні й твердить, що в першій зоні фотопігменти перетворюють світлові хвилі в електричні сигнали, в другій зоні нейронна мережа закодовує ці сигнали, передаючи їх трьома каналами, а третя зона розташована в головному мозку, де відбувається інтерпретація всіх інших візуальних сигналів. Однак про те, що саме відбувається в третій зоні, на сьогодні відомо мало. Встановлено, щоправда, що перцептивний (сприйманий) кольоропростір людини не точно відповідає сигналам, які надходять від сітківки ока. У третій зоні з'являються емерджентні характеристики кольору, зокрема залежність від контексту. Наприклад, та сама спектральна композиція сприймається як коричнева в яскравішому оточенні і як жовтувата в темному. З другого боку, відомий ефект відносної постійності кольору (color constancy): людина правильно визначає колір навіть попри значні коливання в рівні освітлення. Ця емерджентна характеристика перебуває в складній залежності від спектральних та інших властивостей спостережуваного фрагмента реальності [Lee 1999].

Генетичний чинник. Вплив генетики на категоризацію кольорів стали інтенсивно досліджувати лише відносно недавно. Цей вплив виявляється в перцептивних відмінностях: збідненні або збагаченні кольоробачення порівняно з нормою, аномаліях колірного сприйняття (зокрема дальтонізмі) та зсувах у чутливості фоторецепторів. Це вказує на потребу модифікувати загальноприйняту теорію, бо поки що вона не може пояснити чи передбачити існування, на додачу до традиційних, ще інших перцептивно виражених ділянок спектру – наприклад, фіолетового для трихроматів та фіолетового, пурпурового (magenta), червоно-брунатного (бургундського, burgundy) та кольору сомон (salmon) для осіб із чотириколірним зором [Jameson 2001].

Категорійне сприйняття – це вплив мовних категорій на перцепцію. У ділянці кольороназв він виявляється, зокрема, в тому, що мовні категорії кольору збільшують перцептивну різницю на межі категорій. Тобто якщо взяти дві пари однаково спектрально віддалених колірних стимулів так, що одна пара лежить у межах однієї категорії, а члени другої – в різних, то відмінність буде перцептивно більша в другій парі. Ефект категорійного сприйняття доказує існування окремих категорій, зокрема категорій, що відповідають окремим кольорам, наприклад, як це було показано стосовно російських кольороназв *голубой* та *синий* у протиставленні з англ. *blue* [Winawer 2007].

Білатеральне, двосистемне оброблення інформації. Оригінальний компроміс у суперечці універсалістів та релятивістів запропонували американські науковці Т. Регір та П. Кей, які загалом схильні відстоювати першу позицію: універсалістам вони віддали праву півкулю мозку людини, а релятивістам – ліву. Було встановлено [Regier 2009], що мовні категорії кольору впливають на колірну категоризацію в правому візуальному полі, але не в лівому. Це твердження підтримують й науковці, що схильні до помірного релятивізму [Roberson 2009]. У науковій спільноті (принаймні когнітивістів) формується консенсусна позиція про наявність двох якісно відмінних систем оброблення інформації про колір – перцептивної й мовної. В но-

рмі перша локалізована в правій півкулі, а друга – в лівій. Те, що мовні колірні категорії впливають на перцепцію кольору, не викликає сумнівів. Однак залишається відкритим питання, чи в лівій півкулі існують домовні, "перцептивні категорії" кольору з такими самими чи подібними ефекти (зокрема, категорійним сприйняттям), що їх мають мовні категорії кольору.

Наукова й наївна категоризація кольору. Поширений, особливо на Заході, підхід до кольору відбиває науковий погляд, що не збігається з наївною категоризацією, як це переконливо доводить Р. М. Фрумкіна [Фрумкина 1984]. Наприклад, насиченість – це характеристика з наукової сфери, один із наукових параметрів кольору. В наївній картині кольору насиченість або не має якогось певного змісту (психологічно порожня ознака), або мовці ототожнюють її з яскравістю. Приміром, пересічному носієві мови важко або й неможливо уявити, як має виглядати "насичений світло-зелений колір", хоча такий існує. Проблематична й така характеристика, як яскравість. Наприклад, твердження *Жовтий – яскравіший колір, ніж фіолетовий* цілком прийнятне в повсякденній мові, але абсурдне у фаховій. З другого боку, фахівець без сумніву скаже *Жовтий колір малої яскравості – це бурий, а помаранчевий малої яскравості – це коричневий*, хоча це може звучати парадоксально для необізнаних у колористиці носіїв мови. Є відмінності і в семантичній категоризації кольору: у наївній картині світу рожевий – це відтінок червоного, а жовтий і коричневий – два цілком окремі кольори, хоча з наукового погляду коричневий – це малояскравий насичений жовтий. У ширшому ракурсі наука розкладає колір на колірний тон, яскравість і насиченість, тоді як у наївній свідомості значення кольороназв мислиться як нерозкладна цілісність.

Неізольованість кольорів. Люди рідко коли сприймають колір окремо від інших аспектів ситуації. Проте в експериментах використовують, за поодинокими винятками, саме кольори, абстраговані від оточення й носія-предмета. І на наївно-побутовому, і на нейронному рівні колір – це несамостійна категорія. Інформацію про неї мозок опрацьовує (й пов'язує) з іншими аспектами спостережуваних об'єктів. Ці процеси поки що залишаються малозрозумілими, однак очевидно, що колір зазвичай невідокремлений у сприйнятті від свого оточення, зокрема носія. Переважна більшість назв кольорів побудована на предметах-еталонах – це такі відносні колоративи, як *волошковий*, *солом'яний*, *цегляний* тощо. Такі еталони називають прототипами, хоча з огляду на нечіткість цього терміна їх доречніше називати референтними взірцями. Вибір взірців залежить від культури й мови й має фактично визначальний вплив на формування системи кольороназв у мові.

Концепти кольору й принципи категоризації кольорів. Питання концептів кольору стоїть у самому центрі суперечки універсалістів та релятивістів. Річ у тім, що парадигма дослідження категоризації кольору, що її багато в чому задала піонерська праця Б. Берліна й П. Кея [Berlin 1969], побудована на ігноруванні концептів кольору. Пропонується спиратися на "об'єктивні" засоби: стандартні зразки кольорів із таблиці Манселла та реакції респондентів. За відповідями дослідники реконструюють колірні категорії у відповідній мові. Дослідження зводиться до механістичного, біхевіористського оперування "стимулами" й "реакціями на стимули", що

тягне за собою ігнорування питомих, інколи разюче відмінних від англійських мовнокультурних концептів, хоча саме вони визначають застосування кольороназв. У системі колоративів закладено принципи візуальної категоризації, зокрема розрізнення спектральних кольорів. Щоб розкрити ці принципи й описати концепти кольору, слід стати на позицію наївного носія мови.

Неуніверсальність домену кольору. Парадигма досліджень, поштовх якій дали праці Берліна й Кея, спирається на імпліцитне припущення про універсальність концептуального домену кольору. А проте широкі мовні дані вказують на те, що колір не є універсальним людським концептом: в мовах, які не мають загального лексикалізованого поняття кольору (в сенсі позначення колірного тону), немає підстав говорити про кольороназви як такі [Wierzbicka 2006]. Натомість ці мови оперують поняттями, які спираються на інші принципи візуального сприйняття, що можуть включати в себе уявлення про колір нерозривно з іншими аспектами, як, наприклад, карамська мова (Karam) Папуа Нової Гвінеї, або взагалі не стосуватися колірного тону. Навіть у мовах, які мають розроблений домен кольору, принципи його категоризації можуть бути цілком своєрідними.

Саме з цих позицій дослідники [Lucy 1997; Wierzbicka 2006] критикують традиційний універсалістський підхід, закидаючи йому англоцентричність. А. Вежбицька слушно завважує, що дослідники, які працюють у цій парадигмі, по суті, нав'язують іншим мовам англійські позначення кольору, бо виражають складні питомі концепти через комбінації англійських позначень. Такий підхід швидко наштовхується на "незручні" факти. Наприклад, в угорській мові колоративи *vörös* (темно-червоний) та *piros* (світло-червоний) охоплюють відтінки червоного, але немає єдиного концепту червоного кольору, як в англійській мові й культурі. В українській мові спостерігаємо ще цікавіший випадок: *синій, блакитний* і *голубий* відповідають англ. *blue*, однак розбиття не обмежується поділом за ознакою світліший-темніший, адже два останні кольороназви змагаються за світлішу зону синьої ділянки спектру. Якщо дослідники, як це траплялося, підходили до таких фактів із англійською системою кольороназв як базовою, то порушувалася вимога психологічної реальності: англійські концепти кольору, як-от RED чи BLUE, не є психологічно реальними для носіїв таких мов, як, відповідно, угорська та українська.

Неуніверсальність домену кольору засвідчують мови, в яких немає колоративів, тобто позначень колірних тонів. Вони оперують візуальними дескрипторами, побудованими на інших принципах, й такі мови непоодинокі. А. Вежбицька [Wierzbicka 2006] наводить приклад мови австралійських аборигенів бурарра (Burarra). Вони вживають два візуальні дескриптори *-gungaltja* та *-gungundja*, які не відмежовують колір від яскравості та освітленості. Принцип, який лежить в основі їх застосування, – значна помітність предметів: перший термін вживають щодо яскравих, світлих, добре освітлених та яскраво-червоних предметів, а другий – в усіх інших випадках. А. Вежбицька пов'язує перший дескриптор із такими взірцями, як сонце, вогонь та кров – усіх їх об'єднує високий ступінь помітності. Згадані візуальні дескриптори стосуються, звісно, забарвлених об'єктів, однак вони не називають власне кольору. Носії "неколірних" мов перцептивно розрізняють кольори (тобто мають перцептивний домен кольору), але не мають відповідного концептуального домену.

Отже, кольороназви слід відрізняти від ширшого поняття візуальних дескрипторів – слів, що позначають різні аспекти зорового сприйняття ситуацій, але не конче вказують на колір. Прикладом може бути пара дескрипторів *світлий-темний* в українській мові.

Ще одне неявне припущення універсалістського підходу: колір – це окремий концептуальний домен, відділений від інших. Однак існують мови, які не позначають колір відокремлено від інших аспектів. А. Вежбицька [Wierbicka 2008] наводить приклад австралійської мови варлпірі, носії якої зацікавлені не стільки в описі вигляду об'єктів, скільки в завважуванні прикметних особливостей довкілля. У них розвинутий домен блискучості, але йдеться не про називання об'єктів за блискучістю, а про вказівку: щось десь блищить, віддалік чи ближче. Така мовна поведінка зумовлена традиційними способами взаємодії носіїв цієї мови з довкіллям, з ладом і трибом їхнього життя. Якщо так, то колірні взірці з таблички Манселла не є культуронезалежними "фізичними стимулами", бо в них закладено мовно- й культурноспецифічний концепт кольору.

Референтні колірні взірці. Принцип кольороназивання за референтними взірцями поширений, мабуть, настільки, наскільки поширені самі колоративи. А. Вежбицька вважає, що уподібнення до взірця (X looks like Y) є основним семантичним механізмом опису візуальних вражень [Wierzbicka 2006, 20]. Референтні взірці можуть бути вербалізовані експліцитно в назвах кольорів (*кольору морської хвилі*, *малиновий* тощо), а можуть мати лише імпліцитний зв'язок із колоративом. Наприклад, за А. Вежбицькою, взірцями для англійського *red* 'червоний' є кров і вогонь, які "відповідають" за темніші й яскравіші відтінки червоного. Між еталонами й кольором є тісні концептуальні зв'язки, причому у випадку з вогнем ідеться про різні аспекти цілої ситуації (жар, язики вогню). Звідси й асоціації червоного з вогнем, високою температурою, небезпекою. Угорські колоративи *vörös* та *piros* А. Вежбицька пов'язує з пролитою кров'ю та рум'янцем на щоках, відповідно. До того ж, спільним референтним взірцем виступає, знову ж таки, вогонь. Отже, колоративи та їхні референтні взірці перебувають у взаємно багатозначних зв'язках: один взірець може бути залучений до кількох кольороназв, а вживання однієї такої назви спиратися на різні взірці.

Поряд із принципом уподібнення до взірця універсальною є увага до високої/низької помітності або ж видності в денний/нічний час. В деяких мовах це реалізується через пару *світлий-темний*, а в інших становить основний принцип опису баченого на основі імпліцитних взірців (як-от у бурарра). До того ж, всі мови мають візуальні дескриптори, які відсилають до елементів природного оточення [Wierzbicka 2006]. Конкретні елементи можуть різнитися, але поширеною є референція до сонця, вогню, неба, рослинності, землі, снігу. Використовуються в цій функції й локальні елементи, як-от прикметні мінерали, природні барвники. Ще однією універсальною референтною зоною можна назвати тіло людини (інколи тварини). Наявність кольороназв, специфічних для окремих предметів, свідчить про роль останніх як взірців, наприклад, *карі очі*. Отже, широкий масив мовних даних підводить до висновку: на категоризацію кольору впливає чинник довкілля.

Вплив комунікативних чинників. Вживання кольороназв також свідчить про дію комунікативних, прагматичних чинників. Такі слова, як *синій* чи *зелений*, описують досить широку категорію, яка охоплює цілу гаму відтінків. Мовці ці відтінки розрізняють і за потреби (наприклад, підбираючи колір шпалер до кімнати) можуть виокремити, запам'ятати й описати тонкі відтінки певного кольору. В інших умовах мовці можуть обмежитися назвою однієї широкої категорії. Перехід від докладнішої категоризації до загальнішої залежно від комунікативної ситуації відповідає принципу роботи загальнокогнітивного механізму наближення-віддалення зображення.

Підсумовуючи, підкреслимо, що є підстави вважати, що людина паралельно послуговується перцептивною системою оброблення кольору й мовними колірними категоріями. Перша, перцептивно-нейрофізіологічна система накладає свої обмеження, а друга система в нормі накладається на першу й великою мірою задає параметри категоризації, прийняті в конкретній мовокультурі. Категоризація кольорів – це ділянка, в якій сходиться й накладається вплив низки чинників: генетичних, нейрофізіологічних, перцептивних, когнітивних, мовних та культурних. Мовні дослідження категоризації кольору слід скеровувати на концепти, які визначають систему кольороназв конкретної мови й враховувати релевантні чинники з перелічених вище.

Мовні категорії кольору відіграють роль визначального й стабілізуючого чинника, який згладжує фізичну й біологічну варіативність. Ці категорії занурені в культуру народу-носія, безпосередньо пов'язані з його життєдіяльністю. Їх слід вивчати з позиції наївного носія мови, в рамках і з інструментарієм дослідження мовної картини світу.

Мовні категорії кольору не є відображенням відповідної ділянки зовнішнього світу. Вони мають інтерактивну природу й постають із взаємодії людини й природи. Виходячи з особливостей своєї діяльності, цілей і пріоритетів, а також великою мірою з опертям на конкретну мовно-культурну традицію, людина накладає на зовнішні стимули визначальну категорійну мережу, причому може адаптувати її до конкретних вимог ситуації чи розширювати завдяки введенню нових категорій. Загальний принцип категоризації кольору можна сформулювати як уподібнення до взірця, експліцитного чи імпліцитного. Існують загальні, універсальні тенденції обрання зразків для номінації кольору. Ще один поширений принцип – це розрізнення помітного, яскравого й притлумленого, тьмяного, що відповідає денному/нічному баченню. Колір не є мовно-когнітивною універсалією. Натомість універсальними є мовні візуальні дескриптори, які в деяких мовах не містять концепту кольору. Давній диспут між універсалізмом і релятивізмом дістав воістину соломоновий розв'язок у формі концепції білатеральної, двосистемної категоризації кольору в мозку людини з визначальною роллю мовної категоризації.

Усі підходи до категоризації кольору мають спільну основу: визнання нерівномірності кольоропростору в сприйнятті людини. Точніше кажучи, завдяки нейрофізіологічному апарату й мовним категоріям кольору перцептивна ділянка кольору виявляється викривленою. Центрами компресії (підсилення подібності) є усталені в мовокультурі мовні категорії кольору, а на межах між ними перцептивний простір розріджений (підсилення контрасту) внаслідок категорійного сприйняття. Таким

чином, така базова характеристика, як подібність (скажімо, при порівнянні двох об'єктів), виявляється залежною від категоризатора та його категорійного апарату, причому на неусвідомленому рівні. Це один із проявів фундаментального принципу людського пізнання – втілення (embodiment).

У майбутньому перспективним видається докладне дослідження українських категорій кольору в світлі новітніх здобутків лінгвістики й когнітології.

В статье систематизированно рассматриваются факторы и описывается общий принцип категоризации цвета в языке и культуре. Показано основание, на котором возможен компромисс между языковым релятивизмом и универсализмом.

Ключевые слова: категоризация цвета, принцип категоризации, языковой релятивизм, концепт.

The article considers in a systematic way influencing factors and describes a general principle of color categorization in language and culture. The author points to the foundation on which a compromise between linguistic relativity and universalism is possible.

Key words: color categorization, principle of categorization, linguistic relativity, concept.

Література:

1. *Мартінек С.* Концептуалізація зеленого кольору (за результатами асоціативного експерименту) / С. Мартінек // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К., 2004. – № 10. – С. 404–412.
2. *Фрумкина Р. М.* Цвет, смысл, сходство. Аспекты психолингвистического анализа / Р. М. Фрумкина. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
3. *Яворська Г. М.* Мовні концепти кольору (до проблеми категоризації) / Г. М. Яворська // Мовознавство. – 1999. – № 2–3. – С. 43–50.
4. *Berlin B.* Basic Color Terms: Their Universality and Evolution / B. Berlin, P. Kay. – Berkeley : University of California Press, 1969. – 166 p.
5. *Jameson K. A.* Richer color experience in observers with multiple photopigment opsin genes / K. A. Jameson, S. H. Highnote // Psychonomic Bulletin & Review. – 2001. – 8(2). – P. 244–261.
6. *Lee B. B.* Neurophysiology of color / B. B. Lee // The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences / [ed. by R. A. Wilson and F. C. Keil]. – Cambridge, Mass. : MIT Press, 1999. – P. 145–146.
7. *Lucy J. A.* The linguistics of 'colour' / J. A. Lucy // Colour Categories in Thought and Language / [ed. by C. L. Hardin and L. Maffi]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1997. – P. 320–46.
8. *Martinek S.* Pomarancze i rewolucja czyli zmiany w kategoryzacji barw podstawowych / S. Martinek // Etnoligwistyka. – 2006. – № 18. – S. 295–310.
9. *Regier T.* Language, thought, and color: Whorf was half right / T. Regier, P. Kay // Trends in Cognitive Sciences. – 2009. – Vol. 13, Iss. 10. – P. 439–446.
10. *Roberson D.* Only half right: comment on Regier and Kay / D. Roberson, J. R. Hanley // Trends in Cognitive Sciences. – 2009. – Vol. 13, Iss. 12. – P. 500–501.
11. *Taylor J. R.* Linguistic Categorization / J. R. Taylor. – 3rd ed. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 308 p.
12. *Wierzbicka A.* The semantics of colour: A new paradigm / A. Wierzbicka // Progress in Colour Studies / [ed. by C. P. Biggam and C. J. Kay]. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2006. – P. 1–24.
13. *Winawer J.* Russian blues reveal effects of language on color discrimination / J. Winawer, N. Witthoft, M. C. Frank, L. Wu and L. Boroditsky // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 2007. – 104. – P. 7780–7785.

УДК 811.111'42:811.111'37

THE CONCEPTS OF CODES OF ETHICS AS EXPRESSION OF BUSINESS VALUES

Shypitsyna Yuliya Volodymyrivna,
Ph. D., Associate Professor
National Transport University

The article gives the analyses of some concepts of the conceptual system "Business ethics" based on the codes of ethics developed by American companies. Analysis of the concept of INTEGRITY and COMPANY has enabled us to consider the basic business values that are embodied in a code of ethics.

Key words: the conceptual system of "Business ethics", the conceptual metaphor, the concept, the addresser.

Corporate ethics is gaining significance in business world today, for that reason research of the language of codes of ethics is of **actual relevance**. Companies create codes of ethics to ensure their employees' compliance with legal regulations, as well as the company's policy itself. In other words, **a code of ethics** (otherwise an ethical policy, code of conduct, statement of business practice or a set of business principles) is developed by the company to establish and articulate the corporate values, the responsibilities, and the ethical aspirations of the organization, as well as the mechanisms for acquainting corporate employees with the ethical principles espoused by the company, and for dealing with infractions of those established principles.

A code of ethics which articulates a specific set of corporate values generally includes traditional virtues such as integrity, trust, loyalty, commitment, honesty, respect for one another, as well as avoiding conflicts of interest. Values may also include newer elements such as innovation, teamwork, customer focus and continuous improvement. Scholars argue that codes as expressions of values are an integral part of corporate ethics; the addresser of the code uses fundamental business values to create a positive image for the company [Calhoun 1995, 235–260; Cox 1999, 125–141; Putman 1996, 237–246].

The conceptual system of codes of ethics is a set of basic concepts that categorize knowledge in the field of business ethics. It includes four main concepts which the writer of the code of ethics uses. The central position in the system belongs to the concept of COMPANY. It performs the function of unifying and linking all the other interrelated concepts, which are REPUTATION, SUCCESS, and INTEGRITY. The above mentioned concepts are different in nature. COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS are characterized by a social dimension, whereas the concept of INTEGRITY is characterized by a purely ethical dimension. This article **focuses** on the concepts of COMPANY and INTEGRITY as expression of business values.

The metaphorical analysis of the concept of COMPANY has revealed that the writer of the code uses metaphors of personification in order to present the company in the most favourable light. As a result, the inanimate object "company" is endowed with human qualities as if it were an actual human being who acts as a social entity. For example: "*Cummins is committed to quality, innovation and integrity*". "*What is Otis doing to apply and strengthen ethical business practices worldwide?*". "*Mannatech shall not knowingly or willfully infringe the valid intellectual property of any party or breach its obligations of confidentiality with any party*".

The following expressions *is committed to / is doing to apply and strengthen ethical business practices / shall not knowingly or willfully infringe* along with the proper nouns *Cummins, Otis, Mannatech* personify the companies as living beings who play the role of a social entity with social responsibilities.

Here is another example of personification in the code of the *Cadbury Schweppes Company: "Ethical business sits at the heart of Cadbury Schweppes".* Having taken on the image of a living being, the company is presented in the code as having the human body. *Cadbury Schweppes* has a heart with the priority of the ethical approach to doing business.

Further analysis of the codes of ethics has shown that the concept of COMPANY is always presented as a positive and useful member of society. The writer of the code gives the company one of the following roles: a steward, a role-model citizen, or a leader. To create a positive image of the company, the writer uses various figures of speech and descriptive words, such as the following examples: "*...to recognize our position as stewards of our customers' business. To place the best of our thinking, energies and abilities into supporting customer enterprises"* (Lockheed Martin). "*We serve society by providing life-enhancing products and services at a fair price, and by actively supporting the communities in which we operate"(Motorola), "…we reflect the diverse world we serve…", "...giving back to the people we serve…"* (Levi Strauss). As we can see from these examples, some companies want to be perceived by the reader as stewards doing everything within their power to support the communities' welfare.

Other companies are trying to create an image of a perfect citizen. Here are some examples: "*We must be good citizens – support good works and charities and bear our fair share of taxes. We must encourage civic improvements and better health and education."* (Johnson & Johnson).

However, the company McDonalds prefers the leadership role: *"...being a leader in social responsibility", "We realize that in today's world, a business leader must be an environmental leader as well… We will lead, both in words and deed", "We take a leadership role in education matters".*

Thus, the writer of the code of ethics uses metaphors of personification to endow the company with human qualities, emphasizing the role the company plays in the society acting as a servant, a role- model citizen, or a leader.

Ethical concepts, on the other hand, serve as motivators, incentives, excuses for certain actions, as well as serving as criteria for performance evaluation. The capacity to form ethical perceptions and to apply those perceptions in real-life situations is arguably one of the most important features of a human individual or of a society as a whole, in the sense that it has a bearing on all spheres of life.

When all of the separate elements which are part of the ethical perceptions of an individual or of a society are viewed as a whole, they may ultimately be referred to as "universal ethical concepts". Universal ethical concepts are the essence of ethics of the individual and society, their actual semantic content is dynamic and depends on time, economic, ethnic and cultural, social, political, psychological and other factors.

Analysis of the concept of INTEGRITY has enabled us to consider the basic business values that are embodied in a code of ethics. The choice of the concept has not been arbi-

trary – INTEGRITY is considered by a number of scholars to be the most fundamental ethical values [Calhoun 1995, 235–260; Cox 1999, 125–141; Putman 1996, 237–246].

This concept is represented by means of numerous nouns and adjectives which express the social and ethical evaluation of the addresser of the code of ethics.

We have observed the following pattern: the more significant for the addresser the value is, the greater the number of synonyms used by the addresser in the code to express it. That is the reason why the concept of INTEGRITY is represented by an elaborate system of synonyms and expressions, such as honesty, the highest ethical standards, respect, justice, trust, commitment, responsibility, fairness. For the addresser of an ethics code INTEGRITY is the foundation of the company which determines its reputation, as reflected in the following phrases: *integrity is "an enduring value", "our most valuable asset", "fundamental principle", "at the core of the values", "strong foundation", "essential to ethical business practices", "at the heart of the company's philosophy", "fundamental basis", "...underlies how we compete in the marketplace and how we behave", "...forms the basis for all of our relationships", "the highest standards / degree / sense / level of integrity".*

Thus, the analysis based on codes of ethics has revealed that the addresser of the code considers INTEGRITY to be the most fundamental and all-encompassing business value. The addresser uses metaphors of personification to endow the company with human qualities of a servant, a role-model citizen, or a leader. The concepts COMPANY, REPUTATION, and SUCCESS are socially determined, whereas the concept of INTEGRITY has a purely ethical dimension. Further research should be focused on the concepts REPUTATION and SUCCESS.

У статті розглядаються концепти, що належать до концептосфери ділової етики, виокремлені на матеріалі текстів етичних кодексів американських компаній. Аналіз концептів INTEGRITY та COMPANY уможливив розгляд основних етичних цінностей, закладених у тексті етичного кодексу.

Ключові слова: концептосфера, "ділова етика", концептуальна метафора, концепт, адресант.

В статье рассматриваются концепты, принадлежащие к концептосфере деловой этики и выделенные из текстов этических кодексов американских компаний. Анализ концептов INTEGRITY и COMPANY позволил рассмотреть основные этические ценности, заложенные в тексте этического кодекса.

Ключевые слова: концептосфера, "деловая этика", концептуальная метафора, концепт, адресант.

Література:

1. *Calhoun Ch.* Standing for Something / Ch. Calhoun // Journal of Philosophy. – 1995. – XCII. – P. 235–260.
2. *Cox D.* Should We Strive for Integrity / D. Cox, M. La Caze, M. Levine // Journal of Value Inquiry. – 1999. – Vol. 33. – No. 4. – P. 125–141.
3. *Putman D.* Integrity and Moral Development / D. Putman // The Journal of Value Inquiry. – 1996. – No. 30. – P. 237–246.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, ТЕКСТОЛОГІЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНІ ВИМІРИ СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 81'4242 811.111

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ФОЛЬКЛОРНИХ ВИТОКІВ ТВОРЧОСТІ Р. БЕРНСА ТА В. СКОТТА В КОНТЕКСТІ АНТИНОМІЇ "ІСТОРІЯ – ВИГАДКА": ЗАВДАННЯ, МЕТОДИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Багратіон-Мухранська Каріна Володимирівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено короткому аналізу методів та сучасних інформаційних ресурсів для різнобічного дослідження фольклорних джерел творчості Вальтера Скотта та Роберта Бернса та аналізу перспектив, завдань і методів дослідження питання антиномії "історія-вигадка" у їх творчості. Розглядається доцільність використання сучасних іноземних інформаційних ресурсів для виявлення особливостей у творчому процесі письменників, чий геній формувався у схожих з Україною історичних умовах.

Ключові слова: художній текст, антиномія "історія-вигадка", завдання, перспективи та методи дослідження, фольклор, онлайнові ресурси, сучасні інформаційні технології, літературна творчість, Вальтер Скотт, Роберт Бернс.

Актуальність дослідження зумовлюється великою кількістю сучасних іноземних інформаційних ресурсів, які суттєво доповнюють наші знання про європейський фольклор та історію. Особливо цікаво виявити на їх основі подібності в інтелектуальному та культурному розвитку України та Шотландії. При вивченні історичного поступу цих країн у першу чергу впадає в око опір процесу асиміляції, міфологізація знакових постатей історії, чия діяльність широко відображена у фольклорних та історичних пам'ятках. Наразі велика кількість шотландських фольклорних творів трансформується у сучасну російськомовну та англомовну літературу (зокрема у творчість Генрі Лайона Олді та Хеллен Кашнер). У наших попередніх дослідженнях нами неодноразово зазначалося, що із приближенням дати референдуму про національне самовизначення Шотландії (осінь 2014 року) з'являється багато досліджень із цієї тематики, у яких відчувається процес міфологізації сучасних політичних постатей, що співзвучні із народнопісенною традицією. Схожий процес можливо було відчути на зорі Української незалежності.

Мета нашої розвідки – окреслити перспективи вивчення взаємодії фольклору, літератури та історії як явища, притаманного багатьом культурам та осучаснити фольклористичні дослідження, використовуючи іноземні інформаційні ресурси. Наша стаття є внеском у розвиток дослідницької думки, заохоченням до виявлення подібностей та відмінностей у культурно-історичному поступі Шотландії та України. Дослідження також спонукає звернути увагу на розвиток шотландського національного менталітету з прадавніх часів до Р. Бернса та В. Скотта.

Об'єктом дослідження є методи та сучасні інформаційні засоби для заохочення українських науковців виявити подібності та відмінності у культурно – історичному розвитку Шотландії та України, ствердити взаємодію міфологічного, фольклорного та історичного мислення із його наступним втіленням у художню творчість.

Предмет дослідження – феномен антиномії "історія-вигадка", яка притаманна трансформованій творчості шотландських письменників, (зокрема Роберта Бернса та Вальтера Скотта) та сучасні закордонні інформаційні ресурси, які можуть суттєво урізноманітнити подібні дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що ми пропонуємо розглянути художню та ідеологічну структури національної творчості як дзеркала менталітету етносу через аналіз антиномії "історія-вигадка", використовуючи сучасні інформаційні ресурси.

Відомо, що характер інформаційно- свідомісного горизонту визначається трьома рівнями: етнічним, національним та світовим [Богатырёв 2011]. Це також стосується творів багатьох послідовників Вальтер Скотта та Роберта Бернса. Рівень суб'єктивізації факту, який характерний для еволюції авторської шотландської ментальності, на нашу думку, найкраще відбився у баладах. Тематика та стилістика балад у контексті інформаційно-художньої свідомості Шотландії коливається від умовно реального з реалістичним контекстом (тлом) до відображеного факту з чітким виокремленням реального факту (залучення історичного аналізу). Проте Роберт Бернс та Вальтер Скотт застосували також багатий фольклорний матеріал легенд, пророцтв, переказів, мандрівних сюжетів і таким чином комплексно вирішили проблему інтернаціоналізації відображення шотландської етнічної свідомості. Вони є своєрідними авторами програми "європеїзації" шотландської літератури, основна концепція якої – поєднання "високого" стилю з народнопісенним. Наразі наше дослідження не передбачає проведення паралелей між шотландською та українською фольклорною та історичною спадщиною в процесі їх трансформації у художню літературу, оскільки обсяг матеріалу є занадто містким. Проте ми здійснюємо спробу окреслити шлях наукової думки через систематизацію шотландського фольклорного та історичного матеріалу, що є благодатним ґрунтом насамперед для компаративного дослідження етнопсихології українців та шотландців.

Перед науковцем, що ставить на меті провести подібне дослідження, постає, на нашу думку, широке коло завдань, вирішити які, після їх чіткого окреслення, допомагає використання сучасних інформаційних ресурсів. Крім того, при вивченні питання антиномії історії та вигадки доречно використовувати цілий комплекс методів, яким співзвучні сучасні інформаційні ресурси.Тож пропонуємо розглянути кожен із них у такому поєднанні. Серед методів, за допомогою яких розкривається ця проблема, основними є: історичний метод, який дозволяє простежити повну картину розвитку об'єкта дослідження та його головних горизонтів (історичного, фольклорного, літературного) і таким чином "вибудувати" цілісну картину у часовому проміжку від створення фольклорних пам'яток до їх трансформації у "професійну" літературну творчість. Цікавим на нашу думку є онлайновий ресурс "Scots Language Center"(featuring Walter Scott, Robert Burns, Thomas Campbell, Margaret

Bennett, William Auld,etc.), на якому до певного часу пропонувалися безкоштовні відскановані онлайнові збірки народних творів, записані та адаптовані різними англомовними фольклористами. Порівняльно-історичний метод дає змогу дослідити знакові історичні події, що стали переломними для Шотландії, та їх втілення спочатку у фольклорі, а згодом у літературній творчості В. Скотта та Р. Бернса, виявити умови, за яких формувався творчий талант цих письменників, пересвідчитися у тому, що стартові дані (рівень художнього мистецького генофонду) шотландської культури були сприятливими для розвитку національного мистецтва. Пропонуємо поцікавитись творчим доробком дослідниці Верлін Флегер (Університет Меріленду) та її ресурсом "Mythus" (Comparative Mythology: Tolkien, Celtic, Arthurian, Norse, Native American). Відомо, що події, які відображені у пізньому епосі, одночасно реальні і умовні. Тому дослідник Б.Путілов у своїй книжці "Героїчний епос та дійсність" стверджує, що зрозуміти справжній зміст і значення персонажів та подій можна лише піддавши твори реально-біографічному компаративному аналізу [Путилов 1988]. У контексті нашого дослідження науковцю може прислужитися відома серед західних фольклористів та культурологів "Encyclopedia Mythica". Хронологічний метод допомагає розглянути проблему творчого становлення митців у динаміці великого проміжку часу. Пізнавальним онлайновим ресурсом, побудованому на цьому принципі, є колекція "Sacred-Texts". Когнітивний метод пропонуємо залучати у контексті трансформації фольклорного матеріалу, який функціонує у фольклорі та літературі, у контексті інтелектуалізації творчої свідомості, яка базується на фіксованих і нефіксованих творчих системах відображення (фольклорні твори, історичні відомості). Пропонуємо звернути увагу на онлайновий ресурс "Scottish Myths and Legends", де ми можемо знайти розлогу інформацію про об'єкт нашого дослідження.

Шотландський та український націоналізм завжди хвилеподібно піднімався і падав. Складна історична та соціальна ситуація, яка існувала на протязі багатьох сторіч у цих двох країнах, породила своїх власних виразників суспільної думки. Що стосується саме Шотландії, найбільш загальновідомими у світовому масштабі є, звичайно, Роберт Бернс та Вальтер Скотт. Постає питання: чи залишилися цікаві, ще не до кінця розроблені теми для вивчення? Ми стверджуємо, що вони існують, якщо підійти до вивчення загальноєвропейського культурного надбання творчо та використати сучасні інформаційні ресурси. Зацікавлення такою тематикою дослідження зумовлена сучасним підходом до проблеми взаємозв'язків фольклору та літератури у їх взаємодії з історичними та сучасними явищами, зокрема, виявленням запозичень фольклору та історичних відомостей на всіх рівнях професійної літературної творчості [Багратіон-Мухранська 2007]. Крім того, його теоретичне і практичне значення визначається тим, що всі матеріали, які будуть зібрані автором, теоретичні узагальнення, висновки дослідження можуть бути застосовані при підготовці лекційних матеріалів із різноманітних філологічних дисциплін. Результати можуть бути використані при укладанні методичних розробок та науково-популярних збірників з народної творчості, світової літератури та культури, створення нових онлайнових ресурсів із зазначеної тематики.

Статья посвящена короткому анализу методов и современных информационных технологий для разностороннего исследования фольклорных источников творчества Вальтера Скотта и Роберта Бернса, а также перспектив исследования антиномии "история–выдумка" в их творчестве. Рассматривается целесообразность использования разнообразных онлайновых ресурсов с целью выявления особенностей творческого процесса писателей, чей гений формировался в исторических условиях, сходных с украинскими.

Ключевые слова: художественный текст, антиномия "история–выдумка", задания, перспективы и методы исследования, фольклор, онлайновые ресурсы, современные информационые технологии, литературное творчество, Вальтер Скотт, Роберт Бернс.

The article gives a brief account of "history-fiction" antinomy research targets perspectives, research methods and valuable online resources in the scope of Robert Burns and Walter Scott's literary heritage. The study of "history-fiction" antinomy, done on the basis of artist's literary works, reflects and opens the new scientific horizons for deeper Ukrainian and Scottish mentality as well as Pan-European identity understanding.

Key words: literary text, "history-fiction" antinomy, online resources, modern informational technologies, research targets, perspectives and methods, folklore, literary creativity, Robert Burns, Walter Scott.

Література:

1. *Багратіон-Мухранська К. В.* Фольклорні джерела творчості Роберта Бернса та Вальтера Скотта у контексті антиномії "історія-вигадка" : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 "Фольклористика" / Каріна Володимирівна Багратіон-Мухранська ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 185 с.
2. *Богатырёв П. Г.* Вопросы теории народного искусства : [монографія] [Електронний ресурс] / Пётр Григорьевич Богатырёв // Гуманитарные науки, искусствоведение, культурология. – 2011. – Режим доступу : http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3297360.
3. *Путилов Б. Н.* Героический эпос и действительность : [учебник] / Борис Николаевич Путилов ; АН СССР, Ин-т этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая. – Л. : Наука : Ленингр. отд-ние, 1988. – 223 с.
4. "Encyclopedia Mythica" [коллекція художніх та наукових текстів із культурології, фольклористики, літературознавства, релігійознавства] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pantheon.org.
5. "Mythus" (Comparative Mythology: Tolkien, Celtic, Arthurian, Norse, Native American) [коллекція художніх та наукових текстів із культурології,фольклористики,літературознавства,релігійознавства] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mythus.com.
6. "Sacred-Texts" [коллекція фольклорних текстів] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sacred-texts.com.
7. "Scottish Myths and Legends" [коллекція художніх та наукових текстів із культурології, фольклористики, літературознавства] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rampantscotland.com/features/mythology.htm.
8. "Scots Language Centre": [коллекція фольклорних та адаптованих текстів] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.scotslanguage.com/books/view/65/3336.

УДК 81'374.73"19"

L'INTERTEXTUALITE COMME LE MOYEN INNOVATEUR DANS LA RECHERCHE COMPARATIVE LITTERAIRE ET LINGUISTIQUE DU XXE SIECLE

Vazhynska Olena Ihorivna,
Doctorante
L'Université Nationale Taras Tschevchenko de Kiev

L'article est dédié à une brève esquisse sur la théorie d'intertextualité depuis l'apparition du terme jusqu'aux nos jours avec l'examen des changements de la connotation de concept et l'évolution des nouvelles sous-catégories.

Les mots-clés: l'intertextualité, recherche des sources, modifications des théories littéraires, interprétation, connotation des images linguistiques, entrelacement des textes.

Au XXe siècle la littérature évolue vers la recherche de pratiques et de moyens novateurs pour les appliquer dans les textes et ouvrir de nouvelles possibilités d'interprétation. L'Antiquité joue un rôle important à cette époque. Les écrivains réécrivent les mythes grecs et romains qui deviennent un modèle narratif pour la construction des plusieurs œuvres littéraires. De cette façon, **l'actualité** de recherche se détermine par la connotation des images et la perception du sujet qui changent selon les exigences contemporaines et évoluent à travers la théorie de l'intertextualité.

Le but de la recherche est une investigation profonde de l'évolution de la théorie intertextuelle dans la littérature à partir de XXe siècle. Grace à l'intertextualité, nous avons la possibilité d'ouvrir les premiers signes des emprunts antiques dans un sens plus vaste qu'à la fin du XIXe siècle.

Le but exposé au-dessous nous permet d'envisager **les tâches suivantes**:

- D'esquisser l'histoire de l'évolution de la théorie intertextuelle;
- De déterminer l'application de cette théorie dès XXe siècle jusqu'aux nos jours;
- De souligner l'importance de l'intertextualité dans les études philologiques étant un moyen innovateur et insécable de la littérature contemporaine;
- D'envisager les variantes de l'intertextualité et leur rôle dans la littérature moderne;
- De confronter les théories classiques avec celles innovatrices et contemporaines;
- De raisonner sur la possible évaluation de la théorie intertextuelle.

Comme **l'objet de la recherche**, nous utiliserons les variantes des définitions et le développement des théories intertextuelles en s'appuyant sur les œuvres critiques de Julia Kristeva, Roland Barhtes, Jacques Derrida, Marc Eideldinger, Michael Riffaterre, Jean Ricardou et Gérard Genette. Ensuite, nous examinerons plus attentivement la théorie de la transtextualité présentée dans l'œuvre *Palimpsestes: la littérature au second degré* selon laquelle cinq types de la transtextualité sont distingués: l'architextualité, la paratextualité, la métatextualité, l'intertextualité et l'hypertextualité. Afin d'éviter la confusion entre l'intertextualité et la recherche des sources, nous toucherons également à la théorie des sources de Gustav Rudler. Ainsi, le rôle des théories intertextuelles dans la littérature et ses voies de développement devient **le sujet de notre recherche**.

1. Les prémisses de développement des théories intertextuelles

L'intertextualité est le terme introduit par Julia Kristeva dans l'article *Le mot, le dialogue, le roman* qui signifie l'intervention et l'interaction des textes divers. D'un autre côté, les mêmes relations textuelles étaient décrites par Mihaïl Bakhtine comme la théorie de la polyphonie; Kristeva elle-même fait des références à la théorie bakhtinienne dans son livre *Sémiotikè, recherches pour une sémanalyse*: "une découverte que Bakhtine est le premier à introduire dans la théorie littéraire: tout texte se construit comme mosaïque de citations, tout texte est absorption et transformation d'un autre texte" [Kristeva 1969, 85]. Avant d'analyser le développement de la théorie intertextuelle, nous vous proposons l'investigation des prémisses de sa naissance.

D'abord, il faut indiquer que le développement culturel au XXe siècle fait émerger les nouvelles méthodes de transmission et d'interprétation des textes. La situation littéraire contemporaine rend les œuvres "ouvertes" pour des interprétations libres puisque l'écrivain devient le lecteur. Cela signifie que l'écrivain propose le matériel pour l'interprétation et le texte est aperçu selon le bagage littéraire du lecteur qu'il utilise pour détecter les allusions et les liaisons avec les textes qu'il avait lus. En réalisant ces relations complexes entre les textes et les interprétations diverses selon la compétence de lecteur, la théorie d'intertextualité est utilisée comme le moyen d'analyser les textes d'un point de vue innovateur.

Tout ce qui précède résume l'idée de Barthes concernant la mort de l'auteur, cela veut dire que la littérature est morte sans lecteur. Le débat dans le monde littéraire aboutit à la conclusion que "la littérature n'est pas la vie: elle est "activité de mort" [Buin 1965, 101]. Mieux encore, le lien entre la lecture et l'écriture devient plus fort et évident, donc l'écriture ne peut pas exister sans lecture: "Elle [la littérature] donne au lecteur l'impression d'être la "vraie vie", mais ce n'est qu'affaire de mots et de phrases. La littérature ne peut rien sitôt que nous n'écrivons ni ne lisons plus" [Calle-Gruber 2001, 11].

Ainsi, les théories modernes[1] insistent sur le fait que le texte ne peut pas être autosuffisant, tant qu'il ne peut pas fonctionner dans un système fermé. Il y a deux explications de ces hypothèses. Premièrement, comme nous l'avons indiqué, l'écrivain est le lecteur, en tant que créateur du texte, il transmet son expérience comme lecteur à travers les références, les citations et les allusions aux textes précédents qu'il a lus. Ce qui change c'est le contexte socio-politique et l'apparition d'interprétations diverses par les spectateurs d'origines différentes. Deuxièmement, dans la tradition intertextuelle contemporaine le nouveau texte peut être écrit seulement à travers le processus de lecture des autres textes. Selon cette théorie, nous pouvons voir les textes "sources", c'est-à-dire, les versions classiques où précédentes.

[1] Voir les théories modernes dans *Still J.* Introduction to "Intertextuality: theories and practices" / J. Still, M. Worton. – N. Y. ; Manchester : Manchester University Press, 1990. – P. 1–33.

Les théories intertextuelles développées plus tard, à la fin de XXe siècle, sont, d'une certaine manière, les compilations des théories précédentes qui englobent plusieurs recherches littéraires. Un des théoriciens, dont nous allons référer les travaux, est Gérard Genette qui a défini le concept d'intertextualité de façon la plus précise, puisque sa théorie prend la source de la notion de transtextualité. En analysant les rapports divers entre les textes, Genette dans son livre *Palimpsestes: la littérature au second degré* distingue les cinq types de transtextualité, parmi lesquelles l'intertextualité se comprend comme la production vivante des différents morceaux littéraires qui contiennent les allusions, citations, réminiscences, plagiats, pastiches ou parodies, selon le contexte.

Au XXe siècle nous pouvons remarquer l'extension d'accessibilité des textes, l'augmentation de circulations des sujets sous des allusions bien connues, tout cela nous permet de parler de croisements des cultures et d'utilisation d'héritage des époques précédentes d'une manière nouvelle. Mircea Eliade souligne l'importance des approches nouvelles en disant que "Les anthropologues ont gaspillé trop de temps à essayer de reconstituer «l'histoire» des cultures primitives, et très peu à en «comprendre la signification»" [Eliade 1978, 73]. La plupart des théoriciens remarquent que tout était déjà dit pendant les siècles précédents, mais aujourd'hui c'est la théorie intertextuelle qui nous ouvre de nouvelles possibilités d'analyses textuelles et qui nous permet de repenser et d'interpréter tout ce qui avait déjà été dit.

2. Les variantes des définitions du concept de l'intertextualité et le développement des théories intertextuelles contemporaines

Les théories littéraires modernes nous proposent plusieurs définitions du concept d'intertextualité. Par exemple, une des plus récentes, qui résume les théories précédentes, est celle de Marc Eideldinger:

"L'intertextualité est essentiellement un phénomène d'écriture, qui revêt la valeur de déchiffrement du sens en instituant une interaction entre deux textes par l'insertion de l'un dans l'autre. Elle établit des corrélations entre un texte et d'autres textes antérieurs ou contemporains, auxquels il se réfère. Elle accomplit un double travail d'intégration et de transformation de l'énoncé en le transplantant de son contexte originel dans un autre contexte où il s'enrichit d'un sens nouveau" [Eigeldinger 1987, 10].

D'ailleurs, aux origines de la théorie intertextuelle se trouve Julia Kristeva, qui a constaté que chaque texte est une productivité:

"Le texte est donc une productivité, […] il est une permutation de textes, une intertextualité: dans l'espace d'un texte plusieurs énoncés, pris à d'autres textes, se croisent et se neutralisent" [Kristeva 1969, 113].

Si pour Kristeva l'intertextualité est un processus infini de modifications des textes existants: parmi lesquels sont les destructions, les renouvellements, les rejets des sources précédentes, pour Bakhtine ce n'est plus le processus, mais la productivité. Dans son article publié en 1973 dans *Encyclopedia universalis,* il détermine le texte comme le

produit d'écriture qui a une nature binaire, c'est-à-dire, existent les relations binaires entre le lecteur et le texte produit par l'auteur et entre l'écriture et la langue. Ainsi, l'intertextualité n'est plus perçue comme l'emprunt par l'auteur de texte existant, mais plutôt comme une notion plus extensive qui inclut plusieurs formes de réminiscences et des réécritures, aussi bien que des allusions, parodies, stylisations et autres.

Un autre pionnier des recherches intertextuelles est Roland Barthes qui soutient l'idée que l'intertexte n'est pas forcement l'objet de l'influence, mais est plutôt l'entrelacement de figures, métaphores et pensées. Il constate également que certains auteurs soit certaines écoles utilisent une composition de mots et de paroles selon leur image linguistique du monde.

De l'autre côté, dans son livre *Le plaisir du texte* Barthes mentionne que les références intertextuelles supplémentaires peuvent diminuer l'intérêt du lecteur en créant la confusion. L'incompétence du lecteur concernant les textes des sources crée la distance entre la perception de l'information et l'intention que l'écrivain a eu initialement.

Jacques Derrida dans son livre *Positions*[2] est de l'avis de Barthes qui parle de la mort de l'auteur. Ainsi, Derrida met en question le rôle de l'auteur en disant qu'au lieu de parler des livres spécifiques il faut parler de l'unité des textes et des livres. Ses thèses étaient fondamentales pour la création de la théorie intertextuelle de Julia Kristeva, justement, l'hypothèse sur l'utilisation des citations. D'ailleurs, Derrida est convaincu que les citations ne peuvent être jamais prises comme les notions parasitiques dans la littérature, mais comme les éléments auxiliaires et inévitables.

Le travail de recherche de Kristeva est devenu un point de référence pour plusieurs critiques littéraires. Nous proposons quelques interprétations successives, à titre d'exemple, une de Michael Riffaterre:

"L'intertextualité correspond à un mode de la lecture, qui commande l'interprétation du texte et qui substitue au sens «l'unité de signifiance» elle est «le mécanisme propre à la lecture littéraire». Elle seule, en effet, produit la signifiance, alors que la lecture linéaire, commune aux textes littéraire et non littéraire, ne produit que le sens»" [Riffaterre 1983, 172].

Dans les livres *La production du texte*, *Le Syllepsis* et *L'interview* Riffaterre présente l'intertextualité comme le conflit entre le texte et l'intertexte [Riffaterre 1981, 12–16]. Il prend en compte la réaction du lecteur, mais aussi bien les facteurs psychologiques qui définissent le choix du texte de source de l'écrivain. La découverte de la présence du pré-texte est un signal d'alerte pour le lecteur qu'il doit accepter comme le signe et l'indication présumée par l'auteur [Riffaterre 1981, 16]. Genette appelle cette découverte "une ambiguïté": l'hypertexte est ambiguë, puisqu'il peut être lu comme un texte indépendant, mais en cas de "découverte", le texte peut obtenir la double interprétation [Genette 1982, 448–451]. Pour Genette l'hypertextualité est une forme de "bricolage" et pour Riffaterre

[2] La proximité des idées avec Barthes est exposée dans *Derrida J.* Positions / J. Derrida ; traduit par Alan Bass. – L. ; Chicago : University of Chicago Press, 1981. – P. 3–4.

la découverte du pré-texte crée l'union logique avec le texte. De cette manière, selon Riffaterre, l'intertextualité est un produit de lecture où le lecteur est libre dans ses interprétations. C'est le lecteur qui détermine la présence de l'intertexte selon ses propres compétences et ses connaissances des textes littéraires.

Harold Bloom développe l'hypothèse de Riffaterre du conflit intertextuel, en disant que l'auteur crée ce conflit intentionnellement pour se distinguer des écrivains bien connus [Bloom 1975, 10]. Cela correspond au concept de Sigmund Freud de "défense de la volonté poétique" [Smith 1980, 20]. Ce travail explique les relations intra-poétiques et rapproche de la notion de l'intertextualité.

L'autre interprétation est celle de Jean Ricardou:

"L'aptitude pour tel élément d'un texte à se mettre en rapport avec un ou plusieurs éléments d'au moins un autre texte" [Ricardou 1983, 197].

"L'intertextualité ne recouvre ainsi pas seulement une opération mémoriale et assimilatrice, elle n'est pas uniquement une transplantation d'un texte dans un autre, mais elle se définit par un travail d'appropriation et de réécriture qui s'applique à recréer le sens, en invitant à une lecture nouvelle" [Ricardou 1983, 11].

Finalement, nous nous rapprochons de la théorie intertextuelle fondamentale de Gérard Genette qui a résumé et a modifié les interprétations précédentes: parmi les cinq formes de transtextualité, l'intertextualité conçue "d'une manière sans doute assez restrictive" comme "une relation de coprésence entre deux ou plusieurs textes, c'est-à-dire eidétiquement et le plus souvent, (comme) la présence d'un texte dans un autre" [Genette 1982, 8].

Pour éviter la confusion entre les divers types d'intertextualité, Genette propose le terme "transtextualité" pour décrire toutes les variantes possibles des interventions textuelles. Il propose la catégorie d'architexte, qui définit telles catégories comme genre, thématique etc. et ainsi détermine la nature unique et individuelle du texte [Still 1990, 22].

En ce qui concerne la metatextualité, il la définit comme les relations entre le commentaire et son objet. La paratextualité est une relation imitative ou transformative qui appartient aux pastiches et ses modèles [Genette 1979, 85–90].

La recherche la plus profonde à ce sujet est compilée dans le livre *Palimpsestes : la littérature au sécond degré*, mieux encore, il y explique la signification du terme " hypertextualité " qu'inclut tous les genres littéraires et projette les pré-textes sur la compréhension nouvelle.

3. L'intertextualité et la recherche des sources

Nous allons toucher la question des origines textuelles pour éviter cette confusion entre l'intertextualité et la recherche des sources que Julia Kristeva a opté pour le terme de transposition, "qui a l'avantage de préciser que le passage d'un système signifiant à un autre exige une autre articulation du thétique – de la positionnalité énonciative et dénotative" [Kristeva 1974, 60].

Pour commencer nous nous appuierons sur l'idée de Marc Eideldinger:

"Il faut d'emblée préciser que l'intertextualité ne saurait se confondre avec l'établissement des sources, qu'elle s'en distingue parce qu'elle se situe à un autre niveau en tant qu'acte de l'écriture. Elle renvoie certes à un savoir culturel, mais elle vise à la reconstruction du texte et elle est déterminée par son fonctionnement. Davantage qu'à un emprunt, elle correspond à une greffe ou à une trace, selon la formule de Michael Riffaterre" [Eigeldinger 1981, 9].

Au début du XXe siècle, Gustave Rudler essaie d'expliquer le retour des dramaturges aux siècles précédents pour y trouver l'inspiration et par conséquent propose la typologie des sources, selon laquelle on distingue les sources de base et les sources secondaires[3]. Etant donné que le terme d'intertextualité n'existe pas encore, cette théorie des sources a produit plusieurs confusions dans le champ de la critique littéraire. Pour cette raison, l'approche traditionnelle de Gustav Rudler a été critiquée plus tard. Avec l'apparition de la théorie intertextuelle, la théorie des sources a failli expliquer les relations entre les textes que n'étaient pas visibles, puisque deux types de sources proposées par Rudler n'étaient plus suffisant pour décrire toutes les liaisons entre les textes. Si on pouvait déterminer les traits évidents des autres œuvres dans le texte, on n'arrivait pas à expliquer la présence des allusions, des réminiscences et des références cachées et ambiguës. Ainsi, il n'avait pas la limite visible entre les emprunts et les entrelacements textuels. De l'autre côté, l'intertextualité n'a pas seulement inclut la théorie des sources, mais a aussi ouvert les nouvelles possibilités des interprétations, puisque les sources ont dépassé leurs limites d'être des textes de base et ont gagné les nouvelles qualités. Donc, la théorie des sources nous propose seulement la base sémantique et idéologique de l'époque de référence. Pour cette raison, en utilisant le terme "source" dans notre recherche, nous entendons la présence d'un texte dans un autre ou bien le texte de la référence d'auteur, c'est-à-dire, l'hypertexte.

Pour conclure, il faut constater que les recherches des origines et des sources d'influence sont diverses de l'analyse intertextuelle, puisque selon le dernier, le texte est un canevas de citations. Ainsi, la recherche des sources exclut les relations dialogiques entre les textes et restreint la possibilité d'interprétation[4].

Стаття присвячена короткому огляду теорії інтертекстуальності з моменту появи терміна до наших днів з аналізом зміни конотації концепту та еволюції його підкатегорій.

Ключові слова: інтертекстуальність, теорія літературних джерел, інтерпретація, модифікації літературних теорій, конотація лінгвістичного образу, переплетення текстів.

Статья посвящена краткому обзору теории интертекстуальности с момента возникновения термина до наших дней с анализом изменения коннотации концепта и эволюции его подкатегорий.

Ключевые слова: интертекстуальность, теория литературных источников, интерпретация, модификации литературных теорий, коннотация лингвистического образа, переплетение текстов.

[3] Sur la théorie des sources voir en particulier: *Rudler G.* Les techniques de la critique et de l'histoire littéraire / G. Rudler. – Oxford : Imprimerie Universitaire, 1923. – 204 p.

[4] Sur les diverses possibilités d'interprétation textuelles voir en particulier: *Barthes R.* "De l'œuvre au texte" dans Le bruissement la langue / R. Barthes. – Paris : Seuil, 1984. – P. 69–77.

Littérature:

1. *Barthes R.* "De l'œuvre au texte" dans Le bruissement la langue / R. Barthes. – Paris : Seuil, 1984. – 439 p.

2. *Bloom H.* A Map of Misreading / H. Bloom. – N. Y. : Oxford University Press, 1975. – 240 p.

3. *Buin Y.* présenté par, Que peut la littérature? Débat avec Simone de Beauvoir, Yves Berger, Jean-Pierre Faye, Jean Ricardou, Jean-Paul Sartre, Jorge Semprun / Buin Y. – Paris : UGE 10/18, 1965. – p. 101. Le débat était organisé en 1964 à l'initiative de " Clarté ", journal de l'Union des Etudiants Communistes. – 127 p.

4. *Calle-Gruber M.* Histoire de la littérature française du XXe siècle ou Les repentirs de la littérature / M. Calle-Gruber. – Paris : Honoré Champion, 2001. – 230 p.

5. *Derrida J.* Positions / J. Derrida ; traduit par Alan Bass. – L. ; Chicago : University of Chicago Press, 1981. – 114 p.

6. *Eigeldinger M.* Mythologie et Intertextualité / M. Eigeldinger. – Genève : Slatkine, 1987. – 287 p.

7. *Eliade M.* Occultisme, sorcellerie et modes culturelles / M. Eliade ; traduit de l'anglais par Jean Malaquais (Occultisme, Witchcraft, and Cultural Fashions, 1976 by The University of Chicago). – Paris : Gallimard, 1978. – 182 p.

8. *Genette G.* Introduction à l'architexte / G. Genette. – Paris : Seuil, "Poétique", 1979. – 89 p.

9. *Genette G.* Palimpsestes: la littérature au second degré / G. Genette. – Paris : Seuil, 1982. – 468 p.

10. *Kristeva J.* La Révolution du langage poétique / J. Kristeva. – Paris : Seuil, 1974. – 633 p.

11. *Kristeva J.* Sémiotikè, recherches pour une sémanalyse / J. Kristeva. – Paris : Seuil, 1969. – 381 p.

12. *Marin L.* Pour une théorie du texte parabolique / L. Marin // "Le Récit évangélique", Bibliothèque des sciences religieuses, 1974, cité par Gérard Genette, Palimpsestes: la littérature au second degré. – Paris : Seuil, 1982. – 468 p.

13. *Ricardou J.* Le Texte survit à l'excité (réponse à Michael Holland), in Texte 2 (1983) / J. Ricardou. – Toronto : Trintexte. – 197 p.

14. *Ricardou J.* cité dans l'Introduction de la revue Texte 2(1983) / J. Ricardou. – Toronto : Trintexte. – P. 11.

15. *Riffaterre M.* Sémanalyse de l'intertexte (réponse à Uri Eisenweig), cité dans la revue Texte 2 (1983) / M. Riffaterre. – Toronto : Trintexte. – P. 172.

16. *Riffaterre M.* La production du texte / M. Riffaterre. – Paris : Seuil, 1979. – 288 p.

17. *Riffaterre M.* Interview, dans la revue Diacritics, XI, 4 / M. Riffaterre. – N. Y. : Johns Hopkins University Press, 1981. – P. 16.

18. *Smith J.* The Literary Freud: Mechanisms of Defence and the Poetic Will / J. Smith. – New Heaven : Yale University Press, 1980. – 390 p.

19. *Rudler G.* Les techniques de la critique et de l'histoire littéraire / G. Rudler. – Oxford : Imprimerie Universitaire, 1923. – 204 p.

20. *Still J.* Introduction to "Intertextuality: theories and practices" / J. Still, M. Worton. – N. Y. ; Manchester : Manchester University Press, 1990. – 127 p.

УДК 81:39

CULTURAL LINGUISTICS SUB SPECIE TEACHING LANGUAGES IN NOWADAYS

Golubovs'ka Iryna,
Ph. D., Full Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology

This article is devoted to the problems of foreign language teaching in today's globalized world, which, according to the author's view, is carried out without deep insight into the way bearers of the target language perceive the world, think and feel. Culturally marked language forms which belong to different levels of language structure provide a reliable material for such mode of teaching.

Key words: national language world model, different visions of the reality, culturally specific language forms, lexical staff, proverbs, ethnic mentality, world wide society.

In the beginning of the XXI-th century a new paradigm of human sciences has arised, which has put the Person and all Human issues in the center of the scientific research. Within the framework of a new anthropological cognitive paradigm language forms are considered to be a display of structures of human consciousness. The interaction among reality, thinking (consciousness) and language results into the appearance of the so-called "national language world model", which could be defined as a reflection of the objective reality by certain type of mentality embodied in language forms. It means that every "world vision" gets its own verbal sign system of presentation, where its content is kept within this or that language.

According to W. Humboldt, any language creates a certain model of the world for those, who use it, as though outlining round them a "magic circle" of ethnically determined representations and images.

To exceed the bounds of this "circle" one might only by study of another language, "by entering into other circle", i.e. through penetration into the system of world outlook embodied by forms of other language.

In the framework of our approach the main attention in teaching advanced students foreign language should be focused on the following items:1) pointing out culturally specific language forms belonging to different language levels (lexical, morphological, syntactic) and revealing their relation to ethnic character, temperament and mentality; 2) showing universal and peculiar features of two national (ethnic) language models (native for students and acquired one); 3) representing of the "cultural map" reflected by lexical level of the language through the following elements: a) nomens for denoting of specific, authentic for the acquired culture notions; b) nomens for denoting of closely connected notions though having different prototypes; c) culturally determined verbalized cultural concepts which bear information about spiritual constants of ethnic mentality; d) words with evaluative and axiological connotations; e) words for nomination of mythological objects; f) proverbs and sayings which verbalize some ethnically determined ideas and views.

Different cultures could be viewed as certain systems, which represent the same reality and human experience in quite contrasting and qualitatively different ways. These qualitatively different visions are reflected in the basic assumptions and beliefs about real world, human knowledge, values and nature of personality.

Being an important part of any culture, natural languages could be seen as an instrument to approach and understand culture from within. Cultural representations are embodied in language forms and meanings. Thus, listing and investigation of culturally relevant lexical units and grammar forms become very important and topical. Seen from the anthropocentric point of view any ethnic language could be defined as "a place where spirit dwells" [Степанов 1995, 28]. In the words of a famous Russian scientist D. Likhachiev, "the language of a nation is in itself compressed or even algebraic expression of all culture of a nation" [Лихачёв 1993, 9].

Such approach to understanding of the essence of natural language is not so very new in linguistics dating back to the ideas of W. Humboldt. In the course of the ideas of humboldtianism languages appear to be different interpretations of the world by man. Humboldtianism is a totality of views on language and approaches to its study, which formed under the influence of linguistic conception of an outstanding German scientist of the 19th century W. Humboldt. The kernel of his theory might be characterized as anthropological approach to language, supposing its study in close connection and interaction with consciousness and thinking of the person, with human's cultural and spiritual life. Humboldt's ideas were revived in the 20th century within the framework of a linguistic trend called neohumboldtianism (E. Sapir, B. Whorf, L. Weisgerber).

Representing the indirect reflection of the world (mediated by human consciousness) different languages give different visions of the reality. Thus, distinctions among languages seem to be somewhat greater, than just language distinctions: various languages by their nature, by their influence on cognition and on feelings appear to be different outlooks [Гумбольдт 1985, 370].

Being captured by the language, a person handles the things in a way they are presented by language, behaves in society like this is prescribed by the language. So, the language turns out to be in the closest contact to spiritual activity of the person, with cultural life of the ethnic community, whose communicative needs it serves. The connection between language and culture is rather exactly formulated in such Sapir's statement: the culture is what this or that society makes and thinks, the language is how this society thinks. It means that the language (to be more exact, its content) gives keys to the understanding of ways of thinking of a nation, discloses the peculiar features of mentality of language bearers, gives a chance to look on the world by the eyes of other people, to comprehend how the bearers of another language and culture feel and think.

So what are these language forms which manifest the substratum of the national specific features of the language? Generally speaking, it is the language as a whole, to be more precise, "the form of the language", as W. Humboldt called it. Being unique for every language, conveying the spirituality of the nation, "the form of the language", after W. Humboldt, is the combination of separate language elements in an integral whole. The German scientist distinguished two kinds of language form: the internal and the external ones. The paramount importance is given to the internal form, because the content of this notion implies the inner structure of the whole language, the key principle of its generation. Alongside with the notion of "inner form of the language" W. Humboldt operates with the notion of "inner form of lexical unit" or "etymon", which could be

defined as a semantic attribute fixed in the name of the designated subject or phenomenon. Etymon gives reasons for a phonic substance of a word, exposing the motive of expression of the given meaning just by the given combination of sounds. Sometimes the connection between the form and the meaning as though "lays on a surface" and could be easily realized (*trouble-maker*, *free-spoken, cliff-climber*) though much oftener the etymologists' work is needed for the restoration of words' etymons.

The external form of the language, manifesting and incarnating the internal form, embodies it on all levels of language structure in phonetic, semantic and grammatical language substance. Thus, W. Humboldt's idea of "the form of the language" is rather like the modern linguistic notion of "the language world model".

Thus, the notion of "language world model" now becomes the main concept of linguistic and cultural analysis. This notion has been founding different interpretations in the works of W. Humboldt, L. Weisgerber, B. Whorf, E. Coseriu, J. Trir and other scientists. Having generalized all available approaches to the definition of the given concept, it seems possible to accept as "a working definition" the following one: "Language world model is the certain sight on the reality conveyed by the means of the certain language. It is a verbalized interpretation of the environment by the language community".

The national and cultural peculiarity finds its expression not only on semantic, but also on morphological and syntactic levels of the language structure, that was excellently shown in the works of Anna Wierzbicka. In her work of 1991, she argues with the adepts of traditional understanding of language meaning coming up with new approaches to interpretation and investigation of language meaning: "Language is an integrated system, where everything 'conspires' to convey meaning: words, grammatical constructions and various 'illocutionary' devices (including intonation). Accordingly, one might argue that linguistics falls naturally into three parts, which could be called lexical semantics, grammatical semantics, and illocutionary semantics. Ch. Morris's division of the study of signs into three aspects: semantics, syntax, and pragmatics may make good sense with respect to some artificial sign systems, but it makes no sense with respect to natural languages, whose syntactic and morphological devices (as well as illocutionary devices) are themselves carriers of meaning. In natural language, meaning consists in human interpretation of the world. It is subjective, it is anthropocentric, it reflects predominant cultural concerns and culture-specific modes of social interaction as much as any objective features of the world 'as such' " [Wierzbicka 1991, 16–17].

However, the vocabulary (lexical staff) of that or other language doubtlessly remains the leading substance for the expression of the mental-language peculiarity of certain peoples. It is just lexical level, which shows the unevenness of the semantic mapping of the world by different languages; lexical items containing connotations (emotional associations of positive or negative character able to express all sensual, emotional, behavioral, volitional elements of human consciousness) also function on lexical language level and are doubtlessly culturally orientated in their overwhelming part. Furthermore, words, denoting mythical objects created by the collective consciousness of different peoples and embodied in national myths, legends and epic pieces also belong to the language level of words-lexemes. Besides above mentioned lexical staff special

teacher's attention should be given to the so called "cultural concepts". There are two main understandings of the term "concept": 1) general concept about something (a traditional one); 2) complex of culturally orientated notions about an object (in the spirit of A. Wierzbicka). We understand concepts as culturally determined notions (cultural concepts), which have a sublogical basis embodying the intuitive collective knowledge of certain ethnic community about some entities deprived of materialistic ontology. On the language level these notions are represented in the form of abstract nouns, which display their inner nature through the set of most frequently used contexts. Cultural concepts are related to the world of ethnic personality, reflecting specific features of national character, way certain peoples perceive the outer world, feel, think, communicate and behave in the society.

Thus, representation of the "cultural map" by this or that language by means of lexical level takes place with the help of the following elements: 1) nomens for denoting of specific, authentic for the acquired culture notions – culturally bound words, which find no equivalent in student's native language; 2) nomens for denoting of closely connected notions though having different prototypes; 3) culturally determined verbalized cultural concepts which bear information about spiritual constants of ethnic mentality; 4) words with evaluative and axiological connotations; 5) words for nomination of mythological objects; 6) proverbs and sayings which verbalize some ethnically determined ideas and views.

As it was already shown in my monograph "Ethnic Peculiarities of Language World Models" [Голубовская 2002], Russian personhood could be explored through the concepts of *душа* (soul), *тоска* (anguish, depression), *воля* (freedom) and *судьба* (fate). As to the Chinese cultural concepts related to the characteristics of Chinese personhood, I dare state, that the representations of typically Chinese ways of thinking, feeling and behaving might be clearly seen with the help of the following concepts: *xin* – heart, *qi* – internal vitality and energy, *mian* – face, *ming* – fate and fortune, *xiao* – filial piety; *guan xi* – interpersonal dynamics and relations. American modern culture could be explored on the language level through the concepts of *self, control, action and competition.* We assume, that the list of key words of different cultures is open and any word could be added to it under the condition the scholar would be able to say something essential or original about the investigated culture through the analysis of the chosen word.

Language forms not only reflect the environment and culture of the certain ethnic community: they also form the personality of the bearer of language. And, as a rule, ethnic personality remains unconscious about the great creative role of native language in structuring of his character, behaviour, attitude to life, way he/she interacts with other people, of how he/she realizes his/her role and place in the society. Even language grammar forms could be very helpful while investigating the influence of language on the formation of national character and mentality. Some of them just lie on the surface. Let's compare English and Russian pronouns. It is a common knowledge, that English pronoun of the first person singular is written from the capital letter – **I ("me – first")**. In Russian and Ukrainian languages in case we want to express the respectful attitude to another person we say not the pronoun of the second person singular – rus. **ты**; ukr. **ти**, but we

use the pronoun of the second person plural and in writing the first letter is capitalized – rus. **Вы**., ukr. **Ви.** In the Chinese language it's impossible to find forms, which have relation to extolling of oneself: instead, in Chinese there exist a special polite form to address **another** person – **nin**.

Opposition between West and East could be interpreted in the terms of Individualism as a distinctive feature of Western-European and American way of thinking and Collectivism as Eastern-European approach to understanding human life and human relations. Speaking about Russia which is considered to be the half-oriental country we can state, that Russian "communal" way of thinking was determined both historically and geographically: centuries of constant danger of enemy invasion, severe climate, vast territories, – all these factors formed what is called now Russian character [Павловская 1999]. Ideology of Soviet Russia was focused on the communist concepts of collectivism and community, it absolutely ignored the personality with all its needs, desires and potential. But the ethical socialist and communist ideas of unselfishness, selflessness and respect for the interests of collective worked well in Russia, because they found a good response in Russian mentality, in the sphere of archetypes of collective subconscious. Let's see how these fundamental characteristics of Russian way of thinking are reflected in Russian proverbs: *Одна пчела немного мёду натаскает* – One bee would bring a little honey*; Один в поле не воин* – You can't fight, if you are just single*; Одной рукой и узла не завяжешь* – With one hand you can't tie a knot*; Две головни и в поле дымятся (курятся), а одна и в печи гаснет* – Two charred logs smoke in the field, and one goes out in the stove; *Веника не переломишь, а по пруту весь веник переломаешь* – Besom is not so easy to fracture, but it is easy to do twig by twig; *В согласном стаде волк не страшен* – A good herd should not be afraid of a wolf; *Братчина, так и складчина (всё пополам)* – Where there is brotherhood, everything is shared*; Семеро одного не ждут* – Seven men don't wait for one [Даль 1984].

In sharp contrast with these ideas appear views represented by English proverbs, in which concepts of **self** and **privacy** (components of individualism) form totally different ethnic believes and ways of behavior, emphasizing the importance of protecting one's own interests: *When everyone takes care of himself, care is taken of all; Look after number one* ["Number one" refers to oneself]; *Number one is the first house in the row; Every man for himself, and the devil take the hindmost; Every man for himself, and God for us all; He that is ill to himself will be good to nobody; He helps little that helps not himself; God helps them that help themselves; Mind other men, but most yourself; Self-preservation is the first law of nature; Every man is nearest himself; The parson always christens his own child first; The tod never sped better than when he went his own errand* [Fergusson 1983].

There are lots of common in how different nations think, feel and behave, otherwise human cross-cultural communication would be impossible. The real world is unique, so are general laws of human thinking and behavior. Processes of internationalization and globalization (very active at the present time) with the help of world wide web create a new type of humankind: world wide society, where peculiarities of ethnic consciousness and ideology become less and less visible. Nevertheless, cultural differences still exist

and will continue to exist giving an interesting material for study in theoretical and practical vien basing on the language forms. An outstanding Russian linguist of the XXth century L. V. Sherba (1880–1944) stated: "Methodics is an applied linguistics". Modern contrastive anthropological studies have already prepared a rich fundament for indocrination of the theory into the practice of foreign language learning.

Статтю присвячено проблемам викладання іноземної мови у сучасному глобалізованому світі, що, на думку авторки, наразі не має права здійснюватися без глибинного урахування способу мислення етносу, мова якого вивчається. Культурно марковані форми фактично всіх стратумів мовної системи, поле яких окреслено у дослідженні, надають для такого модусу викладання вірогідний матеріал.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, культурно марковані мовні форми, лексичний склад мови, прислів'я, етнічна ментальність, глобалізований світ.

Статья посвящена проблемам преподавания иностранного языка в современном глобализированном мире, что, по мнению автора, не должно осуществляться без глубинного учета способа мышления этноса, язык которого изучается. Культурно маркированные формы практически всех стратумов языковой системы, поле коих обозначено в исследовании, предоставляют для такого модуса преподавания богатый и достоверный материал.

Ключевые слова: национально-языковая картина мира, культурно маркированные языковые формы, лексический состав языка, пословицы, этническая ментальность, глобализированый мир.

References:

1. *Голубовская И. А.* Этнические особенности языковых картин мира / И. А. Голубовская. – Киев : ИПЦ "Киевский университет", 2002. – 293 с.
2. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры / В. Гумбольдт ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.
3. *Даль В. И.* Пословицы русского народа : сборник : в 2 т. / В. И. Даль. – М. : Худож. лит., 1984. – Т. 1. – 383 с.; Т. 2 – 399 с .
4. *Лихачёв Д. С.* Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачёв // Известия АН России. Сер. лит. и яз. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 2–9.
6. *Павловская А. В*. Как делать бизнес в России. – М. : Изд-во МГУ, 1999. – 123 с.
7. *Степанов Ю. С.* Изменчивый "образ языка" в науке XX века / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. – М., 1995. – С. 7–34.
8. *Wierzbicka A.* Cross-Cultural Pragmatics. The Semantics of Human Interaction / A. Wierzbicka. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 1991. – 502 p.
9. *Fergusson R.* The Penguin Dictionary of Proverbs / R. Fergusson. – L. : Penguin Books, 1983. – 331 p.

УДК 81'42 811.111

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ТЕКСТОВИМИ СВІТАМИ КАЗКОВИХ ТВОРІВ

Єфименко Вікторія Антонівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті порівнюються текстові світи класичної казки та сучасної поеми з казковим сюжетом, простежуються інтертекстуальні зв'язки та модифікації, яких зазнав класичний варіант щодо тематичного фокусу, стилістичного забарвлення та інших аспектів текстових світів.

Ключові слова: інтертекстуальність, текстовий світ, трансформований казковий сюжет.

У сучасних лінгвістичних дослідженнях значна увага приділяється когнітивним підходам до аналізу літературних творів. **Актуальність** когнітивно-поетологічних підходів обумовлена можливістю використання здобутків когнітивних наук для інтерпретації тексту. Однією з когнітивно-поетологічних теорій є теорія текстових світів [Ryan 1991, Doležel 1998, Semino 2002]. Текстові світи в літературі – це когнітивні та культурні конструкції, які виникають в уяві мовців або письменників у процесі створення тексту та в уяві слухачів або читачів у процесі розуміння тексту [Brône 2009, 40].

Мета нашої розвідки – провести порівняльний аналіз текстових світів класичної казки та сучасної поеми з казковим сюжетом.

Об'єктом дослідження є літературні тексти, які містять казкові сюжети.

Предмет дослідження – особливості трансформації казкових сюжетів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що теорія текстових світів вперше застосовується до аналізу інтертекстуальних зв'язків класичних казок та казок з трансформованим сюжетом.

Відомий дослідник текстів Л. Долежел [Doležel 1998, 202] зазначав, що літературні твори можуть мати інтертекстуальні зв'язки не лише на рівні текстів, а й на рівні вигаданих світів. У. Еко [Eco 1979, 20] писав, що читачі конструюють текстові світи, звертаючись до загальних фреймів (загального знання про світ) та інтертекстуальних фреймів, які включають знання про мову, жанри, тексти тощо.

Коли багато різних текстів розповідають одну й ту саму історію (як у випадку міфів та казок), цей окремий вигаданий світ може стати частково незалежним від конкретних випадків його текстової реалізації і отримати статус вигаданої конструкції, яка широко використовується в певній культурі, незалежно від того, чи знайомі читачі з цим літературним твором [Brône 2009, 40]. До таких вигаданих світів належать класичні казкові сюжети та їх різноманітні варіації. Цікавим прикладом твору з трансформованим казковим сюжетом є поема американської поетеси Дебри Кеш "Шипшинка" [Datlow 2000]. Наведемо текст поеми повністю:

A hundred years of dreams –
I would not have given up an hour
of those shifting landscapes, the tower, the lagoon
the rough roses making a cradle around my bed.

Everything stops
for me and for everyone I know
while behind my wincing eyelids I absorb
my parents' recklessness.
We wanted the best for you, they'll tell me:
all those girlish virtues
a pretty face and figure, kindness to the poor
the ability to sing and play the spinet.
Inviting the colors of the rainbow to my christening,
spraying me with holy white light,
they locked out one color of the spectrum
the darkness that absorbs it all
and I blame my father. Maleficent came to his birth
just as surely as she did to mine:
the difference is that everyone knew her then
when her name was Poverty and Need
and the guests all bowed their heads. In our day
my birthday, no one expected her.
Evil, they called her. I call her
Resentment, Fury. Locked away, I dream
and no one tells me what to do.
No one breaks in. And when a stranger offers me a spindle
glistening, sexual, I sink into the pillows
and remember the worst has already happened:
I have survived death and turned it into sleep
and a dream lasting one hundred years.
When I wake
I will know my lover's face.

Назва поеми недвозначно вказує на її інтертекстуальний зв'язок з казкою братів Грімм "Dornröschen" [Grimm 2007], яка в англійському перекладі звучить як "Briar Rose", а українською перекладається як "Шипшинка" або "Спляча красуня". Варто зазначити, що ім'я головної героїні згадується лише у назві поеми, в самому ж тексті відсутні будь-які імена, окрім різних найменувань злої чарівниці. Характерною рисою сучасних варіантів традиційних казок є гра на контрасті з класичними варіантами. Виділимо основні відмінності між текстом Д.Кеш та братів Грімм:

У поемі Д.Кеш розповідь ведеться від першої особи і в теперішньому часі, оповідачем виступає Спляча красуня, тоді як казка Грімм являє собою традиційну розповідь всезнаючого автора, що ведеться від третьої особи в минулому часі.

Поема має часові рамки, обмежені сторічним сном головної героїні.

Причина занурення героїні у сон (укол веретеном) у поемі не вказується прямо, а подається в завуальованому вигляді.

Закінчення поеми залишається відкритим, поява принца лише очікується.

Головна героїня звинувачує своїх батьків в необачності за те, що вони на її хрестини запросили представниць усіх кольорів веселки, окрім темного. Особливо вона звинувачує свого батька, адже зла чарівниця Малефісента уже з'являлась при його народженні (щоправда, тоді її звали Бідність та Нужда), але чомусь ніхто не чекав на її появу на хрестинах дівчини.

Текстові світи в літературі є багатоплановими, динамічними, вони населені конкретними персонажами, наділеними певними рисами, які беруть участь у подіях, що розгортаються в специфічному місці. Простежується різниця між способом "заселення" текстового світу в поемі Д. Кеш та в казці братів Грімм. У казці всезнаючий оповідач розповідає про місце дії, персонажів, події, що відбуваються з ними, проте не заглиблюється в думки та особисті переживання героїв. У поемі Д.Кеш на перший план виходить індивідуальність головної героїні, її висновки щодо подій, які відбулися з нею, та її сподівання на майбутнє.

Основну інформацію про текстовий світ ми отримуємо, виходячи з принципу, що він, наскільки це можливо, подібний до реального світу (принцип мінімального відхилення М.-Л. Райан [Ryan 1991, 48]), проте часто інформація залишається неповною. Якщо йдеться про відомі казкові та міфологічні сюжети, то ці інформаційні пробіли торкаються особистого життя персонажів, процесів, які відбуваються в їхній свідомості тощо. Усе це характерне для казки братів Грімм. Поема Д. Кеш, навпаки, є інтроспективною, і вся інформація в ній сконцентрована навколо думок та спогадів головної героїні. Проте тут події, які трапилися з героїнею, не викладені в логічній послідовності, відсутнє також чітке пояснення її теперішнього стану. Частково інформацію, якої бракує, читачі мають змогу почерпнути з казки, заповнюючи таким чином пробіли, що виникають в процесі читання. У. Еко [Eco 1990, 78] зазначав, що створення текстових світів вимагає від читачів гнучкості та певної поверховості, за допомогою яких можна пояснити існування певних протиріч, порушення онтологічних рамок тощо. Наприклад, нам доводиться прийняти факт сторічного сну Сплячої красуні, хоча ми прекрасно розуміємо, що це неможливо з наукової точки зору.

Інтерпретація тексту читачами великою мірою залежить від природи та обсягу знань, наявних у читача на момент прочитання твору. Якщо передбачити, що існують читачі, незнайомі з казкою "Шипшинка" братів Грімм, то в них можуть виникнути труднощі з побудовою текстового світу поеми. Вони також не зможуть провести паралелі між світом казки та світом поеми та виділити відмінності. І навпаки, чим краще читач обізнаний з текстом традиційної казки, тим більше різних нюансів він виявить, порівнюючи обидва твори.

Цілком очевидним є той факт, що казкові сюжети містять елементи неправдоподібного та неможливого з точки зору законів природи. Дослідники можливих світів [Ryan 1991] виділяють неможливі ситуації, які можуть зустрічатися в вигаданих світах. Зокрема, М.-Л. Райан виокремлює дев'ять типів відносин досяжності між реальним світом та світом, який вважається реальним в художньому тексті [Ryan 1991, 32]: ідентичність властивостей, ідентичність інвентарю, сумісність інвентарю, хронологічна, фізична, таксономічна, логічна, аналітична та лінгвістична сумісність. У творах, що розглядаються, порушується фізична сумісність, адже сторічний сон супе-

речить законам природи. Принцип ідентичності інвентарю також не дотримується через відсутність добрих та злих чарівниць у реальному світі.

Для розвитку сюжету необхідне існування певного конфлікту між декількома текстовими світами. Так, казка братів Грімм починається із виникнення світу бажань, в якому король та королева прагнуть мати дитину. Їхнє бажання здійснюється, початковий конфлікт зникає, проте по мірі розгортання сюжету виникають нові конфлікти між світами (побажання злої чарівниці, його пом'якшення тринадцятою чарівницею), які вимагають подальших дій для їх розв'язання. У поемі Д. Кеш існує конфлікт між текстовими підсвітами головної героїні та її батьків. Батьки хотіли для своєї доньки найкращого і тому не запросили на її хрестини злої чарівниці. На думку ж доньки, вони повинні були це зробити, адже, по-перше, не можна викреслювати з усього спектру кольорів темний колір, а по-друге, ця чарівниця вже приходила до батька дівчини після його народження, тому її повторний прихід був цілком передбачуваним і прогнозованим.

При порівнянні текстових світів оригінального твору та його трансформованого варіанту слід брати до уваги такі фактори, як тематичний фокус, стилістична фільтрація та ступінь правдоподібності [Ryan 1991, 43]. Тематичний фокус пов'язаний з вибором місця дії, персонажів і подій з історії та вже існуючих текстів. В аналізованій нами поемі місце дії обмежується ліжком, на якому спить головна героїня, перелік персонажів та подій, про які вона згадує, є також доволі обмеженим порівняно з казкою братів Грімм. Єдине розширення рамок класичного сюжету торкається низки імен, якими героїня наділяє злу чарівницю: Малефісента (алюзія на Диснеївський анімаційний фільм), Бідність, Нужда, Образа, Лютість.

Стилістична фільтрація визначає те, в якому світлі представляються зображувані об'єкти та події, і, відповідно, яке враження вони справляють на читачів. Казка братів Грімм має традиційний для свого жанру відсторонений та дещо моралізаторський тон, тоді як поема є більш інтроспективною та психологічною. Нарешті, фактор правдоподібності залежить від того, чи є події, які відбуваються в текстовому світі, правдоподібними, чи ні. Ми вже згадували раніше про такі неправдоподібні речі, як побажання злої чарівниці та сторічний сон головної героїні.

Л. Долежел [Doležel 1998, 199] зазначає, що постмодерністські трансформації класичних творів видозмінюють, переміщують та переоцінюють класичний протосвіт. Це можна пояснити тим, що культурний досвід минулих епох не відкидається постмодернізмом, а підлягає переоцінці, реінтерпретації та реструктуризації. Якщо говорити про поему Д. Кеш, то в ній відбувається локалізація простору та переоцінка ролі Сплячої красуні, яка з пасивної героїні з казки братів Грімм перетворюється на центральну фігуру оповіді з прагматичними та досить переконливими судженнями.

Таким чином, при порівнянні текстових світів традиційної та сучасної казки простежується їх інтертекстуальний характер, проте існує низка відмінностей щодо тематичного фокуса, стилістичного забарвлення, видів конфліктів, які існують між текстовими світами та спричиняють розвиток сюжету. Подальші дослідження в цьому напрямі необхідні для отримання більш універсальної картини інтертекстуальних зв'язків текстових світів творів з традиційними та трансформованими казковими сюжетами.

В статье сравниваются текстовые миры классической сказки и современной поэмы со сказочным сюжетом, прослеживаются интертекстуальные связи и модификации классического варианта относительно тематического фокуса, стилистической окраски и других аспектов текстовых миров.
Ключевые слова: интертекстуальность, текстовый мир, трансформированный сказочный сюжет.

The article compares text words of a classical fairy-tale and a modern poem with fairy-tale motives, traces the intertextual relationship and modifications of the classical variant in regard to thematic focus, stylistic filtering and other aspects of text worlds.
Key words: intertextuality, text world, fairy-tale retelling.

Література:

1. Cognitive poetics: goals, gains, and gaps / G. Brône, J. Vandaele (eds.). – Berlin : Mouton de Gruyter, 2009. – 560 p.
2. *Cash D.* Briar Rose / D. Cash // Black Heart, Ivory Bones / E. Datlow, T. Windling (eds.). – N. Y. : Avon Books, 2000. – P. 98–99.
3. *Doležel L.* Heterocosmica. Fiction and Possible Worlds / L. Doležel. – Baltimore ; L. : John Hopkins University Press, 1998. – 352 p.
4. *Eco U.* The Limits of Interpretation / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1990. – 304 p.
5. *Eco U.* The Role of the Reader / U. Eco. – Bloomington : Indiana University Press, 1979. – 288 p.
6. *Ryan M.-L.* Possible Worlds, Artificial Intelligence and Narrative Theory / M.-L. Ryan. – Bloomington : Indiana University Press, 1991. – 308 p.
7. Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Semino E., Culpeper J. (eds.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2002. – 333 p.
8. *The Brothers Grimm*. The Complete Illustrated Fairy Tales / The Brothers Grimm. – Ware : Wordsworth Editions, 2007. – 845 p.

УДК 811.111

ДИСКУРСИВНІ СТАНДАРТИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НАУКИ

Ільченко Ольга Михайлівна,
д-р філол. наук, проф.
Центр наукових досліджень та викладання іноземних мов НАН України

Розглянуто основні моделі реалізації дискурсивних стандартів англо-американської наукової прози як уніфікованих мовленнєвих конвенцій на структурно-архітектонічному та інтерперсонально-риторичному рівнях, виходячи зі специфіки втілення англо-американського інтелектуального стилю. Увагу зосереджено на аналізі маркерів лінеарності, компресії, елементах англійського наукового лексикону та особливостях авторського "я". Наведено типові дискурсивні моделі та шаблони англомовного наукового дискурсу як інституційного на матеріалі складових підрозділів англійської експериментальної наукової статті.

Ключові слова: інтелектуальний стиль; науковий дискурс; дискурсивний стандарт; дискурсивна модель; лінеарність; компресія, авторське "я", науковий лексикон.

Роль англійської мови у сучасному світі позначається, у тому числі, і на зростанні кількості наукових публікацій англійською мовою, яка вже декілька десятиріч поспіль має статус міжнародної мови науки. Сьогодні ми говоримо про універсальні стандарти англо-американського наукового дискурсу, позаяк переважна більшість видавництв у світі є британо-американськими, або такими, що орієнтуються на зазначені стандарти. Зауважимо, що термін "англомовний науковий дискурс" є ширшим за "англо-американський науковий дискурс", адже останній стосується англійської мови її носіїв, а перший – так званої міжнародної англійської "інтермови", якою послуговуються як носії, так і не носії англійської мови. У нашому дослідженні ми виходимо із поняття так званого "інтелектуального стилю", тобто етноспецифічних особливостей вираження думки на письмі. До найбільш відомих дослідників інтелектуальних стилів належать Р. Каплан, Й. Гальтунг, Дж. Гіндс, У. Коннор [Kaplan 1966; Galtung 1985; Hinds 1987; Connor 1997]. Ми виходимо з тісного зв'язку дискурсивних та лінгвокультурних студій [Алефиренко 2013; Голубовська, Корольов 2011; Dijk 2011; Matsuda 2011; Макаров 2003; Красных 2002;], зокрема специфіки адресата й адресанта англо-американського наукового тексту.

Отже, **метою** даної статі є окреслення **дискурсивних стандартів** як уніфікованих мовленнєвих конвенцій англійської писемної мови науки та моделей їх реалізації у науковому дискурсі як інституційному типі дискурсу. **Актуальність** розвідки визначається нагальністю проблеми опанування англійською мовою науки задля написання наукових праць цією мовою, призначених для друку в закордонних та вітчизняних фахових виданнях. Тож **об'єктом** дослідження є англо-американський науковий дискурс, а **предметом** – дискурсивні стандарти сучасної писемної англійської мови науки, зокрема наукової статті, як утілення англо-американського інтелектуального стилю. Запровадження терміна "дискурсивний стандарт" та окреслення, опис і систематизація сучасних базових параметрів таких стандартів у англійській мові науки визначає **новизну** дослідження.

Ми розглядатимемо стандарти та моделі саме англо-американської мови науки (вживаючи термін "англійська мова науки" як синонім до "англо-американська мо-

ва науки"), виходячи, здебільшого, з міркувань мовного пуризму. Що тут мається на увазі? Передусім міркування збереження автентичності англійської мови, намагання уникнути ситуації, яку влучно описує Р. Блант стосовно так званої "японської англійської" (*Japlish*): "Слова – англійські, але вживаються вони за правилами японської мови." [Blount 2000, 187]. Те ж саме часто-густо стосується й "української англійської" *(Ukrglish)*. Власне *дискурсивні стандарти* англійської мови реалізуються на *структурно-архітектонічному* та *інтерперсонально-риторичному* рівнях. Тут ідеться передусім про лінеарний спосіб подання інформації та її компресію, майже повну відсутність дигресій, тобто відхилень від основної теми, особливості висловлення авторського "я" тощо. Специфіка вербального вираження думок (зокрема на письмі) виявляється у так званих інтелектуальних стилях: саксонському (переважно англо-американському), галльському (переважно французької), тевтонському (переважно німецькому) та японському. Потенційно можливим є існування периферійних стилів. Так, скандинавський стиль належать до проміжних між тевтонським та саксонським [Connor 1997, 16, 419–422; Galtung 1985]. Важливою ознакою інтелектуального стилю є співвідношення автор – читач, власне *writer responsibilty* VS *reader responsibility* [Hinds 1987, 141]. Виявляється, що англо-американський інтелектуальний стиль більше орієнтується на читача (порівняно з японським, німецьким, фінським чи польським) та стосується більшої структурації тексту. З огляду на полікультурність світової наукової спільноти, не дивно, що представники різних країн утворили власні культурно специфічні моделі наукового дискурсу. Однак, коли вчені з різних країн спілкуються англійською мовою, а надто – надсилають статті до англо-американських наукових видавництв, праці науковців, для яких англійська мова не є рідною, часом відхиляються від публікації. Від авторів вимагають переробити статті чи монографії здебільшого не через проблеми зі змістом, а через певні мовні та структурно-риторичні невідповідності англо-американським дискурсивним стандартам. Так, звичайна для англо-американських наукових текстів лінеарність (симетричність, інтеграція даних з обов'язковими поясненнями, ключові дефініції на початку тексту, наявність різноманітних структурних маркерів) є незвичною для німецькомовних наукових текстів, характерною ознакою яких є дигресивність – циклічність, повтори тощо. Ось типовий приклад "німецької англійської": "*With regard to the question whether the periphery could be involved and considering the possibility that the response may conceivably be inhibited, it seems likely that activation of neurotransmitters could prove to be inadequate to maintain the balance if, as it appears to be the case..."* [Kourilova 1993, 15].

Особлива роль в англо-американському інтелектуальному стилі належить таким маркерам *лінеарності,* як індикатори:

1) **послідовності** наведення інформації та **підсумовування** (*first; second; next, last; finally; another; we start/begin with; we conclude by; in this section; as previously mentioned* тощо):

2) **уточнення, пояснення та перефразування** *(in other words; simply put; or rather; or better):*

3) **екземпліфікації** *(for instance; for example, e. g.*).

Важливу роль у формуванні дискурсивних стандартів англійської мови науки відіграє й *компресія.* У цьому сенсі показовими є наведені нижче типові приклади англомовного редагування:

~~*end*~~ *result; small* ~~*in size*~~*;* ~~*a duration of*~~ *3 days;* ~~*basic*~~ *fundamentals;*

~~*in an analysis,*~~ *they found;*

~~*in such a manner*~~ *– so;*

~~*in the form of*~~ *– as;*

~~*by using*~~ *– with;*

~~*recently done*~~ *research*~~-~~*– recent research;*

the work ~~*performed*~~*; the ideas* ~~*which/that are*~~ *described;*

the images ~~*that represent*~~ *information – the images* <u>*representing*</u> *information;*

can ~~*result in reducing*~~ *– can reduce;*

~~*is an illustration*~~ *– illustrates;*

~~*As can be seen from table 7*~~ *– Table 7 shows;*

may ~~*well continue to be*~~ *– may remain;*

~~*in this paper we describe*~~ *– the paper describes;*

~~*for the solution of the problem*~~ *– to solve the problem /for solving the problem;*

~~*it is known that*~~ *science affects the lives of people –* <u>*science is known to affect*</u> *the lives of people;*

X is needed ~~*if one is*~~ *to … ;*

~~*one can search it*~~ *in Google –* <u>*it is searchable*</u> *in Google*

information ~~*which has*~~ *indirect bearing on the issue– information with indirect bearing on the issue;*

~~*There have been*~~ *several long-run changes that have helped…;*

X ~~*makes it possible for the users to compose*~~ *– X* <u>*enables users to compose;*</u>

~~*It appears that it is*~~ *The presence of young children* ~~*that is*~~ *seems to be the most important factor;*

~~*It is interesting to note*~~ *– Interestingly;*

~~*It is surprising*~~ *– Surprisingly;*

~~*But what is more serious is the fact that*~~ *– more seriously;*

~~*It is a good idea to solve*~~ *this problem – this problem* <u>*is worth solving*</u>*.* [Darian 2012; Ільченко 2010; Davidson 2001].

Суто мовними є проблеми неадекватного вживання ряду часто уживаних мовних одиниць англійського наукового лексикону. Вважаємо за доцільне зазначити найтиповіші хиби та наголосити на важливості їх запобігання. По-перше, іменник *research* – дослідження – в англійській мові є незмінним. Це слово завжди уживається в однині для позначення як одного, так і багатьох досліджень: <u>*one*</u> *research* ; <u>*a lot of*</u> *research.* Слово *technique* (синоніми: *method; procedure*) – це "метод", а не "техніка" (техніка – це *technology*). Слово *decade* означає 10 років, *humanities / humanistic studies)* – це "гуманітарні науки" (на відміну від: *human sciences* – "гуманітарні та соціальні науки", "соціогуманітарні науки"; *humane* "гуманний"; "цивілізований"; *humanitarian (help)* – "гуманітарна (допомога)", *humanitarian* – "гуманіст"). *Annotation* – це "короткий коментар" (у книгах), а не "анотація", анота-

ція/резюме – це *abstract* або *summary;* автореферат дисертації – *(dissertation) synopsis*. *Actual* – це фактичний, реальний, *actuality* – реальність; дійсність. "Актуальність дослідження" – це *scientific relevance;* або ж *timeliness*, актуальний – *high priority/timely;* "бути актуальним у науковому сенсі" – *to be high on research agenda;to show/to be of high scientific relevance,* "отримувати результати наукових досліджень/наукового пошуку" – *to obtain/to get (research) results (*а не *receive). It seems* – перекладається як "очевидно", "вочевидь"; *to consist (of)* – складатися (і)з; *to consist (in)* – полягати у чомусь. Такі важливі елементи наукового лексикону як "стосовно"; "щодо"; "коли йдеться/ідеться (про)"; "що стосується" мають цілу низку англійських еквівалентів: *regarding / in regard to / with regard to /as regards /in this regard; as to/ as for; as far as … is/are concerned; speaking of; considering; touching; when it comes to; in this respect; for that matter,* а "з огляду на"; "на підставі"; "беручи до уваги"; "у світлі"; "з позиції"; "крізь призму" – *in (the) light of; from the perspective of; in view of; from the standpoint of; through the prism of.* У науковому сенсі, слово "особливості" має такі англомовні еквіваленти: *feature(s), trait(s); characteristic(s); specificity* (а не *peculiarities*). Особливу увагу слід звернути на такі контекстуально зумовлені мовні одиниці як:

to maintain 1) стверджувати; 2) тримати, підтримувати	***to suggest*** 1) пропонувати; 2) наводити на думку	***to discover:*** 1) ***pioneer*** робити відкриття; (уперше) відкривати; винаходити; 2) ***find (out) reveal*** виявляти; знаходити

1) ***actually*** фактично; власне кажучи;
2) ***in addition* (,) */ in addition to*** крім цього; на додачу
3) ***in fact* (,)** насправді (маркує наступне заперечення);
4) ***namely*** а саме; тобто; себто;
5) ***in conclusion* (,)** підсумовуючи(,); у (кінцевому) підсумку.

Англо-американському науковому дискурсу притаманне вживання передусім експліцитного авторського "я" (*I think/believe/argue*), а також *pluralis auctoris "we" (we believe/argue),* та іноді – безособових зворотів типу (*It is believed; Arguably/ It is (sometimes) argued / It can/could be argued*). На особливу увагу заслуговує вживання мовної одиниці ***to argue:***

think/believe уважати, гадати;
discuss дискутувати;
altercate; dispute; quarrel сперечатися;
to argue for – дискутувати; висувати аргументи за; виступати за;
to argue against –висувати аргументи проти, бути/виступати проти.

У даній статті ми розглядаємо специфіку дискурсивних стандартів на матеріалі англо-американських наукових статей. Насамперед зазначимо, що нині існує багато жанрів наукової статті – як традиційних (експериментальні та оглядові), так і нових (стаття-інтерв'ю, стаття-"обговорення за круглим столом" тощо). Ми зосереджує-

мося на традиційному піджанрі експериментальної наукової статті, в якій наводяться результати оригінальних досліджень. Зазвичай, структурно її побудовано таким чином: *анотація* (*abstract*), *вступ* (*introduction*), в якому визначається проблема, формулюється гіпотеза, справедливість якої слід перевірити, зазначається мета та короткі відомості про основні методи дослідження, а іноді й пояснення, чому обрано саме такі методи. Часом вступ містить огляд літератури з питання. Основне завдання вступу – привернути увагу до предмета, що розглядається. Дж. Зеппен виділяє таку модель вступу: мета → сучасний стан → проблема → розв'язання/вирішення → критерії оцінки [Zappen 1983, 125]. Певну відповідність даній моделі знаходимо в елементах моделі *CARS: Create a Research Space,* запропонованій Дж. Свейлзом та згодом розширеній ним:

Елемент 1 – визначення території (відповідає меті та сучасному стану питання): складається з аргументації актуальності дослідження та/або узагальнень та огляду попередніх досліджень. Обов'язковим є посилання на праці інших дослідників, чітке окреслення проблеми дослідження на тлі інших праць.

Елемент 2 – визначення ніші (відповідає проблемі): містить контраргументацію/визначення недостатності досліджень/ постановку питання/продовження традицій. Посилання на праці інших не є обов'язковим.

Елемент 3 – зайняття ніші (відповідає вирішенню проблеми та критеріям оцінки) – стосується визначення цілей дослідження. Обов'язковий елемент – описовий анонс проведеного дослідження. Може містити визначення гіпотези, анонс цінності найважливіших результатів дослідження, визначення дефініцій, окреслення структури статті, підсумовування методів дослідження [Swales 1998, 141; 2004].

У розділі *матеріали та методи* (*materials and methods*) наводяться відомості про використані матеріали, методику отримання даних, апаратуру та обладнання, а також хронологічний опис послідовних етапів експерименту. У розділі *результати* (*results*) подається чіткий опис отриманих даних, часто наводяться таблиці або графіки з відповідними коментарями. *Висновки* (*conclusions, concluding remarks; conclusions and implications; endnotes*). Власне висновки робляться лише у цьому розділі і містять пояснення результатів, які можуть розглядатися у сенсі важливості здобутків порівняно з тими, про які йшлося в огляді літератури. Тут також можуть зазначатися труднощі, яких автори зазнали під час проведення дослідження, а також перспективи подальших розвідок. *Подяка* (*acknowledgements*) є усталеною етикетною складовою англо-американської наукової статті.

Інколи розділам **результати** або **висновки** передує розділ **обговорення** – *discussion*, у якому автор намагається переконати аудиторію в істинності власних думок. Іноді цей розділ об'єднується з розділом "результати" і подається як *results and discussion*. Поєднуються й такі розділи, як "обговорення" та "висновки" (*discussion and conclusions*). Зауважимо, що розділ *обговорення* (*discussion*) – це розділ, який останнім часом ігнорується науковцями США з огляду на конкурентну боротьбу, яка точиться під час отримання наукових грантів. Можливо, цей факт пояснює тенденцію щодо об'єднання розділу "обговорення" з іншими частинами експериментальної наукової статті.

Підсумуємо типові дискурсивні моделі реалізації дискурсивних стандартів в англійський мові науки у досліджуваному матеріалі. Назви складових вступу наведено відповідно до зазначеної вище моделі CARS Дж. Свейлза щодо вступної частини наукової статті.

	ВСТУП
1. Визначення території	*The central/core problem of … is… .* *Recently, there has been growing interest in … .* *Few attempts have been made to … .* *X is attracting considerable interest due to… .* *There is a considerable amount of literature on … .* *The first investigations into … .* *In their seminal paper on…, A and B … .* *C [ ], notes /argues (that)… .* *The theory was first put forward in … [1].* *N [2] has argued that … .* *Several recent studies [3, 4, 5, 13] have suggested that … .* *D [ ] reported/outlined/developed/mentioned/highlighted … .* *More details on this topic can be found in [ ].* *For a detailed review of … see [ ].*
2. Визначення ніші	*However, these studies have not addressed the issue of … . However, … is still poorly understood. However, … has received little attention.* *However, there is still a need for… .* *Further work on this problem is, however, badly needed.* *There is no clear consensus on … .* *There is no general agreement on … .* *Few researchers have addressed the issue/problem of… .* *There are few papers dealing with this subject.* *Moreover, no attention has been paid to… .* *Previous work has only focused on … .* *Previous research has been limited to… .* *Most studies failed to address… .* *In the traditional/classical approach… .* *Their analysis/ previous research has not … .* *This is the first study, to our knowledge, to examine ….* *These results describe for the first time ….* *To the best of our knowledge,… .* *This … is the most challenging aspect of … .* *The highly dynamic nature of … raises a number of challenging issues related to… .* *The present study investigates … .*
мета дослідження	*In this study/paper we want to … .* *In this article, we … .* *The main focus of this article is … .* *The aim of our/this research/ work/ study is to… .* *This paper/study addresses /outlines/ presents/ demonstrates a new … .*

	We address/analyze/ present/ consider/describe … . *This paper argues that … .* *In this survey, we analyze, compare and contrast … .* *The main questions addressed in this paper are … .* *Within this framework, … .* *We believe that we have found/developed/designed an innovative/ a cutting-edge/novel/new/guaranteed solution to … .* *I would seem/appear that…* *X may be responsible for Y.*
3. Зайняття ніші ***дефініції*** ***методи*** ***структура статті***	 *The term /acronym X means / is defined as … .* *The method used is as described by E [ ].* *We use the variation of X's procedure. Specifically, in our procedure, we… .* *This approach allows us to investigate X .* *This technique allows X to be investigated.* *We start by noting … .* *We begin by examining…. .* *First, we…* *Second, ….* *Third, … .* *The next step ….* *Finally, … .* *The paper is organized as follows.* *For reasons of space, X is not addressed.* *More details on this will be given below.* *Once/as soon as/ after X had been done, we then did Y.*
	РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ
успішність проведеного дослідження	*We showed that … . This is mostly due to … . However, … .* *(Overall), the results of this study show that…* *The data is broadly consistent with the major trends in the literature as to ….* *The attempted investigation proved to be a success.* *Our tentative data suggest that the theory holds.* *This solution improves/advances/enhances…* *Table 1 / Figure 1 shows / compares / highlights/* *lists / details / proves/ illustrates / indicates… .* *We compare … .* *Let's compare … .* *The data indicate that … .* *Our results would seem to indicate … .* *We believe that….* *This result shows/demonstrates/ proves/ highlights/stresses … .* *In contrast to …, we… .* *Despite (the fact that) … we believe … .* *Although… .*

	It can thus be reasonably assumed… . *Another possible explanation for this is… .* *We cannot rule out that X may have influenced Y.* *Presumably, … .* *I/we argue/believe that… .* *Note that … .* *It appears possible that… .* *It seems likely that… .*
чого не вдалося досягти	*On the other hand…* *X could be explained by… . Another explanation could be… .* *No final decision between all these various alternatives is possible at present.* *The most likely explanation of the negative finding is …..*
неочікувані результати	*Interestingly/Importantly, … .* *Unexpectedly, /Surprisingly, … .* *This finding was unexpected and suggests ….*
недоліки проведеного дослідження	*The study has a number of possible limitations.* *The results of our survey indicate a clear lack of … .* *In contrast to some reports in the literature, there were … .*
	ВИСНОВКИ
значущість результатів	*(In this paper) we have presented/described… .* *In this article, we have surveyed/presented a comprehensive survey of… .* *The findings confirm/corroborate/ validate… .* *Our research suggests that… .* *Our method/technique/procedure could be applied to… .* *We could/can conclude that…* *It can/could be concluded… .* *The results are of practical relevance.*
майбутні дослідження	*We leave … for future work.* *Our future work will focus/concentrate on studying/enhancing… .* *Further studies… .*
подяки	*Support for this research … was provided by … .* *The author would like to acknowledge the support from … .* *The authors would like to thank … . /We thank Dr. Z for… .* *We also thank Prof. Y for his ongoing collaboration with this research project.*

Наведемо типовий зразок-шаблон англо-американської наукової статті, укладений нами на підставі багаторічних досліджень наукової прози.

Introduction

Recently, N et al. [ ] have highlighted the importance of… .

To the best of our knowledge, M et al.[ ] provide the only previous analysis of… . They show that…. . In a related work, R [ ] show… . However, they fail to… . These shortcomings motivated the research community to look for alternative … .

Our work aims to fill the void in this space by providing … . Specifically, we study … . We also study … . Finally, we identify and discuss … .

The rest of the article is organized as follows. We first describe … . We follow this with an analysis of … . Then we evaluate … . We then relate our findings to the current state of … and discuss limitations of our findings. Finally, we outline how … can benefit from our studies and conclude the article.

At its core, … . Some authors suggest …. [; ; ;]. Other authors suggest… [;]. Hence, … . Unlike the current …. . Thus … . Similar to … . For example, …

In this article, we build a simple model … . For instance, …. . Thus, … . At the same time, it can be used to … . It can also be used to … . This is possible because we can use … .

We start with the premise that … . In our model, … . We identify …. . Table 1 provides a description of each type of … . Additionally, one could consider … . However, we have chosen to … .

Results

Figure 1 illustrates … . In the setting depicted in Figure 1a, for, instance, … .On the other hand, … . Due to … it could … .

For our analysis, it is more interesting to consider …. . This is because ….. thus we employ … . Further, we… . Our setting eliminates the possibility of … but does not affect our conclusions about … .

In our model, we assume that … . The latter assumption does not reflect the current … . In this case, …. . However, … . Thus, … .

Additionally, we assume … . This reflects the current situation … . Nevertheless, … . In addition, … . Even though … we believe that …. .

In this section, we … . We limit our analysis to … . This could be … . This simplifies our analysis but does not affect the generality of our results, since in practice … . . In Fig. 2, … . Strictly speaking, … . However, … . We see from Fig. 2 that … . We compare … . Table 3 summarizes … .

Discussion

We showed that … . This is mostly due to … . However, … . This is a trend we currently see … . If … could …, then …, which will … . One could imagine … . Alternatively, … .

We end this section by pointing out … .

In this section, we discuss … . Our preceding analysis implies … . Thus, … . In order to be useful, … . For instance, … . In addition, … . Moreover, … . For example, … . Therefore, … . Furthermore, … . This … is necessary for … .

Conclusions

In this article, we evaluated … . We showed … . In addition, we showed … . Even though …, we … . This explains … . We also illustrated … . Additionally, our analysis suggested that … . For instance, … . Thus, …. Finally, we pointed out that … . In particular, … . For instance, … . Hence, … .

Additionally, we showed … . Therefore, … . Further studies … .

This work was supported in part by … .

Отже, у даній праці ми окреслили сучасні дискурсивні стандарти англійської наукової прози та навели моделі їх реалізації в англо-американській експериментальній науковій статті. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні жанрової та фахової специфіки дискурсивних стандартів на матеріалі як англійської, так і інших етнічних мов, зокрема в аспекті оптимізації викладання мов для спеціальних цілей [Назаренко 2013]. Таким чином, ця розвідка має також істотний лінгвопедагогічний потенціал.

Рассмотрены основные модели реализации дискурсивных стандартов англо-американской научной прозы как унифицированные речевые конвенции на структурно-архитектоническом и интерперсонально-риторическом уровнях, исходя из специфики реализации англо-американского интелектуального стиля. Внимание акцентируется на анализе маркеров линеарности, компрессии, элементах английского научного лексикона и особенностях авторского "я". Приведены типичные дискурсивные модели и шаблоны англоязычного научного дискурса как институционного на материале основных разделов английской экспериментальной научной статьи.

Ключевые слова: интеллектуальный стиль; научный дискурс; дискурсивный стандарт; дискурсивная модель; линеарность; компрессия, авторское "я", научный лексикон.

The present paper addresses basic discourse models that reflect discourse standards of the English language of science. Such standards involve two types of conventional linguistic devices: structural (architectonic) and interpersonal that express the so-called Anglo-American intellectual style. Emphasized here are linearity and compression devices, specific lexical bundles, and conveying authorial voice in English scientific discourse. Typical standardized discourse models, academic vocabulary, and formulaic language are elucidated. Relevant templates are suggested for writing experimental articles within the framework of the language of science as institutional type of discourse.

Key words: intellectual style; scientific discourse; discourse standard; discourse model; linearity; compression; authorial voice; academic vocabulary.

Література:

1. *Алефиренко Н. Ф.* Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – [2-е изд.]. – М. : Наука, Флинта, 2012. – 288 с.
2. *Голубовська І. О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики: (курс лекцій) : [навч. посібник] / І. О. Голубовська, І. Р. Корольов – К. : ВПЦ "Київський університет", 2011. – 223 с.
3. *Ільченко О. М.* The language of science. Англійська для науковців. Семантика. Прагматика. Переклад : [підр.] / Ольга Михайлівна Ільченко. – [2-е вид., доопрац.]. – К. : Наукова думка, 2010. – 289 с.
4. *Красных В. В.* Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002 – 284 с.
5. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
6. *Назаренко А. Л.* Проблемы оптимизации понимания и преподавания языка для специальных целей / А. Л. Назаренко. – [3-е изд.]. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2013. – 128 с.
7. *Blount R.* Tasty character is our criterion / R. Blount // Gourmet. – 2000. – № 11. – P. 186–188.
8. *Darian S.* Impact: writing for business, technology and science (Стратегії впливу: секрети ділового та фахового письма) / S. Darian, O. Ilchenko. – К. : Академперіодика, 2012. – 232 с.
9. *Davidson W.* Business writing: what works, what won't : [revised edition] / W. Davidson. – St. Martin's Griffin, May 2001. – 320 p.
10. *Dijk T. van*. Discourse studies: a multidisciplinary introduction / Teun van Dijk. – Second Edition. – SAGE Publications Ltd, 2011. – 432 p.
11. *Connor U.* Contrastive rhetoric. Cross-cultural aspects of second-language writing / U. Connor. – Cambridge University Press, 1997. – 201 p.
12. *Galtung J.* Struktur, Kultur und intellektueller Stil / John Galtung // Das Fremde und das Eigene. – Munich : Iudicium Verlag, 1985. – P. 151–193.

13. *Kaplan R. B*. Cultural Thought Patterns in Intercultural Education / Robert B. Kaplan // Language Learning. – 1966. – № 16. – P. 1–20.

14. *Hinds J.* Reader Versus Writer Responsibility: a New Typology / J. Hinds // Writing across languages: analysis of L2 text. – Reading : Addison-Wesley, 1987. – P. 141–152.

15. *Kourilova M.* Epistemic modality in written scientific discourse / M. Kourilova // UNESCO ALSED-LSP Newsletter. – 1993. – Vol. 15, № 2. – P. 4–18.

16. *Matsuda A.* Globalizing Writing Studies: The case of US Technical Communication Textbooks / Aya Matsuda // Written Communication. – April 2011. – Vol. 28, No. 2. – P. 172–192.

17. *Zappen J. P.* A Rhetoric for Research in Sciences and Technologies / James P. Zappen // New essays in technical and scientific communication: research, theory, practice. – Farmingdale : Baywood, 1983. – P. 123–138.

18. *Swales J.* Genre analysis. English in academic and research settings / John Swales. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 260 p.

19. *Swales J.* Research genres: explorations and applications / John Swales. – 2nd printing. – N. Y. ; Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 324 p.

УДК 811.111'42

ПРЕЦЕДЕНТНЕ ІМ'Я STEVE JOBS В АМЕРИКАНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Карпова Катерина Сергіївна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті представлено результати дослідження мовних особливостей диференційних ознак прецедентного імені STEVE JOBS як невід'ємного складника американської культури. Дослідження проведено на матеріалі некрологів, представлених у впливових американських та британських виданнях.

Ключові слова: лінгвокультура, американська нація, прецедентний феномен, прецедентне ім'я, диференційні ознаки прецедентного імені.

Однією з нагальних проблем сучасної етнолінгвістики та лінгвокультурології є необхідність обґрунтування наукового статусу такого поняття як "прецедентний феномен". Певна кількість праць вчених-гуманітаристів, серед яких Д. Б. Гудков [Гудков 2000], Ю. М. Караулов [Караулов 1987], В. В. Красних [Красных 2002; 2003], І. В. Лесик [Лесик 2011], О. Г. Михайлова [Михайлова 2009, 2011], Г. Г. Слишкін [Слышкин 2000] та інші, сфокусована на детальному аналізі прецедентних феноменів, що проводиться на матеріалі різних мов. Відповідно до загальноприйнятого визначення, прецедентний феномен є складником концептосфери етносу, з яким добре обізнані представники певної етнічної групи. Окрім того, він відіграє роль невід'ємного компонента колективних знань як усієї лінгвокультурної спільноти, так і істотного елемента культурної грамотності окремої мовної особистості. Зважаючи на наявні в лінгвістиці підходи до дослідження прецедентних феноменів, важливим видається подальший розгляд та деталізація їхньої природи. Спираючись на трактування, запропоноване В.В. Красних, основними типами прецедентних феноменів є:

1) прецедентне ім'я – індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту, тобто ім'я, пов'язане з широко відомим текстом або із прецедентною ситуацією;

2) прецедентна ситуація – вагома подія, яка реально відбувалася в житті етносу. Її ознакою може виступати прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання або прецедентний феномен;

3) прецедентний текст – відомий твір, актуалізований в інших текстах, апеляція до якого відбувається за допомогою механізмів інтертекстуальності;

4) прецедентне висловлювання – продукт мовномисленнєвої діяльності, що є завершеною і самостійною лінгвістичною одиницею. Саме прецедентне висловлювання належить до когнітивної бази мовців, оскільки воно неодноразово відтворюється в їх мовленні [Красных 2002, 47–48].

Дослідження взаємозв'язків та взаємозалежностей у межах діад "лінгвістика – культурологія" та "лінгвістика – етнологія", а також вихід на передній план антропоцентричної парадигми на сучасному етапі розвитку науки про мову зумовили **актуальність** пропонованої статті. У фокус уваги потрапило поняття "прецедентне ім'я", яке виступило **об'єктом** лінгвістичного дослідження. Слід пам'ятати, що прецедентне ім'я представляє собою свого роду складний знак, при вживанні якого ві-

дбувається апеляція до набору диференційних ознак [Красных 2003, 198]. Відтак, основою прецедентного імені є ядро, що складається з його диференційних ознак, а периферією – атрибути. Сукупність певних диференційних ознак та атрибутів прецедентного імені можуть містити характеристику предмета за зовнішністю, рисами характеру або актуалізуватися через прецедентну ситуацію [Красных 2003, 199]. Отже, **предметом** аналізу в статті стали диференційні ознаки прецедентного імені STEVE JOBS як одного з ключових символів американської нації. **Метою** даної публікації є встановлення та дослідження мовних засобів вираження диференційних ознак вищезгаданого прецедентного імені. **Наукова новизна** визначається необхідністю ґрунтовного та всебічного вивчення культурологічного компонента комунікації та створення вербальних портретів окремих мовних особистостей – провідників епохи, до яких належить і Стівен Пол Джобс.

Звичайний американський хлопчина Стівен Пол Джобс заснував власну IT-корпорацію з ексцентричною назвою Apple наприкінці 70-х років минулого століття спільно зі своїм другом Стівом Возняком. У процесі поступового розвитку та нарощення капіталів Джобс брав участь у розробці всіх гаджетів, які зробили ім'я компанії. Проте, у 1985 році під тиском ради директорів він був змушений залишити Apple, щоб повернутися лише через дванадцять років і врятувати своє дітище від неминучого банкрутства. Слід наголосити на тому, що сьогодні Стів Джобс є безсумнівним еталоном для американців, що уособлює певний набір рис характеру. Як всесвітньовідомий менеджер, винахідник, самобутня та харизматична людина, Джобс є гідним прикладом для багатьох знаних та пересічних американців, які прагнуть досягнути вершин. Після трагічної смерті особистість Стіва Джобса стала настільки популярною, що його ім'я увійшло в лексичний склад англійської мови та стало використовується у процесах деривації та словотворення: *Stevian, on becoming Stevian* [Elliot, Simon 2011], *Stevenote, Stevenote Address* [http://en.wikipedia.org/wiki/Stevenote], *to Steve Jobs* зі значенням "*to stare intently at someone with your hands folded in front of your body until they do what you want*" [http://www.urbandictionary.com/define.php?term=steve%20jobs&page=2].

Карколомне кар'єрне зростання Джобса може навчити мислити творчо, випереджати свій час, самоорганізовуватися, цілковито віддаватися улюбленій справі. Неординарність особистості Стівена Пола Джобса підтверджено наступним прикладом: "*Jobs was a quintessential Silicon Valley hero, following on from HP's Bill Hewlett and David Packard and preceding Google's Larry Page and Sergey Brin. He built one of the world's richest and most successful corporations against all the odds, using his own taste, talents and willpower. He was, of course, in the right place at the right time – the start of the personal computer industry – and he was well placed to catch the wave as analogue industries changed from vinyl, tapes, film, paper and other physical formats to digital ones. But Jobs was unique in his ability to ride that wave, and shape it in ways that no rival could emulate"* [http://www.guardian.co.uk/technology/2011/oct/06/steve-jobs-obituary]. Як видно з вищезазначеного прикладу, особа Стівена лише після його смерті піддалася героїзації, що засвідчено у метафоричній номінації *Silicon Valley hero.* Міфологізація образу Джобса віддзеркалена за допомогою теоніму *high-priest* та ме-

тонімічного виразу *Jobs – the brains behind Apple* у наступному прикладі: "*Jobs was not just the brains behind Apple, he was high-priest of the 'Mac' religion*" [http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/technology-obituaries/8810037/Steve-Jobs-obituary.html]. Яскравим підтвердженням того, що для його фанатів Стівен Джобс прирівнюється до Спасителя може слугувати метафоричне порівняння *likened by Apple fanatics to the life of Christ.* Окрім того, Джобс є втіленням споконвічної ідеї американців – Американської Мрії, підтвердження чого знаходимо у наведеному нижче прикладі: "*The Jobs story – humble birth, rise and fall, miraculous comeback – was even likened by Apple fanatics to the life of Christ. For the less blasphemously-inclined it proved that the American Dream is alive and well*" [http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/technology-obituaries/8810037/Steve-Jobs-obituary.html].

Експлікація диференційних ознак прецедентного імені STEVE JOBS представлена у нашому дослідженні завдяки аналізу рис характеру "героя Силіконової Долини", які представляють найбільший інтерес. Отже, основними рисами його характеру є наступні:

1. Стів почувався впевнено та затишно лише поряд з людьми, які не ставили під сумнів його авторитет [Янг, Саймон 102], що вказує на безумовний авторитаризм останнього. Переконливим доказом того, що Джобс був адептом автократичного стилю може слугувати цитата з його некрологу: "*Mr. Jobs was an autocratic manager with a fierce temper. But his egomania was largely justified. He eschewed market researchers and focus groups, preferring to trust his own instincts when evaluating potential new products*" [http://www.economist.com/blogs/babbage/2011/10/obituary].
2. Стиль управління Джобса можна назвати "чудернацьким терором", що відображено у наступному прикладі: "*He was described as a control freak and was known to have rejected hundreds of ideas in the quest for his idea of perfection*" [http://www.guardian.co.uk/technology/2011/oct/06/steve-jobs-obituary]. Прагнення до самовдосконалення підкреслюється словосполученням *his idea of perfection*, у якому смислове навантаження несе у собі присвійний займенник ***his.*** Ще одним свідченням схильності до диктатури у процесі керування компанією може бути такий приклад: "*Jobs could be regarded as a benign dictator. His customers loved him for it, but he was a dictator nonetheless*" [http://www.guardian.co.uk/technology/2011/oct/06/steve-jobs-obituary].
3. Стівен відрізнявся бездоганною здатністю поєднувати здавалося б непоєднувані речі, застосовуючи творчий підхід у сфері високих технологій [Янг, Саймон 129], на користь чого може свідчити незмінний слоган корпорації Apple "*Think Different*". У березні 2011 в одній зі своїх промов, під час якої Джобс ознайомлює людство з новим iPad 2, він вдається до низки персоніфікацій, які вказують на вдале поєднання хай-тек розробки та креативного задуму (*technology married with liberal arts, married with humanities*): "*Technology alone is not enough," – said Mr. Jobs at the end of his speech introducing the iPad 2, in March 2011. "It's technology married with liberal arts, married with humanities, that yields the results that make our hearts sing*" [http://www.economist.com/blogs/babbage/2011/10/obituary].
4. Протягом всього життя Стівен діяв рішуче та зухвало. У багатьох випадках він ризикував, роблячи те, на що не наважилися б інші, за що часто отримував "ля-

паси долі" [Янг, Саймон 157]. Навіть вибір імені для його дітища демонструє неординарність натури Джобса: "*Apple's very name reflected his unconventionality. In an era when engineers and hobbyists tended to describe their machines with model numbers, he chose the name of a fruit, supposedly because of his dietary habits at the time*" [http://www.nytimes.com/2011/10/06/business/steve-jobs-of-apple-dies-at-56.html?pagewanted=all&_r=0].

5. Стів Джобс мав неперевершену силу переконання, за що отримав прізвисько "місіонер ери цифрових технологій" [Янг, Саймон 240]. Виразним уособленням вищезгаданої думки є той факт, що вокабулар сучасної англійської мови розширився за рахунок метафоричних номінацій, які вживаються саме для позначення Стівена Джобса: *product czar* [Elliot, Simon 2011], *magician* [http://www.economist.com/node/21531529], *father of the digital revolution, technological whiz* [http://en.wikipedia.org/wiki/Steve_Jobs] тощо.

6. Стівен Пол Джобс був свого роду провидцем, втілюючи низку людських та підприємницьких якостей, які дозволили йому змінити реальність та залишити свій помітний слід в історії: "*... in the end he changed reality, channelling the magic of computing into products that reshaped music, telecoms and media. The man who said in his youth that he wanted to "put a ding in the universe" did just that*" [http://www.economist.com/blogs/babbage/2011/10/obituary].

Стівен Пол Джобс пішов з життя протиночі 5 жовтня 2011 року після довготривалої боротьби з раком підшлункової залози. Однак, ця втрата приголомшила не лише компанію Apple, але й увесь світ. Ця сумна подія стала поштовхом для величезного розголосу у пресі та появи некрологів зі словами подяки майже у всіх відомих виданнях. Яскравим прикладом реакції на смерть IT-новатора є запис пересічного користувача Твіттера: "*R.I.P. Steve Jobs. You touched an ugly world of technology and made it beautiful*" [http://www.nytimes.com/2011/10/06/business/steve-jobs-of-apple-dies-at-56.html?pagewanted=all&_r=0]. У вищезазначеному прикладі автор вдається до стилістичного прийому антитези (*ugly VS beautiful world*), мета якої полягає у зіставленні протилежних образів для підсилення ефекту висловлювання.

Секрет успіху Стівена Пола Джобса полягає у дотриманні наступного принципу: "робити добре", або не робити зовсім. Цей принцип охоплює всі аспекти майбутнього продукту: від упаковки та інженерної краси нутрощів, до цілісності технічної концепції, візуальної досконалості інтерфейсу та багатьох інших речей. На них дуже просто заощаджувати, але якість готового продукту і лояльність клієнтів випаровується з кожною такою поступкою. Нарешті, принцип абсолютної неприпустимості запуску "сирих продуктів" є власним ноу-хау Стіва Джобса. В електронній індустрії прогресує небезпечна хвороба, ім'я якій економія на дослідженнях та перспективних розробках [Алефіренко 2011].

Очевидним є той факт, що протягом тривалого часу Стівен Пол Джобс залишався незмінним обличчям прогресу, слугував зразком для шанувальників та не дозволяв розслабитися конкурентам. З його кінчиною, індустрія високих технологій втратила ключову фігуру й повинна тепер опанувати принципи, запроваджені Джобсом, не лише з поваги до спадщини видатного провидця, а й для страховки від можливих темних часів без лідера.

В статье представлены результаты исследования языковых особенностей дифференциальных признаков прецедентного имени STEVE JOBS как неотъемлемой составляющей американской культуры. Исследование проведено на материале некрологов, представленных во влиятельных американских и британских изданиях.

Ключевые слова: лингвокультура, американская нация, прецедентный феномен, прецедентное имя, дифференциальные признаки прецедентного имени.

The article reveals the results of investigation of language peculiarities of precedential name STEVE JOBS as an integral component of American culture. The research has been carried out on the material of obituaries taken from British and American quality press.

Key words: linguoculture, American nation, precedential phenomenon, precedential name, differential features of precedential name.

Література:

1. *Алефіренко Є.* Той, хто підганяв час [Електронний ресурс] / Є. Алефіренко. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/toy,_hto_pidganyav_chas__pomer_stiv_dzhobs,_zasnovnik_apple,_lyudina,_yaka_vmila_zrobiti_ideyu_realn.html.
2. *Гудков Д. Б.* Межкультурная коммуникация: проблемы обучения / Дмитрий Борисович Гудков. – М. : Из-во МГУ, 2000. – 118 с.
3. *Караулов Ю. Н.* Русский язык и языковая личность / Юрий Николаевич Караулов. – М. : Наука, 1987. – 263 с.
4. *Красных В. В.* Этнопсихолингвистика и лингвокультурология / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
5. *Красных В. В.* "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / Виктория Владимировна Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
6. *Лесик І. В.* Роль прецедентних феноменів у породженні й сприйнятті іронії / Ірина Валеріївна Лесик // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки. Когнітивна лінгвістика. – 2011. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 108–112.
7. *Михайлова О. Г.* Прецедентні висловлювання як макроконтекст для античних міфотеонімів / Ольга Григорівна Михайлова // Studia Linguistica. – 2009. – Вип. 2. – С. 257–263.
8. *Михайлова О. Г.* Прецедентні імена з античних міфів в ономастичному просторі роману Ліни Костенко "Записки українського самашедшего" / Ольга Григорівна Михайлова // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 154–159.
9. *Слышкин Г. Г.* Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Геннадий Геннадиевич Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 141 с.
10. *Янг Джеффри С.* iКона: Стив Джобс / Дж. С. Янг, В. Л. Саймон. – М. : Эксмо, 2007. – 277с.
11. *Elliot Jay.* The Steve Jobs Way: iLeadership for a new generation / Jay Elliot, W. L. Simon. – N. Y. : Vanguard Press, 2011. – 32 p.
12. The magician [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economist.com/node/21531529.
13. Obituary. Steve Jobs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economist.com/blogs/babbage/2011/10/obituary.
14. Steve Jobs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Steve_Jobs.
15. Stevenote [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Stevenote.
16. Steve Jobs obituary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.guardian.co.uk/technology/2011/oct/06/steve-jobs-obituary
17. Apple's Visionary Redefined Digital Age [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nytimes.com/2011/10/06/business/steve-jobs-of-apple-dies-at-56.html?pagewanted=all&_r=0.
18. Steve Jobs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.telegraph.co.uk/news/obituaries/technology-obituaries/8810037/Steve-Jobs-obituary.html.
19. http://www.urbandictionary.com/define.php?term=steve%20jobs&page=2.

УДК 811.112.2

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗОНУ НОРМИ В СТРУКТУРІ ОЦІННОЇ ШКАЛИ

Лазебна Олена Анатоліївна,
асп.
Національний технічний університет України "КПІ"

У статті розглянуто структуру оцінної шкали, проаналізовано досвід провідних мовознавців з цього питання, розглядаються види, а також компоненти норми. Подається аналіз наукових підходів до інтерпретації структурної організації оцінної шкали та уточнюється поняття норми в структурі оцінної шкали.

Ключові слова: оцінка, оцінна шкала, норма, міра, оцінний стереотип, об'єкт оцінки.

Актуальність порушеної теми визначається, з одного боку, її загальнотеоретичною та практичною цінністю і, з іншого, недостатністю системного вивчення категорії оцінки загалом та оцінних одиниць зокрема, що функціонують у рамках художнього тексту сучасної німецької мови та її австрійського варіанту.

Матеріалом дослідження слугували приклади контекстуального вживання прислівників оцінки у сполученні з дієсловами, відібраних методом суцільної вибірки з німецьких та австрійських романів.

Метою нашої розвідки є проаналізувати наукові підходи до інтерпретації структурної організації оцінної шкали у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці та уточнити поняття норми в структурі оцінної шкали.

Акт оцінки проникає в процес пізнання світу людиною, людина не тільки пізнає, але й оцінює все те, що її оточує. Оцінка виражає емоційний стан мовця, його ставлення до ситуації, об'єкта й тільки після цієї функції реалізується інформативний складник. Підставою для оцінки можуть бути когнітивні (інтелектуальні, логічні), психологічні, морально-етичні, естетичні, правові та інші критерії [Лазебна 2012, 102]. Мова оцінки розкриває індивідуальний спосіб осмислення картини світу, ціннісні орієнтації суб'єкта оцінки та виражається стратегією використання слова у висловлюванні.

Компонентний склад оцінної семантики являє собою складну організовану структуру, що включає експліцитні та імпліцитні елементи. Це обумовлено співвідношенням мовного та мисленнєвого змісту семантики оцінки, присутністю окремих елементів тільки у свідомості мовця, в його концептуальному світі. Імпліцитні елементи визначають позитивний чи негативний характер оцінки в залежності від оцінної шкали, норми, стереотипу, тобто формують семантику оцінного предиката [Маркелова 1993, 58].

На думку О. М. Вольф, в склад оцінної модальної рамки входять елементи трьох типів: ті, які зазвичай експлікуються (об'єкт оцінки), елементи, як правило, імпліцитні (шкала оцінки, оцінний стереотип, аспект оцінки) та елементи, які реалізуються і в експліцитному, і в імпліцитному вигляді (суб'єкт оцінки, аксіологічні предикати, мотивування оцінок) [Вольф 1985, 47].

Як і кожен компонент оцінного семантичного комплексу, шкала оцінки відображає найважливішу ознаку семантики оцінки – співвідношення суб'єктивного та об'єктивного факторів. Цим обумовлений складний характер її структури, яка вра-

ховує як ознаку ставлення суб'єкта до об'єкта /подобається – не подобається/, так і ознаки самого об'єкта /корисний – шкідливий/ [Маркелова 1993, 61].

Вказування на норму (*the normed-term*) – це квазінаукова точка переходу від рівноваги між "більше, ніж" та "менше, ніж" або ж кінцева точка (*the point of arrival*) на шкалі, де терм, який підлягає градуюванню, постійно збільшується чи зменшується [Sapir 1944, 103].

В аксіології норма знаходиться не в серединній частині шкали, а співпадає скоріш з її позитивним краєм. Так, А. Вежбицька відмітила, що *хороший* означає "той, що відповідає нормі", а не той, що її перевищує. Таким чином, оцінні судження, які ми висловлюємо щодо предметів, подій чи осіб, організовуються відношенням "норма – не-норма (відхилення від норми)". Якщо ж щось не відповідає нашим еталонам чи правилам поведінки, частіш за все оцінюється суспільством негативно, як в наступному прикладі:

Das Gescheiteste wäre überhaupt, ihm bald zu sagen, am besten heute noch, daß sie einander nicht mehr sehen sollten, vielmehr nicht sehen dürften, daß sie ihrer Tante zum Beispiel alles gebeichtet hätte und *ihre Tante*, mit ihren bornierten Ansichten, *diese Beziehung zu einem verheirateten Mann skandalös fand* und daß sie natürlich, abhängig von ihrer Tante und zutod erschrocken über den Ausbruch ihrer Tante…[Bachmann 1978, 347].

В наведеному прикладі жінка виносить негативне оцінне судження, що має моральну природу, осуджуючи свою племінницю Беатрікс в тому, що та завела стосунки з одруженим чоловіком. Обвинувачення виноситься ніби від імені суспільства та спирається на певні норми людської поведінки.

Дослідниця О. М. Вольф, вслід за Дамерау, зону норми називає "зоною розмитого обмеження" на шкалі змінних. Вона співвіднесена з тією частиною оцінної шкали, на якій розміщується стереотипне уявлення про даний об'єкт з відповідною ознакою [Вольф 1985, 54]. Без наявності певних еталонів, стандартів, стереотипів, що мають стандартний набір ознак, загальний для всіх чи більшості членів конкретного соціуму [Телия 1986, 41], стає неможливим процес оцінювання.

Оцінний стереотип, як і шкала оцінки, спирається на співвідношення об'єктивних та суб'єктивних факторів, в якому враховується деяке усереднене, "нормативне" уявлення соціуму-мовця про даний об'єкт з його дескриптивними ознаками та їх кількісною характеристикою [Маркелова 1993, 63]. За справедливим твердженням Т. В. Маркелової, "стереотип є історично змінним та соціально обумовленим. Багатоплановість оцінних стереотипів залежить від великої кількості ознак об'єкта та різних підґрунть оцінок, які залежно від цілей комунікації та мовленнєвої ситуації обирає суб'єкт" [Маркелова 1993, 63–64].

У лінгвістичній літературі виокремлюють три види норм як точок відліку:

Норма як усереднена міра ознаки ("характеризуючи явища через атрибути, носії мови мають уявлення про норму" [Николаева 1983, 237]);

Норма стану ("нормальні стани завжди пов'язані з прийнятним чи очікуваним типом поведінки" [Clark 1974, 316]);

Норма як оцінний стереотип емпіричних та раціональних ознак.

Є. А. Поцелуєвський виділяє норму оказіональну, "на даний випадок", і усереднену, як весь діапазон значень параметра. Перша виступає в якості точки відліку, а друга – в якості критичної величини, яка розділяє протилежні ознаки [Поцелуевский 1974, 232–241].

З огляду на те, що поняття міри та норми взаємопов'язані, адже міра є показником норми і все надмірне є ненормативним, звернемося до тлумачення цього поняття у філософії. Міра є філософською категорією, основні постулати якої були вперше розроблені Гегелем. Особливе значення цієї категорії в мисленні та пізнанні німецький філософ пов'язував з її функцією виражати якісну кількість, що фіксує своєрідність предмету, і як єдність кількості та якості виконує в логіці Гегеля роль ланки, яка єднає категорії, що характеризують сферу сутності. Міра може виражати кількісно-якісні особливості предмету або системи. В цьому сенсі міра виявляється інтервалом, "рамкою", в яких річ чи система залишаються в єдності своєї якості та кількості, тобто самі собою [Современный философский словарь 1998, 478–479]. Порушення міри призводить до зсуву в якості, позитивному чи негативному.

Цікавою є точка зору дослідниці Н. Д. Федяєвої, яка пропонує розуміти під поняттям норми наступне: "Норма, сформована в результаті осмислення та оцінювання людиною сукупності явищ, являє собою соціально обумовлену міру, яка задає межі якості та зберігає його собітотожність, відображає родову сутність великої кількості об'єктів та має просторову та часову характеристики" [Федяева 2010, 27].

О. Д. Пономарів дає таке визначення: "Норма – це сукупність загальновизнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі" [Пономарів 1992, 20].

У понятті норми прийнято виділяти три компоненти:

1) відношення до заведеного порядку речей (атлетичні факти);
2) відношення до поняття належного (деонтичні норми, пов'язані з прескрипціями);
3) відношення до системи цінностей [Николаева 1985, 90–91].

Розглянуті визначення поняття норми у працях деяких зарубіжних та українських мовознавців звичайно не вичерпують усіх її визначень, які існують в лінгвістиці. Проте навіть такий побіжний аналіз дозволяє зробити висновок, що зона норми не є нейтральною зоною в оцінній шкалі, відсутністю ознаки на градаційній оцінній шкалі. Доказом значущості поняття норми є те, що мовна система як така характеризується широким діапазоном експлікації оцінних смислів відхилення від норми.

В статье рассматривается структура оценочной шкалы, проанализирован опыт ведущих лингвистов относительно этого вопроса, рассматриваются виды и компоненты норм. Анализируются научные подходы к интерпретации структурной организации оценочной шкалы.

Ключевые слова: оценка, оценочная шкала, норма, мера, оценочный стереотип, объект оценки.

The article deals with the structure of evaluative scale, the views of famous linguists on this problem are analyzed. The article studies types and components of norms. Scientific approaches to interpretation of structural organization of evaluative scale are investigated.

Key words: evaluation, evaluative scale, norm, measure, evaluative stereotype, object of evaluation.

Література:

1. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 227 с.
2. *Лазебна О. А.* Якісні прислівники оцінки в ролі актантів дієслів у сучасній німецькій та австрійській художній прозі [Текст] / О. А. Лазебна // Слов'янський збірник. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 101–106.
3. *Маркелова Т. В.* Семантика оценки и средства ее выражения в русском языке : учеб. пособие. / Т. В. Маркелова. – М. : МПУ, 1993. – 125 с.
4. *Николаева Т. М.* Функции частиц в высказывании: На материале славянских языков / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1985. – 169 с.
5. *Николаева Т. М.* Качественные прилагательные и отражение "картины мира" [Текст] / Т. М. Николаева // Славянское и балканское языкознание. – М. : Наука, 1983. – С. 235–244.
6. *Пономарів О. Д.* Стилістика сучасної української мови / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
7. *Поцелуевский Е. А.* Нулевая степень качества и описание значения качественных прилагательных и некоторых сочетаний с ними [Текст] / Е. А. Поцелуевский // Проблемы семантики. – М. : Наука, 1974. – С.229–247.
8. Современный философский словарь / под общ. ред. д. ф. н. професора В. Е. Кемерова. – 2-е изд., испр. и доп. – Лондон ; Франкфурт-на-Майне ; Париж ; Люксембург ; М. ; Минск : "ПАНПРИНТ", 1998. – 1064 с.
9. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия ; отв. ред. А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
10. *Федяева Н. Д.* Семантика нормы в русском языке: функциональный, категориальный, лингвокультурологический аспекты : дис. … д-ра филол. наук : 10.02.01 / Н. Д. Федяева. – Омск, 2010. – 391 с.
11. *Bachmann I.* Sämtliche Erzählungen / I. Bachmann. – München : Piper Verlag, 1978 ; Sonderausgabe 2005. – 493 s.
12. *Clark E.* Normal States and Evaluative Viewpoints [Text] / E. Clark // Language. – 1974. – Vol. 50. – № 2. – P. 316–328.
13. *Sapir E.* Grading: A study in semantics / E. Sapir // Philos. Sci. – 1944. – Vol. 11. – № 2.

УДК 811.131.1

КАРНАВАЛЬНА ОСНОВА КОМІЧНОГО У ТВОРІ АКІЛЛЕ КАМПАНІЛЕ "AGOSTO, MOGLIE MIA NON TI CONOSCO"

Лазер Тарас Васильович,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано карнавальні особливості та засоби об'єктивації комічного у повісті А. Кампаніле "Agosto, moglie mia non ti conosco". Виокремлено основні характеристики карнавальної естетики цього твору. З'ясовано функції гротескного реалізму при створенні комічних ситуацій та їх місце у структурі комічного.

Ключові слова: сміхова культура, гротескний реалізм, абсурдизм, карнавальна комічність, карнавальна поліфонія, універсалізація.

Як у літературознавчому, так і в мовознавчому колі сучасної української науки до цього часу не було здійснено системного аналізу творчості італійського автора XX століття Акілле Кампаніле. У світовій науковій практиці до його доробку неодноразово звертався Умберто Еко [Эко 2002], а також деякі дослідники естетики абсурдизму [Cornwell 2006].

Учені, які приділяли увагу творчості А. Кампаніле, зосереджувались передусім на наративних стратегіях або визначенні стильової направленості його творів. Однак до цього часу не було здійснено аналіз творів письменника з залученням методології інтерпретації карнавальної літератури. Саме цим і визначається **актуальність** дослідження, адже в ньому вперше використано такий підхід.

У роботі застосовано **метод** компаративного аналізу, інтерпретації художнього тексту, а також запропонована М. Бахтіним методологія аналізу карнавальної народно-сміхової культури.

Метою дослідження є встановити зв'язок художніх принципів комічного А. Кампаніле з народно-сміховою карнавальною культурою.

Об'єктом дослідження є особливості об'єктивації карнавальної естетики у творі А. Кампаніле "Agosto, moglie mia non ti conosco" [Campanile 1999] (у перекладі – "У серпні, жінко, бачити тебе не можу").

Предметом аналізу є засоби вербалізації комічного у творі А. Кампаніле "Agosto, moglie mia non ti conosco" в межах теорії карнавальної естетики.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що у ньому вперше здійснено аналіз твору А. Кампаніле з методологічних позицій естетики карнавалізованої літератури, визначених М. Бахтіним, який у своїй праці "Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса" [Бахтин 1990] велику увагу приділив естетиці карнавалу, її проявам у літературній творчості, а також зосередився на сміховому аспекті карнавалу. Саме народно-сміхова культура, за М. Бахтіним, втілює єдиний сміховий аспект світу.

Досліджуючи естетику карнавалу, М. Бахтін вводить також поняття "гротескний реалізм". Під цим він розуміє у вузькому значенні – гротескний тип образності, у широкому – специфічну естетичну концепцію буття, якою характеризується народ-

на сміхова культура [Бахтин 1990, 28–29]. Основою цієї естетичної концепції є *гротеск* – особливий метод побудови образів, у якому відбувається перехід одних форм буття в інші. Гротескний реалізм характеризує явище у стані його змін, *метаморфоз* – народження, смерті, росту.

У творі А. Кампаніле "У серпні, жінко, бачити тебе не можу" концепція карнавального не виступає в нарочитому відвертому сенсі. Це не той середньовічний карнавал, який був об'єктом дослідження для М. Бахтіна. Але разом із тим карнавал А. Кампаніле вписується в естетичну систему карнавального, яку пропонує М. Бахтін.

У творі основна дія відбувається в готелі у невеличкому курортному містечку. Замкнений простір та атмосфера розслабленості у віддаленому від дому місці передбачають бездіяльність і хаотичність поведінки персонажів. Саме зав'язка твору, де перед читачем постає закритий хронотоп, витворює перспективи карнавалу з його власними законами, які не корелюються зовнішніми.

Цікаве навантаження в карнавальному сенсі має сама назва твору, яка походить від античної приказки. Сенс цього фразеологізму полягав приблизно в наступному: за уявленнями давніх греків, кінець літа, а саме серпень, є тією найбільш спекотною порою, коли чоловічий організм вимагає відпочинку та прохолоди. Однак жіночий організм цього відпочинку не потребує, а навпаки переповнюється сексуальною енергією. А сам текст приказки – це відповідь давнього грека своїй дружині на її "залицяння". Тобто, одне тіло прагне спокою, інше ж навпаки – провокує, активізується, що чітко перегукується із карнавальною естетикою, у якій завжди передбачається амбівалентність та біполярність.

У цьому ж контексті необхідно додати, що у творі А. Кампаніле є два персонажі – силач-гренадер та старигань, яких автор зумисно зіштовхує. Боротьба їхня виникає на соціальному рівні – старигань забрав собі єдиний доступний в готелі музичний інструмент, трубу, а силач не може відібрати її в старого. Це дає автору великий спектр для створення комічних ситуацій через конфронтацію старого – молодого, немічного – сильного та динамічного. Таким чином А. Кампаніле звертається до основ гротескного реалізму у полярному поєднанні протилежностей.

Карнавальним у творі є також образ директора готелю. Через неякісні продукти харчування та обслуговування взагалі відвідувачі готелю дуже гніваються на нього. Аби не отримати від них на горіхи, а особливо від силача-гренадера, він постійно маскується перед виходом із кабінету. Однак завжди в останній момент його викривають і б'ють.

У цьому контексті особливу увагу варто звернути на три риси карнавальної естетики. По-перше, маскування та переодягання. Можна дуже довго і ретельно висвітлювати, у кого він переодягався, які образи приміряв цей персонаж, однак наразі головне – сам факт переодягання, який є неодмінним атрибутом карнавалу. Цей персонаж змінює роль, він грає з іншими: це і втеча, і хованки, і приміряння на себе іншої ролі.

По-друге, бійка – це хаотичне змішання усіх, незалежно від ієрархії. Як і в карнавалі, тут бійка не є справжнім натуралістичним нівеченням – це знову ж таки безтурботна гра за власними правилами. Те ж саме писав М. Бахтін і щодо гротескного реалізму.

І по-третє, найголовніше в цьому випадку, сама, власне, причина бійки. Це – харчі. Карнавальне поглинання їжі – це свято, торжество, бенкет, ритуал, це перемога життя над смертю. Ніщо і ніхто не має права зіпсувати трапезу, а особливо директор, який несе всю повноту відповідальності саме за цю частину карнавальної реальності.

У творі є безліч прикладів, коли скандали здіймаються саме через несмачну чи несвіжу їжу, коли відбувається зривання свята. Однак як і в карнавалі, у творі автор майстерно пом'якшує будь-які конфліктні ситуації. Таким чином, залишається лиш радість переродження, карнавальна поліфонія та еволюційний сміх, які М. Бахтін визначав як основні риси карнавальності.

Для прикладу, у ситуації, коли гості готелю почали протестувати, що риба, яку їм подають, – це вчорашній перемелений біфштекс, коли ситуація вже почала виходити з-під контролю і силач-гренадер ладен був розчавити офіціанта, починається дощ, який змиває всі конфлікти. Це – бахтінське злиття високого і низького, неба і землі, коли одне гармоніює інше. Разом із тим, останньою реплікою офіціанта в цьому розділі є: "Усе з'їли, і скоринки хліба не залишили". Тобто карнавальна складова торжества насправді не порушилася, а лише підсилилася активною інтеракцією його учасників.

Що ж до офіціанта, то А. Кампаніле в його випадку надає велике значення імені. Офіціанта звати Арокле, і він цього неймовірно соромиться. Він не відкликається на це ім'я за жодних обставин, а коли чує його, то червоніє і ховається. Тут очевидним є прагнення замаскуватися, прагнення прийняти на себе іншу роль, нехай офіціанта, але іншого. Так само як і в карнавальній естетиці, коли блазні нарешті виявлялися спроможними замінити короля, так і офіціант Арокле намагається виступити в іншій іпостасі і навіть пропонує гостям помінятися з ним іменем.

У зв'язку з цим у творі з'являється і притаманна карнавальній естетиці скатологічність. А. Кампаніле дуже правильно обрав персонажа, який вважатиме своє ім'я ганебним, – офіціанта, тобто того, до кого звертаються найчастіше. Це дає змогу не лише з комічного боку його представити і показати його карнавальну волю до зміни власного Я, а й передбачає замінники на лексичному рівні. Ніхто не кличе його "офіціант" чи "гарсон", а кричать "Арокле". І ось, коли на п'ятий раз він не відповідає, то і з'являються лайливі слова: йому кричать *cretino* "кретин", *imbecille* "придурок", *idiota* "ідіот" тощо.

Універсальність як основна риса карнавалу у цьому творі виявляється ще й тоді, коли персонажі очікують на прибуття корабля. Та раптом здіймається шторм (знову дія згори, дія верху), і корабель потрапляє в аварію. *Всі*, хто оселився в готелі, прямують на берег, щоб зустріти врятованих. У цьому випадку відбувається злиття, універсалізація, залучення всіх до карнавалу. Підкреслюється всенародність дійства: жоден персонаж не випадає із цих сатурналій.

Ситуація з кораблем відбиває ще один цікавий аспект карнавальної комічності твору. Усі персонажі, які порятувалися з корабля, замість рятувальних жилетів чи кругів, одягнули пояси вірності. Внаслідок дощу (сили згори) нижня частина тіла опиняється замкненою в середньовічні окови. І ось тут, здавалося б, з поетикального кута зору вибір саме цих поясів вірності часів Середніх віків видається абсурд-

ним, тобто абсурдистським, однак якщо поглянути на це з боку карнавальної естетики, то такий вибір видається не те що доречним, а цілком логічним і закономірним.

Отже, у повісті А. Кампаніле "У серпні, жінко, бачити тебе не можу" основною карнавальною характеристикою твору є універсальність, тобто залучення до дійства абсолютно всіх персонажів. Риси гротескного реалізму чітко простежуються на прикладах протиставлення старий – молодий, високе – низьке. Поліфонія карнавалу та його відроджувальна сила повною мірою демонструються на прикладах безтурботної святковості та ритуальності трапези. Вони виступають відроджувальними чинниками разом із впливом "сил згори" через злиття верх – низ.

Науково перспективним є розгляд особливостей чергування естетик у творі. Зокрема, А. Капманіле часом переходить від карнавальної до абсурдистської естетики шляхом зміни місця дії. Коли перипетії відбуваються з залученням більшості персонажів твору, то А. Кампаніле керується основними принципами карнавального при створенні комічних ситуацій. Однак будь-який вихід за межі хронотопу окремих персонажів спричиняє відхід автора від карнавальної естетики та більшого акценту на абсурдності. Саме ця постійна зміна естетик (карнавальної та абсурдистської) дозволяє підтримувати динаміку твору та чергувати принципи комічного в ньому.

В статье проанализированы карнавальные особенности и средства объективации комического в повести А. Кампаниле "Agosto, moglie mia non ti conosco". Выделены основные характеристики карнавальной эстетики этого произведения. Выяснены функции гротескного реализма при создании комичных ситуаций и их место в структуре комического.

Ключевые слова: смеховая культура, гротескный реализм, абсурдизм, карнавальная комичность, карнавальная полифония, универсализация.

The article analyzes carnival peculiarities and means for the comic objectification in the story "Agosto, moglie mia non ti conosco" by A. Campanile. It also contains main carnival aesthetic characteristics of this work. The article describes grotesque realism functions in creating comic situations and shows their place in the structure of the comic.

Key words: humorous culture, grotesque realism, absurdism, carnival comic, carnival polyphony, universalization.

Література:

1. *Бахтин М. М.* Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса / Михаил Бахтин. – М. : Художественная литература, 1990. – 543 с.
2. *Эко У.* Шесть прогулок в литературных лесах / Умберто Эко. – М. : Симпозиум, 2002. – 288 с.
3. *Campanile A.* Agosto, moglie mia non ti conosco : [romanzo] / Achille Campanile. – Milano : Rizzoli, 1999. – 272 с.
4. *Cornwell N.* The absurd in literature / Neil Cornwell. – Manchester : Manchester University Press, 2006. – 355 с.

УДК 811.111/007

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРИНЦИПІВ КООПЕРАЦІЇ ТА ВВІЧЛИВОСТІ В ПРОВОКАЦІЙНОМУ МОВЛЕННІ

Мельник Ірина Валеріївна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості використання принципів Кооперації та Ввічливості у провокаційному мовленні. Аналізується вплив принципів спілкування на мовленнєву поведінку провокатора й реципієнта, а також на розвиток комунікативної ситуації провокаційного мовлення.
Ключові слова: кооперація, ввічливість, провокаційне мовлення, комунікативна мета.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена потребою вивчення особливостей використання принципів Кооперації та Ввічливості в провокаційному мовленні. **Мета** статті – проаналізувати вплив принципів спілкування на мовленнєву поведінку провокатора й реципієнта, а також на розвиток комунікативної ситуації провокаційного мовлення. **Об'єктом** дослідження є принципи Кооперації та Ввічливості, а **предметом** – особливості їх реалізації в кооперативних та конфліктних ситуаціях провокаційного мовлення. **Наукова новизна** дослідження полягає в поглибленому вивченні провокаційного мовлення як специфічного різновиду дискурсу.

Мовна комунікація є насамперед міжособистісною інтеракцією, що передбачає взаємодію комунікантів, координацію їхніх дій відповідно до певних правил та законів, які формулюють і регулюють поведінку співрозмовників і пов'язані як і з закономірностями процесу комунікації, так і з психологічними особливостями учасників спілкування, їх соціальними ролями тощо. Система принципів, правил і конвенцій утворює комунікативний кодекс, що ґрунтується на певних категоріях і критеріях та регулює мовленнєву поведінку комунікантів.

Провокаційне мовлення – це особливий тип міжособистісного спілкування, внутрішньо розрахований на отримання бажаної для провокатора інформації, коли мовець говорить не для того, щоб передати певну інформацію, а, навпаки, для її отримання, іншими словами, ми можемо говорити про "випитування" інформації [Семенюк 2010, 43]. Проте, слід наголосити, що метою провокаційного мовлення є не лише отримання інформації, а й налаштування контакту між співрозмовниками, що передбачає використання принципів комунікації, які дозволяють провокатору регулювати мовленнєві дії реципієнта з метою досягнення комунікативної мети.

Існує чимало принципів, правил та конвенцій спілкування, що формують комунікативний кодекс провокаційного мовлення. Проте, основним з них є принцип Кооперації, тобто принцип комунікативного співробітництва [P. Grice], який включає максими кількості, якості, релевантності та способу вираження. Максими принципу Ввічливості – великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії і тактовності [G. N. Leech], доповнюють принцип Кооперації.

Учасниками провокаційного мовлення виступають провокатор як ініціатор комунікації та реципієнт. Адресант-провокатор завжди зацікавлений у тому, щоб адресат адекватно сприймав його повідомлення. Проте, недостатньо лише прагнути

досконалості мовлення, тобто дотримуватись певних норм спілкування. Важливо, щоб комунікативні норми були адаптованими до конкретної ситуації спілкування. Іншими словами, для досягнення ефективності у процесі спілкування провокатор повинен, не відступаючи від комунікативних норм, доцільно використовувати мовні засоби в процесі інтеракції. Оскільки основою комунікативного кодексу провокаційного мовлення є комунікативна мета (запланований мовцем-провокатором результат, на який скерована комунікативна діяльність) і комунікативний намір (тактичний хід, що є практичним засобом досягнення відповідної комунікативної мети), то саме ці категорії набувають значення регуляторів спілкування, приводячи в дію критерії, правила, конвенції і принципи коректної мовленнєвої поведінки комунікантів.

Провокаційне спілкування є спільною діяльністю його учасників, кожен з яких певною мірою визначає загальну для них ціль (цілі) або, принаймні, напрям діалогу. П. Грайс вперше намагався сформулювати правила, яких дотримуються співрозмовники в процесі спілкування. Він відштовхується від того, що співрозмовники зацікавлені в ефективності передачі інформації, і висунув ідею про те, що комуніканти в процесі обміну інформації співпрацюють один з одним, роблячи внесок в побудову і перебіг дискурсу. Для досягнення комунікативних цілей співрозмовники координують своє мовлення, при цьому на кожному комунікативному етапі вони уникають деяких мовленнєвих дій як комунікативно несумісних. Враховуючи конверсаційні потреби один одного, співрозмовники прагнуть досягти комунікативної кооперації. Принцип Кооперації (cooperative principle) реалізується у вигляді максим (лат. maxima – основне правило), які визначають внесок учасників комунікативного акту в мовленнєву ситуацію. Грайс виокремлює чотири максими: кількості, якості, відношення, манери, кожна з яких має свої окремі постулати, які регулюють мовленнєву поведінку: повідомляй стільки інформації, скільки потрібно для реалізації конкретних цілей спілкування; не говори того, що вважаєш неправдивим; не говори того, для чого не маєш достатніх підстав; не відхиляйся від теми, будь релевантним, тобто говори по суті; висловлюйся чітко, уникай незрозумілих висловів, уникай неоднозначності, будь лаконічним, будь організованим [Grice 1975].

Ці максими мовленнєвого спілкування є інструкцією до раціонального використання мови. П. Грайс допускав, що окрім перерахованих, існують й інші максими етичного, морального і соціального характеру, такі як "будь ввічливим" [Grice 1975, 47]. Він також визнавав, що виокремленні ним правила націлені на ефективність та інформативність і не беруть до уваги експресивного аспекту мовлення. Проте, як ми зауважили вище, ціллю провокаційного мовлення є не лише ефективна передача інформації (трансакційне спілкування), а й встановлення і підтримка міжособистісного контакту (інтеракційне спілкування).

Крім принципу Кооперації важливим для побудови ефективної міжособистісної комунікації є принцип Ввічливості (етикетності), розроблений Дж. Лічем [Leech 1983], який спрямований забезпечити гармонізацію інформаційного обміну та запобігти конфліктним ситуаціям. Дж. Ліч трактує ввічливість як прагматичний фактор, який регулює процес спілкування. Він відзначає, що принцип Ввічливості в більшій мірі регулює спілкування, аніж принцип Кооперації: він підтримує соціальну рівновагу і

дружні стосунки між співрозмовниками і дає зрозуміти, що насамперед вони зацікавлені в співпраці один з одним [Leech 1983, 82]. Якщо у принципі Кооперації втілені закони спільного оперування учасниками комунікації інформацією, то в принципі Ввічливості – їхні стосунки. Дотримання принципу Ввічливості створює прийнятну атмосферу спілкування, нормальне тло для реалізації комунікативних стратегій. Розкривають принцип Ввічливості наступні максими: такту, великодушності, схвалення, скромності, згоди, симпатії [Leech 1983].

У провокаційному мовленні ввічливість розглядається нами як складова тактико-стратегічного плану провокатора, який в ході комунікації мусить враховувати відчуття та інтереси співрозмовників. Ввічливість інтерпретується як стратегія, до якої вдається провокатор для досягнення власних комунікативних цілей, тобто слід говорити про створення, підтримку або збереження гармонійних відносин при мовній взаємодії. Категорія ввічливості є потужним регулятором мовної інтеракції комунікантів, коли між провокатором і реципієнтом встановлюються відносини співпраці, що забезпечують досягнення мети.

Розглянемо комунікативну ситуацію провокаційного мовлення, а саме допиту:

[*CUT to EARL WHITE sitting on a table outside, talking to a group of young people. GILLIAN and LOKER approach him, holding a basketball] GILLIAN: Hey, Earl. Thanks for taking the time. By the way, I'm a big fan. [offering the ball] Would you mind? EARL: Oh, no problem. (Earl autographs the ball). GILLIAN: Bet this will be worth a lot some day. EARL: Oh, yeah. Autographs, shoes, bobble hats. Pro ball is big business. GILLIAN [to LOKER]: See the chin thrust? EARL: What? LOKER: You thrust your chin out. That's a sign of anger. GILLIAN: You do it whenever you talk about your pro career. I think it's because you're angry you're not gonna have one. LOKER: Hey, Earl, catch. [LOKER throws the ball and EARL catches it, wincing] LOKER: We've seen that before, too. You make that face almost every time you catch a pass these days. EARL: It's intensity. GILLIAN: No, actually, it's pain. Doctors call it the primal face of pain. It's universal. So what is it, Earl? Carpal tunnel? Arthritis? EARL: Look, you know how many hours I've spent shooting free throws? I've busted my ass on the court since I was nine. I'm raising my brother, trying to pay the rent – a big pro contract was gonna change all that. But you know who drafts someone with erosive arthritis? Nobody. GILLIAN: So you took the bribe. EARL: Look, I could've gone pro out of high school, but the athletic association needs its big tournament, so I gotta spend my last good year playing college ball for nothing. Look, Mr. Taft's check was the only payday I was gonna get. Are you telling me you wouldn't have taken that money?*] [Lie to Me Transcripts, Moral Waiver].

Наведений приклад ілюструє розмову між шістнадцятирічним баскетболістом (Ерлом Уайтом), якого звинувачують у тому, що він взяв хабар від президента баскетбольної команди і Джіліан Фостер та її напарника Локера, які розслідують цю справу. Підтвердження факту хабара може призвести до закінчення баскетбольної кар'єри хлопця. Провокатор своєю комунікативною метою ставить те, щоб добитись від реципієнта визнання у тому, що він взяв хабар і на початку розмови вдається до наступного прийому: говорить приємні слова на адресу реципієнта, хвалить його, що є ознакою кооперативного спілкування, (1. *Thanks for taking the time.*

By the way, I'm a big fan; 2. *Bet this will be worth a lot some day*), тим самим позитивно налаштовуючи його на перебіг бесіди. Джіліан, попередньо провівши розслідування і вияснивши, що у баскетболіста ревматизм, що ставить хрест на його подальшій кар'єрі, будує розмову на основі інформативної стратегії, що, у свою чергу, втілюється у тактиці наведення доказів (1. *We've seen that before, too. You make that face almost every time you catch a pass these days;* 2. *No, actually, it's pain. Doctors call it the primal face of pain. It's universal. So what is it, Earl? Carpal tunnel? Arthritis?*) і тактиці ствердження фактів (*So you took the bribe*), чим досягає перлокутивного ефекту. Реципієнт займає активну позицію і використовує стратегію самооборони, розуміючи, що розмова набуває загрозливого для нього відтінку (*Look, you know how many hours I've spent shooting free throws? I've busted my ass on the court since I was nine*). У ході розмови він імпліцитно дає зрозуміти, що брав хабар (*But you know who drafts someone with erosive arthritis? Nobody*). Провокація реалізується за допомогою тактики виправдовування (1. *I'm raising my brother, trying to pay the rent – a big pro contract was gonna change all that;* 2. *Look, Mr. Taft's check was the only payday I was gonna get. Are you telling me you wouldn't have taken that money?*). Дана комунікативна ситуація є прикладом кооперативного спілкування. Вживання простих розповідних речень з прямим порядком слів сприяє полегшенню сприйняття інформації. Складні речення вживаються для реалізації тактик наведення доказів і тактики виправдовування. Використання розмовної лексики, вставних слів (*By the way…*), вигуків (*Oh…, Hey…*), інтенсифікаторів уваги (attention seekers) (*Look…*), формул ввічливості (1. *Thanks for taking the time*; 2. *Oh, no problem*)), сленгу (*I've busted my ass onthe court since I was nine*) надає мовленню неофіційного характеру. Риторичні запитання акцентують увагу адресата на факті повідомлення, надають емоційного забарвлення, що підсилює іллокутивну силу висловлювання: (1. *Look, you know how many hours I've spent shooting free throws?* 2. *But you know who drafts someone with erosive arthritis?* 3. *Are you telling me you wouldn't have taken that money?*).

Наведений приклад показує, що розвиток процесу спілкування є динамічним. Обидва комуніканти виступають як рівноправні учасники комунікації, адже кожен має власні комунікативні цілі, згідно з якими реалізуються стратегії і тактики. Провокатор реалізує свій комунікативний намір, не порушуючи принципу Кооперації та Ввічливості. На початковій стадії мовленнєвої взаємодії провокатор неухильно дотримується як максим принципу Ввічливості у побудові комунікативного акту, так і конверсаційних максим принципу співробітництва, будуючи свій дискурс логічно, чітко, переконливо і аргументовано, що відповідає принципу Кооперації. Розмова протікає у природній, невимушеній, щирій обстановці. Провокатор намагається створити сприятливі умови для діалогу (люб'язні слова на адресу співрозмовника). Проте ракурс комунікації згодом міняється, оскільки реципієнт змушений дбати про свої інтереси, відстоювати свою позицію. Слід зауважити, що провокатор досяг своєї комунікативної мети цілком кооперативним способом, про що свідчить те, що реципієнт без заперечення та протидії надав потрібну інформацію.

Отже, створення сприятливих умов спілкування, позитивного мікроклімату бесіди на початковому етапі комунікативної ситуації є частиною задуму провокатора,

оскільки такий мовленнєвий вплив на адресанта якісно допомагає йому у досягненні бажаного результату (перлокутивного ефекту).

Проте комунікативні ситуації провокаційного спілкування не завжди вдається будувати згідно принципів Кооперації та Ввічливості, не порушуючи їх, оскільки на перебіг комунікації впливають різні умови мовленнєвого спілкування, які потребують збалансованості у вживанні вербальних та невербальних засобів комунікації, урахування особливостей мовної особистості співрозмовників, статусно-рольових, культурних чинників тощо.

Розглянемо комунікативну ситуацію провокаційного мовлення, а саме розмову слідчих зі школяркою:

[*Outside, CAL and TORRES meet up with the girl who spoke at the service, RILEY] TORRES: That was a good speech. RILEY: Um, thanks. TORRES: But you didn't mean a word of it, did you? RILEY: What? Who are you? CAL [offering his hand]: I'm Dr. Lightman. We're helping the FBI with their investigation. RILEY: Well, what kind of doctor are you? CAL: I study people's lies, like the one you told in there about being Danielle's best friend. RILEY: We were best friends. CAL: Then why were you faking being sad then? RILEY: I wasn't. I was just shocked, like everybody else. CAL: You pluck your eyebrows? RILEY: What? CAL: Did you pluck your eyebrows before you came here so they'd be perfect just like that? Because signs of lying become particularly visible in the brows when they've been thinned. You weren't shocked at all about Danielle's death, were you? RILEY: Look, Danielle was into some pretty bad stuff. TORRES: What? Was she using? [RILEY nods] What was she on? RILEY: I don't know. Um, I heard she was scoring from some burnout on the school paper. This loser basically just . . . RILEY'S FATHER: Riley? You ready to go? RILEY: Yeah. [to CAL and TORRES] Okay, please don't tell my Dad that I talked to you guys, okay? He's on the board of trustees at my school, and he'll freak. [RILEY gets into her father's car] TORRES: You never told me about the eyebrow plucking thing. Where'd you read about that? CAL: Nowhere. TORRES: Why not? CAL: 'Cause it's complete crap*] [Lie to Me Transcripts, The Perfect Score].

Наведена комунікативна ситуація відбувається на похороні дівчини Даніель, яка була напередодні знайдена мертвою у парку. Команда доктора Лайтмана, на чолі із ним та його помічницею Торрес займається розслідуванням даної справи. Оскільки під підозрою опинились всі друзі загиблої, Лайтман (провокатор) вирішує порозмовляти із дівчиною Райлі (реципієнт), яка виголосила похоронну промову. Поставивши за комунікативну мету дізнатись інформацію про стосунки між дівчатами та можливу причину смерті Даніель, провокатор обирає блефування за головну стратегію, яка виявляється дієвою, адже, зрештою, допомагає провокатору досягти перлокутивного ефекту і реалізувати його комунікативну мету. Проте застосування цієї стратегії заздалегідь передбачає порушення принципу Кооперації, а саме недотримання максим якості та релевантності, оскільки адресант-провокатор дещо відхиляється від теми (*Did you pluck your eyebrows before you came here so they'd be perfect just like that? Because signs of lying become particularly visible in the brows when they've been thinned*) і говорить те, що вважає неістинним, про що свідчать кі-

нцеві репліки діалогу (*'Cause it's complete crap*). Провокатор (Торрес) на початку намагається притримуватись принципу Ввічливості, проте одразу його порушує і ситуація набуває конфронтаційно-кооперативного характеру. Досить цікавим є те, що на розвиток мовленнєвої ситуації впливають не лише обставини спілкування, а й соціальна роль та офіційний статус провокатора, що поряд із вербальним наповненням справляють значний тиск на реципієнта (*I'm Dr. Lightman. We're helping the FBI with their investigation… I study people's lies, like the one you told in there about being Danielle's best friend*). Слід зауважити, що порушення принципів спілкування (Кооперації та Ввічливості) не заважає провокатору досягти комунікативної мети, оскільки реципієнт, з огляду на все, таки надає потрібну інформацію, яка сприяє подальшому розслідуванню справи.

Таким чином, принцип Кооперації та принцип Ввічливості складають основу комунікативного кодексу провокаційного мовлення, тобто системи принципів, що регулюють мовленнєву поведінку учасників спілкування в ході комунікативного акту. Принцип Ввічливості та принцип Кооперації перетинаються своїми функціями, оскільки обидва регулюють соціальну поведінку провокатора та реципієнта, у тому числі їх комунікативну діяльність. Для адресанта-провокатора важливим є досягнення комунікативної мети, тобто реалізація запланованого ним результату, на який скерована його комунікативна діяльність. Аналіз комунікативних ситуацій провокаційного мовлення свідчить, що реалізація комунікативної мети може здійснюватись як кооперативним (дотримання принципу співробітництва та ввічливості), так і некооперативним способом (порушенням максим принципу Кооперації та Ввічливості). Спроможність провокатора дотримуватися правил ввічливості й кооперації, ураховувати особливості характеру, емоційного стану співрозмовника при виборі тактик спілкування, добору слів і побудови висловлення забезпечує досягнення комунікативної мети та підвищує ефективність спілкування, дозволяє уникнути комунікативної невдачі.

Проте недотримання принципів спілкування у ситуаціях провокаційного мовлення не завжди призводить до комунікативних невдач. Як показує приклад, порушуючи принципи Кооперації та Ввічливості, провокатор, попри все, досягає бажаного перлокутивного ефекту, хоча і порушує комунікативний баланс та кооперативний характер спілкування. Отже, порушення чи дотримання провокатором максим принципу ввічливості та співробітництва не є перешкодою в досягненні інтенцій провокатора.

В статье рассматриваются особенности использования принципов Кооперации и Вежливости в провокационной речи. Анализируется влияние принципов общения на речевое поведение провокатора и реципиента, а также на развитие коммуникативной ситуации провокационной речи.

Ключевые слова: кооперация, вежливость, провокационная речь, коммуникативная цель.

The article deals with the usage of the Cooperative Principle (CP) and the Politeness Principle (PP) in the provocative speech.

Key words: cooperation, politeness, provocative speech, communicative purpose.

Література:

1. *Бацевич Ф. С.* Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – 2-ге вид., доп. – К. : ВЦ "Академія", 2009. – 376 с. – (Серія "Альма-матер").
2. *Ларина Т. В.* Категория вежливости и стиль коммуникации: сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций / Т. В. Ларина. – М. : Рукописные памятники Древ. Руси, 2009. – 516 с.
3. *Malikova O.* Modern English Theoretical Grammar: University course / O. Malikova // Textbook for English language students and researchers. – K. : Publishing house "Kyiv university", 2010. – 704 p.
4. *Семенюк О. А.* Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Паращук. – К. : ВЦ "Академія", 2010. – 240 с.
5. *Grice H. P.* Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics / ed. by P. Cole, J. Morgan. – N. Y. : Academic Press, 1975. – Vol. № 3. – P. 41–58.
6. *Leech G.* Principles of Pragmatics / G. Leech. – L. ; N. Y. : Longman Linguistic Library, 1983. – 250 p.
7. http://lyingtoyou.synthasite.com/moral-waiver.php.
8. http://lyingtoyou.synthasite.com/the-perfect-score.php.

УДК 811.161.2'42

ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ

Меркотан Леся Йосипівна,
асп.
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті розглядаються піходи до класифікацій засобів реалізації інтертекстуальності. Основну увагу зосереджено на ремінісценції, алюзії та цитаті як формах вираження міжтекстових зв'язків.

Ключові слова: інтертекстуальність, інтертекст, ремінісценція, цитата, алюзія, міжтекстовий зв'язок.

Зважаючи на те, що теорія інтертекстуальності є лінгвістичним напрямом, що активно розвивається, термінологічний апарат цієї теорії та її складових знаходиться в процесі становлення. Вже існують спроби класифікації інтертекстуальних елементів та міжтекстових зв'язків. Найбільш послідовними є дві спроби систематизації цих феноменів. Одна з них належить П. Х. Торопу [Тороп 1981], автором другої, найзагальнішої класифікації, є Ж. Женет [Genette 1982]. У розробку проблеми класифікації інтертекстуальності істотний внесок зробила Н. О. Фатєєва, узагальнивши та поєднавши зазначені класифікації [Фатеева 2007].

Актуальність дослідження мотивується необхідністю вивчення проблеми класифікації інтертекстуальних елементів, яка становить чималий інтерес у теоретичних і практичних аспектах, а також потребою опису основних засобів міжтекстових зв'язків.

У статті поставлено за **мету** дослідити підходи до класифікації інтертекстуальності у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві, встановити найпоширеніші засоби вербалізації інтертекстуальності та з'ясувати їхню суть. Предмет дослідження – категорія інтертекстуальності. Об'єкт дослідження – засоби реалізації категорії інтертекстуальності, зокрема ремінісценція, алюзія, цитата.

Розглянемо декілька класифікацій інтертекстуальності та спробуємо виявити спільні характеристики підходів до цього феномену, що надаються різними авторами.

У статті "Проблема інтексту" П. Х. Тороп [Тороп 1981] пропонує вважати будь-який акт співвіднесення текстових елементів метакомунікацією. У її процесі створюються метатексти – первинний текст виступає у якості прототексту, на основі якого створено новий текст. Із метою інтерпретації мовного вираження, яке пов'язує даний текст (частину тексту) з іншим текстом (частиною тексту), необхідно з'ясувати його функцію в даному тексті й фіксувати актуальний зв'язок із вихідним текстом, тобто визначити його тлумачення за допомогою вихідного тексту. "Текст, представлений будь-якою своєю частиною в іншому тексті, стає текстом, що описує, тобто метатекстом" [Тороп 1981, 39]. Тороп вводить поняття інтексту – семантично насиченої частини тексту, сенс і функція якої визначаються подвійним описом. Під час класифікації інтекстів учений бере до уваги спосіб примикання мета-

тексту до прототексту (стверджувальний чи полемічний), рівень примикання (явний чи прихований), а також фрагментарність чи цілісність тексту, що примикає.

Ж. Женет [Genette 1997] у книзі "Палімпсести: література в другому ступені" запропонував п'ятичленну класифікацію різних типів взаємодій текстів:

1) інтертекстуальність як "співприсутність" в одному тексті двох і більше текстів (цитата, алюзія, плагіат тощо);

2) паратекстуальність як відношення тексту до свого заголовку, післямови, епіграфу;

3) метатекстуальність як критичне посилання чи коментар на свій передтекст;

4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого;

5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [Genette 1997, 1–5].

Однак обидві класифікації мають досить загальний характер і не охоплюють усіх комбінацій диференційних ознак міжтекстових взаємодій. Н. О. Фатєєва, віддаючи належне класифікаціям П. Х. Торопа та Ж. Женет, пропонує нову типологічну схему, яка повинна містити ознаки, релевантні як для однієї, так і для другої системи, й охоплювати раніше не окреслені принципи систематизації. Тому в основі класифікації, запропонованої Н. О. Фатєєвою, знаходяться основні класи інтертекстуальних відношень, відзначені Ж. Женет, а принципи, запропоновані П. Х. Торопом, стають точкою відліку для таких категорій, як атрибутивність-неатрибутивність запозиченого тексту чи його частини, явний чи прихований характер атрибуції, спосіб та обсяг представлення вихідного тексту в тексті-реципієнті. Крім того, Н. О. Фатєєва поділяє погляди І. П. Смірнова [Смирнов 1995] про розмежування конструктивної та реконструктивної інтертекстуальності, виділяючи такі типи інтертекстуальності: 1) власне інтертекстуальність, яка утворює конструкції "текст у тексті", до якої належать цитати з атрибуцією та без атрибуції, атрибутивні та неатрибутивні алюзії, центонні тексти; 2) паратекстуальність чи відношення тексту до свого заголовку, епіграфа, післямови (цитати-заголовки, епіграфи); 3) метатекстуальність як переказ та посилання на передтекст, яка включає інтертекст-переказ, варіації на тему передтексту, дописування "чужого" тексту, мовна гра з передтекстами; 4) гіпертекстуальність як осміювання чи пародіювання одним текстом іншого; 5) архітекстуальність як жанровий зв'язок текстів [Фатеева 2007, 121].

Ю. О. Башкатова [Башкатова 2006, 22] виділяє симетричні та несиметричні засоби реалізації інтертекстуальності. До перших належать ті види "чужого слова", які близькі за змістом до прототексту, інтерпретуються в позитивному аспекті (варіації цитат, точні цитати, гра заголовку, алюзії, повтор ритміко-синтаксичних моделей, нові трактування традиційних образів і сюжетів, ремінісценції, інсценування та інше). До других належать ті ж самі засоби, але з протилежним змістом: полемічне цитування, варіювання сюжетів, образів, інтерпретація ідей у сатиричному аспекті.

У монографії "Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу" Н. В. Кондратенко пропонує класифікацію інтертекстуальності, виокремлюючи інтертекстуальну міфологізацію, інтертекстуальну цитацію, інтертекс-

туальну номінацію, інтертекстуальну алюзію та інтертекстуальну стилізацію [Кондратенко 2012, 176].

У дисертаційному дослідженні В. В. Рижкова виділяє такі інтертекстуальні елементи типу міжтекстової взаємодії "текст – текст" як заголовок, епіграф, цитата, алюзія [Рижкова 2004, 11].

Л. В. Грек, спираючись на структурно-семіотичний підхід, розроблений тартусько-московською школою, як основну структурну одиницю інтертекстуальності розглядає цитату, за якою закріплює статус родового поняття. У такому розумінні цитата включає в себе власне цитату – точне відтворення будь-якого фрагмента чужого тексту, алюзію – натяк на історичну подію, побутовий або літературний факт, що мають бути відомими читачу, та ремінісценцію – небуквальне відтворення, несвідоме або свідоме, чужих структур, слів, що наводять на спогад про інший твір [Грек 2006, 6].

Розглянемо детальніше засоби вираження інтертекстуальності, які стали об'єктом вивчення більшості дослідників, та їхнє тлумачення українськими та зарубіжними лінгвістами.

У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" за редакцією В. Т. Бусела натрапляємо на такі визначення засобів реалізації інтертекстуальності, які є найпоширенішим об'єктом дослідження науковців: алюзія – уживаний у художньому творі як риторичний прийом натяк на загальновідомий історичний, літературний чи побутовий факт [ВТССУМ 2009, 24]; ремінісценція – 1) Невиразний спогад, відгомін якоїсь події або враження. 2) Відгомін у художньому творі якихось мотивів, образів, деталей тощо з широковідомого твору іншого автора. || Повернення у музичний твір мотиву або теми, що прозвучали раніше. 3) Поліпшення відтворення запам'ятовуваного матеріалу, яке спостерігається через деякий час після його заучування [ВТССУМ 2009, 1212]; цитата – точний, дослівний уривок з якогонебудь тексту. || Уривок мелодії, музичного твору [ВТССУМ 2009, 1586].

На думку М. М. Бахтіна, найважливішим різновидом "об'єктного чужого слова" є ремінісценція. Ю. О. Башкатова визначає ремінісценцію як "…прийом, який полягає у відтворенні відомих читачу "чужих" висловлювань шляхом перенесення їх частково з одного контексту в інший та наповнення їх новими відтінками змісту" [Башкатова 2006, 22].

В. Є. Халізєв називає ремінісценцію "образами літератури в літературі" та вважає найпоширенішою формою цитату, точну та неточну, у лапках і приховану, підтекстову [Хализев 2002, 287].

Н. Г. Владімірова тлумачить алюзію як стилістичну фігуру, натяк на відомий літературний чи історичний факт, риторичну фігуру. Ремінісценція, на думку дослідниці, є спогадом про художній образ, твір чи запозичення автором художнього образу чи елементів "чужого" твору [Владимирова 2001, 144].

На думку Н. О. Фатєєвої, алюзія – запозичення певних елементів передтексту, за якими відбувається їх упізнавання в тексті-реципієнті, де й здійснюється їхня пре-

дикація [Фатеева 2007, 128]. Від цитати алюзію відрізняє те, що запозичення елементів відбувається вибірково, а ціле висловлювання або частина тексту-донора, які співвідносні з новим текстом, присутні в останньому ніби "за текстом" – тільки імпліцитно [Фатеева 2007, 129]. Дослідниця вважає, що алюзія може ставати ремінісценцією та навпаки.

У своїй науковій розвідці Н. В. Кондратенко погоджується з Н. О. Фатєєвою та зазначає, що алюзія відрізняється від цитати своїм імпліцитним характером: прямого запозичення немає, а наявний текст лише викликає певні асоціації з передтекстом. Реципієнт повинен самостійно встановити семантичний зв'язок із текстом-першоджерелом, а асоціації, що виникають у процесі ідентифікації, ускладнюють загальну семантику тексту, накладаючись на авторські асоціації [Кондратенко 2012, 190].

Деякі дослідники (О. С. Євсєєв, В. П. Москвін) диференціюють номінативну алюзію та алюзивну цитату, розуміючи під номінативною алюзією посилання на якийсь факт, подію, об'єкт, особу через фрагментарне і неточне відтворення тексту [Москвин 2002, 65], а під алюзивною цитатою – повне і точне відтворення частини якогось тексту [Москвин 2002, 66].

Вивчаючи реалізацію категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті, В. В. Рижкова виділяє в художніх текстах такі види алюзій: 1) алюзії, що є цілком очевидними через популярність їхнього джерела чи завдяки наявності його в тексті; 2) алюзії, розуміння яких є ускладненим. Така типологізація алюзій проводиться з урахуванням наявності атрибуції з вказівкою характеру атрибуції: пряма чи зашифрована [Рижкова 2004, 13].

Інтертекстуальні елементи, які ототожнюються з цитацією, отримали різну назву в різноманітних дослідженнях – псевдоцитата (М. І. Булах), прихована цитата (В. П. Андросенко), цитата-ремінісценція (Л. П. Дядечко), текстова ремінісценція (З. Г. Мінц, А. Є. Супрун), квазіцитація (О. А. Зємская).

Н. А. Кузьміна розрізняє поняття "цитація" і "цитата": "Цитація – процес енергообміну між прототектом (прототекстами) і метатекстом. Цитата (у широкому значенні) – інтертекстуальний знак з високим енергетичним потенціалом, що дає змогу йому просуватися в часі та просторі інтертексту, накопичуючи культурні змісти і, з огляду на це, збільшуючи імпліцитну енергію" [Кузьмина 2007, 99].

За Н. О. Фатєєвою, цитата – відтворення двох чи більше компонетнів тексту-донора з власною предикацією [Фатеева 2007, 122]. Цитата активно націлена на радість упізнавання, але ця спрямованість може бути як експліцитною, так й імпліцитною. Тому цитати можна класифікувати за ступенем їхньої атрибутивності щодо вихідного тексту, а саме за тим, чи виявляється інтертекстуальний зв'язок з'ясованим фактором авторської побудови та читацького сприйняття тексту чи ні [Фатеева 2007, 122].

Особливість цитати полягає в тому, що вона експліцитно вказує на присутність чужорідного фрагмента тексту-джерела для певного текстового простору. І. В. Алещанова стверджує, що цитація відрізняється від інших способів репрезентації чужого мовлення експліцитним маркуванням, структурно-семантичною

тотожністю з відповідним фрагментом тексту-джерела, зазначенням авторства [Алещанова 2000].

Д. Б. Гудков, В. В. Красних, І. В. Захаренко, Д. В. Багаєва класифікують цитати згідно з особливостями їхнього вживання та розрізняють випадки використання: "канонічна" – цитата наведена без змін і "трансформована" – цитата змінена, проте її легко впізнати [Гудков, Красных, Захаренко, Багаева 1997, 111]. Автори зазначають, що можлива ширша класифікація цитат на дві групи згідно з критерієм їхнього зв'язку з текстом-джерелом: ті, що втратили зв'язок із передтекстом, і ті, що міцно пов'язані з ним.

Згідно з визначенням Г. І. Лушнікової, "…цитату можна інтерпретувати як підведення під художню модель нової ситуації за умови збереження загального змісту вихідної моделі дійсності" [Лушникова 1995, 32].

Найпоширенішим способом реалізації інтертекстуальної цитації Н. В. Кондратенко вважає застосування чужого тексту в трансформованому вигляді – з частковими формально-семантичними змінами передтексту. Таких варіантів трансформації декілька, причому їх здебільшого поєднано в одному тексті, наприклад: 1) фрагментація та заміна окремих лексичних компонентів цитати; 2) зміна граматичних форм мовних одиниць, що входять до цитати; 3) контамінація різних цитат; 4) використання окремих компонентів, частин цитати [Кондратенко 2012, 188].

Отже, результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що питання класифікації засобів реалізації категорії інтертекстуальності залишається дискусійним, оскільки ще й досі не визначено єдиних критеріїв щодо класифікації форм вираження інтертекстуальності. Аналіз наукових розвідок свідчить, щодо до засобів вираження інтертекстуальності, які найчастіше виділяють науковці, належать ремінісценція, алюзія, цитата, проте в мовознавчій літературі ці поняття тлумачаться по-різному, а деколи навіть ототожнюються. Розходження в поглядах щодо трактування зазначених феноменів є підставою для уточнення висловлених раніше в лінгвістичній думці міркувань про визначення, роль та місце ремінісценції, алюзії та цитати як засобів реалізації інтертекстуальності.

Результати нашого дослідження висувають наступні перспективи подальших розвідок цієї теми: 1) аналіз української прози початку XXI століття з метою встановлення засобів реалізації категорії інтертекстуальності в зазначеному дискурсі; 2) детальне вивчення цитати, алюзії, ремінісценції як найважливіших засобів вираження інтертекстуальних відношень.

В статье рассматриваются проблемы класификации средств реализации интертекстуальности. Основное внимание сосредоточено на реминисценции, аллюзии и цитате как формах выражения межтекстовых связей.

Ключевые слова: интертекстуальность, интертекст, реминисценция, цитата, аллюзия, межтекстовые связи.

The article deals with the problem of intertextuality means classification. The main attention is paid to reminiscence, quote, allusion as forms of realization of intertextual relations.

Key words: intertextuality, intertext, reminiscence, quote, allusion, intertextual relations.

Література:

1. *Алещанова И. В.* Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : дисс. … канд. филол. Наук : 10.02.20 / Ирина Владимировна Алещанова. – Волгоград, 2000. – 172 с.

2. *Башкатова Ю. А.* Интертекстуальность словесно-художественного портрета : учеб. пособие / Ю. А. Башкатова ; ГОУ ВПО "Кемеровский государственный университет". – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2006. – 143 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.: іл. – [ВТССУМ].

4. *Владимирова Н. Г.* Условность, созидающая мир / Н. Г. Владимирова. – В. Новгород, 2001. – 272 с.

5. *Грек Л. В.* Інтертекстуальність як проблема перекладу (на матеріалі англомовних перекладів української постмодерністської прози) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Грек Л. В. – К., 2006. – 16 с.

6. *Козицкая Е. А.* Смыслообразующая функция цитаты в поэтическом тексте / Е. А. Козицкая. – Тверь, 1999. – 140 с.

7. *Кондратенко Н. В.* Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко ; за ред. К. Г. Городенської. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.

8. *Кузьмина Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – [4-е изд.]. – М. : КомКнига, 2007. – 272 с.

9. *Лушникова Г. И.* Интертекстуальность художественного произведения / Г. И. Лушникова. – Кемерово : КемГУ. – 1995. – 82 с.

10. *Москвин В. П.* Цитирование, аппликация, парафраз: к разграничению понятий / В. П. Москвин // Филологические науки. – 2002. – № 1. – С. 63–70.

11. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / [Д. Б. Гудков, В. В. Красных, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева] // Вестник Московского Университета. Серия 9 Филология. – 1997. – № 4. – С. 106–117.

12. *Рижкова В. В.* Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX–XX століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Рижкова В. В. – Х., 2004. – 22 с.

13. *Смирнов И. П.* Порождение интертекста. Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака / И. П. Смирнов. – СПб., 1995. – 192 с.

14. *Тороп П. Х.* Проблема интекста / П. Х. Тороп // Труды по знаковым системам XIV. Текст в тексте. Ученые записки Тартуского госуниверситета. – Тарту, 1981. – Вып. 567. – С. 33–44.

15. *Фатеева Н. А.* Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности / Н. А. Фатеева. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.

16. *Хализев В. Е.* Теория литературы : [учебник] / В. Е. Хализев. – 3-е изд., исправ. и доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 437 с.

17. *Genette G.* Palimpsests: literature in the second degree / G. Genette ; transl. Ch. Newman, C. Doubinsky. – L. ; Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 1997. – 490 p.

УДК 811.11

IDENTITY AND LANGUAGE IN INTERCULTURAL COMMUNICATION IN AMERICAN MOVIES

Nikolenko Andrew
Ph.D.
National University of Biological Resources of Ukraine

The article observes contemporary communication perspectives on identity, the labels that refer to particular identities through the intercultural communication, different types of identities unfolded in American movies and influence of identity on intercultural communication processes.

Key words: identity, communication perspectives, label, intercultural communication, American movie.

Identity serves as a bridge between culture and communication. It is important because we communicate our identity to others, and we learn who we are through communication [Tedeschi, Lindskold, Rosenfeld 1985; Rosenfeld, Ciaclone 1991]. It is through communication – with our family, friends, and others – that we come to understand ourselves and form our identity. Issues of identity are particularly important in intercultural interactions.

We can single out three contemporary communication perspectives on identity:

1. The social science perspective, based largely on research in psychology, views the self in a relatively static fashion in relation to the various cultural communities to which a person belongs: nationality, race, ethnicity, religion, gender, and so on [Erikson 1968; Kim 2002, 12; Roland 1988; Gao 1996, 84; Cross 2000; Tajfel 1981; Tajfel 1982; Ting-Toomey 1993; Ting-Toomey 2005].
2. The interpretive perspective is more dynamic and recognizes the important role of interaction with others as a factor in the development of the self [Collier, Thomas 1988]. Central to the interpretive perspective is the idea that our identities are expressed communicatively – in core symbols, labels, and norms. Core symbols (or cultural values) tell us about the fundamental beliefs and the central concepts that define a particular identity. Communication scholar Michael Hecht and his colleagues have identified the contrasting core symbols associated with various ethnic identities [Hecht 1998; Hecht, Jackson, Ribeau, 2003].
3. The critical perspective views identity even more dynamically – as a result of contexts quite distant from the individual. The relationship between identity and intercultural interaction involves both static and dynamic elements and both personal and contextual elements [Collier 2005; Lacan 1977; Sigelman, Tuch, Martin 2005].

The labels that refer to particular identities are an important part of intercultural communication. These labels do not, of course, exist outside of their relational meanings, cf:

Cristina Moreno: Working for Anglos now posed no problems. It would just be a job [Spanglish, 2004].

It is the relationships – not only interpersonal but social – that help us understand the importance of the labels [Tanno 2000]. Even more, such labels may lead to an intercultural conflict, as in:

Ivan: I give you ticket and you tell me Chili Palmer come to my store and I kill him. But nyet, no Chili come.

Sin LaSalle: Yo, Tolstoy, take a number.

Ivan: The cops come with ticket.

Ivan: Cops? What cops?

Sin LaSalle: Excuse me, Vladimir. I don't know about the Ukraine, but I was here first.

Ivan: Be cool, nigger.

Dabu: Nigger?

Ivan: Then game is over. No more setups. No more... nigger cops.

Sin LaSalle: Have you lost your mind? I mean, how is it that you can disrespect a man's ethnicity when you know we've influenced nearly every facet of white America? From our music to our style of dress, not to mention your basic imitation of our sense of cool. Walk, talk, dress, mannerisms. We enrich your very existence, all the while contributing to the gross national product through our achievements in corporate America. lt's these conceits that comfort me when l'm faced with the ignorant, cowardly, bitter and bigoted, who have no talent, no guts, people like you who desecrate things they don't understand when the truth is you should say "Thank you, man" and go on about your way. But apparently you're incapable of doing that, so... (Sin LaSalle shoots Ivan) *Racial epithets. Why does it always come down to that? Makes me sad for my daughter* [Be cool 2005].

Like culture, labels also change over time. At one time, it was acceptable to use the label *oriental* to refer to people, but today the social meaning of that term is considered negative. There are many terms that you may not know are considered offensive, but as you interact with others around the world, you should be aware that you need to learn what terms to use and what terms to avoid. For example, some gays and lesbians do not like the term *queer*; others have embraced it. Cultures change over time, as do languages. It is important that you stay aware of these changes as much as possible so you do not unintentionally offend others.

In contemporary American movies we can also single out so called *gender identity*; Gender identity is vividly demonstrated by communication style [Bederman 1995, 15; Yamanouchi 2002, D1; Wood 2005]. For example, women's communication style is often described as supportive, egalitarian, personal, and disclosive, whereas men's is characterized as competitive and assertive [Wood 2005]. However, these differences may be more perception than fact because women's and men's communication styles are more similar than they are different [Canary, Hause 1993; Pennebaker, Mehl, Niederhoffer 2003]. And yet these stereotypes of gender differences persist, maybe partly because of the stereotypical depictions of men and women in magazines, on television, and in movies as in:

Vicky: Oh, God, look... I wouldn't call our reluctance to leap at your sexual offer being over-analytical. If you would care to join us for some recognized form of social interaction, like a drink, then we'd be fine, but otherwise, I think you should try, you know, offering to some other table.

Juan Antonio: What offended you about the offer? Surely not that I find you both beautiful and desirable? [Vicky Cristina Barcelona 2008].

Our *sexual identities* influence our consumption, which television shows we watch, which magazines we read, which Internet sites we visit (Foucault, 1988). Some assume a certain level of public knowledge about sexual identities or stereotypes; for example, Reality TV show *Queer Eye for the Straight Guy* [Queer Eye for the Straight Guy 2004] and TV Series *Will and Grace* [Will and Grace 1998–2004] assumed viewers were familiar with stereotypes of gays.

Different generations often have different philosophies, values, and ways of speaking [Strauss, Howe 1997], all that making up *age identity*. For example, data show that the millennium generation (or Gen Y, those born between 1982–2001) are more diverse and globally oriented and more knowledgeable about computers and technology than any preceding generation. They are also more optimistic, more committed to contributing to society and more interested in life balance between work and play than the previous, Gen X, group (those born between 1961–1981) [Strauss, Howe 2006]. This also is reflected in the way they learn and work (e.g., multitasking, use of multimedia, etc.).

As to *racial and ethnic Identities* in the United States today, the issues of race and *racial Identy* is both controversial and pervasive. It is the topic of many public discussions, from television talk shows to talk radio and often unfolded in movies as in:

Edy Rodriguez: I swear, I'm never betting with you again, Spencer. 30 years, you've never ponied up once. And why you bet on Trinidad, anyway?

Spencer: I usually never bet when two brothers are fighting.

Edy Rodriguez: Trinidad is Puerto Rican. How many times do I have to explain to you Puerto Ricans ain't black.

Spencer: Come on, you know damn well if Trinidad wasn't black, I'd never bet on him. I always bet on the black man. Lakers versus Celtics, I always went Lakers. Tiger versus the white boy of the month... I always go Tiger. The only time I ever lost was Apollo versus Rocky, but I think that shit was fixed. [Nothing Like the Holidays 2008]

Yet many people feel uncomfortable talking about it or think it should not be an issue in daily life [Hasian, Nakayama 1999; Omi, Winant 2001; Roediger 2005]. Terms like *mulatto* and *Black Irish* demonstrate cultural classifications; terms like *Caucasoid* and *Australoid* are examples of biological classification.

In contrast to racial identity, *ethnic identity* may be seen as a set of ideas about one's own ethnic group membership [Cornell, Hartmann 1998; Martin, Nakayama 2012, 185], as in:

Cristina Moreno: There is one particular cultural difference... which I wish to explore academically at Princeton. American women, I believe... actually feel the same as Hispanic women about weight. A desire for the comfort of fullness. And when that desire is suppressed for style... and deprivation allowed to rule... dieting, exercising American women...become afraid of everything associated with being curvaceous...such as wantonness, lustfulness...sex, food...motherhood. All that is best in life [Spanglish 2004].

A scene from romantic comedy Something New [Something New 2006] illustrates the lack of awareness of racial identity of many white people. Kenya, a high-profile financial broker is dating Brian, a white landscape designer. One evening while shopping for gro-

ceries together, Kenya tells Brian about yet another experience of racial prejudice in the all-white firm where she works. Brian asks her to "put the white boys on hold for a while"– saying that he had a rough day and wants to relax and not talk about race, that it makes him feel uncomfortable. Kenya reminds him:

Kenya: … you don't have to talk about being white because no one reminds you everyday that you're white. The only time you guys know you're white is when you're in a room full of black people. I'm in a world full of white people, and every day they remind me that I'm black… When I show up at an account meeting they always have to regroup when they find out I'm the one who's responsible for their multimillion dollar acquisition. They'd rather trust it to a file clerk. The guy who gets me my goddamn coffee, because he's white… Do you know how insulting that is? [Something New 2006]

Religious identity often is conflated with racial or ethnic identity, which makes it difficult to view religious identity simply in terms of belonging to a particular religion [Feghali 1997].

According to Fussell, the magazines we read, the foods we eat, and the words we use often reflect our social class position. At some level, we recognize these class distinctions, but we consider it impolite to ask directly about a person's class background. Therefore, we may use communication strategies to place others in a class hierarchy [Fussell 1992; Engen 2004, 253]. It may be that *class identity* can even be seen in the particular social network sites young people join [Hargittai 2007]. Working-class communication is about getting things done, very different from the abstract conversations he was expected to participate in – designed to broaden perspective rather than to accomplish any particular task. In this respect, class is like race. For example, terms like *trailer trash* and *white trash* show the negative connotations associated with people who are not middle class [Moon, Rolison 1998]. Although class identity is not as readily apparent as, say, gender identity, it still influences our perceptions of and communication with others.

National identity or nationality, unlike racial or ethnic identity, refers to one's legal status in relation to a nation. Many U.S. citizens can trace their ethnicity to Latin America, Asia, Europe, or Africa, but their nationality, or citizenship, is with the United States, as in:

Mrs. Taylor: What you looking at?

Shonda: Girl, what you think I'm looking at? <u>It's August in the Vineyard</u>. <u>I'm looking for Barack and Michelle</u> [Jumping the Broom 2011].

In the United States *regional identities* remain important, but perhaps less so as the nation moves toward homogeneity. Many issues of identity are closely tied to our notions of self. Each of us has a *personal identity,* which is the sum of all our identities, but it may not be unified or coherent. We have many identities, and these can conflict in intercultural communication, as in:

Cristina Moreno:… let me just say that <u>our transportation into the United States was... economy class</u>. In order to raise me properly... <u>my mother needed as much of the security of her own culture as possible.</u> So we rolled through Texas... just 34 % Hispanic... to Los Angeles... 48 % Hispanic. ... <u>A few minutes adrift in an alien environment... then we turned a corner, and we were right back home</u>. My mother's favorite cousin, Monica,

gave us shelter. For the next six years... neither of us ventured outside our new community. Mum worked two jobs, paying a total of $450 a week... each of us doing everything we could to make things work. We were safe and happy. If only I could have stayed six. But I was blossoming. And during my very first dance... in the time it took a boy's hand... to go from my back to my bottom... it was evident that she would have to leave her night job... to keep a watchful eye on me. Within days, she was on her way to a job interview. She needed $450 from one job. And that meant, after all her time in America... finally entering a foreign land [Spanglish 2004].

Given the many identities that we all negotiate for ourselves in our everyday interactions, it becomes clear how our identities and those of others make inter- cultural communication problematic. We need to think of these identities as both static and dynamic. We live in an era of information overload, and the wide array of communication media only serves to increase the identities we must negotiate. Consider the relationships that develop via e-mail, for example. Some people even create new identities as a result of online interactions. We change who we are depending on the people we communicate with and the manner of our communication. Yet we also expect some static characteristics from the people with whom we communicate. We expect others to express certain fixed qualities; these help account for why we tend to like or dislike them and how we can establish particular communication patterns with them. The tensions that we feel as we change identities from e-mail to telephone to mail to fax and other communication media demonstrate the dynamic and static characters of identities. We can focus on the personal-contextual dialectic of identity and communication. Although some dimensions of our identities are personal and remain fairly consistent, we cannot overlook the contextual constraints on our identity. The problem of erroneous assumptions has increased during the information age, due to the torrent of information about the world and the dynamic nature of the world in which we live. We are bombarded daily with information from around the globe about places and people. This glut of information and intercultural contacts has heightened the importance of developing a more complex view of identity.

Thus, identity has a profound influence on intercultural communication processes. In intercultural communication interactions mistaken identities are often exacerbated and can create communication problems.

В статье рассматриваются современные коммуникативные перспективы идентичности, ярлыки, которые относятся к конкретной идентичности в процессе межкультурной коммуникации, а также разные типы идентичности, отображенные в американских фильмах, и влияние идентичности на процесс межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: идентичность, коммуникативные перспективы, ярлык, межкультурная коммуникация, американские художественные фильмы.

У статті розглядаються сучасні комунікативні перспективи ідентичності, ярлики, які відносяться до конкретної ідентичності в процесі міжкультурної комунікації, а також різні типи ідентичності, що відображені в американських фільмах та вплив ідентичності на процес міжкультурної комунікації.

Ключові слова: ідентичність, комунікативні перспективи, ярлик, міжкультурна комунікація, американські художні фільми.

References:

1. *Bederman G.* Manliness and civilization: A cultural history of gender and race in the United States, 1880–1917 / G. Bederman. – Chicago : University of Chicago Press, 1995. – 268 p.
2. *Collier M. J.* Theorizing cultural identification: Critical updates and continuing evolution / M. J. Collier // Theorizing about intercultural communication / W. B. Gudykunst (Ed.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 2005. – P. 235–256.
3. *Collier M. J.* Cultural identity: An interpretive perspective / M. J. Collier, S. M. Thomas // Theories in intercultural communication / Y. Y. Kim, W. B. Gudykunst (Eds.). – Newbury Park, CA : Sage, 1988. – P. 99–122.
4. *Cornell S.* Ethnicity and race: Making identities in a changing world / S. Cornell, D. Hartmann. – Thousand Oaks, CA : Pine Forge Press, 1998.
5. *Cross S. E.* What does it mean to "know thyself " in the United States and Japan? : The cultural construction of the self / S. E. Cross // Self and identity through the life course in cross-cultural perspective / T. J. Owens (Ed.). – Stamford, CT : JAI Press, 2000. – P. 159–180.
6. *Engen D.* Invisible identities: Notes on class and race / D. Engen // Our voices: Essays in culture, ethnicity and communication / A. Gonzalez, M. Houston, S V. Chen (Eds.). – Los Angeles : Roxbury, 2004. – P. 250–255.
7. *Erikson E.* Identity: Youth and crisis / E. Erikson. – N. Y. : Norton, 1968. – 236 p.
8. *Feghali E.* Arab cultural communication patterns / E. Feghali // International Journal of Intercultural Relations. – 1997. – Vol. 21. – P. 345–378.
9. *Fussell P.* Class: A guide through the American status system / P. Fussell – N. Y/ : Touchstone Books, 1992. – 248 p.
10. *Gao G.* Self and other: A Chinese perspective on interpersonal relationships / G. Gao // Communication in personal relationships across cultures / W. G. Gudykunst, S. Ting-Toomey, T. Nishida (Eds.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 1996. – P. 81–101.
11. *Hargittai E.* Whose space? Differences among users and non-users of social network sites / E. Hargittai // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2007. – Vol. 13(1). – Article 14.
12. *Hasian M. Jr.* Racial fictions and cultural identity / M. Jr. Hasian, T. K. Nakayama // Treading judgment / J. Sloop and J. McDaniels (Eds.). – Boulder, CO : Westview Press, 1999. – P. 47–136.
13. *Hecht M. L.* Introduction / M. L. Hecht // Communicating prejudice / M. L. Hecht (Ed.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 1998. – P. 3–23.
14. *Hecht M. L.* African American communication: Exploring identity and culture / M. L. Hecht, R. L. Jackson, S. A. Ribeau. – 2nd ed. – Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum, 2003. – 328 p.
15. *Kim M. S.* Non-western perspectives on human communication / M. S. Kim/ – Thousand Oaks, CA : Sage, 2002. – 242 p.
16. *Lacan J.* The agency of the letter in the unconscious or reason since Freud / J. Lacan / Ecrits: A selection / A. Sheridan (Trans.). – N. Y. : Norton. 1977. – P. 146–178.
17. *Martin J.* Intercultural Communication in Contexts / J. Martin, T. Nakayama. – 6 ed. – McGraw-Hill : Humanities/Social Sciences/Languages. – 576 p.
18. *Moon D. G.* Communication of classism / D. G. Moon, G. L. Rolison // Communicating prejudice / M. L. Hecht (Ed.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 1998. – P. 122–135.
19. *Omi M.* Racial formation / M. Omi, H. Winant // Race, class and gender in the United States / P. S. Rothenberg (Ed.). – N. Y. : Worth, 2001. – P. 11–21.
20. *Roediger D. R.* Working toward whiteness: How America's immigrants became white / D. R. Roediger. – N. Y. : Basic Books, 2005. – 258 p.
21. *Roland A.* In search of self in India and Japan: Towards a cross-cultural psychology / A. Roland. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1988. – 284 p.
22. *Rosefeld P.* From extreme to the mainstream: Applied impression management in organization / P. Rosenfeld, R. A. Giaclone // Applied impression management: How image making affects managerial decision making / R. A. Giaclone, P. Rosefeld (Eds.). – Newbury Park, CA : Sage, 1991. – 342 p.
23. *Sigelman L.* What's in a name? Preference for "Black" versus "African-American" among Americans of African descent / L. Sigelman, S. A. Tuch, J. K. Martin // Public Opinion Quarterly. – 2005. – Vol. 69. – P. 429–438.

24. *Strauss W.* The fourth turning: American Prophecy / W. Strauss, N. Howe. – N. Y. : Broadway Books, 1997. – 248 p.
25. *Strauss W.* Millennials and the pop culture / W. Strauss, N. Howe. – Great Falls, VA : LifeCourse Associates, 2006. – 343 p.
26. *Tajfel H.* Human categories and social groups / H. Tajfel. – Cambridge : Cambridge University Press, 1981. – 265 p.
27. *Tajfel H.* Social identity and intergroup relations / H. Tajfel – Cambridge : Cambridge University Press, 1982. – 271 p.
28. *Tanno D.* Names, narratives, and the evolution of ethnic identity / D. Tanno // Our voices: Essays in ethnicity, culture, and communication / A. Gonzalez, M. Houston, V. Chen (Eds.). – 3rd ed. – Los Angeles : Roxbury, 2000. – PP. 25–28.
29. *Tedeschi J. T.* Introduction to social psychology / J. T. Tedeschi, S. Lindskold, P. Rosenfeld. – St. Paul, MN : West, 1985. – 354 p.
30. *Ting-Toomey S.* Communication resourcefulness: An identity negotiation perspective / S. Ting-Toomey // Intercultural communication / R. Wiseman, J. Koester (Eds.). – Newbury Park, CA : Sage, 1993. – P. 145–210.
31. *Ting-Toomey S.* Identity negotiation theory: Crossing cultural boundaries / S. Ting-Toomey // Theorizing about intercultural communication / W. B. Gudykunst (Ed.). – Thousand Oaks, CA : Sage, 2005. – P. 211–233.
32. *Wood J. T.* Gendered lives: Communication, gender and culture / J. T. Wood. – 6th ed. –Belmont, CA : Wadsworth, 2005. – 328 p.
33. *Yamanouchi K.* Cosmetic companies market products aimed at men / K. Yamanouchi // Arizona Republic. – 2002. – May 19. – P. D1.

Filmography:

1. Be cool 2005.
2. Jumping the Broom 2011.
3. Nothing Like the Holidays 2008.
4. Queer Eye for the Straight Guy 2004.
5. Something New 2006.
6. Spanglish 2004.
7. Vicky Cristina Barcelona 2008.
8. Will and Grace 1998–2004.

УДК 811.111

ОЦІНКА У ВИРАЗНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ СТРУКТУРАХ
(на матеріалі англійської мови)

Порадовська Анна Олександрівна,
студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості оцінки у виразних порівняльних структурах, а також проблеми, пов'язані із класифікацією даних структур. Запропонована класифікація, розроблена на основі попередніх наукових праць та власних спостережень. Розглянуті ситуативні та предметні порівняння, найбільш часто вживані стилістичні порівняння.

Ключові слова: виразні порівняльні структури, категорія оцінки, порівняння, стилістичні порівняння.

Оцінка – одна з найбільш цікавих для дослідження загальнолюдських категорій. Вона закладена в людині самою природою і пов'язана з усіма видами людської діяльності. Науковці вивчають категорію оцінки з погляду філософії, логіки, психології, етики. Будучи аксіологічною категорією, оцінка визначається як специфічна форма відношення людини до дійсності, схвалення або осуд різних явищ навколишньої дійсності незалежно від їх матеріального чи духовного походження. Проблема оцінки цікавила філософів різних часів, починаючи від давньогрецьких мислителів (Анаксагор, Сократ, Демокріт). Сьогодні оцінні значення активно вивчаються лінгвістикою.

Категорію оцінки мовознавці розглядають на всіх рівнях мови, пов'язуючи її з модальністю, емоційністю та експресивністю – особливу увагу характеристикам оціночного предиката приділила Винокур Т. Г. [Винокур 1980, 53]. Також варто було б згадати таких науковців, як Хенрік фон Врігт, що розробив класифікацію оцінок, орієнтуючись на вживаність прикметника good та його антонімів [Арутюнова 1988, 65], та дослідницю Н. Д. Арутюнову, яка запропонувала класифікацію частковооціночних прикметників [Арутюнова 1988, 75].

Оцінка – це універсальна категорія, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення й реалізується в частинах слова, вигуках, модальних частках, повнозначних лексемах, словосполученнях, фразах, у мовленнєвих актах й аксіологічних категоріях [Панина 1983, 55]. У даному дослідженні увага була приділена оцінці у виразних порівняльних структурах.

Актуальність дослідження оцінки у виразних порівняльних структурах зумовлена тим, що порівняння є часто вживаними оцінними висловлюваннями, вони становлять широкий пласт активно використовуваної лексики, яка є значною частиною англійської фразеології. **Об'єктом** дослідження стала категорія оцінки в англійській мові, а **предметом** – оцінка у виразних порівняльних структурах. **Мета** дослідження передбачає дослідження структури та типів виразних порівнянь в англійській мові та визначення місця конкретних порівняльних структур на оціночній шкалі. **Наукова новизна** полягає в тому, що в ході дослідження здійснено спробу виокремити основні типи порівняльних структур, оскільки в традиційній лінгвістиці не розроблено їх єдиної загальноприйнятої класифікації.

Порівнянням (лат. comparatio) називається словесний вираз, в якому уявлення про зображуваний предмет конкретизується шляхом зіставлення його з іншим предметом, таким, що містить у собі необхідні для конкретизації уявлення ознаки в більш концентрованому вияві [Галич 2008, 344]. Усі порівняння мають чітку структуру. Традиційно виділяють порівнюваний предмет (суб'єкт) та предмет, з яким порівнюють (об'єкт) [Свідрук 2012, 169]. Опрацьований матеріал дослідження показав, що суб'єкт і об'єкт порівняння пов'язуються показниками операції уподібнення (*like*, *as*, *as…..as*, *as though*, *as if*, *such as*), дієсловами (*seems, resembles, reminds, looks like*), порівняльними зворотами і підрядними порівняльними реченнями. За типом компаративної модальності, розрізняють логічні та образні порівняння [Павлюк]. Хоч порівняння найчастіше стосується не пов'язаних між собою предметів, порівнювати можна і поняття одного класу: *The improvement of spending a night in London was added in time, and the plan became as perfect as plan could be. (Austen).* Порівнюване поняття *"plan"* набуває найвищого ступеня прояву ознаки серед собі подібних понять.

Помітним є також те, що структура порівняння відрізняється великою різноманітністю, що є основною причиною відсутності загальноприйнятої класифікації порівняльних структур. Однак, на основі попередніх досліджень у даній галузі та прикладів з художньої літератури можна виділити декілька найбільш уживаних типів порівняння, зокрема:

1) порівняння, в якому суб'єкт і об'єкт порівняння виражені експліцитно, при цьому останній виступає в якості предикативного члена: *I'm as sane as that old fool of a doctor, not that that is saying much; but if it pleases them to keep me here, I don't mind (Chase).* Порівняльна структура вводиться за допомогою дієслівної зв'язки *to be* і шляхом співставлення двох предметів виражає комплекс ознак предмета (найчастіше підмета), що є темою порівняння;

2) порівняння, виражене сполученням неозначеного артикля та іменника/субстантивної групи: *This kid was as jumpy as a cat, and every time he spoke to her, terror came into her eyes (Chase).* Ця група дещо нагадує попередню; представлена здебільшого конструкцією *as…as,* що містить оціночний прикметник у першій частині та субстантивну групу у другій. Здебільшого це сталі порівняльні конструкції, хоча зрідка зустрічаються й індивідуально-авторські;

3) порівняння, в якому і в першій, і в другій частині позначається одна і та ж дія, яка, однак, здійснюється іншим суб'єктом чи тим же суб'єктом в інших умовах: *This time they did not heed the cruel pellets that swept over them like hail (Orwell).* Такі порівняння вживаються після дієслова або дієслівної групи, найчастіше вводяться сполучником *like* і характеризують дію суб'єкта;

4) порівняння, в якому права частина визначає обставину способу дії при дієслові лівої частини: *But the most terrifying spectacle of all was Boxer, rearing up on his hind legs and striking out with his great iron-shod hoofs like a stallion (Orwell).* Порівняльні структури цієї групи вживаються після дієприкметника/дієприкметникового звороту і дієприслівника/дієприслівникового звороту (Participle I і Participle II та Participial constructions);

5) порівняння, в яких співставляються ситуації: *First he nodded politely, and then his face broke into that radiant and understanding smile, as if we'd been in ecstatic cahoons on that fact all the time (Fitzgerald).* Вони зазвичай виражаються складним реченням або ж двома чи декількома реченнями.

З цієї класифікації випливає те, що доцільним було б розмежовувати поняття ситуативного і предметного порівняння. У предметних порівняннях співставляються не лише предмети, але й істоти, конкретні поняття для підкреслення спільної ознаки чи ступеня її прояву: *There were nights when he gave her the high sign and she just looked blankly through him, her dark eyes expressionless as wet stones (Chase).*

Що ж стосується ситуативних порівнянь, то вони побудовані на співставленні двох більш-менш розгорнутих ситуацій, коли порівнюються певні дії, вчинки та реакції персонажів у різних ситуаціях, або ж у подібних ситуаціях, але за різних обставин та у різні проміжки часу: *There was nothing to look at from under the three except Gatsby's enormous house, so I stared at it, like Kant at his church steeple, for half an hour. (Fitzgerald).*

Різниця між вказаними типами порівнянь полягає в тому, що позначуване і позначуюче предметного порівняння зазвичай виражаються лексичними одиницями, а відповідні компоненти ситуативного порівняння, як правило, – словосполученням або реченням.

Варто також звернути увагу на шкалу оцінок та асиметрію між позитивними і негативними її зонами. Серед прикметників позитивної оцінки найбільш уживаним є прикметник *good*, що має високу валентність та може вступати в синтагматичні зв'язки з найрізноманітнішими суб'єктами і ситуаціями. Наприклад, вираз *as good as gold*, який висловлює схвальну оцінку і найчастіше використовується при характеристиці людей: *Gertrude Morel was very ill when the boy was born. Morel was good to her, as good as gold (D.H.Lawrence).*

Ось декілька прикладів з подібними порівняльними ідіомами:

I'll live with another woman but I'll never marry another. Enough is as good as a feast (D. H. Lawrence).

I have told him enough, one would think, if that would serve; but counsel to him is as good as a shoulder of mutton to a sick horse (Ben Jonson).

Як бачимо, семантика цих порівнянь не є однаковою. Поданий у прикладі вислів *as good as a feast* ми перекладаємо як "достатньо", тобто вираз несе позитивний семантичний зміст, але вже близький до середнього і точну оцінку можна дати лише в контексті. В той же час, прикметник *good* у подібних сполуках може набувати діаметрально протилежного значення. В останньому реченні проілюстровано порівняння *as good as a shoulder of mutton to a sick horse*, що відповідає значенню "зовсім непотрібний", тобто маємо справу вже з негативною оцінкою.

Звернімося тепер до тієї частини шкали, що несе негативне значення. Серед прикметників негативної оцінки домінує прикметник *bad*, що є антонімом до прикметника *good* і теж має широкий діапазон сполучуваності, може вживатись з іменниками, що позначають людину, предмет чи абстрактне поняття. Наприклад: *as bad as bad comedy is bad action, as bad as a death.*

Інші прикметники мають більш вузьку семантику і більш обмежену валентність. Порівняння, що позначають позитивну оцінку, представлені здебільшого прикметником *beautiful* у наступних сполученнях: *as beautiful as angels, as beautiful as the dark angel, as beautiful as the Queen of Egypt, as beautiful as a miracle.* Такі порівняння використовуються для оцінки зовнішності і найчастіше стосуються осіб жіночої статі. Так само і прикметник оцінки чоловічої зовнішності *handsome* у порівняльних структурах частіше несе позитивне значення, зокрема: *as handsome as teen, as handsome as hell, as handsome as Pan An;* але іноді може набувати цілком негативного семантичного змісту (*as handsome as a bulldog).*

Антонімічною парою *beautiful* є прикметник *ugly*. Найчастіше в художній літературі зустрічаються порівняння на кшталт *as ugly as the devil, as ugly as sin, as ugly as hell.*

You Texas guys are ugly as hell, but your women are beautiful (Biden) – негативне значення даного висловлення чітко виражене, оскільки воно побудоване на порівнянні діаметрально протилежних, а точніше, антонімічних понять *ugly – beautiful,* за допомогою протиставного сполучника *but*.

Усі подані вище приклади показують, що так чи інакше компаративні структури несуть у собі певні елементи оцінки. Однак, на основі розглянутого матеріалу можна зробити висновок, що існуючі класифікації виразних порівняльних структур є недосконалими та неповними, тож дана лінгвістична сфера потребує більшої уваги з боку дослідників.

В статье рассматриваются особенности оценки в выразительных сравнительных структурах, а также проблемы, связанные с классификацией данных структур. Предложена классификация, разработанная на основе предыдущих научных работ и собственных наблюдений. Рассмотрены ситуативные и предметные сравнения, наиболее часто употребляемые стилистические сравнения.

Ключевые слова: выразительные сравнительные структуры, категория оценки, сравнения, стилистические сравнения.

The article deals with the main features of expressive comparative structures of evaluation, as well as problems related to the classification of given structures. A new classification based on previous research papers and personal observations is introduced. Situational and subject comparisons are observed as well as the most frequently used similes.

Key words: expressive comparative structure, category assessment, comparison, simile.

Література:

1. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.
2. *Винокур Т. Г.* Закономерности стилистического использования языковых единиц / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1980. – 236 с.
3. *Галич О.* Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. – К. : Либідь, 2008. – 488 с.
4. *Павлюк Т. П.* Логічні та образні порівняння у сучасному поетичному тексті [Електронний ресурс] / Т. П. Павлюк. – Режим доступу : http://intkonf.org/pavlyuk-tp-logichni-ta-obrazni-porivnyannya-u-suchasnomu-poetichnomu-teksti.
5. *Панина Л. С.* Экспрессивная и эмоциональная лексика как оценочная категория / Л. Панина // Проблемы современной русской лексикологии : сб. науч. тр. – Калинин : КалинГУ, 1983. – С. 55–59.
6. *Свідрук О. О.* Стилістичний прийом порівняння як засіб створення сатиричного ефекту у сучасних творах / О. Свідрук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского: Серия: Филология. Социальные коммуникации. – Симферополь, 2012. – Т. 25 (64), №1. – Ч. 2. – С. 169–172.

УДК 81'373:81(420):81(477)

ПРЕДМЕТНА СИМВОЛІКА ЯК ОБРАЗНО-СМИСЛОВИЙ ЦЕНТР ФОРМУВАННЯ КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕМ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РУХУ (на матеріалі польської, англійської та української мов)

Патен Ірина Михайлівна,
викл.
Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І.Франка

У статті з'ясовано образно-смислову основу порівняння предметних символів (зоолексем) у складі фразеологічних одиниць польської, англійської та української мов на позначення інтенсивного руху, простежено напрямки метафоризації образно-характеризуючих номінацій з огляду на когнітивні сценарії та стереотипи порівняння, донорські та інші концептуальні зони; здійснено культурно-семантичну реконструкцію їх внутрішньої форми з огляду на символізацію елементів матеріальної та духовної культури етносів.

Ключові слова: усталене порівняння, фразеологізм, образ-еталон, символіка, когнітивні сценарії, стереотип, внутрішня форма, концепт.

Вербальне втілення образного сприйняття дійсності створює той неповторний національний колорит, що відрізняє, поряд з іншими чинниками, одну мову від іншої, підкреслюючи самобутність культур, що є результатом трансформації загального когнітивно-семантичного континууму (М. Ф. Алефіренко, О. О. Корнілов, В. М. Манакін, І. О. Голубовська та ін.). При цьому окремі поняттєві сфери, наприклад сфера руху, попри усю національно-мовну різноманітність, ще не була об'єктом цілісного монографічного опису. Між тим, навіть така аксіологічно маркована підгрупа цих одиниць, як усталені порівняння [див.: Мізін 2011], є показовою з огляду на те, як знаки характеризуючої номінації (термін В. М. Телії) категоризують засобами різних мов швидкий, стрімкий чи повільний рух.

Як експресивні одиниці мови фраземи із порівняльним компонентом уосібнюють уявлення людини про довкілля в асоціативно-образній формі.

У знаках характеризуючої номінації відбиті не тільки давні уявлення людини про світ, а й нові реалії, що відповідають певній епосі, тобто усе розмаїття явищ, властивостей і ситуацій. Звідси невичерпний інтерес до дослідження характеризуючих мовних знаків як вагомого елемента духовного освоєння дійсності. Так, скажімо, О. П. Левченко звернулася до функціонування й символічного переосмислення прецедентних імен як складників порівняльних зворотів у сучасній Інтернет-комунікації та лексикографічних джерелах польської, болгарської, української, російської та білоруської мов [Левченко 2013].

Компаративні фразеологічні одиниці (далі – КФО), або усталені порівняння (ці терміни кваліфікуються як синоніми) виявляються недостатньо описаними не тільки з огляду на їхню образно-смислову основу, а й культурну й семіотичну складову, зв'язок з елементами матеріальної і духовної культури певного етносу.

Інтерес до цього семантичного шару словника, зауважують дослідники, зумовлений тим, що ця сфера "вирізняється смисловою ємкістю, багатством та різноманітністю вираження прямих і переносних значень, а тому дієслова з ідеєю перемі-

щення входять як стрижневі компоненти до складу багатьох продуктивних засобів деривації просторових фразем". До того ж простежується своєрідна "десемантизація цих дієслів у складі фразеологізмів, зсув та переосмислення їхньої семантики з чисто фізичної сфери на емоційно-психічну, соціальну, етичну та релігійну", внаслідок чого ці образні номени тісно переплітаються з іншими семантичними полями" [Миннуллина 1998, 4, 9].

Варто згадати і про модель лінгвокультурологічного зіставлення фразеологічних систем для моделювання tertium comparationis при зіставному аналізі фразеологічного складу різних мов, яка ґрунтується на проекціюванні ментально-когнітивних структур свідомості на лінгвокогнітивні, а також визначення когнітивного принципу "comparo ergo sum" – підґрунтя антропоцентричності й аксіологічності усталених порівнянь, які втілюються, як засвідчує К. І. Мізін, у культурному просторі мови в постаті різних культурних кодів, за В. В. Красних, антропоморфний; субкоди: соматичний, гастрономічний, психічний (духовний), міфологічний та ін.; 2) біоморфний; субкоди: зооморфний, фітоморфний, ландшафтний, космічний, метеорологічний, колірний, хімічний та ін.; 3) просторовий; 4) часовий; 5) артефактний; субкоди: костюмний, архітектурний, кількісний та ін… До того ж у названих кодах фіксуються наївні уявлення про світобудову, тому вони співвідносяться з архетипами, що є однією з умов для декларування культурного коду базовим (В.В. Красних) [Мізін 2012, 4, 33].

З огляду на сказане **метою** пропонованої розвідки висвітлення особливостей мовної категоризації КФО з ідеєю руху в зіставлюваних лінгвокультурних просторах у структурно-семантичному, ідеографічному й почасти когнітивному аспектах.

Цей ракурс передбачає встановлення національно-культурних чинників вербалізації знаків образної номінації за згаданими лінгвокультурологічними методиками.

Поставлена мета передбачає вирішення низки таких **завдань**:

1) виявити специфіку предметної зоосимволіки у зіставлюваних фраземах;

2) простежити особливості маніфестації образів-еталонів у складі КФО польської мови через співвідношення донорських сфер метафоризації ідеї руху в сценарних і стереотипних її проявах;

3) здійснити культурно-семантичну реконструкцію внутрішньої форми усталених порівнянь польської мови з фрагментарним зіставленням з українськими та англійськими культурно-семіотичними відповідниками.

На думку К. І. Мізіна, релевантною ознакою образу-еталона є "компаративна напруга" між образом та певною ознакою ("мірою") денотата фізичного/метафізичного світу, що виражається експліцитною формою порівняння, яке "притягує" до образу за допомогою конектора еталонізовані властивості, якості або дії, формуючи таким чином компаративну модель пізнання світу – усталені порівняння [Мізін 2012, 10]. Як зазначає Ю. Гвоздарьов, "процес становлення слова-символу складає зазвичай три стадії: виникнення реального (предметного, рідше – мовного) символу, виникнення виразів, в яких вживається таке слово-символ, набуття цим словом-символом відносної свободи, що дозволяє його використовувати у складі нових фразеологічних одиниць, а іноді і набуття певної свободи вживання" [Гвоздарев 1977, 183].

Наголосимо, що зоолексеми, соматизми та інші субстантиви в одних випадках входять до складу фразеологізмів як стрижневий компонент і як сформований мовний символ, а в інших символічне значення формується на ґрунті вузького контексту, тобто на основі словосполучень або стійких висловлювань з постійним компонентним складом.

Отже, характер символічного значення визначається як самим субстантивом, так і його контекстом, здебільшого вузьким. З одного боку, різні субстантиви реалізують своє символічне значення у сполуках з обмеженим колом лексем, з іншого – саме символічне значення формується у складі субстантив-символів як елемент складного знака характеризуючої номінації і стає його образно-смисловим центром. Будучи мотиваційним підґрунтям фразеологічної одиниці, субстантив-символ *(черепаха, равлик, стріла)* або субстантивне сполучення *(на всіх / повних вітрилах; з усіх ніг)* тим самим семантизує фразему, вказує на спосіб або характер переміщення чи ступінь його інтенсивності. Звичайно, сам факт переміщення визначається дієслівним компонентом зі значенням руху як обов'язковим елементом фразеологізму *(lecieć, gnać, pędzić- бігти, нестися, летіти* і т. ін.).

Процес переміщення об'єкта пов'язаний передусім з образами людини, яка йде чи біжить. Зрозуміло, інтенсивність, швидкість переміщення є образом того, хто біжить, що підкреслюється дієсловами-супровідниками ФО: *бігти, летіти з усіх ніг (що є духу/сили) // бежать, мчаться, лететь со всех ног (во весь дух; сломя голову; во весь упор; высунув язик) // lecieć, walić co jest tchu (co jest siły; z całych nóg)) // under full sail* і т.п. З іншого боку, мовний символ невіддільний від образності. Саме він надає фразеологізмові образно-експресивної форми. Так, назви тварин сприяють образній характеристиці людських якостей, зокрема характеристиці способу переміщення. З-поміж фразеологічних одиниць цієї семантичної підгрупи чільне місце посідають зоофразеологізми – фразеологічні одиниці, які утворилися на основі спостережень за поведінкою, зовнішнім виглядом, способом життя тварин.

Варто відзначити, що навіть у споріднених мовах зоосимволи здебільшого не збігаються за обсягом, хоча багато з них є символами універсальними, властивими багатьом мовам. Наприклад, в українській мові фразеологізми із загальним значенням переміщення пов'язані з такими символами: *муха, птах (птаха), заєць, білка, сокіл, ластівка, курка, рак, слимак, черепаха*; в російській: *муха, птица, сокол, курица, конь, улитка, черепаха, волк, орел, ворон, корова, рак, кошка*; в польській: *mucha, koń, ślimak, żółw, wilk, wróbel, kot, krowa, pies, cielę, dzik, owca, rak, niedźwiedź, koza;* в англійській: *a bat, a cat, a snail, a deer, a rabbit, a duck, a fish, a horse.*

Наприклад, серед українських ФО: *летіти галопом*; серед російських фразеологізмів: *скакать галопом; бежать рысью* (тут спостерігаємо прихований образ *коня*)*; носиться как угорелая кошка; лететь птицей; мчаться как олень // run like a deer.* Образ, подібний до російського *(как угорелая кошка)*, але з іншим символом маємо і в англійській мові *like a horse on fire,* тобто у дослівному перекладі, *"як кінь у вогні (у пожежі)"*. В польській мові також маємо кілька прикладів з зоолексемами, які створюють значення швидкості руху, хоча ці зоолексеми дещо інші (*kot,*

koń, ptak): *latać jak kot z pęcherzem; lecieć jak na skrzydłach* (прихований образ *птаха); iść rysią* (прихований образ *коня*, як і в російській мові).

В англійській швидкість руху асоціюється з образами *оленя, кролика, коня* і *кішки* (*deer, rabbit, horse, cat*): *run like a deer* (бігти як олень)*; run like a rabbit* (бігти як кролик)*; like a horse on fire; to run around like scalded cat* (бігати навколо, як ошпарена кішка / ошпарений кіт; співвідносне з рос. *носиться как угорелая кошка*, причому загальний образ руху становить субстантивне сполучення, яке незначною мірою відрізняється за значенням в російській та англійській мовах: *угорелая – scalded (ошпарена)*, що ніяк не впливає на сприйняття поведінки тварини, закладеної в образі).

Порівняння, зауважує В. В. Жайворонок в словнику "Знаки української етнокультури", персоніфікація, як один із проявів метафоризації слова, так і етносимволіка будуються на порівнянні – *людина/рослина*, *людина/тварина*, *людина/природне явище*, *людина/надприродна істота*, причому таке порівняння здійснюється як за зовнішніми, так і за внутрішніми ознаками [Жайворонок 2006, 669]. Скажімо, *шуліка* становить уосібнення жорстокості, злобності, звідси *налітати, кидатися шулікою, як шуліка, мов шуліка* [Жайворонок 2006, 652] (*людина/тварина*).

Деякі порівняння параметричного типу (зі значенням розміру, кількості) відбивають приховану магію слова, наприклад, куций хвіст тварин (кози) виступає об'єктом порівняння у проклінній формулі: "*Щоб тобі віку, як у кози хвіст*" – злопобажання короткого віку [Жайворонок 2006, 297].

У польській етнокультурі і мовній свідомості на позначення інтенсивного руху представлено різноманітні за семантикою і структурою порівняльні конструкції образно-метафоричного характеризуючого плану з головним дієсловом зі значенням переміщення – *iść, ruszyć, poruszać się, posuwać się, pędzić, rwać і* под. Окремі дієслова у складі фразеологічних одиниць утворюють аспектуальні пари *iść-chodzić, bieć-biegać, płyć-pławać*, позначаючи односпрямовану і різноспрямовану дію. Наголосимо, що в межах даного фразео-семантичного поля здійснюється розмежування дієслів за співвідношенням із суб'єктом, зокрема по лінії розмежування предметних актантів, зокрема, особи (*idzie ktoś jak*) і неживого предмета (*idzie coś jak*).

КФО з компонентом *idzie ktoś jak* в польській мові здебільшого позначають спосіб переміщення, зрідка повільний рух. На позначення повільного руху виявлено такі стійкі звороти польської мови, як *idzie jak za konduktem/jak za pogrzebem*, *idzie jak żółw*. Як ми переконались, перші два звороти можна віднести до ритуального сценарію похорону, натомість остання одиниця містить образ черепахи – *żółw,* яка, як відомо, дуже повільно рухається. В українській етнокультурі ця тварина також уосібнює повільний рух, незграбність, через порівняння *повзти (йти) як черепаха* так називають вайлувату, мляву людину [Жайворонок 2006, 638]. Як зазначає М. Банько, повільна черепаха – відомий образ багатьох казок у польському фольклорі. В деяких телевізійних програмах під образом *żółwia* мався на увазі колишній прем'єр-міністр Тадеуш Мазовецький; цей образ становить певну алюзію до дуже повільного стилю дій прем'єра, що не раз закидав йому президент Лех Валенса [SP, 58–59]. Для зіставлення зауважимо, що ідея повільного руху в англійській лінгвокультурі передається через національну страву *пудинг*, природно, такої реалії не

має у слов'янських мовах і культурах: *run as swift as a pudding would creep* (букв. – бігти так швидко, як пудинг повзе "дуже повільно") [ТЕТМ, 361].

Спосіб переміщення маніфестується в польській мовній картині світу за допомогою дієслів – *iść, idzie, rusza się ktoś (coś) jak* у складі стійких порівняльних зворотів, співвіднесених з предметним, артефактним (*idzie ktoś jak automat* "іде штивно, механічно, без жодного бажання", *jak po sznurku* "йти, рухатись рівно") і соматичним кодом (*jak nie na swoich nogach, jak na słomianych nogach* "важко йти"), стихіями (*idzie jak burza* "нестримно"), деякими назвами стану і відчуття (*idzie jak po rozżarzonych węglach* "йти неспокійно, будучи знервованим, неврівноваженим", *idzie jak lunatyk*, *jak w lunatycznym transie* "іде як непритомний, не при свідомості", *idzie jak urzeczony* "іде як не свій, будучи під впливом чи враженням чогось"), деякими сценаріями і подіями минулого *idzie jak na ścięcie* – "рухатись неохоче" (пор. укр. *іде як на шибеницю*). Пор. контекст *Wszyscy po kolei podnoszą się i bez słowa, jak w lunatycznym transie, idą za Tutu* (J. Rudniańska, Miejsca) [SP, 58]. Що стосується образів-еталонів, з якими співвідносяться КФО з компонентом *ruszyć*, то ними виступають, як і в українській та англійській (очевидно, це типологічно спільна риса) густі і в'язкі субстанції й поведінка деяких тварин: *rusza się ktoś jak mucha w smole* "рухатись дуже повільно", *rusza się ktoś jak w składzie porcelany* "про незграбний, вайлуватий рух"; обидва звороти містять негативну оцінку людських якостей чи здібностей. Синонімічним варіантом останньої одиниці виступає порівняльний зворот *zachowywać się jak słoń w składzie porcelany*, реконструкція образу якого містить такий культурний коментар. Так, найдавніша згадка про святого слона, уведеного в магазин з порцеляною, фіксується ще з 1904 р.; в англійському відповіднику цього виразу виступає образ *бика*, а не слона; у цьому разі виникає протиставлення між великою, важкою і незграбною твариною і образом чогось крихкого, чим є посуд (порцеляна) [SP, 199]. Подібні порівняння, зауважують дослідники, здебільшого містять "різноманітну символіку, що випливає, скажімо, з народних спостережень над поведінкою тварин, зокрема, *ведмедя* – сили, незграбності (*як медвідь у танці*), *Швидкий, як медвідь за перепелицями*, невдоволення (*бурчить як ведмідь*), відлюдності (*живе, як ведмідь у барлозі*), ненажерливості і под" [Жайворонок 2006, 670].

Фразема *ruszyć z kopyta, ruszyło coś jak z kopyta* "o pojeździe, sprawie do załatwienia", про справу, яка вирішується досить швидко (усталений зворот походить від кавалерійського терміну; цікаво, що в російській мові тут простежується прихований образ коня і верхової їзди, а в польському відповіднику аналогічної ґенези маємо у складі соматичний компонент *kopyto* як образно-смисловий центр фразеологізму і епідигматичний корелят й символ руху). Пор. ще значення інтенсивності, засвідчене у ФО *ruszać z całego* "почати швидко діяти, функціонувати" [WSFJP: 678], інша фразема позначає міру, має кількісну семантику (багато/мало) – *niema gdzie się ruszyć* "десь дуже тісно, немає місця" [WSFJP: 678] (у цьому разі рух поєднується із суміжними параметрами простору, мірою, відстанню, далеко-близько й непросторовими проявами, температурою, деякими меронімами, діяльністю як простором для дії людини, її соціальною значущістю і под.), про що писав свого часу В. Г. Гак [Гак 2000, 129–131].

Варто звернути увагу ще на одну КФО, співвіднесену із семантикою інтелектуальних здібностей людини, зокрема з ідеєю дурості, чогось немудрого: *ruszył ktoś konceptem/rozumem, głową jak martwe cielę ogonem*; як зазначають дослідники, первісна форма цього вислову *ruszył ktoś konceptem jak koza ogonem* звучить значною мірою іронічно з огляду на те, що козячий хвіст дуже куций, очевидно, як натяк на короткий розум [SP, 137].

КФО *biega, biegnie ktoś jak*: образними еталонами порівняння для цих фразем виступають в польській мові як артефакти-предмети – *fryga*, розумові здібності людини, її психоемоційні особливості (неврівноваженість, психічна хвороба) *jak głupi, jak szalony/oszalały, opętany, jak wariat*, *gna (pognał) ktoś szalony/opętany, lata jak głupi, wściekły/szalony, rwie ktoś jak szalony, oszalały* деякі тварини, які відзначаються своєю прудкістю і полохливістю – *biegnie szybko i lekko jak sarna.* Звернімо увагу на стереотипи поведінки деяких тварин: *jak kot z pęcherzem.* В польській мові перша фразема має ще синонімічний варіант, представлений дієсловом обертального, кругового руху – *kręci się jak fryga* й синонімами – *kręci się jak cyga, bąk, fraczka, zwijali się jak wartałki* [NKPP I, 581]. В основі внутрішньої форми фраземи *biegać/latać jak kot z pęcherzem* лежить ситуація (букв. бігає *як переляканий кіт*), коли якийсь жартівник причепив до хвоста кота брязкальце у вигляді висушеного міхура з горохом; така незвичайна забава відома вже понад століття [SP, 17]. В порівняльних зворотах цього типу в трьох мовах представлений *образ вітру* й *крил* з ідеєю легкості, швидкості, руху без особливих зусиль, часто йдеться про щасливу людину (пор. польські контексти *biegnie jak na skrzydłach, pędzi/popędził ktoś jak na skrzydłach* – укр. *летить як на крилах*) і поведінки людини під час пожежі (*біжить як на пожежу – biegnie jak na pożar* [SP, 17], яка в свою чергу має синонімічний ваіріант – *gna (pognał) ktoś jak do pożaru*. Прототипними тваринами швидкого бігу виступають в польській мові також – *koń* і *chart*, а предметами, як і в українській та англійській, *стріла* (*pędzi/popędził ktoś jak strzała*). Зауважимо, що образ кота, який має особливий сексуальний, еротичний потяг до кішок у березні (пор. укр. діалектне *марцьовий кіт*), об'єктивується у виразі *lata jak kot w marcu.* Принагідно зауважимо, що з ідеєю сексуального потягу й еротики зв'язується й англійське аксіологічно марковане найменування *runs like a tup i' the wind* з образом тварини – *барана*, з додатковою семою швидкості, яка передається компонентом 'the wind' (біжить як баран за вітром). Ця одиниця переосмислює семантику вихідного семантичного прототипу та позначає молоду жінку, яка занадто бігає за чоловіками [ТЕТМ, 134].

У польській мові на позначення дуже швидкого руху засвідчено ще один образ еталон – *lokomotywa*. Пор. контексти: Wszyscy już w domu. Nie mogą się doczekać Marcina. Marcin czuje, że on też leciałby tam jak na skrzydłach. (H. Ożogowska, Głowa na tranzystorach) [SP, 72], Samochód *pędził jak strzała,* miękko podskakując na wybojach (B. Jasieński, Palę Paryż), Wskoczyłem na rower, ze wszystkich sił rozkręciłem pedale. Pędziłem jak wariat, po kilku chwilach byłem już na rynku (A. Minkowski, Szaleństwo Majki Skowron) [SP, 106]. В основі мотивації польського стійкого звороту *leci jak ćma do ognia (w ogień)* "прагне, намагається бути з кимось або десь, хоча його присутність є і не обов'язкова, непотрібна" лежить вірування в те, що *ćmy* – це покутуючі душі,

які хотять бути в час покути, розкаяння в своїх гріхах з людьми; така поведінка комашні є цілком зрозумілою, бо нічна комашня є дуже вразливою на світло, позаяк перебуває в темряві, користуючись здебільшого світлом місяця і зірок [SP, 72].

Продуктивна модель 'раптова поява, поява зненацька' + місце (звідки): *wyleciał (wylatuje) ktoś jak z procy*, в переносному значенні "залишити якесь місце, часто всупереч своєму бажанню" (np., *stracił pracę*) [SP, 192] представлена в нашій праці окремою ідеограмою.

КФО польської мови з акціональними компонентами *ucieka (uciekł) ktoś jak* за своїм лексичним і образним складом, а також еталонами порівняння виявляються ізосемічними українським стійким порівнянням, що відбивають сценарні і стереотипні уявлення обох етносів: ucieka *(uciekł) ktoś jak zając, jak złodziej, jak od zarazy, jak diabeł od święconej wody* і под. Розглядані фраземи концептуалізують різний рух: дуже швидкий, а також спосіб переміщення, його модальні показники (злодій втікає не стільки швидко, скільки потай, так, щоб його не помітили, від нечистої сили, як і від вогню, людина, втікає в паніці). Нечиста сила, сфера нижчої демонології протиставлені ідеї сакрального, як це бачимо в польському і українському – *втікає, як чорт від свяченої води* [ССНП, 163]; *курить, як чорт од кукуріку* [НП, 163]; *утікає, як чорт від ладану* [ССНП, 163]; *тікає, як дідько від хреста* [УП, 158]. Як бачимо, донорськими сферами таких порівнянь виступають ТВАРИНИ, ХВОРОБИ, МІФОЛОГІЯ та ПОВЕДІНКА ЛЮДИНИ.

Окремі одиниці ґрунтуються на чуттєвій сфері свідомості і зв'язуються з ідеєю небезпеки, яку можуть нести певні стихії: *ucieka jak by się paliło* – про панічно швидку втечу (пор. укр. *втікає, як від вогню* [ССНП, 102]; *вискочив, як із жару* [ССНП, 55]; *тікає, ніби під ним земля горіла* [УП, 158]. Спільним для обох мов виявляється і стереотипний сценарій, втілений в образі щурів, які, як відомо, передчувають небезпеку і першими покидають потопаючий корабель. Пейоративна конотація таких одиниць не викликає жодних сумнівів: *uciekają jak szczury z tonącego okrętu.*

Промовистою виявляється внутрішня форма і такого сценарного порівняння, як *ucieka jak by mu ktoś pieprzu na ogon nasypał* "втікає дуже швидко", культурна реконструкція якого пов'язується зі старопольськими іграми і забавами, а також деякими звичаями купців: продавці коней в різний спосіб намагалися "поліпшити" товар під час продажу, зокрема, насипали і втирали коню під хвіст меленого перцю, і тоді найгірша шкапа бігла як ошпарена [SP, 192]. Образ швидкого коня в англійській мові, біг якого вербалізовано за допомогою компонента *fast – Fast as a horse can trot* у переосмисленому значенні ФО означає брехуна**,** людину, що часто говорить неправду [ТЕТМ, 122]. Антонімічний образ представлений англійським висловом *Run like a hairy goat* (букв. *бігти як волохата коза*) "невдало виступити на кінних перегонах" [ТЕТМ, 137].

Таким чином, семантична категоризація порівняльних фразем зі значенням руху у зіставлюваних мовах значною мірою зумовлена онтологією фізичного і механічного руху, позаяк процес переміщення у плані його мовної об'єктивації і відповідно концептуалізації у зовнішній і внутрішній формі фразеологічних одиниць не обмежені лише механічним рухом.

Цей концепт має багато форм та різновидів, зумовлених особливостями предмета, умовами, засобами переміщення, спрямованістю переміщення та його траєкторією, стосунком до об'єкта, способом переміщення і т. ін.

При виокремленні образів-еталонів порівняння береться до уваги образно-смисловий стрижень формування фразем, їхня лінгвокогнітивна основа, зокрема порівняння сценарного й стереотипного типів, символічна й етнокультурна складова, донорські сфери метафоризації семантики.

Ідеографічна категоризація фразеологічних одиниць дає змогу виявити своєрідну таксономію семантичних груп і полів ФО, їхні парадигматичні й синтагматичні відношення, синонімічні варіанти, їхню якісну і кількісну типологічну структуру, тісно пов'язуючи семантику руху з мотивацією рис характеру людини, а це в свою чергу підтверджує думку дослідників про антропоцентричний характер усталених порівнянь і фразем. Усталені порівняння з антропоцентричною семантикою містять оцінку людини, "тісний зв'язок останньої із ситемою цінностей дає змогу виявити шляхом зіставно-лінгвокультурологічного дослідження усталених порівнянь ціннісні пріоритети й орієнтири тієї чи іншої лінгвокультури" [Мізін 2012, 8].

У фразеологічних фондах зіставлюваних мов наявні порівняння на позначення інтенсивності руху (швидкий/повільний) та рис характеру людини (жвавість/повільність), пов'язаних з її фізичною активністю.

Зіставний аналіз засвідчив, що швидкий рух в англійській та польській етносвідомостях асоціюється з предметами, явищами і об'єктами, що постачаються спільними концептосферами: ТВАРИНИ, АРТЕФАКТИ, СУБСТАНЦІЇ, ПРИРОДНІ ЯВИЩА, ХВОРОБИ, ПРОФЕСІЇ, МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ. Спільні для трьох мов еталони – *в'юн*, *козуля* і *собака (хорт)*. Із концептосфери АРТЕФАКТИ українська й польська свідомість вибирає такі еталони порівняння, як *куля*, *стріла*, *дзиґа*, англійська – *куля*, *стріла*, *гарматне ядро*, натомість такі природні явища, як *вітер*, *спалах світла*, *блискавка* виявляються універсальними.

В статье рассмотрена образно-смысловая основа сравнения предметных символов (зоолексем) в составе фразеологических единиц польского, английского и украинского языков, обозначающих интенсивность перемещения, выявлены тенденции метафоризации образно-характеризующих номинаций с учетом когнитивных сценариев и стереотипов сравнения, донорских и других концептуальных зон; осуществлена культурно-семантическая реконструкция их внутренней формы через символизацию элементов материальной и духовной культуры этносов.

Ключевые слова: устойчивое сравнение, фразеологизм, образ-эталон, символика, когнитивные сценарии, стереотип, внутренняя форма, концепт.

The article deals with the image-bearing basis of comparison of the object symbols (zoolexemes)-components of the phraseological units denoting intensity of movement in the Polish, English and Ukrainian languages. The tendencies of metaphorization of the image-describing nominations due to the scope of the cognitive scripts and stereotypes of comparison, donor domains and other conceptual zones are revealed. The cultural and semantic reconstruction of their inner form based on the symbolization of the elements of the material and spiritual culture of the peoples is performed.

Key words: simile, phraseological unit, image-standard, symbolics, cognitive scripts, stereotype, inner form, concept.

Література:

1. *Гак В. Г.* Пространство вне пространства / В. Г. Гак // Логический анализ языка. Языки пространств / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М., 2000. – С. 127–134.

2. *Гвоздарёв Ю. А.* Основы русского фразообразования / Юрий Анатольевич Гвоздарёв. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. – 184 с.

3. *Жайворонок В.* Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

4. *Левченко О.* Герої нашого часу: стереотипні уявлення лінгвоспільнот, відображені в порівняннях / О. Левченко // Etnolingwistyka i międzykulturowa komunikacja. Zeszyt naukowy. – Lublin, 2013. – Т. 1. – S. 145–158.

5. *Миннуллина Г. В.* Фразеологические единицы с глаголами движения в немецком и русском языке : автореф. дисс. … канд. филол. наук : 10.02.20 / Миннуллина Г. В. ; Казанский госуд. пед. ун-тет. – Казань, 1998. – 15 с.

6. *Мізін К. І.* Людина в зеркалі компаративної фразеології : монографія / Костянтин Іванович Мізін. – К. ; Кременчук, 2011. – 448 с.

7. *Мізін К. І.* Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. … д-ра філол. наук : 10.02.17 / Мізін К. І. ; Київський нац. лінгв. ун-тет. – К., 2012. – 33 с.

8. Номис – Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та ін. / уклав М. Номис, упоряд., приміт. і вступ. ст М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.

9. ССНП – Словник стійких народних порівнянь. – Х. : Основа, 1993. – 176 с.

10. УП – Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 2001. – 392 с.

11. NKPP – Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich / red. J. Krzyżanowski, S. Swirko. – Warszawa : PWN, 1969–1978. – T. 1–4.

12. SP –*Bańko M.* Słownik porównań / Mirosław Bańko. – Warszawa : PWN, 2004. – 268 s.

13. TETM – A Thesaurus of English Traditional Metaphors / ed. by P. R. Wilkinson. – L. ; N. Y. : Routlege, 1993.

14. WSFJP – *Muldner-Nieckowski, S. Carofano-Bugajska* Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. – Warszawa : Świat książki, 2003. – 1088 s.

УДК'367.622.22

КАТЕГОРІЯ ДЕМІНУТИВНОСТІ: АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Руда Наталя Вікторівна,
канд. філол. наук
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті окреслюються можливі напрямки та перспективи дослідження універсальної гносеологічно-мовної категорії демінутивності, багатоаспектність формальної та семантико-функціональної природи виразників якої, незважаючи на численні студії на матеріалі різних мов, залишає широке поле для лінгвістичних пошуків.

Ключові слова: категорія демінутивності, демінутив, оцінно-емоційне значення.

Категорія демінутивності – це універсальна гносеологічно-мовна категорія, яка в мовах світу здатна виражатися за допомогою засобів різних рівнів мовної структури, реалізуючи семантику зменшеного розміру об'єкта, ослабленого вияву ознаки чи дії, що може супроводжуватися певними оцінно-емоційними та експресивними семами. Окремі питання, пов'язані зі специфікою засобів її мовного відтворення, розглядаються у низці лінгвістичних досліджень [1–22 та ін.], проте й досі ця категорія залишається не до кінця вивченою, насамперед внаслідок її особливої семантико-функціональної природи. **Метою** нашого дослідження є окреслення головних аспектів та перспектив її вивчення. **Об'єктом** дослідження виступає універсальна гносеологічно-мовна категорія демінутивності, а **предметом** – особливості її формальної та семантико-функціональної репрезентації в мовах світу, що визначають основні аспекти ти перспективи її вивчення. **Актуальність** дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення як мовних універсалій, так і ідіоетнічних рис їх мовного представлення у контексті національно-мовних картин світу.

Насамперед важливим є дослідження формальних способів та засобів представлення категорії демінутивності в мовах світу, адже домінування засобів того чи іншого рівня в конкретній мові залежить насамперед від її формальної організації. Те, що утворення на позначення малого розміру властиві лексиконам більшості мов, логічно виводиться з факту існування самого поняття малості. Питання в тому, якими способами вони виражаються. Як правило, в європейському мовному ареалі найпоширенішим є суфіксальний спосіб творення (напр.: українське *лі**сок***; російське *мес**течк**о*; англійське *brook**let*** (джерельце); латинське *angui**cul**us* (гадюченя); новогрецьке *arn**aki*** (ягнятко); німецьке *Tis**chen*** (столик); іспанське *arbo**lito*** (деревце); французьке *sach**et*** (мішечок); італійське *fogli**ette*** (листочок); португальське *copi**nh**o* (чарочка). Проте семантика зменшеності може виражатися не лише за допомогою відповідних суфіксів, але й іншими мовними засобами, які формують різні зменшувально-оцінні значення. Наприклад, за допомогою словосполучень, які вказують на малість (напр.: українське *маленький дім*; російське *маленькое радио*; англійське *little face* (личко); латинське *puer parvus* (малий хлопчик); чеське *vydri mlade* (видреня), та форм, утворених за допомогою пар-повторень (напр.: узбецьке *чой-пой* (чайок); туркменське *kuman-kuman* (знев. книжечки), певних префіксів чи прикладок (напр.: англійське *minibus* (маленький автобус); у мові суахілі *mbuzi* (коза) –

kibuzi (кізочка), де ***ki*** – показник демінутивності; у мові еве *xo* (будинок) – *xovi* (будиночок), де ***vi*** (досл. "дитина") – показник демінутивності). За словами Н. Н. Максимчук, засоби відтворення поняття зменшеності можуть формуватися і в лексиці, і в синтаксисі, і в морфології, але залежно від конкретної мовної структури в одних мовах ядерну позицію займають синтаксичні форми, при цьому лексичні й морфологічні відходять на периферію, в інших у ролі ядерних виступають морфологічні форми при периферійній позиції синтаксичних і лексичних виразників і т. д. [Максимчук 1972, 7]. "Специфіка різних мов, – підтверджують попередню думку С. С. Хідекель та Г. Г. Кошель, – проявляється в тому, що один і той самий оцінний компонент може передаватися різними засобами – морфемою в одній мові і різними словами чи словосполученнями в іншій, як, наприклад, у російській мові *домишко*, *пальтишко*, *старушонка* (пор. з еквівалентними їм в англійській мові *a hovel* чи *a wretched house*; *threadbare (shabby) coat*; *a wisp of an old woman*). Певна лексична система може й не мати словесного вираження будь-якого з видів оцінки, і така відсутність компенсується іншими засобами номінації, наприклад, словосполученнями" [Хидекель, Кошель 1983, 11]. Зменшувальні суфікси іменників, з якими зазвичай пов'язують категорію демінутивності, не відображають усіх можливостей вираження цього категоріального поняття. Категорія демінутивності охоплює багато інших елементів і конструкцій мови [Расулова 1981, 5–6].

Демінутиви (похідні суфіксальні утворення), які, як вже було зазначено вище, найчастіше репрезентують поняття малості (принаймні, в межах індоєвропейської мовної сім'ї), здатні ще й до вираження оцінно-емоційного значення, створення експресії. Різні префікси, слова-прикладки, пари-повторення, словосполучення та інші конструкції також виступають засобами вираження поняття зменшеності, проте не можна стверджувати, що їхня роль обмежується лише вираженням об'єктивної оцінки – функціональний спектр залежить від таких факторів, як психоемоційний стан чи комунікативні наміри мовця, суспільна усвідомлюваність функціонального потенціалу відповідного мовного елемента, різноманітність засобів вираження категорії демінутивності у рамках тієї чи іншої мови.

Не менш важливим виявляється і дослідження семантико-функціональної природи виразників категорії демінутивності, які, крім свого основного завдання позначати поняття малості, виконують також функцію вираження оцінно-емоційного ставлення до об'єктів чи явищ дійсності. "Вираження ласкавості в мовах світу, як правило, буває пов'язаним із позначенням малого розміру, навіть якщо це і не семантична універсалія, то, у будь-якому разі, дуже типове явище, хоча теоретично могло б бути інакше (наприклад, у дітей можливий якраз зворотній зв'язок між розміром і позитивною оцінкою. А Ч. Хоккет вказує, що в мові потаватомі є два типи демінутивів – один із гіпокористичним значенням, інший з пейоративним)", – пише У. Вайнрайх [Вейнрейх 1970, 176].

Різне співвідношення параметричних та емоційних значень у семантичній структурі демінутивів у різних мовах, різноманіття ледь вловимих оцінних нюансів призводить до того, що не існує чіткої класифікації значень цих утворень. Багато дослідників раз-у-раз відзначають, що в словниках різних авторів відсутня відпові-

дність у словникових позначках при демінутивах, значення часто змішуються або дублюються [Никитевич 1960, 83]. Це ще одне свідчення складної семантичної структури демінутивів, їх функціональної навантаженості та об'єктивно-суб'єктивного характеру (адже використання демінутива залежить, з одного боку, від особливостей об'єкта, а з іншого, від сприйняття цього об'єкта мовцем або від його комунікативних намірів).

Як уже було сказано, утворення на позначення зменшеності властиві чи не всім мовам, проте не в усіх мовах вони виконують однакові функції. Функціональна різноаспектність виразників категорії демінутивності свідчить про їх складну семантичну структуру, вагомими компонентами якої, крім значення об'єктивної малості, є різноманітні оцінно-емоційні конотації. Численні дослідження доводять, що в багатьох мовах демінутиви, крім функції позначення розміру, часто служать для вираження емоцій мовця (як позитивних, так і негативних), поява яких викликана тими чи іншими властивостями оцінюваного об'єкта, особистим ставленням мовця та ситуацією мовлення, а також для створення експресії, з метою підкреслення важливості певної інформації, експліцитного чи імпліцитного впливу на реципієнтів. Більша чи менша функціональна навантаженість демінутивів у конкретній мові залежить від багатьох факторів – як внутрішньомовних (напр. тип мови), так і екстралінгвістичних (напр. особливості емоційності народу-носія мови, культуромовні норми, прийняті в даному суспільстві тощо).

Аналізуючи семантику та функції демінутивів, важливо звернути увагу на прагматичний аспект вживання цих одиниць. Адже якщо інтерпретувати прагматику як "дослідження оцінно-емотивних обертонів відношення мовця до денотатів своїх висловлювань" [Шедогубова 2005, 29], слід пам'ятати, що, пізнаючи навколишній світ, суб'єкт сприймає дійсність і ставиться до неї небезсторонньо, активно змінюючи її образ: оцінка, що дається при аналізі об'єкта, нерідко виявляється обумовленою не стільки реальними властивостями об'єкта порівняно з іншими, пов'язаними з ним, скільки ставленням до нього суб'єкта оцінки. Врешті-решт оцінність, емотивність і експресія (одними з засобів вираження яких в багатьох мовах є саме виразники категорії демінутивності – Н. Р.) нерідко виступають засобами впливу на адресата.

Нові напрямки сучасної лінгвістики дозволяють досліджувати категорію демінутивності і різноманітність засобів її мовного вираження із залученням когнітивного компонента. Зокрема демінутиви – найяскравіші, як видається, репрезентатори категорії демінутивності, варті уваги як клас лексики, що фіксує особливості оцінно-емоційної концептуалізації дійсності та мовної репрезентації оцінок і емоцій – категорій універсальних, але таких, що мають ідіоетнічну специфіку свого вираження в національно-мовних картинах світу. Демінутиви внаслідок їх багатофункціональності, складної семантичної структури нерідко обираються об'єктом лінгвістичних досліджень у рамках вивчення словотвірної морфеміки, стилістичних засобів, засобів вираження категорій кількості, емоційної оцінки, експресивності в тій чи іншій мові. Проте антропоцентричний напрям сучасної лінгвістики робить актуальним дослідження мовних репрезентаторів категорії демінутивності як одного з фрагментів будь-якої національно-мовної картини світу. Зазначений аспект сприяє вияв-

ленню специфічних рис у структурах аналізованих мов, особливостей сприйняття дійсності їх носіями, з'ясуванню універсальних характеристик, які не визначаються ступенем генетичної чи типологічної близькості досліджуваних мов.

Спроба пов'язати специфіку побутування в досліджуваних мовах демінутивів як певного класу оцінно-емоційної лексики з позамовними факторами надасть досліднику можливість побачити чи передбачити деякі ментально-національні та психоповедінкові особливості носіїв цих мов. Адже емоції як один із рівнів взаємовідносин людини зі світом властиві людям, але не однаковою мірою і не однаковою якістю, відповідно, як загальнолюдська риса, яка трансформується в національному бутті, емоції властиві всім етносам, але в кожного проявляються по-різному, що так чи інакше відображається у їх національно-мовних картинах світу. Велика кількість емоційних відтінків значення демінутивів у тій чи іншій мові виявляє національні та соціальні характеристики мовців, їхній емоційний стан у момент мовлення, ступінь значущості для них об'єктів, які визначаються через демінутивні одиниці. Залучення етнопсихолінгвістичного та лінгвокультурного аспектів у процес дослідження допоможе пояснити національно-мовну специфіку вираження демінутивного значення у аналізованій мові (мовах), і навпаки, отримані в ході дослідження висновки можуть підтвердити або спростувати існуючі культурні та психоповедінкові стереотипи стосовно носіїв досліджуваних мов.

Отже, незважаючи на універсальну гносеологічно-мовну природу категорії демінутивності, її репрезентація в кожній мові світу відзначається як специфікою формальної структури, так і особливостями семантики та функцій, що розширює поле її дослідження як у межах окремої мови, так і в зіставному аспекті.

В статье определяются возможные направления и перспективы исследования универсальной гносеологически-языковой категории деминутивности, многоаспектность формальной и семантико-функциональной природы выразителей которой, несмотря на многочисленные студии на материале разных языков, оставляет широкое поле для лингвистических изысканий.

Ключевые слова: категория деминутивности, деминутив, оценочно-эмоциональное значение.

The article outlines possible directions and perspectives of researching of general gnoseological-linguistic category of diminutivity. The variety of formal and semantic-functional representation of category of diminutivity, despite numerous studies on the material of different languages, leaves wide scope for linguistic research.

Key words: diminutive, category of diminutivity, evaluative-emotional meaning.

Література:

1. *Вейнрейх У.* О семантической структуре языка / У. Вейнрейх // Новое в лингвистике. – М. : Изд-во "Прогресс", 1970. – Вып. V. – С. 163–250.
2. *Васева И.* Умалительност, експресивност, емоционалност / Иванка Васева. – София : Авангард Прима, 2006. – 202 с.
3. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая ; отв. ред. и сост. М. А. Кронагауз ; вступ. ст. Е. В. Падучева. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
4. *Волнина И. А.* К вопросу об образованиях с уменьшительными суффиксами в системе французского глагола / И. А. Волнина // Грамматика, лексикология и стилистика : [уч. зап. 1-го Моск. гос. ин-та иностр. языков. Том XV] / отв. ред. Л. И. Базилевич. – М., 1957. – С. 285–294.

5. *Галкина-Федорук Е. М.* Об экспрессивности и эмоциональности в языке / Е. М. Галкина-Федорук // Сборник статей по языкознанию. Проф. Моск. ун-та акад. В. В. Виноградову в день его 60-летия / ред. А. И. Ефимова – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – С. 103–124.

6. *Голубовська І. О.* Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія. – 2-е вид., випр. і доп.] / Ірина Олександрівна Голубовська – К. : Логос, 2004. – 284 с.

7. *Горбач Ф. Г.* Основные средства выражения уменьшительности во французском языке : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.05 "романские языки" / Горбач Ф. Г. – Киев, 1954. – 14 с.

8. *Домбровський Р. О.* Латинські граматики про демінутивність і демінутиви / Р. О. Домбровський // Іноземна філологія. – Львів : Вища школа, 1979. – Вип. 55. Питання класичної філології. – № 16. – С. 32–41.

9. *Кравченко М. В.* Уменьшительно-эмоциональные имена существительные в современном украинском языке (закономерности семантики, словообразования и функций) : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.02 "украинский язык" / Кравченко М. В. – Киев, 1977. – 25 с.

10. *Максимчук Н. Н.* Количественные градации уменьшения-увеличения в системе имени (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "германские языки" / Максимчук Н. Н. – Киев, 1972. – 23 с.

11. *Мандельштам И.* Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения / И. Мандельштам // ЖМНП. – 1903. – Июль. – С. 34–66.

12. *Миронюк Н. П.* Зменшено-пестливі форми у віршах М. Стельмаха для дітей / Н. П. Миронюк // Тези доповідей та повідомлень міжвузівської конференції з питань східнослов'янського іменного словотвору. – К. : Наукова думка, 1974. – С. 102.

13. *Нешко С. І.* Афіксальне вираження конотації в англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 "германські мови" / Нешко С. І. – Харків, 2002. – 19 с.

14. *Никитевич В. М.* К вопросу о категории оценки в русском языке / В. М. Никитевич // Филологические науки. – 1960. – № 3. – С. 81–91.

15. *Пальгов О. А.* Суффиксы субъективной оценки существительных русского языка и их соответствия в немецком языке / О. А. Пальгов // Вопросы английского и немецкого языкознания : [Матер. II науч. конф. вузов Урала] / отв. ред. Ю. М. Скребнев. – Уфа, 1963. – С. 79–83.

16. *Пилоян Б. С.* Основные средства выражения понятия малости в современном немецком языке / Берта Семеновна Пилоян. – М., 1965. – 168 с.

17. *Плямоватая С. С.* Размерно-оценочные существительные в современном русском языке : [учеб. пособие] / Софья Семеновна Плямоватая ; Московский горный ин-т. – М., 1961. – 120 [2] с.

18. *Расулова М. И.* Способы выражения категории уменьшительности в узбекском и английском языках : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02, 10.02.04 "германские языки" / Расулова М. И. – Ташкент, 1981. – 23 с.

19. *Сагач Г. М.* Морфолого-стилістичні особливості емоційних суфіксів іменників чоловічого роду: -ок, -ик, -чик, -ець, -очок, -ечок, -ичок / Г. М. Сагач // Мовознавчі студії / відп. ред. Г. М. Колесник ; АН СССР Ін-т Мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 7–11.

20. *Сенив М. Г.* Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода : автореф. дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.673 / Сенив Михаил Григорьевич. – К., 1972.– 28 с.

21. *Хидекель С. С.* Природа и характер языковых оценок / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Лексические и грамматические компоненты в природе языкового знака. – Воронеж, 1983. – С. 11–16.

22. *Шедогубова С. В.* Структурно-семантический и прагматический аспекты категории деминутивности в современном немецком языке : дисс. на соиск. науч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "германские язики" / Светлана Викторовна Шедогубова. – М., 2005. – 176 с.

УДК 81'42:61

МЕДІАТЕКСТ ТА МЕДІАДИСКУРС У СУЧАСНОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

Сизонов Дмитро Юрійович,
канд. філол. наук, асист.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті в контексті медіалінгвістичних досліджень розглядаються категорії медіатексту та медіадискурсу. Характеризуються критерії розрізнення основних категорій сучасного медіапростору не тільки в мовознавчому, а й культурологічному аспектах, подаються типи й види медіатексту та медіадискурсу в стилі масової інформації.

Ключові слова: медіатекст, медіадискурс, медіалінгвістика, медіапростір, стиль масової інформації.

Останнім часом у сфері гуманітаристики відзначається підвищений інтерес до масової комунікації, що пояснюється, передусім, внутрішніми потребами лінгвістичної науки, яка в різні періоди розвитку зверталася до реальних сфер функціонування мовної системи; необхідністю розробки методів аналізу текстів ЗМІ для моніторингу різних тенденцій у сфері суспільної свідомості; соціальними потребами у публічній комунікації; маніпуляціями суспільною думкою тощо. В масовій комунікативній свідомості розглядаються поняття, що є невід'ємними складовими частинами інформаційного простору та розглядаються як **актуальні** в сучасній європейській науці загалом та українській зокрема. Це медіадискурс та медіатекст як глобалізовані системи сучасного українського комунікативно-інформаційного суспільства, що впливають на його розвиток.

Медіадискурс (або **дискурс масової інформації**) є найбільш актуальним в сучасному медіапросторі, адже відображає не тільки комунікативно-інформаційні, а й політичні, економічні, культурні настрої та тенденції сучасного соціуму. Отже, ***медіадискурс*** *– це глобальна універсальна категорія сучасного комунікативно-інформаційного дискурсу, яка виступає певним тлом та в якому відбиваються актуальні настрої суспільства в різних сферах діяльності – політиці, економіці, культурі тощо, а також динамічні інноваційні процеси, як-от, лексичні новотвори, семантичні неологізми, "реанімовані" архаїзми, перифрази, крилаті вислови, запозичення з інших мов.*

Проблемним питанням вивчення медійного дискурсу присвятили свої праці Н. Арутюнова, Р. Барт, Т. Добросклонська, В. Карасик, Г. Солганик, Л. Шевченко та ін. Медіадискурс входить до кола інтересів багатьох суміжних з лінгвістикою наук – соціолінгвістики, лінгвопрагматики, психолінгвістики, теорії тексту, дискурсології – і пояснюється, здебільшого, феноменальною природою масової комунікації. В рамках *соціології* дослідження медіадискурсу спрямовані на виявлення ідеологічної сутності, соціальної функції масової комунікації, її значення для суспільства. *Психологічний* аспект вивчення ЗМІ пов'язаний із аналізом питань опосередкованого спілкування, особливостей сприйняття інформації, механізмів впливу на аудиторію, маніпулювання нею. В *лінгвопрагматиці* основний акцент робиться на функціональній спрямованості медіадискурсу в глобальному розумінні. В *теорії комунікації* дискурс розглядається як динамічне поняття, яке здатне до розвитку.

Одним із пріоритетних у вивченні медіадискурсу став *когнітивний* підхід, що зосереджується на медійній сутності не тільки відображати реальні події, але й інтерпретувати їх, аналізувати та впливати на свідомість. У сучасній українській комунікації це відбувається через властивості медіаканалів (від друкованих ЗМІ до інтернет-ресурсів), ідеологічні установки, культурну специфіку, візуалізацію тощо. Це створює своєрідний прецедент для інформаційної картини світу.

За словами М. Желтухіної, медіадискурс характеризується особливими ознаками, зокрема:

1) групова співвіднесеність (адресант поділяє погляди своєї групи);
2) публічність (відкритість, орієнтованість на масового адресата);
3) полемічна орієнтованість (створення протиріччя з подальшою дискусією);
4) інсценування і масова спрямованість (вплив на кілька груп одночасно);
5) інформаційна глобальність та всеохопність;
6) важливе місце в геокультурній картині світу [Желтухина 2007, 27].

Медійний дискурс – дуже своєрідна та специфічна категорія сучасної медіалінгвістики, що передбачає і специфічні методики, засоби та прийоми вивчення. Пов'язано це, передусім, із розширенням медійних каналів – друкованого контексту (газети, журнали) інтерактивним дискурсом (радіо-, теле- та інтернет). Саме тому про медіадискурс варто говорити як про сучасну глобальну систему, інтерес до якої в сучасному соціумі збільшується найбільше. Так, наприклад, В. Прозорова, обґрунтовуючи структуру медіадискурсу зауважує, що "радіотекст із його орієнтацією на фундаментальні закони слухового світу, сьогодні слугує для емоційності та експресії мовлення, друковані ЗМІ – для передавання інформації та глибокої аналітики, а телебачення – для драматичного ефекту" [Прозорова 2005, 30]. Цікаво, що Інтернет у цьому аспекті виявляє всі характеристики, а тому є одним із найважливіших складників сучасного медійного дискурсу.

Виявлення моделей мовної взаємодії і впливу – одна із актуальних проблем медіапростору. Адже медіадискурс є різновидом усної публічної мови, і, відповідно, включає в свою структуру мовленнєві форми та засоби. Враховуючи ще й комунікативну сторону дискурсу загалом, варто наголосити й на особливостях медіадискурсу як ментального простору, що реалізується не тільки матеріальними, а й своєрідними не матеріальними (комунікативними) моделями. Специфіка, наприклад, радіодискурсу, теледискурсу і дискурсу друкованих видань полягає у поєднанні прагматичних умов, властивих дискурсивній діяльності в цілому. Усний медіадискурс ураховує стратегії й тактики мовної поведінки його учасників, що також слугує підставою для вивчення медіадискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті.

До визначення типів медіадискурсу в лінгвістиці на сьогодні існує два підходи:

1) *перший підхід,* основою для виділення типів дискурсів є функціонування мови в різних сферах людської діяльності, зокрема науки, освіти, політики, засобів масової комунікації, а тому медіадискурс визначається як специфічний тип мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що характерний лише для сфери мас-медіа, і, відповідно, виділяють недійний дискурс, політичний, релігійний, науковий та інші типи дискурсу;

2) *другий підхід* полягає в тому, що медіадискурсом називають будь-який вид дискурсу, реалізований у сфері масової комунікації, а тому дослідники виділяють політичний, релігійний та інші типи медіадискурсу.

Тож, у медіадискурсі як глобальній інформаційно-комунікативній системі, що здатна реалізовуватись у сфері масової комунікації, розрізняють: *усні медіадискурси* (діалоги, монологи, полілоги, інтерв'ю, пряма мова тощо) та *неусні медіадискурси* (радіодискурс; теледискурс; друкований (газетний, журнальний); інтерактивний (Інтернет) дискурси).

Основною категорією медіадискурсу є **медіатекст (текст мас-медіа)**, який входить у структуру дискурсу загалом. Дехто з дослідників поняття дискурсу та тексту ототожнюють, що є хибною думкою. На переконання Н. Валгіної, ці поняття пов'язує хіба що "генетична спорідненість" [Валгина 2003, 17], оскільки будь-якому зафіксованому тексту передує дискурс, а тексту поза дискурсивною діяльністю не існує. Отже, поняття тексту і дискурсу не протиставляються, їхні відношення характеризуються причинно-наслідковим зв'язком: текст є результатом дискурсу.

Поняття тексту в сфері комунікації не збігається з традиційним лінгвістичним визначенням тексту, оскільки мас-медійний текст виходить за межі знакової вербальної системи. Тож, ***медіатекст*** *– різнорівнева структура, яка об'єднує різнопланові вербальні, візуальні, аудіовізуальні та інші компоненти в єдиному смисловому просторі, що відповідає інноваційним настроям у суспільстві; "мовна специфіка таких текстів спрямована на масову аудиторію"* [Солганик 2005, 12].

З позицій медіалінгвістіки текст дуже часто розглядається не тільки як лінгвістичне явище, але і як явище культурологічне [Шевченко 2004, 115]. Визначення тексту з позицій культури виходить за межі традиційного погляду на текст як на послідовність слів, надрукованих або написаних на папері. Поняття медіатексту набагато ширше: воно включає музику та звукові ефекти, візуальні образи тощо. Дійсно, текст на телебаченні розгортається не тільки на словесному рівні, а й на рівні відеоряду та музичного супроводу; текст радіо поєднує вербальний текст та аудіоефекти; тексти преси обов'язково містять, окрім вербальних засобів, компонент графічного оформлення.

Дослідники медіатексту (Т. Добросклонська, Я. Засурський, Г. Солганик, О. Стишов, С. Чемеркін, Л. Шевченко та ін.) знаходять власні смислові відтінки в понятті медіатексту. Так, Т. Добросклонська вважає медіатекст об'ємним багаторівневим явищем, в основі концепції якого лежить органічне поєднання одиниць вербального і медійного ряду [Добросклонская 2008, 111]. Я. Засурський визначає медіатекст як "новий комунікаційний продукт, що може бути використаний у різноманітних медійних сферах: газета, радіо, телебачення, Інтернет, мобільний зв'язок [Засурский 2005, 5]. Метою створення медіатекстів дослідники називають соціальну регуляцію. На слушне переконання С. Чемеркіна, текст медіа являє собою вербальний мовленнєвий твір, створений із метою здійснення опосередкованої комунікації в сфері засобів масової інформації та характеризується широкою прагматичною спрямованістю, основною метою якої є соціальна регуляція [Чемеркін 2009, 115]. Г. Солганик підкреслює, що особливість медіатексту – авторська позиція та реалізація ідей через вербальне та невербальне, адже важливим у тексті медіа є не тільки реципієнт, а й "створювач тексту" [Соганик 2005, 12].

Важливою характеристикою медіатексту є його мовне оформлення, адже мова засобів масової інформації мінлива, відповідає вимогам часу та актуальна потребам сучасності. Саме тому в медійному мовленні (зокрема, в медіатекстах) зафіксовано багато лексичних інновацій, авторських неологізмів та онімів, мовних кліше: *кучмізм, прем'єріада, мобіла, смс-ка, комп'ютерне піратство, бізнесовець, VIP-жінка, мажор, депутат-"тушка", глобальне павутиння, "гуртожиття", українська залізна леді* тощо.

Отже, поняття медіатекст та медіадискурс є головними теоретичними складовими медіалінгвістики. Медіатекст – це різновид тексту, розрахованого на масову аудиторію, що характеризується поєднанням вербальних і медійних одиниць і особливим типом автора, а також має виражену прагматичну спрямованість. Медіадискурс – це зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами.

В статье в контексте медиалингвистических исследований рассматриваются категории медиатекста и медиадискурса. Характеризуются критерии отличия основных категорий современного медиапространства как в языковедческом, так и культурологическом аспектах. Подаются типы и виды медиатекста и медиадискурса в стиле массовой информации.

Ключевые слова: медиатекст, медиадискурс, медиалингвистика, медиапространство, стиль массовой информации.

In the article in the context of medialinguistic research the categories of media text and media discourse are being considered. The criteria which distinguish the modern media space and in linguistic and cultural aspects are being looked upon. The types of media text and media discourse in the style of the mass media are being presented.

Key words: media text, media discourse, medialingvistic, style of mass media.

Література:

1. *Валгина Н. С.* Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 234 с.
2. *Добросклонская Т. Г.* Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ: современная английская медиаречь / Т. Г. Добросклонская. – М. : Наука, 2008. – 264 с.
3. *Желтухина М. Р.* О содержании дискурса масс-медиа / М. Р. Желтухина // Вісн. Луганського пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія "Філологічні науки". – Луганськ, 2007. – № 11(128), Ч. 1. – С. 27–40.
4. *Засурский Я. Н.* Медиатекст в контексте конвергенции / Я. Н. Засурский // Вестн. Моск. ун-та. Серия 10: "Журналистика". – 2005. – № 2. – С. 3–6.
5. *Прозоров В. В.* Три рода современных СМИ: вопросы генеалогии / В. В. Прозоров // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов. – Волгоград, 2005. – С. 30–31.
6. *Сметанина С. И.* Медиа-текст в системе культуры (Динамические процессы в языке и стиле журналистики конца XX в.) : [научное издание] / С. И. Сметанина. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 383 с.
7. *Сизонов Д. Ю.* Медична термінологія в мас-медіа: стилістичний потенціал : монографія / Д. Ю. Сизонов. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2012. – 195 с.
8. *Солганик Г. Я.* К определению понятий "текст" и "медиатекст" / Г. Я. Солганик // Вестн. Моск. ун-та. Серия 10: "Журналистика". – 2005. – № 2. – С. 7–15.
9. *Чемеркін С. Г.* Репрезентативність гіпертексту у функціонально-стильових різновидах української мови в Інтернеті / С. Г. Чемеркін // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : [зб. наук. пр.]. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2009. – Вип. 19. – С. 111–116.
10. *Шевченко Л. І.* Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу: [монографія] / Л. І. Шевченко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2001. – 498 с.

УДК 81:39

ИНФОРМАЦИЯ: СУЩНОСТЬ И ИСТОРИЯ ПОНЯТИЯ

Солдатова Леся Петровна,
канд. филол. наук, доц.
Киевский университет имени Б. Гринченко

В статье на основе анализа истории развития понятия "информация" была синтезирована полная и однозначная дефиниция этого понятия в базисе общенаучных знаний, понятий-категорий, применимая ко всем областям знаний об объективной действительности.

Ключевые слова: информация, сущность, кодирование, дискурс.

Актуальность данного исследования состоит в выяснении необходимости и потребности в информации для жизнедеятельности человека. Зачем необходимы знания об общих закономерностях и структурах информаций? Является ли "информация" антропоцентрической, т.е. существующей только в жизнедеятельности человека, социума, или она присуща всей объективной действительности? В настоящее время необходимо провести исследование понятия "информация" на предмет присущих ей общих закономерностей, структур и т.д.

Цель исследования состоит в анализе истории употребления понятия "информация". Раскрытие содержания этого понятия имеет теоретическое, методологическое и практическое значения.

Объектом исследования является развитие применения акусто-графического кода "информация" в коммуникативных отношениях в социуме.

Научная новизна состоит в синтезе полной и однозначной дефиниции понятия "информация" как универсального, которое не подменяло бы другие понятия и было бы чётко очерчено.

Эволюция понятий и терминов приводит к выделению в них разных лексических значений. Следовательно, время от времени необходимо проводить их ревизию. До сих пор не существует однозначной и полной дефиниции понятия "информация", применимой для всех сфер жизнедеятельности человека.

Информация воспринимается, с одной стороны, как некая субстанция, имеющая "вещественную" форму, подлежащая передаче, хранению и т.д., а с другой – как знание, процесс, фактор и т.д.

В течение многих веков понятие "информация" неоднократно претерпевало изменения как в аспекте содержания, так и объема. Термин постепенно обрел статус межотраслевого, однако в разных дисциплинах с ним связываются разные понятия. Болгарский академик Тодор Павлов отмечает: "Физиологи, психологи, социологи, экономисты, технологи, генетики, языковеды, эстеты, педагоги и другие ищут и находят информацию почти во всех органических, общественных и умственных процессах" [Павлов 1967, 16].

При этом каждая научная дисциплина понятие "информация" использует в рамках своего собственного контекста и относительно своих точек отсчета. В процессе аккумуляции разнообразных взглядов и концепций, понятие "информация" стало емким, достигло уровня философской категории.

Проведем всесторонний анализ существующих дефиниций понятия "информация" на предмет главного и второстепенного, общего и различного.

Понятие "информация" рассматривалось ещё античными философами.

В Древней Греции это понятие использовалось для обозначения идеальной идентичности, отличительной черты, особенности или сущности чего-либо, а также ассоциировалась с *мыслями, предложениями, суждениями, высказываниями* и даже *понятиями* и *идеями.*

В буквальном смысле *информация* (от лат. informatio) – это отыскивание формы, придание формы тому, что ранее не было оформлено, не имело формы, другими словами – было неизвестно. Смысл этого слова, таким образом, сводится к процессу осведомления, сообщения о чем-либо или изложения чего-либо, делающего известным то, что ранее было неизвестным.

Можно сделать вывод, что изначально *информация* являлась общим понятием, обозначающим некоторые сведения, совокупность каких-либо данных, знаний и т. д. Понятие "информация" должно быть соотнесено с определенным объектом, свойства которого она отображает.

Существует относительная независимость информации от ее носителя, поскольку возможны ее преобразование и передача по различным физическим средам с помощью разнообразных физических сигналов безотносительно к ее содержанию, т. е. к семантике, что и явилось центральным вопросом многих исследований, в том числе и в философской науке.

При обмене информацией имеют место источник в виде объекта материального мира и приемник – человек либо какой-то материальный объект. Информация возникает за счет отображения, которое является свойством всей материи, любой материальной системы. Свойство отображения совершенствуется по мере развития материи от элементарного отображения до его высшей формы – сознания. Процесс отображения означает взаимодействие объектов материального мира.

В неорганической природе преобладают механические, химические и физические взаимодействия. При таком отображении объекты пассивны. В органической природе возникают новые формы отображения (физиологические и психологические).

В живом организме на основе отображения формируется способность приспосабливаться к изменяющимся условиям окружающей среды. У человека получают развитие более сложные формы отображения: познавательная и творческая. Эти формы носят сознательный характер и позволяют человеку активно воздействовать на окружающий мир.

В XIX веке термин "информация" производился от предлога "in" – "в" и слова "forme" и трактовался как нечто упорядочивающее, оформляющее. В толковых словарях и энциклопедиях, изданных в России (например, словарь Даля В.И.) и Украине (например, словарь Б.Гринченко), слово "информация" не фиксировалось.

Примерно с середины XX века происходит актуализация понятия информации в науке, и в общих чертах под *информацией* понимают:

1) сведения, сообщения о чем-либо, которыми обмениваются люди;

2) сигналы, импульсы, образы, циркулирующие в технических (кибернетических) устройствах;

3) количественную меру устранения неопределенности (энтропии) как меры организации любой системы;

4) отображение разнообразия в любых объектах и процессах неживой и живой природы.

Обретя статус общенаучной категории, широко используясь во всех современных научных дисциплинах, понятие "информация" обрело многозначность вплоть до омонимии: информацией именуются абстрактный концепт, физическое свойство, функция самоуправляемых систем; это и вещь, и свойство, и отношение.

Существуют прагматические и семантические подходы к понятию "информация". Семантические подходы характеризуют смысл, содержательность сообщений, а прагматические – их ценность, полезность.

Проанализировав историю использования понятия "информация", можно выделить такие сформировавшиеся основные концепты (смысловые группы):

1. Объективно-идеалистический концепт, в котором утверждается универсальность категории, ее трансцендентная, сверхъестественная природа и отрицается наличие материальной субстанции информации:

1) Ноберт Винер считал, что "информация – это не материя или энергия, …и никакая материалистическая теория, которая этого не признает, не может существовать в наше время" [Wiener 1961, 132]. Его понимание понятия "информация" в дальнейшем было развито Г. Гюнтером [Günther 1963].

Однако подобное установление тождества понятия самому себе знания о природе самого понятия нам не прибавляет;

2) понимание информации "как объективной сущности, объединяющей в себе материальное (физическое) и идеальное, структуру и функцию в тесной взаимосвязи" [Новик, Абдуллаев 1991, 5].

2. Антропоцентрический, экзистенциальный концепт, в котором информация рассматривается как субъективный феномен, в котором человек есть центр Вселенной и высшая цель мироздания. В центре изучения и изображения лежит индивидуальная духовная жизнь, "человеческое существование" и утверждение интуиции как основного метода постижения действительности:

1) "информация – это человеческий феномен, основные значения "информации" принадлежат к процессу сообщения чего-то или того, что сообщается, информация адресуется человеческому уму и получается им. Все другие значения, включая использования относительно нечеловеческого организма, а также общества в целом являются метафорическими и, как в случае с кибернетикой, антропоморфными" [Machlup, Mansfield 1983, 660];

2) информация – "антропологическая категория, которая относится к феномену человеческих сообщений, чья вертикальная и горизонтальная структуры близки с греческим концептом "сообщение" (angelia), а также с философским дискурсом (logos)" [Capurro 1996, 259–270];

3) "Понятие информации относится к степени неуверенности наблюдателя в своем поведении в области определенных им самим альтернатив, в связи с чем по-

нятие информации может применяться только внутри его когнитивной области" [Матурана 1996, 137]. Тем самым У.Матурана указывает, что информацию создает сам человек, и существует она лишь в области сознания познающего и общающегося субъекта;

4) "информация – не существующий реально объект, а умственная абстракция, то есть созданная человеческим разумом фикция" [Соколов 2002, 163], информация является *антропоцентристской,* считающей "областью бытия информации человеческое общество и человеческое сознание" [Соколов 2002, 167].

3. Кибернетический концепт, в котором информация понимается как субстанция (форма отображения действительности), необходимая для управляемых и самоуправляемых систем: биологических, искусственно созданных, социумных и т. д.:

1) информация – это "не плод нашего воображения, не продукт деятельности сознания, а реальный физический феномен, характеризующий состояние и движение материи или энергии" [Колин 2005, 43–51];

2) "Сведения, которые обрабатываются в контакте человека с автоматическим устройством, автоматического устройства с автоматическим устройством" [Электронный словарь ABBYY Lingvo x3];

3) в смысле математической абстракции понятие информации используется в теории информации, развитой Клодом Шенноном. В этой теории понятие информации служит для решения практических задач: оптимизация кодирования сообщений, повышение помехоустойчивости, распознавание сигналов на фоне шумов, расчет пропускной способности каналов связи и т.п. [Соколов 2002,163];

4) "информация – это *устраненная неопределенность*" [Альгин 2008, 3], т. е. процесс осведомления, при котором происходит преобразование того, что было неизвестно ранее, в известное;

5) "информация" означает структуру материи: "информация" есть мера порядка. А противоположным по сути является понятие "энтропия" – мера беспорядка [Новик 1963, 3–11; Новик 1962, 118–126];

6) "желательно исключить задействованные психологические факторы и ввести меру информации, измеряя ее чисто физическими величинами" [Hartley 1928, 536];

7) "информация есть отраженное разнообразие", отличие информации от отражения состоит в том, что "информация включает в себя не все содержание отражения, а лишь аспект, который связан с разнообразием, различием", а "отражаться может не только разнообразие, но и однообразие" замечает [Урсул 1990, 152].

Таким образом, информация есть известие, сообщение, ведущее к росту осведомленности, увеличению знаний. Принципиально важным здесь становится понимание того, что известие может быть таковым лишь тогда, когда оно дойдет до получателя и осуществит его "информирование", в результате которого произойдет рост осведомленности, направленной на снижение неопределенности у его получателя. Именно из такого понимания содержания понятия "информация" исходит кибернетика, которая определяет информацию как количественную меру устранения неопределенности.

4. Физический концепт, в котором статус физического феномена информация обретает в "естественнонаучной" концепции информации, ставящей ее в один ряд с категориями вещества и энергии. Эта трактовка воспринята многими научными авторитетами, в том числе А. И. Бергом, В. М. Глушковым, А. П. Ершовым, В. И. Сифоровым.

Принципиальное отличие состоит в том, что в данной трактовке ясно просматривается тенденция к отождествлению информации с организацией. Информация выглядит уже "естественнонаучным подтверждением" не столько присущего материи свойства отражения, сколько свойства организации.

1) "всякую комбинацию частиц, веществ или умственных конструкций можно считать кодом "чего-то", следовательно, все, что нас окружает, есть в каком-то смысле информация" [Дружинин, Конторов 1976, 58], т.е. познание сводится к декодированию информации, которая есть во всех познаваемых объектах: в анатомии животного или в структурах нейрофизиологического характера, в микроскопических или субмикроскопических особенностях клеточного ядра и т. д.;

2) Г. А. Голицын и В. М. Петров в работе "Алгебраические основы жизни" определили физический смысл понятия "информация": "Информация есть мера неоднородности реально существующих материально-энергетических систем" [Мельников];

3) В. М. Глушков развил эту идею и уточнил, что "Информация в самом общем ее понимании представляет собою меру неоднородности распределения материи и энергии в пространстве и во времени, меру изменений, которыми сопровождаются все протекающие в мире процессы… Информацию несут в себе не только испещренные буквами листы книги или человеческая речь, но и солнечный свет, складки горного хребта, шум водопада, шелест листвы" [Готт, Семенюк, Урсул 1987];

4) так как сущность заключена прежде всего в содержании и качественной определенности объекта, то информационные процессы оказываются сущностью отражательных процессов, а отражательные процессы – проявлением информационных. Поскольку информация – сущность отражения, то дефиниции обоих понятий совпадают. Если вспомнить, что отражение, в свою очередь, трактуется как содержание (грань, аспект) взаимодействия, то информация оказывается содержанием содержания и гранью граней [Соколов 2002, 165].

5. Онтологический концепт, в котором информация понимается как аспект стороны отображения, который может объективироваться и передаваться (знания, геномы и т. д.):

1) информация является "формой репрезентации действительности, объективного мира, где локализован опыт человека. Информация замещает мир вещей, вследствие чего сама приобретает некоторую "вещественность", становится сущностью" [Макаров 2003, 40];

2) Гегель писал, что информация представляет собой количественное определение, составляющее уже не природу самой вещи, а некоторое безразличное отличие, с изменением, которого вещь остается тем, чем есть [Гегель Г. 1974];

3) "Информация представляет собой качественную и количественную характеристику организованности отражения. Вообще информация – это как бы некоторая "сила", направленная против дезорганизации и хаоса; в этом смысле информация неотделима от структурности, организованности материальных систем" [Берг, Спиркин 1973, 139–146];

4) "Информация – любая форма отражения материи и её атрибутов" [Вяткин 2010, 67–73];

5) М. Хайдеггер обратил внимание на натурализацию концепта *информации* в биологии, т.е. на генетическую информацию [Heidegger 1994, 25–26], генетический код – это сложная и упорядоченная система записи информации;

6) информация есть "отражение разнообразия в любых объектах и процессах (неживой и живой природы)" [Манаенко 2005, 23–24];

7) по мнению А. В. Соколова, крайнее многообразие соотношения данных понятий предопределено тем, что функциональную и атрибутивную трактовки информации объединяет одна общая черта (вот, где их "взаимосвязь", откуда появляется "инфосфера") – "презумпция объективного, не зависящего от человеческого сознания существования информации" [Соколов 1990, 16–17];

8) "… любые сведения и данные, отражающие свойства объектов в природных (биологических, физических и др.), социальных и технических системах и передаваемые звуковым, графическим (в том числе письменным) или иным способом без применения или с применением технических средств", а в узком – "содержание сообщения, рассматриваемое в процессе его передачи, восприятия и использования" [Физическая энциклопедия 1990, 176].

6. <u>Концепты, которые не являются сущностью понятия "информация", а их сущность состоит в процессах создания, передачи, хранения, использования и т. д. информации</u>:

1) "процесс, при котором познающий ум запечатлевает форму предмета познания и вызывает состояние знания (этого предмета)" [Большой англо-русский словарь 1999, 500];

2) информацию понимают как основной концепт в создании научных знаний [Oeser 1976];

3) информацию понимают как знание, воплощенное в языковых формах [Кубрякова, Демьянков, Панкрац, Лузина 1996].

7. <u>Концепты, которые представляют информацию как органическое качество живых систем, отличающей их от неживой природы, как непременную субстанцию живой материи, психики, сознания.</u>

1) "Специфика жизни связана с наличием информации, с помощью которой через особого рода регуляцию обеспечивается процесс функционирования системы" [Югай 1985, 174];

2) "…жизнь – это способ существования органических систем, основанный на использовании внутренней информации" [Серавин 1973, 139];

3) "Информация выступает в качестве универсальной "жизненной силы", управляющей метаболическими процессами в живых существах (бытует еще термин "информационный метаболизм"), организующей отражение среды и адаптацию к ней, обеспечивающей хранение и передачу наследственных признаков, формирующей популяции, биоценозы, биосферу в целом" [Хельми 1966, 270].

8. Коммуникативный концепт, в котором:

1) "Информация – инструментальное понятие информационного подхода, содержание и объем которого переменны и зависят от изучаемых коммуникационных и организационных явлений. Говоря попросту, информация – это информационный подход к коммуникации и организации. Информация и информационный подход образуют единство, состоящее в том, что информационный подход обязательно связан с использованием понятия информации, а информация не существует вне информационного подхода" [Соколов 2002, 171];

2) информация "представляет собой знания, сообщения, сведения о социальной форме движения материи и о всех ее других формах в той мере, в какой они используются обществом, человеком, вовлечены в орбиту общественной жизни, означает не что иное как *движение их в социальном времени и пространстве*" [Афанасьев 1975, 39].

На основе проведенного анализа, можно сделать 2 вывода:

1) информация принадлежит объективной действительности в качестве естественного явления материального мира или неотъемлемой функции высокоорганизованных систем, включая человека;

2) информация – продукт сознания, познавательный инструмент, абстрактная фикция, искусственно созданная людьми.

Критически оценивая представленные концепты (смысловые группы), с учетом материалистической позиции автора, для прогрессивного развития истории понятия "информация" по результатам анализа дефиниций кибернетических и онтологических концептов представим синтез полной и однозначной дефиниции:

Информация – это множество составляющих состояния материи бытия, ***отображающее*** *в соответствующей форме и в какой-то мере некоторые качества и количества сущности (и/или проявлений сущности) другого бытия (других состояний бытия), в том числе, и созданных процессами мышления, представляющих как реальность, так и ирреальность, абстракцию в любом времени (прошедшем, настоящем, будущем),* где отображение – это процессуальное свойство организованной материи создавать материальное состояние бытия, характеризующееся некоторыми свойствами, характерными признаками отображаемого бытия.

Некоторые авторы используют слово "отражение", что является не совсем корректным. Мы считаем, что слово "отображение" является более точным для дефиниции понятия "информация".

Данная дефиниция представляет понятие "информация" посредством системы общенаучных знаний: бытие, сущность, состояние, качество, количество, множество, мера, время.

На основі аналізу історії розвитку поняття "інформація" було синтезовано повну та однозначну дефініцію цього поняття в базисі загальнонаукових знань, понять-категорій, яка може бути застосована в усіх галузях знань про об'єктивну дійсність.

Ключові слова: інформація, сутність, кодування, дискурс.

The complete and monosemantic definition of the concept "information" was synthesized within the basis of general scientific knowledge, using universal concepts-categories, which could be implied in all fields of human knowledge about objective reality.

Key words: information, essence, encoding, discourse.

Литература:

1. *Capurro R.* On the genealogy of information / R. Capurro // Kornwachs K., Jacoby K. Information: new questions to a multydisciplinary concept. – Berlin : Akademie Verlag, 1996. – P. 259–270.
2. *Günther G.* The consciousness of machines: a metaphysics of cybernetics / G. Günther. – Krefeld : Agis Verlag, 1963. – 213 p.
3. *Hartley R. V. L.* Transmission of information / R. V. L. Hartley // Bell System Technical Journal. – 1928. – № 7. – P. 335–363.
4. *Heidegger M.* Heraklit / M. Heidegger. – Frankfurt a/M. : Klostermann, 1994. – 406 s.
5. The study of information: interdisciplinary messages / F. Machlup, U. Mansfield (Eds). – N. Y. : Wiley, 1983. – 743 p.
6. *Oeser E.* Wissenschaft und Information / E. Oeser. – Vienna : Oldenbourg, 1976. – B. 3. – 113 s.
7. *Wiener N.* Cybernetics or control and communication in the animal and the machine / N. Wiener. – N. Y. ; L. : J. Wiley & Sons, MIT Press, 1961. – 212 p.
8. *Альгин В. Б.* Курс лекций по компьютерной информатике / В. Б. Альгин. – Минск : Объединенный институт машиностроения НАН Беларуси, 2008. – 129 с.
9. *Афанасьев В. Г.* Социальная информация и управление обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1975. – 201 с.
10. *Берг А. И.* Кибернетика и диалектико-материалистическая философия / А. И. Берг, А. Г. Спиркин // Проблемы философии и методологии современного естествознания. – М., 1973. – С. 139–146.
11. Большой англо-русский словарь / авт.-сост. Н. В. Адамчик. – 2-е изд., испр. и доп. – Минск : Современный литератор, 1999. – 1168 с.
12. *Вяткин В. Б.* Введение в синергетическую теорию информации / В. Б. Вяткин // Информационные технологии. – 2010. – № 12. – С. 67–73.
13. *Гегель Г.* Энциклопедия философских наук / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1974. – Т. 1. Наука логики. – 452 с.
14. *Готт В. С.* Социальная роль информатики / В. С. Готт, Э. П. Семенюк, А. Д. Урсул. – М. : Знание, 1987. – 63 с.
15. *Дружинин В. В.* Проблемы системологии / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М., 1976. – 296 с.
16. *Колин К. К.* Природа информации и философские основы информатики / К. К. Колин // Открытое образование. – 2005. – № 2. – С. 43–51.
17. *Кубрякова Е. С.* Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996. – 245 с.
18. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 277 с.
19. *Манаенко Г. Н.* Когнитивные основания информационно-дискурсивного подхода к анализу языковых выражений и текста / Г. Н. Манаенко // Язык. Текст. Дискурс: Межвузовский научный альманах / под ред. Г. Н. Манаенко. – Ставрополь : Изд-во ПГЛУ, 2005. – Вып. 3. – 303 с.
20. *Матурана У.* Биология познания / У. Матурана // Язык и интеллект. – М. : Издательская группа "Прогресс", 1996. – С. 95–142.
21. *Мельников О.* Гуманизм как парадигма эволюционного самоубийства [Електронний ресурс] / О. Мельников. – Режим доступу : http://www.velesova-sloboda.org/start/index.html.
22. *Новик И. Б.* Кибернетика и развитие современного научного познания / И. Б. Новик // Природа. – 1963. – № 10. – С. 3–11.

23. *Новик И. Б.* Негэнтропия и количество информации / И. Б. Новик // Вопр. философии. – 1962. – № 6. – С. 118–128.
24. *Новик И. Б.* Введение в информационный мир / И. Б. Новик, А. Ш. Абдуллаев. – М. : Наука, 1991. – 232 с.
25. *Павлов Т.* Информация, отражение, творчество / Т. Павлов. – М. : Прогресс, 1967. – 102 с.
26. *Серавин Л. Н.* Теория информации с точки зрения биолога / Л. Н. Серавин. – Л. : Издательство ленинградского университета, 1973. – 159 с.
27. *Соколов А. В.* Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
28. *Соколов А. В*. Информация: Феномен? Функция? Фикция? / А. В. Соколов // Философские науки. – 1990. – № 9. – С. 13–22.
29. *Урсул А. Д.* Информатизация общества. Введение в социальную информатику : учеб. пособие / А. Д. Урсул. – М. : Акад. общ. наук, 1990. – 191 с.
30. Физическая энциклопедия / гл. ред. А. М. Прохоров ; ред. кол. Д. М. Алексеев, А. М. Боровик-Романов и др. – М. : Сов.энциклопедия, 1990. – Т. 2. Добротность – Магнитооптика. – 703 с.
31. *Хельми Г. Ф.* Основы физики биосферы / Г. Ф. Хельми. – Л. : Гидрометеоиздат, 1966. – 300 с.
32. *Югай Г. А.* Общая теория жизни (диалектика формирования) / Г. А. Югай. – М. : Мысль, 1985. – 256 с.

УДК 81'42:339.138

ДИСКУРС МАРКЕТИНГУ АМЕРИКАНСЬКИХ КОМПАНІЙ ДИТЯЧОГО ОДЯГУ: СТРУКТУРА ТА ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Стодолінська Юлія Валеріївна,
асп.
Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Статтю присвячено розкриттю інституційної природи дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу. Особлива увага приділяється визначенню сутності поняття *маркетинг*, основних складників дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу, репрезентації структури досліджуваного дискурсу та виокремленню його характерних рис.

Ключові слова: бізнес-дискурс, дискурс маркетингу, компанія дитячого одягу, маркетинг, маркетингові стратегії, цілі маркетингу.

Останнім часом світ бізнесу стає невід'ємною частиною життя кожної людини, зростає інтерес вчених до дискурсу бізнесу як актуального напряму дослідження. Важливе значення бізнесу в суспільстві та інтерес до вивчення наук, пов'язаних з бізнесом, таких як маркетинг, менеджмент, виробництво продукції, зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Вітчизняні і зарубіжні вчені зверталися до проблеми ефективності ділової комунікації (Р. Бландел, Н. Г. Наумова, І. А. Стернін, С. В. Шилова, О. В. Яшенкова, C. L. Bovée, H. Johnson, J. V. Thill та ін.), комунікативних особливостей міжкультурного ділового спілкування (Н. В. Ботвіна, О. Г. Ганіш, M. Clyne, L. M. English, S. Lynn та ін.), особливостей ділового дискурсу (Л. П. Науменко, Т. В. Чрділелі), рекламного дискурсу (О. Є. Ткачук-Мірошниченко, І. М. Шукало), структурних та семантичних характеристик термінології маркетингу (О. І. Гутиряк) тощо. Водночас дослідники не приділяють достатньої уваги виокремленню дискурсу маркетингу як типу бізнес-дискурсу та визначенню його структури, комунікативно-прагматичних особливостей. Тому **метою** нашого дослідження є розкриття інституційної природи дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу, що передбачає виконання таких завдань: визначення суті маркетингу, виявлення структури дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу, виокремлення характерних рис досліджуваного дискурсу. **Об'єктом** дослідження є дискурс маркетингу американських компаній дитячого одягу. **Предметом** вивчення є структурні складники дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу.

Дискурс маркетингу як підтип бізнес дискурсу потребує детального вивчення, оскільки саме в ньому відбуваються комунікативні події між учасниками бізнесу (як у бізнесі, так і за його межами) та з клієнтами. Для того, щоб дати визначення дискурсу маркетингу, необхідно спочатку розглянути, що таке маркетинг. Світова Асоціація Маркетингу дає таке визначення: маркетинг – це основна філософія бізнесу, яка спрямовує процеси визначення та задоволення потреб окремих особистостей та організацій через обміни, які створюють найвищу цінність для всіх сторін [Russell 2009, 12]. Американська асоціація маркетингу розглядає маркетинг як організаційну функцію і набір процесів для створення, повідомлення (комунікації) та доставки цінностей клієнтам та управління стосунками з клієнтами такими спосо-

бами, які приносять користь організації та її партнерам [Russell 2009, 12]. Отже доходимо висновку, що в цілому, маркетинг – це:

1) виявлення та надання клієнтам того, чого вони хочуть та потребують;
2) виконання цього, отримуючи прибуток.

Основними функціями маркетингу є поширення продукції (рух продукції від виробника до споживача) – *distribution* або *channel management*, маркетингове планування (планування програми маркетингової діяльності компанії) – *market planning*, фінансування – *financing*, менеджмент (управління) маркетинговою інформацією – *marketing information management*, встановлення ціни – *pricing,* менеджмент продукцією/послугами – *product/service management,* просування товарів на ринок – *promotion,* продаж – *selling* [Brown 2008, 219–220].

Для розкриття інституційної природи дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу і визначення його структури виокремлюємо такі складові досліджуваного дискурсу: учасники, хронотоп, цілі, канали комунікації, цінності. Детальне вивчення кожного з зазначених компонентів уможливить репрезентацію структури дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу.

Учасниками досліджуваного дискурсу є компанія дитячого одягу та клієнти компанії, тобто адресант і адресат відповідно. Компанія дитячого одягу виступає в ролі соціального інституту та ставить перед собою такі основні цілі: презентувати адресату інформацію про дитячий одяг, запропонувати свою продукцію та переконати купити її. Дискурс маркетингу американських компаній дитячого одягу передбачає цільового адресата як масового, так і індивідуального. Поняття масовий адресат дискурсу маркетингу охоплює категорії, що класифікуються за: віком дитини, для якої купують одяг; віком людини, яка купує одяг; наявністю дітей (одяг купується для своєї дитини або як подарунок); інтересами дитини та/або людини, яка купує одяг; преференціями щодо одягу тощо.

Просторово-часове середовище (хронотоп) дискурсу репрезентує онтологічний контекст. Місцем розташування дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу є офіси компанії, магазини одягу та вебсайт компанії. В офісах компанії та в магазинах спілкування між співробітниками проходить під час годин, визначених графіком роботи компанії, а спілкування співробітників компанії та клієнтів у магазині регулюється графіком роботи магазину та бажанням клієнтів проводити час у даному магазині. На вебсайті навпаки – час тривалості пошуку інформації необмежений, оскільки до Інтернету клієнти та співробітники компанії мають цілодобовий доступ. На вебсайтах американських компаній дитячого одягу адресати спілкуються письмово. Клієнти мають можливість підтримувати зворотній зв'язок з компанією: за гіперпосиланням *Contact us* можна знайти не лише адреси магазинів і головних офісів компанії, а й написати лист електронною поштою з побажаннями, скаргами або запитаннями. Для офісів компанії та власне магазинів характерне письмове та усне спілкування.

Комунікативний контекст дискурсу складає комунікативна компетенція учасників комунікації та їх мета, стратегії і тактики, код і канал зв'язку. Залежно від виду дискурсу відрізняється його основна мета. У дискурсі маркетингу американських

компаній дитячого одягу адресант переслідує дві основні цілі: цілі бізнесу та соціальні цілі. Виходячи з цих цілей, основними завданнями є завдання інформування, переконання, нагадування, спонукання, виховання.

Для досягнення цілей дискурсу маркетингу, маркетологи розробляють і втілюють у життя комунікативні стратегії і тактики. Нами виявлено, що в досліджуваному дискурсі стратегії корелюють з програмою маркетингової діяльності компанії, до якої входить збір інформації про вподобання та інтереси клієнтів компанії, створення та розробка продукції відповідно до зібраних даних, виведення продукції на ринок товарів, підвищення обізнаності клієнтів про продукцію компанії (ознайомлення з новинками, ексклюзивними товарами), просування продукції на ринку товарів (інформування про знижки, акції, спеціальні пропозиції і розпродажі), продаж продукції (можливість здійснювати покупки не лише в магазинах, а й на вебсайті компанії), моніторинг продукції на ринку товарів та поведінки (реакції) клієнтів тощо. Для того, щоб продукція компанії була успішною, необхідно використовувати стратегію "4 P's of marketing", яка складається з чотирьох основних компонентів: продукт / товар (product), місце (place), ціна (price), просування продукції (promotion) [Brown 2008, 221]. Тобто необхідно створити продукт, обрати найбільш вдале місце для його впровадження (для початку продажу), встановити найбільш оптимальну ціну та розкрутити товар, сприяти розвитку його популярності.

У дискурсі маркетингу американських компаній дитячого одягу канали комунікації відрізняються залежно від учасників. У спілкуванні в межах компанії між керівництвом або відділом, відповідальним за розробку маркетингової стратегії в головному офісі компанії (leading marketing specialist, marketing manager, etc.) та представниками компанії в магазинах (store manager, sales representative, shop assistant, etc.) окрім традиційних мовленнєвих жанрів ділового спілкування (заява, лист-повідомлення, резюме) ключовими, на наш погляд є директиви (directives), які розсилають до кожного з магазинів у мережі і які є основними інструкціями з питань складу (змісту) нової колекції одягу, її правильного розташування в магазині, маркетингової стратегії та корисної інформації для працівників. У спілкуванні з клієнтами компанії основними каналами комунікації є вебсайт компанії, рекламні буклети та електронні листи для споживачів з інформацією про нову колекцію одягу та безпосередньо креолізовані тексти на продукції.

Вивчення основних компонентів дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу та їх взаємозв'язку уможливило побудувати структуру дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу (див. рис. 1), в якій показано зв'язки між його компонентами.

У руслі нашого дослідження виявлено, що дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу притаманні такі характерні риси:

1) мультимедійність (поєднання вербальних та невербальних засобів для репрезентації інформації);

2) інтерактивність (забезпечення постійного спілкування між працівниками в межах компанії, наявність зворотного зв'язку з клієнтами для надання інформації, відповідей на запитання та отримання відгуків про продукцію та обслуговування);

3) динамізм (постійне оновлення продукції, інструкцій та новин для працівників з метою вдосконалення роботи, регулярні інформаційні електронні та поштові повідомлення для клієнтів);

4) послідовність (чітке та обмірковане проведення маркетингових кампаній та надання інструкцій співробітникам);

5) детальність (надання ретельних покрокових інструкцій для забезпечення максимального взаєморозуміння);

6) креативність (залучення різноманітних стилістичних прийомів під час створення текстових повідомлень, вдале поєднання вербальних та невербальних засобів);

7) дидактизм (використання повідомлень на продукції компанії для виховання дітей, прищеплення соціальних цінностей).

Рис. 1. Структура дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу

За формою дискурс маркетингу американських компаній дитячого одягу є як монологічним, так і діалогічним утворенням. У спілкуванні в межах компанії переважає діалог, обмін думками, оскільки кожен співробітник має право на власну думку і кожна думка враховується під час розробки продукції та створення маркетингової стратегії. У спілкуванні *керівництво компанії/спеціалісти маркетингового відділу – співробітники магазину* переважає письмовий монолог, оскільки більшість інформації надходить у виді інструкцій з приводу розташування продукції в магазині, змін у правилах компанії, новинах з інших магазинів, та ін. Спілкування з клієнтами відбувається переважно в діалогічній формі (усній та письмовій) оскільки для компанії дуже важливим є зворотний зв'язок з клієнтами (їх *feedback)*. Тобто, коли основною задачею є передача інформації, переважає монологічність, а коли головним є інтеракція, обмін думками, преференція надається діалогічній формі спілкування.

Цінність дискурсу маркетингу американських компаній дитячого одягу полягає в пізнанні світу дитиною, прагненні примножувати знання про навколишній світ. Так, адресат-дитина має чудову нагоду ознайомитися з традиціями, способом життя і відпочинку, новинками в музиці, мультфільмах тощо, а адресат-дорослий може допомогти дитині в цьому, а крім того, може сам більше дізнатися про дітей, їх звички, вподобання.

Отже, дискурс маркетингу американських компаній дитячого одягу – це когнітивно-комунікативна діяльність, обмежена інституційними рамками американських

компаній дитячого одягу, спрямована на реалізацію статусно-рольових можливостей учасників дискурсу та досягнення соціальних цілей, цілей бізнесу та власне маркетингу. Характерними рисами даного дискурсу є мультимедійність, інтерактивність, динамізм, послідовність, детальність, креативність, дидактизм. Перспективою подальших наукових розвідок є дослідження креолізованих текстів на продукції компаній як основного каналу комунікації з клієнтами.

Статья посвящена раскрытию институциональной природы дискурса маркетинга американских компаний детской одежды. Особое внимание уделено определению сути понятия *маркетинг,* основных составляющих дискурса маркетинга американских компаний детской одежды, репрезентации структуры исследуемого дискурса и выделению его характерных признаков.

Ключевые слова: бизнес-дискурс, дискурс маркетинга, компания детской одежды, маркетинг, маркетинговые стратегии, цели маркетинга.

The article investigates the problem of the institutional nature of the marketing discourse of American children's clothing companies. The essence of the notion of *marketing* as well as the main constituents of the marketing discourse of American children's clothing companies have been determined. The structure of the analyzed discourse is presented and the characteristic features of the discourse are defined in the article.

Key words: business discourse, marketing discourse, children's clothing company, marketing, marketing strategies, aims of marketing.

Література:

1. *Brown B. J.* Introduction to Business / B. J. Brown, J. E. Clow. – Woodland Hills, CA : McGraw-Hill, 2008. – 725 p.
2. *Russell E.* The fundamentals of Marketing / E. Russell. – Lausanne : AVA Publishing SA, 2010. – 191 p.

УДК 811.111:004.738.5

ВЕРБАЛЬНІ ТА НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ІНФОРМУВАННЯ НА АНГЛОМОВНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ІНТЕРНЕТ-ФОРУМАХ

Теличко Вероніка Олегівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджено специфіку реалізації стратегії інформування, спрямованої на оптимізацію спілкування на англомовних професійних Інтернет-форумах. Здійснено спробу визначити основні тактики стратегії інформування, а також описати їхні вербальні та невербальні маркери.

Ключові слова: англомовний професійний Інтернет-форум, стратегія інформування, оптимізація спілкування, вербальні та невербальні маркери, професійна віртуальна спільнота.

У руслі дослідницької парадигми Інтернет-комунікації перебувають роботи, присвячені проблемам успішного спілкування в мережі, причинам порушення комфортної комунікативної взаємодії у віртуальному середовищі та засобам її оптимізації [Burnett 2000; Munro 2002; Столярова 2005; Crystall 2010]. Незважаючи на зростаючу тенденцію до вивчення різновидів комп'ютерної комунікації, у т. ч. жанру Інтернет-форуму, що характеризується своєю специфічною конвенційністю [Лутовинова 2009, 186], поза увагою дослідників залишаються питання оптимізації спілкування на англомовних професійних Інтернет-форумах (АПІФ). **Актуальність** та **новизна** статті зумовлені підвищеним інтересом до дослідження комунікативно-прагматичних особливостей спілкування в мережі, зокрема в аспекті вивчення тактико-стратегічного потенціалу комунікації. У зв'язку з цим **об'єктом** статті виступає стратегія інформування на АПІФ. **Предметом** статті є особливості реалізації стратегії інформування за допомогою вербальних та невербальних засобів, враховуючи репертуар тактик комунікантів. **Метою** статті є виявлення специфіки реалізації стратегії інформування на АПІФ. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: визначити тактики, що реалізують стратегію інформування на АПІФ, а також описати їхні вербальні та невербальні маркери.

Виходячи з твердження О. С. Ісерс про те, що мовленнєва комунікація – це стратегічний процес, базисом для якого виступає вибір оптимальних мовленнєвих засобів [Иссерс 2008, 10], ми вважаємо доцільним розглядати оптимізацію спілкування на АПІФ як комплекс цілеспрямованих комунікативних дій, зорієнтованих на досягнення оптимальної комунікативної взаємодії, тобто в аспекті тактико-стратегічного репертуару учасників спілкування. Один із аспектів проблеми оптимізації на професійних Інтернет-ресурсах потрапив у дослідницький фокус, а саме особливості реалізації стратегії самопрезентації фахівця [Дайнеко 2011]. Проте професійне спілкування в мережі не обмежується проблемою генерування віртуальної мовної особистості професіонала або фахівця, оскільки учасниками АПІФ можуть бути комуніканти з різним рівнем професійної компетенції. Їхнім основним завданням участі у професійній віртуальній спільноті (ПВС) виступає обмін фаховою інформацією, що передбачає як збагачення власних знань шляхом спілкування з більш досвідче-

ними членами спільноти, так і допомогу іншим учасникам спілкування з метою дотримання важливих цінностей мережевих спільнот – почуття приналежності (sense of belonging) та почуття спільності (sense of community) [Craig, Zimring 2000; Gannon-Leary, Fontainha 2007; Rosen, Lafontaine, Hendrickson 2011].

У дослідженні комунікативно-прагматичних особливостей спілкування в мережі виокремлюють стратегію інформування у тактико-стратегічному арсеналі комунікантів на різнотематичних Інтернет-форумах та професійно-зорієнтованих Інтернет-ресурсах [Данилюк 2006; Лукашенко 2006]. Існують протилежні точки зору щодо інтерпретації стратегії інформування, зумовлені наявністю ширшого або вужчого спектру цілей інформаційного обміну, що передбачає ця стратегія у різних дослідницьких ракурсах. Так, українська дослідниця Н. Г. Лукашенко, досліджуючи іспаномовні форуми із проблематики родинних стосунків, виокремлює стратегію інформування як сукупність мовленнєвих дій з боку адресанта або адресата, спрямованих на подання чи запит інформації [Лукашенко 2006]. Вужчий спектр вияву має стратегія інформування у тлумаченні українського дослідника С. С. Данилюка, що розглядає її як стратегію адресанта та пов'язує із поданням особистої професійно-зорієнтованої інформації в електронних текстах персональних веб-сторінок науковців [Данилюк 2006]. Тобто, у тлумаченні С. С. Данилюка, стратегія інформування фактично зводиться до одного із засобів самопрезентації фахівця.

З огляду на специфіку мовленнєвої взаємодії на АПІФ – запит та надання фахової інформації, ми окремо виділяємо **стратегію отримання інформації**, що відображає основну мету адресанта – бажання задовольнити висунутий в ініціальному повідомленні інформаційний запит, та **стратегію інформування**, що відображає бажання адресата досягти ефективного комунікативного результату шляхом задоволення відповідного інформаційного запиту адресанта. Стратегія інформування відіграє вагому роль у сприянні оптимізації спілкування на АПІФ, оскільки надання мовцями корисної інформації у сфері фаху ПВС дає змогу підтримувати статус спільноти як корисного джерела обміну професійною інформацією. Вибір певної тактики адресатом для реалізації стратегії інформування зумовлений статусними відношеннями комунікантів, пов'язаними із реальним соціально-професійним статусом адресата та з віртуальним статусом – його місцем в ієрархії членів ПВС. Ця стратегія може бути реалізована на АПІФ тактиками прямої відповіді, розгорнутої відповіді, поради, інструктажу, акцентування уваги, коригування, звернення до професійного досвіду, солідарності, сумніву, уточнення інформаційного запиту та посилання на інформаційний ресурс.

Тактика прямої відповіді та **тактика розгорнутої відповіді** є реактивними комунікативними діями з боку адресата на тактику прямого запиту стратегії отримання інформації. Тактика прямої відповіді узгоджується із максимою кількості Г.-П. Грайса та передбачає надання інформації адресатом рівно в тому обсязі, що потребує висловлений адресантом в ініціальному пості інформаційний запит. Тактика розгорнутої відповіді передбачає збільшення інформаційного обсягу запиту адресанта, що зумовлено бажанням адресата уникнути комунікативних невдач через недостатній рівень професійної компетенції адресанта. Обидві тактики реалізують-

ся за допомогою еліптичних конструкцій, що є типовими для надання короткої відповіді на спеціальні запитання, проте прагнення більш детального інформування залучає до репертуару маркерів тактики розгорнутої відповіді також додаткові вербальні засоби. Так, у зв'язку із баженням адресата надати більш детальну відповідь на інформаційний запит адресанта: *How close does this come to actual classroom experiences?* [The Inquiry Learning Forum], адресат не обмежується еліптичною конструкцією, достатньою для реалізації тактики прямої відповіді, а обґрунтовує свою точку зору за допомогою розповідних речень із логіко-смисловими конекторами: *Probably very little, in reality. For example, students rarely conduct their own complete inquiries. Instead, inquiry (as I see it) is often taught as fragmented and isolated and especially scripted (read- "cookbook labs")* [The Inquiry Learning Forum]. Засобами актуалізації цієї тактики також виступають одиниці суб'єктивної модальності, що дають змогу знизити категоричність висловлюваної точки зору та сприяти оптимізації спілкування: *as I see it; probably*.

З метою регулювання дій співрозмовника в його особистих інтересах, адресат вдається до **тактики поради**, що актуалізується за рахунок широкого спектру вербальних маркерів: 1) імперативних конструкцій або синтаксичних структур із модальними дієсловами (предикатами) зі значенням "повинність; необхідність": *There's plenty of open source PHP libs that can add watermarks to your images – just give google a call* [Dev Shed Forums]; *Also pull yourself out of the circle, as the teacher you must be only an observer* [ProTeacher Community]; *you need to do some research into client side vs server side coding; You must specify a return address that is in your own domain* [Dev Shed Forums]; 2) суб'єктно- та об'єктно-зорієнтованих декларативних конструкцій із модальними дієсловами на зразок 'can, could, would, should' та ін: *You can do this in Javascript and/or PHP, there's really no big difference either way* [Dev Shed Forums]; *You could also do something similar to set cookies* [Dev Shed Forums]; *You should read Fred Jone's book Tools for Teaching* [ProTeacher Community]; *All that I would provide is some guidance in terms of identifying and refining their question* [The Inquiry Learning Forum]; 3) питальних речень різного типу – еліптичних та повного складу: *Have you considered using inquiry based lessons to cover multiple science indicators?*; *Have you viewed Tony Hiatt's "Volumizer" lesson*?; *How about just in time (JIT) lectures while you are wondering around the room working with the student groups and something keeps coming up that indicates the whole class would benefit from a few words?* [The Inquiry Learning Forum]; *How about Milkweed?* [ProTeacher Community]; 4) розповідних речень, що містять у складі перформативне дієслово або іменник із семою "порада; рекомендація; пропозиція": *So I recommend you spend a day or two, maybe part of it with your client, looking at both PHP and Javascript to decide which you want to use* [Dev Shed Forums]; *My suggestion to get your students started is to start them off with a question* [The Inquiry Learning Forum]; 5) умовних речень, семантична структура яких містить семи "порада; рекомендація; пропозиція": *My advice would be to use the standards as a guide* [The Inquiry Learning Forum]; *I would suggest in the future you establish the classroom norms* [Tapped In]; 6) інфінітивних конструкцій на

основі субстантивних словосполучень, семантика яких відображає спосіб вирішення проблеми: *The best way to get white boards is to go to Home Depot* [The Inquiry Learning Forum]; *The best way to get experience is to start off as a healthcare support worker)* [Psychminded Discussion Forum].

Тактика інструктажу, на відміну від тактики поради, пов'язана із бажанням адресата надати більш детальну інформацію співрозмовнику із описом конкретних послідовних дій, необхідних для вирішення проблеми. Звернення до цієї тактики адресатом, як правило, передбачає наявність значної інформаційної лакуни у співрозмовника або недостатній рівень професійної компетенції, що, на думку адресата потребує детального регулювання його дій у формі інструктажу. Традиційною граматичною формою вираження інструкції є імператив, у зв'язку з чим ця тактика характеризується більшим ступенем комунікативного впливу на співрозмовника, аніж тактика поради: *Give one warning to the class and if they don't heed it, tell the librarian sorry, we're too immature to be in the library today. Take them back to your room and make them write an essay about proper library behavior--in enforced silence. Tell them this is the way library day will go from here on out until you get the behavior you want* [ProTeacher Community]. Вибір цієї тактики адресатом зумовлений його вищим соціально-професійним або віртуальним статусом (модератора, адміністратора) у спільноті.

Тактика акцентування уваги передбачає фокусування уваги співрозмовника на особливо важливих інформативних сегментах повідомлення, що обов'язково слід взяти до відома. Вона може бути реалізована імперативними та інфінітивними реченнями, що виражають коментарі, зауваження, примітки тощо: *Note: Notice that the subject line in the sample script below ends with two \n characters*; *Make sure the case is correct for the path though, "Images" is not always the same as "images"*; *The thing to remember is that Javadoc is an API document, so it tells you what the classes/methods do but not a ton of other information* [Dev Shed Forums].

Якщо адресат прагне виправити наявні помилки у діях адресанта, який звернувся із проблемною ситуацією до спільноти, то він може застосувати **тактику коригування**. Типовими вербальним маркерами цієї тактики виступають: 1) розповідні стверджувальні та заперечні речення, в яких виражене протиставлення: *You are wide open to SQL injection due to the use of the deprecated mysql_ functions and not sanitizing user input; You're storing passwords in plaintext in the database, rather than hashing them*; *Before anything else, forms will submit to pages. Not to functions. The file may be named "somefunc.php" but the form will not be executing a function* [Dev Shed Forums]; 2) питальні речення, що виражають імпліцитне заперечення необхідності виконання певних дій: *What's the point of all the filtering when the original array already contains the correct elements?*;

З метою зниження тиску на співрозмовника, адресат може вдатися до **тактики сумніву**, що передбачає вираження невпевненості у корисності пропонованої інформації. Вибір цієї тактики дає змогу знизити категоричність висловлювання та відображає наявність сумніву в адресата щодо ефективності висловлюваної поради, рекомендації чи відповіді на інформаційний запит. Вживаючи цю тактику мовець

"принижує" значення своєї відповіді та сигналізує співрозмовнику, що той має повне право не виконувати пропонованих дій. Реалізацією цієї тактики виступають умовні речення та синтаксичні конструкції із модальними дієсловами умовного способу, а також різні одиниці суб'єктивної модальності з відповідною семантикою (*I'm not sure*, *possible*, *I don't know*): *I'm not sure if they would be good for read alouds*; *Is it possible to move to an empty and open space somewhere else, like the hallway?* [ProTeacher Community]; *I don't know if this helps to answer your question or not* [The Inquiry Learning Forum].

Наявність в запиті адресанта інформаційних лакун, які адресат спроможний заповнити, спираючись на свій достатній рівень професійної компетенції та практичний досвід роботи у певній фаховій сфері, зумовлює використання ним **тактики звернення до професійного досвіду**. Засобами актуалізації тактики виступають розповідні речення та паралельні синтаксичні конструкції, що супроводжуються синтаксичними структурами із емоційно-оцінними лексемами: *We discuss camouflage as one way an animal adapts to its environment for protection. We pull up a website or two that show examples of camouflage with butterflies in particular. Some have absolutely fascinating photos!* [ProTeacher Community].

Оптимізації спілкування на АПІФ значно сприяє прагнення комунікантів дотримуватися цінностей ПВС, пов'язаних із груповою спільністю – 'sense of community', що виявляється у підтримці ідей один одного, бажанні дійти до спільної точки зору в процесі обговорення професійних тем. Отже, прагнення групової спільності зумовлює мовців звертатися до **тактики солідарності**, що відображає бажання адресата підтримати ідею іншого комуніканта, який реалізував стратегію інформування у попередніх повідомленнях. Тактика солідарності передбачає посилання на конкретного мовця із зазначенням його ніку у формі загального або присвійного відмінку: *Catacaustic is right* [Dev Shed Forums]; *I liked mattn's comments about having to teach kids, and then teaching your subject area*; *I believe as Drew that inquiry is professional growth* [The Inquiry Learning Forum]; *I like mspic's idea to release one table at a time* [ProTeacher Community] або схвалення висловленої точки зору без зазначення її авторства: *Devil's Arithmetic would work*; *My vote's for Milkweed by Jerry Spinelli* [ProTeacher Community]. Типовими вербальними засобами реалізації цієї тактики є розповідні речення із перформативним дієсловом 'like': *I like the statement where you quoted that students participate in the "making of knowledge" and not the recieving of "ready made knowledge"* [The Inquiry Learning Forum]; *I also like the idea of Christmas tradition writing mentioned earlier* [ProTeacher Community].

З метою уникнення комунікативних порушень, пов'язаних із недостатнім інформаційним обсягом запиту адресанта, адресат може потребувати додаткової інформації для наведення точної відповіді. Із цією метою він може застосовувати **тактику уточнення інформаційного запиту**, що реалізується питальними реченнями різних типів, які виражають запит інформації: *So what's your code*? [Dev Shed Forums] чи прохання: *Can you please re-post what code you've got to now so we can see if there's been a mis-type or something such as a missing*? [Dev Shed Forums].

Досить розповсюдженим засобом реалізації стратегії інформування виступає **тактика посилання на інформаційний ресурс**, що, як правило, передбачає гіперпосилання на інші джерела, спроможні заповнити інформаційну лакуну співрозмовника. Типовими засобами реалізації цієї тактики є імперативні конструкції із дієсловами 'check out; try; read; see; look' та ін.: *Check out his book Computers as Mindtools for Schools published by Merrill* [The Inquiry Learning Forum]; *Cindylouhoo, try this site: http://www.readworks.org/books/passages* [ProTeacher Community]; *Read E-Oreo's How to program a basic but secure login system using PHP and MySQL for the proper way to implement a login system; See E-Oreo's signature, there's a link to an excellent login system which you should be able to to impliment with a few tweeks; PS, there is good literature on alternative conceptions...look for example at anything by Roselyn Driver* [Dev Shed Forums]; а також адвербіальні інвертовані конструкції типу 'Here is…': *Here is a thread I bookmarked which includes my post with lots of PT links to Holocaust materials, not just novels but other materials*; *Here's a site with several short stories* [ProTeacher Community].

Для реалізації тактики посилання на інформаційний ресурс комуніканти використовують гіпертекстуальні можливості форуму, що здатні забезпечувати навігацію до потрібних ресурсів шляхом активізації "кліком" підкресленого фрагменту повідомлення: *If you've got access to php5.4 or want to persuade your host to upgrade then read the manual page and this thread* [Dev Shed Forums].

Невербальними засобами реалізації стратегії інформування є капіталізація для смислового виділення найбільш важливих сегментів повідомлення: *They're easy enough to work with, first, ALWAYS use session_start()*; *I STRONGLY recommend you do that now* [Dev Shed Forums] та редуплікація графем, що виконує емпатичну функцію та апелює до цінностей спільноти, пов'язаних із взаємодопомогою: *Go уоиииииииииии go уоиииииииииии!* [Private Forum at HopeAtSunrise Counselling Forum].

На АПІФ комп'ютерних фахівців полісеміотичний код спілкування дає змогу утворювати комбінації знаків різних систем, зокрема поширеним невербальним засобом реалізації стратегії інформування виступає зірочка (*) у поєднанні із символом похилої риски (/*). Цей символ виконує пояснювальну функцію, пов'язану із розміщенням додаткової інформації у програмному коді: */*You can put code here*/ /* code */* [Dev Shed Forums];

Важливими невербальними маркерами стратегії інформування з огляду на їхню роль у забезпеченні оптимізації спілкування на АПІФ виступають емотикони або смайлики, що доповнюють зміст вербальних повідомлень. Вони можуть бути утворені на підставі "функціональної переорієнтації графем" (пунктуаційних знаків) [Реконвальд 2008] або представлені у вигляді спеціальних іконічних знаків. Їхня основна функція полягає в демонстрації симпатії до співрозмовника з метою досягнення ефективного комунікативного результату: *could you please try this*:-) [Dev Shed Forums]; *I hope this helps…* ; *Stargirl by Jerry Spinelli* [ProTeacher Community].

Таким чином, стратегія інформування відіграє суттєву роль у забезпеченні оптимізації спілкування на АПІФ, що зумовлено основною стратегічною метою адресата – задовольнити інформаційний запит менш досвідченого члена спільноти. Надання корисної інформації адресатом, що не суперечить етикету форуму та узгоджується із максимами принципу Кооперації Г.-П. Грайса, сприяє зростанню репутації спільноти у мережі та позитивно впливає на розвиток її основних цінностей – довіри, почуття приналежності та спільності.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з подальшим дослідженням комунікативно-прагматичних особливостей спілкування на АПІФ, зокрема у зв'язку із вивченням основних причин комунікативних невдач, їхніх наслідків та засобів оптимізації комунікативного процесу як цілеспрямованих комунікативних дій членів ПВС, зорієнтованих на відновлення комфортної комунікативної взаємодії.

В статье исследуется специфика реализации стратегии информирования, направленной на оптимизацию общения на англоязычных профессиональных Интернет-форумах. Предпринята попытка определить основные тактики стратегии информирования, а также описать их вербальные и невербальные маркеры.

Ключевые слова: англоязычный профессиональный Интернет-форум, стратегия информирования, оптимизация общения, вербальные и невербальне маркеры, профессиональное виртуальное сообщество.

The article studies the specific means of realization of information strategy aimed at communication optimization on the English-language professional online discussion forums. The article attempts to define the main tactics of information strategy as well as describe its verbal and non-verbal markers.

Key words: English-language professional online discussion forum, information strategy, communication optimization, verbal and non-verbal markers, professional virtual community.

Література:

1. *Дайнеко П. М.* Дискурсивные стратегии самопрезентации в институциональном интернет-общении : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Дайнеко Полина Михайловна ; МГЛУ. – М., 2011. – 26 с.
2. *Данилюк С. С.* Структурні та функціональні особливості англомовних електронних текстів (на матеріалі персональних веб-сторінок лінгвістів) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / Данилюк Сергій Семенович ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2006. – 20 с.
3. *Иссерс О. С.* Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : УРСС Эдиториал, 2008. – 288 с.
4. *Лутовинова О. В.* Лингвокультурологические характеристики виртуального дискурса : дис. … д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ольга Васильевна Лутовинова. – Волгоград, 2009. – 519 с.
5. *Реконвальд Н. В.* Англомовний чат як різновид комп'ютерно-опосередкованої комунікації (прагмалінгвістичне дослідження) : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / Реконвальд Наталія Валеріївна ; Одес. нац. ун-т. ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2008. – 20 с.
6. *Столярова М. О.* Етикет у віртуальній англомовній комунікації (на матеріалі чатлайнових сесій) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Марина Олександрівна Столярова. – К., 2005. – 20 с.
7. *Burnett G.* Information exchange in virtual communities: a typology [Електронний ресурс] / Gary Burnett // Information Research. – 2000. – Vol. 5, № 4. – Режим доступу : http://informationr.net/ir/5–4/paper82.html.

8. *Munro K*. Conflict in Cyberspace : How to Resolve Conflict Online [Електронний ресурс] / Kali Munro // John Suler's The Psychology of Cyberspace. – 2002. – Режим доступу : http://www-usr.rider.edu/~suler/psycyber/conflict.html.

9. *Crystal D*. Internet language [Електронний ресурс] / David Crystal // The Pragmatics Encyclopedia. – L. : Routledge, 2010. – Режим доступу : http://www.davidcrystal.com/DC_articles/Internet17.pdf.

10. *Craig D. L*. Supporting Collaborative Design Groups as Design Communities [Електронний ресурс] / David Latch Craig, Craig Zimring // Design Studies. – 2000. – Vol. 21, № 2. – P. 187–204 (18). – Режим доступу : http://home.cc.gatech.edu/csl/uploads/6/des_studies.pdf.

11. *Gannon-Leary P. M*. Communities of Practice and virtual learning communities: benefits, barriers and success factors [Електронний ресурс] / Patricia Margaret Gannon-Leary, Elsa Fontainha // eLearning Papers. – 2007. – 5. – Режим доступу : http://www.elearningeuropa.info/files/media/media13563.pdf.

12. *Rosen D*. CouchSurfing: Belonging and trust in a globally cooperative online social network [Електронний ресурс] / Devan Rosen, Pascale Roy Lafontaine, Blake Hendrickson // New Media & Society. – 2011. – 13(6). – P. 981–998. – Режим доступу : http://home.cc.gatech.edu/csl/uploads/6/des_studies.pdf.

13. Psychminded Discussion Forum [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.psychminded.co.uk/discussionforum/forumindex.php.

14. ProTeacher Community [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.proteacher.net.

15. Dev Shed Forums [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://forums.devshed.com.

16. Inquiry Learning Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://ilf.crlt.indiana.edu.

17. Tapped In [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://tappedin.org/tappedin.

18. Private Forum at HopeAtSunrise Counselling Forum [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.hopeandsunrise.co.uk.

УДК 81'367.4=133.1

СТРУКТУРНІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ РОМАНУ МАРІ НДЬЯЙ "TROIS FEMMES PUISSANTES"

Філоненко Наталя Георгіївна,
канд. філол. наук, доц.
Київський національний лінгвістичний університет

У статті висвітлено проблему делімітації синтаксичних одиниць у вивченні французьких художніх прозових текстів, сфокусовано увагу на когнітивній ролі авторського способу сегментації текстового простору і вибору синтаксичної структури речення у текстотворенні, доведено необхідність врахування результатів дослідження синтаксису речення у структурно-синтаксичних розвідках французького художнього прозового твору.

Ключові слова: художній текст, синтаксис речення, синтаксис тексту, сегментація тексту, синтаксичні одиниці, синтаксичні зв'язки.

Актуальність статті обумовлюється спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на оновлення системно-структурного і функціонального підходів в руслі когнітивної парадигми вивчення синтаксичних одиниць у текстах сучасної художньої прози.

Метою статті є розкриття особливостей виокремлення елементарних і лімітних синтаксичних одиниць у художньому прозовому тексті крізь призму двох галузей синтаксичних розвідок: синтаксису речення і синтаксису тексту.

Об'єктом дослідження є сегментація текстового простору і синтаксичні характеристики речення у тексті роману М. Ндьяй "Trois femmes puissantes", який був нагороджений у 2009 році премією Гонкур.

Предметом дослідження є структурні, функціональні і когнітивні особливості синтаксичних одиниць у тексті твору М. Ндьяй "Trois femmes puissantes".

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше досліджується когнітивний аспект авторської сегментації художнього прозового тексту на основі синтаксичних характеристик речення сучасного французького прозового твору.

Одним із найважливіших завдань сьогоднішніх лінгвістичних розвідок є встановлення критеріїв виокремлення одиниць залежно від проблем, поставлених у дослідженні. Розгляд синтаксису художнього прозового тексту має спиратися на вивчення функцій синтаксичних одиниць, які беруть участь у формуванні смислу тексту.

Питання визначення синтаксичних одиниць у художньому тексті окреслюється загальною проблемою поділу синтаксичних досліджень на дві галузі – синтаксис тексту, або гіперсинтаксис, і синтаксис речення, із подальшим розмежуванням поняттєво-категоріального апарату двох вказаних напрямів [Белоусов 2006, 107]. Ця автономізація позначається на порядку встановлення елементарних і лімітних синтаксичних одиниць.

В. Г. Гак констатує, що синтаксичними одиницями французької мови, які є, у свою чергу, складниками тексту, слід вважати такі: член речення, словосполучення, речення і надфразна єдність [Гак 2000, 232]. М. В. Нікітін уточнює, що основними синтаксичними одиницями є словосполучення, речення і текст, а слово (у словосполученні), надфразна єдність, абзац, "дотекстова складнотематична єдність", пара-

граф, розділ, частина, том – проміжні, а подекуди і необов'язкові, одиниці [Никитин 2007, 500–501].

У вивченні тексту, крім зазначених одиниць, Г. О. Золотова пропонує визначати мінімальну смислову синтаксичну одиницю, а саме синтаксему. Поняття "синтаксема" враховує семантичний і синтаксичний потенціали форми, що функціонує у синтаксичних конфігураціях [Золотова 1973]. Семантика синтаксичних зв'язків між синтаксемами у тексті формує структурний смисл усього тексту.

Немало дослідників не тільки французької мови визнають просте речення ключовою одиницею синтаксису, вивчення закономірностей будови якої сприятиме найповнішій систематизації мовних явищ [Арутюнова 1976, 5–16; Бенвеніст 1974, 140; Гак 2000, 232; Тестелец 2001, 19–22]. Синтаксичні дослідження речення здійснювалися від граматики Пор-Рояля [Реферовская 1996, 41] і понині не втрачають своєї актуальності.

"З морфосинтаксичного огляду мінімальне висловлювання з двома елементами є зручною теоретичною рамкою" [Ажеж 2003, 203]. На відміну від Е. Бенвеніста, який впевнений, що "речення належить мовленню" [Бенвеніст 1974, 140], Ю. С. Степанов визнає речення не тільки базовою одиницею синтаксису, а й мови взагалі, оскільки, якщо розуміти мову як "сукупність категорій і правил", то речення є її "центром" [Степанов 1981, 4; 8–9]. За О. І. Москальською : "зміни в аранжуванні пропозицій в межах одного речення з ускладненою структурою приводять до змін у реченнях, що пов'язані з ними партнерськими відносинами за принципом: передтекст прогнозує післятекст" [Москальская 1981, 153].

Багатопланове комплексне дослідження синтаксичної структури французького речення як одиниці мови і зв'язків між членами речення в складі оригінальної синтаксичної теорії проведено Л. Теньером, який відстоює вербоцентристську позицію [Tesnière 1959]. Головна відмінність речення від інших синтаксичних одиниць – предикативність [Тестелец 2001, 231]. Вслід за Л. Теньером, Ю. С. Степанов ставить "предикатор" на перше місце у процесі визначення структурної схеми простого речення [Степанов 1981, 143]. У дослідженнях комунікативної модальності термін речення у сучасному мовознавстві часто замінюють логіко-філософським терміном пропозиція, лінгвістичне визначення якого змінювалось в залежності від концепцій, в результаті чого ці два поняття змішалися [Арутюнова 1976, 21–36]. Проте, поняття пропозиції не еквівалентне поняттю речення, оскільки "пропозиція є інваріантом відносно різноманітних форм висловлення, які виражають один й той самий смисл..., пропозиція виражає зміст думки, звільнений від модальної рамки висловлювання, від намірів мовця з приводу того, що сказано" [Кравец 2001, 21]. Хоча синтаксичне дослідження художнього тексту не позбавлене комунікативно-дискурсивного аспекту, термін "пропозиція" не може в ньому замінити термін "речення", оскільки останнє охоплює значно ширше поняття. І. Р. Гальперін вказує на існуючі протиріччя і діаметрально протилежні думки з приводу статусу речення як одиниці і вважає помилковою ідею про те, що досконало розроблена граматика речення може описати всі текстові феномени [Гальперин 2007, 9].

Всередині досліджень теорії речення є також ряд невирішених проблем. За ідеєю Н. Д. Арутюнової: "лексико-семантична організація речення і словосполучення – різ-

ні. Ці синтаксичні одиниці позбавлені взаємозворотності" [Арутюнова 1976, 13]. Згідно з думкою Г. О. Золотової, словосполучення, на відміну від речення – це докомунікативне утворення [Золотова 1973, 66]. У французькій мові, завдяки аналітичності останньої, формування словосполучення (синтагма) більше, ніж речення, спирається на систему мови, оскільки для речення формуючою силою є фактор предикації й, як наслідок, інваріант темо-рематичного зв'язку. Підкреслюючи важливість врахування властивостей словосполучення, О. В. Александрова зазначає, що певні експресивно-емоційні, оціночні відтінки, властиві значенню слова закладаються у значенні словосполучення [Александрова 1984, 15].

Розвиток лінгвістики тексту пов'язаний з "аналізом правил поєднання ланцюгів речень/висловлювань в більші одиниці: надфразні єдності, складні синтаксичні цілі, абзаци" [Чернявская 2009, 15]. Отже, у лінгвістиці тексту закріпилася теза про те, що текст, а не речення є вищою і основною синтаксичною одиницею не тільки мовлення, а й мови [Москальская 1981, 9; 11]. "Автори деяких робіт відмовляють реченню навіть у статусі мовної одиниці" [Гальперин 2007, 11]. Тим не менше, яким би не був ієрархічно вищим статус тексту у системі синтаксичних одиниць тексту, просте речення залишається в фокусі уваги дослідників синтаксису тексту як найзручніша й емпірично найзрозуміліша синтаксична одиниця аналізу. Крім того, такі синтаксичні одиниці як член речення, словосполучення, "синтаксема" у комунікативно-функціональному плані співвідносяться із реченням. На основі семантичної таксономії предикатів дослідниками вбачається можливим скласти повну синтаксичну таксономію речення [Степанов 1981, 149].

Д. Фокема зауважує, що необхідно встановлювати певну диференціацію між "синтаксисом речення і синтаксисом більших одиниць (таких як синтаксис і композиція тексту, включаючи аргументативні, наративні і дескриптивні структури)" [Fokkema 1986, 89]. І. Ю. Моісеєва також наголошує на існуванні двох різних синтаксисів: синтаксису тексту і синтаксису речення з автономними категоріями [Моисеева 2007, 23]. Проте і синтаксис речення і синтаксис тексту мають спільну опорну одиницю – речення. Складність синтаксичного дослідження тексту полягає не тільки у наявності синтаксичних одиниць на різних текстових рівнях, що приводить до необхідності залучення багатьох методів і аналізів у розвідці, а й у їхніх функціональних і структурних властивостях. "У синтаксисі ми спостерігаємо дивне явище – синтаксична одиниця може бути включена, або, як частіше кажуть, "вкладена" в іншу одиницю такого ж типу" [Тестелец 2001, 49]. Наприклад, просте речення у романі М. Ндьяй "Trois femmes puissantes" може містити кілька вкладок.

Проблема речення як одиниці є не єдиною для синтаксичних досліджень тексту. Однією з базових композиційно-структурних одиниць, на основі яких здійснюється розгортання прозового тексту є надфразна єдність. Питання організації речень у надфразні єдності, делімітації останніх, зв'язків всередині надфразної єдності і між надфразними єдностями, і, нарешті, організація надфразних єдностей у текст [Моисеева 2007, 25].

Пошук відповіді на питання основної одиниці тексту залишається незавершеним. Так, І. Ю. Моісеєва вважає, що "такою одиницею не може бути речення, оскі-

льки воно не має достатньої інформаційної цілісності, тобто не може бути мінімальною порцією інформації" [Моисеева 2007, 27]. Проте, продовжуючи традиції семантичного і комунікативно-функціонального напрямів у синтаксисі мовознавці сучасності висвітлюють невирішені синтаксичні питання простого речення і його ролі у тексті крізь призму актуального зараз когнітивного підходу. З когнітивного огляду, речення залишається пріоритетною одиницею синтаксичних розвідок тексту, оскільки "специфіка змісту речення як мовної одиниці полягає у його властивості віддзеркалювати цілісну ситуацію позамовної дійсності" [Кузьмина 2012, 87]. Однак, яку б мінімальну чи максимальну одиницю синтаксичного дослідження тексту ми не шукали, основним залишається питання концептуального складу такої одиниці. "В лінгвістиці немає єдиної думки про те, яку конструкцію вважати синтаксичним знаком, якими можуть бути синтаксичні концепти, та чи існують вони взагалі" [Попова, Стернин 2007, 71]. Нині нез'ясованою є когнітивна роль, наприклад, у репрезентації концептів, відмінних від синтаксичної одиниці речення синтаксичних категорій; відкритим є питання участі синтаксичних одиниць-складників речення, таких як член речення, словосполучення, "синтаксема", а також синтаксичних зв'язків і відносин у представленні концептів.

За визначенням В. Г. Гака, синтаксичний зв'язок виникає між двома і більше складниками синтаксичної одиниці, а саме речення, або словосполучення, які знаходяться у структурно-синтаксичних відносинах. Синтаксичні зв'язки можуть виникати між одиницями як одного, так і різних рівнів [Гак 2000, 250]. Отже, якщо у синтаксичних зв'язках закарбовується людський спосіб ментального уявлення об'єктивної реальності, то саме синтаксичний зв'язок бере участь у репрезентації найабстрактніших концептів, реалізуючи їхнє когнітивне значення. Наявність синтаксичного зв'язку є обов'язковою умовою і гарантією для існування таких синтаксичних одиниць як словосполучення, речення, текст. Саме синтаксичний зв'язок бере участь у формуванні семантики синтаксичних одиниць.

О. В. Александрова зазначає: "Синтаксичні зв'язки, що реалізуються між членами речення, співвідносяться з синтаксичним устроєм словосполучень" [Александрова 1984, 9]. Таким чином, синтаксичний зв'язок призначений для об'єднання синтаксичних одиниць в одиниці вищого рівня. Вся сукупність зв'язків у реченні забезпечує його "формальну єдність" [Степанов 1989, 69].

У французькій мові існує два основних типи синтаксичного зв'язку: гіпотаксис і паратаксис, або підрядний та сурядний зв'язок.

Наявність синтаксичного зв'язку між одиницями забезпечує існування такої категорії як синтаксичні відносини, адже один й той самий тип зв'язку, наприклад, складносурядний, може мати різну семантику, яка і реалізується у цих відносинах.

"Логіко-синтаксичні відносини визначаються, таким чином, не тільки тими категоріями, які вони пов'язують, а й напрямком зв'язку" [Арутюнова 1976, 19]. Таким чином, синтаксичні відносини можуть бути як ієрархічно організованими, так і рівноправними.

За думкою О. С. Кубрякової, при уточненні правила Г. Фреге "значення будь-якого комплексного (складеного) знака може бути описане як функція значень, що

його складають, і відносин між ними, за умови правильного визначення самих цих відносин" [Кубрякова 2004, 149].

Таким чином, цілісне значення синтаксичної одиниці, наприклад речення, як комплексного знака залежить від відносин між значеннями, які його складають.

Спираючись на концепцію В. Г. Гака про синтаксичні відносини [Гак 2000, 255–258], до синтаксичних засобів вираження синтаксичних відносин французької мови можна зарахувати узгодження, яке проявляється саме у писемному мовленні, а, значить, і у художньому тексті; синтаксичне керування; порядок і розташування слів у реченні. Здатність людини сприймати й інтерпретувати зв'язки й відносини співвідноситься з когнітивною сферою діяльності та потребує складних розумових операцій. Отже, для виявлення когнітивного підґрунтя синтаксису художнього тексту логічніше посилатися не тільки на систематизацію синтаксичних одиниць, а виявляти закономірності синтаксичних зв'язків та відносин.

Для французької літератури XXI століття характерними є постструктуралістські, деконструктивістські і постмодернові літературно-філософські романні тенденції, що позначається на виборі мовних, зокрема й синтаксичних, засобів вираження авторської думки. Роман сучасної французької письменниці Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes" вирізняється особливою сегментацією і структурно-синтаксичною організацією текстового простору. Головною характеристикою синтаксичної одиниці речення у цьому романі-триптиху є збіг обсягів речення й абзацу. Обов'язковим пунктуаційним критерієм виокремлення речення є прикінцеві крапка, три крапки, або знак питання, чи оклику. Отже, така смислова структурно-синтаксична одиниця як надфразна єдність у тексті роману Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes" виходить за межі стилістико-композиційної одиниці абзацу. Таким чином, кожне речення, за невеликою кількістю винятків, як, наприклад, у завершальному абзаці, є композиційно значимою одиницею і функціонує у тексті досліджуваного роману як один абзац, наприклад:

Car si son père avait abrité des gens intéressés, si son père n'avait jamais eu d'amis véritables ni de femmes sincères (à l'exception, pensait Norah, de sa mère à elle) et pas même d'enfants aimants, et si, âgé, amoindri, sans doute moins florissant, il traînait solitaire dans sa maison lugubre, en quoi une respectable, une absolue morale s'en trouvait-elle confortée et pourquoi Norah s'en féliciterait-elle, du haut de sa vertu de fille jalouse enfin vengée de n'avoir jamais appartenu au cercle des proches de son père ? [Ndiaye 2009, 19].

Авторська концепція організації текстового простору вводить у текст довгі, ускладнені, з різноманітними видами лексичного та синтаксичного зв'язку, речення і спонукає авторку обирати додаткові пунктуаційні засоби, наприклад, дужки. Засоби пунктуації є важливим способом передачі цілих комплексів авторських смислів й інтенцій (стилістичних, прагматичних, експресивних тощо), а не тільки маркерами меж між відрізками висловлювань, які у свою чергу є "елементами, що виникають у результаті членування тексту", синтаксична організація якого відображається і на просодичному рівні [Александрова 1984, 102].

Дужки у наведеному фрагменті використані авторкою не тільки з метою полегшити правильне сприйняття інформації у складносурядному риторичному питаль-

ному реченні, ускладненому обставинними реченнями умови. Цей периферичний пунктуаційний знак є символом композиційного і просторового вирізнення інформації, фокусу уваги авторки. Дужки мають когнітивне і прагматичне навантаження у художньому тексті: ця метаграфема на невербальному семіотичному рівні образно повідомляє про надзвичайність відокремленого, нарощуючи як лексичне значення прислівникового звороту *à l'exception*, так і тавтологічного присвійному прикметнику *sa*, пов'язаному синтаксичними відносинами з іменником *mère*, звороту *à elle*.

Ускладнена структура речень у романі роману Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes" імітує певним чином манеру мислити, потік свідомості, характеризує багатогранність вражень і відчуттів персонажів. Разом із довгими складносурядними, ускладненими багатьма підрядними, реченнями, що представляють у тексті роману роздуми і описи, авторка використовує прості речення для передачі діалогів і реплік, зберігаючи природність повсякденного спілкування персонажів, а також оформлення їхнього внутрішнього монологічного мовлення, наприклад:

– *C'était peut-être le père de Masseck, alors.*

– *Oh non, murmura-t-elle, Masseck est bien trop âgé pour être le fils de Mansour* [Ndiaye 2009, 16].

В основі структурної організації тексту лежить принцип повторюваності його одиниць. Цей принцип бере також участь у формуванні мірно-ритмічного щабля тексту. Чергування і повторюваність синтаксичної схеми простих речень у діалогах та складносурядних і складнопідрядних наративних речень задає ритміко-синтаксичний малюнок цілого тексту досліджуваного роману.

З когнітивного огляду, речення у тексті роману Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes" є універсальним показником завершеності авторської інтенції і демонструють особливий спосіб сегментації думки. Отже, обсяг фундаментальної синтаксичної одиниці речення, його структурні, пунктуаційні і функціональні характеристики впливають на загальне синтаксичне структурування простору цілого тексту.

Запропоноване поєднання результатів вивчення функціональних особливостей синтаксичних одиниць та структурно-синтаксичних характеристик тексту сучасних французьких художніх прозових творів є перспективним у руслі когнітивно-комунікативної парадигми.

В статье освещена проблема делимитации синтаксических единиц в изучении французских художественных прозаических текстов, сфокусировано внимание на когнитивной роли авторского способа сегментации текстового пространства и выбора синтаксической структуры предложения в текстообразовании, доказана необходимость учета результатов исследования синтаксиса предложения в структурно-синтаксических исследованиях французского художественного прозаического произведения.

Ключевые слова: художественный текст, синтаксис предложения, синтаксис текста, сегментация текста, синтаксические единицы, синтаксическая связь.

The article highlighted the question of delimitation of syntactic units in the study of French artistic prose texts, attention is focused on the cognitive role of author text segmentation method and choice of syntactic structure of the sentence in the construction of the text, proves the necessity of taking into account the results of the study of phrase syntax in structural syntactic studies of French prose work of art.

Key words: artistic text, syntax of the sentence, syntax of the text, the segmentation of the text, syntactic units, syntactic relation.

Література:

1. *Ажеж К.* Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки / Клод Ажеж. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.
2. *Александрова О. В.* Проблемы экспрессивного синтаксиса (на материале английского языка): Учебное пособие / Ольга Викторовна Александрова. – М. : Высшая школа, 1984. – 212 с.
3. *Арутюнова Н. Д.* Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Нина Давидовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
4. *Белоусов К. И.* Самоорганизация деривационных структур / Константин Игоревич Белоусов, Ирина Юрьевна Моисеева, Галина Григорьевна Москальчук // Вестник ОГУ. – 2006. – № 11 – С. 107–116.
5. *Бенвенист Э.* Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 446 с.
6. *Гак В. Г.* Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Добросвет, 2000. – 839 с.
7. *Гальперин И. Р.* Текст как объект лингвистического исследования / Илья Романович Гальперин. – М. : КомКнига, 2007. – 144 с.
8. *Золотова Г. А.* Очерк функционального синтаксиса современного русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1973. – 350 с.
9. *Кравец А. С.* Топологическая структура смысла / Александр Самуилович Кравец // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : межвуз. сб. науч. тр. / под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2001. – С. 17–25.
10. *Кубрякова Е. С.* О нетривиальной семантике в сочетаемости прилагательных с существительными / Елена Самойловна Кубрякова // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура. Сборник статей в честь Н. Д. Арутюновой / отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 148–153.
11. *Кузьмина С. Е.* Понятие "синтаксический концепт" в лингвистических исследованиях / Светлана Евгеньевна Кузьмина // Вестн. Челябинского гос. ун-та. Филология. Искусствоведение. Вып. 66. – 2012. – № 17 (271) – С. 87–90.
12. *Моисеева И. Ю.* Синергетическая модель текстообразования : дисс. … докт. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ирина Юрьевна Моисеева. – Оренбург, 2007. – 379 с.
13. *Москальская О. И.* Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : учеб. пособие / Ольга Ивановна Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
14. *Никитин М. В.* Курс лингвистической семантики : учеб. Пособие / Михаил Васильевич Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 819 с.
15. *Попова З. Д.* Когнитивная лингвистика / Зинаида Даниловна Попова, Иосиф Абрамович Стернин. – М. : АСТ, Восток-Запад, 2007. – 315 с.
16. *Реферовская Е. А.* Философия языка и грамматические теории во Франции (из истории лингвистики) / Елизавета Артуровна Реферовская. – СПб. : Петербург – XXI век, 1996. – 176 с.
17. *Степанов Ю. С.* Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
18. *Степанов Ю. С.* Индоевропейское предложение / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Наука, 1989. – 125 с.
19. *Тестелец Я. Г.* Введение в общий синтаксис / Яков Георгиевич Тестелец. – М. : Российский государственный гуманитарный университет, 2001. – 798 с.
20. *Чернявская В. Е.* Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : учеб. пособие / Валерия Евгеньевна Чернявская. – М. : Книжный дом "Либроком", 2009. – 248 с.
21. *Fokkema D.* The semantic and syntactic organisation of postmodernism texts / Douwe Wessel Fokkema, Hans Bertens // Approaching postmodernism. – Amsterdam ; Philadelphia, 1986. – P. 81–98.
22. *NDiaye M.* Trois femmes puissantes / Marie Ndiaye. – Paris : Gallimard, 2009. – 316 p.
23. *Tesnière L.* Éléments de syntaxe structurale / Lucien Tesnière. – Paris : Klincksieck, 1959. – 670 p.

СУЧАСНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 811:001.4:61

ПРОБЛЕМА ВЗАЄМОДІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНОГО КОМПОНЕНТІВ В АНАТОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (на прикладі українського стандарту анатомічної номенклатури)

Бражук Юлія Борисівна,
асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються ключові підходи до вирішення проблеми створення національного стандарту міжнародної анатомічної номенклатури, виникнення термінів-аналогів на власномовній основі й запозичення термінів іншомовного походження. Аналіз доводить, що обов'язковим фактором адаптації міжнародних термінів у національній мові є аналогія, котрій піддаються як запозичені лексеми, так і створені на питомому мовному ґрунті.

Ключові слова: медична фахова мова, анатомічна термінологія, термін, запозичення, адаптація.

Сучасна наукова термінологія, залежно від галузі пізнання та сфери професійного спілкування, потребує дотримання правил суворої кодифікації та чітких вимог до визначення терміна. Латинськомовна медична термінологія, до якої належить й анатомічна, за рівнем уніфікації одиниць є нормалізованою у міжнародному масштабі. Зокрема, у 1997 р. Федеративний комітет з анатомічної термінології (FKAT) підготував і розглянув найновіші поправки до анатомічної номенклатури. Міжнародна анатомічна номенклатура була затверджена на з'їзді анатомів у Сан-Пауло (Бразилія, 24–28 серпня 1997 р.) та опублікована 1998 р. (Штутгарт, Нью-Йорк) [Костюк 2011, 74]. Список українських анатомічних термінів, відповідно до рекомендацій FKAT, був виданий у 2001 р., за редакцією І. І. Бобрика та В. Г. Ковешнікова, під назвою "Міжнародна анатомічна номенклатура. Український стандарт".

При формуванні вимог до національних варіантів термінології, схваленої на міжнародному рівні, існує кілька різних підходів. Перший із них передбачає створення на власномовній основі термінів, що є аналогами міжнародних, другий полягає у запозиченні термінів іншомовного походження.

Актуальність роботи полягає в тому, що у ній досліджуються тенденції розвитку анатомічної терміносистеми, адаптація латинськомовних термінів у національній мові, що дозволяє зробити висновки про відмінність процесів, які відбуваються у разі запозичення та утворення термінів на власномовній основі.

Мета дослідження – проаналізувати процес адаптації латинськомовної медичної термінології у сучасній українській мові, визначити доцільність різних підходів до вирішення цієї проблеми.

Об'єктом дослідження є тенденція до національного вираження інтернаціональних термінів у процесі їх адаптації. У якості **матеріалу** використані терміни, зафіксовані у Міжнародній анатомічній термінології (2010) та їхні латинські відповідники, а також деякі варіанти термінів, зафіксовані на різних етапах становлення української анатомічної терміносистеми.

Новизна роботи полягає в тому, що досі не було здійснене опрацювання сучасного українського стандарту анатомічної номенклатури з метою визначення ключових тенденцій щодо її формування.

Межовим вираженням тенденції до формування національної термінології на власномовній основі є пуризм (фр. purisme, від лат. purus "чистий") – "крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень" [Українська мова. Енциклопедія 2004, 541]. Питання пуристичних тенденцій властиве не лише українській медичній фаховій мові. Воно випливає з того, що існує ряд галузей знання (медицина, хімія, біологія), спеціальна мова яких створюється паралельно на латинській та національній основі. Саме в таких випадках йдеться про те, чи наслідують національні терміни латинські зразки, чи слідують своїм національним традиціям [Суперанская 2012, 180].

Пуристичний підхід до адаптації міжнародної термінології полягає у відкиданні безперечної переваги інтернаціоналізмів та запозичених термінів. П. Селігей відзначає, що до пуризму встановилося упереджене ставлення, попри те, що це явище існує як визнане і значною мірою формує термінологічні фонди багатьох світових мов. Запозиченню та адаптації сучасних іншомовних термінів протистоїть процес утворення нових термінів на власномовній основі: "питомі новотвори укорінюються в мові так само, як і запозичена лексика. Спочатку вони майже завжди натрапляють на спротив з боку окремих мовців…, однак цей спротив послаблюється в міру того, як здобутки пуризму закріплюються в ужитку. Ясність внутрішньої форми полегшує сприйняття нової лексики і збільшує її життєздатність" [Селігей 2008, 60].

Корені дискусії про пуристичні тенденції в роботах українських термінологів слід шукати на початку XX ст. На той час українські мовознавці за підходом до принципів кодифікування термінології поділялися на дві школи – харківську (помірковані пуристи) і київську (крайні пуристи) [Пчелінцева, 2003; 48]. За визначенням сучасних дослідників, "якщо помірковані пуристи сприймали запозичення, зокрема термінів з латинськими, грецькими коренями як закономірне явище в розвитку наукового стилю, то крайні пуристи пропонували замінити запозичені терміни питомими українськими словами" [Українська мова. Енциклопедія, 2004; 541]. Яскраві приклади застосування на практиці пуристичних тенденцій можна знайти у "Медицинському словничку" П. Адаменка (Могилів-Подільський, 1917). Видатний український термінознавець М. Зарицький відзначає, що це видання створювалось виключно з пуристичних поглядів, оскільки "у ньому здійснено "кування" українських термінів для заміни іншомовних. Наприклад: **arteria – артерія – б'ючка, extractum – екстракт – витяг, thyphus – тиф – глухачка, bronchus – бронх – дихало, angina – ангіна – зівниця** [Нечай 2003, 132, 619, 559, 199, 68].

У "Медичному російсько-українському словнику" 1928 р., за редакцією Ф. Кисільова, знаходимо неунормовані запозичені терміни з наведеними до них українськими синонімами. Подібні спроби підібрати питомо українські лексеми-аналоги до міжнародних термінів існують і зараз, наприклад: **alveola – альвеола – дучка, чарунка** (пор.: лат. **alveolus dentalis** та укр. **зубна комірка**); **prominentia laryngea – Ада-**

мово яблуко – борлак, горлянковий випин, кадик (пор.: лат. **prominentia laryngea** та укр. **гортанний виступ**) [Черкасов 2010, 94, 109]. Характерно, що і в сучасному українському стандарті Міжнародної анатомічної термінології можемо знайти терміни, сформовані з питомо української лексики, – хоча й несхожі на ті, що наведені в словнику 1928 р.

Серед видатних українських мовознавців початку XX ст., що належали до представників крайнього пуризму, значною є роль О. Курило. Вона зробила чималий внесок у справу формування анатомічної термінології та номенклатури. Крім того, що видання "Nomina Anatomica Ucrainica: анатомічні назви, прийняті в Базелі на IX зборах" вийшло саме під її редакцією (1925 р.), дослідниця також була автором словників медичної, фізичної та хімічної термінології, упорядником словника ботанічної номенклатури.

Дискусія про схвалення чи відкидання пуристичних тенденцій у медичній фаховій мові досі не втратила своєї актуальності. Одностайний погляд на цю проблему наразі відсутній. Проте праці послідовників крайнього пуризму зараз сприймаються як такі, що не відповідають вимогам до формування термінології. Як приклад такої роботи можна навести "Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами" (2000 р.), укладач С. Нечай. Упорядник словника дібрав із видань попередніх років або ж створив на власний розсуд питомо українські варіанти до значної кількості медичних термінів: **aorta – б'ючостовбур, б'ючкостовбур** (укр. **аорта**) [Черкасов 2010, 94]; **atlas – двигач, двигар, ошийок, кобилка** (укр. **перший шийний хребець (атлант)**) [Черкасов 2010, 2000; 55, 299, 354]. Наукова цінність подібних експериментів на сучасному етапі розвитку медичної термінології підлягає значному сумніву.

Переважна більшість науковців, що працюють над кодифікацією української медичної фахової мови, відкидають радикальний пуристичний підхід у формуванні наукової термінології, надаючи перевагу зваженому використанню власномовних засобів. Принцип такої роботи сформульовано Т. Кияком, М. Книгницькою: "якщо термін, утворений на базі ресурсів рідної мови, співпадає за оцінками мотивованості й кількості лексичних складників з інтернаціоналізмом, то більш доцільно вживати перший у зв'язку зі зрозумілістю і кращим засвоєнням внутрішньої форми рідного слова" [Кияк, 1988; 137]. При роботі над кодифікацією української анатомічної терміносистеми науковці дотримувалися саме цього принципу, що відповідає вимозі, вказаній у Національному стандарті України про термінологічну роботу: "У термінотворчості перевагу слід віддавати власне українським термінам перед запозиченими іншомовними термінами" [Національний стандарт 2010, 15]. Як приклад можна порівняти російські та українські синонімічні терміни з анатомії: лат. **rami pancreatici** – укр. **гілки підшлункової залози** – рос. **панкреатические ветви** [Черкасов 2010, 162]; лат. **rami prostatici** – укр. **передміхурові залозові гілки** – рос. **простатические ветви** [Черкасов 2010, 165]. Як бачимо, російська анатомічна номенклатура містить запозичення, в той час як в українській використовують лексеми власномовного походження. Дослідники зазначають, що аналіз сучасної української анатомічної термінології свідчить про превалювання термінологічних дериватів власне украї-

нської лексики над іншомовними словами, в тому числі конструктами з терміноелементів латинського і грецького походження: лат. **pleura parietalis** – укр. **пристінкова плевра** замість *паріетальна плевра*, лат. **pleura visceralis** – укр. **нутрощева плевра** замість *вісцеральна плевра* [Черкасов 2010, 117]. Метою такого вибору є збереження мотивованості, внутрішньої форми, легкості сприймання термінів [Костюк 2011, 75].

Серед прикладів "самобутніх назв, що постали на основі власних словотворчих засобів" [Селігей 2008, 64] і закріпилися в українському науковому лексиконі, можна навести також такі анатомічні терміни: лат. **musculi** – укр. **м'язи**; лат. **maxilla** та **mandibula** – укр. **верхня щелепа** та **нижня щелепа** [Черкасов 2010, 67, 33, 35]; лат. **orbita** – укр. **очна ямка** (також запозичене укр. **орбіта**) [Черкасов 2010, 25].

Лексика на позначення частин тіла належить до найдавніших за виникненням термінополів анатомічної терміносистеми. Саме для неї характерний високий рівень функціонування власномовних одиниць. Так, аналізуючи термінополе "частини тіла" в сучасній російській мові, О. Сендровіц приходить до висновку про те, що "приблизно у третини внутрішньослов'янських за походженням слів зі значенням у сучасній російській мові "частина тіла" це значення видається вихідним, первинним" [Сендровиц 1970, 9]. Для доведення цієї гіпотези дослідниця вдається до етимологічного аналізу (наприклад, рос. **зрачок** походить від слова "зракъ" у значенні "око").

Проте пуристичним поглядам науковців на сучасному етапі вивчення і формування термінології об'єктивно протистоїть беззастережне схвалення запозичень як універсального способу поповнення фахових мов, оскільки "вживання запозичень – це один із найкращих шляхів збагачення й розвитку лексичного запасу мови" [Bryll 2010, 57]. При тому процес "міграції" нових термінів сприймається як паралельний до процесу освоєння національною наукою певної галузі: "запозичення термінів здійснюють у тих випадках, коли у відповідних системах мови-реципієнта відсутні поняття, визначені й названі в мові-джерелі" [Суперанская 2012, 41].

У зв'язку з дедалі ширшою міжнародною інтеграцією науки все більше набуває ваги такий підвид термінів іншомовного походження, як інтернаціоналізми – слова, що мають міжнаціональний характер вживання в силу їх семантичної і фонетичної близькості в багатьох різнотипних мовах [Кияк 1988, 132]. Так, інтернаціоналізмом вважається лексема, щодо якої підтверджено факт функціонування не менше ніж у трьох мовах, якщо дотримано близькість значення, схожість мотивації і близькість фонетичного / графічного оформлення [Лейчик, Шелов 1990, 54].

Аргументи на користь превалювання запозичених термінів та інтернаціоналізмів у терміносистемах сучасних мов на противагу пуристичним тенденціям цілком логічні. У зв'язку з тим, що грецька та латинська мови є мертвими, семантика їх коренів і афіксальних морфем постає для сучасних мов у законсервованому вигляді: "позбавлені природних умов розвитку, грецько-латинські елементи стандартизуються і моносемізуються, що є дуже цінним для термінології" [Даниленко 1977, 35]. Ще одна перевага іншомовних термінів – лаконічність позначення, уникнення складних описових конструкцій [Місник 2000, 58].

Утім, навіть одиниці фахової мови, що на різних етапах її розвитку прийшли з інших мов, не лишаються незмінними, а зазнають впливу мови-реципієнта, де вони

функціонують, оскільки "будь-які запозичення в будь-якій мові проходять національну адаптацію" [Суперанская 2012, 32]. Адаптація запозичення відбувається за принципом аналогії та стосується усіх рівнів мови: "аналогія в різних своїх проявах впливає на граматичне та лексичне засвоєння запозичених слів, незалежно від того, чи йдеться про запозичення з близькоспоріднених мов, чи з більш віддалених генетично, чи взагалі із зовсім не споріднених" [Нікітіна 1978, 17]. На фонетичному рівні аналогія передусім впливає на фонетичне оформлення запозичених лексем, наприклад: м'який звук [л'] у лат. **ampu<u>ll</u>a** змінився на твердий [л] в укр. **ампу<u>л</u>а** [Черкасов 2010, 100]. На морфологічному рівні визначається родова приналежність запозиченого слова. Так, в українській мові запозичені слова на приголосний, незалежно від родової приналежності у мові-джерелі, отримують ознаки чоловічого роду, наприклад: лат. **acromion, i** – середній рід , укр. **акроміон** – чоловічий рід [Черкасов 2010, 40; Бондаренко 2005, 235]. Аналогія спричиняє також той факт, що запозичені терміни із латинським закінченням -а отримують в українській мові граматичну форму жіночого роду: лат. **systema, -atis** – середній рід; укр. **система** – жіночий рід [Черкасов 2010, 21]. Поширеним варіантом граматичної адаптації запозичення є також усічення закінчення термінів, наприклад: лат. **meniscus lateralis**; укр. **бічний меніск** [Черкасов 2010, 62].

Анатомічна терміносистема української мови слугує прикладом як фонетико-граматичної адаптації запозичень, так і семантичних процесів, що відбуваються у мові-реципієнті, зокрема метафоризації, зважаючи на те, що "значення багатьох запозичень є результатом процесу метафоризації у поєднанні з перенесенням лексеми" [Bryll 2010, 58]. Як різновид запозичення дослідники термінології детально вивчають такий феномен, як калька: "запозичений мовний елемент, що функціонує за зразками елементів мови-реципієнта" [Bryll 2010, 60]. Виділяють такі типи кальок: лексичні (структурні й семантичні), граматичні, фразеологічні [Bryll 2010, 60].

Розрізнення типів кальок базуються на відмінностях способу перенесення і особливостях функціонування нової одиниці у мові-реципієнті. Так, значна кількість лексем анатомічної терміносистеми була утворена шляхом семантичного калькування: у цьому випадку структура відповідає нормам мови, а загальною є семантика багатокомпонентних термінів обох мов [Лейчик, Шелов 1990, 46]. Якщо ж структура складної лексичної одиниці запозичується при перекладі разом із цією одиницею, ми маємо справу зі структурною калькою, або власне калькою, "при цьому в мові перекладу з'являється нова, чужа йому модель слова або словосполучення" [Лейчик, Шелов 1990, 47].

Детально аналізує види запозичень українська дослідниця Л. Пономаренко [Пономаренко 1993, 5]. Згідно з її підходами, процеси запозичення та адаптації міжнародної анатомічної термінології в українській мові представлені такими видами:

1) власне запозичення: лат. **inion** – укр. **ініон**, лат. **lambda** – укр. **ламбда**, лат. **bregma** – укр. **брегма** [Черкасов 2010, 23];

2) структурно-семантичне калькування: лат. **basis cordis** – укр. **основа серця** [Черкасов 2010, 140];

3) часткове калькування, при якому прототипи наполовину перекладаються, наполовину калькуються: лат. **sulci venosi** – укр. **венозні борозни** [Черкасов 2010, 24];

4) семантичне запозичення, при якому слово чи стійке словосполучення мови-реципієнта одержує значення, наявне в іншомовної одиниці: лат. **tunica mucosa** – укр. **слизова оболонка** [Черкасов 2010, 97];

5) семантичне калькування, коли нове значення одержує одиниця, що знаходиться приблизно у таких же відношеннях з іншими словами своєї мови, як і прототип у системі мови-джерела: лат. **vomer** – укр. **леміш** [Черкасов 2010, 33];

6) описовий переклад, коли утворюється одиниця з новим звучанням, у якій не скопійована структура іншомовного зразка, а лише передане значення: лат. **vibrissae** – укр. **волосся ніздрів** [Черкасов 2010, 282].

Отже, процес адаптації міжнародних термінів у національній мові є складним явищем. З одного боку, терміни, що приходять до мови як інтернаціоналізми або власне запозичення, піддаються впливу аналогії й зазнають змін: фонетичних, морфологічних, семантичних. З іншого боку, терміни на власномовній основі творяться часто за зразком вже існуючих словотвірних моделей у мові-джерелі міжнародної термінології. При цьому лексеми та словосполучення, що утворилися з питомої мови теж зазнають змін – найчастіше семантичних. В українській анатомічній термінології обов'язковий фактор адаптації міжнародних термінів – це аналогія. Українська анатомічна термінологія на даний час розвивається в двох напрямках: створюються лексеми на власномовному ґрунті і адаптуються до вимог національної мови запозичені терміни.

Статья посвящена ключевым подходам к решению проблемы создания национального стандарта анатомической номенклатуры: возникновение терминов-аналогов на основе собственного языка и заимствование терминов иноязычного происхождения. Анализ доказывает, что обязательным фактором адаптации международных терминов в национальном языке является аналогия, которой подвергаются как заимствованные лексемы, так и созданные на исконной языковой почве.

Ключевые слова: медицинский профессиональный язык, анатомическая терминология, термин, заимствования, адаптация.

The article is devoted to the key approaches to solving the problem of the establishment of a national anatomical nomenclature standard: appearance of terms-analogues based upon its proper language and foreign borrowings. Analysis proves that the obligatory factor of adaptation of the international terminology is an analogy having impact both on borrowed lexemes and on those created on native lexicological basis.

Key words: medical professional language, anatomical terminology, term, borrowing, adaptation.

Література:

1. *Бондаренко М. А.* Латинский язык и основы медицинской терминологии / М. А. Бондаренко. – Тула : Тульский государственный ун-т, 2005. – 287 с.

2. *Даниленко В. П.* Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 248 с.

3. *Зарицький М. С.* Актуальні проблеми українського термінознавства / М. С. Зарицький. – К. : ІВЦ "Політехніка" ; ТОВ "Фірма «Періодика»", 2004. – 128 с.

4. *Кияк Т. Р.* Мотивационные аспекты термино-интернационализмов / Т. Р. Кияк, М. И. Книгницкая // Отраслевая терминология и ее структурно-типологическое описание. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1988. – С. 131–138.

5. *Костюк Г. Я.* Застосування анатомічної термінології в наукових публікаціях з медицини / Г. Я. Костюк, М. С. Гнатюк // Клінічна анатомія та оперативна хірургія. – 2011. – Т. 10, № 3. – С. 74–75.

6. *Лейчик В. М.* Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод / В. М. Лейчик, С. Д. Шелов. – М., 1990. – Ч. 2. – 80 с.

7. Міжнародна анатомічна номенклатура: Український стандарт : навч. посіб. для студ. I–IV рівнів акредитації, лікарів-інтернів, курсантів, магістрів / І. І. Бобрик (відп.ред.), В. Г. Ковешніков (відп. ред.). – К. : Здоров'я, 2001. – 327с.

8. *Місник Н. В.* Структурно-граматичні особливості української медичної клінічної термінології / Н. В. Місник // Сучасні проблеми термінології та термінографії : тези міжнародної наукової конференції (Київ, 2–4 лютого 2000 р.). – К. : КМУЦА, 2000. – С. 58–59.

9. Національний стандарт України. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. ДСТУ 3966: 2009. – К., 2010. – 31 с.

10. *Нікітіна Ф. О.* Семантичні та словотворчі проблеми сучасної термінології / Ф. О. Нікітіна. – К. : Видавництво при Київському державному ун-ті видавничого об'єднання "Вища школа", 1978. – 32 с.

11. *Пономаренко Л. О.* Шляхи формування української термінології / Л. О. Пономаренко // Проблеми становлення української термінології : науково-методичні матеріали. – Житомир : ЖВУРЕ ППО, 1993. – Вип. 7. – С. 3–6.

12. *Пчелінцева О. Е.* Лексичні основи міжнародної термінології / О. Е. Пчелінцева. – Черкаси : ЧДТУ, 2003. – 103 с.

13. Російсько-український медичний словник з іншомовними назвами / С. Нечай. – К. : Фонд ТТ, УЛТН, 2000. – 432 с.

14. *Селігей П. О.* Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2008. – № 1. – С. 49–66.

15. *Сендровиц Е. М.* Название частей человеческого тела в русском языке : автореф. дис. … канд. филол. наук / Сендровиц Е. М. – М. : МГУ, 1970. – 20 с.

16. *Суперанская А. В.* Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева ; отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 6-е. – М. : Книжный дом "Либроком", 2012. – 248 с.

17. Українська мова : енциклопедія. – К. : Видавництво "Українська енциклопедія", 2004. – 824 с.

18. *Черкасов В. Г.* Міжнародна анатомічна термінологія (латинські, українські, російські та англійські еквіваленти) / В. Г. Черкасов, І. І. Бобрик, Ю. Й. Гумінський, О. І. Ковальчук; за ред. В. Г. Черкасова. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 392 с.

19. *Bryll A.* Between the Term and Conventional Metaphor. English Lexical Borrowings in Polish Advertising Language / A. Bryll // Disambiguation of Metaphor in Specialized Translation and Interpreting. – Częstochowa, 2010. – P. 54–70.

УДК 811.124'06'373

ВІДОНІМНА ЛЕКСИКА В ЛАТИНОМОВНІЙ ЕНТОМОЛОГІЧНІЙ НОМЕНКЛАТУРІ: ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Воскобойник-Шпинта Галина Миколаївна,
ст. викл.
Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

У статті встановлено кількісну частку відонімної лексики в номенклатурі; виділено відміфологічні, відантропонімічні та відтопонімічні назви комах; зіставлено типи відонімної лексики і визначено їх роль в ентомологічній номенклатурі.

Ключові слова: ентомоніми, оніми, відміфоніми, відантропоніми, відтопоніми, латиномовна номенклатура.

Як відомо, вивчення лексики в ономастичному контексті розроблялося вченими ще в XIX ст., однак активне продовження такого дослідницького пошуку знаходимо у працях XX та XXI ст.: наукові студії М. Максимовича, О. Суперанської [1973], Н. Подольської [1988], В. Горпинича [2006] та ін. [Введенская 1989; Головчак 2007; Маковська 2011]. Зокрема, О. Суперанська, Н. Подольська, О. Маковська розглядають оніми (власні назви) як слова, індивідуально закріплені за конкретним об'єктом або класом об'єктів (як загальна назва) з метою їхньої індивідуалізації та ідентифікації [Маковська 2011, 165; Подольская 1988, 119; 18].

Особливої уваги заслуговує дослідження активних процесів, що свідчать про значний вплив екстралінгвістичних чинників на мову, на перерозподіл функціональних можливостей лексичних одиниць (далі – ЛО) у різних комунікативних ситуаціях. Зокрема, оніми, індивідуалізуючи об'єкт, насамперед поступово уподібнюються до апелятивів, яким властиве узагальнення об'єктів за певною ознакою. Крім того, ентомологічна номенклатура (далі – ЕН), як і загальновживана лексика, насичена відонімною лексикою, що виявляється навіть при мінімальному ознайомленні з латиномовними назвами комах. Зважаючи на превалювання відонімної лексики у творенні сучасної міжнародної латиномовної ЕН, визначено й **актуальність** роботи.

Мета: з'ясувати кількісну частку відонімної лексики в ЕН; встановити типи відонімної лексики в ЕН; зіставити лінгвопрагматичні особливості відонімної лексики в номенклатурі. **Об'єкт** – латиномовні назви комах, поширені в Україні. **Предмет** – відонімне навантаження латиномовної ентомологічної номенклатури.

Матеріалом роботи слугують наукові латиномовні назви родової та видової групи деяких кровосисних комах, зокрема вошей, бліх і ґедзів; диких бджіл, денних і нічних метеликів [Бошко 1973; Ключко 2006; Некрутенко 2005; Осичнюк 1970; 1977; Юркіна 1961]. Загалом усі назви нараховують 2131 ЛО.

Наукова новизна. Вперше на конкретному мовному матеріалі досліджено відміфологічні, відантропонімічні та відтопонімічні назви комах та продемонстровано сталі закономірності творення відонімної лексики в ЕН.

Виділення шару **відонімної** (пропріативної) лексики, яка протиставляється **відапелятивній** в ЕН, має допоміжний характер і відповідає загальномовній традиції розподілу іменників саме на ці дві групи, хоча для деяких категорій назв належ-

ність до однієї з двох груп є неоднозначною, що, у свою чергу, викликає певні суперечності [Введенская 1989, 10–15].

Серед **відонімної лексики** в ЕН нами виділено **відміфонімічні**, **відантропонімічні** та **відтопонімічні** назви комах.

У науковій літературі **міфонім** ("міфологічна власна назва") інтерпретується як "назва вигаданого об'єкта будь-якої сфери ономастичного простору в міфах і казках, включаючи міфоантропонім, міфозоонім, міфофітонім, міфоперсонім, а також теонім" [Подольская 1988, 125]. Серед відміфологічної лексики в ЕН (9,7 %) ми виокремлюємо **відтеоніми** (97 ЛО), **відідеоніми** (45 ЛО), **відміфоантропоніми** (38 ЛО), **відміфозооніми** (16 ЛО), **відміфотопоніми** (9 ЛО), **відагіоніми** (2 ЛО).

До **відтеонімічних** ентомонімів належать ЛО, які утворені від імен богів, їх дітей, прізвиськ богів (тобто епітетних онімів богів), онімів божеств, титанів. Наприклад, ентомоніми, в основу яких покладено оніми харит, богинь краси і грації – *Argynnis* ***aglaja*** (від грец. Ἀγλαΐα ἡ "Аглая", одна з трьох Харит [Аполлодор 1972, 5, 6, 12]), *Clossiana* ***euphrosyne*** (від грец. Εὐφροσύνη ἡ "Евфросіна" [Словник… 1989, 94]). Назви комах, які утворені від імен бога любові – *Polyommatus* ***anteros*** (від грец. ἀντέρως, ωτος ὁ "взаємна любов", бог взаємного кохання і помсти за відкинуту любов, противник Ероса [Дворецкий 2002, 62; Словник… 1989, 33]), ***Cupido*** (від лат. *Cupido, inis* m, бог любові, син Венери із апелятивним значенням "бажання", "пристрасть"). Назви, в основу яких покладено епітети, прізвиська богів – ***Limenitis*** (від грец. λιμενῖτις, ιδος ἡ "охорониця порту", епітет Артеміди), *Melitaea* ***dictynna*** (від грец. Δίκτυννα ἡ "Диктинна", "та, яка полює із сітями", епітет Артеміди), *Plebeius* ***optilete*** (від грец. Ὀπτιλετις, ιδος ἡ "Оптілетіда", епітет Паллади-Афіни) та ін.

Під **відідеонімами** розуміються ентомоніми, які утворені від власних назв діячів культурно-політичного життя античної епохи (зокрема імен поетів, художників, музикантів – 9 ЛО, правителів та їхніх дітей – 32 ЛО, полководців – 4 ЛО). Прикладами назв комах, в основу яких покладено імена поетів є *Neptis* ***sappho*** (від грец. поетеси Σαπφώ, οῦς ἡ), *Pseudophilotes* ***bavius*** (від лат. поета, об'єкта глузування Вергілія і Горація – *Bavius, ii* m) тощо. Відідеонімні назви політичних діячів: ***Oeneis*** (від імені царя Калідона – Οἰνεύς ὁ "Енея"), *Polyommatus* ***artaxerxes*** (від імені перського царя Ἀρταξέρξης ὁ "Артаксеркс"), *Zerynthia* ***polyxena*** (від грец. Πολυξένη ἡ "Поліксена", троянська царівна, дочка Пріама) та ін.

До **відміфоантропонімів** належать назви комах, які найменовані від імен людей, персонажів міфів, зокрема пастухів, гетер, героїв, весталок тощо. Наприклад, *Coenonympha* ***leander*** (походить від латинізованого грец. Λέανδρος ὁ "Леандр", імені юнака з Абідоса, який кожну ніч перепливав у Сіст до своєї коханої Геро), *Coenonympha* ***hero*** (від грец. Ἡρώ, Ἡροῦς ἡ "Геро", жриця Афродіти в Сесті, кохана Леандра) [Древнегреческо… 1958, 760]; *Polyommatus* ***coridon*** (від грец. імені пастуха Κορυδών, ῶνος ὁ "Корідон") тощо.

Відміфозооніми – ЛО, які утворені від імен міфологічних персонажів, які за міфом метаморфізували у тварину (4 ЛО) або різні тваринноподібні створіння, які поєднують людські і тваринні риси (12 ЛО). Прикладами відміфозоонімних назв комах є *Thymelicus* ***acteon*** (утворено від грец. Ἀκταίων "Актайон", "Актеон", син Арістея,

учасник походу Діонісія в Індію, якого Ареміда перетворила в оленя); *Hipparchia* ***alcyone*** (від грец. ᾽Αλκυών, όνος ἡ "Алкіона", "Альціона", дочка Еола, дружина Кепка, яка перетворилася після смерті чоловіка у зимородка, пташку); *Coenonympha* ***typhon*** (від грец. Τυφῶν, ῶνος ὁ "Тіфон", чудовисько зі зміїними головами) та ін.

Відміфотопоніми – ЛО, які утворені від міфологічних назв місцевостей, річок та ін. На фактичному матеріалі кількісна частка відміфотопонімічної лексики незначна і відображає переважно особливості поширення або перебування біологічних об'єктів. Наприклад, *Polyommatus damone* ***tanais*** (від грец. Ταναΐς, ΐδος ὁ "Танаід", місто в Скіфії, біля річки Дон, що позначає ареал метеликів [Міжнародний… 2003, 111]); ***Issoria*** (від грец. ᾽Ισσώριον τό "Іссорій", гора в Лаконії зі святилищем Артеміди) тощо.

Під **відагіонімами** (2 ЛО) нами розуміються ентомоніми, які утворені від імен святих, зокрема, в аналізованому матеріалі представлено дві назви денних метеликів *Melitaea* ***athalia*** (рябець Аталія) і ***Thecla***, дані за жіночими біблійними іменами, що згадуються, відповідно, у Старому і Новому Заповітах.

Відміфологічні назви комах створювалися переважно у XVIII ст. (59,4 % від загальної частки відміфонімічної лексики) із поступовим зменшенням їх у наступні періоди, зокрема у XIX (32,4 %) та XX ст. (7,3 %), що, ймовірно, пов'язано з активним процесом номінації денних метеликів саме у XVIII ст. (41,1 % від загальної частки назв денних метеликів). У ЕН використовуються переважно відміфоніми грецького походження (у 180 ЛО), рідко зустрічаються відміфологічні назви латинського (23 ЛО) та новомовного походження (4 ЛО).

Невелика частка відміфонімів (у 35 ЛО) вживається для відображення характеристичних властивостей біологічних об'єктів, що зумовлено передусім прозорою внутрішньою формою міфонімів. Наприклад, *Cucullia* ***artemisiae*** (каптурниця полинова) утворена від головної кормової рослини гусені комахи [Древнегречесько … 1958, 81] – грец. ἀρτεμισία ἡ "білий полин", що походить від Ἄρτεμις, ιδος ἡ "Артеміда". Також родові назви денних метеликів ***Satyrus*** та ***Nymphalis*** утворені від божеств, що уособлювали природні явища і сили, однак відображають різноманітне біотопне знаходження представників відповідних родів, зокрема поширення на лісових, степових, інколи паркових та садових ділянках [Некрутенко 2005, 132, 157–161].

Цікаво, що серед відміфонімів є назви, які, ґрунтуючись на міфологічно-родових зв'язках, вказують на спорідненість між біологічними об'єктами. Наприклад, родова і видова назви ***Inachis io*** є взаємопов'язаними, оскільки видова назва (***io***), яка створена раніше (1758 р.), ніж родова (***Inachis***) (1819), утворена від імені дочки Інаха (᾽Ίναχος ὁ) – жриці Гери – Ἰώ, Ἰοῦς ἡ (Іо).

Ще один досить поширений в ЕН різновид відонімної лексики це відантропонімічні ЛО. До **відантропонімічних** ентомонімів (151 ЛО) належать ЛО, які утворені від імен, прізвищ людей як реальних осіб (на противагу міфологічним, вигаданим чи, принаймні, не підтвердженим іменам). Сюди передусім віднесено ЛО, які дані від імен вчених, переважно біологів, заслуги яких вшановуються колегами [Міжнародний… 2003, 147, Дод. D]. Наприклад, назви бджіл – *Coenonympha glycerion* ***korshunovi***, *Leptidea* ***duponcheli lorkovici*** тощо – дані на честь відомих ентомологів (Ю. Коршунов, J. Duponcheli, Z. Lorković).

Творення відантропонімів у більшості випадків є закономірним. Так, при утворенні відантропонімічних ентомонімів Міжнародним кодексом зоологічної номенклатури (МКЗН) рекомендується використання родового відмінка однини або множини, першої, другої відміни (у 116 ЛО), що переважно виступає у функції *Genetivus possesivus* або за допомогою приєднання прикметникового форманта -***ianus, a, um*** (9) [Міжнародний… 2003, 147, Дод. D]). Прикладами таких номенів є видові назви – *Andrena erber**i*** (андрена Ербера), *A. Moravitz**i*** (а. Моравіца), *A. schenck**i*** (а. Шенка), *A. braun**siana*** (а. Браунса) та ін. Також вживається нетрадиційний у даній функції формант -***ellus, a, um*** (16). Наприклад, видові назви бджіл – *Prosopis moric**ella*** (прозопіс Моріца), *Andrena alfken**ella*** (андрена Альфкена), *A. ensli**nella*** (а. Енсліна) – утворено від прізвищ ентомологів, які займалися дослідженням бджіл [Воскобойник 2011, 117] тощо.

Простежено домінування відантропонімічних назв комах переважно у XX ст. (у 87 ЛО), порівняно з XIX ст. (67) та особливо з XVIII ст. (4). Також у відантропонімічних номенах здебільшого використовується лексика новомовного походження (у 148 ЛО), що пов'язано з характером їх творення (на честь онімів дослідників XVIII–XX ст.).

Відтопонімічна ентомологічна лексика (216 ЛО) – назви комах, які переважно утворені від власних географічних назв (145), пов'язані з поширенням об'єктів, зокрема вони вказують на певний пункт першої знахідки або частину ареалу комах [Воскобойник 2011, 118]. Окрім того, ЕН характеризується ускладнюючим фактором мотивації об'єктів, зумовленого рекомендацією МКЗН про припустимість навіть невідповідних назв, які "вказують на ознаку або поширення, не властиві цьому таксонові" [Міжнародний… 2003, 21, 18].

Відтопонімічну онімну лексику в ЕН ми класифікуємо за такими видами: **відхороніми** (ЛО, утворені від онімів країн або територій, які охоплюють кілька адміністративно-територіальних областей, країн), **відойконіми** (від онімів населених пунктів, міст, районів, областей), **відмікротопоніми** (від онімів дрібних географічних об'єктів), **відороніми** (від онімів гірських регіонів), **відгідроніми** (від онімів приморських територій) – (відповідно до термінології топонімів Н. Подольської [1988, 91]).

Найчастотнішими в ЕН є **відхороніми** (62 випадки), які, зазвичай, утворюються приєднанням лат. форманта -*icus*, що вказує на країну поширення або грец. форманта *-κος*, який використовується для позначення належності до міст, земель [Соболевский 2003, 122]. Наприклад, *Tabanus* ***sudeticus*** (ґедзь судетський), *Haematopota* ***turkestanica*** (дощовиця туркестанська) та ін.

Менш чисельними є **відойконіми** (32 ЛО): *Parnassius apollo* ***kiewensis*** утворено від назви міста опису підвиду (в Києві) [Некрутенко 2005, 50]; *Amphipyra* ***berbera*** утворена від назви міста (Бербера) на північному заході африканської держави Сомалі, що є частиною поширення виду (Північна Африка тощо) [Ключко 2006, 89]; ***Gortyna*** походить від грец. Γόρτυν, υνος ἡ – Гортина, місто в центрі Крита у Греції, ***Saragossa*** – від назви міста на північному сході Іспанії – Сарагóса (ісп. *Zaragoza*, англ. *Saragossa*), що входять до ареалу представників родів [Ключко 2006, 136, 152] тощо.

Майже однаковою мірою в ЕН використовуються **відгідроніми** (24 ЛО) та **відороніми** (17 ЛО). Наприклад, видова назва *Melitaea* ***arduinna*** (рябець арденський)

утворено від річки Арда, яка протікає на території південної Болгарії та північного сходу Греції , що входить у регіон поширення виду (Центральна та Східна Європа) [Некрутенко 2005, 168]; *Polyommatus* ***pyrenaicus*** (синявець піренейський) – від грец. Πυρηναῖα τά "Піренейські гори", місцевість, з якої описано біологічний об'єкт (Піренеї) [Некрутенко 2005, 99]; *Colias* ***alfacariensis*** (жовтюх альфакарець) утворено від назви гори Сьєрра де Альфакар (Іспанія), яка в описі виду наводиться як типова місцевість поширення метелика [Некрутенко 2005, 69] та ін.

Маловживаними у номенклатурі є **відмікротопоніми** (8 ЛО): *Andrena* ***dobrowlanensis*** утворено від назви селища Добрівляни (околиці селища Заліщики, Тернопільської обл.), де був знайдений матеріал [Осичнюк 1977, 223]; *Melitaea didyma* ***crasnensis*** дана від назви села Красне (досить поширена назва на території України), входить до частини ареалу комахи [Некрутенко 2005, 172].

Варто зауважити, що типовим для відтопонімічної лексики є вживання різних формантів і різних графічних варіантів для відображення однієї й тієї ж місцевості поширення біологічних об'єктів. Наприклад, видові назви *Moma* ***alpium***, *Andrena* ***alpina***, *Chersotis* ***alpestris***, *Xestia* ***alpicola*** позначають альпійську місцевість (Альпи, гірська система західної Європи, кельтського походження *Alpes, ium* f) поширення відповідних представників видів комах за допомогою різних формантів (*-ina, -estris, -cola*) [Ключко 2006, 61, 174; Осичнюк 1977, 62]. Часто зустрічаються відтопонімічні ентомоніми з графічною варіативністю окремих літер: *Maculinea nausithous* ***kijevensis*** і *Parnassius apollo* ***kiewensis***; *Polyommatus* ***krymaeus*** і *Lasiommata maera* ***crimaea***; *Polyommatus artaxerxes* ***ukrainica*** і *Parnassius mnemosyne* ***ucrainica*** тощо.

Отже, для відтопонімічної лексики властиве використання формантів *-icus* (50), *-ensis* (30). Відтопонімічні назви комах насичені лексикою різного мовного складу, зокрема грецького (у 65 ЛО), латинського (72), новомовного (71) походження. Переважно відтопонімічна онімна лексика грецького походження вживається у відхоронімічних (16) і відгідронімічних (12), інколи – відоронімічних ентомонімах (8).

Майже однаковою мірою відбувалося творення відтопонімічної лексики у XIX та XX ст., однак з незначним переважанням у XIX ст. (95), порівняно з XX ст. (81). Помічено закономірність надання відтопонімічної лексики серед назв окремих груп комах. Так, відтопонімічні назви совок здебільшого створювалися у XIX ст. (45), порівняно з XVIII (15) та XX ст. (15). Домінування відтопонімічних ентомонімів простежується у XX ст. серед назв денних метеликів і кровососів.

Отже, відонімна лексика ЕН (23,6 %) позначена низьким характеристичним потенціалом у відміфонімічних (1,6 %) та відантропонімічних (0,2 %) назвах комах, а ось у відтопонімічних номенах відображено частину ареалу комахи або місце її першої знахідки (6,8 %).

Відантропонімічні та відтопонімічні ентомоніми однаковою мірою створювалися в XIX (161 ЛО) та XX (162) ст., а ось відміфонімічні назви комах домінували у XVIII ст. (123) з поступовим зменшенням їх частки у XIX (67) та XX ст. (15).

Вагому частку відантропонімічних і відтопонімічних назв комах (296 ЛО) становить лексика новомовного походження, частка якої серед відантропонімів удвічі вища (у 148 ЛО), ніж серед відтопонімів (67). Серед відміфонімів в ЕН переважає

лексика грецького походження (у 180 ЛО), особливо це стосується назв денних метеликів (155).

Для відантропонімічної лексики у назвах усіх груп комах головним чином використовується форма родового відмінка однини з посесивною функцією (у 116 ЛО), рідко назви, утворені суфіксальним способом із приєднанням формантів *-ella* (16), *-ianus* (9). Відтопонімічні назви утворено здебільшого суфіксальним способом за допомогою формантів *-ensis* (30), *-icus* (50), рідко – *-inus*, *-anus* (20), *-cola* (6), -(*a*)*eus* (5) тощо. Простежено також, що відміфоніми, зазвичай, є простими словами (202).

Отже, у творенні назв кожної групи організмів склалася відповідна традиція використання різних словотвірних форм для відображення певної лексико-семантичної групи. Так, незважаючи на невисокі кількісні показники (23,6%), відонімна лексика має сталі типи творення та функціонування в ЕН.

Перспективою майбутніх дослідницьких пошуків, на нашу думку, є лінгвістичний аналіз відапелятивної лексики міжнародної латиномовної ентомологічної номенклатури, що дозволить виразніше продемонструвати семантичне навантаження ентомонімів.

В статье устанавливается количественная доля онимной лексики в номенклатуре; выделяются мифологические, антропонимичные, топонимичные названия насекомых; сопоставляются типы онимной лексики и определяется их роль в энтомологической номенклатуре.

Ключевые слова: энтомонимы, онимы, мифонимы, антропонимы, топонимы, латиноязычная номенклатура.

This article presents the analysis of mythological and anthropological, topological lexicon of insect-names; the author represents quantitative share of onyms' vocabulary of nomenclature; compares types of onyms' vocabulary and explains their role in the entomological nomenclature.

Key words: entomonyms (insect' names), onyms, mythological, anthropological and topological lexicon, Latin-nomenclature.

Література:

1. *Аполлодор.* Мифологическая библиотека / Аполлодор ; [пер. В. Г. Боруховича]. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
2. *Бошко Г. В.* Фауна України. Т. 13. Вип. 4. Ґедзі. Diptera, Tabanidae / Г. В. Бошко. – К. : Наук. думка, 1973. – 208 с.
3. *Введенская Л. А.* От собственных имен к нарицательным / Л. А. Введенская, Н. П. Колесников. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1989. – 144 с.
4. *Воскобойник Г. М.* Структурно-функціональні особливості антропонімів і топонімів у латиномовній ентомологічній номенклатурі / Г. М. Воскобойник // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. праць. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 33. – С. 115–121.
5. *Головчак Н.* Антропонімна продуктивність німецької лексики (на прикладі німецького антропонімікону закарпаття) / Н. Головчак // Лінгвалізація світу: теоретичний та методичний аспекти : збірник матеріалів Міжнар. наук. конф. (25–26 травня 2006 р.). – Черкаси : Брама, 2007. – С. 103–109.
6. *Горпинич В. А.* Антропонимия древнегреческого языка: монография / Владимир Александрович Горпинич // Ономастика и апеллятивы.– Днепропетровск : ДНУ, 2006. – Вып. 27. – С. 333.
7. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецький. – Изд. 4-е, испр. – М. : Русский язык, 2002. – 846 с.
8. Древнегреческо-русский словарь : [в 2 т.] / сост. Дворецкий И. Х. – М. : Го изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с.
9. *Ключко З. Ф.* Совки України / З. Ф. Ключко. – К. : Вид-во Раєвського, 2006. – 248 с.

10. *Маковська О. О.* Ономастичний простір англійських термінів пластичної хірургії / О. О. Маковська // Наук. вісн. Волинського нац. ун-ту ім. Л. Українки. Серія "Філологічні науки. Мовознавство". – Луцьк, 2011. – № 6. – Ч. 2. – С. 164–168.

11. Міжнародний кодекс зоологічної номенклатури / пер. Ю. Некрутенко. – Вид. 4-те. – К. : Бібліотека офіційних видань, 2003. – 176 с.

12. *Некрутенко Ю.* Денні метелики України / Ю. Некрутенко, В. Чиколовець. – К. : Вид-во Раєвського, 2005. – 232 с.

13. *Осичнюк Г. З.* Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 4. Бджоли-колетиди / Г. З. Осичнюк. – К. : Наук. думка, 1970. – 159 с.

14. *Осичнюк Г. З.* Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 5. Бджоли-андреніди / Г. З. Осичнюк. – К. : Наук. думка, 1977. – 328 с.

15. *Подольская Н. В.* Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1988. – 192 с.

16. Словник античної міфології / укл.: І. Л. Козовик, О. Д. Пономарів. – 2-е вид. – К.: Наук. думка, 1989. – 240 с.

17. *Соболевский И.* Грамматика латинского языка. Ч. 1 (теоретическая) Морфология и синтаксис / И. Соболевский. – М. : Лист Нью, 2003. – 432 с.

18. *Суперанская А. В.* Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

19. *Юркіна В. І.* Фауна України. Т. 14. Вип. 4. Блохи / В. І. Юркіна. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 152 с.

УДК 81'373.613

ТИПИ АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНИХ ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

Надточій Юлія Миколаївна,
ст. викл.
Національний технічний університет України "КПІ"

Дана стаття присвячена дослідженню англо-американських запозичень-термінів сучасної німецької мови, а також дослідженню особливостей їх функціонування в мові та проблем, які вони створюють при перекладі.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний текст, прагматичний потенціал тексту, лексика, динамізм, інтернаціоналізація, англо-американізми, запозичення, кальки, напівкальки, запозичення-екзотизми, мовні контакти.

Актуальність даної тематики полягає в тому, що англо-американський вплив на сучасну німецьку мову і зростаюча кількість запозичень на даний момент є однією з найважливіших і недостатньо вивчених лінгвістичних проблем. Також актуальність даної розвідки визначається, з одного боку, швидкими змінами політичної лексики німецької мови завдяки впливу англо-американізмів, а з іншого – проблемами перекладу фахової англо-американської запозиченої лексики в політичних текстах німецької мови.

Метою дослідження є встановлення наслідків взаємодії англо-американізмів та термінів фахової політичної лексики в сучасній німецькій мові та закономірностей перекладу запозиченої англо-американської термінології.

Таким чином, окреслена мета дослідження передбачає вирішення **конкретних завдань:**

1) уточнити зміст поняття "політичний текст", а також визначити поняття, необхідні при характеристиці його використання у соціальній комунікації;

2 визначити особливості впливу англійської мови на фахову політичну лексику німецької мови;

3) показати функціонування англо-американізмів у лексико-семантичній системі німецької мови та визначити їх роль у предметній галузі "політика";

4) виокремити та охарактеризувати типи англо-американізмів, які функціонують у політичній лексиці;

5) виявити та проаналізувати різноманітні шляхи перекладу англо-американських термінів.

Об'єктом дослідження є галузева політична лексика сучасної німецької мови, яка, зазнавши значного впливу з боку англійської мови, становить великий інтерес для перекладознавства.

Предметом дослідження є виокремлення та аналіз багатогранних особливостей перекладу англо-американських запозичених термінів, а також визначення особливостей їх функціонування в мові.

Матеріалом дослідження є політична лексика, яка була зафіксована в ЗМІ, а саме: промови, виступи та різнотипні звернення до населення відомих політиків Німеччини.

Методи дослідження визначені цілями та завданнями: для збору фактів був використаний метод суцільної вибірки з німецьких засобів інформації; описовий та зіставний методи – для відображення опрацьованого матеріалу.

Процес запозичення є наразі найпродуктивнішим способом побудови нових термінів, адже науково-технічна термінологія має особливо високу здатність сприймати іншомовні елементи. Прямі запозичення, як відомо, формують спільний лексичний фонд у різних мовах, що сприяє взаєморозумінню фахівців – носіїв різних мов. Цьому сприяє також і той чинник, що зростання та вдосконалення науково-технічної термінології супроводжується процесом запозичення відповідного наукового поняття [Халанская].

Отже, під прямими лексичними запозиченнями розуміємо безпосередній перехід фоно-морфологічних варіантів лексичних одиниць із мови продуцента до мови реципієнта, як це прийнято й у мовознавчій літературі [Дяков, Куделько 2000, 99].

При порівнянні спеціальної політичної лексики сучасної німецької та англійської мов, було виявлено, що німецькою мовою запозичуються не тільки фоно-морфологічні варіанти лексичних одиниць, але й одночасно з ними поняття. Тому, залежно від наявності або відсутності у концептуальній моделі світу німецької лінгвокультурної спільноти понять, які відображають прямі лексичні запозичення, було зафіксовано два типи цих запозичень.

До першого типу відносяться лексичні одиниці, які з'явилися у політичній лексиці німецької мови в результаті процесу запозичення як внутрішньої, так і зовнішньої форми. Ці запозичення несуть нові знання, розширюючи концептуальну модель світу.

Другий тип складають лексичні одиниці, що запозичуються при наявності у німецькій мові понять, формальним зовнішнім вираженням яких вони є. Такі запозичення ще називають запозичення-проникнення.

Повні запозичення

Повні запозичення [Дяков, Куделько 2000, 109] є фоно-морфологічними варіантами лексем англійської мови, які відображають поняття, що повністю або частково були відсутні у концептуальній картині світу німецькомовного соціуму. Таким чином, можна говорити про одночасне запозичення цілого "комплексу" як матеріальної оболонки лексичної одиниці, так і абстрагованого змісту. Д. С. Лотте характеризує їх як запозичення "у чистому вигляді". В англомовній літературі вони позначаються як "borrowing", у німецькомовній – "Sach- und Wortentlehnungen".

Такі комплексні запозичення переймаються мовою-реципієнтом, щоб усунути понятійну лакунарність. Англо-американізми, поповнюючи німецьку політичну лексику ззовні, стають невід'ємною частиною галузевої лексики з політики як цілісної лексико-семантичної підсистеми. Це пояснюється насамперед тим, що найвищий ступінь розвитку державного інституту, економіки, науки й техніки відзначається, як зазначалося вище, саме у США. Саме у цій країні виникають нові поняття і номінації цих понять, які запозичуються потім іншими мовами.

Англо-американізми входять до різних спеціальних сфер, але центральне місце в системі політичної лексики посідають мовні одиниці, які виражають основні поняття теорії політики та основні поняття політекономії, що зумовлено фундаментальністю політичних понять у системі економічних знань, які використовуються для характеристики загальних закономірностей, які діють в усіх галузях суспільства [Заботкина 1999, 72–77].

Так, серед проаналізованого матеріалу були знайдені наступні повні англо-американські запозичення:

- der Crash – криза, крах;
- der Tip – вказівка, порада;
- der Flop – 1) флоп, економічний крах; 2) провал,
- das Recycling – замкнений цикл з повторним використанням відходів;
- der Sponsor – спонсор, меценат;
- der Finanzcrash – фінансовий крах;
- das Floating – вільно "плаваючий" курс;
- das Deficit-spending – дефіцитне фінансування;
- die Standby-Kredite – кредити, які надаються Міжнародним валютним фондом своїм членам для подолання фінансових труднощів;
- der Boom – бум, економічний підйом;
- der brand 1) фабрична марка; 2) марка, сорт, якість;
- der Bonus – 1) премія; 2) прибуток, доля прибутку; 3) бонус, знижка, безкоштовна надбавка до великої покупки; 4) експортна премія;
- das Dumping – демпінг, продаж експортних товарів на ринку за штучно зниженими цінами;
- das No-name – Produkt – продукт без торгової марки;
- das Know-how – ноу-хау;
- das Holding – холдингова компанія, холдінг;
- das Investment – інвестування;
- der Konzern – концерн;
- das Leasing – лізинг;
- limited partnership – товариство з обмеженою відповідальністю;
- das Management – управління, керівництво;
- der Promoter – 1) засновник, 2) організатор
- Start-up – щойно засноване підприємство;
- das Symposium – симпозіум
- der Charter – чартер (договір між власником транспортного засобу з наймачем на аренду всього транспортного засобу або його частин на певний строк);
- der Internet-Nutzer – інтернет-користувач;
- der Internet-Service – інтернет-сервіс;

Факти мови засвідчують, що зазначені лексичні одиниці можуть мігрувати з однієї лексико-семантичної групи в іншу в межах загальної політичної термінології. Крім того, вони можуть перетинатися з термінами інших комунікативних сфер. Ві-

дкритість лексичних підсистем зумовлюється дією позамовних чинників, зокрема, дією перетину окремих галузей знань у сфері політичної лексики і перетину сфер людської діяльності.

Повні лексичні запозичення органічно увійшли в досліджуваний вокабуляр, а також вербалізують мовну картину світу сучасного німецького суспільства. Вони вступають у структурні зв'язки з лексичними одиницями німецької мови, закриваючи прогалини в її поняттєвому просторі.

Перехід запозичень цього типу до німецької політичної лексики ґрунтується на спроможності мови як головного засобу спілкування знаходити все нові форми для вираження поняттєвих категорій. Одночасно тут діє і закон економії мовних засобів, про який йшлося вище.

Загальновідомо, що європейські мовці віддають перевагу найбільш коротким формам вираження певного змісту. Вживання запозичень цього типу в економічній лексиці виправдано і з погляду розширення словникового складу німецької мови. У німецькій мові не існує відповідних їм компактних лексичних одиниць. Поняття, які вони відображають, вербалізовані німецьким соціумом лише описово. Такі запозичення потрібні для усунення недостатності (своєрідних прогалин у структурі мовних засобів відображення дійсності). Завдяки тому, що вони більш економні за своєю формою, ніж німецькі описи, англо-американізми передають наявні поняття більш точно, ясно, виразно.

Порівняти запозичення-термін *Recycling* і німецький йому відповідник – вираз *Wiederverwendung benutzter Rohstoffe,* або термін, утворений за допомогою німецької і запозиченої лексем *Preisstopp* і відповідний йому вираз *Preisbegrenzung durch die Behörde.* Ці факти мови засвідчують, наскільки більш доречними є вживання запозиченого терміну у порівнянні з поясненням німецькою мовою.

Отже, запозичення в політичну підсистему німецької мови цих англо-американізмів зумовлено такими лінгвістичними чинниками як прагнення кожної мови до розширення можливостей відображення дійсності, до розширення можливостей висловлювання та одночасно тенденцією до економії мовних засобів. Вони сприяють також уніфікації та водночас збагаченню економічної лексики німецької мови.

Часткові запозичення

Другим типом лексичних запозичень серед англо-американізмів, які входять до спеціальної німецької лексики з економіки, є ті запозичення, що перейшли у німецьку мову при наявності в ній "свого" поняття. Це запозичення, яке є мовною репрезентацією вже існуючих у німецькому суспільстві мисленнєвих одиниць. Тут мова йде не про усунення поняттєвої або інформаційної лакунарності. Такі запозичення є засобом нової категоризації в картині світу сучасної людини та суспільства. При їх вживанні не відбувається поняттєвого розширення концептуальної картини світу, іншими стають лише засоби відображення у мові тих фрагментів концептуальної моделі, які вони номінують.

Процес їх проникнення у німецьку мову пов'язаний з наявністю білатеральності мовного знака. Як відомо, відношення між позначаючим та позначуваним передба-

чають необмежені можливості варіювання двох сторін мовного знака. Деяка автономність цих сторін дозволяє позначуваному бути вираженим іншим позначаючим, ніж його власне, первинне.

Сучасні дослідники називають цей тип прямих позначень частковим, основним способом якого є калькування – переклад елементів слова з мови-продуцента в мову-реципієнта [Дяков, Куделько 2000, 110] . Цей вид запозичення зручний, на противагу безпосередньому лексичному запозиченню, адже кальки більше і швидше поширюються в мові, ніж лексичні запозичення. Це пояснюється тим, що кальки створені з матеріалу даної мови і тим самим міцніше пов'язані з її лексичною системою. Крім того, процес калькування залежить від спільних рис у структурах взаємодіючих мов, він полегшується, якщо ці структури типологічно близькі.

У корпусі досліджуваних англо-американізмів були виявлені лексико- словотвірні кальки та напівкальки.

Лексичні або лексико-словотвірні кальки

До цієї групи відносяться запозичення-терміни, які мають послідовний дослівний переклад у німецькій мові всіх елементів з мови-продуцента, зокрема з англійської. Д. С. Лотте пропонував називати цей вид запозичень "буквальним" [Лотте 1992, 73]. У англомовній літературі такі кальки називають *loan translation,* у німецькомовній – Lehnübersetzungen. Російські мовознавці називають цей вид кальок словотвірними, А. С. Дяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько – повними [Дяков, Куделько 2000, 110].

В матеріалах аналізу були знайдені наступні англо-американізми:

- der Analyst = der Analytiker – аналітик;
- Cash = das Bargeld – готівка;
- der Change = der Tausch die Einwechselung – 1) обмін; 2) валютний курс;
- das Claim = der Patentanspruch, die Reklamation – 1) претензія; вимога 2) доля (в розробці, проекті)
- der Export = die Ausfuhr – експорт;
- der Import = die Einfuhr – імпорт;
- damage = der Schaden – шкода, збитки, пошкодження;
- das Budget = derHaushalt – 1) бюджет, кошторис; 2) бюджетні кошти;
- das Business = das Geschäft 1) бізнес, діло, комерція; 2) діловий світ;
- der Job = die Gelegenheitsarbeit – 1) вигідна справа, вигідна угода; 2) робота, робоче місце;
- der Outsider = der Außenseiter – аутсайдер, підприємство, яке не входить в монополістичне об'єднання.

Напівкальки

До напівкальок ми відносимо витворені у момент перекладу слова або словосполучення шляхом елімінації або додавання якого-небудь елемента. Такі запозичення Д. С. Лотте назвав "трансформними" [Лотте 1992, 12]. У. Вайнрайх класифікує їх як loan-renditions [Вайнрайх 1999, 168], у німецькомовній літературі – Lehnübertragungen. Т. Шіппан називає також напівкальками Lehnübertragungen

[Шиппан 1998, 281], під якими вона розуміє витворення слова за іншомовним зразком, яке твориться за допомогою автохтонного лексичного матеріалу.

Цей спосіб як форма перенесення іншомовного лексичного запозичення особливо інтенсивно застосовувалася раніше з метою творення абстрактних найменувань, суспільно-політичної лексики та галузевих термінів.

До напівкальок належать наступні лексичні одиниці:

- Shopping-center = das Einkaufszentrum – торгівельний центр;
- terms of payment = die Zahlungsbedingungen – умови виплати;
- der Full-time – job = die Ganztagsarbeit – робота на повний робочий день;
- small-business = das Kleinbusiness – малий бізнес та інші.

Показово, що поява часткових запозичень (кальок) у німецькій мові з погляду заповнення прогалин не вмотивована. Маються на увазі прогалини у структурі мовних засобів відображення дійсності. В цьому випадку таких прогалин просто не існує. Вважається, що такі запозичення входять у німецьку мову як синоніми до вже існуючих у німецькій економічній лексиці одиниць. М. Д. Степанова та І. І. Чернишова розглядають їх як дублети до вже існуючих у мові лексем [Степанова 1994, 50]. Більшість запозичених термінів та їх німецьких відповідників вживаються поряд, але використовуються для диференціації різних значень або для досягнення прагматичних цілей, адже вони не є повними еквівалентами відповідних лексичних одиниць і не дублюють німецькомовні засоби номінації повністю, тому що зазнають трансформацій у мові-реципієнті. Засіб розвитку термінології за рахунок ресурсів рідної мови шляхом створення термінів-словосполучень призводить до збільшення довжини терміна і до можливого перетворення його в описовий зворот. Цього недоліку позбавлені матеріальні запозичення, у Д.С. Лотте "оригінальні" запозичення [Лотте 1992, 81], і тому це є однією з причин переважного їх використання.

Запозичення – екзотизми

Окрему групу запозичень складають назви-екзотизми**.** Це ті лексичні запозичення, які відбивають поняття або реалії життя, культури іншого народу, що є нехарактерними для народу-носія національної мови. Ці запозичення переймаються німецьким соціумом для усунення у мові інформаційної лакунарності по відношенню до позамовної дійсності англомовних країн. Аналіз досліджуваного матеріалу дозволяє стверджувати, що серед англо-американських запозичень у німецькій політичній термінології є невелика група назв-екзотизмів, як наприклад:

- Join-stock company = die Kapitalgesellschaft (GB) – акціонерне товариство;
- der Trap – робітник, подорожуючий по країні в пошуках роботи (США)
- der Broker – брокер, маклер;
- der Clerk – клерк (в установах США та Англії);
- Deutsches Telekom – Дойче телеком (телефонна компанія) [Капуш 2000, 87–94].

Як правило, ці назви-екзотизми залишаються на периферійних ділянках лексики і не входять до ядра словникового складу, але відіграють важливу роль у розширенні концептуальної картини світу мови-продуцента, виступаючи носіями додаткової інформації про цю країну.

Данная статья посвящена исследованию англо-американских заимствованных терминов в современном немецком языке, а также исследованию особенностей их функционирования в языке и проблем, которые возникают при их переводе.

Ключевые слова: политический дискурс, политический текст, прагматический потенциал текста, лексика, динамизм, интернационализация, англо-американизмы, заимствования, кальки, полукальки, заимствования-экзотизмы, языковые контакты.

This article observes the Anglo-american loan term words in modern German language, their functioning and problems of their translation are being investigated.

Key-words: political debate, political text, pragmatic potential of the text, vocabulary, dynamism, internationalization, Anglo-american loan words, loan words, translation of loan words, semi-translated loan words, linguistic contacts.

Література:

1. *Дяков А. С.* Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти / Олександр Володимирович Дяков, Тарас Романович Кияк, Зоя Борисівна Куделько. – К. : Вид. дім "КМ Academia", 2000. – 218 с.
2. *Заботкина В. И.* Новая лексика современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – М. : Высшая школа, 1999. – 126 с.
3. *Вайнрайх У.* Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриель Вайнрайх. – К. : Вища школа, 1999. – 264 с.
4. *Лотте Д. С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычних терминов и терминоэлементов / Дмитрий Семенович Лотте. – М. : Наука, 1992. – 149 с.
5. *Халанская А.* Динамические процессы в лексике в конце XX века (на материале русского и английского языков) [Електронний ресурс] / А. Халанская. – Режим доступу : http/depfolang.kubsu.ru/khalanskaja.html.
6. *Степанова М. Д.* Словообразование современного немецкого языка / Маргарита Дмитриевна Степанова. – М. : Изд-во литературы на иностранном языке, 1993. – 276 с.
7. *Шиппан Т.* Введение в историю языка / Теа Шиппан. – Л., 1998. – 192 с.

УДК 811.124'373.61

ЕПОНІМІЧНИЙ І ТОПОНІМІЧНИЙ КОМПОНЕНТИ У ФАРМАЦЕВТИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ І НОМЕНКЛАТУРІ

Лехніцька Світлана Іванівна,
ст. викл.
Національний медичний університет імені О.О.Богомольця

У статті розглядаються закономірності формування і функціонування епонімічних і топонімічних назв греко-латинського походження у фармацевтичній термінології і номенклатурі. Поява великої кількості епонімічних і топонімічних назв вимагає осмислення термінотворчих процесів, визначення алгоритму відбору словотвірних мовних засобів. Дослідження фармацевтичної терміносистеми дозволяє зробити висновки про загальні тенденції формування сучасних наукових терміносистем. Вживання ономастичних компонентів значно підвищує ступінь вмотивованості та привабливість назви ліків. Прецедентні власні імена привертають увагу потенційного покупця до засобів, які тиражує фірма-виробник, сама назва виділяє такий препарат серед інших

Ключові слова: найменування лікарських засобів, ономастичне найменування, епонімічний і топонімічний компонент, фармаконім, прецедентні власні імена.

Фармакологія належить до сучасних наук, які швидко розвиваються і мають складну впорядковану систему наукових назв, на прикладі яких можна дослідити всі етапи формування терміносистеми. Сучасна фармацевтична термінологія є частиною медичної термінології і, в свою чергу, складається з декількох підсистем: назви лікарських форм (*tabuletta* – таблетка, *unguentum* – мазь); назви лікарських рослин (*Chelidonium* – чистотіл; *Chamomilla – ромашка*), допоміжні корегуючі речовини (*oleum Olivārum* – оливкова олія); назви тваринної сировини (*adeps suillus* – свинячий жир); назви алкалоїдів і глікозидів (*Ephedrinum* – ефедрин, *Euphyllinum* – еуфілін); наукові і тривіальні назви лікарських препаратів (*Antipyrinum* – антипірин, *Tetracyclinum* – тетрациклін); латинська хімічна номенклатура (*Ferrum* – залізо, *Argenti oxydum* – оксид срібла, *Natrii hydrocarbonas* – гідрокарбонат натрію); а також класифікаційні назви лікарських засобів за їх терапевтичною дією (*sedativa* – заспокійливі, antipyretica – жарознижувальні).

Міжнародні назви лікарських препаратів, зазвичай, утворюються за допомогою грецьких та латинських словотвірних елементів. Саме "класичні" мови мають великі словотвірні можливості, оскільки вони не вживаються як розмовні мови, отже, значення окремих основ, префіксів, суфіксів лишається незмінними і однозначними. Найбільш цікавою і динамічною групою фармацевтичної терміносистеми є наукові і тривіальні назви, перелік яких постійно розширюється. Поява нових фармацевтичних назв, створених, насамперед, на основі греко-латинських терміноелементів, призводить до появи синонімічних термінів, що значно ускладнює структуру фармацевтичної терміносистеми і потребує ґрунтовного наукового дослідження цього мовного явища.

Актуальність роботи полягає в тому, що вона досліджує сучасну наукову терміносистему, яка постійно оновлюється. Поява великої кількості епонімічних і топонімічних назв вимагає осмислення термінотворчих процесів, визначення алгоритму відбору словотвірних мовних засобів. Дослідження фармацевтичної терміносистеми дозволяє зробити висновки про загальні тенденції формування сучасних наукових терміносистем.

Мета роботи – комплексний аналіз закономірностей формування і функціонування епонімічних і топонімічних назв греко-латинського походження у фармацевтичній термінології і номенклатурі.

Предметом дослідження були фармацевтичні ономастичні найменування. Під ономастичними термінами ми розуміємо такі, які походять від власних назв. Залежно від їх значення, серед них можна виділити: епонімічні назви, утворені від імен чи прізвищ, а також топонімічні назви, утворені від назв фірм-виробників, яких на сьогоднішній день є більшість. Вивченню даного предмету були присвячені роботи таких російських дослідників як Березнікова Р. Є., Бужина Т. П., Воронова О. М.

Серед епонімічних назв зустрічаються епоніми-міфологізми – це імена античних богів і героїв, покладені в основу фармаконіма (фармацевтична назва), наприклад: 1) *Adonis brom*, *Adonisidum* (Адоніс бром, Адонізід) назви походять від імені міфічного давньогрецького героя Адоніса; 2) *Aurora hot sip* (Аврора гарячий ковток), де лат. Aurora – богиня ранкової зорі, англ. hot sip – гарячий ковток, оскільки лікарський засіб застосовується при застуді вранці, в гарячому вигляді; 3) *Morphinum* (Морфін) – снодійливий аналгетичний засіб, назва якого походить від імені давньогрецького бога сну Морфея; *Atropinum* (Атропін) препарат, який був виділений з рослини *Atropa belladonna* (Красавка), де родова назва *Atropa* є ім'ям однієї з трьох грецьких богинь долі, що перерізає нитку життя, та походить від грец. *atropos* – невідворотній, невблаганний; 4) *Higia* (Гігія) походить від імені давньогрецької богині здоровя Гігії, дочки Асклепія; 5) *Dian*-35 (Діан-35) – назва препарату вказує на антиандрогенну дію та походить від імені римської богині цнотливості Діани, яка уникала чоловіків; 6) *Hypnonorm, Hypnogen, Hypnotal* (Гіпнонорм, Гіпноген, Гіпнотал) – снодійливі препарати, назви яких походять від імені Гіпноса – бога сну, сина богині ночі Ніктос; 7) *Ikaron* (Ікарон) – лікарський засіб, який застосовується при падінні тиску внаслідок прийняття вертикального положення тіла (ортостатична гіпотонія), походить від імені Ікара, сина Дедала, оскільки він упав у море через те, що піднявся високо над землею, і сонце розтопило віск, яким було з'єднано пір'я на його крилах; 8) *Neptusan* (Нептусан) – засіб, що застосовується при морській хворобі, походить від імені грецького бога морів і океанів Нептуна; 9) *Novanox* (Нованокс), *Eunoctin* (Евноктин) – терміноелемент *-nox / -noct-* походить від імені римської богині ночі Нокс (лат. *nox, noctis* – ніч) та її грецького відповідника – богині *Ніктос*.

Наступну групу ономастичних фармаконімів представляють найменування, в яких вживаються антропоніми (особові імена або прізвища). Особові імена у назвах препаратів, як правило, орієнтовані на потреби користувача, наприклад, назви контрацептивних препаратів: *Jeanine* (Жанін), *Yarina* (Ярина). Фармаконіми, до складу яких увійшли епоніми-прізвища, належать до історичних епонімів, що ідентифікують науковця-винахідника того чи іншого лікувального засобу, наприклад: *balsamum Schostakowsky* (бальзам Шостаковського), *liquor Burovi* (рідина Бурова), *liquor Novicovi* (рідина Новікова), *solutio Lugoli* (розчин Люголя), *solutio Ringer-Locke* (розчин Рінгер-Локка), *suspensio Zymosani* (суспензія Зімосана), *tabulattae Petrovi* (таблетки Петрова), *unguentum Koncovi* (мазь Конькова), *unguentum Wilkinsoni* (мазь Вілкінсона), *unguentum Wishnevsky* (мазь Вишневського).

Окрему групу фармаконімів складають найменування-композити, де епоніми представлені у вигляді одного з терміноелементів, наприклад: *Acidum nicotinicum* (нікотинова кислота), де терміноелемент *nicotin-* походить від назви роду в номенклатурі рослин *Nicotiana tabacum* (тютюн), що з'явилася на честь французького посла в Португалії Жана Ніко де Вільмена. В 1560 році він першим надіслав рослину та її насіння до Парижу, рекламуючи можливість медичного застосування. Як відомо, пізніше з рослинної сировини *Nicotiana tabacum* було виділено нікотинову кислоту.

Acidum barbituricum (барбітурова кислота), на основі якої отримують барбітурати, була винайдена німецьким хіміком Адольфом фон Байером 4 грудня 1864 року у свято святої Варвари, або Барбари. Таким чином, перший терміноелемент *barbit-* у назві кислоти є похідним від імені Варвари, а другий – від лат. *urina – сеча,* оскільки кислоту видобувають із сечовини.

Четверту групу ономастичних фармаконімів представляють найменування, в яких вживаються топоніми – географічні назви, які в фармакології вказують на місце, де був винайдений або виготовлений лікарський засіб. У якості топонімічного компонента може вживатися назва міста або місцевості, наприклад: 1) *Thebainum* (Тебаїн) – препарат групи опіатів, створений на основі рослинної сировини *Papaver somniferum* (Мак снодійний). Фармаконім походить від латинізованої назви міста *Фіви* (Thebae, arum) та містить формант *–ain-*, який вказує на приналежність до опійної групи, пор. *Cocainum* (Кокаїн), *Nubainum* (Нубаїн); 2) *Nubainum* (Нубаїн), де початковий терміноелемент *Nub-* походить або від назви народності *Nuba*, або від назви місцевості, де вона проживала (Нубійські гори) на території сучасного Судану. Деякі історики вважають, що народність *Нуба* колись входила до складу Єгипетського царства, столицею якого в епоху Середнього царства були Фіви, а представники цієї народності мали пристрасть до опію; 3) *Veronalum* (Веронал) – одне з найменувань барбіталу, яке походить від назви міста *Верона*, де відбувалися події Шекспірівської трагедії "Ромео і Джульєтта", трагічний фінал якої пов'язаний із застосуванням сильнодіючого снодійного. Назва міста може бути у вигляді прикладки у складеному фармаконімі, наприклад: *Aspirin York* (Аспірин Йорк), де топонім *York* вказує на назву міста *New-York*. Шляхом абревіації від англ. *NewYork State* (штат Нью-Йорк) утворився фармаконім *Nystatinum* (Ністатин), що ідентифікує місце винаходу цього антибіотика.

У якості топонімічного компонента може виступати не тільки назва міста, але й назва країни-виробника, наприклад: 1) *Bosalgin* (Босалгін) має початковий терміноелемент *Bos-*, який походить від англ. назви країни, в якій виготовляється препарат, а саме, *Bosnia & Herzegowina*; 2) *Poltram* (Полтрам) містить терміноелемент *Pol-*, що походить від англ. назви країни *Poland* (Польща). У складеному фармаконімі *Morfin Dak* (Морфін Дак) другий компонент – абревіатура-топонім *Dak*, утворена від англ. *Denmark* (Данія).

Топонімічним, за походженням, можна вважати фармаконім *Viagra* (Віагра), утворений шляхом абревіації від лат. словосполучення *Vis Niagarae – сила Ніагари*, оскільки сила дії даного препарату прирівнюється до сили Ніагарського водоспаду.

В останнє десятиліття ми спостерігаємо зростання кількості фармацевтичних найменувань з топонімічним компонентом, де міститься вказівка на країну або фір-

му-виробника. В останньому випадку топонім може називати район міста, де знаходиться виробництво ліків, наприклад: *Ibuprofen-Darnitsa* (Ібупрофен-Дарниця). Такі назви виконують перш за все рекламну функцію і дають можливість відрізнити оригінальний лікарський засіб від аналогового, виділити за топонімічною ознакою той чи інший фармаконім у переліку синонімічних найменувань, поширених на фармацевтичному ринку. Активне рекламування лікарських препаратів пов'язане з використанням засобів всіх рівнів мови: фонетико-графічних, лексико-семантичних і граматичних. Головна ціль рекламної назви – навіювання споживачу думки про цінність лікарських засобів.

Досліджуючи дериваційні моделі фармацевтичних найменувань з епонімічним і топонімічним компонентами можемо виділити такі групи: однослівні найменування і словосполучення. Однослівні ономастичні найменування можемо розподілити на: прості, що мають одну основу, наприклад: *Higia, Jeanine*, *Yarina* та похідні. Похідні фармаконіми, залежно від способу словотвору, розділяються на п'ять підгруп:

1) найменування, утворені за допомогою суфіксації, наприклад: *Morphinum*, *Atropinum*, *Nubainum, Thebainum* утворилися за допомогою суфікса приналежності *-in-*;

2) найменування, утворені за допомогою абревіації, наприклад: *Viagra, Poltram, Bosalgin, Morfin Dak;*

3) найменування, утворені за допомогою абревіації і суфіксації, наприклад: *Nystatinum, Veronalum, Bosalgin;*

4) найменування, утворені за допомогою основоскладання, наприклад: *Novanox, Hypnonorm, Hypnogen, Neptusan.*

5) найменування, утворені за допомогою основоскладання і суфіксації, наприклад: *Eunoctin.*

Складені фармаконіми, або фармаконіми-словосполучення з ономастичним компонентом, можна розподілити на дві підгрупи, залежно від типу синтаксичного зв'язку:

1) утворені за допомогою підрядного типу зв'язку – прилягання, де назва фірми-виробника виступає у ролі прикладки, наприклад: *Adonis brom, Morfin Dak, Ibuprofen-Darnitsa, Ibuprofen – Norton;*

2) утворені за допомогою підрядного типу зв'язку – керування, де прізвища вчених виступають у ролі неузгодженого означення, наприклад: *balsamum Schostakowsky, liquor Burovi, liquor Novicovi, solutio Lugoli, solutio Ringer-Locke, suspensio Zymosani, tabulettae Petrovi, unguentum Koncovi, unguentum Wilkinsoni, unguentum Wishnevsky.*

Процес номінації у фармакології ґрунтується переважно на виділенні окремих зовнішніх ознак та лікувальних властивостей препаратів. Різні способи номінації, різноманітність мотивуючих ознак, варіативність додаткових ономастичних компонентів сприяють виникненню великої кількості синонімічних найменувань. Основною метою фірм-виробників, що створюють оригінальні препарати або препарати-аналоги є бажання привернути увагу і зацікавити споживача ліків за допомогою привабливої назви, яка містить корисну інформацію або добре відоме (прецедент-

не) ім'я. Саме тому до складу фармаконімів широко залучаються імена античних богів (Адоніс, Гіпнос, Нептун, Діана), прізвища відомих вчених і лікарів (Вишневський, Люголь, Рінгер-Локк, Шостаковський), назви міст (Нью-Йорк, Верона, Фіви), окремих районів (штат Нью-Йорк, Дарниця) та географічних об'єктів (Ніагарський водоспад). Вживання ономастичних компонентів значно підвищує ступінь вмотивованості та привабливість назви ліків. Прецедентні власні імена привертають увагу потенційного покупця до засобів, які тиражує фірма-виробник, сама назва виділяє такий препарат серед інших.

В статье рассматриваются закономерности формирования и функционирования эпонимических и топонимических названий греко-латинского происхождения в фармацевтической терминологии и номенклатуре. Появление большого количества эпонимических и топонимических названий требует осмысления терминообразующих процессов, определения алгоритма отбора словообразующих языковых средств. Исследование фармацевтической терминосистемы позволяет сделать выводы об общих тенденциях формирования современных научных терминосистем. Использование ономастических компонентов значительно повышает степень мотивации и привлекательности названий лекарств. Прецедентные собственные имена привлекают внимание потенциального покупателя к средствам, которые тиражирует фирма-производитель, собственно название выделяет такой препарат среди других.

Ключевые слова: наименование лекарственных средств, ономастическое наименование, эпонимический и топонимический компонент, фармаконим, прецедентные собственные имена.

The article observes the main rules of formation and functioning of the eponymous and toponymous names of Greek and Latin origin in the pharmaceutical terminology and nomenclature. The emergence of a large number of toponymous and eponymous names needs to be reflected in the aspect of term-processes, determination of algorythm selection of the formative linguistic resources. Study of pharmaceutical term system allows to make conclusions about general trends of the formation of modern scientific term systems. Using of onomastic components greatly increase the motivation and attractiveness of drugs names. Precedent names attract attention of potential buyers to the proposed medicine.

Key words: name of drugs, onomastic name, the eponymous and toponimic component, farmakonym, precedent names.

Література:

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М., 2007. – 576 с.
2. *Беляев Р. С.* Ономасиологический анализ греко-латинских терминоэлементов (на материале латинской клинической терминологии) : дисс. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.14 "Классические языки", 10.02.19 "Теория языка" / Р. С. Беляев. – Киев, 1990. – 238 с.
3. *Березникова Р. Е.* Место номенов в лексической системе языка / Р. Е. Березникова // Имя нарицательное и собственное. – М., 1978. – 206 с.
4. *Бужина Т. П.* Современные тенденции терминологического словообразования в номенклатуре лекарственных средств / Т. П. Бужина // Язык медицины : Всеросс. межвуз. сб. науч. тр. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С.76–80.
5. *Вейсман А. Д.* Греческо-русский словарь / А. Д. Вейсман. – М., 1991. – 686 с.
6. *Воронова О. Н.* Проблемы товароведной терминологии в фармации / О. Н. Воронова // Язык медицины : Всеросс. межвуз. сб. науч. тр. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 81–85.
7. *Голєв Н. Д.* Естественная номинация объектов природы собственными и нарицательными именами / Н. Д. Голев. – М., 1985. – 195 с.
8. *Гусятинская В. С.* Терминология лекарственных препаратов / В. С. Гусятинская // Парадигматические характеристики лексики : межвуз. сб. науч. тр. – М. : МГПИ, 1986. – С. 93–100.
9. *Дворецкий И. Х.* Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – М., 2000. – 846 с.

10. *Дремова Н. Б.* Номенклатура лекарственных средств: особенности формирования и фармацевтическая информация // Нина Борисовна Дремова, Римма Евгеньевна Березникова. – Курск, 2002. – 152 с.

11. *Катцунг Бертрам Г.*. Клиническая фармакология / Бертрам Г. Катцунг. – М., 1998. – Т. 2. – 670 с.

12. *Исакова А. А.* Эволюция прамонимического пространства: структура, семантика, прагматика (на материале современной механонимии) : автореф. дисс. на соискание степени д-ра филол. наук : спец. 10.02 19 "Теория языка" / Исакова А. А. – Краснодар, 2008. – 48 с.

13. *Кирпичева О. В.* Ономастикон рекламного текста : автореф. дисс. на соискание степени д-ра филол. наук : спец. 10.02 19 "Теория языка" / Кирпичева О. В. – Волгоград, 2007. – 22 с.

14. *Крюкова И. В.* Рекламное имя: от изобретения до прецедентности : монография / И. В. Крюкова. – Волгоград : Перемена, 2004. – 288 с.

15. *Лазарев Н. В.* Эволюция фармакологии / Н. В. Лазпрев. – Л., 1947. – 276 с.

16. *Лазарева М. Н.* Номенклатура лекарственных средств в гомеопатии: особенности класификации и номинации / М. Н. Лазарева // Язык медицины : Всеросс. межвуз. сб. науч. тр. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 193–203.

17. *Машковский М. Д.* Лекарственные средства / М. Д. Машковский. – М., 2006. – 1216 с.

18. *Мордвинова Н. Г.* Словесные товарные знаки алкогольных напитков : на материале русского, чувашского, французского, итальянского, испанского, немецкого и английского языков : автореф. дисс. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 / Мордвинова Н. Г. – Чебоксары, 2008. – 32 с.

19. *Нечай М. Н.* Ботаническая терминология как структурная составляющая тривиальных наименований лекарственных средств / М. Н. Нечай // Язык медицины : Всеросс. межвуз. сб. науч. тр. – Самара, 2007. – Вып. 2. – С. 227–231.

20. Фармацевтический этимологический словарь. – М., 1991. – 128 с.

21. *Коваленко В. Н.* Фарминдекс'98 – лекарственные препараты / В. Н. Коваленко, А. П. Викторова. – К., 1998. – 1148 с.

22. *Фоменко О. С.* Прагматонимы-глобализмы: лингвистический статус и функциональная специфика: дисс. на соискание степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 / Ольга Сергеевна Фоменко. – Волгоград, 2009. – 209 с.

23. *Чернявский М. Н.* Латинский язык и основы фармацевтической терминологии / М. Н. Чернявский. – М., 1975. – 320 с.

24. *Яковлева О. Е.* Семиотические типы прагматонимов современного русского языка : на материале номинаций продуктов питания : автореф. дисс. на соискание уч. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Яковлева О. Е. – Новосибирск, 2006. – 32 с.

УДК 81'255.2:6+811.111

НАНОНАУКОВІ ТЕРМІНИ *ATOM* / *АТОМ* І *MOLECULE* / *МОЛЕКУЛА*: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Радзієвська Світлана Олександрівна,
канд. філол. наук, доц.
Національний транспортний університет

У статті розглянуто витоки нанонаукової термінології. Основні терміни нанонауки *atom* / *атом* і *molecule* / *молекула* як найперспективнішої науково-практичної галузі знань вперше виступають предметом дослідження у сучасній лінгвістиці. У роботі запропоновано аналіз нанонаукових термінів в історичному аспекті.

Ключові слова: нанонаука, нанонауковий термін, нанонаукова термінологія, терміносистема нанонауки, атом, молекула.

До **актуальної** проблематики сучасного українського термінознавства (А. С. Д'яков, В. Л. Іващенко, В. І. Карабан, І. С. Квитко,Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, Б. П. Михайлишина, Т. І. Панько, Л. М. Полюга, Л. О. Симоненко, Е. Ф. Скороходько, О. О. Тараненко, О. І. Чередниченко та інші) належать питання як вивчення закономірностей утворення термінів, так і їх структури, семантики, упорядкування, перекладу, історії тощо.

Метою публікації є аналіз основних нанонаукових термінів *atom* / *атом* і *molecule* / *молекула* в історичному аспекті.

Об'єктом статті є ключові нанонаукові терміни *atom* / *атом* і *molecule* / *молекула*, а **предметом** – аналіз цих термінів та їх дефініцій в історичному аспекті.

Наукову новизну проведеного дослідження зумовлено тим, що його результати є внеском до розробки теоретичних та методологічних засад сучасної термінографії.

Нанонаука виникла у результаті поєднання фундаментальних досліджень із фізики, хімії, фізико-хімії, математики, матеріалознавства, біології, генетики, медицини, а також на основі сучасних технічних досягнень із визначенням розміру наночастинок і їх синтезу різними методами [Патон 2009, 18]. Цікаве походження грецького префікса "нано", а також "нанно". Префікс *нано-* походить з гр. *νάννος* й означає "карликовий". Як свідчать історичні факти, за 600 років до нашої ери на місці нинішнього французького міста Марселя мешкало плем'я лігурів. Столицею племені був порт Фокей з правителем-царем, якого звали Нанн. Коли у царя підросла дочка і її можна було видавати заміж, він запросив на свято до Фокея багато гостей, і з-поміж них донька мала обрати собі майбутнього чоловіка. Гостей пригощали нанно – солодкими медовими пряниками. І досі у марсельському порту місцеві кулінари готують такі самі медові пряники – нанно (слово "нанно" пишеться з двома н) [Чекман 2011, 15].

Значний внесок у розвиток теоретичних та практичних основ нанонауки та нанотехнологій зробили вчені різних країн, напр.: Ервін Шредінгер (Австрія); Г. А. Гамов, Р. Ф. Фейнман, К. Е. Дрекслер, Дж. А. О'Кіфі, Г. Мур, Р. Янг, Р. Керл, Дж. Хіт, Шон О'Брайен, Р. Смоллі, Д. Ейглер, Е. Швейцер (США); Лео Есаки, Норіо Танігучі, Суміо Ііджима (Японія); Ф. Церніке (Нідерланди), Е. А. Руска, М. Кноль, В. Бартлотт, К. Найнуйс, Г. Гляйтер, П. Грюнберг (Німеччина); Г. Бінніг, Г. Рорер (Швей-

царія); Д. М. Гаркунов, І. В. Крагельский, Ю. С. Тиходеєв, Д. А. Бочвар, О. Г. Гальперин, Ж. І. Алферов, К. А. Валієв Ю. В. Гуляєв (Росія); Г. Крото (Великобританія); А. Фер (Франція); Б. Є. Патон, Б. О. Мовчан, В. Ф. Москаленко, І. С. Чекман, З. Р. Ульберг, Л. П. Яценко, А. Г. Наумовець, О. А. Марченко, О. М. Івасишин, В. Ф. Мачулін, В. Г. Бар'яхтар, С. В. Волков (Україна) та інші.

Зупинимося на теоретичних основах проведеного дослідження. По-перше, відповідно до класичних визначень (Д. С. Лотте, О. Вюстер), термін є одиницею спеціальної сфери використання (мови науки та техніки), що належить будь-якій конкретній підмові (галузі знання) і виконує функцію позначення конкретного наукового поняття. По-друге, система термінів передає систему наукових понять, які є наслідком тривалого попереднього розвитку галузі знань і необхідною умовою дальшого її прогресу, оскільки закономірності розвитку природи й суспільства, відкриті й пізнані наукою, формулюються за допомогою термінів [Коптілов 2003, 248]. По-третє, з одного боку, суттєвою ознакою терміна, на відміну від звичайного слова, є те, що він як елемент системи термінів конкретної підмови функціонує в тексті, залишаючись системною одиницею певної підмови, позначає відповідне наукове поняття [Новичкова 1985, 8], водночас, з іншого боку, спостерігаємо, що цей наявний зв'язок між терміном і поняттям не є постійним [Лейчик 2007, 138].

Загальновідомо, що, по-перше, термінологічна система будь-якої галузі знань історично формується протягом століть або навіть тисячоліть; по-друге, терміносистема є співвіднесеною з певною традицією пізнання і вживання термінів у цій сфері пізнання.

Нанонаукова термінологія пройшла певні етапи свого розвитку, пов'язані з етапами розвитку самої нанонауки. Вчені вважають, що людство мало справу з нанотехнологіями та наноматеріалами з давніх-давен, але не розглядало з наукової точки зору природу властивостей наночастинок до середини XX ст. [Нанонаука 2012, 326]. Отже, нанонаукова термінологічна система формувалася протягом тривалого часу.

Типовим для періоду формування термінології є мовний факт запозичення терміна з іншої термінології або сфери неспеціальної лексики у непрямому, частіше за все, метафоричному значенні [Лейчик 2007, 112].

На думку термінологів, необхідним є етимологічний аналіз терміна, який розпочинається із визначення того, чи є слово власним елементом словотворчої системи мови, чи воно є здавна успадкованим мовою, чи запозиченим з якоїсь іншої мови. Одразу зазначимо, що термін *нанотехнології* вперше ввів у науковий обіг у 1974 р. професор-матеріалознавець Токійського університету Норіо Танігучі, хоча поштовхом до розвитку цієї галузі знання вважається лекція фізика-теоретика, Нобелівського лауреата Р. Фейнмана "Там, унизу, багато місця", прочитана в Каліфорнійському університеті на різдвяному вечері 29 грудня 1959 р. У цій історично важливій лекції вчений доводив, що не існує жодних перешкод для того, щоб створювати речі прямо з атомів.

З вищезазначеного випливає, що суттєвою рисою нанонауки є те, що дослідження виконуються на атомно-молекулярному рівні. Тобто, до основних понять нанонауки належать "атом" і "молекула".

Таким чином, прабатьками нанонаукової термінології слід вважати грецького філософа Левкіппа з Мілету (V ст. до н.е.) [Левкипп 2013] та його учня, засновника атомістики Демокріта Абдерського (460 р. до н.е. – 370 р. до н.е.), який вперше для опису найменшої частинки будь-якої речовини почав використовувати термін *атом* (гр. *ἄτομος*), що має заперечний префікс *ἄ* ("не") і корінь *τέμνω – temno* ("ділити") й означає "неподільний" [Демокрит 2013].

Оскільки науковий прогрес вносить зміни та корегує поняттєвий апарат будь-якої галузі знань, зауважимо, що до XVII–XVIII ст. хіміки вважали, що атом не можна "поділити", але лише у XIX ст. зміст наукового поняття зазнав змін, коли фізики спромоглися довести, що атом подільний і запропонували модель атома, яка стала поштовхом для розвитку квантової механіки.

Доречно зазначити, що у м. Карлсруе (Німеччина) в 1860 р. був проведений перший Міжнародний з'їзд хіміків, де вперше було надано чіткі дефініції термінам *atom* / *атом*) і *molecule* / *молекула* [Карлсруе 2013]. Атом є найдрібнішою частинкою хімічного елемента, що складається з ядра й електронів. Молекула (новолат. *molecula*, зменшувальне від лат. *moles* – "маса") – здатна до самостійного існування частинка простої або складної речовини, що має її основні хімічні властивості, які визначаються її складом та будовою.

Атоми є тими головними будівельними основами усієї природи, з яких подібно до різного кольору та розміру цеглини складають житлові будинки, адміністративні та технічні споруди тощо. Із 91 атома формуються молекули усього навколишнього світу, їх мільйони, мільярди, а, можливо, трильйони. Формування частинок відбувається саме шляхом послідовного приєднання атомів [Непийко 1985, 11–14]

Наведемо похідні терміноодиниці від терміна *atom* / *атом*: *acceptor* / *акцептор*; *adatom* / *адатом* або *адсорбований атом*; *artificial atom* / *штучний атом*; *atomic cluster* / *атомний кластер*; *atomic force microscope* / *атомний силовий мікроскоп*; *Bohr atom* / *атом Бора*; *bulk diffusion* / *об'ємна дифузія*; *donor atom – донорний атом*; *free radical – вільний радикал*; *magic number* / *магічне число*; *tracer* (*radioactive isotopic method*) / *мічений атом* (*метод радіоактивних ізотопів*) тощо.

Відзначимо, що існує чимало інших пов'язаних з *атомом* термінопонять, які слугують на позначення певних характеристик, різноманітних процесів, станів, методів тощо, задіяних під час досліджень, напр.: *autoradiography* / *авторадіографія*; *bulk diffusion* / *об'ємна дифузія*; *bulk-technology* / *масова технологія (балк-технологія)*; *dislocation* / *дислокація* тощо.

Для утворення молекули між атомами утворюються комплекси, тобто має місце завдяки хімічним зв'язкам взаємодія електронів атомів або іонів речовин. Формування або руйнування хімічних зв'язків між молекулами є суттю хімічних реакцій. Оскільки електрони відповідають за хімічні зв'язки і, тим самим, за особливості протікання хімічних реакцій, то ці структури атома відповідають за властивості молекул. Взаємодія двох електронів лежить в основі формування електричного струму, силу якого можна виразити математичним рівнянням, яке називають законом Ш. О. Кулона (1736–1806), видатного французького фізика, засновника вчення про електрику, який відкрив цю закономірність у 1785 році.

Сучасні уявлення про будову матерії ґрунтуються на наявності у кожній речовині двох універсальних частинок – "будівельних матеріалів": електронів і протонів, які менші за атом. Електрон (гр. *electron* "янтар", "бурштин") відкритий у 1897 р. англійським вченим Д. Томпсоном. За допомогою певних засобів можна виділяти електрони із речовини, формуючи електронні пучки з можливістю керування ними за допомогою електричних і магнітних полів. Це зумовило розвиток сучасної електротехніки та радіотехніки, створенню приладів з використанням направленого руху електронів в газах, рідинах, твердих тілах.

Згідно законів квантової механіки відомо: граничним параметром, який характеризує розміри матеріалів та поведінку електронів згідно законів класичної фізики, від розмірів матеріалів, де мають місце закони квантової механіки, є довжина хвилі вільного електрону Луї де Бройля (1892–1972), французького фізика, основоположника квантової механіки, лауреата Нобелівської премії.

Термін *molecule / молекула* продукує такі терміноодиниці: *макромолекула* (*macromolecule*): *artificial molecule – штучна молекула*; *polar molecule* (*dipole*) – *полярна молекула* (*диполь*); *adhesion molecules – адгезивні молекули*; *informational molecules – інформаційні молекули* та багато інших.

Зупинимося на термінопоняттях, пов'язаних з *молекулою.* Вони слугують на позначення молекул певних речовин, специфічних різновидів молекул, частин молекул або скупчення молекул, а також вживаються для опису не лише речовини, але її характеристик, різноманітних процесів, станів, методів тощо, задіяних під час досліджень, напр.: *conjugate – кон'югат (парна або сполучена молекула)*; *intermolecular interactions / міжмолекулярні взаємодії*; *molecular beam epitaxy / молекулярно-променева епітаксія (епітаксія молекулярним променем); molecular propeller – молекулярний пропелер*; *molecular beacon – молекулярний маяк*; *molecular bridge – молекулярний міст*; *molecular descriptors / молекулярні дескриптори*; *molecular diagnostics – молекулярна діагностика*; *molecular diversity – молекулярна різноманітність*; *molecular dynamics – молекулярна динаміка*; *molecular machines – молекулярні машини*; *molecular mechanics – молекулярна механіка*; *molecular modeling – молекулярне моделювання*; *molecular nanomotors – молекулярні наномотори*; *molecular propeller – молекулярний пропелер*; *молекулярна топологія / molecular topology* тощо.

Отже, розгляд ключових нанонаукових термінів *atom / атом* і *molecule / молекула* та їх похідних в історичному аспекті дозволив дійти висновку, що нанонаукова термінологія є системним утворенням, формувалася протягом століть і продовжує розвиватися.

З розвитком науки, мови, суспільства терміносистема нанонауки зазнає еволюційних змін, які у певні історичні періоди мають більшу чи меншу динаміку. Хоча опис основних термінів і вимагає ознайомлення з досягненнями, здійсненими у певних галузях знань на певних етапах розвитку, він безперечно сприятиме відкриттю нових підходів у термінологічних дослідженнях.

Перспективним і цікавим, на нашу думку, є здійснення аналізу основних термінів таких фундаментальних галузей знань, як медицина, фізика, хімія, біологія тощо.

В статье рассматриваются истоки нанонаучной терминологии. Основные термины нанонауки *atom* / *атом* и *molecule* / *молекула* как наиболее перспективной научно-практической области знаний впервые выступают предметом исследования в современной лингвистике. В работе анализируются нанонаучные термины в историческом аспекте.

Ключевые слова: нанонаука, нанонаучный термин, нанонаучная терминология, терминосистема нанонауки, атом, молекула.

The article deals with the origin of the nanoscience terminology. The key nanoscience terms *atom* and *molecule* serve as the subject of the research. The paper suggests the historical review of the basic nanoscience terms.

Key words: nanoscience, nanoscience term, nanoscience terminology, nanoscience term system, atom, molecule.

Література:

1. Демокрит Абдерский [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org.
2. Карлсруе [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org.
3. *Коптілов В.* Теорія і практика перекладу / В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
4. Левкипп (Leukippos) ок. 500 – 440 до н. э. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.physchem.chimfak.rsu.ru/Source/History/Persones/Leukippos.html.
5. *Лейчик В. М.* Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 256 с.
6. Нанонаука, нанобіологія, нанофармація : монографія / [І. С. Чекман, З. Р. Ульберг, В. О. Маланчук, Н. О. Горчакова, І. А. Зупанець]. – К. : Поліграф плюс, 2012. – 328 с.
7. *Непийко С. А.* Физические свойства малых металлических частиц / С. А. Непийко. – К. : Наукова думка, 1985. – 248 с.
8. *Новичкова Л. М.* Терминологические особенности перевода научно-технических текстов с немецкого языка на русский / Л. М. Новичкова. – М. : Всесоюзный центр переводов научно-технической литературы и документации, 1985. –145 с.
9. *Патон Б. Є.* Нанонаука і нанотехнології: технічний, медичний та соціальний аспекти / Б. Є. Патон, В. Ф. Москаленко, І. С. Чекман, Б. О. Мовчан // Вісн. НАН України. – 2009. – № 6. – С. 18–26.
10. *Чекман І. С.* Нанофармакологія / Іван Сергійович Чекман. – К. : Задруга, 2011. – 424 с.

РЕЦЕНЗУВАННЯ

ВІДЗИВ
офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Калініченко Віри Ігорівни
"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПІХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство
(Донецьк, 2013)

Дисертація **Калініченко Віри Ігорівни** є масштабним за своїм дослідницьким підходом, комплексним, ґрунтовним і оригінальним дослідженням бінарних концептів-відповідників **"SUCCESS" – "FAILURE" та "УСПІХ" – "НЕВДАЧА"**, виконаним у міждисциплінарному модусі, яке спрямоване насамперед на з'ясування реального, "живого" змісту цих концептів, що є характерним для них на даному синхронічному зрізі розвитку двох лінгвоспільнот.

На схвалення заслуговує "бінерний підхід", адже принцип бінарності, семантичної опозиційної роздвоєності, лежить в основі не тільки структури тексту або упорядкування концептокорпусів природних мов, а є універсальною буттєвою опозицією людського життя і природи: **свої і чужі, світлі і темні, добро і зло, бідні і багаті, вороги і друзі, електрон і позитрон, інь і ян,** тощо

Вже трюїзмом стало твердження про те, що на межі тисячоліть відбулася докорінна зміна базисної науково-лінгвістичної та гуманітарної парадигми, коли системно-структурна парадигма поступилася місцем парадигмі антропоцентричній, яка повернула людині статус "міри всіх речей" та поставила її у центр Світобудови. Дослідницький інтерес лінгвістів перемістився, так би мовити, з соссюрівських правил гри у шахи на самих гравців, у мовознавчій науці утвердилися принципи антропоцентричності й антропоморфності мови, мовна форми почала розглядатися як відображення структур людської свідомості. Типовим об'єктом для лінгвокогнітивних і лінгвокультурних розвідок останнього часу виступають концепти, ці ментальні культурно навантажені і історично зумовлені згустки інформації, які, забезпечуючи тяглість етнічної духовної традиції, по суті, жорстко детермінують всі аспекти життя та діяльності того чи того етнічного соціуму. Незважаючи на міркування деяких учених відносно того, що антропологізм у мовознавстві вже майже вичерпав свій резерв, інтерес до невидимого світу етнічних культурних констант (крізь дослідження яких етнічна людини одержує можливість краще пізнати себе і світ, у якому вона перебуває), продовжує зростати, про що переконливо свідчить проблематика кандидатських та докторських дисертацій у царині філології і суміжних гуманітарних наук. Цей факт і зумовлює **актуальність** рецензованої роботи.

Наукова новизна рецензованого дисертаційного дослідження полягає насамперед у тому, що вперше увага лінгвіста концентрується на двох міжмовних бінарних парах концептів SUCCESS-FAILURE та УСПІХ-НЕВДАЧА, когнітивні характеристики яких моделюються у зіставному аспекті на підставі аналізу даних насамперед

психолінгвістичного експерименту і на тлі з'ясування дії етносоціальних та етнопсихологічних чинників. Як правило, у зіставних лінгвокогнітивних і лінгвокультурологічних студіях психолінгвістичний експеримент використовується як верифікуючий спосіб перевірки даних, одержаних в ході застосування найрізноманітніших методів як традиційного, так і новітнього толку. Проте в якості основного в рамках такого роду досліджень його використовують не часто. Мені, наприклад, відома тільки одна робота зі спеціальності 10.02.15 на тему "Психолінгвістичні аспекти концепту «Багатство» (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов)", захищена у 2011р. в ІФ КНУ імені Тараса Шевченка, авторкою якої є Сурмач Ольга Ярославівна. Очевидно, цьому є сумне пояснення. Українська психолінгвістична школа все ще перебуває у стані свого становлення і формування. Основи її були закладені проф. М. П. Муравицькою, яка, на превеликий жаль, рано пішла з життя. Наскільки мені відомо, останнім часом не було захищено жодної докторської дисертації з психолінгвістики. Тимчасом в Росії ще з 80-х років XX ст. розвиваються потужні етнопсихолінгвістичні студії, спрямовані на дослідження структури асоціативного тезаурусу мовної особистості, на з'ясування особливостей вербально-асоціативних мереж (О. О. Леонтьєв, О. О. Залевська, Ю. М. Караулов, Ю. О. Сорокін, Н. В. Уфімцева та ін.). На тлі цих фактів рельєфнішою постає **теоретична цінність** презентованої роботи, її внесок у розбудову українських етнопсихолінгвістичних студій.

Емпіричний матеріал дослідження є вельми репрезентативним – понад 8 тисяч мовних одиниць двох мов (американського варіанту англійської мови і української), відібраних з лексикографічних джерел та одержаних в ході психолінгвістичних експериментів.

Центральна проблема, яку намагається розв'язати дисертантка, – створити за допомогою методів психолінгвістичного дослідження вірогідні моделі побутування фокусних концептів у мовній свідомості англо-американського і українського етносів та на підставі їхнього зіставлення запропонувати певні висновки щодо психічних архетипів двох лінгвоспільнот, які відіграють помітну роль у форматуванні акціональної поведінки їх членів.

Для коректного розв'язання цієї проблеми авторка використовує низку методів, у якій поєднуються традиційні описовий і зіставний, структурний метод компонентного аналізу, метод польового моделювання, різноманітні психолінгвістичні методики, методи математичної лінгвістики тощо. Таке оригінальне поєднання доволі різних і за часом свого закріплення у мовознавстві, і за характером технічних процедур методів створює автентичність дослідницького підходу авторки.

Дисертаційне дослідження є композиційно струнким, складаючись з чотирьох розділів.

У першому розділі "*ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВЕРБАЛІЗОВАНИХ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА*" дисертантка на основі ґрунтовного опрацювання теоретичних джерел презентує ті лінгвокогнітивні термінопоняття, які є релевантними для цілей, завдань і підходів її дисертаційного дослідження (когнітивна ознака, картина світу, мовна свідомість, концепт, номінативне

поле концепту, концептосфера, комунікативна релевантність концепту, структура концепту, лексикографічне значення, психологічно реальне значення, тощо). На історії становлення і змістовому наповненні одного з них хотілося б зупинитися детальніше. Йдеться про термін "мовна свідомість". Як зазначає на с. 20 дисертантка, "…вперше поняття мовної свідомості було введено в науку В. фон Гумбольдтом". Фактично тиражується помилка, яка виникла внаслідок невдалого перекладу гумбольдтівського nationeller Sprachsinn. У передмові Г. В. Рамішвілі до рос. видання В. фон Гумбольдта "Избранные труды по языкознанию" (М., 2000) читаємо: "Гумбольдт вводит новое, на наш взгляд, весьма важное понятие "языковое сознание народа" (nationeller Sprachsinn)…. В нём можно усмотреть имманентный принцип "важнейших различий языка" (с. 11). Якщо з першим твердженням шан. Г. Рамішвілі погодиться аж ніяк не видається можливим, оскільки *nationeller Sprachsinn* коректно перекладається тільки як "національний зміст мови", то стосовно другого все в порядку, адже "найважливіші відмінності мови" за Гумбольдтом якраз і зумовлювалися її загальним "національним змістом" (фактично це поняття поглинає і гумбольдтівську "внутрішню форму мови"). Таким чином, Гумбольдт не впроваджував терміна "мовна свідомість" (нім. Sprachbewusstsein). Це уточнення вартує з огляду на те, що, незважаючи на незадоволеність цим терміном з боку багатьох відомих вчених (О. Леонтьєв, Й. Стєрнін, О. Залевська), він широко використовується у сучасних психологічних і лінгвокогнітивних/лінгвокультурологічних студіях. Для психолінгвістів це насамперед асоціативний тезаурус як модель людської свідомості; для лінгвокультурологів – духовна сутність національної спільноти, що зберігається у семантичних матрицях людської свідомості (останнє розуміння близьке до *nationeller Sprachsinn*) .

У рамках другого підрозділу першого розділу Віра Ігорівна на підставі узагальнення відомостей з інших дотичних до її проблематики наукових праць подає характеристики концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в термінах їхньої універсальності, абстрактності, бінарності, регулятивності, телеономності, комунікативної релевантності. Далі пропонується зіставний опис особливостей лексикографічної репрезентації досліджуваних концептів в англійській та українській мовах із залученням солідної лексикографічної бази двох мов, яка опрацьовується статистично за допомогою критерію Стьюдента. Лексикографічна представленість к. SUCCESS майже 42 % іменниковими одиницями і репрезентація к. УСПІХ тільки 28 % од. дозволяє дисертантці зробити слушний висновок відносно того, що "… при рефлексії абстрактного феномену успіху для носіїв АМС опредметнення, … відіграє істотнішу роль у зіставленні з носіями УМС. На користь цього свідчать і результати розрахунку критерію Стьюдента: різниця між відсотковими показниками іменникових одиниць, які вербалізують кк. SUCCESS і УСПІХ, є значущою на користь американського концепту" (с. дис.. 43–44). Дуже вдалими і вірогідними видаються опрацьовані та інтерпретовані дисертанткою дані, які стосуються прислівникових вербалізаторів досліджуваних концептів SUCCESS і УСПІХ, котрі дозволяють зробити висновок про більшу важливість констатації ознаки успішності

певної дії або події при осмисленні явища успіху українцями порівняно з американцями (с. 45–52). В останніх двох підрозділах першого розділу дисертантка робить цікавий екскурс до царини сучасної когнітивної психології, соціології, етики, політології, етнології, релігієзнавства, виформовуючи своєрідну еталонну модель української і американської особистості в їх реляціях до категорії успішності/неуспішності. При цьому екстралінгвістична інформація підкріплюється даними авторського психолінгвістичного експерименту. Так, як свідчить авторка, українські респонденти відчували значно більше труднощів при наданні символічних реакцій і суб'єктивних дефініцій на слово-стимул *успіх,* ніж американські мовці на слово-стимул *success* (зафіксовано 2 % відмов серед американських інформантів та 9,7 % з-поміж українських інформантів). З іншого боку, за статистичними даними проведеного психолінгвістичного експерименту українські респонденти легше впоралися із завданнями на подання дефініцій на слово-стимул *невдача*, ніж американці – на слово-стимул *failure*, що дозволяє зробити припущення про те, що українці мають більш концептуалізоване уявлення про невдачу порівняно з американцями. Все це спонукає до сумного висновку про несформованість в українській спільноті "єдиної гармонійної теорії успішності", про відсутність у ньому архетипових уявлень про успіх і шляхи його досягнення.

Слід зазначити, що В. І. Калініченко демонструє у рамках цього розділу (і далі) вміння опрацьовувати теоретичні роботи, виробляючи на підставі їх аналізу (і, звичайно, з огляду на специфіку емпіричного матеріалу свого дослідження) свій власний підхід до розв'язання фокусних теоретичних і практичних проблем, які постають на різних етапах її студій.

У другому розділі *"МЕТОДИКА ЗІСТАВНОГО ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА*" на тлі розгляду найпоширеніших сучасних підходів та методів вивчення мовних концептів Віра Ігорівна пропонує свою модель дослідження концептів, яка спирається на семантико-когнітивний підхід Воронізької лінгвістичної школи З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, який у свою чергу постав з системно-семантичних (у тому числі і зіставних досліджень) лексики, що розгорнулися у Воронізькому університеті у 70-ті – 80-ті роки минулого XX століття.

На підставі застосування низки психолінгвістичних експериментів (вільного асоціативного експерименту, суб'єктивних визначень та експериментального виявлення символіки) дисертантка пропонує цілком слушний "двослотовий" фрейм опрацювання бінарних концептів, який включає зіставне опрацювання макроструктури концептів в термінах чуттєво-образної, поняттєвої та інтерпретаційної складових та зіставний опис *польової стратифікації* концептів у термінах ядерної частини та зон ближньої, дальньої і крайньої периферії. Результати дослідження змістового наповнення концептів унаочнюються графічним моделюванням його структури, що представлено у потужних Додатках до роботи.

Як пише авторка, в експерименті взяли участь 800 осіб (400 представників американської лінгвокультури та 400 представників української мовної спільноти), ге-

терогенні щодо вікових, гендерних і фахових характеристик, які були "…відібраними в результаті простої випадкової вибірки розміром у 400 одиниць (осіб) із максимально допустимою статистичною похибкою у 5 %. … Генеральна сукупність інформантів-представників обох зіставлюваних лінгвокультур утворена випадковим чином із загальної популяції обраних для ПЕД міст, що передбачає наявність рівних можливостей увійти до групи учасників ПЕД у всіх членів конкретної популяції (мовної спільноти)". Я б просила дисертантку дати додаткові пояснення стосовно технічної процедури залучення людей найрізноманітніших професій, віку і локусу до груп українських і американських інформантів.

У третьому розділі *"МАКРОСТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ"* інтерпретуються і графічно узагальнюються результати психолінгвістичних експериментів, на підставі чого переконливо презентуються ізоморфні та аломорфні риси макроструктурної організації концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА. Віднесення сформульованих авторкою когнітивних ознак до перцептивно-образної, поняттєвої або інтерпретаційної складових досліджуваних концептів та оцінка їх обсягу, кількісного наповнення і рейтингу дозволили авторці зробити висновки лінгвокультурологічного і лінгвокогнітивного характеру: "…для американських мовців при осмисленні успіху більш значущим є пережитий оцінний, морально-етичний, утилітарний, соціо-культурний … досвід, тоді як для українських комунікантів важливішим є поняттєво-денотативний досвід рефлексії феномену успіху" (с. дис. 121); для американців характерне оцінювання успіху "…крізь призму подолання труднощів і перешкод на шляху до його досягнення", а для українців родина виступає одним із основних індикаторів успішності (с. дис. 138).

Є питання стосовно символічного вербалізатора *tears*, який, за даними В. Калініченко (с. 140), виступає символом успіху для американських респондентів (хоча така символізація нечисленна). Подібної символізації не було виявлено в українських респондентів. Як можна було б прокоментувати таку лакуну?

У четвертому розділі "ПОЛЬОВА СТРАТИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТІВ *SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА* В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ СВІДОМОСТІ" іншою (порівняно з третім розділом) метамовою подається польовий стратифікаційний устрій концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА (ядро, ближня, дальня і крайня периферії), що остаточно узагальнюється у Додатках до роботи.

Слід відзначити, що *Додатки* до дисертаційного дослідження п. Калініченко (180 с.) становлять окрему практичну і теоретичну її валідність, створюючи безумовну перспективу цієї роботи. Не можна не віддати належне дисертантці, яка спромоглася не тільки подати коректний опис й інтерпретацію досліджуваного об'ємного емпіричного матеріалу, а ще й унаочнити й узагальнити його результати у графіках, рисунках і таблицях для його можливого подальшого поглибленого аналізу.

У *Висновках* дисертаційної роботи узагальнюються її результати.

Як видається, шановна дисертантка досягла мети свого дисертаційного опусу – виконала комплексне психолінгвістичне дослідження, розробивши свій авторський

фрейм аналізу на перетині лексикографічних, психолінгвістичних, мовно-статистичних, соціальних та психо-когнітивних студій. Безсумнівною є не тільки суто лінгвістична, а й соціально-антропологічна значущість цієї роботи, у рамках якої зроблено спробу наукового обґрунтування особливостей ментальності і національного характеру українського етносу на тлі англо-американського способу мислення. Як влучно зазначав Г. Флобер "C'est le charactèr, qui fait toujours la destinée" ("Саме характер визначає долю"). Розвиваючи ці думки далі, можна припустити, що національний характер визначає долю нації. Коли ж певні негативні риси національного характеру прорефлексовано (у контексті цієї роботи це наша українська пасивність, надія на щасливий випадок і "везіння" замість віри у результативність наполегливої праці, слабке цілепокладання тощо), виникає надія на поступову зміну змістового наповнення концептів УСПІХ-НЕВДАЧА, адже останні є історично змінними телеономними сутностями.

Автореферат дисертації та публікації автора (13 одноосібних публікацій, зокрема, 11 статей у наукових фахових виданнях України) адекватно і достатньо повно відбивають концепцію, зміст і структуру роботи.

Дисертацію написано гарною українською мовою, авторка добре володіє науковим українським дискурсом.

Попри докладність аналізу та результативність отриманих висновків у межах поставлених завдань, дослідження Віри Ігорівни Калініченко містить окремі дискусійні моменти та деякі неточності. Звернімо увагу, зокрема, на такі:

1. Вступ. На с. дис. 9 метод польового моделювання названо "польовим методом". Це створює небажані асоціації з польовими методами, які були застосовані першими американськими антропологами (Ф. Боасом, Е. Сепіром та ін.) для аналізу мов індіанського автохтонного населення Північної Америки.

2. На с. 44 дис. презентована таблиця 1.1. під назвою "Лексикографічна репрезентація концептів за морфологічною ознакою", де подані кількісні дані відносно розподілу вербалізаторів концептів за частинами мови. Як відомо, частини мови виокремлюються за плюралістичним принципом урахування трьох основних критеріїв – категоріально-семантичного, морфологічного та синтаксичного. Тому, як видається, коректніше було б атрибутивне словосполучення "за морфологічною ознакою" замінити на "за частиномовною належністю".

3. Родзинка дисертаційної праці п. Калініченко полягає у поєднанні методів психолінгвістичного експерименту з методами статистичної лінгвістики. Проте у списку літератури єдиним теоретичним джерелом щодо квантитативних методів дослідження виступає практикум А. М. Єріної, З. О. Пальян "Теорія статистики" (К., 2009). Бажано було б поповнити список літератури за рахунок таких видань, як: Андреев Н. Д. Статистико-комбинаторные методы в теоретическом и прикладном языковедении / Николай Дмитриевич Андреев. – Л. : Наука, 1967. – 403 с.; Гладкий А. В., Мельчук И. А. Элементы математической лингвистики. – М. : Наука, 1969; Головин Б. Н. Язык и статистика. – М. : Просвещение, 1971.

4. У роботі трапляються окремі стилістичні та орфографічні негаразди (Див. текст дис. с. 11, 16, 17, 28, 71, 108, 158, 180 тощо).

Попри висловлені зауваження і побажання, дисертація п. В. І. Калініченко **"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПІХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах"** може бути кваліфікована як самостійне дослідження, теоретичне значення якого полягає у зіставному психолінгвістичному вивченні вербалізацій вищезазначених бінарних концептів в українській та англійській мовах на тлі їх лексикографічного розгортання та психо-соціальної концептуалізації із використанням методів математичної лінгвістики як моделестворювальних і верифікуючих щодо вихідних дослідницьких презумпцій.

Дисертаційне дослідження Віри Ігорівни Калініченко **"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПІХ» – "НЕВДАЧА» в українській мовах"** є завершеною, концептуальною, перспективною науковою працею, що відповідає вимогам, які наразі висуваються Департаментом атестації кадрів МОН України щодо кандидатських дисертацій, а її авторка, Віра Ігорівна Калініченко, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

ВІДЗИВ
офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Жарікової Юлії Валентинівни
"Румейська фразеологія у її відношеннях
з українською та новогрецькою фразеологіями",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство
(Донецьк, 2013)

Дисертація Ю. В. Жарікової є масштабним за своїм дослідницьким підходом, ґрунтовним і багатоаспектним дослідженням фразеологічного складу румейської мови на тлі української та новогрецької фразеологій, яке виконано на стикові ідей структурно-іманентної та антропологічної парадигм у сучасній лінгвістиці.

Актуальність дисертаційної роботи п. Жарікової визначається, по-перше, її зверненням до дослідження лінгвістичної проблематики румейської мови, мови надазовських греків, яка дійсно опинилася під загрозою зникнення, а, по-друге, нагальною необхідністю творчого синтезування тих усвідомлень, методів і підходів, що склалися у рамках лінгвістики XX і XXI століть. Як засвідчує сама авторка, переважна більшість румеїв розмовляють російською мовою, а знання румейської притаманне, на жаль, лише людям поважного віку. Принагідно хотілося б навести міркування з цього приводу В'яч. Вс. Іванова, який прогнозує збереження до середини нинішнього століття з шести тисяч мов всього лише шестиста, тобто десятої частини. Тому найнагальнішим завданням, яке стоїть перед сучасною лінгвістичної наукою, постає збереження, запис, фіксація цих мов для подальшого вивчення. Саме цим займається колектив лінгвістів під керівництвом В'яч. Вс. Іванова в Інституті світової культури при Московському державному університеті. Там навіть створено спеціальний сектор "малих мов". На жаль, як видається, в Україні ще недостатньо уваги приділяється цій проблемі. А нам є що захищати від вод ріки Лєти. Державної підтримки потребують кримськотатарська, гагаузька, караїмська, кримчацька, урумська, і, звичайно ж, румейська мова.

Розбудовуючи своє дослідження, авторка створює солідне теоретичне підґрунтя для своєї роботи, враховуючи надбання як попередньої, так і новітньої парадигм у мовознавстві. "Міжпарадигмальний" модус дослідження підтверджує і набір методів, використовуваних у практиці безпосереднього лінгвістичного аналізу: традиційні методи (описовий, зіставно-типологічний) поєднуються із структурними методами (таксономічний метод, метод структурно-граматичного та компонентного аналізу), доповнюючись методом лінгвокультурологічного та гендерного аналізу. Таке поєднання створює цілісну методику, так би мовити, "зіставно-структурно-антропологічного аналізу", представленого у рецензованій роботі. З огляду на все вищезазначене, актуальність дисертації Юлії Валентинівни не залишає жодного сумніву.

Наукова новизна рецензованого дисертаційного дослідження полягає насамперед у тому, що у ньому вперше в українському мовознавстві на матеріалі румейської мови як фокусної у зіставленні з українською та новогрецькою подано фрейм аналізу фразеологій із урахуванням як системно-структурних, так і лінгвокультурологічних характеристик їх конституентів. Не можна не віддати належне мужності авторки роботи, яка, (вірогідно!) на основі суцільної вибірки з перекладних словників

румейської мови (румейсько-російсько-новогрецького словника Р. С. Харабадот, російсько-румейсько-новогрецького словника Л. Кір'якова, а також зі словника п'яти діалектів румейської А. Діамантопуло-Ріоніса), залучаючи дані анкетування інформантів-трилінгвів, носіїв румейської, російської та української (12 осіб) та вибірку з художніх творів, створила репрезентативний корпус фразеологічного матеріалу (650 ФО румейської мови), що й ліг в основу фразеологічного перекладного румейсько-українського словника фразеологізмів з російськими та новогрецькими паралелями (перша спроба укладання в Україні), який у цілому нараховує 2000 фразеологізмів. Факт створення такого словника, який фактично вже повністю готовий до друку (Додаток до дисертації), може витлумачуватися трояко – як те, що зумовлює не тільки практичну, а й теоретичну значущість роботи та її новизну.

Центральна проблема, яку намагається розв'язати дисертантка, – це комплексний багатовекторний зіставно-семантичний і лінгвокультурологічний аналіз фразеологій трьох мов, кожна з яких фактично розглядається як суверенна (щоправда румейська виступає своєрідним еталонним primus inter pares).

Дисертаційне дослідження є композиційно струнким, складаючись з чотирьох розділів.

У першому розділі "*Надазовські греки та їхні мови*" подається гарно виконаний екскурс в історію та походження надазовських греків, презентуються відомості щодо особливостей формування та становлення румейської мови, з опорою на праці відомих неоелліністів (А. О. Білецький, Т. М. Чернишова, М. Л. Кісілієр та ін.) читачеві пропонується містка характеристика румейської мови в аспектах її системного устрою, діалектно-територіальної строкатості, особливостей її функціонування в умовах поліетнічного середовища, ставиться питання про необхідність вживання невідкладних заходів щодо її захисту, збереження та розвитку. Останнє завдання набирає особливої значущості з огляду на те, що за даними петербурзьких вчених (М. Кісілієр та ін.) мовна лояльність носіїв румейської є досить низькою, оскільки описується останніми як "поганий варіант новогрецької мови".

У другому розділі "*Теоретичні засади вивчення фразеології*" авторка окреслює метамовне і теоретико-концептуальне поле свого дослідження, подає вдалий узагальнений аналіз історії становлення фразеології як ділянки мовознавчої науки, визначає її статус у грецькій лінгвістиці, наводить існуючі в теорії фразеології класифікаційні схеми фразеологічних одиниць (ФО), ілюструючи їх відповідними прикладами з румейської, новогрецької та української мов, досліджує системно-семантичні зв'язки між фраземами (синонімію, антонімію, полісемію), семантичне явище омонімії, явище варіантності, акцентує культурну заангажованість фразеологізмів, висвітлює основні положення зіставної та контрастивної фразеології. Ю. В. Жарікова демонструє тут (і далі) вміння опрацьовувати теоретичні роботи, виробляючи на підставі їх аналізу (і, звичайно, з огляду на специфіку емпіричного матеріалу свого дослідження) свій власний підхід до розв'язання проблем теоретичної і контрастивної фразеології.

Читаючи сьомий підрозділ другого прозділу "Зіставна та контрастивна фразеологія", де авторка розглядає різні думки щодо ототожнення або розрізнення термі-

нів "контрастивний" і "зіставний", мені вперше спало на думку, що, мабуть розрізнення цих термінів все-таки має під собою підґрунтя (хоча при викладанні нормативного курсу "Вступ до мовознавства" у Київському національному університеті ми цього уникаємо), оскільки кожен з них імплікує певний аспект лексико-семантичних студій: або ономасіологічний (контрастивний метод), або семасіологічний (зіставний). У дослідженні шановної дисертантки акцент зроблено якраз на семіотико-ономасіологічному підході, тому її міркування щодо доцільності розрізнення цих термінів мають під собою логічне підґрунтя.

У третьому (центральному для роботи) розділі "*Аналіз румейських фразеологізмів у зіставленні з новогрецькими та українськими*" "зустрічаються" два підходи до дослідження фразеологічних одиниць – традиційний тематичний і структурно-граматичний, з одного боку, та сучасний когнітивний і лінгвокультурологічний, з іншого. У рамках першого ФО румейської, української та новогрецької мов класифікуються на основі макротаксонів на кшталт "властивості та якості людини", "дії, вчинки та поведінка людини, "міжособистісні стосунки" та ін. Треба відзначити, що ця класифікація не є авторською щодо виділення тематичних рубрик класифікації (авторка бере за основу класифікацію, запропоновану в "Навчальному фразеологічному словнику російської мови" О. А. Бистрової). Як видається, та таксономічна рамка, яка успішно діє на матеріалі однієї певної мови (у нашому випадку російської), починає "кульгати", будучи застосованою для упорядкування матеріалу трьох мов: так, до складу рубрики "стан особи, що характеризується зовнішніми проявами" потрапляють досить віддалені семантично фраземи: *копа идъру* (букв. *обливатися потом*) – 'обливатися потом, дуже важко працювати, дуже втомлюватися'; *κάθομαι στ'αγκάθια* – 'хвилюватися, поводитися знервовано через внутрішнє напруження', *αλλάζω χρώμα* – 'зблiднути'; *метати громи і блискавки* – 'гніватися, сердитися на кого-небудь, лаяти когось, бурхливо виявляти своє незадоволення, роздратування', причому це відбувається системно. Проте дане зауваження безпосередньо не стосується аналізу, виконаного дисертанткою, а скоріше містить міркування щодо доцільності використання подібних тематичних моделей при полімовному аналізі.

У рамках цього розділу розглянуто також основні джерела творення ФО румейської мови, розглянуто ФО з соматичним і зоонімічним компонентами, визначено специфіку цих ФО у румейській мові на тлі новогрецьких та українських фразем. Слідом за доц. І. Л. Покровською, яка вивчала фраземи з зоонімічним компонентом у турецькій мові, Ю. В. Жарікова розподіляє ФО за так званими "фразеосемантичними групами" (термін цей видається мені не дуже вдалим, адже у фразеологізма звичайно ж наявна семантична сторона!), в основі яких лежить денотативне значення опорного зооніма. За таких умов до однієї рубрики класифікації потрапляють фразеологізми досить різного сигніфікативного і конотативного значення. Наприклад, таксон "Фразеологізми з назвами свійських тварин": *алгу румынский* (букв. *румунській кінь*) 'про невгамовну, дебелу людину', *дърахкит ама ката* (букв. *чіпляється немов кішка*) 'про людину, що постійно чіпляється до когось (здебільшого про жінку)', *врумярку така* (букв. *смердючий цап*) 'про неохайного чоловіка', *гкрынзос ама ширыдъ* (букв. *брудний як свиня*) 'про дуже забруднений одяг; про люди-

ну, що зовсім за собою не слідкує', *брэву хна та райдъа* (букв. *крутити бикам хвости*) 'виконувати примітивну, часто брудну, непрестижну роботу'; *кішка пробігла, конем не догнати, як теля на нові ворота*; *δένω το γάϊδαρό μου* (добре влаштуватися), *αγοράζω γουρούνι στο σακί* – 'діставати у власність невідомо що, не бачивши й не знаючи його суті, властивостей', *γάτα με εννιά ουρές* – говориться про розумну людину. Проте ці міркування знов-таки стосуються більше не авторського аналізу як такого, а доцільності точного відтворення "прецедентних підходів", які вже склалися у царині фразеології. Дуже цікавими і плідними у рамках цього розділу є спостереження авторки над частотністю вживання певних зоокомпонентів у зіставлюваних мовах, над специфікою їх конотативної забарвленості (с. 111). У фокус уваги потрапляє насамперед румейська мова, в якій фразеологізми із зоонімом собака (*шклы*) мають виключно пейоративне забарвлення, а міль (*сытъа)* у вторинному означуванні стосується спритної, дотепної людини. Подаючи свою тематичну класифікацію фразеологізмів із зоонімічним компонентом, Юлія Валентинівна (с. 112–115) ретельно і послідовно висвітлює внутрішню форму фразеологізмів румейської мови, створюючи тим самим необхідне підґрунтя для їх подальшого зіставного аналізу. У контексті традиційних підходів до аналізу фразеологічних одиниць трьох мов дисертантка успішно проводить їх структурно-граматичний аналіз, вирізняючи низку лексико-синтаксичних моделей, які по-різному у якісному і кількісному планах реалізуються на матеріалі зіставлюваних мов, виявляючи як ізоморфні, так і аломорфні риси.

У, так би мовити, "сучасній частині" розділу п. Жарікова висвітлює ґендерні аспекти фразеології румейської мови на тлі української та новогрецької, відзначає вектор депреціації щодо оцінної та конотативної характеристики жінок у новогрецькій і (меншою мірою!) у румейській і українській мовах. Після теоретичних екскурсів у царину різних підходів до визначення ментального та лінгвістичного статусу концептів авторка звертається до аналізу фразеологізмів, що "покривають" сферу когнітивної діяльності людини, з-поміж яких є фразеологічні одиниці на позначення різних відчуттів; процесів сприйняття; процесу уявлення; пам'яті; мисленнєвої діяльності та мовленнєвої діяльності людини. У підрозділі 3.2.3. "Базові концепти румейської, новогрецької та української культури..." дисертантка намагається дати часткову характеристику регулятивним (праця, обов'язок, справедливість, правда, сумління та ін.) та телеономним (краса, чесність, мужність, любов, дружба, доброта, щастя, повага та ін.) концептам як "згусткам" відповідної лінгвокультури. Хоча прикладів тут наведено не так багато (с. 147 – 149), читачеві стає зрозумілим дослідницький підхід авторки, яка на основі аналізу асоціативно-образної складової фразеологізму, через розкриття його внутрішньої форми доводить автентичність кожної із досліджуваних лінгвокультур: "… для позначення заможного, багатого життя румеї використовують ФО *мэл ки гала* (букв. *мед та молоко*), греки – *μέλι και καρύδι* (букв. *мед та горіх*), а українці – *повна чаша* (с. 147). І, нарешті, в останньому підрозділі цього розділу дисертантка звертається до зіставного міжмовного дослідження фразеологізмів трьох мов в усталених термінах контрастивної лінгвістики: еквівалентність, аналогічність, безеквівалентність. Кількісно оцінюючи співвіднесеність між фразеологізмами трьох мов за критерієм "екві-

валентність", авторка доходить важливого висновку про те, що "повних еквівалентів між румейськими та українськими фразеологізмами набагато більше, ніж між румейськими та новогрецькими" (с. 152). Юлія Валентинівна пояснює це тим, що фразеологічна система румейської мови розвивалася вже під час проживання румеїв в Україні, що й зумовлює наявність великої кількості кальок ФО української мови у румейській. З іншого боку, кальки з новогрецької також присутні, наприклад: Харус пису прата (букв. Харон ходить слід за нами), що засвідчує особливості формування і розвитку румейської мови, її контактуванням з греками "у часи їх перебування на Кримському півострові та українцями під час проживання на території Північного Надазов'я" (с. 154). За даними дисертантки, найбільшу кількість ФО румейської мови складають фразеологічні еквіваленти (40 %) та аналоги (40 %). На долю ж безеквівалентних фразеологізмів припадає всього 5 %, що, як видається, засвідчує насамперед те, що мова ця є порівняно молодою і ще тільки виформовує своє ідіоетнічне обличчя.

У четвертому розділі "*Теоретичні та практичні засади укладання фразеологічного словника румейської мови*" авторка звертається до проблем української та грецької фразеографії, розглядає питання лексикографічного опису слова, дає характеристику існуючим наразі тлумачним, ідеографічним та перекладним фразеологічним словникам у галузі чотирьох мов (українська, новогрецька, румейська, російська), особливу увагу звертаючи на фразеологічні словники новогрецької та перекладний румейсько-російсько-новогрецький словник Р. М. Харабадота. При цьому зазначається відсутність як тлумачного фразеологічного словника румейської мови, так і перекладного українсько-румейського або vice versa. Зазначимо принагідно, що цей факт піднімає теоретичну та практичну значущість виконаної роботи на ще вищий щабель. І, нарешті, в останньому підрозділі третього розділу "Проблеми створення фразеологічного словника румейської мови" Юлія Валентинівна докладно зупиняється на проблемах формування реєстру румейської частини словника, на модусі підбору російських та українських перекладних відповідників, аргументує пропоновану нею структуру словникової статті, – одним словом формулює теоретичні та практичні засади укладання багатомовного фразеологічного словника румейської мови. Відрадно, що авторка при укладанні реєстрової і тлумачної частин свого словника не обмежується виключно опрацюванням вже існуючих тлумачних і перекладних словників чотирьох мов, а звертається до роботи з інформантами (не інформаторами! Див. с. 173) та до контекстуального функціонування фразеологізмів у художньому дискурсі румейських поетів та прозаїків (Д. Бгадиця, Л. Кір'якова, А. Шапурма, Д. Патрича, А. Нейфельда та ін.). Позитивним і далекоглядним видається географічне маркування фразеологічного звороту у словнику такими позначками (С – Сартана, У – Урзуф, К – Каракуба, Х – Харахла), оскільки румейська мова не є однорідною щодо свого територіального виміру і виділяє декілька діалектів. Це створює перспективу не тільки цієї роботи, а й інших дисертаційних праць, автори яких насмілилися б звернутися до проблем діалектного варіювання румейської мови і вдалися б до польових досліджень із залученням, скажімо, більшої кількості респондентів.

У *Висновках* дисертаційної роботи узагальнюються її результати.

У Додатку під назвою "Румейсько-українсько-російсько-новогрецький фразеологічний словник" (с. 215–324) подається упорядкований в алфавітному порядку реєстр румейських фразеологізмів із стилістичними та діалектними позначками з відтворенням їх внутрішньої форми, варіативності, ілюстрацією їх синтагматичного розгортання у румейськомовних текстах, перекладними еквівалентами, аналогами або описовим перекладом у випадку безеквівалентної фразеологічної одиниці російською та новогрецькою мовами. Ця збірка має окреме теоретичне і практичне значення, створюючи, по суті, чудове підґрунтя для подальших контрастивних лінгвокультурологічних досліджень, діалектних розвідок та інших лінгвістичних студій. Бажано за умов незначного доопрацювання якомога скоріше рекомендувати цей словничок до друку.

Як видається, шановна дисертантка досягла мети свого дисертаційного опусу – виконала комплексне різновекторне дослідження румейської фразеології на тлі української та новогрецької з переважною увагою до їх конвергентних рис і характеристик, розробила свій авторський фрейм аналізу, який постав на перетині системно-структурного і антропологічного підходів до розуміння сутності, природи і функцій мови. Безсумнівною є не тільки теоретична і практична, а й соціально-політична значущість цієї роботи, у рамках якої актуалізовано вивчення мови надазовських греків, етносу, який з XVIII століття мешкає на території нинішньої України, мова і культура якого нагально потребують захисту і державної підтримки.

Автореферат дисертації та публікації автора (17 позицій) адекватно і достатньо повно відбивають концепцію, зміст і структуру роботи.

Дисертацію написано гарною українською мовою.

Попри докладність аналізу та результативність отриманих висновків у межах поставлених завдань, дослідження п. Юлії Валентинівни Жарікової містить окремі дискусійні моменти та деякі неточності. Звернімо увагу, зокрема, на такі:

1. Вступ. Не бажаним є збіг у формулюванні об'єкта та матеріалу дослідження, які потрактовуються однаково на кшталт фразеологічних одиниць румейської, новогрецької та української мов (с. дис.7). Як видається, об'єкт має окреслювати дослідницьке поле автора, тому пропоную таку дефініцію "румейська фразеологія у її зв'язках з українською та новогрецькою". Не до кінця можна погодитися з таким формулюванням і одного із завдань дослідження "систематизувати наявні підходи до розгляду фразеологічних одиниць та визначити *теоретичні засади опису значення фразеологізмів з позицій антропоцентризму та зіставної лінгвістики в аспекті загального мовознавства*". Як відомо, зіставна лінгвістика є інтегративною частиною загального мовознавства, тому пропоную таке формулювання "… визначити теоретичні засади опису значення фразеологізмів у зіставному аспекті під кутом зору системоцентризму та антропоцентризму". Презентація методів дослідження як основного операційного інструментарію проведеного дослідження, як видається, вимагає більшої чіткості. Так, лінгвістичне спостереження й опис з подальшою систематизацією, класифікацією та інтерпретацією матеріалу є інтегративною частиною описового методу.

2. У роботі майже не висвітлюються мотиваційні ознаки фразеологізмів новогрецької мови, що ускладнює виявлення міжмовної ідіоматичності фразеологізмів румейської мови.

3. Загальні висновки можна було б зробити більш розлогими за рахунок скорочення висновків по розділах.

4. У роботі трапляються окремі стилістичні та орфографічні негаразди.(Див. текст дис. с. 57, 81, 96, 103, 105, 126, 138, 163, 169, 172, тощо).

5. У словнику має бути чітко подано семантичний інваріант румейського фразеологізму української мовою. І він, як видається, не може подаватися в одному випадку через знак ≈ (приблизно), а в іншому через знак = (дорівнює).

Попри висловлені зауваження і побажання, дисертація п. Ю.В.Жарікової "Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями", може бути кваліфікована як самостійне дослідження, теоретичне значення якого полягає у комплексному вивченні фразеологізмів румейської мови у структурно-семантичному та культурологічному аспектах на тлі їх українських та новогрецьких відповідників.

Дисертаційне дослідження Юлії Валентинівни Жарікової "**Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями**", є завершеною, зрілою, перспективною науковою працею, що відповідає вимогам, які наразі висуваються Департаментом атестації кадрів МОН України. щодо дисертацій, а її авторка, Юлія Валентинівна Жарікова, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02. 15 – загальне мовознавство

ВІДЗИВ
офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію
Максимів Ольги Йосифівни
"Етноспецифіка лексичної системи перської мови
(на матеріалі публіцистичного стилю)",
подану на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.13 – мови народів Азії, Африки,
аборигенних народів Америки та Австралії
(Київ, 2012)

Сучасна прикладна лінгвістика без перебільшення переживає справжній бум. Окрім традиційного перекладу (у тому числі і машинного), структурної, математичної лінгвістики, квантитативної та комбінаторної лінгвістик, лінгводидактики, – потужного розвитку здобула комп'ютерна лінгвістика, зокрема її наразі найперспективніша і найактуальніша галузь – корпусна лінгвістика. Створення корпусів як засобів опису та використання національних літературних мов можна зарахувати до тих завдань сучасної мовознавчої науки, які, будучи успішно розв'язаними сьогодні, творитимуть необхідні умови для розвитку лінгвістики завтра. Не вдаючись до характеристики можливих атракторів цього розвитку, зазначимо про величезну роль корпусів для частотної лексикографії, певні джерела якої лягли в основу дисертаційного дослідження п. О. Максимів. Не можна не віддати належне колосальній роботі фахівців лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету, зокрема її керівнику доц. Н. П. Дарчук, під керівництвом якої створено численні частотні словники (наукового стилю, сучасної української поетичної мови, сучасного українського публіцистичного стилю, etc.), розміщені на лінгвістичному порталі MOVA.info у режимі вільного доступу (позиції списку літератури О. Максимів 152 – 156).

Частотний словник (ЧС) українського публіцистичного стилю, укладений доц. Н. Дарчук та ЧС перського публіцистичного стилю, укладений авторкою рецензованого опусу, стали основною його джерельною базою. Ольга Йосифівна будує вихідну гіпотезу свого дослідження (хоча вона, на жаль, не сформульована чітко у Вступі) на тому, що етноспецифіку будь-якої мови в її функціональних відгалуженнях можна віднайти, дослідивши найчастотніші слова цієї мови на тлі найчастотніших слів іншої мови як контрастного тла до першої (причому завдання ускладнюється тим, що шан. авторка бере до опрацювання по двісті **першочастотних** одиниць перської та української мов). Іншими словами, метою даної роботи є побудова моделі узусного ранжування найчастотніших лексем двох мов на "словоформному, лексемному, морфемному і семантемному" (с. 8) рівнях абстрагування з їх подальшим об'єднанням у семантичні поля і конфронтуванням з метою виявлення універсальної та "етноспецифічної" частин. Я недаремно беру цей термін у лапки: моє розуміння етноспецифічності кардинально відрізняється від трактування цього поняття шан. Ольгою Йосифівною, проте до цього теоретичного аспекту я повернуся пізніше.

У першому розділі під назвою "*Частотні словники – кількісна модель узусу й етнічної специфіки мови*" п. Максимів робить екскурс в історію вивчення етнічної специфіки мов у тому форматі, який усталився у мовознавстві (праці Ю. Степанова,

Г. Слишкіна, В. Красних, В. Карасика, В. Манакіна, О. Тищенка, Г. Яворської, Т. Радзієвської, Ю. Письменної, І. Корольова. В. Богуцького), співчутливо цитує В. М. Манакіна: " …безеквівалентні слова, які переважно виступають об'єктом етнолінгвістичних досліджень і відображають особливості національної культури, побуту народів, перебувають на периферії лексичних систем і не мають високої частотності" – і робить парадоксальний висновок про те, що саме внаслідок відсутності високої частотності ці одиниці "… не стали об'єктом нашого дослідження" (с. 18). Виникає закономірне питання: **низькочастотні периферійні** безеквівалентні лексичні одиниці автоматично позбавляються права відбивати національно-культурну специфіку мови? І далі – "Етноспецифіка мови мала б виражатися у найчастіше вживаних лексичних одиницях певної мови в певному часовому зрізі, а також у комбінації цих одиниць". На підтримку цього надсміливого твердження наводяться досить недоречні цитати з монографії Г. В. Колшанського "Соотношение субъективных и объективных факторов в языке (М., 1975), де Геннадій Володимирович обстоює можливість використання у дослідницьких цілях "скінченного набору фраз як представника цієї мови взагалі" та з роботи Е. Косеріу "Синхрония, диахрония и история" (М., 1963) стосовно "достатньості" мови для культурного світу, якому вона відповідає. Очевидно, авторці саме у цьому місці дисертаційного дослідження варто було б зупинитися на **своєму розумінні** "узусної етнічної специфіки" ("етнічно значущого ранжування", "етнічно маркованої лакунарності"), яка дійсно може постати крізь "…певну ієрархію словника залежно від *уживаності* (Курсив мій – І. Г.) його одиниць" (Алексеев П. М., СПб., 2001, с. 11–12).

Деякі зауваження виникають відносно коректності визначення сигніфікативних одиниць узусу при виділенні рівнів операційного аналізу, який застосовується у дослідженні – словоформ, лексем, кореневих морфем, семантем (стор. дис. 29–30). Спочатку, з посиланням на В. В. Жайворонка, лексема трактується як план вираження слова, планом змісту якого виступає семантема (до речі, такі термінологічні трактування притаманні Московській лінгвістичній школі). Далі, з посиланням вже на ЛЕС, лексема трактується в термінах слова як лексико-граматичної єдності (таке розуміння усталене у Київській та Ленінградській лінгвістичних школах). Не зовсім вдалим треба визнати і назву четвертого операційного рівня – ***рівня семантем*** не тільки з огляду на його неоднозначність (термін семантема у науково-лінгвістичній літературі використовується у найрізноманітніших значеннях, мало пов'язаних одне з одним (див. детальніше підручник С. В. Семчинського "Загальне мовознавство" (К., 1988, с. 171–172)), а насамперед зважуючи на кореляцію лінгвістичної сутності, позначеної у такий спосіб (у дискурсі Ольги Йосифівни це перекладний еквівалент лексеми у певному значенні), зі змістовим наповненням терміна семема, який, на відміну від семантеми, остаточно усталився у лексичній семантиці. Пропоную варіант термінологічного позначення – **перекладна семема**. Проте, треба віддати належне авторці, яка і сама неодноразово наголошує на тому, що "…робочий термін семантема використаний для завдань дослідження і застосований лише в межах цієї праці" (с. 88).

Незважаючи на певні дискусійні у теоретичному вимірі моменти, перший розділ, у якому далі подається характеристика особливостей частотних словників пер-

ської та української мов, за охватом теоретичного матеріалу та майстерністю його проекування на вихідну дослідницьку рамку роботи, як видається, можна вважати зразковим і достойним наслідування прийдешніми поколіннями дослідників.

У рамках другого розділу "*Уніфікація матеріалу частотних словників з метою подальшого розгляду етноузуальної специфіки мови*" дисертантка продемонструвала свої глибокі знання з теорії укладання частотних словників та застосувала їх у практиці свого поетапного операційного аналізу. Зокрема, на схвалення заслуговують розроблення правил лематизації перських слів для автоматичного укладання частотного словника на базі корпусу перських публіцистичних текстів, процедури врахування макро- і мікроконтекстів для розмежування омографів, методики зведення частотного словника до рівня морфем і семантем. Не викликають заперечень і процедури лематизації, застосовані для доопрацювання ЧС лексем української публіцистики (автор доц. Н. Дарчук) з метою їх коректного співставлення з лексемами ЧС перської публіцистики.

У третьому розділі "*Елементи і рівні етноспецифіки лексичної системи сучасної перської мови"* на основі заявленого у першому розділі операційного аналізу авторка поетапно, на різних щаблях аналізу, намагається висвітлити "елементи етноспецифіки", притаманні публіцистичному стилю сучасних перської та української мов.

Тут слід зробити деякі зауваження щодо процедури коректного співставлення даних різномовних частотних словників.

Як відомо, частотні словники забезпечують можливість зіставлення двох корпусів з метою виявлення слів, найбільш характерних для кожного з них. Оскільки корпуси різних мов мають різний обсяг, для забезпечення достовірності оцінки частоти слів у лінгвостатистиці висувається вимога щодо зведення їх до показника частоти на 1 млн. словоформ (instances per million words). Приступаючи до зіставлення, шан. дисертантка виявила неадекватність вибіркового корпусу перських (3 044 009 слововживань) та українських (всього 300000 слововживань) газет (майже у десять разів менше!). Для подолання ситуації, яка склалася емпірично, було автоматично підраховано абсолютну частоту однакових словоформ у перському тексті і одержано число 69300 словоформ (частотний словник української мови налічує, за даними Ольги Йосифівни, 60673 словоформи, проте за даними його безпосереднього автора Н. Дарчук – 52257 словоформ). Ці числа вже певним чином заспокоюють душу дослідника, проте дані порівняння основних статистичних характеристик лексики ЧС публіцистики перської та української мов, наведені у таблиці 3.1 (с. 109), вимушують знову напружуватися. Так, відношення обсягу словника до обсягу тексту (V/N), що показує багатство словника, є досить суттєвим (ЧСП – 0, 0195, ЧСУ – 0,2022), середня повторюваність слова у тексті (ЧСП – 51,41, ЧСУ – 4, 94) та індекс винятковості тексту (ЧСП – 0, 0068, ЧСУ – 0,12). Залишається в цій ситуації тільки погодитися з шан. Ольгою Йосифівною відносно того, що для цілей її дослідження релевантними є не абсолютні числові результати порівняння словників, а відносні, які дають можливість апроксимувати числові дані словників і виокремити частотні зони. (с. 107).

Далі на чотирьох рівнях узагальнення семантики (у термінах авторки, – формосемантика, лексосемантика, морфосемантика, макросемантика) представлене

відповідно ранжоване мовне наповнення, розподілене по словоформено-семантичних, лексико-семантичних, морфемно-семантичних та семантемо-семантичних (як видається, не дуже вдале позначення!) полях на кшталт "Етнічна географія", "Політика", "Фінанси", "Планування", "Культура" тощо. У підрозділі третього розділу 3.3. "Динаміка етноспецифіки на різних мовних рівнях" (с. 137) авторка у контрастивному ключі узагальнює свої спостереження над різними рівнями семантики одиниць ЧС української та перської мов, вирізняючи врешті-решт пошукувану "етноконтрастивну область".

Увінчує третій розділ підрозділ 3.4. "Жанрові особливості публіцистичної лексики перської мови", у рамках якого на основі залучення частотних словників художнього перського мовлення двох авторів (Унсурі і Форуг Фаррохзад) авторка намагається продемонструвати якісні відмінності лексики, притаманної різним функціональних стилям (публіцистичному та стилю художньої літератури) перської мови. При цьому для зіставлення "з української сторони" залучається знову "Частотний словник українського публіцистичного стилю – 2004". Результатом аналізу стало вирізнення трьох груп лексики – стилевоспецифічної, етноспецифічної, етно- та стилевоспецифічної водночас.

У Висновках підсумовуються результати проведеної роботи. Додатки вражають своїм розмахом – 15 додатків на 115 сторінках!

Дослідження має високий ступінь апробації.

У цілому рецензована дисертація справляє дуже гарне враження, а сама дисертантка вражає неймовірною працьовитістю, цілеспрямованістю та вірністю вихідним презумпціям дослідження. Можна вести нескінченні дискусії стосовно того, що ж насправді подано у рамках цієї дисертації (зіставна характеристика узуальних моделей публіцистичного стилю двох мов?, кількісні виміри універсального та специфічного на різних рівнях узагальнення мовної семантики в публіцистиці перської та української мов?, творчий розвиток ідей Дж. Ціпфа в антропологічний парадигмі науково-лінгвістичного знання?, етноспецифіка публіцистичного перського мовлення (звичайно ж не перської мови, адже подається модель узусу!)?

На всі ці питання приємно і плідно дискутувати, а це означає, що перед нами піонерська робота, виконана на найвищому професійному рівні, яка є концептуально витриманою і сумлінно зробленою. Ольга Йосифівна несе відповідальність за кожне написане речення, робота прекрасно структурована, український науковий дискурс предстає майже бездоганним. Все це свідчить про те, що до нашої науково-лінгвістичної громади зараз входить талановитий, молодий, сміливий дослідник, який не боїться ламати усталені у науці уявлення і йти неторованими дорогами.

Вважаю, що дисертаційне дослідження п. Ольги Йосифівни Максимів "**Етноспецифіка лексичної системи перської мови (на матеріалі публіцистичного стилю)**", є завершеною, оригінальною, самостійно виконаною науковою працею, що, безумовно, відповідає всім вимогам "Положення..." ДАК України щодо дисертацій, а її авторка, О. Й. Максимів, цілком і повністю заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.13 – мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії.

ВІДГУК
проф. Голубовської І. О.
на автореферат дисертації Бєляєвої Анастасії Вікторівни на тему
"Концепт ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах)",
поданої на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 –
порівняльно-історичне і типологічне мовознавство
(Донецьк, 2012)

Вже трюїзмом стало твердження про те, що на межі століть і навіть тисячоліть відбулася глибоко мотивована багатьма зовнішньо- та внутрішньомовними чинниками зміна базисної науково-лінгвістичної парадигми, коли системно-структурна парадигма поступилася місцем парадигмі антропологічній, яка повернула людині протагорівський статус "міри всіх речей" , знову поставивши її у центр Світобудови. Лінгвістичним пошукам новітнього, постструктуралістичного періоду, притаманною є готовність і прагнення до врахування (встановлення, опису й аналізу) дедалі ширшого кола стосунків, що поєднує дійсність, мову та свідомість. При цьому постає нагальна потреба "аналітичного синтезу" підходів до вивчення мовної семантики та семіотики, вироблених у межах попередньої, суто структуралістичної і новітньої, антропоорієнтованої мовознавчих парадигм.

Про те, що авторці вдалося слушно поєднати два підходи – структурно-описовий та концептуально-когнітивний, свідчить насамперед комплексний набір методів, який шановна Анастасія Вікторівна успішно використовує у практиці свого лінгвістичного аналізу (див. с. 2 автореферату).

Особливої значущості у нашому глобалізованому світі набирає зіставний аспект вивчення результатів мовної категоризації та концептуалізації дійсності у форматі вербалізованих концептів, цих "пресловутых" згустків культури у свідомості людини. Пані А. В. Бєляєва об'єктом свого дисертаційного дослідження обирає один із ключових концептів культури сьогоднішнього інформаційного суспільства, концепт ОСВІТА, і подає його аналіз на матеріалі чотирьох мов: двох західноєвропейських (англійська, французька), та двох східноєвропейських (українська, російська). На безумовне схвалення заслуговує обрання такого "квазіуніверсального" концепту, котрим виступає концепт ОСВІТА, в якості об'єкта зіставно-типологічного вивчення під лінгвокультурологічним кутом зору.

Вражає емпірична база дослідження – картотека, що містить 5570 лексичних одиниць з пропорційним представленням по мовах, дібрана як на основі парадигматичного, та к і синтагматичного, навіть корпусного, підходу до її створення.

У першому розділі розглядаються теоретико-методологічні засади опрацювання концепту ОСВІТА; окреслюється дослідницька рамка дисертаційної роботи.

Другий розділ присвячено аналізові структури концепту ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах, який передбачає дослідження його раціонально-логічного, образного, асоціативного та ціннісного компонентів. На особливе схвалення у межах цього розділу (як можна твердити на основі вивчення автореферату дисертації) заслуговує дослідження асоціативно-метафоричної складової, яка постає крізь моделі концептуальної метафори (ОСВІТА є жива природа, ОСВІТА є природний об'єкт, ОСВІТА є фізичний об'єкт, ОСВІТА є абстрактне по-

няття тощо). Дисертантка протягом усієї роботи подає кількісне співвідношення вербалізованих компонентів структури концепту ОСВІТА в мовах зіставлення, що дозволяє їй дійти дуже вагомого висновку у підрозділі 2.5., коли зіставляються вербалізації образів-схем ядра студійованого концепту в таксонах T. Clausner, W. Croft (процес, об'єкт, частина-ціле). Мається на увазі культурологічно заангажований висновок про те, що "ядро концепту ОСВІТА в англійській та французькій мовах складає **образ-схема процес**…, а в українській та російській мовах – **образ-схема об'єкт**" (с. авт. 12), який у форматі Висновків дає достатні підстави авторці кваліфікувати концепт ОСВІТА як **ціннісний концепт-ціль** в українській та російській лінгвокультурах та **ціннісний концепт-засіб** в англійській та французькій лінгвокультурах (life-long education!) (с. авт. 15).

Третій розділ роботи, хоч і базується на рівні когнітивному (виділення сімох тематичних блоків у концептополі ОСВІТИ), все-таки тяжіє до вербально-семантичного рівня аналізу, з чим логічно пов'язуються подані семасіологічні та ономасіологічні характеристики вербалізаторів концепту ОСВІТА у чотирьох досліджуваних мовах. Саме у рамках цього розділу повністю реалізується суто зіставний модус рецензованого дослідження у термінах еквівалентності, часткової еквівалентності та безеквівалентності, основні параметри якого було свого часу запропоновано проф. Володимиром Миколайовичем Манакіним.

Як видається, авторці вдалося виконати цілісне, струнке, логічно вивірене дослідження, процедурна схема та метамова якого, безумовно, є вагомим внеском у розбудову сучасної зіставної лінгвокогнітивістики, лінгвоконцептології та лінгвокультурології.

Щодо зауважень (без яких можна було б у даному випадку обійтися, якщо б не данина жанру), відзначимо, що лінгвокультурно орієнтоване дослідження завжди тяжіє до аналізу внутрішньої форми та історії становлення і формування принаймні імен концепту (англ. *education* (1588 р.), франц. *éducation* (1495 р.) походять від латинського *ēducāre* – виховувати, навчати, у свою чергу похідного від ducere – вести за собою; пор. рос. образование ← образовывать: "улучшать духовно, придавать наружный лоск, приличное, светское обращенье" за словником В.І. Даля; це новотвір Л. Толстого). Як видається, у даному випадку діахронія тільки підтверджує одержані дисертанткою у синхронії дані та її висновки щодо різних ціннісних складових (засіб ↔ ціль) концепту ОСВІТА у західноєвропейських та східноєвропейських лінгвокультурах. Окрім того, на с. 7 авт. не зовсім доречними видаються вербалізовані лексемами англійської мови негативні образи відсутності "освіти в поведінці" (*claw* – "дряпати кігтями", *tear (hair)* – "рвати волосся").

Проте, звичайно, ці міркування аж ніяк не применшують значимості рецензованої дисертаційної роботи А. В. Бєляєвої, яка виконана на високому науковому рівні у дусі ідей школи контрастивних лексико-семантичних та лексикологічних досліджень доктора філологічних наук, професора В. М. Манакіна, та повністю відповідає вимогам Департаменту атестації кадрів МОН, молоді та спорту України.

Авторка цього дисертаційного опусу, безсумнівно, заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальностю 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

ЗМІСТ

ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Бабенко О. В.
Взаємовідношення конституентів у фразеосемантичному полі "емоції особистості" (на матеріалі англійської мови) 3

Бондаренко О. В.
Форми суб'єктивної оцінки прислівників та їх роль в інфраструктурі простого речення 9

Григоренко В. А.
Англійський герундій крізь призму генеративної парадигми 12

Коломийцева В. В.
До питання про категорію часу в поетичному дискурсі 21

Кульчицький В. І.
Найпродуктивніші суфіксальні моделі сучасної німецької мови: словотвірні значення та номінативна специфіка (у сфері прикметника, дієслова та прислівника) 28

Мелешкевич Л. М.
Взаємозв'язок змістового та матеріального аспектів речення (на матеріалі англомовних енциклопедичних текстів біографічної тематики) 34

Столярова А. А.
Жанрова специфіка текстів циркулярів (на матеріалі новогрецької мови) 39

Тріль О. М.
Велика Ведмедиця в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. 46

МОВА І СОЦІУМ. МОВНІ КОНТАКТИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Gritsenko S.
Lexical borrowings: problems and perspectives of the research 50

Коваленко Ю. Г.
Лінгвістичні параметри соціальних діалектів у сучасному художньому контексті 60

Kotvytska V. A.
Englisch-amerikanisches im Deutschen: zur rolle der anglizismenkritischen bewegungen in Deutschland 64

Несина І. І.
Особливості адаптації китайських прізвищ в українській мові 69

Олійник Л. В.
Специфіка функціонування метафори у німецькому молодіжному соціолекті 76

Povoroznyuk R.
Rendering culturally specific elements of the first ladies' rhetoric into Ukrainian 83

ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНІ СТУДІЇ

Леміш Н. Є.
Категорія каузальності та специфічність її лінгвістичної реалізації 87

Лучканин С. М.
Структуралістична парадигма в історії мовознавства
у світлі дії екстралінгвістичних чинників 94

Марченко Н. В.
Дихотомія чи тріада "мовленнєва діяльність – мова – мовлення" у Ф. Де Соссюра 104

Падар Ю. А.
Суб'єкт оцінки у філософії та лінгвістиці XX – початку XXI ст. 109

Парфіненко А. О.
Мовна варіативність у фокусі сучасних лінгвістичних досліджень
(на матеріалі праць британських та американських вчених) 116

Спасенко П. В.
Релігійна лінгвістика в Україні:
сучасний стан та перспективи розвитку 121

Шевченко Ю. О.
Особливості лінгвістичних ідей у давньому та середньовічному Ірані
в порівнянні з європейською мовознавчою традицією античної та середньовічної доби 129

КЛАСИЧНА ФІЛОЛОГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Бойцун Л. М.
Особливості вживання номінативних формул
"rabbi" та "didaskale" у євангеліях 137

Vazhynska O. I.
The sources of the myth of Medea in the positive light
of the Pre-Euripidian interpretations and their evolution in the negative shade 142

Гера Є. В.
Евфонія як елемент ритмомелодики тексту
у латинськомовній поезії вагантів 148

Archpriest Kozhushnyi O.
Synonymic theonyms-poetonyms as an important factor
of poetic language of roman melodist's poems 156

Кощій О. М.
Мова новолатинської поезії: статика і динаміка 169

Косіцька О. М.
Підрядні речення часу в латинськомовній документації
Греко-Католицької Церкви кінця XVI–XVII ст. 178

Лазер-Паньків О. В.
Особливості вираження об'єктних відношень у системі гіпотаксису грецької мові II–III ст.
(на матеріалі твору Арріана ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ) 184

Ластовець М. Ю.
Феномен українського літературного бароко: жанрові особливості 189

Luschenko T. L.
Modifications in the metric pattern of the hexameter in Nonnus' epic poems 194

Макар І. С.
Синтаксично-стилістична природа гомеотелевтона як фігури фрази
(на матеріалі роману Лонга "Дафніс і Хлоя") 198

Малунова Г. Д.
До питання датування "Апології сократа" Платона 206

Поліщук (Шадчина) А. С.
Давньогрецький "Міф про аргонавтів"
у контексті проблематики балканського етногенезу 212

Черненко Н. А.
Особливості мовної маніфестації концепту *virtus*
(на матеріалі "Моральних листів до Луцілія" Сенеки) 223

Шовковий В. М.
До проблеми принципів навчання граматики класичних мов 229

Яранцева О. І.
Вивчення ідіостилю Луція Аннея Сенеки молодшого
на матеріалі філологічних та філософських досліджень українських і російських науковців 235

ПРОБЛЕМИ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ, ЛІНГВОКОГНІТИВІСТИКИ ТА ДИСКУРСОЛОГІЇ

Давиденко Г. В.
Інтерпретація концепту *tod* у текстах німецьких народних казок 242

Дзюбенко О. М.
Концепт *знання* у наївному дискурсі
(на матеріалі паремійного фонду англійської та української мов) 249

Єсипович К. П.
Феномен когнітивного картування в сучасній лінгвістичній парадигмі 254

Levko O. V.
Verbalization of the concept *light* in the discource of St. Gregory the theologian 258

Мазепова О. В.
Концепт *серце* як ключовий концепт внутрішнього світу людини
(на матеріалі перської мови) 269

Настенко С. В.
Концептуальна природа образного простору поетичного твору у світлі когнітивної лінгвістики..... 278

Орел А. Л.
Вікторіанська концептуалізація жіночості у зооморфних та флороморфних метафорах 282

Покровська І. Л.
Репрезентація концепту *молитва* в сучасній турецькій мові..... 290

Старко В. Ф.
Категоризація кольору: між універсалізмом та релятивізмом 295

Shypitsyna Y. V.
The concepts of codes of ethics as expression of business values 302

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ, ТЕКСТОЛОГІЧНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ДИСКУРСИВНІ ВИМІРИ СУЧАСНИХ МОВОЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Багратіон-Мухранська К. В.
До питання про використання сучасних інформаційних ресурсів
при дослідженні фольклорних витоків творчості Р. Бернса та В. Скотта
в контексті антиномії "історія – вигадка": завдання, методи та перспективи 305

Vazhynska O. I.
L'intertextualité comme le moyen innovateur
dans la recherche comparative littéraire et linguistique du XXe siècle 309

Golubovs'ka I.
Cultural linguistics sub specie teaching languages in nowadays 316

Єфименко В. А.
Інтертекстуальні зв'язки між текстовими світами казкових творів..... 322

Ільченко О. М.
Дискурсивні стандарти сучасної англійської мови науки..... 327

Карпова К. С.
Прецедентне ім'я Steve Jobs в американському лінгвокультурному середовищі..... 338

Лазебна О. А.
До питання про зону норми в структурі оцінної шкали 343

Лазер Т. В.
Карнавальна основа комічного у творі Акілле Кампаніле "Agosto, moglie mia non ti conosco"..... 347

Мельник І. В.
Особливості використання принципів кооперації та ввічливості в провокаційному мовленні..... 351

Меркотан Л. Й.
Засоби реалізації категорії інтертекстуальності..... 358

Nikolenko A.
Identity and language in intercultural communication in american movies 364

Порадовська А. О.
Оцінка у виразних порівняльних структурах
(на матеріалі англійської мови) 371

Патен І. М.
Предметна символіка як образно-смисловий центр формування компаративних фразем
зі значенням руху (на матеріалі польської, англійської та української мов) 375

Сизонов Д. Ю.
Медіатекст та медіадискурс у сучасному медійному просторі 389

Солдатова Л. П.
Информация: сущность и история понятия 393

Руда Н. В.
Категорія демінутивності: аспекти та перспективи досліджень 384

Стодолінська Ю. В.
Дискурс маркетингу американських компаній дитячого одягу:
структура та характерні риси 402

Теличко В. О.
Вербальні та невербальні засоби реалізації стратегії інформування
на англомовних професійних інтернет-форумах 407

Філоненко Н. Г.
Структурні та функціональні особливості синтаксичних одиниць
роману Марі Ндьяй "Trois femmes puissantes" 415

СУЧАСНІ ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Бражук Ю. Б.
Проблема взаємодії національного та інтернаціонального компонентів в анатомічній термінології
(на прикладі українського стандарту анатомічної номенклатури) 422

Воскобойник-Шпинта Г. М.
Відонімна лексика в латиномовній ентомологічній номенклатурі:
ономасіологічний аспект 429

Надточій Ю. М.
Типи англо-американських запозичених політико-економічних термінів 436

Лехніцька С. І.
Епонімічний і топонімічний компоненти у фармацевтичній термінології і номенклатурі 443

Радзієвська С. О.
Нанонаукові терміни *atom* / *атом* і *molecule* / *молекула*:
історичний аспект 449

РЕЦЕНЗУВАННЯ

ВІДЗИВ офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Калініченко Віри Ігорівни
"Особливості вербалізації концептів «SUCCESS» – «FAILURE» в англійській та «УСПІХ» – «НЕВДАЧА» в українській мовах",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство (Донецьк, 2013)..... 454

ВІДЗИВ офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Жарікової Юлії Валентинівни
"Румейська фразеологія у її відношеннях з українською та новогрецькою фразеологіями",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство (Донецьк, 2013) 461

ВІДЗИВ офіційного опонента проф. Голубовської І. О.
на дисертацію Максимів Ольги Йосифівни
"Етноспецифіка лексичної системи перської мови (на матеріалі публіцистичного стилю)",
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.02.13 – мови народів Азії, Африки,
аборигенних народів Америки та Австралії (Київ, 2012)..... 468

Відгук проф. Голубовської І. О.
на автореферат дисертації Бєляєвої Анастасії Вікторівни на тему
"Концепт ОСВІТА в англійській, французькій, українській та російській мовах)",
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17 –порівняльно-історичне і типологічне мовознавство (Донецьк, 2012)..... 472

Наукове видання

STUDIA LINGUISTICA

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 7

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"
Виконавець Д. Ананьївський

Формат 70x100$^{1/16}$. Ум. друк. арк. 38,70. Наклад 100. Зам. № 213–6682.
Гарнітура Times. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № 7.
Підписано до друку 10.09.13

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
б-р Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@univ.kiev.ua
WWW: http://vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02